

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

Cilt 8, Yıl (EYLÜL 2022), Sayı 3

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 8, Year (SEPTEMBER 2022), Issue 3

MUŞ ALPARSLAN
ÜNİVERSİTESİ
2007

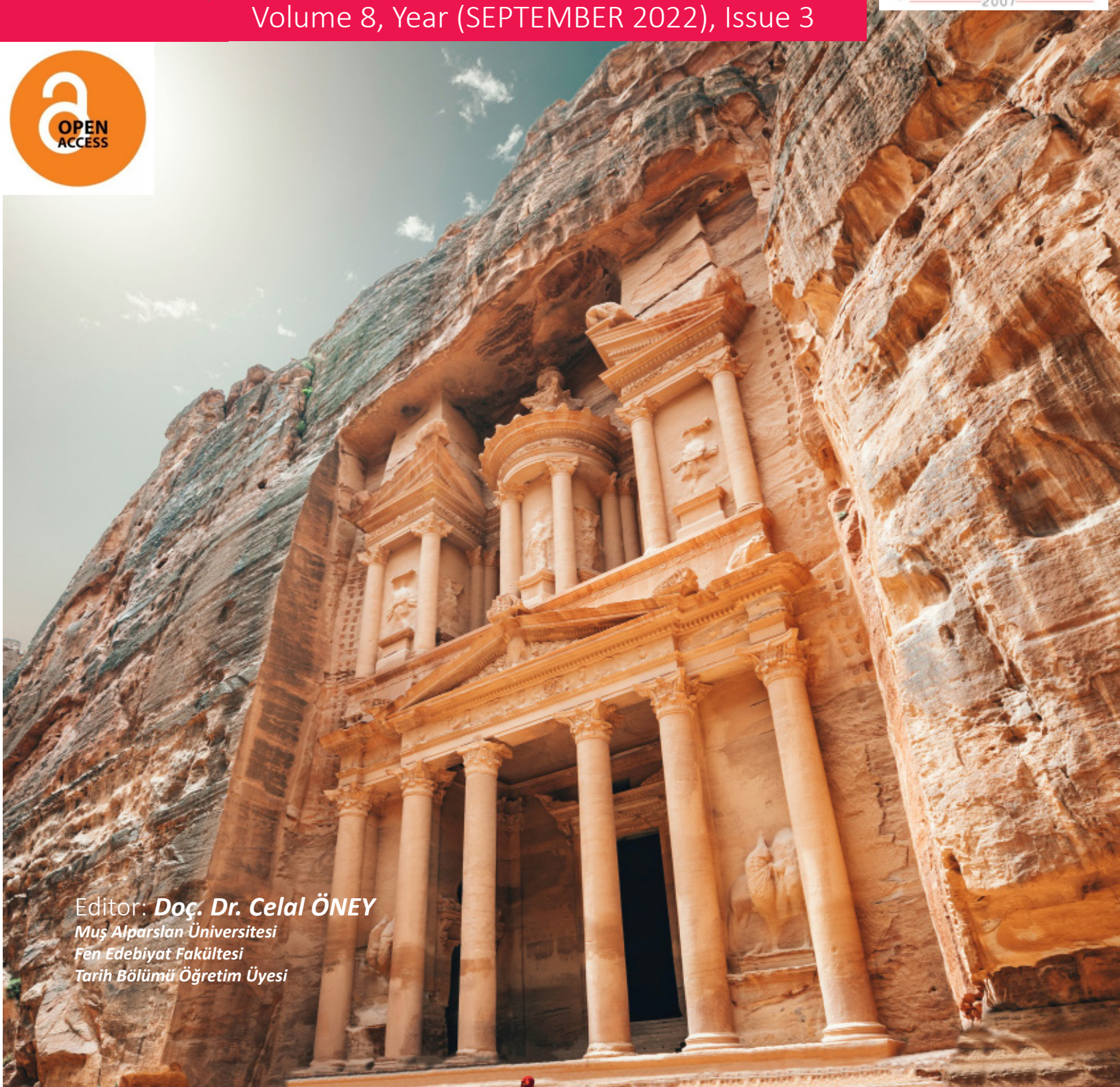

Editor: **Doç. Dr. Celal ÖNEY**

Muş Alparslan Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

VOLUME 8, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2022
CİLT 8, SAYI 3- EYLÜL 2022

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language

Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmaları yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyalleri kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi takdirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi takdirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurullarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C.

CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoterocet.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalık ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek
Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future
International Peer-Reviewed Journal of History Researches
Hakemler - Referees

VOLUME 8, ISSUE 3 – SEPTEMBER 2022
CİLT 8, SAYI 3 - EYLÜL 2022
(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Arzu TAŞCAN, Dr. Öğr. Üyesi - Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Ayten CAN, Dr. Öğr. Üyesi - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Aytül TAMER TORUN, Doç. Dr. - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bayram AKÇA, Prof. Dr. - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Bekir GÖKPINAR, Doç. Dr. - Bandırma Onyedı Eylöl Üniversitesi
Cavid QASİMOV, Doç. Dr. - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Cihat YILDIRIM, Doç. Dr. - Aksaray Üniversitesi
Dilşen İnce ERDOĞAN, Prof. Dr. - Dokuz Eylöl Üniversitesi
Emin ELMACI, Doç. Dr. - Dokuz Eylöl Üniversitesi
Ercüment TOPUZ, Doç. Dr. - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Ferit YÜCEBAŞ, Doç. Dr. - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Gürkan CEVGER, Dr. Öğr. Üyesi - Amasya ÜNİVERSİTESİ
Hadi BELGE, Dr. Öğr. Üyesi - Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Faköltesi
Hakan AKKÖZ, Dr. - Milli Eğitim Bakanlığı
Hava SELÇUK, Prof. Dr. - Erciyes Üniversitesi
Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi - Muş Alparslan Üniversitesi
İsmail GÜNDOĞDU, Dr. Öğr. Üyesi - Sakarya Üniversitesi
Kevser TAŞDÖNER, Doç. Dr. - Adıyaman Üniversitesi
Mehmet BİÇİCİ, Doç. Dr. - Gaziantep Üniversitesi
Mehmet GÜNEŞ, Doç. Dr. - Afyon Kocatepe Üniversitesi
Mehmet ÖZALPER, Doç. Dr. - Muş Alparslan Üniversitesi
Nilgün Nurhan KARA, Doç. Dr. - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Orhan TURAN, Doç. Dr. - Batman Üniversitesi
Osman KARLANGIÇ, Dr. Öğr. Üyesi - Batman Üniversitesi
Özgür YILDIZ, Prof. Dr. - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA, Doç. Dr. - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Vedat TURGUT, Doç. Dr. - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Yunus ARİFOĞLU, Doç. Dr. - Eskişehir Osmangazi
Yunus TANSÜ, Doç. Dr. - Gaziantep Üniversitesi

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 8, ISSUE 3 - SEPTEMBER 2022

CİLT 8, SAYI 3 - EYLÜL 2022

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Sultan V. Murad Dönemi'nin Viyana Basınına Yansımaları.....614
Reflections of the Sultan Murad V Period on the Vienna Press
İskender KANTEMUR
2. Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde İslahiye Kazası (1865-1902).....651
Islahiye District in the Ottoman Provincial Yearbooks from its Establishment to the Early 20th Century (1865-1902)
Osman KARLANGIÇ
3. 1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Rüşdiye Mekteplerine Dair Tespit Edilen Bir İstatistiğin İncelenmesi.....673
An Investigation of a Determined Statistic About the Rushdiye Schools Existing in the Ottoman State Between 1889-1890
Metin MENEKŞE
4. Osmanlı Devleti'nde Avusturya Postaları.....714
Austrian Posts in the Ottoman State
Taner ASLAN
5. Minerals in the 3rd Region Of The Eyalet Of The Archipelago (Eyâlet-i Cezâyir-i Baħr-i Sefid In Ottoman Empire) And (Raw Materials Flowing Abroad).....729
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 3.Bölge'de Madenler ve (Yurtdışına Akan Hammade)
Arzu BAYKARA TAŞKAYA
6. TBMM'ye Gönderilen Telgraflar Işığında Milli Mücadele Döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı.....779
Sancak of Mentеше during the National Struggle in the Light of Telegrams which were sent to the Turkish Grand Nationalassembly
Bayram AKÇA; Seher AKÇA

7. Demokrat Parti Döneminde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi (1950 – 1960).....798
Olive and Olive Oil Production the Democratic Party in The Period (1950 – 1960)

Dilşen İNCE ERDOĞAN ; Banu BERBER BABALIK

8. 1845-1846 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hacıköy Kazâsındaki Müslüman Erkeklerin Meslekleri.....823
Professions of Muslim Men in the Hacıkoy District According to the Population Register dated 1845-1846

Havva ÇELİK; Songül KEÇECİ KURT

9. The Montreux Straits Convention and its Reflections in the Armenian Press846
Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Ermeni Basınındaki Yansımaları

Haçadur NERSESOĞLU

10. Osmanlı Devleti Ordusunda Henry-Martini Tüfekleri*.....859
Henry Martiny Rifeles in the Army of the Ottoman Empire

Abdullah BAYINDIR

11. Selçuk Bey'in Kurucu Rolüne Dair Bir Değerlendirme.....886
An Evaluation on the Founder Role of the Seljuk Bey

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

12. Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Dair: Bozkırda Varolmak.....896
On Ancient Turkish Culture and Civilization: Surviving in the Steppe

Ayten AKCAN

13. Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960).....910
Van With Public Works, Economic And Social Developments (1923-1960)

Abdulaziz KARDAŞ

14. Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası Bağlamında Muş'un İşgali.....935
The Occupation of Muş in the Context of Russia's Eastern Anatolia Policy

Elçin NECİYEV

Bağımsız Araştırmacı
İskender KANTEMUR

BFI Wien, Viyana/Avusturya
erkan1_4@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0642-5240>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 09/08/2022 Kabul edildi. / Accepted 06/09/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1159615>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Sultan V. Murad Dönemi'nin Viyana Basınına Yansımaları

Reflections of the Sultan Murad V Period on the Vienna Press

Öz

Sultan V. Murad'ın hâkimiyeti daha doğrusu tahtta bulunma dönemi, devlet ricalinin çöküşün önüne geçmek için mücadele verdiği, Avrupalı büyük devletlerin ve Rusya'nın üstünlüğünün aşikâr olduğu, imparatorluk bünyesinde bulunan halkların bağımsızlıkları için savaştığı, Avrupaî düşünce, düzen ve yönetim modellerinin tatbikinin tartışılıp uygulandığı bir döneme tesadüf eder. Mecburiyetlerin zorunlu kıldığı bu dönüşüm Balkanlarla yakından ilgilenen Avusturya'nın da ilgiyle takip ettiği bir süreçtir. Almanya, Rusya ve Avusturya'nın ortak görüşmelerinin ardından Avusturya Başvekili Andrassy'nin kaleme aldığı ve gayrimüslim tebaanın din, ibadet ve vergileri konusunda iyileştirilmelerin istendiği Andrassy Nota'sı olarak bilinen tebliğ, Sultan V. Murad döneminin hemen öncesinde verilmiştir. Son derece hareketli geçen ve ardı kesilmeyen olayların yaşandığı bu kısa dönemin Viyana basınına yansımaları ana hatlarıyla burada aktarılamaya çalışılacaktır. Zira Sultan V. Murad dönemine dair hemen her gün ve oldukça kapsamlı haberler yapılmıştır. Ancak bunların tamamına yer vermek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte sultanların azil ve cülûsları, nazır cinayetleri, Osmanlı-Sırp Savaşı ve meşrutiyet tartışmaları çalışmamın temelini oluşturmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bünyesindeki gazetelerin tamamının taranması gayrikabil olduğundan sadece Viyana merkezli gazetelere yer verilmiştir. Çalışmada ismi geçen gazetelere Avusturya Milli Kütüphanesi Dijital Arşivi'nde ulaşmak mümkündür.¹

Anahtar Kelimeler: Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad, Avusturya, Viyana, Basın

1 Avusturya Milli Kütüphanesi: <https://anno.onb.ac.at> (Web. 11.03.2022)

ATIF: KANTEMUR İskender, "Sultan V. Murad Dönemi'nin Viyana Basınına Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (614-650)

CITE: KANTEMUR İskender, "Reflections of the Sultan Murad V Period on the Vienna Press", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (614-650)

Screenedturnitin

Abstract

The reign of Sultan Murad V, more precisely, the period of his accession to the throne was coincides in a periode, where the dignitaries struggled to prevent the collapse of the state. The superiority of the European great powers and Russia was obvious and the peoples within the empire fought for their independence. The application of European thoughts, order and management models were discussed and applied. This transformation, which is required by the obligations, is a process that Austria, which is closely interested in the Balkans, also followed with interest. The communiqué known as the Andrassy Note, which was written by the Austrian Prime Minister Andrassy after the joint meetings of Germany, Russia and Austria, and asking for improvements in religion, worship and taxes of non-Muslim peoples, was given just before the reign of Sultan Murad V. The reflections of this short period on the vienna press, in which extremely active and uninterrupted events took place, will be tried to be conveyed in this article. Because almost every day and quite comprehensive news about the period of Sultan Murad V has been made, it was not possible to include all of them. However, the depositions and the enthronements of the sultans and the murders of the ministers, the Ottoman-Serbian war and the constitutional debates from the basis of my work. Since it is not possible to peruse all the newspapers in the Austro-Hungarian Empire, only Vienna-based newspapers are included. It is possible to reach the newspapers mentioned in the study in the Austrian National Library Digital Archive.

Keywords: Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad, Austria, Vienna, Press

Giriş

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında Tanzimat döneminin getirdiği dönüşümü sürdürme isteğinde olduğunu ifade etmiş ancak müteakip senelerde bu sözün yerini keyfi ve merkezi bir yönetim almıştır. Bu dönüşümün destekçisi olan Jön Türkler (Yeni Osmanlılar/Genç Osmanlılar) ile arasında sıkıntılar yaşanmış ve üstesinden gelinemeyen bu uyumsuzluk nedeniyle devletin üst kademeli memurları Sultan Abdülaziz'in hal'ine karar vermişlerdir. Elbette onun hal'inde sadece meşrutiyet yanlıları değil ona husumet besleyen devlet erkânı da aktif rol almıştır.

Dönemin yaygın kanaatine göre meşrutiyet fikri sorunların çözümü olarak görülmekte idi. Fikrin savunucularının gücü bu dönüşümü gerçekleştirme konusunda yetersiz olduğundan, tetikleyici bir etken olarak talebeler sokağa sürülmüş, Sultan Abdülaziz iyice köşeye sıkıştırılmış ve ardından kritik noktalara yeni atamalar yapılması sağlanarak darbenin yolu açılmıştır. Sultan Abdülaziz'in ilk fırsatta eski sadrazamı görevine iade edeceği ve talebe-i ulûm hareketinde sorumlulukları olanları görevlerinden uzaklaştıracağı düşüncesi de onun hal'inde etkili olmuştur. Dolayısıyla veliaht Murad Efendi'nin tahta çıkarılması ekâbirler ve Sultan Abdülaziz'in uyuşmazlıklarının ürünü olarak vücut bulmuştur. Gücü elinde tutan vükelâ içeride ve dışarıda baskıların azaltılması, ekonomin düzene sokulması ve dönüşümün devamı için Murad Efendi'yi tahta oturtmuşlardır.

Osmanlı tarihi içinde oldukça kısa bir yer tutan ancak son derece hareketli geçen V.

Murad dönemini birkaç ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki 1876 darbesi yani Sultan Abdülaziz'in hal'i ve V. Murad'ın cülûsudur. Akabinde yaşanan ve intihar mı, yoksa cinayet mi olduğu tartışmalı olan mahlû' Sultan Abdülaziz'in ölümü hadisesi ve bu olayla ilişkilendirilen ama daha ziyade şahsi husumetten ötürü gerçekleştirilen ve Çerkez Hasan Vak'ası olarak bilinen nazır cinayetleridir. Devlet, ardı ardına gelen bu olaylarla çalkalanırken Balkanlarda devam eden isyanlar ve Sırp'ların durumdan istifade ederek savaş ilanını karşı karşıya kalınmış olması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. V. Murad ise daha saltanatının başında yaşanan olaylarla ruhen ve bedenen tükenmiş, akli dengesini kaybetmiştir. Dolayısıyla bu halde devlet yönetiminde kalmasının mümkün olmadığı görülmüş ve hal'ine karar verilmiştir. Tedavisi mümkün olmasına karşın hastalığı bahane edilerek bu sıkıntılı dönemde yeni bir padişah tahta çıkartılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en kısa hüküm süren padişahı yerini en uzun hüküm süren padişahlardan Sultan II. Abdülhamid'e bırakmıştır. Vuku bulan bu hadiseler ise meşrutiyet tartışmalarının gölgesinde cereyan etmiştir.

Bu dönemle ilgili Viyana basınında ele alınan haberlerin tamamına yer vermek mümkün değildir. Zira hemen her gün ve yer yer çok geniş haberler kaleme alınmıştır. Dolayısıyla zikredilen ana meselelerle ilgili atıflarda verilen eserlerden yararlanmak dönemin daha iyi kavranması için elzemdir. Çalışmada sadece Viyana menşeli gazeteler ve bu gazetelerin haberlerine yer verilmiş, farklı kaynak ve yorumlardan özenle kaçınılarak Avusturya'nın Osmanlı'da yaşananları algılayış ve yorumlayış şekli aynen aktarılmaya gayret edilmiştir. Olaylar kronolojik olarak takip edilmiş ve tekrarlardan mümkün olduğunca kaçınılarak zikredilen meselelerle ilgili taze haberlere yer verilmeye çalışılmıştır.

1. Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve Murad Efendi'nin Tahta Çıkışının Yurt Dışına Akisleri

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) hal'i ile ilgili 30 Mayıs tarihli *Neues Wiener Tagblatt* gazetesinin akşam baskısında "Sultanın Tahttan İndirilişi" başlığı ile verilen haberde, Sultan Abdülaziz'in bütün halkın isteği doğrultusunda tahttan indirilerek yerine Murad Efendi'nin Sultan ilan edildiği belirtilmiştir.² 31 Mayıs tarihli *Die Presse* gazetesi

2 *Neues Wiener Abendblatt*, 30.05.1876, s. 4. Elbette Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilişin pek çok sebebi olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin 1870'lerin başından beri ciddi sorunlarla boğuşuyor olmasının etkisi büyüktür. Anadolu'da baş gösteren kıtlığa (1873-1875), maliyede yaşanan derin kriz de eklenmişti. Kıtlığın boyutu öylesine büyüktü ki isyanlar baş gösteriyor, pek çok insan hayatını kaybediyordu. Gönderilen yardım taleplerinde insanların çocuklarını cami önlerine bıraktıklarından ve hatta yardımların gelmemesi durumunda birbirlerini yeme derecesine geleceklerinden bahsediliyordu. 1873/1875 senelerinde bu minvalde vakalar yaşandığı kabul görmektedir. Ayrıca Balkanlarda da ayaklanmalar başlamış, 1874 senesinde Hersek'te baş gösteren isyan, bir yıl sonra Bosna ve Karadağ'a sıçramıştı. Sultan Abdülaziz'in azlinden hemen evvel Bulgaristan da isyan bayrağını çekmişti. Bölgede Müslüman ve Hristiyanlar arasında kanlı çatışmalar gerçekleşmekte, Müslüman halk canlarını kurtarmak için iltica etmekteydi. Avrupa'nın Müslümanlara uygulanan zulmü görmezden gelmeleri İstanbul'da tepkilere neden olmuş, binlerce talebe sokaklara dökülüp hükûmetin istifasını isteyince, Sultan Abdülaziz de bu yönde bir karar almak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz'in azli meselesi halkın istek ve arzusundan ötürü değil, özellikle son yıllarda yaşanan ve üstesinden gelinemeyen olaylar silsilesinin bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83; Yener Bayar, *1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2013, s. 81. Bununla birlikte önemli olan bir diğer husus, Abdülaziz'in softa hareketine adı karışan isimlerden intikam alabileceği düşüncesidir. Padişahın uygun

ise akşam saatlerinde ulaştığını belirttiği telgrafa göre bu önemli hadiseyi daha detaylı aktarır. Murad Efendi'nin Allah'ın lütfu ve milletin arzusu üzerine Sultan ilan edildiğini, Hristiyan ve Müslümanların bu olayı mutlulukla karşıladıklarını belirtmiştir.³ Gazete, ismine yer vermeksizin bir kaynağından aldığı Sultan V. Murad ile ilgili bazı bilgilere de yer vermiştir. Buna göre Sultan V. Murad 36 yaşında, yetenekli ve kararlı bir kişidir. Avrupaî bir görgü ve eğitime sahiptir. Reform yanlısı Jön Türkler'e tahta çıkış şeklinin değiştirilmesi meselesindeki tutumlarından dolayı son zamanlara kadar mesafeli davranmış, tahta çıkmadan evvel devletin içinde bulunduğu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirmekten de geri durmamıştır. Haberin devamında, bazı saray entrikalarına onun isminin bulaştığı, aynı düşünceleri paylaştığı kişilerle bir araya gelip görüşmeler gerçekleştirdiğine de yer verilmiştir.⁴

Sultan V. Murad son zamanlarda ulemâ ile de ilişkilerini iyi tutmuştur. Ulemâ, mahlû' Sultan Abdülaziz'in mecburen de olsa Avrupa'nın isteklerine boyun eğmesi ve Kur'an'a aykırı olarak oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkarma çabalarından rahatsız olmuş ve Murad Efendi'nin safında yer almıştır.⁵ Benzer bir haberi *Morgen-Post* gazetesinin 31 Mayıs tarihli baskısında da görmek mümkündür. Gazete "*Sultan Murad V.*" başlığı ile verdiği haberde, pek çok kez haber edildiği üzere mahlû' Sultan Abdülaziz'in veliaht Murad Efendi'nin yerine oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi tahta çıkarmak için çaba sarf ettiğini ancak başarılı olamadığını yazmıştır.⁶

bir ortamda yeniden Mahmud Nedim Paşa'ya sadrazamlığa getirmesi bu isimlerin en azından sürgün edilmeleri anlamına gelebilirdi. Dolayısıyla bu ihtimalin de önüne geçmek ve kendi ikballerini garanti altına almak için Sultan Abdülaziz'in azli kaçınılmaz olmuştu. Özellikle Hüseyin Avni Paşa bu konuda oldukça istekliydi. Hatta önceleri Sultan Abdülaziz'i zehirleterek öldürmeyi dahi düşünmüştü. Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli – Haritalı*, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2021, s. 3175; Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 78.

3 *Die Presse*, 31.05.1876, s. 1. Bu mutluluk Sultan V. Murad'ın cülûs sürecinde Beyazıt Meydanı'nda kendini göstermiştir. Sultan V. Murad Beyazıt Meydanı'ndan geçerken arabasının atları çıkartılıp bir müddet halk tarafından çekilmiştir. bkz. Sertoğlu, s. 3232.

4 *Die Presse*, 31.05.1876, s. 1. Gazete onun isminin çeşitli entrikalara karıştığını belirtmekle birlikte, Jön Türker'e mesafeli olduğunu belirtmiştir. Oysa V. Murad'ın dönemin muhalif aydınlarıyla bir araya gelip görüştüğü bilinmektedir. Örneğin Namık Kemal bu isimlerden biri olup V. Murad tarafından özel sekreterliğine getirilmiştir. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 161. Ayrıca gazetenin Jön Türkler olarak tabir ettiği kesim devletin hayatta kalabilmesi için anayasanın ilan edilmesi ve parlamentonun açılmasını savunun aydın sınıfıdır. Bu hareketin devamı niteliğindeki muhalif hareket II. Abdülhamid devrinde daha etkin faaliyetlerde bulunduğundan bu isim o devrin muhalifleriyle özdeşleşmiştir. 1876'ya kadar yürütülen muhalif hareket daha ziyade Yeni Osmanlılar/Genç Osmanlılar (1865-1876) olarak da anılır. Kemal Beydilli, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-osmanlilar-cemiyeti> (Web 12.03.2022).

5 *Die Presse*, 31.05.1876, s. 1. Abdülaziz'in hal' edilmesi için bir fetvaya gerek vardı. Midhat Paşa, Fetva Emimi Kara Halil Efendi'ye „Padişah mülk ve milleti tahrip ve Müslüman beytülmalını israf etti. Halkın halini ıslah için tahttan indirilmesi düşünülmüyor. Buna şer'an cevaz var mıdır?“ diye sorduğunda, Halil Efendi „Bu hayırlı işe çarşaf kadar fetva veririm.“ demiştir. Bu ifadeler ulemânın Abdülaziz hakkındaki kanaatlerine bir örnek teşkil etmektedir. bkz. Cevdet Küçük, „Abdülaziz“, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 183.

6 *Morgen-Post*, 31.05.1876, s. 1. Sultan Abdülaziz'in bu yönde bir isteği olduğu bilinmekteydi. Hatta oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'ye askeri rütbelere vermiş ve çeşitli törenlerde teşrifatta bulunmasını sağlamıştı. Böylelikle devletin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemlerde kendi yerini ve geleceğini garanti altında tutmayı amaçlıyordu. İbrahim Satı, *Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı*, Yüksek Lisans Tezi,

Olayı Avrupalılar açısından değerlendiren *Die Presse* gazetesi, durumun karmaşık bir hal aldığını, tek kişinin ki bu kişi yeni bir Muhteşem Süleyman dahi olsa devleti içinde bulunduğu durumdan çıkaramayacağını ifade ederek vasal devletlerin bu durumdan istifade etmeye yönelebileceklerini belirtmiştir.⁷ Vuku bulan hadisenin Rusya'nın da çıkarlarına aykırı olduğunu belirten gazete, bu değişimin onlar adına ya sürpriz bir gelişme ya da önüne geçemedikleri bir olay olduğunu ifade ederek Rusya'nın Abdülaziz'e İstanbul'un güvenliğinin sağlanması için donanmasıyla asker çıkarmayı teklif ettiği iddiasına yer vermiştir.⁸ *Morgen-Post* gazetesi ise Avrupalıların Sultan V. Murad'a sempati ile baktıklarını ve devletinin dağılmasının ve çöküşünün önüne geçmek için kolları sıvayacağını belirterek, ona duyulan itimadı dile getirmiştir.⁹

Die Presse gazetesinin aynı tarihli akşam baskısında *Kölnische Zeitung* gazetesinin Paris'ten gönderdiği telgrafi esas alarak verdiği habere göre bu değişime öncülük edenler Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa ve Midhat Paşa'dır¹⁰. Sultan V. Murad kendisinden istenen üç şartı kabul etmiştir. Bu şartlar ise düzenli olarak yapılacak Ayan toplantıları, sarayın ıslah edilmesi ve Sultanın şahsi bütçesinin beş milyon kuruşa indirilmesidir.¹¹ Gazete ayrıca Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile ilgili olarak 23 Mayıs'ta gerçekleşen ve Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Midhat Paşa'nın katıldıkları bir toplantıdan bahsederek, Sultan Abdülaziz'in devletin giderleri için dört milyon lire teklif ettiği, nazırların ise miktarı on milyona çıkarmasını istediklerini belirtir. Sultan Abdülaziz'in parasına kıyamamış olmasının onun tahttan indirilmesinde etkili olmuş olabileceğini öne sürer.¹²

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, 2020, s. 15-16.

7 *Die Presse*, 31.05.1876, s. 1.

8 *Die Presse*, 31.05.1876, s. 1-2. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi Rus elçisi İgnatıyef'in beklendiğini iddia ettiği bir gelişmeydi. Bu durumun Rusya açısından olumsuz bir hal alacağını biliyordu. Hatta Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve ölümüne dair hazırladığı raporunda, Abdülaziz'in Jön Türklerin suikastına kurban gittiğini ifade edecekti. Öyle ki bu durum Rusya'nın Osmanlı üzerinde oluşturmak istediği etkinin kırılması anlamına geliyordu. Özhan Kapıcı, *Osmanlı – Rus İlişkilerinde N.P. İgnatıyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2013, s. 414.

9 *Morgen-Post*, 31.05.1876, s. 1; Bu yönde bir teyit İspanyol gazetelerinde de gözlemlenmiştir. bkz.Tufan Turan, "İspanyolların Gözünden Osmanlı Devleti'nde 1876 Darbesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Tahta Çıkış Süreci", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 38, Sayı 65, 2019, s. 5-6.

10 *Die Presse, Abendblatt*, 31.05.1876, s. 1. Sultan Abdülaziz hal'inden önce Midhat Paşa ile görüşmüş ve kendisinin tahttan indirileceği yönünde söylentiler olduğundan bahsetmiştir. Bu durum karşısında ne yapması gerektiğini sorduğunda, Midhat Paşa bütün tebaanın hür ve eşit kılınmasını ayrıca devlet adamlarının yetki ve sorumluluklarının kanunen belirlenmesini tavsiye etmiş ancak bu yönde adımlar atılmamıştır. Bknz. Yavuz Özgüldür, Serdar Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Sayı 5, 1994, s. 317.

11 *Die Presse, Abendblatt*, 31.05.1876, s. 1.

12 *Die Presse, Abendblatt*, 31.05.1876, s. 1. 1875/1876 yılı mali bütçesine bakıldığında bütçe açığının 500.000.000 kuruşun üzerine çıktığı görülmektedir. Aynı dönem yapılan askeri harcamalar 550.000.000 kuruş seviyelerindedir ve önceki yıla göre % 5'lik bir küçülme yaşanmıştır. Sultanın harcamaları ise 133.000.000 kuruş civarında olup, yaklaşık % 5'lik bir bütçe payına sahiptir. Fatih Sefa Topçu, *Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Mali Bunalım ve Uygulanan Mali Reformlar (1861-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2014, s.123; 126-127. Devlet içerisinde harcamaları denetleyen bir kurum henüz teşekkül etmemiştir. Sultan Abdülaziz keyfi davranıp ordu ve donanmayı yenileme adına gemiler ve büyük toplar alınması yönünde talimatlar veriyordu. Findley, s. 107. Devlet erkânı

Haziran ayının ilk günü yayımlanan *Die Presse* gazetesinin “Murad V ve İsyân” başlığı ile birinci sayfadan verdiği habere göre taht değişimi karşısında isyancılar ve vasal devletlerin neler yapacakları kestirilememektedir. Büyük devletler kendi politikalarını, Osmanlı Devleti ve isyancılar arasında vuku bulacak hadiselerle göre şekillendirecektir, denilmektedir. Devamında ise Belgrad’dan edinilen izlenime göre Sırların bu değişimden pek hoşnut olmadıkları, yeni yönetimin Sırp Hareketi’ne karşı isteksiz bir tavır sergileyeceğinden korkulduğundan bahsedilmektedir. Buna mukabil Sırların savaş hazırlıklarını tamamladıkları ve Rusların emri altında harekete hazır bekledikleri de ifade edilmiştir. Dolayısıyla haberde, Osmanlı’nın yapacağı bir hatanın Sırların savunma durumundan saldırı durumuna geçmesini tetikleyebileceğinden bahsedilerek Osmanlı’nın bu olasılığa karşı önlem alması gerektiği ancak alınacak önlemlerin Osmanlı’nın Bosna ve Bulgaristan’daki varlığını olumsuz yönde etkileyeceği de belirtilmiştir.¹³

Die Presse gazetesi akşam baskısında, Serasker Hüseyin Avni Paşa ile ilgili bir iddia ortaya atar. İddiaya göre Sultan V. Murad, Hüseyin Avni Paşa’yı veliahtlık meselesinde Yusuf İzzeddin Efendi’den yana olduğu için görevden alma eğilimindedir.¹⁴ Gazete Hüseyin Avni Paşa’yı Hristiyanlara verilecek her türlü tavize karşı olan, Sırbistan ve Karadağ’a savaş ilan eden kişi olarak tanımlar. Dolayısıyla onun görevden alınmasının diplomasi çevrelerince olumlu karşılanacağını ifade eder.¹⁵

Gazete ayrıca Sultan V. Murad ile ilgili Macar Oryantalist Hermann Vámbéry’den bazı aktarımlara yer verir. Vámbéry’e göre mahlû‘ Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murad arasındaki en belirgin farklılık, Sultan V. Murad’ın babası Sultan Abdülmecid gibi yumuşak huylu ve mütevazı biri oluşudur. Ayrıca iyi seviyede Fransızca bilmekte olup tarih, coğrafya ve fen bilimlerine dair de malumat sahibidir. Devlet ricaline ve ülkesinin dostlarına kulak verirse iyi bir yönetim sergileyebilecektir, denilmektedir.¹⁶

mezkûr miktarı sultanın şahsi servetinden karşılamak istemişler ancak olmuşuz bir yanıt almışlardır. Sultan Abdülaziz tahttan indirilmeden önce 26 Mayıs tarihinde Hüseyin Avni Paşa’nın Paşalimanı’ndaki yalısında bir toplantı yapılarak, ihtilalin 31 Mayıs’ta hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Ancak bu tarih olayın açığa çıkma şüphesi belirince 30 Mayıs’a çekilmiştir. Küçük, “Abdülaziz”, s. 183.

13 *Die Presse*, 01.06.1876, s. 1. Osmanlı devletinde vuku bulan isyanlar Abdülaziz döneminde kendini göstermişlerdi. Lübnan’da Dürziler ve Maruniler arasında yeniden çatışmalar başlamıştı. 1862 senesinde ise Karadağ’da bir ayaklanma çıkmış, bu durum Sırbistan, Romanya ve Girit’te de çeşitli olayların yaşanmasına neden olmuştu. Romanya’da bulunan Karol Prensiği tanınıp, Sırbistan kalelerinden Türk askerlerinin çekilmesi kabul edilmiştir (1867). Aynı yıl Girit özel bir yönetime kavuşturulmuş; Bulgar kilisesinin kurulmasına izin verilerek, bağımsızlıklarının önü açılmıştır (1870). Sonraları Hersek ve Bosna’da isyanlar baş gösterecek, bu isyanlar Sırbistan ve Karadağ’a sıçrayarak Osmanlı-Rus savaşına (1877-1878) kadar uzanan bir süreci tetikleyecektir. Küçük, Abdülaziz, s. 180.

14 *Die Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 1. Böyle bir değişim gerçekleşmemiştir. Daha sonra değinileceği üzere Hüseyin Avni Paşa katledilene kadar bu makamda kalmaya devam edecektir.

15 *Die Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 1.

16 *Die Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 1. Ayrıca piyano ve batı musikisi dersleri de almıştır. Resim ve mimarlıkla ilgilenen Murad Efendi marangozlukla da meşgul olmuştur. Şehzade Murad sadece iyi bir eğitim almamış, Sultan Abdülaziz’in yaptığı seyahatlere de katılmıştır. 1863 ve 1867 senelerinde Sultanla birlikte Mısır ve Avrupa’ya gitmiş ve orada yoğun bir ilgi görmüştür. Satı, 9.-10; 24; Alan Palmer, *Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches*, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1997, s. 202-203; Lewis, s. 161; Hans-Jürgen Kornrumpf, *Murad V.*, <https://biolox.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1408> (Web. 11.03.2022). Sultan V. Murad şehzadelik ve veliahtlık döneminde içkiye pek düşküdü. Hatta onun

Morgen-Post gazetesi yeni bilgiler dâhilinde, ilk haberlerin aksine taht değişikliğinin halkın ve sarayın arzusu ile gerçekleşmediğini, bunun bir ihtilal olduğunu ve darbecilerin ise nazırlar olduğunu ve oldukça ustaca uygulandığını ifade eder. “*Abdülaziz Nasıl tahttan İndirildi?*” başlığıyla verdiği haberin devamında, darbenin sebebini Sultan Abdülaziz ile yapılan toplantıya bağlar. Zira bu toplantıda Sultan Abdülaziz’den devletin savaş giderlerine harcanması için hazine-i hassadan para tahsis etmesi istenmiş ancak o buna razı olmamıştır. Bunun üzerine 29 Mayıs tarihinde Sadrazamın başkanlığında Dolmabahçe Sarayı’nda nazırlar toplanmış, bu toplantıya şeyhülislam da katılmıştır. Yapılan görüşmenin sonunda Sultan Abdülaziz’in hal’ine karar verilmiştir.¹⁷

Gazete başka bir varyasyon daha olduğunu ve buna göre nazırların Abdülaziz’den bir toplantı talep ettiklerini ve bu toplantı esnasında Şeyhülislam Hayrullah Efendi’nin padişaha halkın yönetiminden memnun olmadığını ilterek, hal’ edildiğini söylediğini aktarır. Daha sonra Valide Sultan ile Topkapı Sarayı’na götürülmüşlerdir.¹⁸ Akabinde Murad Efendi, devlet adamları ve ulemâ ile bir araya gelmiş ve saraya geçerek biatları kabul etmiştir. Halk bu değişime tepki göstermemiş hatta olumlu karşılamış, esas hareketlilik ise Hristiyan muhitleri olan Galata ve Pera’da gözlemlenmiştir.¹⁹

Gazete aynı sayfada Sultan V. Murad’ı kastederek “*Reform Sultanı*” başlıklı bir habere yer vermiştir. Ulaşan haberlere şüpheyle yaklaşmakla birlikte, Sultan V. Murad’ın Türkiye’yi meşrutî bir yapıya dönüştürmeyi arzuladığını ifade etmiştir. Sahip olduğu imtiyazlardan ve despotvari gücünden vazgeçip halkına yönetime katılma hakkı verecektir. Ayrıca devlet yönetimini kontrol ve düzene koyması adına Ayan Meclisi toplanmasına, finansal harcamaların takip edilmesine ve bütçenin temsilciler tarafından kararlaştırılmasına, sultana tahsis edilen bütçe miktarının ciddi oranda azaltılmasına, sultanın ve devletin servetini sömüren sarayın ise tamamen kaldırılmasına karar verilmiştir. Habere göre gerçekleştirilmesi planlanan ilk reform programının temelini bu maddeler oluşturmaktadır.

şampanya ile tanışması da yaptığı seyahatte, Paris’te olmuştu. Palmer, s. 209; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad’ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar*, <https://belleten.gov.tr/tammetin-pdf/807/tur> (Web. 11.03.2022), s. 318. Murad Efendi Avrupa seyahatinde İngiliz veliahttı Prens Edward ile yakınlık kurmuş, onun teşvikiyle mason teşkilatına girmiştir. Üstad-ı azam ilan edilen V. Murad adına bir lonca kurulmuştur. Dolayısıyla onun Avrupa’yla ilişkileri sıkı tutacağı, batılı bir devlet anlayışıyla hüküm süreceği düşünülüyordu. Ayrıca bu aidiyet daha sonraları onun tekrar tahta çıkarılması yönündeki faaliyetlere de neden olacaktı. Karatepe, s. 81.

17 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 1. Benzer ifadeler *Times* gazetesinde de geçmektedir. bkz. Aynur Çömlekçi, “*V. Murad’ın Tahta Çıkışının ve Saltanatının Yabancı Basına Yansımaları*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 63, 2019, s. 310. Bu tür istekler aslında ilk kez dile getirilmiş değildi. Hüseyin Avni Paşa 1874/1875 senelerinde Sadaret makamında bulunurken padişahıtan benzer isteklerde bulunarak ordunun ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Ancak durumdan rahatsız olan Abdülaziz bu ve başka nedenlerden dolayı Hüseyin Avni Paşa’yı azletmiş ve Ahmed Esad Paşa ikinci kez Sadaret makamına getirilmiştir. Palmer, s. 205; Sertoğlu, s. 3174-3175. Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişini Murad Efendi de destekliyordu. Hatta bu bağlamda Hristaki isimli bir sarraftan borç alarak, harcamalarda bulunmuştur. Abdülaziz’in tahttan indirilmesinin ardından bu borcu ödemek için mahlû’ Sultanın el konulan şahsi mallarından bir miktarı Hristaki Efendi’ye mezkûr borçların karşılığı olarak verilmiştir. Karatepe, s. 80.

18 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 1.

19 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 1.

Bu program ise Softa Hareketi'nin²⁰ isteklerine dayanmaktadır.²¹

Gazete, benzer vaatlerin mahlû' Sultan Abdülaziz tahta çıkarken de dile getirildiğini ve hatta başlangıçta bu yönde adımlar atıldığını ancak gerisinin gelmediğini belirterek şüpheli yaklaşımını devam ettirmektedir. Öte yandan Sultan V. Murad'ın devletin varlığını sürdürebilmesi için bu reformları hayata geçirmek zorunda olduğu da belirtilmiştir. Son olarak Midhat Paşa'ya da yer veren gazete, Avrupaî bir eğitim alan Midhat Paşa için „büyük Âli Paşa, Sultan Abdülmecid için ne ise Midhat Paşa da Sultan V. Murad için o olacaktır”, şeklinde bir ifade kullanmıştır.²²

Son olarak *Reform Sultanı* ile Avrupa'yla olan ilişkilerin yeniden canlanabileceğini ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesini tavsiye eden Sir Elliot²³ aracılığı ile İngiltere'nin, ayrıca Fransa'nın ve Osmanlı'nın çöküşünün önüne geçmeyi arzulayan Avusturya'nın dostane tavsiye ve destekte bulunacaklarını ifade eder. Moskova'nın ise öfkesini gizleyip planlarını belki de onlarca yıl ertelemek zorunda kalacağını, ganimeti ellerinde tutarken gerçekleşen bu taht değişiminin yaptıkları bütün hilekâr, riyakâr ve ikiyüzlü davranışlarını boşa çıkardığını belirtmiştir.²⁴

Bu değişimin Rusya tarafında meydana getirdiği etkiye *Neue Freie Presse* gazetesi de yer verir. Gazetenin birinci sayfadan verdiği haberde Rus Çar'ı II. Aleksandr Nikolyaviç'in (1855-1881) İstanbul'da cereyan eden olaylar ve yanlış yollara sevk edildiğini düşündüğü mahlû' Sultan Abdülaziz'in kaderinden duyduğu üzüntü dile getirilmiştir. Gazete bu

20 Softa Hareketi veya Talebe-i Ulûm Hareketi 10 Mayıs 1876 tarihinde binlerce talebenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz'in velihtlik sisteminde değişiklik yapma arzusu da talebelerin protesto eylemlerinde bulunmalarında etkili olmuştur. İsyân, talebelerin istekleri doğrultusunda sadrazam ve şeyhülislamın azliyle son bulmuştur. bkz. İter Turan, „Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyetleri”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 29, Sayı 1-4, 1969, s. 175-178. Bu isyanın ardından Mütercim Rüşdi Paşa sadrazamlığa, Hüseyin Avni Paşa seraskerliğe, Midhat Paşa Meclis-i Vükelâ üyeliğine, Hayrullah Efendi ise şeyhülislamlık makamlarına getirilmişlerdir. Bu dörtlü *erkân-ı erbaa* olarak da bilinmektedir. bkz. Ali İhsan Gencer, „Hüseyin Avni Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, İstanbul, 1998, s. 526. Bu gösterinin ardındaki tetikleyici isimler arasında Şehzade Murad'ın da olduğu iddiaları kesinlik arz etmemekle birlikte hadisenin neticesi ona tahtın yolunu açmıştır. Lewis, Sultan Abdülhamid'e atıfta bulunarak bu hadiseyi tertipleyen kişinin Midhat Paşa olduğunu ve gösterileri paraca desteklediğini belirtir. Ayrıca perde gerisinde olanların Rüştü Paşa, Damat Mahmut, Halim Paşa, Hayrullah Efendi ve Şehzade Murad olduğunu da eklemiştir. Lewis, s. 159. Ortaylı'ya göre ise bu hareket daha sonraları Sultan II. Abdülhamid'in de ileri sürdüğü gibi Midhat Paşa'nın önderliğinde değil kendiliğinden zuhur etmiş gibi görünmektedir. İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 301. Bununla birlikte bu hareketin vücuda gelmesinde özellikle Rusya'nın tesirini kırmak isteyen Avrupa'nın da etkisi olabileceği ifade edilmiştir. Örneğin, İngiltere olaylar devam ederken Akdeniz filosunu Çanakkale önlerine göndermiş ve gerektiğinde müdahil olmaları için hazır bekletmiştir. Karatepe, s. 78.

21 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 1-2. Benzer ifadeleri İspanyol basınında da görmek mümkündür. Öncelikli olarak sarayın yetkilerinin kısıtlanması ve masrafların denetim altına alınması söz konusudur. bkz. Tufan Turan, „İspanyolların Gözünden Osmanlı Devleti'nde 1876 Darbesi ve Sultan II. Abdülhamid'in Tahta Çıkış Süreci”, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 38, Sayı 65, 2019, s. 283.

22 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 2.

23 İngiliz Büyükelçisi (1867-1877). Sir Elliot, Mahmud Nedim Paşa'nın görevden alınmasının ardından İngiltere'ye bir rapor göndererek, herkesin diline „Anayasa“ kelimesini doladığını ve Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin kaçınılmaz gibi görüldüğünü belirtmiştir. Palmer, s. 207.

24 *Morgen-Post*, 01.06.1876, s. 2.

durumun Ruslar için bir felaket olduğunu ve Avrupa'daki yabancı halkları yönetme düşüncelerinin son birkaç gün içinde ortadan kalktığını belirtir. Hatta Rus elçisi General İgnatıyef'in aparatı olarak görülen Mahmud Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i bir aptallıktan diğerine sevk ederek sonuna kadar Rusya'nın çıkarları için kullanımının da böylelikle son bulduğunu ifade eder.²⁵

Gazetenin akşam baskısında da farklı haberlere yer verilmiştir. “*Sultan Aziz'in Hal'i*” başlığını attığı ve *Pester Lloyd* gazetesine dayandırdığı habere göre Sultan Abdülaziz'in hal'inin nisan başlarından beri hazırlığı devam etmiş ve herhangi bir mukavemet görmeden gerçekleşmiştir.²⁶ Diğer gazetelerde de görülen Abdülaziz karşıtlığı bu gazetede de mevcuttur. Yapılan haberde Abdülaziz'in hem savurgan hem de cimri biri olduğu ifade edilerek saraydaki mahzenlerde büyük bir hazine biriktirdiği biraz abartılı olsa da yüz milyonun üzerinde altın bulunabileceği iddia edilmiştir.²⁷ Haberin devamında *Die Kölnische Zeitung*'a atıf yapılarak, ardı gelmeyen nazır değişikliklerinden sonra tahtta da değişiklik olduğu ve açgözlü, müsrif Abdülaziz'in bu akıbeti hak ettiği belirtilerek, devletin yükünün V. Murad'ın sırtına bindiği ifade edilmiştir.²⁸

Morgen-Post gazetesinin 2 Haziran tarihli baskısında Rusya ve Abdülaziz aleyhtarı haberler verilmeye devam edilmektedir. Birinci sayfadan “*Paltolu Tebrik*” başlığıyla aktardığı haberde, bu sürpriz gelişme sonrası adeta dilleri tutulan Rusların Türkiye'ye karşı tekrar hırlamaya başladıklarını ve Petersburg'da bu felaketin Osmanlı'nın yozlaşmış ve güvenilmez halinin bir kanıtı olarak görüldüğünü ifade eder. Gazete, Rus yönetiminin borazanı olarak nitelendirdiği *Journal de St. Petersburg*'dan aktardığına göre Ruslar kendi planları doğrultusunda sağlam adımlarla ilerlemeye devam edeceklerdir. Gorçakov²⁹ ise Sultan V. Murad'ı darbeci olarak nitelendirmiş ve Abdülaziz kadar hoşgörüyeye mazhar

25 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.06.1876, s. 1. Bu duruma bir örnek olarak, 1875 senesinde Mahmud Nedim Paşa'nın, Rus elçisi İgnatıyef'in tavsiyesi doğrultusunda bütçe açığını kapatmak için devletin ödemesi gereken yıllık borçlarının yarısının kesilip faiziyle ödeneceği yönünde aldığı karar verilebilir. Bu karar ise içeride ve dışarıda büyük yankılara neden olmuştur. bkz. Küçük, “*Abdülaziz*”, s. 183; Lewis, s. 158. Midhat Paşa ve Damat Mahmut Paşa ellerindeki tahvilleri kararın ilanından önce satarak büyük bir zarardan kurtulmuşlardır. Bu karar başta İngiltere ve Fransa'da büyük protestolara neden olmuştur. Yine bir diğer iddia ise Mahmud Nedim Paşa'nın memur tayinlerinde İgnatıyef'in etkisinde kalmış olduğudur. bkz. Halil İbrahim Çelik, “*Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)*”, Sosyal Bilimler Dergisi, Darbeler Tarihi Özel Sayısı I, Cilt II, Sayı 2, 2016, s. 45; 53.

26 *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 2. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde en etkin kişi Hüseyin Avni Paşa idi. Seraskerlik makamında bulunan Hüseyin Avni Paşa gerekli adımları atmıştı. İlk saraya bağlı kumandanları İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Hal' kararıyla birlikte yapılan plan doğrultusunda İstanbul'da bir hareketlilik olduğu bahane edilerek asker kışlasından çıkartılmıştır. Bu esnada haberleşmenin önüne geçmek için telgrafhaneler de kontrol altına alınmıştır. Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa askerleriyle Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatma altına alırken, donanma sarayda bir mukavemet olma ihtimaline karşı teyakkuzda tutulmuştur. Sarayda kontrol sağlanarak, muhafızlar ve zabıtlar hapsedilmiştir. Daha sonra Murad Efendi, Hüseyin Avni Paşa tarafından Topkapı Sarayı'ndan alınarak, Serasker kapısına getirilmiş ve burada Murad Efendi'ye biat edilmiştir. Abdülaziz ise cülüs topları atıldıktan sonra olayın farkına varmış ve durumu kabullenmiştir. Gencer, Hüseyin Avni Paşa, s. 526; Çelik, s. 57-59.

27 *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 2.

28 *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 01.06.1876, s. 2.

29 Rus Hariciye Bakanı (1856-1882).

olmayacağını ifade etmiştir.³⁰ *Morgen-Post* gazetesi ise Abdülaziz hakkında İgnatıyef'in baştan çıkarmalarına aldanacak kadar çılgın olduğunu ancak *Reform Sultanı* V. Murad'ın tüm gücüyle açıktan ve gizliden gelecek saldırılara karşı ülkesini savunacağını belirtmiştir.³¹

Neue Freie Presse gazetesi sabah baskısının birinci sayfasından verdiği haberde, Sultan Abdülaziz dönemi ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Açık bir şekilde Abdülaziz karşıtlığı görülen haberde kendisinden despot olarak bahsedilirken haremde kadınlar tarafından yetiştirildiği, inatçı, dik başlı buna mukabil zayıf ve tutarsız olduğu ve yeşeren umutları kısa süre sonra hüsrana uğrattığını ve hırslı olarak nitelendirdiği annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın ve haremın etkisi altında kaldığını yazar. Hatta onun müsrifliğinden dem vurarak devletin malını şahsi malı gibi gördüğünü, sonu gelmez lüks saraylar yaptırdığını belirtir. Doğru olanı yapmak yerine keyfi davrandığını, uyarılara kulak asmadığını, olan bitene yabancı kalmakla vükelânın faaliyetlerine şüpheyle yaklaşmaktan geri durmadığını ve bu nedenle sıklıkla onları değiştirdiğini ifade eder.³² Gazete haberin devamında, yönetimin ilk zamanlarında işlerin bu denli kötü olmayışını iki isme bağlar. Bunlar Fuad ve Âli Paşalardır. Fuad Paşa'nın tam bir dünya insanı olduğunu, Avrupa'da diplomatlar arasında sevilip sayılan biri olduğunu belirtir. Âli Paşa'yı kabinenin başı ve kalbi olarak tasvir edip, Fuad Paşa'nın ağzından konuştuğunu ve bu iki refikin birbiri ardına hayatlarını kaybetmelerini kendi ifadeleriyle "*bizden sonrası tufan*" şeklinde aktarır. Bu iki ismin ardından despotik bir ekonomi anlayışının yerleştiğini ve sistematik olarak eyaletlerin sömürüldüğünü, yönetimdeki yanlışlıkları şikâyet etmek için gelen temsilcilerin sultana arzlarına müsaade edilmediğini aktarır. Ayrıca devlet bütçesinin düzene konulmadığını, sultanın tamahkâr ve savurgan olduğunu yeni yapılara hacnanan paralardan bahsederek, vasallardan alınan haraç ve umum tebaadan alınan vergilerin heba edildiğini belirtir.³³

Aynı gazete General İgnatıyef'in devletin farklı kademlerinde bulunan kişilere para aktardığını ve Mahmud Paşa'yı kullanarak mevcut durumun devamını korumaya çalıştığını belirtmiştir. Gazete sıklıkla gerçekleşen vezir değişikliklerinin sayılmayacak kadar çok

30 *Morgen-Post*, 02.06.1876, s. 1.

31 *Morgen-Post*, 02.06.1876, s. 1. İgnatıyef'in Osmanlı yönetimine sızabilme düşüncesi onu şahsi ilişkiler kurmaya sevk etmekteydi. Ona göre bu ilişkiler vasıtasıyla Osmanlı yönetimini etki altına alıp Rusya'nın menfaatleri doğrultusunda yönlendirmek mümkündü. 1867 senesinde kaleme aldığı bir mektupta bunu ifade etmişti. İgnatıyef bu amaç doğrultusunda ilk olarak Murad Efendi ile bağ kurmayı gaye edinmiştir. Topçu, s. 370.

32 *Neue Frei Presse, Morgenblatt*, 02.06.1876, s. 1. Sultan Abdülaziz Mısır seyahatinden döndükten sonra yüksek maliyetli ziyafetler vermekten, eğlenceler düzenlemekten geri durmamıştır. Devlet hazinesinde para kalmamışken bu masrafların hazineden ödenmesini istemiştir. Sertoğlu, s. 3132.

33 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 02.06.1876, s. 1. Sultan Abdülaziz tahta çıktığında devlet zaten borç içendeydi. Fuad Paşa kendisine gerekli önlemleri aktarırken saltanatın varisi olduğunu ancak borçlu bir devlet miras aldığını ifade etmiştir. Alınan önlemler yetersiz kalınca yine yüklü bir borcun altına girilmiştir. Hatta Sultan Abdülaziz hazine-i hassaya aktarılması gereken altmış bin keselik ek tahsisatını tasarruf kapsamında devlet hazinesine vermiştir. Ancak akabinde ordu ve donama için maliyetli siparişler vermek düşüncesini dile getirdi. Fuad Paşa'dan masraflar için gerekli parayı karışlamasını isteyince, Fuad Paşa buna razı olmadı ve daha sonra görevinden istifa etti (2 Ocak 1863). Sertoğlu, s. 3121-3122. Sultan Abdülaziz müsrif bir kişiliğe sahipti. Âli ve Fuad Paşaların ölümlerinin ardından bu yönelimi iyice açığa çıkarmıştır. Onun devrinde askeri harcamalara ek olarak saraylar inşa edilmiştir. Örneğin Çırağan Sarayı dört milyon Osmanlı altınına mal olmuştur. Beylerbeyi Sarayı, Çekmece ve İzmit av köşkleri de onun zamanında inşa edilmiştir. Küçük, "*Abdülaziz*", s. 182-183

olduğunu, sarayın ise tam bir entrika yuvası haline geldiğini belirterek Abdülaziz'in ülkeyi uçurumun kenarına sürüklediğini ifade etmiştir. Yönetim sekteye uğramış ve finans iflas etmiştir. Suriye'de Hristiyanlar ve bedevilerle olan savaş devam ederken açlıkla boğuşan ordunun mağlup olup Arabistan'daki idarenin sürdürülemediği belirtilmiştir. Açlık, sefalet, eşkıya grupları ve epideminin Anadolu'daki nüfusu kırdığına, vasalların ise kendilerini devlete bağlayan bağı iyice gevşettiklerine değinilerek; Sırbistan, Karadağ, Bosna ve Hersek'in ayaklanmalarının Abdülaziz'in ülkeyi getirdiği son nokta olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı taht değişiminin gerekli olduğu ve halkın bundan memnuniyet duyduğunu ve Avrupa'nın da Petersburg haricinde aynı hisleri paylaştığını yinelemiştir.³⁴

Gazete Abdülaziz'in bu tehlikenin farkında olduğu için çeşitli hamlelerde bulunduğunu ifade etmiştir. Softaların bir kısmını sürgüne göndermiş, emniyet güçlerine para yardımı yapmış ve kendi hazinesinden İstanbul'da bulunan garnizona ödeme yapmış hatta Yusuf İzzeddin Efendi'yi general yaparak orduyu kendi safına çekmeye çalışmış ancak netice itibarıyla başarılı olamamıştır.³⁵

Aynı gazetenin akşam baskısında ise "İstanbul'da Yaşananların Basına Yansımaları" başlığı ile verilen haberde, *Daily News*, *Times* gibi gazetelerden alıntılar yapılmıştır. Fransız gazetesi *République Française* gazetesine dayandırılan haberde, taht değişiminin Eski ve Yeni Türkler (Osmanlıcılar ve Jön Türkler) ittifakının bir ürünü olduğu ifade edilmiştir. V. Murad'ın tahta çıkışının ise doğuda yeniden sükûnetin tesisi için gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Haberin devamında Fransız gazetesi Sultan V. Murad'ın yaşadığı hayata atıfta bulunarak onun sürekli takip edildiği, ölüm korkusu içinde yaşadığı ve özgürlüğünün elinden alınmış olması nedeniyle, Abdülaziz'den farklı bir yönetim tarzına yöneleceği ve muhtemelen faaliyetlerinin bazı kontrollere tâbi tutulmasına göz yumacağını bildirmiştir. Nazırlar ise savurganlığın önüne geçip Hristiyan ve Müslüman halkın üzerindeki tahakkümü ortadan kaldırmayı amaç edineceklerdir, denilmektedir. Yeni sultanın halkına güven verebilirse doğuda bir yatışma ve şikâyetlerde azalma olabileceği öngörülmüştür. Buna göre atılması gereken ilk adım savaş meraklısı Hüseyin Avni Paşa'nın görevden alınması, Fuad ve Âli Paşaların halefi olarak gördükleri Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi olabileceği öne sürülmektedir.³⁶

Gazetenin üçüncü sayfasında "Haberleşme Bürosu Telgrafları" başlığında İtalya'dan verilen haberde, 1 Haziranda Vatikan'da Papa'ya³⁷ V. Murad'ın tahta çıkışının bildirildiği ve bu haberin kilise ve papalık için olumlu bir gelişme olduğu hatta İstanbul'da bulunan piskoposlara V. Murad'ı desteklemeleri yönünde talimatlar verileceği aktarılmıştır.³⁸ Dolayısıyla V. Murad'ın cülûsu sadece büyük devletler tarafından değil aynı zamanda Hristiyan dünyasının merkezi Vatikan'da da olumlu karşılanmıştır.

34 *Neue Frei Presse, Morgenblatt*, 02.06.1876, s. 1. Sultan Abdülaziz döneminde sadrazamlık görevi mütemadiyen el değiştirmiştir. Onun saltanatı zamanında bu makamda 13 kez sadrazam değişikliği yapılmıştır. bkz. Sertoğlu, s. 3211-3222

35 *Neue Frei Presse, Morgenblatt*, 02.06.1876, s. 1.

36 *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 02.06.1876, s. 2.

37 Papa IX. Pius (1846-1878).

38 *Neue Frei Presse, Abendblatt*, 02.06.1876, s. 3.

Morgen-Post gazetesinin 3 Haziran tarihli baskısının birinci sayfadan “*Diplomasi Kazanı*” başlığı ile verdiği haberde, Sultan V. Murad’ın yönetim şeklinde bir değişimin zorunlu olduğunu ifade eden bir ferman yayınlayacağını ve Türkiye’nin bir anayasaya hazırlayıp meşrutî devletler arasında yerini alacağını ifade etmiştir. Bunun ise kendi hür iradeleri ile yaptıkları bir değişiklik olmadığı daha ziyade Rusya’ya karşı atılmış politik bir adım olduğu dile getirilmiştir. Gazete iktidarı ele alan Jön Türkler’in reformlarının Balkanları, kimliğine ve dine bakılmaksızın bütün tebaayı kapsayacağını ve hiçbir eyalet için ayrıcalık veya istisnai imtiyazlar verilmeyeceğini bildirmiştir. Gazete, devletin isyancıların isteklerine kulak asmayacağını silah zoruyla veya yapılan reformlara atıfta bulunarak itaate zorlayacaklarını öngörmüştür.³⁹ *Neuigkeits Welt-Blatt* gazetesi “İstanbul’da İhtilal” başlığıyla aynı tarihli baskısında verilen bu bilgilere ek olarak, Sultan V. Murad’ın 60.000 keselik saray bütçesinden ve şahsi mülklerinden elde edilen geliri devlete bıraktığı bilgisini vermiştir. Ayrıca bütçenin dengelenmesine, finansın ivedilikle iyileştirilmesine, vükelâ meclisi ve adalet organının yeniden düzenlenmesine karar verdiğini ve son olarak sürgüne gönderilenlerin cezasının kaldırıldığını da aktarmıştır.⁴⁰

Morgen-Post gazetesi, haberin devamında Avrupa’daki kabinelerin mevcut durum karşısında yavaş yavaş pozisyonlarını belirlediğini belirterek İngiliz devlet adamlarının meydana gelen taht değişimine müdahil olmadıkları yönündeki ifadelerinin diplomasi mantığıyla değerlendirildiğinde, bu değişimde elleri olduğunun delili olarak görülebileceğini ifade etmiştir.⁴¹ Rusya’nın ise kendisini yenilmiş görmediğini, birkaç gün içerisinde Ems’de Çar Aleksandr⁴² ve Gorçakov’un Kayser Wilhelm (1861-1888) ve Bismarck⁴³ ile görüşüp bir değerlendirme yapacaklarını ifade etmiştir. Rusya’nın Kırım savaşıdan sonra yaptığı gibi kendi kabuğuna çekilmemek için çaresizce de olsa bir şeyler yapmak zorunda olduğunu, bu nedenle de Gorçakov’un evvela savaş alanındaki karışıklığı artıracaklarını öngörmüştür. Fransa’nın ise arabulucu rolünü üstlendiğini, ancak nihai kararın verilmesinde Avusturya’nın etkili olacağını ve şayet Avusturya kabinesinin şimdiye değin olduğu gibi Rusların taleplerini desteklerse Petersburg’un kendisini güçlü görüp yıkım planlarını acımasız bir şekilde uygulamaya başlayacaklarını ileri sürmüştür.⁴⁴

39 *Morgen-Post*, 03.06.1876, s. 1.

40 *Neuigkeits Welt-Blatt*, 03.06.1876, s. 2. Gazetenin aynı sayfadan verdiği “*Türklerin Taht Değişimine Dair*” başlıklı haberinde diğer gazetelerde de görülen Abdülaziz aleyhtarlığı iyice belirginleşmiş ve hatta fantastik boyutlara ulaşmıştır. Abdülaziz için en büyük ızdırabın sonsuz altın hazinesinden ayrılmak olduğu ifade edilmiştir. Abdülaziz’in hazinesinin 250 milyon altın ihtiva ettiğinden ve hatta sarayda söylendiğine göre kendisini hazine odasına kapatıp, çıplak bir şekilde altınların üzerinde ağındığından, onun bu sefahat içinde yüzerken memurların ve askerlerin ödemelerinin yapılamadığının söylendiğinden bahsetmiştir. bkz. *Neuigkeits Welt-Blatt*, 03.06.1876, s. 2.

41 *Morgen-Post*, 03.06.1876, s. 1.

42 II. Aleksandr Nikolayeviç. (1855-1881).

43 Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck (1871-1890).

44 *Morgen-Post*, 03.06.1876, s. 1-2.

2. Kanlı Hadiseler ve Reform Tartışmaları

Sultan V. Murad'ın cülûsundan birkaç gün sonra onu derinden etkileyecek ve hatta hal'ine neden olacak bir olay meydana gelmiştir. Mahlû' Sultan Abdülaziz intihar etmiş, kimi iddialara göre ise katledilmiştir.⁴⁵ Bu hadise de Viyana basınında oldukça geniş yer bulmuştur. *Wiener Zeitung* gazetesinin eki olan *Wiener Abendpost* üçüncü sayfasında mahlû' Sultan Abdülaziz'in cinnet getirerek makasla⁴⁶ kendini öldürdüğü bilgisine yer vermiştir.⁴⁷ *Morgen-Post* gazetesi bu habere daha geniş yer ayırmıştır. Gazete 6 Haziran tarihli baskısında "*Abdülaziz'in İntiharı*" başlığı ile verdiği haberinde „*intihar*” kelimesini tırnak içine almıştır. Gazete, Abdülaziz'in karakterinin göz önüne alındığında ki olası tehlikelere ve suikastlara karşı aldığı önlemler ve hal'inden sonra hayatta kalma adına Sultan V. Murad'dan aman dilemesine dikkat çekerek bu karakterde birinin intihar edemeyeceği kanısına varmıştır. Mevcut politik durum çerçevesinde Abdülaziz'in Sultan V. Murad için sürekli tehlike arz ettiği için ortadan kaldırıldığını belirtilmiştir. Gazete Abdülaziz'in orta çağda uygulanan bir metot olan ve İspanyol Don Carlos ve Büyük Petro'nun oğlu Aleksey'in de bu yöntemle öldürüldüklerini hatırlatarak, muhtemelen Abdülaziz'in banyoda cebren damarlarının kesildiği yargısına varmıştır.⁴⁸

Ayrıca bu şüpheli olayın politik bir altyapısı olduğuna işaret ederek Rusya'nın Türk diplomatlarına Sultan V. Murad'ın tahta geçiriliş şeklini bahane göstererek onu tanımalarının bazı şartların kabulü ile olacağı bilgisini iletmışlerdir. Gorçakov'un yeni sultanı tanımaları için Abdülaziz'in büyük güçlere karşı bütün sorumluluklarını yerine getirmesi ve isyancılar adına istenen reformların uygulanmasının Sultan V. Murad ve hükûmeti tarafından da bağlayıcı olarak kabul edilmesi karşılığında gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Abdülaziz'in bir tehlike ve meşrû halife olarak hayatta kalmasına müsaade edilmemiş, o ortadan kaldırılarak V. Murad halifelik makamının da meşrû sahibi olmuştur. Böylelikle olası Müslüman isyanlarının önüne geçilmiş ve dış güçler Sultan V. Murad ile iş birliğine

45 Danışmend, Sultan Abdülaziz'in ölümünün intihar mı, yoksa bir cinayet mi olduğu meselesini eserinde tafsilatlı bir şekilde tartışmıştır. bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 267-279. Halen tartışılmaya devam eden bu hadisede kesin bir kanıya varılamasa da Sultan Abdülaziz'in intihar etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Findley'in de görüşü bu yöndedir. bkz. Findley, s. 84. Ortaylı da onun intihar ettiğini dile getirir. Sultan II. Abdülhamid'in, Midhat Paşa'yı ortadan kaldırmak için Abdülaziz'in öldürüldüğü yönündeki iddiayı ortaya attığını belirtir. bkz. Ortaylı, s. 302. Bilindiği gibi Midhat Paşa, 1881 yılında mahlû' Sultan Abdülaziz'in ölümü nedeniyle Yıldız Mahkemesinde yargılanacak ve idam cezasına çarptırılacaktır. Sultan II. Abdülhamid, Midhat Paşa'nın idam cezasını sürgüne çevirtecek ve Taif'e gönderilecektir. Burada üç yıl sonra hücrelerinde boğularak öldürülecektir. Küçük, "*Abdülaziz*", s. 184-185; Hans-Jürgen Konrumpf, "*Midhat Pascha, Ahmed Şefik*", <https://biorex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1357>, (Web. 11.03.2022); Ali Haydar Midhat Bey, *The Life of Midhat Pasha A Record of His Sevices, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*, John Murray, London, 1903, s. 254-255. Bu görüşlere karşın Palmer, İngiliz elçiliğinden bir hekimin tetkiki sonucu, bu kesiklerin Abdülaziz tarafından gerçekleştirilemeyeceği sonucuna vardığını belirtir. Palmer, s. 208.

46 Abdülaziz'in intihar etmek için kullandığı makas Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. bkz. Sertoğlu, s. 3244.

47 *Wiener Abendpost*, 06.06.1876, s. 3.

48 *Morgen-Post*, 06.06.1876, s. 5. İspanya Kralı II. Phillip'in 1568 senesinde öldürttüğü iddia edilen oğlu Don Carlos'tur. Deli Petro'nun oğlu Aleksey de 1718 senesinde aynı kaderi paylaşmıştır.

mecbur bırakılmıştır, denilmektedir.⁴⁹

Haberin devamında Abdülaziz'in otopsisine katılan 19 hekimden⁵⁰ bahsedilir, bu hekimler arasında İngiliz Dixon ve Avusturya elçiliği hekimi Sotto'nun da olduğu belirtilir. D. Z.'nin özel telgrafından ise otopsi ile ilgili şu tanıklık aktarılmış, haberin sonuna bir soru işareti konulması ihmal edilmemiştir: „bizi deniz manzaralı büyük bir odaya götürdüler. Pencere yanında bulunan sofada, parkede ve etrafında kan birikintisi vardı. Bize on santimetre uzunluğunda bilenmiş bir makas gösterdiler. Abdülaziz'in 4 Haziran öğleden önce saat 11'de gerçekleşen otopsi esnasında ceset soğumuş ancak ölüm katılaşması gerçekleşmemiştir. Sol kolunun bilek bükümünün altında 3 santimetre derinliğinde ve 5 santimetre uzunluğunda düzgün olmayan, kenarları çıkıntılı bir kesik vardı. Damarlar tamamen, arterler ise büyük oranda kesilmişti. Sağ kolunda ise sol kolunda olduğu yerden iki santimetre uzunluğunda yaklaşık 1.5 santimetre derinliğinde sadece ince damarların kesilmiş olduğu bir kesik vardı. İntihar teşhisi konulmuştur”.⁵¹ 19 hekimin imzaladığı teşhis raporuna göre Abdülaziz'in intihar ölümü bileklerinin makasla kesilmesi suretiyle, kan kaybından dolayı gerçekleşmiştir. Abdülaziz'in cenaze merasimi bütün nazırların ve devlet ricalinin katılımıyla gerçekleşmiş ve Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir (04.06.1876).⁵²

Morgen-Post gazetesinin 15 Haziran tarihli baskısında İstanbul'dan *A.A Gazetesi*'ne atıfta bulunarak aktardığına göre mahlû' Sultan Abdülaziz, Sultan V. Murad'a iki mektup göndermiştir. İlkinde şunlara yer vermiştir: „ben sana on yıl boyunca acı bir şey yapmadım, sen de bana acı bir şey yapmayacaksın; ancak kalmam için bana tahsis ettiğin yerde yaşamam bana eziyet gelmektedir. Zât-ı âlilerinizden bana uygun bir yer tahsis etmenizi bekliyorum”.⁵³

Gazete, reform çalışmalarına dair birinci sayfadan “Kur'an'ın Hükümsüzleştirilmesi” başlığıyla verdiği haberde, hazırlanan anayasa taslağının Mehmed Rüşdi ve Hüseyin Avni Paşalar tarafından önemli oranda kırpıldığını ve bu tasarının asli halinde ise vatandaşlık kavramı ve dini özgürlüklerin bulunduğunu belirtmiştir. Midhat Paşa'yı ise özgün bir çalışma ortaya koymayıp Avrupa'daki kurumlardan kopyalamak suretiyle bu tasarımı oluşturduğu için eleştirmektedir. Ayrıca imparatorluğun ve halkın meşrutî düzene geçmek için hazır olduğunu, sınırsız basın özgürlüğü, jüri mahkemelerinin ve benzer kurumların hayata geçirilebileceğini düşünüyor olmasını naiflik olarak nitelendirmiştir. 19 maddelik bu tasarının “devletin dini yoktur” şeklinde başlamasının gerçeklikten uzak olduğunu, Midhat

49 *Morgen-Post*, 06.06.1876, s. 5.

50 Raporu imzalayan hekimlerin isimleri için bkz. Sertoğlu, s. 3245; Danişmend, s. 268.

51 *Morgen-Post*, 06.06.1876, s. 5.

52 *Wiener Abendpost*, 06.06.1876, s. 3. Abdülaziz'in naaşı Topkapı Sarayı'na nakledilip, yıkandıktan sonra II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir. Küçük, “Abdülaziz”, s. 183.

53 *Morgen-Post*, 15.06.1876, s. 2. Abdülaziz, Sultan V. Murad'a yazdığı ilk mektupta bazı hatırlatmalarda bulunup, Sultan V. Murad'ı tebrik etmiştir. Abdülaziz'in ikinci mektubunun aslına ulaşamamışsa da, Mahmud Celaleddin Paşa'nın aktardığına göre, „canımdan emin değilim. Neye malik isem cümlesi sana helal olsun. Bundan sonra ne verilirse ona kanaat edeceğim.” şeklinde ifadeler bulunduğu iddia edilmiştir. bkz. Sertoğlu, s. 3237-3239. Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'na nakledilmesinden ötürü kızgın olduğu ve Sultan V. Murad ile ilgili „Murad'ın böyle bir bitki olduğunu bilseydim, onu zehirli suyla beslerdim.” dediği iddiası ise *Times* gazetesinde yer almıştır. bkz. Çömlekçi, s. 309.

Paşa'nın Müslüman dünyasında “*Kur'an'ı Hükümsüzleştirme*” yönünde attığı adımın, düşmanca davranan Rusya'nın bile talep edemeyeceği bir istek olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Gazetenin dördüncü sayfasındaki *Telgraflar* bölümünde “*Midhat'ın Anayasa Taslağı*”⁵⁵ alt başlıklı ve 14 Haziran Budapeşte tarihli *Pester Korrespondenz*'e dayandırılan haberde, Midhat Paşa'nın anayasa taslağının maddelerine yer verilmiştir. Buna göre 1. Türk devletinin dini olmamakla birlikte bütün dinleri ve ibadetleri tanıyarak korur ve destekler.⁵⁶ 2. Her millet ve mezhep, dini önderi altında ibadetlerini uygulama ve ibadethanelerini yönetme konusunda tamamen otonomdur. 3. Sultan halife olarak kalıp Müslümanların dini önderi ve devletin başıdır.⁵⁷ 4. Sultan tam egemenlik hakkına sahip olup savaş ve barışa karar vermekte yetki sahibidir. Ancak sultanın keyfi kararlarına karşı temsilcilerin itiraz hakkı mevcuttur.⁵⁸ 5. Temsilciler her bölgeden özgürce seçilen üç mebusan meydana gelir. Seçim ise heyetin arzu edilen güçlü ve sağlam karakteri dikkate alınarak tayin edilen nüfus sayımına dayanır. 6. Türk İmparatorluğu'nun din ve millet ayrımı olmaksızın bütün tebaası aktif ve pasif seçim hakkına sahiptir. 7. Heyet-i Mebusan bütün eyaletlerin yönetiminin istismarına dayanan şikâyetleri inceleyerek bu istismarların önüne geçip yabancı güçlerin olası müdahalesini bertaraf etmeyi amaçlar. 8. Heyet, sultanın gayri kanuni fiillerine karşı

54 *Morgen-Post*, 15.06.1876, s. 1-2.

55 Kanun-ı Esasi'nin 23 Aralık 1876 tarihindeki ilanından önce birkaç anayasa taslağı hazırlandığı bilinmektedir. Ancak bu taslaklar II. Abdülhamid tarafından incelenerek üzerlerinde pek çok değişiklikler yapılmıştır. Burada da verilen taslağın Midhat Paşa'nın hazırladığı ilk taslaklardan olduğu sonraki çalışmalarla ve Kanun-ı Esasi ile benzeşen bazı maddeleri üzerinden anlaşılmaktadır. Bu taslağın mukayesesinin Midhat Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Cedid ile yapılması daha uygun olacaktır. Bu tasarının biri el yazısı diğeri basılı iki nüshası olduğu ve aralarında farklılıklar bulunduğu bilinmektedir. bkz. Selda Kaya Kılıç, “1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 4, 1993, s. 557-634; bkz. Kanun-u Esasi, <http://www.verfassungen.eu/tr/verf76-index.htm> (Web.11.03.2022). I. Meşrutiyet öncesi Midhat Paşa'nın hazırladığı Kanun-ı Cedid esasında padişaha güçlü bir makam tahsis etmekteydi. Bununla birlikte vekillerin meclise karşı sorumlulukları vardı. Sultan II. Abdülhamid meşrutiyetin sadece Midhat Paşa'ya mal edilmesinin önüne geçmek istiyordu. Ayrıca bazı maddelerin uygun olmadığını dile getirip Sait Paşa'ya Fransız anayasasını tercüme ettirdi. Yapılan çalışmalar ikinci bir taslağın oluşmasını sağlayacaktı. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 132-133.

56 Midhat Paşa, II. Abdülhamid döneminde hazırladığı anayasa taslağında da benzer ifadeler kullanmış ancak bu madde ciddi muhalefetle karşılaşmıştır. 23 Aralık 1876 tarihinde duyurulan anayasada (Kanun-ı Esasi) Osmanlı Devleti'nin dininin İslam olduğu 11. maddede belirtilmiştir. Dolayısıyla Midhat Paşa'nın bu isteği gerçekleşmemiştir. Yine 11. madde ile din ve ibadet özgürlüğü kanuna mugayir olmamak kaydıyla güvence altına alınmıştır. Kanun-ı Esasi, madde 11- Devlet-i Osmaniye'nin dini İslâmdır. Bu esası vıkaye ile beraber asâyiş-i halkı ve adâb-ı umumiye'yi ihlâl etmemek şartile Memâlik-i Osmaniye'de maruf olan bi'l-cümle edyanın serbesti-i icrası ve cemâ'at-ı muhtelifiye verilmiş olan imtiyazât-ı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devlet'in taht-ı himayetindedir. <http://www.verfassungen.eu/tr/verf76-index.htm> (Web. 12.03.2022).

57 Bu madde Kanun-ı Esasi'nin 4. maddesiyle örtüşmektedir. Kanun-ı Esasi, madde 4- Zât-ı Hazret-i Padişahi hasb'el-hilâfe din-i İslâmın hâmisî ve bi'l-cümle tebea-i Osmaniye'nin hükümdar ve Padişahıdır. Tanör, s. 135; <http://www.verfassungen.eu/tr/verf76-index.htm> (Web. 12.03.2022).

58 Bu madde ise Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesiyle benzeşmektedir. Ayrıca Sultan'a ait diğer haklar da bu maddede beyan edilmiştir. Kanun-ı Esasi, 7. madde- Vükelânın azil ve nasbı [...] ve düvel-i ecnebiye ile muahedât akdi ve harb ve sulh ilânı ve [...] Meclis-i Umuminin akt ve ta'tili ve lede'l-iktizâ Heyet-i Meb'usanın azâsı yeniden intihâb olunmak şartile feshi hukuk mukaddese-i Padişahi cümlesindedir. 1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Web. 12.03.2022).

hakkını saklı tutar. 9. Heyet, devletin ve sultanın yıllık bütçesini belirler. 10. Nazırları, sultan atar ve halkın vekillerine karşı sorumludurlar. 11. Heyet'in izlenen politikalarla ilgili kanun teklif hakkı yoktur ancak kontrol hakkı mahfuzdur. 12. Türk İmparatorluğu'nun din, millet ayrımı olmaksızın bütün tebaası kanun önünde eşittir ve aynı haklara ve aynı sorumluluklara sahiptirler. 13. İmparatorluğun sivil ve askeri hizmete dair bütün makam ve mevkileri tüm tebaaya eşit düzeyde açıktır. 14. Her sanık 24 saat içerisinde bölge hâkiminin karşısına çıkarılmak zorunadır. 15. Cezai fiiller için Jüri Mahkemesi kurulacaktır. Jüriler, din ve millet ayrımı yapılmaksızın halkın içinden seçilecektir. 16. Özel bir kanunla basın özgürlüğü garanti altına alınacaktır.⁵⁹ 17. Şura-yı Devlet muhafaza edilecektir ve üyelerini Nazırların tavsiyeleri üzerine sultan seçecektir. 18. Şura-yı Devlet, kanun tasarısı oluşturmak ile görevlendirilmiştir. 19. Bütün memurları Nazırların tavsiyeleri ile sultan atar. Her memur kendi fiillerinden sorumludur.⁶⁰

Wiener Zeitung'un eki *Wiener Abendpost* gazetesinin 16 Haziran tarihli sayısında *Agence Havas Reuter*'in sabah saatlerinde İstanbul'dan telgrafla bildirdiği habere göre Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye Nazırı öldürülmüş, Donanma Nazırı Kayserili Paşa ise yaralanmıştır. Öğleye doğru gelen bilgiler ise biraz daha ayrıntılıdır. Buna göre Nazırlar gece Midhat Paşa'nın konağında toplantı yapar iken, kısa süre önce görevden alınan bir subay silahla salona girerek Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye Nazırı Raşid Paşa'yı öldürüp Donanma Nazırı'nı ise ağır yaralamıştır. Ayrıca sadrazamın yaveri ve Midhat Paşa'nın hizmetlisi de öldürülenler arasındadır. Katil tutuklanmış olmakla birlikte bu cürm-i meşhûdu intikam amaçlı işlediği bildirilmektedir, denilmektedir.⁶¹

Gazete aynı sayfada bu habere tekrar ve daha geniş yer vermiştir. Buna göre katilin ismi Hasan olup Çerkez'dir. Dört sene önce askeri mektepten mezun olmuş sonra yüzbaşı olarak Bağdat'a gitmekle görevlendirilmiş ancak İstanbul'da tutulup farklı görevler verilmiştir. Son gelişmelerle birlikte yaverliğe getirilip Bağdat'a gönderilmek istenmiş ise de bir bahane bularak görevden kaçmış ve akabinde yakalanıp hapse atılmıştır. Olaydan bir gün önce serbest bırakılmış, akşama doğru Harbiye Nazırı'nın yalısına vardıktan sonra Hüseyin Avni Paşa'nın mevkidaşları ile Midhat Paşa'nın konağında toplantıda olduğunu öğrenip oraya intikal etmiştir. Hala yaver olduğunu sanan nöbetçiler onun toplantı odasına girmesini engellememiştir. Hasan, orada hemen silahını çekerek Hüseyin Avni Paşa'ya ateş etmiş diğerleri ise etkisiz hale getirmek için onun üzerine atılmıştır. Bu olaylar yaşanırken Raşid Paşa, Ahmed Paşa, Midhat Paşa'nın hizmetlisiyle bir asker ve Hüseyin Avni Paşa hayatlarını kaybetmiştir. Donanma Nazırı ve bir başka hizmetli yaralanmıştır. Katil ise

59 Kanun-ı Esasi'de basın özgürlüğü 12. maddede belirtilmiştir. Kanun-ı Esasi, 12. madde- Matbuat kanun dairesinde serbesttir. 1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Web. 12.03.2022).

60 *Morgen-Post*, 15.06.1876, s. 4.

61 *Wiener Abendpost*, 16.06.1876, s. 3. Bu olayı aktaran yerli gazetelerin başında *Takvim-i Vekayi* gelmektedir. Gazete olayı ana hatlarıyla aktarmıştır. *Sabah* gazetesi ise Çerkez Hasan ile ilgili bilgi vererek olayı detaylı bir şekilde aktarmıştır. İstikbal gazetesi ise dört gün boyunca bu olayı tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. bkz. Serkan Yazıcı, Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt III, Sayı 6, 2017, s. 104-105.

tutuklamıştır.⁶²

Die Presse gazetesinin 17 Haziran tarihli sayısının birinci sayfasından verdiği haberde, İstanbul’da yaşanan bu hadiseye genişçe yer verir. Gazete haberine “*Sultan Abdülaziz’in intikamı çabuk alındı*” şeklinde başlar. Sarkastik bir ifadeyle Hüseyin ve Raşid Paşaların, Abdülaziz’in ardından cennete gittiklerini yazar. İstanbul’dan gelen telgraf doğrultusunda katilin görevinde mağduriyet yaşamış bir subay olduğu, tenzil edildiği için intikam almak istediği bilgisine yer verilir. Başka bir varyasyona göre ise Çerkez Hasan’ın Yusuf İzzeddin Efendi ile yakın bir ilişkisi vardır ve Abdülaziz’in hal’ edilmesinden dolayı intikam almıştır. Gazete Çerkez Hasan’ın uyruğundan bahsederek Çerkezlerin merhametsiz ve şiddet yanlısı olduklarını ve kendi çıkarları veya şahıslarına hakaret söz konusu olduğunda şiddet eylemlerine başvurmaktan geri durmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca onların dini hassasiyetleri nedeniyle Kafkasları terk etmek durumunda kaldıklarına ve hayli fanatik olduklarına yer verir. Dolayısıyla böyle birinin Abdülaziz’in intikamını alması muhtemel görünmektedir. Ancak gazete haberinde bir tenakuza da dikkat çekmektedir. Zira nazırlar arasında en dindarı olan Hüseyin Avni Paşa’ya ve tarafsız olan Hariciye Nazırı’na ayrıca Kapudan Paşa’ya ateş edilmişken, muhafazakârlar için nefret uyandıran Midhat Paşa’nın yaralanmadan kurtulmasına bir anlam verememiştir.⁶³ Çerkez Hasan’ın bu fiille Midhat Paşa’nın da önünü açmış olduğu, mevkidaşlarına aldırış etmeksizin reformları hayata geçireceğini ve etkisiz Sadrazam göz önüne alındığında yönetimdeki en etkili kişi olacağını yazmıştır. Midhat Paşa’nın devletin kudret sahibi olduğu çağlardaki vezirlerle aynı kumaştan olduğunu da ilave etmiştir.⁶⁴

Die Presse gazetesinin 18 Haziran tarihli baskısının üçüncü sayfasında “*Yurtdışı*” başlıklı haberlerinde vuku bulan olaya ve Sultan V. Murad’ın iki haftalık icraatlarına yer verir. İlk haberinde öldürülen nazırların yerlerine atamaların yapıldığını, burada önemli olan atamanın Serasker olan Abdülkerim Paşa olduğunu ifade ederek şimdiye değin Rumeli ve Bulgaristan ordularının komutanı olduğunu ve olası Sırp savaşında ordu kumandanı olmasının beklendiğini ifade etmiştir. Hüseyin Avni Paşa’nın saygınlığına ulaşip ulaşamayacağını ise zamanın göstereceğini belirtmiştir. Hariciye Nazırlığı’na ise deneyimli bir isim olan Safvet Paşa’nın getirilmesini yazar.⁶⁵

Gazete haberin devamında bu olayın Berlin’de de büyük yankı uyandırdığını belirterek *National Zeitung*’un bir haberine yer verir. Habere göre Jön Türkler hareketinin reformisti, Softa Hareketi’nin ve 30 Mayıs İhtilali’nin yöneticisi olan Midhat Paşa ile Eski Türkler’in savaş yanlısı ve Osmanlıcı kanadını temsil eden Hüseyin Avni Paşa’nın birbirlerine karşı husumet beslediklerini belirtir. Hüseyin Avni Paşa’nın kabinedeki gücünü yaptığı atamalarla pekiştirdiğini, Midhat Paşa’nın ise güç kaybettiğini ifade etmiştir. Gazete cinayetlerin bu

62 *Wiener Abendpost*, 16.06.1876, s. 3. Çerkez Hasan harbiye mektebini tamamladıktan sonra altıncı orduya gönderilmek istenmiş ancak himaye edildiği için İstanbul’da kalarak şuray-ı askeri yaverliğine, hassa yaverliğine ve daha sonra Yusuf İzzeddin Efendi’nin yaverliğine getirilmiştir. bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çerkes Hasan Vak’ası”, *Belleten*, Cilt IX, Sayı 33, 1945, s. 89.

63 *Die Presse*, 17.06.1876, s. 1.

64 *Die Presse*, 17.06.1876, s. 1. Bu cinayetler intikam eylemleri olmuş olsa da sonuç itibarı ile Midhat Paşa ve reformcuların önü açılmıştır ve dengeler değişmiştir. Çelik, s. 68.

65 *Die Presse*, 18.06.1876, s. 3.

amaçla işlemiş olabileceğini ima ederek haberine şu şekilde devam etmektedir: „Midhat Paşa’da muhaliflerinin olduğu bir toplantı gerçekleşiyor ve bir subay gelip Hüseyin Paşa’yı ve Raşid Paşa’yı öldürüyor ve bunu da intikam amaçlı yapıyor. Peki, gerçekten üç nazırdan aynı anda mı intikam almalıydı?”. Bu olayın kişisel bir intikamdan ziyade muhaliflerin ortadan kaldırılması amacıyla işlenmiş cinayetler olduğunu ima etmiştir. Haberin devamında katilin mahkemesinin ivedilikle görülüp sabah idam edildiğini ifade ettikten sonra Abdülaziz’in intiharında olduğu gibi bu meselede de yabancıların katilin sorgusunda yer almalarının ve meselenin daha geniş araştırılmasının iyi olabileceğini belirtmiştir.⁶⁶

Gazete dördüncü sayfasında Sultan V. Murad’ın iki haftalık icraatlarını değerlendirdiği bir haber yayımlamıştır. 13 Haziran İstanbul menşeli haberde, Sultan V. Murad’ın tahta geçişinin üzerinden iki hafta geçtiğini ancak herhangi bir düzelme olmadığını belirtmiş, kabinenin Dolmabahçe Sarayı’nda iki üç milyon Livrelik altın bulmayı umduğunu ve bu parayla ödenmemiş maaşları yatırmayı planladığını, böylelikle halka az da olsa para aktararak memnuniyetlerini kazanmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Ancak umutlar boşa çıkmıştır. Zira yapılan tetkikler sonrasında ancak 100.000 Livre bir araya getirilebilmiştir, denilmektedir.⁶⁷

Reformlarla ilgili olarak meclisin tasarının temelleri hakkında uzlaşmaya varamadığını, ancak Bulgaristan’da yağma ve talan yapan Başibozukların silahsızlandırılmasına karar verildiğini belirtmiştir. Gazete Bulgaristan’daki kurumların şehirlerdeki nizamın korunmasıyla ilgilendiklerini, Başibozukların, Çerkezlerin ve Gönüllülerin bundan istifade ederek kırsalda vahşice fiillerde bulduklarını dile getirerek, alınan bu kararın geç bile verilmiş olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında durumu düzeltme adına yönetimin başka bir eylemde bulunmadığını, nazırların kendi aralarında fikir ayrılıkları olduğunu ve Sadrazam Mehmed Rüşi Paşa’nın nazırlar arasında arabuluculukla vakit kaybettiğini yazmış, Midhat Paşa’nın Hristiyanlar ve Müslümanların eşit haklara sahip olmalarına dair hazırladığı tasarının altı yıl içerisinde gerçekleşmesinin planladığını aktarmıştır. Fakat Hristiyanların askeriyede de görev alacak olmalarından ötürü, Softa hareketinin Midhat Paşa’yı destelemeye devam etmesinin pek mümkün görünmediğini öngörmüştür.⁶⁸

Şeyhülislam Hayrullah Efendi’nin zeki, atik ve softalar tarafından saygı duyulan biri olduğundan bahsetmiş, softalar içinde kendi güçlerini abartan bir kesimi kontrol altında tutmayı başarabildiğini belirtmiştir. Şeyhülislam Hayrullah Efendi’nin sadrazamı desteklediği ve onu etkisi altına alarak Midhat Paşa’nın reformlar konusunda aşırılığa gitmesinin önüne geçmeye çalıştığına da haberde yer verilmiştir.⁶⁹

Abdülkerim Paşa’ya Bulgaristan’daki durum çok tehlikeli görülmediği için orduyu Sırp sınırı yakınlarına mevzilendirmesi emri verilmiş, o da Niş’e doğru yola çıkmıştır. Diğer taraftan Sultan V. Murad’ın, Abdülaziz’in aksine donanmadan ziyade kara kuvvetlerine önem verdiği hatta toplumun önde gelenlerinden orduya katılıp örnek teşkil etmelerini

66 Die Presse, 18.06.1876, s. 3.

67 Die Presse, 18.06.1876, s. 4.

68 Die Presse, 18.06.1876, s. 4.

69 Die Presse, 18.06.1876, s. 4.

istediği ve Nuri Paşa, Ethem Paşa ve Mahmud Paşa'ya bu yönde salık verdiği ifade edilmiştir.⁷⁰

Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili farklı bir iddia *Vaterland* gazetesinin 18 Haziran tarihli baskısında dile getirilmiştir. Gazete önce yapılan atamalara yer vererek, yeni nazırların Hüseyin Avni Paşa'nın izinden gideceklerinin şüphe götürmez olduğunu ancak onun yerini dolduramayacaklarını ifade eder. Gazete *N. Fr. Presse* gazetesinden aktardığı habere göre Çerkez Hasan sadece Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmek istemiştir. Hüseyin Avni Paşa bu subayın tehditkâr ifadelerinden ve nefretinden haberdar olduğu için İstanbul'dan uzaklaştırılmasına karar vermiştir. Valide Sultan'ın Hasan'ın öfkesinden haberdar olduğu ve Yusuf İzzeddin Efendi'nin tahta çıkması konusunda en güvendiği isim olan ancak bu güveni boşa çıkaran Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz'in hal'inde de aktif rol alması Valide Sultan'ın nefretine sebep olmuş, o da Çerkez Hasan'ı kendi emelleri doğrultusunda kullanmaya karar vermiştir. İntikam almayı düşünen Hasan'ı teşvik edip ajanları vasıtasıyla uygun ortamı hazırlamıştır. Dolayısıyla Eski Türkler'in önderi olan Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesiyle Valide Sultan'ın bu kanadın nefretini kazandığını yazar.⁷¹

Taze bilgiler doğrultusunda nazır cinayetlerine dair farklı görüşler de ortaya atılmaktadır. *Die Presse* gazetesinin 19 Haziran tarihli baskısında, bu cinayetlerin sebebinin Türkiye'de açıklandığı gibi şahsi intikam olduğu iddialarının pek kabul görmediği yönündedir. İngiliz avam kamarasında yapılan toplantıda duruma dair Disraeli'den⁷² bilgi iştenmiş ancak o da konu hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığını belirtmiştir. Ayrıca o zamana değin Türk dostu olan Fransız gazetelerinin de *Constitutionel* gazetesi örneğinde olduğu gibi bu olay nedeni ile Türkiye'ye sırt döndüklerini ifade etmiştir.⁷³

Nazır cinayetlerine dair en kapsamlı ve aslına uygun bilgileri bir nazırın da şahitliğinden istifade ederek *Neue Freie Presse* gazetesi 27 Haziran tarihli baskısında aktarmıştır. Haber, Türkiye'de yapılan tafsilatlı çalışmalarla oldukça benzerlik göstermektedir.⁷⁴ Gazete 20 Haziran İstanbul tarihli haberinde "Nazır Cinayetlerinin Otantik Tasviri" başlığıyla uzun bir makaleye yer vermiştir. İsmi zikredilmeyen nazır, katili elleri havada odaya girerken bir elinde tabanca diğer elinde bir yatağan (kama) ile görmüştür. Katilin Hüseyin Avni Paşa'ya „davranma Serasker" diye bağırıldığını aktarmıştır. Sadrazam, Hariciye Nazırı, Harbiye Nazırı, Donanma Nazırı, Ziya Paşa, Cevdet Paşa, Yusuf Paşa, Halet Paşa ve Midhat Paşa'nın toplantı yaptığı esnada konağa gelen Çerkez Hasan, seraskere önemli bir haber vereceğini söylemiş ama toplantı nedeniyle içeri alınmamıştır. Bunun üzerine

70 *Die Presse*, 18.06.1876, s. 4.

71 *Vaterland*, 18.08.1876, s. 2. Çerkez Hasan'ın Hüseyin Avni Paşa'ya derinden bir kin güttüğü işlediği cinayetin vahşiliğinden anlaşılmaktadır. Hüseyin Avni Paşa ve Sultan Abdülaziz arasındaki sıkıntılı ilişki herkesin malumuydu. Hatta Sultan Abdülaziz katledilmişse, katlettiren Hüseyin Avni Paşa, intihar etmişse müsebbibi; başka bir ifadeyle manevi katili yine Hüseyin Avni Paşa'dır diye düşünülmekteydi. Karatepe, s. 82.

72 Benjamin Disraeli, İngiltere Başbakanı (1868; 1874-1880).

73 *Die Presse*, 19.06.1876, s. 1.

74 Bu cinayetler ile ilgili tafsilatlı bir çalışmayı zikredildiği üzere İsmail Hakkı Uzunçarşılı yapmıştır. Uzunçarşılı çalışmasında, Çerkez Hasan'ın kimliğine, cinayetleri niçin ve nasıl işlediğine yer verir. Ayrıca onun tutuklandıktan sonra yapılan sorgusunu da aynen aktarır. Uzunçarşılı, *Çerkes Hasan*, s. 89-133.

ısrarcı olmayarak konağın ilk katındaki odalardan birine girmiş, bir saat sonra çıkarak toplantının yapıldığı ikinci kata çıkmak için merdivenlere varmıştır. Kapıda bekleyen nöbetçilere önemli bir haber getirdiğini söyleyince nöbetçi beklemesini isteyerek Hüseyin Avni Paşa'nın giriş katında bulunan yaverine haber vereceğini söylemiştir. Yalnız kalan Çerkez Hasan içeri girerek doğrudan seraskeri hedef alıp göğsünden iki kurşunla vurmuştur. Donanma Nazırı Çerkez Hasan'a saldırmış ancak Çerkez Hasan nazırı yanağına, koltuğuna ve koluna vurduğu üç yatağan darbesiyle etkisiz hale getirmiştir. Bu esnada diğer nazırlar yan salona kaçıp, kapı ardında barikat kurmuşlardır. Raşid Paşa ise korkudan tutulmuş yarı baygın halde koltuğunda kala kalmıştır. Bu esnada Midhat Paşa'nın bir hizmetlisi gelmiş ve Çerkez Hasan'a saldırmış, bu kargaşadan istifade eden Donanma Nazırı kaçmayı başarmıştır. Çerkez Hasan hizmetliyi ateş ederek öldürmüştür. Ağır yaralanan Hüseyin Avni Paşa ise salonun kapısına kadar sürünmeyi başarmış, orada kendinden geçmiştir. Onu bu halde gören Çerkez Hasan yatağanıyla vurarak Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmüştür.⁷⁵ Bu esnada Hüseyin Avni Paşa'nın tabancasını gören Çerkez Hasan silahı alıp koltuğunda tutulup kalan Raşid Paşa'nın yanına varıp "sen de öl" diye bağırarak başından vurmuştur.⁷⁶ Salonda bulunan eşyaları kırmaya başlayan Çerkez Hasan diğer odada bulunan nazırları öldürmek için saklandıkları odanın kapısını kırmaya çalışmış ancak başarılı olamamış, tabancası ile kapıya ateş etmiştir. Bunun üzerine sadrazam "melun, ne yapıyorsun" diye bağırarak, Çerkez Hasan ise "açın, açın; size bir şey yapmayacağım." demiştir. Sadrazam, "aklını yitirmişsin sen" şeklinde mukabelede bulunmuştur. Bu esnada Donanma Nazırı'nın tersane yaveri Şükrü Bey'in başını çektiği korumalar salona girmiş, Çerkez Hasan ateş ederek Şükrü Bey'i ve bir diğer askeri daha öldürmüştür. Askerler tarafından çevrelenen Çerkez Hasan süngülenerek etkisiz hale getirilmiştir. Yaraları ağır olan ve hayatta kalma ihtimali az olan Çerkez Hasan için acele savaş meclisi kurulup idamına karar verilmiştir. Çerkez Hasan sabah 4 sularında idam edilmiştir.⁷⁷

Haberde ayrıca Hasan'ın (Zevş Burak kabilesi beylerinden olan)⁷⁸ İsmail Bey'in oğlu olduğu, bacılarından birinin Abdülaziz'in üçüncü karısı olup iki hafta önce öldüğünü aktarmıştır. Bir diğer bacısının ise eski Donanma Nazırı Ata Mehmed Paşa'nın karısı olduğu belirtilmiştir. Çerkez Hasan'ın emre mukavemetten tutuklanınca Ata Mehmed Paşa'nın araya girmesiyle hapisten çıktığını ve Hüseyin Avni Paşa ve ailesini öldürmek için yalısına gittiğini daha sonra Midhat Paşa'nın konağına geçip bu cinayetleri işlediğini ifade etmiştir. Evvelinde ise Çerkez Hasan'ı tanıyan askeri mektebin müdürü Süleyman Paşa, onun Bağdat'a gitmeyip intikam alma arzusu içinde olduğunu belirtmiş, yakalanması için tekrar karar çıkartılmış ancak hiçbir yerde bulunamamıştır.⁷⁹

75 Uzunçarşılı'nın aktardığına göre Çerkez Hasan, Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine atlayarak, kama ile delik deşik etmiş ve rivayete göre ağzını kama ile kulaklarına kadar açmıştır. Uzunçarşılı, Çerkes *Hasan*, s. 101.

76 Uzunçarşılı'ya göre Çerkez Hasan, Raşid Paşa'yı sol memesinden vurduktan sonra kama ile girtlağını kesmiştir. Uzunçarşılı, Çerkes *Hasan*, s. 101.

77 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 27.06.1876, s. 4.

78 Uzunçarşılı, s. 90.

79 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 27.06.1876, s. 4.

Gazete Hüseyin Avni Paşa'nın devlet yönetiminde ihtiyaç duyulan birisi olduğunu ve yönetimin uygulamadaki etkin eli olduğunu ifade etmiştir. Raşid Paşa'nın ise namuslu ve iyi niyetli bir devlet adamı olduğunu, ölümünün büyük üzüntü yarattığını aktarmıştır. Geride geniş bir aile bırakan Raşid Paşa'nın geçimini maaşıyla sağladığı için Sultan V. Murad'ın, karısı ve çocuklarının iâşesi ile ilgilendiğini belirtmiştir.⁸⁰

Neue Freie Presse gazetesinin 29 Haziran tarihli sabah baskısında, Türkiye'deki devlet düzenini derinden değiştirmeyi amaçlayan Midhat Paşa'nın ciddi muhalefete maruz kaldığı belirtildikten sonra muhalifler arasında Sultan V. Murad'ın olmadığı hatta kendisinin nazırların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmeye hazır olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Midhat Paşa'nın planlarını hayata geçiremediği takdirde nazırlıktan istifa ederek yurt dışına çıkıp ölene kadar orada yaşayacağını söylediğini aktarmıştır.⁸¹ Gazete ayrıca Sultan V. Murad'ın sağlığı ile ilgili Avrupa'da fısıltı şeklinde dolaşan dedikoduların gerçeği yansıtmadığını ve uydurma olduğunu ifade etmiştir. Sultan V. Murad'ın kılıç kuşanma merasiminin çıban çıktığı için ertelendiğini, bu hali ile merasime katılmasının ve at sırtında sabahdan akşama kadar kendini halka göstermesinin mümkün olmadığını yazmıştır.⁸² Bir diğer uydurma haberin ise Çerkez Hasan'ın öldükten sonra asıldığı iddiası olduğunu belirtmiştir. Çerkez Hasan asılmadan önce bir nutuk çekip cinayetleri devletin hayrı adına işlediğini ve Hüseyin Avni Paşa'yı devleti tehlikeye atan baskıcı biri olduğu ve devleti onun tiranlığından kurtarmak için katlettiğini dile getirmiş; Raşid Paşa'yı ise Rusya'nın uzantısı olmakla suçlayarak ve kasten öldürdüğünü ifade etmiştir.⁸³

3. Osmanlı - Sırp Savaşı

Neue Freie Presse gazetesi 24 Haziran İstanbul menşeli haberinde, yeni nazırlar ve olası Sırp savaşı ile ilgili bilgiler verir. Buna göre, Hariciye Nazırı Savfet Paşa otuz yılı aşkın bir süredir politik hayatın içinde olan birisidir. Savfet Paşa'nın bilinen bir sima olduğuna ve kabinde yer aldığına değinilerek onun Âli ve Fuad Paşaların akıllı hocasından çok şey öğrendiğini ve bunları uyguladığını yazar.⁸⁴ Harbiye Nazırlığı'na getirilen Abdülkerim Paşa'nın ise kabinde görev almış fakat geride durmuş olduğundan ve daha az tanınan bir sima olduğundan bahseder. Altmış yaşının üzerinde olmasına karşın dinç, askeri sert görünümünün altında uysal, barışçıl ve iyi bir kişilik yattığını belirtir. Avusturya'da çok iyi bir eğitim aldığını ve harika bir stratejist, kıymetli bir general ama daha da önemlisi tam bir organizatör ve idareci olduğunu yazar. Ayrıca anadili gibi Almanca konuştuğunu ve strateji konusu ili ilgili pek çok çalışmayı Türkçeye çevirdiğini belirtir. Hüseyin Avni

80 *Neue Freie Presse, Morgenblatt, 27.06.1876, s. 4.*

81 *Neue Freie Presse, Morgenblatt, 29.06.1876, s. 3.*

82 *Neue Freie Presse, Morgenblatt, 29.06.1876, s. 3-4.* Sultan V. Murad'ın yaşadığı şuur sorunları daha ilk Cuma selamlığında kendini göstermişti. Bu hal devam edince hükümet tarafından Sultan V. Murad'ın yüzünde ve sırtında çıban çıktığı bilgisi yayılmıştır. bkz. Cevdet Küçük, "Murad V", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul, 2006, s.184. Eyüp Camiinde düzenlenmesi gereken kılıç kuşanma merasimi de çıban çıktığı bahane edilerek ertelenmiştir. bkz. Satı, s. 94-95. Böylesi bir durum ilk kez gerçekleşmiştir. Sultan V. Murad, Eyüp'te kılıç kuşanma merasimi gerçekleşmeden tahttan indirilmiştir. Bu geleneğin yerine getirilememiş olması onun halk indindeki kabulüne olumsuz etki etmiştir. Zira kılıç kuşanma cülusun bir parçası niteliğindedir. Palmer, s. 209; Satı, 95.

83 *Neue Freie Presse, Morgenblatt, 29.06.1876, s. 4.*

84 *Neue Freie Presse, Morgenblatt, 29.06.1876, s. 5.*

Paşa'nın öldürüldüğünde kendisinin Bulgaristan'da bulunduğundan telgrafla acilen İstanbul'a çağrıldığını ve Pazartesi akşamı İstanbul'a vardığını ve ertesi günü seraskerlikle görevlendirildiğini aktarır. Aynı gün makamında bir toplantının gerçekleştirildiğini ve olası Sırp Savaşı ve belki de Karadağ Savaşı ile ilgili görüşmelerin yapıldığını yazar. Sırp milislerini silahlandırdığını ve Karadağ'ın ve isyancı Boşnak ve Herseklielerin onlara yardım edeceklerini düşündüklerini belirtir.⁸⁵

Gazete haberin devamında Türk ordusunun dış güçlerin destek vermemeleri durumunda isyancıları ezip geçeceğini öngörür. Edinilen bilgilere göre isyancıların 80.000⁸⁶ kişi toplayabilecekleri ifade edilerek, Türklerin sefer planlarını hazırladıkları ve yaşanacakların şaşırtıcı olmayacağını belirtir. Seraskerin planı doğrultusunda Sırp milislerinin geri püskürtülmesi ve Belgrad'ın alınmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Türklerin dış güçlerden tarafsız kalmalarını istedikleri, Sırp milisleri ve Karadağlıları yola getirecekleri, Hersek'teki taşkınlığı bastırıp ve şayet Yunanlar harekete geçerse onlara da iyi bir ders vereceklerini belirtmiştir. Ancak gazete dış güçlerin bu konuda muhtemelen tarafsız kalmayacaklarını da haberine ilave etmiştir.⁸⁷

Die Neue Presse gazetesinin 3 Temmuz tarihli sabah baskısında "Türkiye ve isyancı vasalları" başlığı ile birinci sayfadan verdiği haberde, Prens Milan'ın sadrazama gönderdiği mektuptan bahsederek Milan'ın Bosna ve Hersek'in, Osmanlı'nın egemenliği altında Sırbistan ile birleşmesini istediği ancak bu isteğin kabul görmediği ifade edilmiştir. Gazete bu yazışmanın bir ultimatom olarak algılanması gerektiğini ve savaş ilanının öncüsü olduğunu yazar. Savaş ilanının ise bugün veya yarın gerçekleşeceğini ve Sırp bir vekil tarafından Niş yakınlarında bulunan Osmanlı karakollarından birine iletileceğini ifade etmiştir.⁸⁸

İkinci sayfasında ise "Sırp milisleri savaş ilanı"⁸⁹ başlığıyla verdiği haberde Prens Milan'ın halka seslenişini ve savaşın gerekçelerini aktarır. Buna göre Milan, Bosna ve Hersek'te bir yıl önce başlayan isyana atıfta bulunur. Dış güçlerin yüzyıllardır baskı altında bulunan halkların haklarını gözetmeleri için Osmanlı ile yapılan anlaşmalardan bahseder ve durumlarında herhangi bir iyileşme olmadığını ekler. Bosna'da isyancılar karşı hunharca davranıldığını dile getirerek kendilerinin bu isyanın bitmesini beklerken Bulgaristan'da başka bir isyanın baş gösterdiğini belirtir. Fanatik Müslümanlığın Balkanlara ve İstanbul'a yayıldığını ve İslam dininin hizmetkârı olanların imparatorluk halklarının kaderi üzerinde etki sahibi olduklarını ifade eder. İsyancı eyaletlerin sükûnete kavuşması umudunun kalmadığını ve bundan dolayı Sırbistan'ın bir yıldır süre gelen bu çıkmazdan

85 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 29.06.1876, s. 5.

86 Bu rakam BOA belgeleriyle de örtüşmektedir. bkz. Ayşe Özkan, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 255.

87 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 29.06.1876, s. 5. Osmanlı ordusu bu isyanı bastırabilecek güçteydi. Asıl mesele Sırp milisleri ve Karadağlılarla birlikte Osmanlı'ya karşı mücadelede bulunmak için bu bölgede bulunan Ruslardı. Onların çatışmalara müdahil olmaları isyanı çok daha karmaşık bir hale sokup büyük bir savaşın fitilini ateşleyebilirdi. Palmer, s. 209.

88 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 03.07.1876, s. 1.

89 Sırp milisleri, Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmak için verdiği mücadeleler 2009 senesinde doktora tezi olarak yayımlanmıştır. Burada kısaca değinilen 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı için bkz. Özkan, s. 254-283.

kendisini kurtarması gerektiğini belirtir. Kendisinin ve hükûmetinin elinden gelen her şeyi yaptığı, Bosna'dan gelen mültecileri kabul ettiklerini, sınırları düzenlediklerini, sınır boylarındaki ordularını bile geri çağırdıklarını ifade eder. Osmanlı'nın ise onlara karşı düşmanca bir tavır aldığını hatta Başibozukların, Çerkezlerin ve Arnavutların ordudan ayrılıp kendilerine pek çok kez saldırdıklarını belirtir. Savaşmadıkları halde savaşın tüm zorluklarını çektiklerini ve Osmanlı ile anlaşma yolu arandığını ancak sonuç alamadıklarını hatta Osmanlı'nın orduyu sınırlarına yönlendirdiğini ve Anadolu'dan barbar Kürtlerin Sırbistan'ı yakıp yıkmak için buraya sevk edildiğini belirtir. Bununla birlikte artık Osmanlı ile savaşın kaçınılmaz olduğunu ve Osmanlı'ya taleplerini ilettiğini, buna göre Osmanlı'nın sınırlarından askerlerini çekmesini istediğini ve Türk hükûmetine Sırp ordusunun insanlık ve kardeşlik duyguları ile bağlı olduğu isyancıların eyaletlerine girerek barışı sağlayacağını ve din ayrımı yapmaksızın düzeni tesis edeceğini ilettiğini belirtmiştir.⁹⁰

4. Sultan V. Murad'ın Tahttan İndirilişi

Osmanlı-Sırp savaşı yaşandığı bu dönemde Sultan V. Murad'ın sağlık sorunları ile ilgili dedikodular iyice artmıştır. *Die Presse* gazetesi 25 Temmuz tarihli İstanbul menşeli haberinde, Sultan V. Murad'ın sağlık durumuna dair doğrulanması zor iddiaların dillendirildiğini belirterek bu iddiaların genellikle yabancı elçilerin ifadelerine dayandığını ve Sultan V. Murad'a ulaşımın çok kısıtlı olduğunu ve bunun nedeninin de onun sağlığının iyi olmadığına yorulduğunu ifade eder.⁹¹

Morgen-post gazetesinin 26 Temmuz tarihli baskısının ikinci sayfasında Sultan V. Murad'a dair farklı bir haber verilir. *Pester Lloyd* gazetesinden alıntılanan ve İstanbul'dan bildirilen habere göre Fransız mizah gazetesi *Chrivari* Sultan V. Murad için bir yakıştırmada bulunmuş ve onu "Murad Mannequin" olarak nitelendirmiştir. Haber otantik bir bilgiye dayandığını iddia ederek Cumartesi günleri gerçekleştirilen toplantıda nazırların, Sultan V. Murad'ın tahttan indirilip Abdülhamid Efendi'nin tahta çıkması yönünde fikir alışverişinde bulduklarını ancak devletin içeride ve dışarıda karşı karşıya olduğu zorluklar nedeniyle bu konunun şimdilik gündemden kaldırılmasına karar verdiklerini bildirmiştir.⁹²

Neue Freie Presse gazetesinin 28 Temmuz tarihli baskısının birinci sayfasından verdiği haberde, kendilerinin İstanbul'a ilettikleri sorularına güvenilir bir cevap geldiğini ve buna göre Sultan V. Murad'ın hasta olduğu, bu yüzden merasimlere katılmadığı ve elçilerle görüşmediği teyit edilmiştir. Hastalığının ise ruhi mi yoksa bedeni mi olduğunun bilinmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla taht değişiminin gündemde olduğu ve Sultan V. Murad'ın iki yaş küçük kardeşi Abdülhamid'in veliaht olduğunu ifade etmiştir. Abdülhamid ile ilgili ise değişimlere karşı çıkmayacağını belirterek onun fizik ve karakter olarak II. Mahmud'a benzetildiğini aktarmıştır.⁹³

Sultan V. Murad'ın hastalığına dair yapılan haberler Ağustos ayı sonlarına doğru iyice gündeme yerleşmiştir. *Morgen-Post* gazetesi 20 Ağustos tarihli baskısında Sultan

90 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 03.07.1876, s. 2. Benzer ifadeler Özkan'ın çalışmasında da mevcuttur. bkz. Özkan, s. 256-257.

91 *Die Presse*, 25.07.1876, s. 4.

92 *Morgen-Post*, 26.07.1876, s. 2.

93 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 28.07.1876, s. 1.

V. Murad'ın hastalığı hakkında üçüncü sayfadan verdiği haberde, hastalığının öncelikle kuvvetli baş ağrıları, sanrı, istifra gibi belirtilerle ortaya çıktığını yazar. Hüseyin Avni Paşa'nın ölümünden önce Pera'da bulunan ünlü alman hekim Dr. Mühling'e başvurduğunu ancak Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesiyle gerçekleşmesi gereken muayenenin gerçekleşemediğini belirtir. Sultan V. Murad'ın evvelki sanrılarına bu ölümle melankolinin de eklendiğini, yemeden içmeden kesildiği gibi insanlardan da uzak durduğunu belirtmiştir. Böylelikle vücudunun bitkin düştüğünü, zayıfladığını ve sakal ve saçlarının hızla ağardığını da eklemiştir.⁹⁴

Neues Wiener Tagblatt gazetesi 25 Ağustos tarihli baskısının dördüncü sayfasında "Deli Doktoru Prof. Leidesdorf" başlığıyla verdiği kısa haberde, İstanbul'a çağrılan Dr. Leidesdorf'un çabaları için şimdilik 3000 sterlin ödeme yapıldığını ve İstanbul'a vardığında sarayda hediyeye boğulacağını yazar.⁹⁵

Morgen-Post gazetesi 27 Ağustos tarihli baskısında ikinci sayfadan "Murad V ve Abdul Hamid" başlıklı haberinde, Sultan V. Murad'ın sağlık durumundan ve Abdülhamid aleyhine ortaya atılan iddiaların doğru olmadığından bahseder. Buna göre, Dr. Leidesdorf'un İstanbul'da bulunuyor olması Sultan V. Murad'ın yakın çevresinde sağlığına yeniden kavuşacağı izlenimi yaratmamıştır. Yeni tedavi metoduna olumlu yanıt vermiş ancak iyileşme kısa süreli olmuştur. Sultanın amcasının ölümünden kendisinin sorumlu tutulduğunu düşündüğünü ancak kendisinin bu olayın içince olmadığını belirttiğini ifade etmiştir. İyileşme ihtimalinin günden güne azaldığını ve sadrazam ve nazırların taht değişimini gündemde tuttuklarını yazmıştır.⁹⁶

Tahta aday ise kardeşi Abdülhamid Efendi'dir. Bazı jurnallerde onun cimri ve despotizme yatkın olduğu iddialarının doğruyu yansıtmadığını, Abdülhamid'in düzeni ve tutumluluğu seven biri olduğunu eklemiş, devletin temelini oluşturan kurumları yıkmayıp,

94 *Morgen-Post*, 20.08.1876, s. 3. Yıldız mahkemesindeki yargılamada Midhat Paşa, Sultan II. Adülhamid'in suali üzerine, V. Murad'ın ilk kez cülusunun haftası olan Salı günü (6 Haziran 1876) rahatsızlığının belirlediğini ifade etmiştir. Hatta Cumartesi günü (3 Haziran 1876) vükela ile bir araya gelmek istemiş ancak rahatsızlığını beyan edince bu toplantı gerçekleşmemiştir. Bir gün sonra ise Abdülaziz'in ölümü gerçekleşmiş, Sultan V. Murad üzüntüye kapılmış ancak akli dengesinde bir bozulma olmamıştır, şeklinde ifade vermiştir. Ancak ikinci mabeyinci Seyit Bey ve Başkâtip Sadullah Bey, V. Murad'ın rahatsızlığının Cuma günü (2 Haziran 1876) görüldüğünü belirtmişlerdir. Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad*, s. 318-319. Sultan V. Murad'ın sağlık durumuna ilişkin en eski rapor Dr. Pana tarafından 26 Temmuz 1876 tarihinde verilmiştir. Burada kendisinin sinir sisteminin bozulduğundan bahseder. Hekimlerin müdahalesinin olumlu tesir verdiğini ifade etmiştir. Rahatlatıcı banyolar alması, temiz hava teneffüs ederek bahçede dolaşması ve midesini yormayacak besinler tüketmesi ve her türlü üzücü durumlardan uzak tutulup tedaviye devam edilmesi durumunda hastalığının azar azar geçeceğini ümit edildiğini belirtmiştir. Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad*, s. 324. Bu rapordan da anlaşılacağı üzere V. Murad'ın hastalığının tedavisinin mümkün olduğu daha Dr. Leidesdorf'un teşhis ve tedavisinden evvel dile getirilmiştir. Ağustos başında hekimler Akif Paşa ve Kapoleone'in ortaklaşa verdikleri raporda da V. Murad'ın iyileşmesinin mümkün olduğu ancak bunun hastalığın uzaması durumuyla ters orantılı olduğu belirtilmiştir. Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad*, s. 326.

95 *Neues Wiener Tagblatt*, 25.08.1876, s. 4.

96 *Morgen-Post*, 27.08.1876, s. 2. Sultan V. Murad'ın, Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulması kaygısı daha haberi ilk aldığı anda başlamıştır. Haber kendisine ulaşınca, Nuri Paşa'yı olay mahalline göndererek „Aman durma, kendin git. Allah aşkına tedavisine dikkat olunsun. Aman bir şey olmasın. Bütün millet bunu benden bilir.” demiştir. bkz. Satı, s. 108.

dönüştürecek zekâyâya sahip olduğunu belirtmiştir. Tahta geçmesi durumunda ilk olarak meclisin açılmasına salık vereceği de öngörülmüştür.⁹⁷

Gazete üçüncü sayfasından “*Günün Yeni Haberleri*” başlığı ile verdiği haberde, Profesör Leidesdorf’un görevini tamamlayarak eşiyle birlikte evvelsi gün Viyana’ya dönüş için yola çıktığını yazar. Veda merasiminde Sultan V. Murad tarafından kendisine Mecidiye Nişanı taltif edilmiştir. Leidesdorf’a seyahat ve İstanbul’da geçirdiği zaman için 50.000 frank ayrıca günlük 2500 frank ödendiğini aktarır.⁹⁸

Die Presse gazetesinin 30 Ağustos tarihli baskısında verilen habere göre, İstanbul’da yapılan toplantıda alınan karar neticesinde taht değişiminin Ramazan ayı başlamadan yapılması planlanmaktadır. Ancak Valide Sultan’ın elinden geldiğince daha yeni tahta çıkan Sultan V. Murad’ın değişiminin gecikmesi için çaba sarf ettiğini hatta ilişkilerinin iyi olduğu sadrazamı araya soktuğunu ve onun da nazırlara devlet yönetiminin tehlikede olmadığı yönünde beyanda bulunduğunu ancak bunun kabul görmediğini yazar. Devletin ileri gelenlerinin böyle kritik bir dönemde ruhi sağlığı yerinde olmayan birinin devletin başı olamayacağını belirtilerek bu değişimin Kur’an’a da uygun olduğu ifade edilmiş ve değişimde ısrar edilmiştir.⁹⁹

Die Presse gazetesi baskısını tamamlandıktan sonra ulaşan haberi, dördüncü sayfasından vermiştir. Buna göre Paris’ten bildirilen 31 Ağustos tarihli haberde, Heyet-i Vükela’nın Sultan V. Murad’ın yerine Abdülhamid Efendi’yi Sultan ilan ettikleri bildirir.¹⁰⁰

Aynı haberi *Morgen-Post* gazetesi de aynen aktarmıştır.¹⁰¹ Gazete aynı sayfada telgraflar başlığı altında 29 Ağustos İstanbul tarihli haberinde, Abdülhamid’in neredeyse günlük olarak Avusturyalı elçi¹⁰² ile görüşüğünü, Kont Zichy ve Midhat Paşa arasındaki ihtilafların onun arabuluculuğu sayesinde bertaraf edildiğini yazar. Midhat Paşa’nın Abdülhamid’le birlikte etkisinin arttığını ve Abdülhamid’in sultan ilan edilmesinden sonra sadrazam olup reformları hayata geçireceğine dair söz aldığını ilave eder. Abdülhamid’le Midhat Paşa arasında tahtın el değiştirmesine dair bir iş birliği varmış izlenimi olduğunu belirtir.¹⁰³

97 *Morgen-Post*, 27.08.1876, s. 2.

98 *Morgen-Post*, 27.08.1876, s. 3.

99 *Die Presse*, 30.08.1876, s. 4.

100 *Die Presse*, 01.09.1876, s. 4. Mahlû‘ Sultan V. Murad bu hadisenin ardından Çırağan Sarayı’nda tutulmuş ve burada ölümüne kadar kafes hayatı sürmüştür. Tahttan indirilişinin 28. yılında hayatını kaybetmiştir (29 Ağustos 1904). Palmer, s. 210.

101 *Morgen-Post*, 01.09.1876, s. 4.

102 Kont Franz Zichy zu Zich (1874-1879)

103 *Morgen-Post*, 01.09.1876, s. 4. Midhat Paşa 27 Ağustos 1876 tarihinde Abdülhamid Efendi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede onun özgürlükler konusundaki tutumunu müşahade etmek istemiştir. Hazırlanan Kanun-ı Esasi’nin bir taslağını Abdülhamid’e göstermiş ve anayasanın ilanı konusunda bir mutabakata varılmıştır. Kanun-ı Esasi üzerinde çalışmalar II. Abdülhamid döneminde tamamlanmıştır. Lewis, s. 162-163; Karatepe; s. 83-84. 28 kişilik komisyon Midhat Paşa’nın hazırladığı taslak üzerinde çalışmalarını tamamlamıştır. 119 maddesi bulunan anayasa 12 fasıldan müteşekkildi. Anayasanın hazırlanmasında Balkan krizinin etkisi büyüktü. Ulusçuluk hareketlerinin ve olası dış güçlerin müdahalelerinin önüne geçmek için hazırlanıp İstanbul’da gerçekleşecek Tersane Konferansı’ndan evvel ilan edilmesi arzulanıyordu. II. Abdülhamid anayasaya ünlü 113. maddenin ikinci

Neue Frei Presse gazetesinin 1 Eylül tarihli “*Sultanın Hastalığı*” başlığı ile verdiği haberde, İstanbul’a davet edilip Sultan V. Murad’ı muayene eden Dr. Leidesdorf ile Viyana’ya döndüğünde gerçekleştirilen mülakatı aktarır. Dr. Leidesdorf, 5 Ağustos tarihinde Türk elçisi tarafından saray adına İstanbul’a davet edildiğini, 7 Ağustos’ta Viyana’dan yola çıkıp 10 Ağustos’ta İstanbul’a vardığını ve karşılanıp saraya götürüldüğünü aktartır. Sultan V. Murad’ın hususi hekimi Dr. Kapoleone’nin Nuri Paşa ve saray muhafızı ile onu karşıladıklarını ve Dr. Kapoleone’nin Sultan V. Murad’ın hastalığına dair bütün bulgularını kendisine sunduğunu ifade eder. Daha sonra Tefrifatçıbaşı ve Dr. Kapoleone’nin eşliğinde karşılama odasında bulunan sultanın yanına vardıklarını, Dr. Leidesdorf’un Sultan V. Murad’a ağrı ve şikâyetinin olup olmadığını sorduğunu, sultanın ise göğsünde bir tür sıkıntı olduğunu söyleyip, hekimi Kapoleone’ye „şuan iki hayat sürüyorum. İlki tanıdığım, anladığım, berrak olanı, diğeri ise içinde bulunduğum kavranamaz, bulanık, anlaşılması mümkün olmayan hayat” dediği ve daha sonra sultanın kendisini iyi hissetmediği, buna mukabil kalp atışında herhangi bir değişiklik görülmediği halde muayenenin yarıda kesilmesine karar verildiğini belirtir.¹⁰⁴ 11 Ağustos’ta sabahın erken saatlerinde Sultan V. Murad’ın hekimleriyle tekrar muayeneye gittiğini ve muayenenin ana hatlarıyla tamamlandığını ifade eden Dr. Leidesdorf, 13 Ağustos’ta raporunu Fransızca olarak sadrazama sunduğunu aktarır.¹⁰⁵

Gazete raporu aynen yayınlamasa da ana haklarıyla vermiştir. Buna göre Kapoleone’nin ve kendi muayenesinin neticesi olarak sultanın sinir sisteminin bozulmuş olduğunun anlaşıldığını ve buna sebep olan olayların son haftalarda yaşadıkları olduğu kanısına varılmış, sultanın fiziki muayenesinin olumlu olduğu algılama, konuşma veya iç organlarında mide hariç bir sıkıntısının bulunmadığı tespit edilmiştir. Kas yapısının güçlü, kalp atışının ve ateşin normal olduğu belirtilmiş, sorunun sinir sisteminde olduğu ve bu hastalığın da hastanın güçlü fiziği, genç sayılabilecek yaşı ve hastalığının kısa süre önce zuhur ettiği göz önünde bulundurulduğunda, tedavisinin mümkün olduğu kanısına varılmıştır. Tedavinin ise en az üç ay süreceği, bu süreden daha erken bir zamanda tedavinin mümkün olmadığı Dr. Leidesdorf tarafından dile getirilmiştir.¹⁰⁶

fıkrasını da koydurmayı ihmal etmemiştir. Bu madde uyarınca Padişah gerekli gördüğü durumlarda devlet memurlarını sürgüne gönderme hakkına sahipti. Aynı madde uyarınca bir yıl sonra Midhat Paşa Avrupa’ya sürgüne gönderilecekti. Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876 günü ilan edilmiştir. I. Meşrutiyet dönemi çok uzun sürmedi. Meclisteki kaotik yapı ve güdülen farklı emellere, Sultan II. Abdülhamid’e ağır eleştiriler de eklenmişti. Öyle ki Midhat Paşa Ocak 1877’de Padişaha anayasanın uygulanması doğrultusunda bir hatırlatmada bulunarak, asıl amaçlarının sadece Avrupa’nın baskısından kurtulmak olmadığını hatırlatmıştır. Sorumluluklarını yerine getirmesini, bunlardan dolayı halk nezdinde mesul tutulacağını da eklemekten geri durmamıştır. Hatta padişaha halkın menfaatine karşı olan hususlarda ona itaat etmeyeceğini ifade etmiştir. Kendilerinin yıkılan binayı ayakta tutmak için gayret ettiklerini, padişahın bu binayı adeta yıkmak için uğraştığını belirtmiştir. Bütün bu aleyhte cereyan eden hadiseler Osmanlı-Rus Savaşı’nın aleyhine gelişmesi de eklenince padişah yetkilerini kullanarak I. Meşrutiyet dönemini sonlandırmıştır. Kornrumpf, *Midhat Pascha*; Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 42; 47-48; Tanör, s. 151.

104 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 1-2.

105 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 2.

106 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 2.

Dr. Leidesdorf mevcut tedavide bazı değişiklikler yaparak uygulamaya başlamıştır. 25 Ağustos'a kadar Dr. Leidesdorf'un tetkiklerine göre Sultan V. Murad'ın sağlık durumunda düzelme tespit edilmiştir. Valide Sultan'ın, Dr. Leidesdorf'a kalması için ısrarcı olduğu, oğlu için elinden geleni yapan hoş, zeki bir kadın olup mümkün olanın yapılması için uğraştığı da ayrıca belirtilmiştir.¹⁰⁷

Sultanın güvendiği hekimi Kapoleone'nin ise yüksek mevkili kadınlardan istenen beklentileri geri çevirdiğini, ondan tedavide sır ilaç sahibi olduğu iddia edilen şarlatanları, cinci hocaları veya değişik kürlerin uygulanmasını istedikleri, onun bunları kabul etmediğini belirtir.¹⁰⁸

Gazete, İstanbul'da Dr. Leidesdorf'un raporundan memnun olmayan bir kesimin olduğu ve şayet tahta bir değişim olursa, bunun sultanın hastalığından dolayı değil politik sebeplerden dolayı gerçekleşeceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹ Aynı gazetenin akşam baskısında ise Sultan V. Murad'ın tahtan indirildiği ve yeni sultanın kardeşi II. Abdülhamid olduğunu ilk sayfadan verir. Bunun ise Dr. Leidesdorf'un raporundan sonra sürpriz bir gelişme olduğunu ifade eder. İstanbul'dan bildirildiğine göre şimdilik nazır değişikliği olmayacağını iletildiğini belirtir. Yabancı güçlere yapılan açıklamada ise taht değişiminin Sultan V. Murad'ın tahta çıkışının onuncu gününden beri yaşadığı sağlık sorunlarının artması ve yönetim kabiliyetine mani olması nedeniyle gerçekleştiğinin aktarıldığını ifade eder.¹¹⁰

Sonuç

Gazetelerden yola çıkarak Avusturya'nın başkenti Viyana'da yaşananların nasıl yorumladığını anlamak mümkündür. Özellikle Sultan Abdülaziz aleyhtarlığı son derece belirgindir. Bunun ise onun kişiliği ve devleti yönetme şekliyle alakalı olduğu aşikârdır. Zira ondan reform karşıtı, realiteden uzak, müsrif ve şahsi mallarını harcama konusunda cimri biri olarak bahsedilmektedir. Özellikle Mahmud Paşa'nın etkisinde kalmış olması yer yer hakarete varan sözlerle eleştirilmiş ve Rusya'nın bu ilişkiden daha da güçleneceğinden endişe duyulmuştur. Zira Rusya'nın güç kazanması Balkanlarla ve özellikle Bosna ile yakından ilgilenen Avusturya'nın da endişe duyduğu bir gelişmedir.

Sultan V. Murad'ın tahta çıkışından ise oldukça hoşnut olunmuştur ve hatta ondan övgüyle bahsedilmiştir. Onun eğitim ve kültüründen, devleti yeniden düzene sokabileceğinden ve kaçınılmaz olan reformları hayata geçirebileceğinden bahsedilmektedir. Hatta onun hastalığıyla ilgi dedikoduların yalan haberlerden ibaret olduğu dahi ifade edilmiş, yaşadığı korku dolu hayat ve Avrupa seyahatinde bıraktığı iyi izlenim nedeniyle sempati

107 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 2.

108 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 2. Osmanlı tarafından bakıldığında hekim Kapoleone yanlış tedaviler uygulamakla itham edilir. Hatta onun bu yanlış uygulamaları Sultan V. Murad'ı bitap düşürmüştür. O dönemin tıp alanında yaşanan gelişmeleri takip edemediği hatta iptidai yöntemler kullandığı belirtilmiştir. Sultan V. Murad'ın kulaklarının arkasına ve boynuna yetmiş kadar sülük yapıştırmak suretiyle Sultanın güçten düşmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad*, s. 323. Kapoleone'nin, Dr. Leidesdorf'un ifade ettiği gibi kendisinden istenenleri tamamen geri çeviremediği anlaşılmaktadır. Sülük tedavisi veya benzer yöntemleri kendisi tatbik etmiş ise şahsına isnat edilenler anlaşılabilirlik kazanmaktadır.

109 *Neue Freie Presse, Morgenblatt*, 01.09.1876, s. 2.

110 *Neue Freie Presse, Abendblatt*, 01.09.1876, s. 1.

ile yaklaşmıştır. Sultan Abdülaziz'in ölümü meselesine ise şüpheyile bakılmaktadır. Genel intibanın bu ölümün bir cinayet olduğu yönünde olduğu söylenebilir. Zira Sultan Abdülaziz'in kişiliğinin intihar edebilecek güçte olmadığı iddia edilmektedir. Buna delil olarak Sultan V. Murad'a yazdığı mektuplar ve V. Murad'ın, dolayısıyla reformların önünün açılmış olması gösterilmektedir. Abdülaziz'in Osmanlı tarihinde katledilen ilk Sultan olduğundan ve Avrupa'da da çok sevilmediğinden, bu konu Avusturya basısında Osmanlı aleyhinde bir dönüşüme neden olmamıştır. Buna karşın Çerkez Hasan Vak'ası ile Osmanlı düzeninde bir iyileşme olacağı yönündeki düşünceler yerini kötümserliğe hatta bir Orta Doğu gerçekliği olduğuna bırakmış ve ileriye dönük bir belirsizlik oluşmuştur. Osmanlı'nın yıkılışının doğuracağı ağır sonuçlar göz önüne alındığı için yıkılması değil dönüşümü desteklenmiştir. II. Abdülhamid ile ilgili bir kafa karışıklığı olduğu anlaşılmaktadır. Onunla ilgili olumlu düşünceler olduğu gibi aksi yönde de ifadeler kullanılmıştır.

Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Neue Illustrirte Zeitung, 21.05.1876.

Neues Wiener Abendblatt, 30.05.1876.

Die Presse, 31.05.1876.

Morgen-Post, 31.05.1876.

Die Presse, Abendblatt, 31.05.1876.

Die Presse, 01.06.1876.

Die Presse, Abendblatt, 01.06.1876.

Morgen-Post, 01.06.1876.

Neue Freie Presse, Morgenblatt, 01.06.1876.

Neue Freie Presse, Abendblatt, 01.06.1876.

Morgen-Post, 02.06.1876.

Neue Frei Presse, Morgenblatt, 02.06.1876.

Neue Freie Presse, Abendblatt, 02.06.1876.

Morgen-Post, 03.06.1876.

Neuigkeits Welt-Blatt, 03.06.1876.

Neue Illustrirte Zeitung, 04.06.1876.

Wiener Abendpost, 06.06.1876.

Morgen-Post, 06.06.1876.

Morgen-Post, 15.06.1876.

- Wiener Abendpost*, 16.06.1876.
Die Presse, 17.06.1876.
Die Presse, Abendblatt, 17.06.1876.
Die Presse, 18.06.1876.
Vaterland, 18.08.1876.
Die Presse, 19.06.1876.
Illustriertes Wiener Extrablatt, 22.06.1876.
Neue Freie Presse, Morgenblatt, 27.06.1876.
Neue Freie Presse, Morgenblatt, 29.06.1876.
Neue Illustrierte Zeitung, 02.07.1876.
Neue Freie Presse, Morgenblatt, 03.07.1876.
Illustrierte Zeitung, 15.07. 1876
Die Presse, 25.07.1876.
Morgen-Post, 26.07.1876.
Neue Freie Presse, Morgenblatt, 28.07.1876.
Neue Illustrierte Zeitung, 06.08. 1876.
Morgen-Post, 20.08.1876.
Neues Wiener Tagblatt, 25.08.1876.
Morgen-Post, 27.08.1876.
Die Presse, 30.08.1876.
Die Presse, 01.09.1876.
Morgen-Post, 01.09.1876
Neue Freie Presse, Morgenblatt, 01.09.1876.
Neue Freie Presse, Abendblatt, 01.09.1876.

Kitaplar

- ALİ HAYDAR MİDHAT BEY, *The Life of Midhat Pasha A Record of His Sevices, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*, John Murray, London, 1903.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.*
- FINDLEY, V. Carter, *Modern Türkiye Tarihi İslam Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARATEPE, Şükrü, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul,

2009.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

PALMER, Alan, *Verfall und Untergang des Osmanischen Reiches*, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1997.

SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli – Haritalı*, Cilt VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2021.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

YILMAZ, Faruk, *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Makaleler

ÇÖMLEKÇİ, Aynur, “V. Murad’ın Tahta Çıkışının ve Saltanatının Yabancı Basına Yansımaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 63, 2019, s. 307-316.

ÇELİK, Halil İbrahim, “Bürokratik Darbe Geleneğinin Kökenleri (Kuleli Vakası ve 1876 Darbesi)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Darbeler Tarihi Özel Sayısı I, Cilt II, Sayı 2, 2016, s. 27-79.

GENCER, Ali İhsan, “Hüseyin Avni Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, s. 526-527.

KILIÇ, Selda Kaya, “1876 Anayasası’nın Bilinmeyen İki Tasarısı“, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 4, 1993, s. 557-634.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülaziz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, 1988, s. 179-185.

_____, “Murad V”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul, 2006, s. 183-185.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz & ÖZGÜLDÜR, Serdar, “1876 Anayasası’nın Hazırlanmasında Mithat Paşa’nın Rolü ve Fonksiyonu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Sayı 5, 1994, s. 311-348.

TURAN, İlter, “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 29, Sayı 1-4, 1969, s. 171-191.

TURAN, Tufan, “İspanyolların Gözünden Osmanlı Devleti’nde 1876 Darbesi ve Sultan II. Abdülhamid’in Tahta Çıkış Süreci”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 38, Sayı 65, 2019, s. 279-302.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çerkes Hasan Vak’ası”, *Bellekten*, Cilt IX, Sayı 33, 1945, s. 89-133.

YAZICI, Serkan & DEMİR, Alperen, “Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek

Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt III, Sayı 6, 2017, s. 93-118.

Tezler

KAPICI, Özhan, *Osmanlı – Rus İlişkilerinde N.P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2013.

ÖZKAN, Ayşe, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.

SATI, İbrahim, *Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı (1840-1904)*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, 2020.

TOPÇU, Fatih Sefa, *Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Mali Bunalım ve Uygulanan Mali Reformlar (1861-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2014.

İnternet Kaynakları

1876 Kânûn-ı Esâsî, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Web. 12.03.2022).

Hans-Jürgen Konrnumpf, *Midhat Pascha, Ahmed Şefik*, <https://biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1357>, (Web. 11.03.2022).

Hans-Jürgen Kornrumpf, *Murad V.*, <https://biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=1408> (Web. 11.03.2022).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Beşinci Sultan Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar*, <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/807/tur> (Web. 11.03.2022).

Kanun- u Esasi, <http://www.verfassungen.eu/tr/verf76-index.htm>. (Web. 11.03.2022).

Kemal Beydilli, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti*, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeni-osmanlilar-cemiyeti> (Web. 12.03.22).

Ek 3: Neue Illustrirte Zeitung gazetesinin birinci sayfasında yayımlanan ve Abdullah Frères'in bir fotoğrafına dayandırılan Sultan V. Murad'a ait bir çizim.¹¹³

NEUE ILLUSTRIRTE ZEITUNG

Schaefer: Johannes Rodmann.
Eigenthümer und Herausgeber: L. G. Samarski.

Abonnements-Verbindungen
für die Annahme-Nummern:
Vierteljahr 21, 4 Mark.
Halbjahr 40, 8 „
Jahreslauf 76, 16 „

Erläuterungen auf die „Neue Illustrirte Zeitung“
werden von allen in- und ausländischen Buchhändlern, Postämtern und Zeitungs-Expeditoren und direct von der
Redaction der „Neuen Illustrirten Zeitung“
(Wien: I., Schottengasse Nr. 6. Leipzig: Querstraße Nr. 34) ungenommen.

Inserate sowie Sendungen aller Art
werden nach vorherigem Einverständnis und können entweder
direct bei der Expedition der „Neuen Illustrirten Zeitung“
oder bei den Annahmestellen eingeleitet werden.
Manuscripte werden nicht zurückgegeben.

I. Band. 1876. Einzelne Nummern 20 fr. Wien, 4. Juni. Erscheint jeden Sonntag. IV. Jahrg. Nr. 23.

Der Sohn des Staatskanzlers.

Historischer Roman von Heinrich Zschner.
(Fortsetzung)
Fünftes Buch.
Eine neue Zeit beginnt.
Erstes Kapitel.

Der Herrschin jagt verheerend über die grünen Wege, durch die leeren Thäler, unter feinem erhabenen Hange schwebt das schädliche Gift; jeder Windstoß trieb ganze Wälder Laubwerk durch die Luft dahin, ein ununterbrochener Stürmregen fiel sanftend in den Wäldern nieder, wie die wachen Arde der Wärme fallend und schwebt gegen den finstern grauen Himmel ragten. Das letzte Leben des Waldes in dahin; die munteren Thiere und Vögelchen sind in ihre verborgenen Schutzhöhlen geflohen oder haben den tiefen Winterstiel angetrieben; nur ein Schwarm frechtender Raben zieht über die düstern Wälder hin.

Nur wenige Hofsdiene und arme, verkommene Schiffsdienerinnen, mit halbverlorenen Fingern, das Heil in den dürftigen Händen versucht, durchstreifen, ideo nach den Waldhauern und herrschaftlichen Fährern aussehend, die Pässe und Anlagen auf den Bergen und in den Thälern um Dornbach, Remscheid, Hüttenberg, Weidlingau und die ganzen umliegenden Gegenden.

Es mocht armes Volk hier in den Gerichten um die Weiden, nach ärmere Zeit in größerer Entfernung. Sie leben hier zum Theil von Grätze der Weid ihrer Kühe, die sie Sommer und Winter über die fast unwegbaren Straßen, bei Scherwandlungen mit unerbittlicher Mühe und Weiz zum Verkauf bringen, oder vom Loh, das ziemlich reichlich gekehrt und vom Weinbau, oder vom Bemessen von Sommerwohnungen an vernünftige Städte, die sich im Sommer den Luxus eines Landanstaltstales gönnen können.

Hier die Köche sind ferner, die Zornern unerschütterlich, sie in jeder Form gepöbeln und erregt werden. Dazu die vielen Frierstage, die halberwungenen „freiwilligen“ Feste, die nochwendigen Befehlungen, der Verfall der maunbaren Söhne an das Militär, gerade zu einer Zeit, wenn sie für aufgewandte Mühe und Kosten etwas verdienen und abarbeiten können; es ist nicht zu bestreiten, was alle die armen Leute hier widerständig, von Jauch auf, um sie nicht zur Bekämpfung kommen zu lassen, und die lauter Bekämpfung werden sie endlich den „Helfergehilfen“, den Hutherrigen, den Schreibern ein Sonderpost, die sie ganz wie die Colleen behandeln zu dürfen glauben, die bildmäßig im Meeren Seehe für sie zu plagen.

Die Leute dieser von der Natur reich gesegneten Gegenden sehen nicht nur armthümlich und verkommen, besonders im Winter, aus, sondern verhungert, abgehirt, böser, hilflos. Sie haben ein Lebenlang hart und angestrengt gearbeitet, in Hitze und Kälte, von Tagesanbruch bis in die Nacht, und ein games Leben lang sich unzureichend ernährt.

Leben und schreiben können Wenige, im Uebrigen nach sonst nicht viel. Ihre Vergnügungen bestehen im Wirthschaftlichen, Schafeln, Tanzen und Waseln und in spätere Sommerzeit im Ballfahren nach Maria Zell, Maria-Zeller, Maria-Kamersdorf etc. etc.

Der Bauer bildet den ungelübtesten Theil der Bevölkerung und den Theil, der am Grund und Boden, an die Scholle gebunden ist; darum trägt er die schwersten, die größten Lasten und wech es kaum, warum er für seine bessere Arbeit das schwarze Brot ohne Butter isst.

Der Bauer hatte nur das Rode, sein Auenrug zu bearbeiten, er durfte nur eines haben und die dazu gehörigen Günter dürfen nicht gemengt werden. — Der Uebergebliebene der Günter blieb der Herrschaftsbefugte, der die Kobot, die unangesehene Arbeit seines Vordamterthänen auf seinen herrschaftlichen Grundstücken Anpflanzte. Diese Kobot war ehemals ganz unbeschränkt gewesen und wurde erst von Kaiser Josef auf hundertvier Tage im Jahre beschränkt, die die Oberherrscher mit vier, die Halbköcher mit zwei Wochen verdrängen konnten. Die Oberherrscher und Kamen hatten entsprechende Tage ihre Grundarbeiten leisten. Wenn man nun noch die Zeman und nur die streng gelobten herrschaftlichen Frierstage tröstet, so wird man begreifen, daß es dem Bauer schwer gemacht war, Arbeit zu sein, da nicht allein die Grundherrlichkeit den Geplagten ausleg, sondern ihm auch die Vorherrlichkeit verweigerte und die künftige Lebensverpflichtung auf's Aeußerste bedrückte. Nach all dem hatte nun der Bauer noch die gesundheitlichen Zornern, wie jeder andere Stand auch, an den Staat zu bezahlen, auch bei ihm die Militärrequisitionierung und der Strafenbau zur Last, sowie die Besatzungsbefugung bei Militärtransporten und damit hatte er nur noch die Pflichten zu ertrichten, indem er seine erwachsenen Kinder bezog.

Zu es übrigens nicht das Rode hatte, ein Stück Weid, das ihm auf seinem eigenen Grund und Boden Schaden anrichtete, zu erlegen, ohne als Wildschütz behandelt zu werden, verlor sich von selbst, und daß sein Grundbesitz zu gegen ihm in jedem Falle unzureichend Recht behielt, erlittet sich schon daraus, daß dem Herrschaftsbefugten die Partimonialgerichtsbarkeit zu stand, d. h. das Recht der Herrschaftsbefugten in Criminal- wie in Civilverhältnissen über seine Untertanen.

Ueberdies sorgte auch der Regierung und Abel dafür, den Bauerhand nicht zu im Bewußtsein seiner Unterdrückung und seiner Wohlthätigkeit kommen zu lassen.

Zunächst begannen sich seit einiger Zeit in vielen vertheilgerten Bauernhöfen gewisse Beschwerden zu bilden, die mehr und mehr um sich griffen und in einigen Theilen des Landes sogar zu partiellen Zusammenstößen geführt hatten. Man hatte ihnen erzählt und es wurde später von anderen, widerwärtigen Leuten bestätigt, daß schon in den neunziger und hundertiger Jahren „manchen im Reich“ Kobot und Schont abgelegt worden seien, daß die Bauern in Bayern, in Sachsen und Oester von diesen unerschütterlichen Kaffen und bitteren Abgaben frei seien — daß sich dort Herrschaftsbefugte und andere Beamte nicht Alles freies erlauben dürfen —

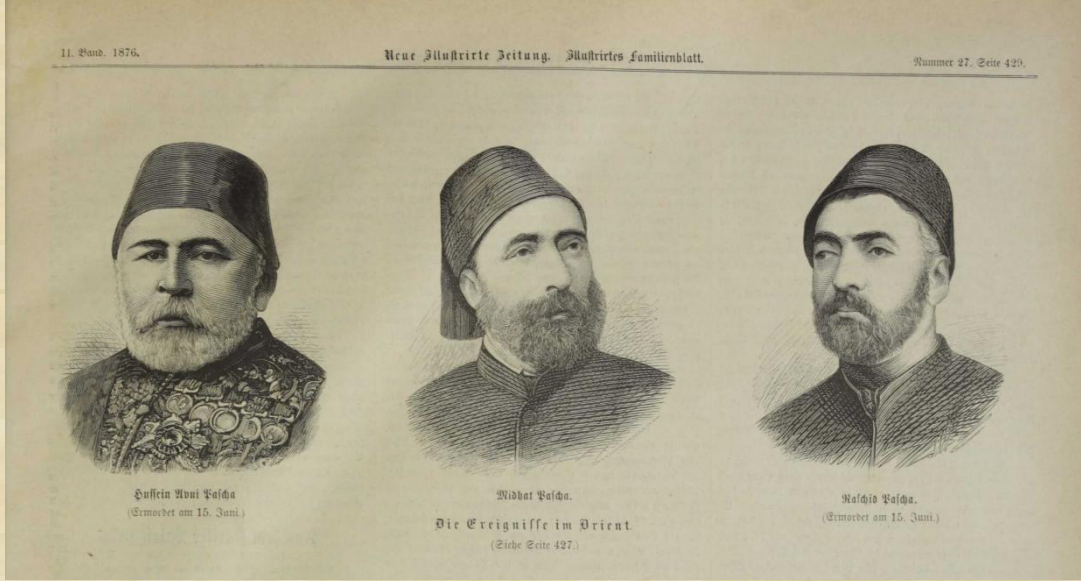
In manchen edigen Köpfe wurde ein Ueberwachen auf, das sich mit dem Krönen hinterm Ohe nicht mehr anständig ließ, besonders wenn ein solcher Wind über das flache Land blies.

In der bekannnen Höhe des Weidgrubens geht ein gepöbelartig dunkles Weizen auf und ab, in dem wir Franz-Johannes erkennen.

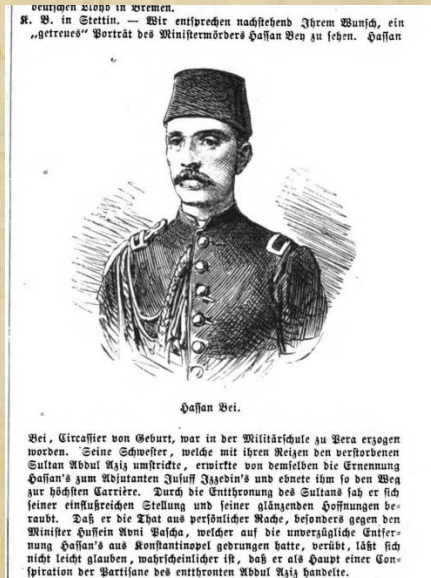

Sultan Murad V.
Nach einer Photographie von Abdullah Frères in Constantinopel. (Siehe Seite 368.)

Ek 5: *Neue Illustrirte Zeitung* gazetesinin Çekez Hasan Vak'ası'na dair aktardığı haberinde yayımlanan Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve Raşid Paşa'ya ait portre çizimleri.¹¹⁵

Ek 6: Nazır cinayetlerinin faili Çerkez Hasan'ın *Illustrirte Zeitung* gazetesinde yayımlanan ve „aslına uygun” olduğu belirtilen çizimi.¹¹⁶

115 *Neue Illustrirte Zeitung*, 02.07.1876.

116 *Illustrirte Zeitung*, 15.07. 1876

Dr. Öğr. Üyesi

Osman KARLANGIÇ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6022-1073>

Batman Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi - Tarih Bölümü
Osman.Karlangic@batman.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 05/09/2022 11/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1171340>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde İslahiye Kazası (1865-1902)

İslahiye District in the Ottoman Provincial Yearbooks from its Establishment to the Early 20th Century (1865-1902)

Öz

Mülki idarede kaymakamın idaresinde bulunan yere kaza denir. İslahiye Kazası Tanzimat Devrinde devletin merkezileştirme çabaları sonucu 1865'te kurulmuştur. Bu yeni kaza Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Kuruluşundan itibaren Maraş Sancağına bağlıyken 1879'da yeni kurulan Cebel-i Bereket Sancağı sınırlarına dâhil olmuştur. İdari yapıdaki bu değişiklik güvenlik endişelerinden kaynaklanmıştır. Kazanın önceleri iki mahallesi ve iki nahiyesi vardı. 1868'de mahalle sayısı üçe, nahiye sayısı altıya yükselmiştir. Mahalleleri Delikanlu, Çelikanlı ve Çerkes'tir. Nahiyeleleri ise Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlu ve Çelikhanlı'dır. Salnamelerden İslahiye Kazasının köy adları da tespit edilebilmektedir. Zamanla köy sayısı 60'tan 68'e çıkmıştır. Vilayet salnamelerinde İslahiye'de bulunan devlet kurumları ve çalışanlarının isimleri de yer almaktadır.

İslahiye'nin dağlık kesimleri ormanlarla kaplı olup düz alanları geniş bir ovadır. Kazada Karasu denilen bir ırmak, Keller'de (Fevzipaşa) bir sülük gölü, Karayığitli Nahiyesinde sıcak bir kaplıca bulunmaktaydı. Yeni oluşturulan kazada kışla, cami, mektep, dükkânlar, değirmenler, fırınlar ve kahvehaneler inşa edilmişti. Bahsi geçen yerleşim yerinde Müslüman nüfus %97 civarında olup gayrimüslimlerin oranı %3'ten daha düşüktür. Fırka-i İslahiye, aşiretleri iskân etmiş olsa da İslahiye'deki Delikanlu ve Çelikanlı aşiretlerinin yerleşik hayata geçmekte zorlandıkları anlaşılmaktadır. Devlet, kalıcı konutlarla onları toprağa bağlamaya çalışmıştır. Kazada, Müslüman zatlara ait türbeler bulunmaktaydı. Özellikle sahabeden Hz Ukkâşe'nin türbesi önemlidir. İslahiye Kazasında üretilen halı, kilim, seccade, çul, kereste, yağ ve katran çevredeki şehirlere satılırdı. Verimli bir ovaya sahip olan İslahiye'de çeşitli hububat ürünleri yetiştirilirdi. Çalışmada Halep ve Adana Vilayet salnamelerindeki bilgilere dayanılarak İslahiye'nin idari, sosyal ve ekonomik yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çelikanlı, Delikanlu, İslahiye, kaza, köy, nahiye.

ATIF: KARLANGIÇ Osman, "Kuruluşundan 20. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı Vilayet Salnamelerinde İslahiye Kazası (1865-1902)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (651-672)

CITE: KARLANGIÇ Osman, "İslahiye District in the Ottoman Provincial Yearbooks from its Establishment to the Early 20th Century (1865-1902)", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (651-672)

Screened
turnitin

Abstract

In the civil administration, the place under the administration of the district governor is called a kaza(district). İslahiye District was established in 1865 to implement the nationalization of the Tanzimat Era. This new district emerged as a result of the resettlement activities of the Fırka-i İslahiye. While it was affiliated to the Maraş Sanjak since its establishment, it was included in the borders of the newly established Cebel-i Bereket Sanjak in 1879. This change in administrative structure is due to security concerns. The district had two districts and two sub-districts before. In 1868, the number of neighborhoods increased to three and the number of sub-districts to six. Its neighborhoods are Delikanlı, Çelikanlı and Çerkes. Its districts are Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayiğitli, Delikanlı and Çelikhanlı. The village names of İslahiye District can also be determined from the yearbooks. Over time, the number of villages increased from 60 to 68. The names of state institutions and employees in İslahiye are also included in the provincial yearbooks.

The mountainous parts of İslahiye are covered with forests and the flat areas are a wide plain. There was a river called Karasu in the district, a leech lake in Keller (Fevzipaşa), and a hot spring in the Karayiğitli township. Barracks, mosques, schools, shops, mills, bakeries and coffeehouses were built in the newly created district. In the mentioned settlement, the Muslim population is around 97% and the rate of non-Muslims is less than 3%. Although the tribes of Fırka-i İslahiye were settled, it is understood that the tribes of Delikanlı and Çelikanlı in İslahiye had difficulties in adopting a settled life. The state tried to tie them to the land with permanent residences. There were shrines of Muslim people in the town. Especially the tomb of Hz Ukkâşe, who is a companion, is important. Carpets, rugs, prayer rugs, sackcloth, timber, oil and tar produced in İslahiye District were sold to the surrounding cities. Various cereals were grown in İslahiye, which has a fertile plain. In the study, the administrative, social and economic aspects of İslahiye were tried to be revealed based on the information in the Aleppo and Adana Provincial Salnames.

Keywords: Çelikanlı, Delikanlı, İslahiye, accident, village, township.

Giriş

Osmanlı taşra idaresi eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluşurdu. Bu idari birimlerden “Kazâ, ticari ve kültürel üstünlüğüyle çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya bir şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir¹”. Yine bu yapı mülki idarede kaymakamın yönetimi altında bulunan yer olarak da ifade edilir². Kazalar tarihi seyir içerisinde ekonomik, toplumsal, coğrafi ve kültürel şartların etkisiyle oluştu. Bazı Türkmen aşiretlerinin yaşam şekillerinden kaynaklı olarak hiçbir kasaba ve şehir olmaksızın belirli köyler gurubu içerisinde ortaya çıkmış olanları da vardır ancak, bunlar istisnadır. Osmanlı yönetim sistemindeki bu idari birimler Osmanlı

1 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.234-242.

2 Mehmet Zeki Pakalın, “Kaza”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.228.

öncesinde de siyasi, kültürel ve ekonomik olarak merkez konumundaydı. Kazanın merkezi yanında çoğu zaman bu idari birimin sınırlarına dâhil olan bir kaza bölgesinden söz edilebilir. Zaman zaman sancaklarda birden fazla kaza bölgesine rastlanırdı. Sancağa bağlı köylerin tamamı idari ve askeri işlerde sancak beyinin idaresi altındadır. Kazai işlerde ise kadıya bağlıdır. Kazanın mülki amiri olan kadı bu idari yapının merkezi olan ve “*nefs*” denilen şehirde ikamet eder, kaza bölgesi dâhilinde olan bütün köylerin davasına meclis-i şer’ denilen mahkemede bakardı. Davalar genellikle kadının evi ya da merkezi caminin yanındaki mahkemede görülürdü³.

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl, kadıların eski nüfuzlarını kaybetmeye başladıkları dönemdir. Ehl-i örfün elinde “*oyuncak olmaya*”, taşradaki hanedan ailelerine itaat etmeye, kendi çıkarları dışında bir şey yapmamaya başladılar ve görevlerini suiistimal ettiler. Kazalardaki yeniçeri ağaları da çoğu zaman göreve rüşvet karşılığı geldiklerinden görevleri sırasında rüşvete başvurmaktan çekinmediler. Rüşvete eğilim ve kötü idarecilik vasıfları dolayısıyla kethüdayerlerinin durumu da farklılık göstermez. Kazalar, idari zaaflardan kaynaklı olarak bu süreçte geriledi. Yani ortak hareket etmesi gereken kaza yöneticilerinin bunu yapmamaları kazalar için olumsuz sonuçlar doğurdu⁴.

Muhassıllıklar⁵ Tanzimat’ın ilanından sonra kuruldu ve istenileni veremeyince kaldırıldı. Bir idari birim olarak kazalar teşkil edildi. Aslında başlangıçta adli ve idari daha sonra sadece adli bir birim olarak bu ad ve kavram ile varlığını sürdürüyordu. 1842’de yeni teşkil edilen kazalara “*eşraf-ı hanedandan birer müdür*” seçilecekti. Bu değişikliğin birçok yarar sağlayacağı düşünülüyordu. Yeni idari düzenin Mart 1842’de bütün eyaletlerde uygulanması kararı verildi. Zaten adli bir birer birim olan kazalarda, kaza ileri gelenlerinin kendi aralarından birini müdür seçmesi benimsendi. Müdürün ahlaken iyi olması, halkın ve devletin çıkarlarını ön planda tutması, yetenekli, işten anlar bir şahsiyet olması istenilen genel kurallardı⁶.

Tanzimat’ın uygulanmasında yaşanan sorunlar ve Avrupa devletlerinden gelen baskılar taşra idaresinde yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı. 22 Eylül 1858’de “*Vülât-ı izâm ve mutasarrıfın-ı kirâm ile Kaymakamların ve müdürlerin vezâifini şâmil talimat*” bu konuda yapılan düzenlemelerden biriydi. Talimatta eyalet, sancak ve kaza yöneticilerinin görevlerinin neler olduğu, güvenlik ve adalet konularında neler yapmaları gerektiği ortaya konuldu. Yönetmelikte yer alan dördüncü bâbda kazanın mülkiye, maliye, zaptiye ve diğer işlerinin sorumluluğu müdüre yüklendi. 8 Kasım 1864 tarihinde yürürlüğe giren “*Tuna Vilayeti Nizamnamesi*”, taşra idaresine yeni bir düzen getirdi. Bu yeni düzende Sancaklar, kazaların birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir idari yapı olarak görülüyor, “*...her bir kaza dahi bir müdürlük*” kabul ediliyordu. Kazanın baş kasabası müdürün ikamet yeri olarak belirleniyor ve kazalar köylere bölünüyordu. Bazı köylerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan küçük daireler buldukları mevkiden dolayı kaza değil “*nahiye*” olarak değerlendiriliyordu. Nahiyeler kazaya bağlı olacaktı. Kasaba ve şehirlerde 50 hane bir

3 M. A. Ünal, *a.g.e.*, s.233-234.

4 Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. Baskı, Yapı kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.28-29.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, “muhasıl”, *TDVİA*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.18-20.

6 Musa Çadırcı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Bellekten*, Cilt 53, Sayı 206, 1989, s.237-238.

mahalle olarak kabul ediliyor ve köy hükmünde olduğu belirtiliyordu. Her kazada müdür bulunacak, liva kaymakamına bağlı olacaktır⁷.

Tuna Vilayeti Nizamnamesiyle yargı işleri yönetimden tamamen ayrı bir meclise bırakılıyor, meclis yerine iki ayrı kurul oluşturularak İdare Meclisi müdürün başkanlığı altına, yargı kurulunun başkanlığı ise hâkime veriliyordu. Müdür; Kaza İdare Meclisi başkanlığı, yönetim, maliye ve güvenlik işlerini yürütmekteydi. Yine Tuna Vilayet Nizamnamesi, bütün imparatorluğa uygulandığı zaman bazı değişiklikler oldu. 1867'deki değişikliklerle kaza müdürünün yerine hükümetçe atanan kişiye "kaimakam" denildi. Meclislere seçilecek üye sayısında azalma oldu ve dörtten üçe düşürüldü. 22 Ocak 1871'de çıkarılan "İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi"yle kazalardaki mali işler kaza mal müdürüne havale edildi ve kaza kâtiplerinden farklı olarak ilk defa emlak ve nüfus memurları vazifelendirildi⁸. 22 Ocak 1871'de çıkarılan "İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi"yle kazalardaki mali işler kaza mal müdürüne havale edildi ve kaza kâtiplerinden farklı olarak ilk defa emlak ve nüfus memurları vazifelendirildi⁹.

Bu çalışmada; Tanzimat devrinde kurulan İslahiye Kazasının Halep ve Adana vilayet salnamesine göre idari, sosyal ve ekonomik yönleri ortaya konulmaya çalışıldı. Konu İslahiye Kazasının kuruluşundan Adana Vilayetine dair son salnamesinin yayınlandığı 1902'ye kadar ki zaman dilimini içermektedir.

1. İslahiye Kazasının Kuruluşu

İslahiye Kazasının kurulduğu saha eski devirlerde devletlerarası ulaşımı sağlayan güzergâhlar üzerindedir. "Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği" içinde yer alan İslahiye'nin yer şekilleri, iklimi, bereketli toprakları, bol su kaynakları burayı insan yerleşimi açısından cazip kılıyor; nüfus artışını olumlu yönde etkiliyordu. Yukarıda belirtilen özellikler bölgeyi yerleşim için uygun hale getirmiş, böylece bahsi geçen sahada güçlü devletler ortaya çıkmıştır. Farklı yerlerden gelerek buralara hâkim olmak isteyenler de olmuştur. Etiler, Asurlar, Persler, Makedonyalılar, Grekler, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Memlûklular, Osmanlılar, hatta Kavalalı Mehmet Paşa güçleri bu sahaları daha ileri hedeflere ulaşmak için ele geçirmişti¹⁰.

Romalılar devrinde Nicopolis denilen kültürel açıdan oldukça gelişmiş bir şehir İslâhiye'nin olduğu yerde canlılığını devam ettiriyordu. Bizanslıların bölge hâkimiyeti sırasında da canlılık süre geldi. Buralar bir dönem Müslüman hâkimiyetine girse de 965'te Bizans tekrar üstün konuma geçti. 1042'den sonra bölgede Türk akınları yoğunlaştı, 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında daha da arttı. Türklerin Anadolu'ya akın akın gelmeleri sırasında gerçekleşen Haçlı Seferleri Ermenilere bazı kazançlar sağladı ancak Memlûkluların müdahalesi Ermeni yayılmasını engelledi. 1336'da Memlûklular buralara hâkimi oldular¹¹.

7 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.247-253.

8 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

9 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

10 Hilmi Karaboran, "Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1-2, , Elazığ 1994, s.156-157.

11 Hilmi Karaboran, "Osmaniye'nin Kuruluş ve Gelişmesi" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt

Bölge daha sonra Suriye Selçukluları, ardından Türkiye Selçuklularının nihayetinde de Dulkadiroğlu Beyliği'nin idaresinde kaldı¹².

Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren sahada 16. yüzyılın sonlarında Celali hareketleri görüldü. Savunmasız köylerin yakılıp yıkılması halkın buralardan göçmesine neden oldu. Asayiş sorunları buradan geçen ticaret yollarını da olumsuz etkiledi. Celali saldırıları devlet görevlilerinin zulmüyle birleşince köyler terkedildi ve bu bereketli topraklar asırlarca boş kaldı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren neredeyse yerleşik hayattan bahsetmek imkânsız olup aşiretler yine eski yaşam tarzlarına döndü. 19. yüzyılda da süreç böyle devam edegelmiş, 1832'den 1839'a kadar bölge Mısırlı İbrahim Paşa kuvvetleri hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetine tekrar girdikten sonra bu sahalarda vergilerin ağırlığı, asayiş sorunları yaşam şartlarını her geçen gün daha da ağırlaştırdı¹³.

19. yüzyıl ortalarında artık bu sahada devlet otoritesi hiç derecesine indi. Eşkîyalık olaylarına sıkça rastlanıyordu. Devlet, hükmünü geçirmek için aşiretlerden bir ya da bir kaçının desteğini sağlıyor, bu durum sorunları çözmekten daha ziyade gerginlik ve çatışmaları arttırıyordu¹⁴. Gâvur Dağı denilen bu yerler “eşkîyâ yuvas”, “cânîlerin” yatağıydı. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Kozan Dağları ve Gâvur Dağlarında düzenin tesisi meselesi yöneticilerin gündemine geldi. Burada ıslahat yapılması halinde aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi, bunlardan köyler teşkili ve devletin ıslahat çalışmasından kazanç elde edeceği öngörüldü. Bu düşünce ağır basınca bir Fırka-ı İslahiye (ıslah ordusu) kurulması kararı çıktı. Yeni teşkil edilen ordunun kumandanı Derviş Paşa, müfettişi ise Ahmet Cevdet Paşa olacaktı¹⁵.

Fırka-i İslahiye'nin önceliği Kozan Dağı'nın ıslahıydı. Ancak bazı olumsuz gelişmeler ve merkeze gelen bazı şayialar nedeniyle plan değişikliğine gidildi. Çünkü Gâvur Dağı ve Kürd Dağı'nda asayiş sorunları her geçen gün artıyor, Gâvur Dağı reislerinden bir kısmının “me'mûrîn-i ecnebiyye”yle görüştüğüne dair söylentiler ortaya çıkıyordu. Böylece öncelik sırası değişiyor, ilk hedef Gâvur Dağı'nın ıslahı oluyordu¹⁶.

Fırka-i İslahiye, beş vapurla 1865 yılı Mayıs'ında İstanbul'dan yola çıktı. İlk hedef Gâvur Dağı'nın zirvesindeki Ulaşlı eşkıyasının yola getirilmesiydi. Ancak arazinin engebeli oluşu ve daha önce Mısırlı İbrahim Paşa ordusunun aynı yolu deneyip başarısız olması, önceliği değiştirdi. İskenderun ve Belen güzergâhından Amik Ovasına, Gâvur Dağı sol, Kürd Dağı sağ tarafta olmak üzere kuzeye yol alınması kararının çıkmasına neden oldu. Bu yol 15 yıldır aşiretler dışında kimsenin geçmeye cesaret edemediği bir güzergâhtı¹⁷. Fırka, 28 Mayıs 1865'te İskenderun sahillerine ulaştı ve sonra Payas'a varıldı. Reyhaniye

VIII, Sayı 1-2, Elazığ 1996, s.162.

12 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.162-164.

13 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.162-164.

14 H Karaboran, “Çöküntü Hendeği”, s.164-165.

15 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, Yay. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.107.

16 A. C. Paşa, *a.g.e.*, s.107-108.

17 A. C. Paşa, *a.g.e.*, s.136-137.

aşiretinin yerleştirilmesiyle işe başlandı¹⁸. Bahsi geçen aşiret hem itaate yatkın hem de boybeyleri Mustafa Şevki Bey Fırka-i İslahiye'ye hizmete meyilliydi. Aşiretin idaresi ona verildi ve Halep güzergâhının emniyetini o sağladı¹⁹. Mustafa Şevki Bey ve Reyhaniye aşiretinin diğer ağaları Hacılar, Tiyek ve Ekbaz (Akbez) beylerinin itaat altına alınmasında önemli roller oynadılar. Bahsi geçen nahiyelerin beylerinin itaati sonrası yeni yerleşim yerleri oluşturma girişimleri başladı. Hassa Kasabası teşkil edilerek Hacılar, Akbez ve Tiyek nahiyelerinden birer mahalle oluşturacak şekilde buraya nüfus iskân edildi²⁰. Yine bir kazaya dönüştürülen Hassa'da Kaza Meclisi oluşturularak²¹ sıbyan okulu yapımı kararı çıktı ve zaptiye teşkilatı kuruldu²².

Fırka-i İslahiye'nin başarılı hamleleri Kürd Dağı'nın ele geçirilmesini kolaylaştırdı ve buraya hükmeden Deli Halil adındaki ağa tutunamayarak Kayabaşı Köyüne kaçtı. Onun kaçışıyla Kürd Dağı'ndaki aşiretler orduya bağlılıklarını bildirdiler. Bahsi geçen dağ da teşkilatlandırıldı. Keferdiz ve Kürd Dağı birleştirilerek İzziye adıyla yeni bir kaza tesis edildi²³.

Mevcut bölge, devlet otoritesi altına girince Gâvur Dağı (Cebel-i Bereket)'nin doğu kısmı ve Kürtlerin bulunduğu nahiyelerin ıslahı çalışmaları başladı. Kerkütlü Nahiyesi Akbez'le sınır olup Şıhlar aşiretine mensuptu. Bunlar, Reş Ağazade Mehmet Ağa'yı desteklemekteydiler. Kerkütlü Nahiyesi sınırlarına dâhil olan Kayabaşı Köyü, Okçu İzzeddünlü aşiretindendi ve Deli Halil'in etkisindeydi. Deli Halil'e uyan köy halkı isyan halindeydi. Kerkütlü'nün kuzeyinde bulunan Çerçili, Hanağzı, Türkbahçe ve Eğintili nahiyeleri de Okçu İzzeddünlü aşiretindendi ve Deli Halil'in tarafını tutuyorlardı. Özellikle her türlü taşkınlıklarda bulunan Çerçili Nahiyesi hırsızlık ve gasp olaylarında diğerlerinden daha ileri gidiyordu. "Eşkîya ocağı" olup buradaki yerli nüfustan fazla etraftan gelen suçlular bulunmaktaydı. Çerçili'deki eşkıyanın pervasızlığı Fırka-i İslahiye'nin kumandanlarının onlara karşı harekete geçme arzularını kamçıliyordu. Özellikle burada girişecekleri harekâtta etrafa ibret olacak bir sonuca ulaşmak istiyorlardı. Başlarına gelecek felaketten korkan Çerçili'deki eşkıyalar ekinlerini bir an önce toplayıp Ulaşlı Dağlarına yol almak niyetindeydiler. Ancak Fırka-i İslahiye kumandanları durumdan haberdar oldular. Çerçili eşkıyasının bu girişimi Fırka-i İslahiye'nin aşiretlerin "bu sene yaylaya çıkmasının yasaklanması" emrine muhalifti. Onların Ulaşlı Dağlarına çıkma niyetleri Nigoli Kalesi yakınlarında iskân edilmeleri düşünülen Delikanlı aşiretinin zahire sıkıntısı çekmesine neden oldu. Çerçili Köyündeki ekinleri onların toplaması Fırka-i İslahiye kumandanlarınca onaylandı. Köye üç bölük süvari ve üç tabur piyade yollandı. Reyhaniye beyi Mürselzade Mustafa Bey bir miktar süvariyle orduyu destekledi. Mürselzade Mustafa Bey, Nigoli Kalesinde Çerçililerce kuşatıldı, Fırka-i İslahiye'nin yardımıyla kurtuldu ve eşkıyaya ağır bir

18 Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, Sayı 27. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973, s.8.

19 Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.291

20 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.139-142.

21 Akif Bilge Çelik, *Fırka-i İslâhiye*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008, s.108.

22 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.142-143.

23 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.144-145.

darbe vuruldu. Bundan sonra tekrar Hassa'ya dönüldü. Bütün bunlar yaşanırken Delikanlı aşireti Çerçili'deki ekinleri toplayarak çadırlarına geri döndü. Eşkîya, Fırka-i Islahiye'nin Hassa'ya gidişini fırsata çevirmek isteyerek bahsi geçen aşirete saldırdı. 600 kadar hane ve 8 oymak olan bu büyük aşiret gerekli tedbirleri aldı ve eşkıyadan bazılarını öldürerek, bazılarını yaraladı, bir kısmını da esir aldı. Ele geçirilenler çeşitli cezalara çarptırıldılar²⁴.

Ahmet Cevdet Paşa, Kozan tarafları ile Gâvur Dağı sahasını karşılaştırarak değerlendirmelerde bulunur. Kozan ahali için “*mütedeyyin ve ehl-i urz ademler*” ifadesini kullanırken, Gâvur Dağı ahali için olumsuz ve ağır ifadeleri vardır: “*hayâdîd ve kuttâ-i tarik ve gayret-i diniyyeden arî olan eşkıyây-i ahâlî*”. Ona göre Gâvur Dağı'nın ıslahı oldukça zor olacaktı. Burada elde edilecek bir başarı Kozan Dağı'nın ıslahını kolaylaştırıcaktı²⁵. “*...eşkıyây-i ahâlî*” olarak adlandırılan bölge halkının gasp ve hırsızlık olaylarında en ileri gidenleri Çerçililerdi. Çerçili eşkıyası ile çatışmalar yaşanırken diğer taraftan Hassa Kazasının işleri büyük oranda yoluna konuldu ve bir kışla yapıldı. Kışlanın içine belirli sayıda asker yerleştirilerek ileri harekâta ordunun gerisi emniyet altına alındı. 10 Temmuz 1865'te Tiyek Nahiyesinden ayrılan ordu üç saat mesafedeki Kerkütlü Nahiyesi sınırları içerisinde olan Alagözgediği'nde konakladı. Gece dinlendikten sonra ertesi gün Çerçili'ye ulaştı ve Nigoli denilen mevkie yerleşti²⁶.

Fırka-i Islahiye, devlet düzenini tesis ederken halkın devlete ve orduya yakınlık göstermesini sağlayacak hareketlerde de bulundu. Reyhanlı aşireti atlıları Çerçili yolu üzerinde bir tarlaya girdiğinde ekinler zarar görmüştü. Fırka kumandanları hemen zarar tespitine girişmiş ve aşiretin boybeyine zararı ödettirmişti. Daha önce böyle bir şeye şahit olmayan halk bundan etkilenmiş, firkanın hassasiyeti hemen çevrede yayılmış ve çekinerek dağlara kaçan ahali evlerine geri dönmeye başlamıştı. Bölge halkı, güven artırıcı bu davranış sonrası ordugâha serbestçe gelip alış veriş yapıyor, zorbalıklarıyla halkı yıldırان ağalardan uzaklaşarak firkaya yakınlık gösteriyordu²⁷.

Çerçili'ye yakın bir yerde olan Nigoli Kalesi kilit öneme sahipti. Maraş'tan Antakya'ya, yine Maraş'tan İskenderun'a; Halep, Antep, Kilis ve İzziye'den Çukurova'ya uzanan yollar üzerinde olup kesişme noktasında yer alıyordu. Kalenin olduğu yerin stratejik önemi bölgedeki beylerce de takdir ediliyordu. Akbez Nahiyesi beylerinden Ahmet Bey'in “*...Sonra gördüm Nigolu Kalesi'ni ta'mire başladınız. Anladım ki bu iş esastır. Zîrâ bu havâlînin kilidi burasıdır...*” ifadeleri bu farkındalığın yansımasıdır²⁸.

Nigoli'de bir yerleşim yeri kurma fikri gelişti. Böyle stratejik önemi olan yerde yeni kazanın doğması önemli yararlar sağlayacaktı. Okçu İzzeddinlü aşiretinin, Bulanık Kazasının iç kesimlerindeki Karayığitoğlu, Cendoğlu ve Kaypakoğlu aşiretlerinin, Dumdum Ovasındaki Çelikanlı ve Delikanlı aşiretlerinin kontrolü gerçekleşecekti²⁹. Stratejik öneme

24 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.147-148.

25 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.148.

26 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149.

27 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149.

28 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149-151.

29 Paul Dumont, “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islâhı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.384.

haiz Nigoli Kalesi'nde kışla yapımına girişildi. Tamirat ve yapım işlerinde iki kule inşa edildi. Kerkütlü tarafındaki tepeye Cevdet Efendi Kulesi, Çerçili tarafındakine Derviş Paşa Kulesi denildi. Kerkütlü Nahiyesinin nüfus tahririne hemen başlandı. Kalenin tamiri de gerçekleştirildi³⁰.

Devlet otoritesinin sağlanmasına yönelik çalışmalar sonucu yeni bir kaza kuruldu. Yeni yerleşim yeri Kerkütlü, Hanağzı, Çerçili, Türkbağçesi, Eğintili, Keferdiz nahiyeleri ve Dumdum Ovasının birleştirilmesiyle ortaya çıktı. İslahiye adını alan kazada Halep Vilayetine bağlı Delikanlı aşireti ile Maraş'a bağlı Çelikanlı aşireti verimli bir ova olan Dumdum Ovasına iskân edildi. Buralarda yeni köyler kuruldu ve yeni bir kaza merkezi ortaya çıktı. Nigoli Kalesi yakınında bir kasaba ve hükümet işlerini görmek üzere bir konak inşasına girişildi. Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri ağalarından bazıları bir kısım ahalileriyle İslahiye Kasabasına iskân edildiler. İslâhiye'de bir meclis oluşturuldu ve Delikanlı aşireti boybeyi Hüseyin Ağa, Keferdiz hanedanından Ali Ağa meclise aza olmuşlardı. Yine başka önemli gelişme İslahiye'nin liva merkezi olmasıydı. Yeni teşkil edilen kaymakamlığa İzziye, Hassa ve Bulanık Kazaları bağlandı ve İslahiye Kaymakamlığı Maraş Mutasarrıflığı sınırlarına dâhil edildi. Çelikanlı aşireti ağalarından biri aza oldu ve bir müftü tayini kararı alındı. Maraş'a gelip yerleşen Kabartay ulemasından Cafer Efendi imtihanı geçerek aylık 500 kuruş maaşla İslahiye müftülüğüne getirildi. Payas Kaymakamı Şevki Efendi İslâhiye'ye kaymakam olarak atandı. Yeni idari yapının oluşturulmasıyla birlikte yıllardır Kilis'le Maraş arasında arazi anlaşmazlıklarına neden olan sorunlar çözülmüş oldu³¹.

Bundan sonra Çerçili'nin itaat altına alınması gerekiyordu. Eşkiya yuvası olan Çerçili'de yerli halktan daha fazla -başka yerlerde tutunamayarak burayı yurt edinen- eşkiyalar bulunuyordu. Yabancılar firar ettilerse de halk itaatini bildirdi. Yine de işledikleri cürümlerin etkisiyle Ulaşlı Dağlarına çıkanlar oldu ve burada çok az aile kaldı. Kalanlara iltifat edilerek firar edenlerin evleri yakıldı ve köyde bina yapımına yasak getirildi. Bu tedbirler köy halkının başka yerlere dağılmasına neden oldu. Daha sonra bunlardan bazılarının Mısır'a firar ettiği ortaya çıktı³².

Fırka-i İslahiye, teşkilatlanma çalışmaları kapsamında bir taraftan da Kerkütlü Nahiyesinin nüfus tahririni yaptı ve İslahiye Kasabasında kura çekimini tamamladı. Ancak eşkiya yatağı olan Kayabaşı Köyünün itaatinin sağlanması gerekiyordu. Deli Halil hala buradaydı ve Fırka-i İslahiye'nin gitmesiyle yeniden Kürd Dağı'nın karıştırabilirdi. Gece üç tabur hazırlanarak tan yeri ağarmadan Kayabaşı'na yollandı. Yapılan baskından Deli Halil kurtularak Ulaşlı Dağlarına firar etti ve Ali Bekiroğlu Ali Ağa'ya sığındı³³. Böylece İslahiye Kazası teşkil edildiği gibi bahsi geçen sahada devlet otoritesi tesis edilmiş oldu.

2. İslahiye Kazasının İdari Yapısı

İslahiye Kazası kurulunca Halep Vilayetine bağlı Maraş Livası sınırları içerisinde yer aldı³⁴. Batısında Cebel-i Bereket Dağlarının dorukları, kuzeyinde Maraş, doğusunda Halep

30 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.149-150.

31 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.150-151.

32 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.150-151.

33 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.152-153.

34 A. C. Paşa, *Tezâkir*, s.244.

sancakları ve güneyinde Hassa Kazası yer alıyordu³⁵. İslahiye, Cebel-i Bereket Dağı'nın eteklerindedir³⁶.

1284 (1867) Tarihli Halep Vilayet Salnamesinde İslahiye'ye ait bilgilere rastlanmaktadır. Bu tarihte İslahiye Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere iki mahalle ve iki nahiyeden ibaret olup, toplam 93 köyü bulunmaktadır. Köy sayısının yüksek olmasının nedeni Hassa'ya bağlı köylerin de listeye dâhil edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İslahiye'ye bağlı köyler: Hacılar, Küreci, Yuvalı, Şerefli, Gevaç, Demrek, Eğribucak, Katrancı, Gülpınar, Söğüt, Kara Fakılı, Dumlu, Ağcalar, Kara Fakılı, Alleşli, Kara Yakuplu, Selmanlı, Nuh Uşağı, Yeni Bayat, Sarı Kurtlu, Gazal Uşağı, Candar, Kara Ahmetli, Duraklı, Edesel, Kapılı, Kerküt, Dolan, Sulu Mağara, Çamurlu, Haltanlı, Tesbili, Tandır, İdillü, Köklü, Değirmencik, Kılılı Göcceller, Kabaklar, Edebeli, Hanağzı, Bağçe, Keller, İntililü, Karaburçlu, Dünek, Kayabaşı, Yarpuz, Belikanlı, Berviyanlı, Ağalar, Mülikanlı, Çakallu, Emirler, Gedikli, Kırışıklı, Harbancı, Toplamalar, Arap Uşağı, Kürdlükanlı, Fakılı Uşağı, Torunlar, Sili Şıhlar, Kerikanlı, Hamzakanlı, Gemzanlı, Tebkanlı, Büyük Hisar, Keniser, Kesten, Karacaviran, Palasoğlu, Burunsuzlar, Hacılar, Katrancı Kebir, Çakmaklı, Suaycık, Şemlek, Sarıkaya, Kartal, Zeken, İkizkuyu, Sakçagözü, Kucular, Eşek Çınarı, Durmuşlar ve Muhacirin'dir³⁷.

1868'de mahalle ve nahiyede sayısında artış görülmektedir. İslahiye'nin Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes olmak üzere üç mahallesi; Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere altı nahiyesi bulunmaktadır. Okçu İzzeddinlü Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalu, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şıhlar Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terken, İkizkuyu, Sakçagözü, Katrancı Kebir, Şemlek, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hülganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkuruz, Keniseler, Kucular, Hassa, Hacılar, Balayoğlu, Kestin, Çakmamaklı, Beykoğlu, Eşnek Çınarı, Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülkanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı, Çakallu; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Gemzanlı, Harbancılar, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şıhlar ve Tebkanlı'dur³⁸.

1869'da İslahiye'nin Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes olmak üzere üç mahallesi ve Okçu İzzeddinlü, Şıhlar, Keferdiz, Karayığitli, Delikanlı ve Çelikanlı olmak üzere altı nahiyesi bulunmaktadır³⁹. Okçu İzzeddinlü Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalu, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şeyhli Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terkeş, İkizkuyu, Sakçagözü, Katrancı Kebir, Şemlik, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hünaganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkurun, Keniseler, Kucul,

35 Adana Vilayet Salnamesi (AVS), H. 1312, s.80-81.

36 AVS, H. 1318, s.116.

37 Halep Vilayet Salnamesi (HVS), H. 1284, s.164-165.

38 HVS, H. 1285, s.227-229.

39 HVS, H. 1286, s.127.

Hisar, Hacılar, Yalasoğlu, Kesten, Çakmamaklı, Besbekoğlu, Eşek Çınarı, Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülikanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı ve Çakallı; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Kemazanlı, Harancebiler, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şeyhli ve Tebkanlı'dur⁴⁰.

1871'da İslahiye'nin mahalle ve nahiye sayısında bir değişiklik yoktur. Okçu İzzeddinli Nahiyesine bağlı köyler Hanağzı Arpalı, İntilü, Karaburçlu, Keller, Bağçe, Kabaklar, Kayabaşı ve Çerçili; Şıhlar Nahiyesine bağlı köyler Sulu Mağara, Haltanlı, Değirmencik, İdillü, Köklü, Tandır ve Tesbi; Keferdiz Nahiyesine bağlı köyler Terkeş, İkizkuyu, Sakçağözü, Katrancı Kebir, Şemlik, Katrancı Sağır, Burunsuzlar, Hünganlı, Kömüroğlu, Herdoğlu, Çakmak, Sunkurun, Keniseler, Kuculu, Hisar, Hacılar, Yalasoğlu, Kesten, Çakmaklı, Besbekoğlu, Eşek Çınarı ve Kötü Oba; Karayığitli Nahiyesine bağlı köyler Karayığitli ve Yarpuz; Delikanlı Nahiyesine bağlı köyler Gülikanlı, Şerikanlı, Mehmetkanlı, Belikanlı, Müsikanlı, Ağalar, Berdiyanlı, ve Çakallı; Çelikanlı Nahiyesine bağlı köyler Kürdikanlı, Arap Uşağı, Gemzanlı, Harancebiler, Toplamalar, Emirler, Cemakanlı, Kömürler, Gedikli, Kırışkal, Sile Şıhlar ve Tebkanlı'dur⁴¹. Halep vilayet salnamelerinde geçen İslahiye Kazasına bağlı yerleşim yerlerinin adlarında yukarıdaki köy isimlerinden de anlaşılacağı gibi yıllara göre yazım farklılıkları göze çarpmaktadır. 1867'de Kırışıklı, Eşek Çınarı olarak geçen köylerin isimleri, 1868'de Kırışkal, Eşek Çınarı olarak geçmektedir. Yine 1868'de Harbancılar olarak yazılan köyün ismi 1869 Halep Vilayet Salnamesi'nde Harancebiler diye kaydedilmiştir. Birçok köy isminin yazılışında aynı farklılık söz konusudur. Bu çalışmada salnamelerdeki yazıma bağlı kalınmıştır⁴².

2.1. İslahiye Kazasında Devlet Kurumları ve Çalışanları

1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi, her kazaya bir müdür tayinini öngörüyordu⁴³. Müdürün başkanlık ettiği bir "İdare Meclisi" teşkil edilecekti⁴⁴. Yine oluşturulan Kaza İdare Meclisi şunlardan oluşmaktaydı: Başkan kaymakam, tabii üyeler ise mal müdürü, tahrirât kâtibi, kaza hâkimi (naip), müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani reisi idi. Yine iki Müslüman iki gayrimüslim aza vardı. Kaza İdare Meclisi'nin yetkili olduğu konular; idari davalar bakmak, gelir-giderleri denetlemek, miri malların idaresi ve korunması, yerel sağlıkla ilgili tedbirler, beledi kuruluşların yapımı ve tamiri, köy yollarının inşası ve onarımıdır. Kaza İdare Meclisi, vergilere yapılan itirazların ilk değerlendirildiği yerdi. Bu meclis kendi yetki sınırları içerisindeki sözleşme ve alım-satım işlemlerinin usulüne uygunluğunu denetler, yetkisini aşan konular olursa Liva İdare Meclisi'ne sevk ederdi⁴⁵. Hukuk işleri meclisin görevi dışında kalıyordu⁴⁶.

40 HVS, H.1286, s.177-179.

41 HVS, H. 1288, s.157-158.

42 HVS, H. 1284, s.164-165; HVS, H. 1285, s.227-229; HVS, H. 1286, s.127.

43 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.247-253.

44 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

45 Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s.29-50

46 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

1870 Tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre İslahiye Kazasında kaimakam, naip, müftü, mal müdürü devletin kazadaki üst düzey temsilcileri olarak görev yapmaktaydı. Bu salnamede Kaza İdare Meclisi'nden de bahsedilmektedir. 1870'te Kaza İdare Meclisi'nin bir reisi (kaimakam) ve dört azası vardır. Azalar içerisinde gayrimüslim üye yoktur. 1871'de azaların tamamı Müslümandır. 1872 ve 1873'te de durum değişmez. Bunun nedeni İslahiye Kazasında gayrimüslimlerin nüfusa oranının %3'ün altında bir seviyede kalmasıyla açıklanabilir. Yalnızca 1878'de bir gayrimüslim azanın (Serkis Ağa) Kaza İdare Meclisi'nde olduğu görülmektedir. İslahiye 1879'da yeni teşkil edilen Cebel-i Bereket Sancağı sınırlarına dâhil olduktan sonra 1880'de de meclisin üyelerinin tamamının Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 1882'de azalar arasında isimleri aynı olan (Ohannes Ağa) iki gayrimüslim üyeye rastlanır. 1891'de aza-i tabiiye ve aza-yı müntahabe olmak üzere Kaza idare Meclisi azalarının tanımlandığı anlaşılmaktadır. Reis yine kaimakamdır. Aza-yı tabiiye Naip, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır. Aza-yı müntahabe ise dört Müslüman azadan müteşekkildir. 1892'de aza-yı müntahabe içerisinde bir gayrimüslim üyeye (Serkis Ağa) rastlanır. 1894-1895'te yine aza-yı müntahabede yine bir gayrimüslim aza (Avadis Efendi) görev almaktadır. 1900'de Kaza İdare Meclisi'nde bir gayrimüslim aza (Bedros Efendi) bulunmaktadır. 1902'de aza-yı tabiiye yine naip, müftü, mal müdürü, tahrirat kâtibinden oluşurken, aza-yı müntahabenin sayısı dörtten üçe düşmüş olup tamamı Müslümanlardan seçilmiştir. Reis yine kaimakamdır⁴⁷.

Tuna Vilayeti Nizamnamesine göre kazanın hukuki konularına hâkimin başkanlığındaki "Meclis-i Deavi" bakacaktı. Bununla birlikte yine şer'i mahkemeler devam ediyordu. Meclis-i Deavi, hâkim ve ikisi Müslim, iki gayrimüslim olmak üzere dört "mümeyyiz" den müteşekkildi. Üyelerin belirlenme şekilleri kazalarda yapılacak seçimdi. Meclis-i Deavi her davaya bakma yükümlülüğü altında değildi. Şer'i ve ruhani davalar, cinayet ve ticari davalar dışında kalan anlaşmazlıkların çözümüyle görevliydi. Meclis-i Deavi'nin aldığı kararlar müdüre bildiriliyor, yetkisi olanları müdür değerlendiriyor, yetkisini aşanları ise "kaimakam"a bildiriyordu⁴⁸. 1870'te İslahiye'deki Meclis-i Deavi'nin bir reisi 4 mümeyyizi vardır. Reis naip, mümeyyizlerin üçü Müslüman, biri gayrimüslimdir. 1871, 1872 ve 1873'te de mümeyyizlerin oranı değişmez. Ayrıca mecliste bir tane deavi kâtibi çalışmaktadır.⁴⁹

Osmanlı taşrasında belediyelerin modern anlamda teşkilatlanması 8 Ekim 1864 tarihli vilayet nizamnamesiyledir. Bu nizamnameye göre liva ve kaza merkezlerinde meclis-i belediler oluşturulacak, azaları ise seçimle göreve getirilecekti. Bahsi geçen meclisler kazaların tamamında oluşturulamadı⁵⁰. İslahiye, Belediye Meclisi'nin kurulduğu yerlerdendi. Bununla ilgili Halep vilayet salnamelerinde ilk bilgiler 1872 yılına aittir. Belediye Meclisi bir reis, iki Müslim ve bir gayrimüslim azadan müteşekkildir. Ayrıca bir

47 HVS, H. 1287, s.60; HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72; HVS, H. 1295, s.88; AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1297, AVS, H. 1299, s.112-113; AVS, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

48 M. Çadırcı, "a.g.m.", s.250-253.

49 HVS, H. 1287, s.60; HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72.

50 İlber Ortaylı, "Belediye", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul 1992, s.400.

tane belediye kâtibi bulunmaktadır. 1873'te bir reis ve üç azası olan kurumdaki azaların tamamı Müslümandır. 1880'de bu durum değişmez⁵¹.

Asliye mahkemelerine karşılık gelen⁵² Bidayet mahkemelerinin kurulması şer'i mahkemelerin faaliyet alanını daraltan gelişmelerden biridir⁵³. 1880'de İslahiye Bidayet Mahkemesi bir reis (naip) ve dört azadan oluşmaktadır. Ayrıca kurumda bir başkâtip, bir kâtib-i sani olmak üzere iki kâtip ve müstantik muavini çalışmaktadır. 1882'de aza sayısında düşüş söz konusudur. İki aza bulunup bunlardan biri Müslim diğeri gayrimüslimdir. Yine iki kâtip ve bir müstantik muavini vardır. 1891, 1892, 1894-1895'te yine azalar iki tane olup biri Müslim, biri ise gayrimüslimdir. 1900 ve 1902'de çalışan sayısında bir farklılık görünmezken azaların her ikisi de Müslümandır⁵⁴.

Menafi Sandığı Komisyonu bir reis ve üç üyeden oluşmaktadır. Emlak komisyonu bir vukuat kâtibi ve dört komisyon üyesinden müteşekkildir. Nüfus kaleminde ise bir memur ve bir kâtip çalışmaktadır. Diğer memurlar; mal müdürü muavini, sandık emini, tapu kâtibi, icra mübaşiri, Orman ondalık memuru, zabita memuru, polis ve reji memurudur⁵⁵.

İslahiye'de resmi kurumlar ve çalışanlarının isimleri 1870, 1871, 1872, 1873 ve 1878 tarihli Halep vilayet salnameleri; 1880, 1882, 1891, 1892, 1894-1895, 1900 ve 1902 tarihli Adana vilayet salnamelerinde belirtilmektedir. 1870 yılında İslahiye Kazasının Kaimakamı Kapıcuşası Emin Bey, Naibi İbrahim Efendi, Müftüsü Cafer Efendi, Mal Müdürü Yusuf Ziya Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaimakam, azalar ise Mehmet Ağa, Abdülkadir Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler ise Süleyman Ağa, Selman Ağa, Musa Ağa ve Pulos Ağa'dır. Dava kâtibi Mustafa Efendi, Emlak Vuku'at Kâtibi Bahri Efendi, Sandık Emini Yusuf Efendi, Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁶.

1871'de kaza Kaimakamı Kapıcuşası Emin Bey, Naibi İbrahim Efendi, Müftüsü Cafer Efendi ve Mal Müdürü Toros Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri şunlardır: Reis kaimakam, azalar ise Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler Süleyman Ağa, Selman Ağa, Abdülkadir Ağa ve Balos Ağa olup, Dava Kâtibi Seyyid Efendi'dir. Emlak Vuku'at Kâtibi Hasan Nazım Efendi, Sandık Emini Yusuf Efendi, Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁷.

1872'de Kaimakam (isim verilmemiş) Efendi, Naip İbrahim Efendi, Müftü Cafer Efendi, Mal Müdürü Ömer Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaimakam, azalar Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa, İbrahim Ağa ve Vuku'at Kâtibi

51 HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, AVS, H.1296, s.199.

52 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneçal, 13. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 1996, s.100.

53 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedid Neşriyat, Ankara 2008, s.268.

54 AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1299, s.112-113; AVS,, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

55 HVS, H. 1288, s.157-158; HVS, H. 1289, s.60; HVS, H. 1290, s.72; HVS, H. 1295, s.88; AVS, H.1296, s.199; AVS, H. 1297, AVS, H. 1299, s.112-113; AVS,, H. 1308, s.164-165; AVS, H. 1309, s.167-168; AVS, H. 1312, s.236-237; AVS, H. 1318, s.125; AVS, H. 1320, s.144-145.

56 HVS, H. 1287, s.60

57 HVS, H.1288, s.60

Nazım Efendi'dir. Meclis-i Deavi reisi naip, mümeyyizler Süleyman Ağa, Selman Ağa, Balas Ağa, Katib Reşid Efendi, Sandık Emimi Emin Efendi'dir. Meclis-i Belediye ise şu kişilerden müteşekkildir: Reis İbrahim Hakkı Ağa, azalar Şebab Ağa, Mehmet Ağa, Manuk (?) Ağa; Belediye Kâtibi Yusuf Efendi'dir. Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁸.

1873'de Kaimakam Bekir Bey, Naip Hacı Mustafa Fahri Efendi, Müftü Hacı Cafer Sadık Efendi, Mal Müdürü Ahmet Emin Efendi'dir. Meclis-i İdare reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis kaymakam, azalar ise Mehmet Ağa, Süleyman Ağa, Ali Ağa ve İbrahim Ağa'dır. Meclis-i Deavi'nin reisi naip, mümeyyizler ise Süleyman Ağa, Ali Bey, Hamza Ağa ve Banus Ağa, Deavi Kâtibi ise Ahmet Bey'dir. Nüfus Kâtibi Mustafa Efendi ve Tapu Kâtibi Yusuf Efendi'dir. Meclis-i Beledi ise şu kişilerden müteşekkildir: Reis İbrahim Hakkı Ağa, azalar Şebab Ağa, Molla Mehmet Ağa ve Mustafa Efendi. Menafi'-i Umumiye Sandığı Komisyonu reisi Köse Ağa, azalar Şebab Ağa, Mustafa Efendi ve Molla Mehmet Ağa'dır. Komisyonun sermayesi 25.314 kuruştur. Karayığit Nahiyesi Müdürü Ahmet Ağa'dır⁵⁹.

1878'de Kaza Kaimakamı Hıfzı Efendi, Naip Mahmut Efendi, Müftü Cafer Efendi ve Mal Müdürü Kamil Efendi'dir. Kaza İdare Meclisi reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, azalar Mehmet Efendi, Süleyman Ağa, Osman Ağa ve Serkis Ağa'dır. Meclis-i Deavi reisi Naip Efendi, mümeyyizler Mehmet Ağa, Ali Ağa, Seralp Ağa ve Evadik Ağa'dır. Yiğitli (Karayığit) Nahiyesi müdürü değişmemiştir⁶⁰.

Payas Sancağının lağvedilerek yeni bir sancak teşkili konusu merkezi yönetim tarafından 1878'de görüşüldü ve değerlendirme şu yönde oldu: Osmaniye, Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazalarının dâhil olduğu Cebel'in (dağın) Payas ve Osmaniye taraflarındaki kısmı Çukurova'daydı ve Payas Sancağını oluşturmaktaydı. Hassa, İslâhiye ve Bulanık kazaları Maraş Sancağı sınırlarına dâhildi. Bu idari bölünmüşlük Gâvur Dağı'nın yönetilmesinde zorluklara neden oluyordu. Devlet düzeni, yaşanan aksaklıklardan dolayı tam anlamıyla tesis edilemiyordu. Aslında daha önceden Fırka-i Islahiye dağın zirvesinde yer alan Yarpuz'u mutasarrıflık merkezi olarak belirlemiş, hatta buraya bir kışla inşa etmişti. Farklı nedenlerden burada idari binaların yapımına girişilemedi. Adana, Halep Vilayetinden ayrılınca bahsi geçen kazaların birleştirilmesi gereği daha iyi anlaşıldı. Payas mutasarrıflık merkezi, Yarpuz'a taşınacak; İslâhiye, Hassa ve Bulanık kazaları Maraş'tan alınarak yeni teşkil edilecek sancağa bağlanacaktı. Bu idari birleşmenin sonunda Cebel-i Bereket'in asayışı ve yönetim birliği gerçekleşecekti⁶¹. Bahsi geçen düşüncelerle İslahiye, Hassa ve Bulanık kazalarının mülki işleri derhal, mali işleri "gelecek doksan beş senesi ibtidasından itibaren Maraş Sancağından tefrîkiyle Payas Sancağına reft ve ilhaki", merkezin Yarpuz'a nakli vb. kararlar alındı (21 Aralık 1878)⁶².

58 HVS, H. 1289, s.60.

59 HVS, H. 1290, s.72.

60 HVS, H. 1295, s.88.

61 BOA, Y.PRK.DH. 1-16

62 BOA, Y.PRK.DH. 1-16

Kozan'da çıkan isyan Payas Sancağının lağvedilmesinin nedenlerinden birini oluşturdu⁶³. Payas adının değiştirilmesi padişahın 3 Ocak 1879 tarihli iradesine yansıdı⁶⁴ ve sancağın yeni adı Cebel-i Bereket oldu⁶⁵. Adana Vilayetine bağlı sancak, daha önce Payas ve Osmaniye adlı iki kaza, Yumurtalık adlı bir nahiyeden ibaretken Cebel-i Bereket'le olan bağları dolayısıyla Hassa, İslahiye ve Bulanık kazaları Maraş Sancağından alınarak bu yeni sancağın sınırlarına dâhil edildi⁶⁶. Yaşanan değişiklik İslahiye'den başlayan ve Hanağzı Köyü üzerinden Gâvur Dağlarının batı istikametine uzanan kervan yolunun düzenlenmesi girişimlerine neden oldu⁶⁷. İslahiye Kazası sancak merkezi olan Yarpuz'a altı saat mesafedeydi⁶⁸.

İslahiye kazası ile ilgili bundan sonraki bilgiler Halep vilayet salnamelerinde değil Adana vilayet salnamelerinde yer almaktadır. 1297 (1880) Adana Vilayet Salnamesine göre İslahiye Kazası yeni oluşturulan Cebel-i Bereket Sancağı sınırları içerisindeydi. Kaza Kaimakamı Mehmet Tahir Efendi, Naibi Mehmet Tahir Efendi, Müftüsü Cafer Efendi, Mal Müdürü Hüseyin Naci Efendi, Sandık Emni Yusuf Efendi'dir. Kaza İdare Meclisi reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, azalar Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi, Mehmet Efendi, Süleyman Ağa, Güllü Bey ve Osman Ağa. Bidayet Mahkemesi Reisi Naib Efendi, azaları Mirşamzade Süleyman Efendi, Mehmet Ağa, Ali Ağa ve (isim yazılmamış) Ağa'dır. Başkâtip Mustafa Efendi, Katib-i Sani Mahmut Efendi, Müstantik Muavini Mehmet Efendi, İcra mübaşirleri Haydar Efendi ve Hüseyin Efendi'dir. Emlak İdaresi çalışanları şunlardır: Vukuât Kâtibi Rıza Efendi, komisyon üyeleri Yusuf Ağa, Habip Ağa, Dede Ağa ve Ohannes Ağa. Daire-i Belediye Heyeti ise şunlardan müteşekkildir: Reis Kösezade Köseağa, azalar Molla Mehmet, Şebab Ağa, Molla Mustafa olup Sandık Emni Kenan Efendi'dir⁶⁹. Kasabanın belediye gelirleri 1900 yılında 925 kuruş tutmakta masrafı da aynı miktarı bulmaktadır⁷⁰.

1299 (1882)'da İslahiye Kaimakamı Hasan Hüsnü Bey'dir. Kaza İdare Meclisi'nin reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Bey, azalar Naip İsmail Efendi, Müftü, Mal Müdürü Mustafa Efendi, Mehmet Ağa, Ali Ağa, Ohannes Ağa ve Ohannes Ağa. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi, azaları Musa Ağa ve Mosis Ağa'dır. Başkâtip Nuri Efendi, İkinci Kâtip Ali Efendi, Müstantik Muavini Mahmut Efendi, icra mübaşirleri ise Mehmet Ağa ile Hüseyin Ağa'dır. Tahrir-i Emlak Komisyonu üç azadan müteşekkildir. Bunlar: Vukuât Kâtibi Rıza Efendi, Hasan Ağa ve Bogos Ağa. Daire-i Belediye Heyeti'ne değinilmemiştir⁷¹.

63 H. Karaboran, "Osmaniye", s.24.

64 Mikail Kolutek, "Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin'den Osmaniye'ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar," *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı 2020, s.150.

65 *AVS*, H. 1318, s.116.

66 *AVS*, H.1296, s.199.

67 H. Karaboran, "Osmaniye", s.24.

68 *AVS*, H. 1309, s.167-168.

69 *AVS*, H. 1297, s.149-150.

70 *AVS*, H. 1318, s.125.

71 *AVS*, H. 1299, s.112-113.

1891’de Kaza Kaimakamı Abdullah Sıddık Bey (Sâniye)’dir. Kaza İdare Meclisi’nin reis ve üyeleri ise şunlardır: Reis Kaimakam Bey, aza-yı tabiiye Naip Mustafa Fehmi Efendi, Mal Müdürü Ali Efendi, Tahrirat Kâtibi İbrahim Hakkı Efendi; aza-yı müntahabe Hacı Şahinzade Halil Ağa, Kösezade Mehmet Ağa ve Osman Ağa’dır. Mal Kalemi çalışanları Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hüseyin Efendi; Nüfus Kalemi çalışanları memur Abdülmecit Efendi ve Kâtip Ahmet Efendi; Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi ve Orman Ondalık Memuru İzzet Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi Reisi Naip Efendi; azaları Mirşamzade Süleyman Ağa ve Ohannes Ağa’dır. Başkâtip Mahmut Bey, Kâtib-i Sani Mehmet Efendi, Müstantik Muavini İbrahim Tevfik Efendi, icra mübaşiri ise bir kişi olup ismi verilmemiştir⁷².

1892’de Kaza Kaimakamı Reşid Efendi (Sâniye)’dir. Kaza İdare Meclisi heyeti şunlardan oluşmaktadır: Reis Kaymakam Efendi, aza-ı tabiiye Naip Hüseyin Hilmi Efendi, Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Tahrirat Kâtibi İbrahim Efendi; aza-yı müntahabe Hacı Şahinzade Halil Ağa, İbrahim Ağa, Recep Ağazade Osman Ağa ve Serkis Ağa’dır. Mal Kalemi çalışanları Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hasan Efendi; Nüfus Kalemi çalışanları memur Abdülmecit Efendi ve Kâtip Ahmet Efendi; Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi ve Orman Ondalık Memuru İzzet Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi azaları Mikdad Ağa ve Ohannes Ağa’dır. Başkâtip Vehbi Efendi, Kâtib-i Sani Mustafa Efendi, Müstantik Muavini İbrahim Tevfik Efendi, mübaşir ise bir tane olup salnamede ismine değinilmemiştir⁷³.

1894-1895’te Kaza Kaimakamı İsmail Bey (Sâniye m.4), Naip Mehmet Emin Efendi’dir. Mehmet Emin Efendi müderristir. Müftünün ismi verilmemiştir. Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Tahrirat Kâtibi Ali Sami Efendi’dir. Kaza İdare Meclisi’nin reis ve üyeleri şunlardır: Reis Kaimakam Efendi, aza-ı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi; aza-yı müntahabe Halil Ağa, Musa Ağa, Köse Ağa ve Avadis Ağa olup, Kâtip Ali Sami Efendi’dir. Mal Kalemi çalışanları: Mal Müdürü Hacı Hüseyin Efendi, Mal Müdürü Muavini Ahmet Efendi ve Sandık Emmini Hüseyin Efendi; Nüfus İdaresi çalışanları memur Abdülmecit Efendi, Kâtip Ahmet Efendi ve Tapu Kâtibi Hüseyin Efendi’dir. Bidayet Mahkemesi reisi Naib Efendi olup azaları Süleyman Ağa ve Serkis Ağa’dır. Başkâtip Vehbi Efendi, Katib-i Sani Ali Efendi ve Müstantik Muavini Şükrü Efendi’dir⁷⁴.

1900’de Kaza Kaimakamı Halid Efendi (Sâniye), Naip (devriye müderrisi) Mehmet Sadık Efendi’dir. Müftülük kadrosu “*münhal*”dır. Mal Müdürü Hüseyin Fehmi Efendi, Tahrirat Kâtibi Nuri Efendi’dir. Kaza İdare Meclisi’nin Reisi Kaimakam Efendi, Aza-ı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi ve Tahrirat Kâtibi Efendi’dir. Aza-yı müntahabe Hacı İbrahim Ağa, Mehmet Ağa, Kösezade Şeyh Ağa ve Bedros Ağa’dır. Bidayet Mahkemesi reisi Naip Efendi, azaları Hüseyin Efendi ve Hacı Bekir Efendi’dir. Başkâtip Mahmut Bey, İkinci Kâtip Ali Efendi ve Müstantik Muavini Mustafa Efendi’dir. Mal Kalemi çalışanları ise Mal Müdürü Hasan Fehmi Efendi, Mal Müdürü Muavini Mehmet Nuri Efendi ve Sandık Emmini Süleyman Zühdü Efendi’dir. Nüfus İdaresi çalışanları

72 AVS, H. 1308, s.164-165.

73 AVS, H. 1309, s.178-179.

74 AVS, H. 1312, s.236-237.

Memur Hasan Efendi ve Kâtip Said Efendi'dir. Zabıta Dairesi'nin zabıta memuru Mehmet Çavuş'tur. Reji İdaresi'nde ise İbrahim Efendi memur olarak çalışmaktadır⁷⁵.

1902'de İslahiye Kazasında vilayet salnamelerine yansıyan kurumlar ve çalışanları şunlardır: Kaimakam İzzet Bey (mütemayiz)'dir. Erkan-ı Kaza; Naip Mehmet Rüşdü Efendi (Edirne Devriye Müderrisi Rüşdü), Mal Müdürü Mehmet Kasım Efendi, Müftü İsmail Efendi, Tahrirat kâtibi Nuri Efendi'den müteşekkildir. Kaza İdare Meclisi reisi Kaimakam Bey'dir. Aza-yı tabiiye Naip Efendi, Müftü Efendi, Mal Müdürü Efendi ve Tahrirat Kâtibi Efendi; aza-yı müntahabe Hacı İbrahim Ağa, Şeyh Ağa ve Hasan Ağa'dır. Bidayet Mahkemesi reisi Naip Efendi olup azaları Hüseyin Efendi ve Bekir Efendi'dir. Başkâtip İbrahim Efendi, Kâtib-i Sani Ali Efendi, Müstantik Muavini Mehmet Efendi'dir. Mal Kalemi çalışanları ise Mal Müdürü Kasım Efendi, Muavini Mehmet Nuri Efendi ve Sandık Emmini Mustafa Efendi'dir. Tapu Dairesi'nde Hüseyin Rıza Efendi tapu kâtibi olarak hizmet vermektedir. Nüfus İdaresi'nde Nüfus Memuru Hasan Efendi, Kâtip olarak da Mehmet Said Efendi çalışmaktadır. Zabıta Dairesinde Zabıta Memur Vekili Hacı Mehmet Çavuş, polis olarak ise Mehmet Hasib Efendi (tahlisiye madalyası sahibi) görev yapmaktadır. Reji İdaresinin Reji Memuru Rıfat Ağa'dır⁷⁶.

3. İslahiye Kazasının Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

İslahiye'nin batısındaki dağlık sahalarda çam, katran, palamut, gürgen, meşe, ardıç gibi ağaçlar yetişirdi⁷⁷. Yine kasabaya 1,5 saat mesafede meşelik, 3,5 saat mesafede çamlık ve civar dağlarda ormanlık alanlar vardı⁷⁸. Dağlık sahalarda kaplan, sırtlan, ayı, domuz, kurt, yabani tavşan ve sansar; İslahiye Ovasında ise ceylan ve tilki bulunurdu⁷⁹. İslahiye'nin merkezine iki saat uzaklıkta Karasu akıyordu⁸⁰. Karasu, Kamışlıbaşı adlı mahalden doğup Antakya civarındaki Akdeniz adıyla bilinen göle dökülürdü. 1900 yılında Karasu güzergâhında 6.000 dönüm kadar arazi sulanıyordu⁸¹. Yine kazaya bağlı Keller (Fevzi Paşa) taraflarında küçük bir sülük gölü yer alıyordu. Ayrıca Karayığitli Nahiyesinde "gayet sıcak" bir kaplıca vardı⁸².

1865'te kurulan İslâhiye Kazasında 1868'da 1 cami, 1 mektep, 30 dükkân, 10 değirmen, 2 fırın, 2 kahvehane, 500 adet bağ ve 15 adet bahçe bulunuyordu⁸³. 1869'da 1 cami, 1 mektep, 30 dükkân, 11 değirmen, 2 fırın, 2 kahvehane, 500 adet bağ ve 15 bahçe vardı⁸⁴. Kaza, 5 nahiye ve 60 köyden ibaret olup kasaba merkezinde 60 hane, 15 dükkân, 3 değirmen, 1 cami ve bir mektep yer alıyordu. Kasabanın sağ tarafında Derviş Paşa ve sol tarafında Cevdet Paşa kuleleri vardı. Alt tarafında harabe olmaya yüz tutmuş bir kışla

75 AVS, H. 1318, s.126-127.

76 AVS, H. 1320, s.144-145.

77 AVS, H. 1318, s.125.

78 HVS, H. 1286, s.180.

79 AVS, H. 1318, s.117.

80 HVS, H. 1286, s.180.

81 AVS, H. 1318, s.126.

82 HVS, H. 1286, s.180.

83 HVS, H. 1285, s.229.

84 HVS, H. 1286, s.179.

yer alıyordu⁸⁵. 1891’de nahiye, köy, hane, dükkân, değirmen, cami ve mektep sayıları değişmemiştir⁸⁶. 1892’de 1891 tarihli salnamedeki bilgilerden farklı olarak eski bir kışladan bahsedilmiştir⁸⁷. 1894-1895’te İslahiye Kazasının köy sayısı artmış ve 65’e ulaşmıştır⁸⁸. 1900’de köy sayısı 68’e çıkmıştır⁸⁹. Aynı yıl İslahiye idari yapıda birinci dereceden bir kaza olarak yer alıyordu⁹⁰. Kaza merkezinde bir hükümet konağı, Fırka-i İslahiye tarafından inşa edilmiş ancak, zamanla tamire muhtaç hale gelmiş 1 kışla ile 2 kule, 1 cami, 15 talebesi bulunan 1 mektep, 25 hane, 15 dükkân, 2 değirmen, 5 bahçe, 2 fırın, 1 han ve 2 kahvehane bulunuyordu⁹¹.

Halep ve Adana salnamelerine göre kaza nüfusunun gelişimi şöyledir: Kaza 1867’de 2.959 İslam, 108 Hristiyan, 14 Musevi toplam 3.081 haneden ibarettir. Ancak 1867’de nüfusun bu kadar yüksek çıkmasının nedeni Hassa ve Karayığitli’nin de İslahiye Kazası nüfusu içerisinde hesaplanmasıdır⁹². Yine başka dikkat çeken husus kazada Musevi nüfusa değinilmesidir. Musevi nüfusun Hassa Kazasında olması ihtimali yüksektir. Çünkü daha sonraki salnamelerde İslahiye’de Musevi nüfusa rastlanmaz. 1868 yılında İslahiye Kazasında 1.988 Müslüman, 41 Hristiyan hanesi mevcut olup toplam 2.029 hane bulunmaktadır. Bu hanelerde yaşayan nüfus 4.658 Müslüman, 112 Hristiyan toplam 4.770 kişiden ibarettir. Müslümanlar nüfusun %97,65’ini, Hristiyanlar ise %2,35’ini oluşturmaktadır⁹³. İslahiye Kazası 1882’de 5.005 Müslüman ve 107 Hristiyan nüfusu barındırmaktadır. Toplam nüfusun %97,91’i Müslüman, %2,09’u Hristiyan’dır⁹⁴. 1891’de kaza nüfusu 8.355 Müslüman ve 293 Hristiyan’dan ibarettir Toplam nüfusun %96,62’i Müslüman, %3,38’i Hristiyan’dır⁹⁵. 1894-185’te kaza nüfusu 8.326 olup bunların 9.071’i Müslüman, 295’i ise Hristiyan’dır. Ancak verilen rakamlarda hesap hatası görülür⁹⁶. Kaza, 1900 yılında 2.120 haneyi ve 4.798’i erkek, 4.415’i kadın toplam 9.213 nüfusu içermektedir. 55 hanede 150 erkek ve 129’u kadın olmak üzere toplam 279 gayrimüslim bulunmaktadır. Geriye kalan nüfusun tamamı Müslümandır. 1314 (1896-1897) yılında 55 erkek ve 28 kız doğmuş, 40 erkek ve 4 kadın vefat etmiştir⁹⁷. 1900 yılında nüfusun %96,98’i Müslüman %3,02’si Hristiyan’dır. İslâhiye’de erkeklerin nüfusa oranı %52,7, kadınların ise 47,93’dir. Bu oran gayrimüslimlerde %53,76 erkek, 46,21 kadındır. Yüzdeler oranlardaki küsuratlar yuvarlanmıştır.

Yukarıda nüfusu verilen kazada Fırka-i İslahiye düzeni tesis etmiş olsa da konargöçerlerin yerleşik hayata uyum sağlama konusunda sıkıntı çektikleri görülmektedir.

85 AVS, H. 1297, s.150-151.

86 AVS, H. 1308, s.153.

87 AVS, H. 1309, s.169.

88 AVS, H. 1312, s.80.

89 AVS, H. 1318, s.125.

90 AVS, H. 1318, s.116.

91 AVS, H. 1318, s.125.

92 HVS, H. 1284, s.166.

93 HVS, H. 1285, s.229.

94 AVS, H. 1299, s.104.

95 AVS, H. 1308, s.154.

96 AVS, H. 1312, s.81.

97 AVS, H. 1318, s.126.

Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin iskânları için yapılan çalışmalar istenileni veremedi. Onları toprağa bağlamak için çadırları ve göçebelik vasıtaları ellerinden alınarak meskenler yapmalarına çalışıldı. Bahsi geçen aşiretler meskenler yaptıkları halde buralarda oturmayıp eski hallerinde yaşamak için diretmekte idiler. Bunun üzerine 1882’de Adana’dan “*yapıcılar*” getirilerek bu aşiretlerin terk edemeyecekleri haneler inşasına girişildi. Böylece tekrar iskân için çalışıldı⁹⁸. 1894-1895 yılında bu aşiretlerin iskânlarıyla ilgili sorunlar bir dereceye kadar giderildi⁹⁹.

İslahiye Kazasında dini hayatın canlılığını gösteren türbeler bulunur. Çerçili taraflarında evliyanın büyüklerinden İbrahim Baba Hazretlerinin türbesi vardır. Aynı şekilde üç saat uzaklıkta Hazreti Ukkâşe’nin¹⁰⁰ “*türbe-i mübarekesi*” yer alır. Hz. Ukkâşe’nin makamında yine bir mutfak, misafirhane ve bitişiğinde bir adet su kuyusu vardır. Keferdiz civarında İslahiye’ye beş saat mesafede Kesikbaş Hazretlerinin makamı bulunur¹⁰¹. İbrahim Baba ve Hz. Ukkâşe türbeleri halk tarafından ziyaret edilmektedir¹⁰². Yine üç saat mesafede Dumdum Ovasında Şahmaran Kulesi denilen yer bulunmaktadır¹⁰³.

Kuruluşundan sonraki süreçte İslahiye Kazasında istenilen ekonomik canlanma görülmemiştir. 1867’de ipek, halı, kilim, keçe imal ediliyor ve Halep, Kilis taraflarında satılıyordu. Ancak ipek, Hassa tarafında yetiştiriliyordu. Yine pirinç, buğday, arpa, mercimek küşne, sisam ve mazu üretimi vardı¹⁰⁴. 1868’de pirinç, buğday, arpa, mercimek küşne, sisam, darı, tütün, üzüm, incir, nar, dut ve karpuzun yetiştirildiği salnamelere yansımıştır. Üretilen mallar mahallinde veya civar kazalarda tüketilirdi¹⁰⁵. 1869 tarihli Halep Vilayet Salnamesi’ne göre İslahiye’de iyi kalitede kilim, halı, seccade, keçe imal ediliyor; Halep, Kilis ve Ayıntap taraflarında satılıyordu¹⁰⁶. İslahiye’de çeltik üretimi yaygındı. Kazadan ihraç edilen mallar Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin yünden imal ettikleri halı ve kilimdi. Üretilen mallar Antakya, Halep, Ayıntap, Maraş ve Kilis taraflarına satılıyordu. Ayıntap ve Maraş’tan pekmez gibi şire satın alınıyordu¹⁰⁷. 1882’de kazada üretimin büyük çoğunluğunu çeltik üretimi oluşturuyordu¹⁰⁸. Yine Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin imal eyledikleri ürünler içerisinde seccade ve çuldan da bahsedilmektedir. Dağ köylerinde imal edilen kereste ve katran Halep, Kilis, Antakya, Ayıntap ve Maraş taraflarına satılıyordu¹⁰⁹. 1869’da ormanlardan elde edilen keresteler Beylan ve Kilis taraflarına nakledilirdi. Çam ağacından

98 AVS, H. 1299, s.103-104.

99 AVS, H. 1312, s.81.

100 Hz. Ukkâşe Türbesi ile ilgili bkz. Osman Karlangıç, “Hz. Ukkâşe Türbeleri ile İlgili Arşiv Belgelerine Yansınlar” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 87, 2021, s.491-506.

101 HVS, H. 1286, s.177-179.

102 AVS, H. 1318, s.125.

103 HVS, H. 1286, s.177-179.

104 HVS, H. 1284, s.166.

105 HVS, H. 1285, s.229.

106 HVS, H. 1286, s.179.

107 AVS, H. 1297, s.151.

108 AVS, H. 1299, s.103.

109 AVS, H. 1309, s.169.

üretilen katran, çam¹¹⁰, mengiç (menengiç) ve mazıdan elde edilen yağ ve mazı Halep, Kilis ve Ayıntap taraflarına gönderilerek satılırdı¹¹¹. İslahiye'nin kuruluşundan 35 yıl sonra da istenilen ekonomik gelişmelerin gerçekleşmediği salnamelere yansımıştır. İslahiye Ovası geniş ve mahsuldar olmasına rağmen sadece mahalli ihtiyaçları giderecek kadar üretim yapılmaktadır¹¹². 1900'de 150.000 dönümlük zirai arazinin 100.000 dönümünde buğday, arpa, mercimek, pirinç vesaire ekiliyordu. Aynı yıl Çelikanlı ve Delikanlı aşiretlerinin oldukça fazla sayıda sığır beslediği, kadınlarının kilim, seccade, çuval ve dokuyarak imal ettikleri ve Antakya, Halep, Ayıntap, Maraş ve Kilis'e sattıkları görülmektedir. Bahsi geçen tarihte İslahiye'nin batısında yer alan dağlık sahalarda çam, katran, palamut, gürgen, meşe, ardıç vesaire ağaçlar bulunduğundan her çeşit kereste Halep taraflarına ihraç ediliyordu¹¹³. Keller (Fevzi Paşa) taraflarında bulunan küçük sülük gölünden toplanan sülükler Maraş, Halep, Ayıntap ve Kilis taraflarında satılırdı¹¹⁴.

Sonuç

Kazalar ticari ve kültürel yönleriyle çevrenin merkezi konumuna gelmiş kasaba veya şehir ile bahsi geçen yerleşim yerlerini çevrelemiş köylerden oluşan birliktir. Önceleri idari ve adli bir birim iken sonradan sadece adli birim olarak varlığını devam ettirmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra müdür tarafından yönetilirken daha sonra kaymakam tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Tarihi güzergâhlar üzerindeki bölgede 19. yüzyıl ortalarında devlet otoritesinden bahsetmek imkânsız gibidir. İslahiye, 1865'te Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleri sonucu -Hassa, İzziye ve Osmaniye gibi- yeni kurulan kazalardan biridir. Daha sonra kışla, cami, mektep, dükkân, değirmen, fırın ve kahvehane gibi yapılarla kasaba imar edilmeye çalışılmıştır. İslahiye'nin, önceleri iki mahallesi ve iki nahiyesi varken kısa süre sonra mahalle sayısı 3'e nahiye sayısı altıya çıktı. Köy sayısı 60 iken 19. yüzyıl sonlarında bu sayı 68'e çıktı. Halep vilayet salnamelerinden kazaya bağlı mahalle, köy ve nahiye adları tespit edilebilmektedir. Mahallelerinin isimleri Delikanlı, Çelikanlı ve Çerkes'tir. Nahiyeleri Okçu İzzedinlü, Şıhlar, Delikanlı, Çelikanlı, Keferdiz ve Karayığitli'dir. Kazanın teşkilinden birkaç yıl sonra devlet kurumlarının varlığı salnamelere yansımaktadır. Kaza İdare Meclisi, Meclis-i Deavi, Meclis-i Beledi ve Bidayet mahkemesi gibi kurumlar ortaya çıktı. İslahiye Kazasının nüfusunun yaklaşık %97'sini Müslümanlar, %3'ünü ise Hristiyanlar oluşturuyordu. Bu oran, kuruluşundan 20. yüzyılın başlarına kadar pek bir değişiklik göstermez. Nüfus içerisinde önemli bir yer tutan Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri yerleşik hayata geçirilse de uyum sorunları devam etmiştir. Devlet, bunların elinden göçebelik vasıtalarını alarak kalıcı konutlar yapmak için Adana'dan "yapıcı"lar getirdi. Kazada dini hayatın canlılığını sembolize eden birçok türbe vardır. Bunlar içerisinde en önemlisi Hz Ukkâşe Türbesi'dir. Karasu denilen bir ırmağı, Keller'de bir sülük gölü, Karayığitli'de oldukça sıcak bir kaplıcası vardır. Dağlık sahaları ormanlık olup buralardan kereste, katran;

110 HVS, H. 1285,s.230.

111 HVS, H. 1286, s.180.

112 AVS, H. 1318, s.117.

113 AVS, H. 1318, s.125.

114 HVS, H. 1286, s.180.

çam, menengiç ve mazı gibi ağaçlardan yağ imal edilirdi. Delikanlı ve Çelikanlı aşiretleri kilim, halı, seccade ve keçe üretirdi. Yukarıda bahsi geçen ürünler Halep, Kilis, Ayıntap ve Maraş'ta satılır; sülük gölünden elde edilen sülük Maraş'a götürülürdü. Bir verimli ova çevresinde kurulan İslahiye'de çeltik, buğday, arpa gibi ürünler yetiştirilirdi. Üretim istenilen düzeye ulaşamadığından ancak mahalli ihtiyaçları karşılayabilmekteydi. Sonuç olarak Tanzimat ve Meşrutiyet Devrindeki modernleşme çabaları, devletin ekonomik güçsüzlüğü dolayısıyla, istenilen neticeleri vermemiştir. Tanzimat Devrinde kurulan bu kaza devletin yaşadığı ekonomik zorluklardan dolayı önemli bir gelişme gösterememiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız, Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH), 1-16.

Salnameler

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1296.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1297.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1299.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1308.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1309.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1312.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1318.

Adana Vilayet Salnamesi, H. 1320.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1284.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1285.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1286.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1287.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1288.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1289.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1290.

Halep Vilayet Salnamesi, H. 1295.

Telif Eserler

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay. Cavid Baysun, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, Cilt 53, Sayı 206,

1989, s.237-258.

Çelik, Akif Bilge, *Fırka-i İslâhiye*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal, 13. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 1996.

Dumont, Paul, “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu’nun Islâhı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.369-394.

Gençoğlu, Mustafa, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s.29-50.

Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan”, *Tarih Dergisi*, Sayı 27. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1973, s.1-20.

Karaboran, Hilmi, “Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa’nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1-2, 1994, s.156-174.

Karaboran, Hilmi, “Osmaniye’nin Kuruluş ve Gelişmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1-2, Elazığ 1996, s.5-48.

Karlangıç, Osman, “Hz. Ukkâşe Türbeleri ile İlgili Arşiv Belgelerine Yansıyanlar” *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 87, 2021, s.491-506.

Kolutek, Mikail, Cebel-i Bereket Sancak Merkezinin Erzin’den Osmaniye’ye Taşınmasına Yapılan İtirazlar”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı (2020), s.149-159.

Ortaylı, İlber, “Belediye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul 1992, s.398-402.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedid Neşriyat, Ankara 2008.

Özkaya, Yücel, “Muhassıl”, *TDVİA*, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s.18-20.

Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. Baskı, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2007.

Pakalın, Mehmet Zeki, “Kaza”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s.223-228.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

Dr. Öğr. Üyesi

Metin MENEKŞE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
m.menekse@mu.edu.trBaşvuruda bulundu. / Applied
Eser Geçmişi / Article Past: 27/08/2022
Kabul edildi. / Accepted
14/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1167749>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Rüşdiye Mekteplerine Dair Tespit Edilen Bir İstatistiğin İncelenmesi

An Investigation of a Determined Statistic About the Rushdiye Schools Existing in the Ottoman State Between 1889-1890

Öz

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan yenilik hareketleri, Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) devirlerinde gerçekleştirilen köklü ıslahatlarla geliştirilmiştir. Bu yenileşme hareketleri, Sultan Abdülmecid (1839-1861) devrinde ilan edilen 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla da modernleşme ekseninde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Sultan II. Mahmud devrinde ilköğretim zorunlu hale getirilirken, aynı zamanda devlet kademelerine memur yetiştirmek ve sıbyân ile askerî okullar arasındaki boşluğu doldurmak için rüşdiyeler açılmıştır. İlk erkek rüşdiye mektebi 1847 yılında İstanbul'da açılmış, ardından İstanbul'da ve taşrada rüşdiyelerin açılmasına devam edilmiştir. Bir süre sonra kız rüşdiyelerinin açılması ve Hristiyan çocukların da rüşdiyelere dâhil olmasıyla her geçen gün rüşdiyelerin sayısı artmıştır. En nihayetinde 1913 yılına kadar resmi statülerini devam ettiren rüşdiyeler, hemen hemen imparatorluğun her köşesinde açılmış ve modern eğitimin yaygınlaşmasında önemli bir işlev görmüştür.

Bu çalışmada, H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait bir istatistik üzerinde durulmuştur. *Osmanlı Arşivi*'nde tespit edilen bu istatistikte, H.1307/M.1889-1890 yıllarında ülke genelinde mevcut olan rüşdiyelerin idari birimler itibariyle dağılımı ve sayıları detaylı bir şekilde verilmiştir. İstanbul ve taşrada eğitim veren rüşdiyeler kız ve erkek mektepleri olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu istatistiğin, 1889-1890 yıllarında rüşdiye sayısını toplu bir şekilde görmek ve hangi idari birim içerisinde kaç rüşdiyenin aktif olduğunu tespit etmek adına önemli olduğu düşünülmüş ve bu çalışmada değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İstanbul ve Taşra, Eğitim Kurumları, Rüşdiye Mektepleri, 1889-1890 Yılları İstatistiği

ATIF: MENEKŞE Metin, "1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Rüşdiye Mekteplerine Dair Tespit Edilen Bir İstatistiğin İncelenmesi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (673-713)

CITE: MENEKŞE Metin, "An Investigation of a Determined Statistic About the Rushdiye Schools Existing in the Ottoman State Between 1889-1890", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (673-713)

Abstract

The innovation movements that started to be seen in the Ottoman State since the 18th century were developed with the radical reforms carried out during the reigns of Sultan Selim III (1789-1807) and Sultan Mahmud II (1808-1839). These innovation movements reached an important level in the axis of modernization with the declaration of the Tanzimat Edict dated November 3, 1839, which was declared during the reign of Sultan Abdülmecid (1839-1861). While primary education was made compulsory during the reign of Sultan 2nd Mahmud, Rushdiye Schools were opened to train civil servants for state levels and to fill the gap between primary (sıbyân) and military schools. The first boys' Rushdiye School was opened in Istanbul in 1847, and then Rushdiye schools were tried to be opened in the provincials. After a while, the number of Rushdiye schools increased with the opening of the girls' Rushdiyes and the inclusion of Christian children in the Rushdiye schools. Finally, rushdiyes, continued their official status until 1913, were opened in almost every corner of the empire and played an important role in the spread of modern education.

In this study, a statistics of the years 1889-1890 are emphasized. In this statistic, which was determined in the Ottoman Archives, the distribution of their to administrative units and numbers of the rushdiyes, which were available throughout the country in the years 1889-1890, are given in detail. Rushdiye schools, which provide education in Istanbul and the provincials, were evaluated separately as girls' and boys' schools. This statistic was thought to be important in order to see the all numbers of Rushdiye Schools in 1889-1890 and to determine how many Rushdiye Schools students were active in which administrative unit, and it was tried to be evaluated in this study.

Keywords: Ottoman State, Istanbul and Provincial, Education Foundations, Rushdiye Schools, Statistics for the Years 1889-1890.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumları: Rüşdiyeler

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan yenilik hareketleri, Sultan III. Selim devrinde (1789-1807) Nizam-ı Cedit adı verilen “yeni düzen” ile birlikte oldukça belirginleşmiş, Sultan II. Mahmud devrinde (1808-1839) gerçekleştirilen daha köklü ıslahatlarla geliştirilmiş ve Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışının hemen sonrasında ilan edilen 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla da modernleşme ekseninde önemli bir seviyeye ulaşmıştır.¹ Bu süreçte eğitim alanında da önemli gelişmeler yaşanırken,

1 Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V-VII, TTK Yayınları, Ankara 2011; Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011; 150. Yılında *Tanzimat*, (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt: 2, E yayınları, İstanbul 2010; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform: 1856-1857*, (Çev. Osman Akınhay), Agora

özellikle Sultan III. Selim ile başlayıp² Sultan II. Mahmud devrinde devam eden eğitim yoluyla devletin yeniden eski gücüne kavuşacağı kanaati, biraz daha temel ıslahatları ortaya çıkarmıştır. Yüzyılın ortasına gelindiğinde ise devlet, artık eğitimde üzerine düşen görevlerin bilincine varmıştır. Bunun için de devletçe yeni mekteplere mali yardımlar yapılmaya, eğitim giderleri için vergi yoluyla kaynak temin edilmesine, öğretmenler yetiştirilmesine, eğitimde merkez ve taşra teşkilatının oluşturulmasına başlanmıştır. Burada önemli nokta ise, eğitim alanındaki bütün bu çabaların, eğitim sisteminin yeniden ve daha da önemlisi modern bir biçimde dönüştürülmesini sağlamaya yönelik olmasıdır.³

Sultan II. Mahmud devrinde 1824 yılında yayınlanan *Talim-i Sıbyan Fermanı*'na uygun olarak İstanbul'da bulunan sıbyan mekteplerindeki eğitim zorunlu hale getirilmiştir.⁴ 7 Temmuz 1838'de *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* adı altında özellikle eğitim işleriyle ilgilenen bir meclisin teşkil edilmesiyle de modern eğitim için gerekli teşkilatlanma başlamıştır.⁵ Bu meclis tarafından çok sayıda okula ihtiyaç duyulduğu, ders programlarıyla kitapların düzenlenmesi gerektiği, mektep ve hocaların teftiş zorunluluğu, müfredatın ıslahının gerekliliği önemle vurgulanmıştır. Daha sonra bütün eğitim ve öğretim işlerini planlamak ve yürütmek üzere 11 Mart 1839 tarihli bir irade ile *Evkâf-ı Hümayun Nezareti* bünyesi içinde *Mekâtib-i Rüşdiye Nezareti* kurulmuş ve evkaf müfettişlerinden İmamzade Esad Efendi de bu nezaretin başına atanmıştır.⁶

Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından hazırlanan ve 5 Şubat 1839 tarihinde *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanan lâyhada⁷ ise, eğitimde reform yapılmasının zaruret olduğu ve hatta memleketin kurtuluşunun buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda ilk önce İstanbul'da olmak üzere büyük camilerin yanına yapılmış olan sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak *sınıf-ı sâni* ismiyle yeni mekteplerin açılacağı belirtilmiştir. Böylece *sınıf-ı evvel* olarak tanımlanan ilk kademe sıbyan mekteplerinin üstünde bir yapılanmaya işaret edilmiştir. Ancak Sultan II. Mahmud bu tanımlamayı uygun bulmamış, *sınıf-ı sâni* yerine *Mekâtib-i Rüşdiye* adının verilmesini istemiştir.⁸ Sultan tarafından kullanılan *Rüşdiye*

Kitaplığı, İstanbul 2005; Edouard Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1989.

- 2 1775 yılında kurulan *Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun* ile başlayan eğitim kurumlarındaki modernleşmeyi, Sultan III. Selim devrinde 1795 yılında kurulan *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun* takip etmiştir. İki kurumla ilgili bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, s. 514; Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, s. 516.
- 3 Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak 1996, s. 185-187.
- 4 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, Pegem Akademi, Ankara 2008, s. 151.
- 5 *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* tarafından alınan kararlar ile ilgili olarak bkz. Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338, s. 6-20.
- 6 Teyfur Erdoğan, *a.g.m.*, s. 190-191.
- 7 Teşkilât ve düşünce yönünden yenilikler taşımakta olan layihanın tam metni için bkz. *Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 176, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839.
- 8 Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 4-20; Ayrıca bkz. Fatma Kaya Doğanay, *Tanzimât'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 15- 25; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 19-43.

kelimesine bakıldığında, Arapça *rüşd* kelimesinden türetilmiş olup *Kâmûs-ı Türkî*'de üç anlamı verilmiştir: 1. *doğru yolda gitme, doğru yolu bulma*; 2. *doğru düşünme, akıl ve temyiz sahibi olma*; 3. *balığ olma, buluştur*. Rüşdî ya da *rüşdiye* kelimesinin anlamı ise, *balığ ve sinn-i rüşde vasıl olan çocuklara mahsus* demektir.⁹ Bu dönemde *sinn-i rüşd* yani *rüşd yaşı* ise 14'tür.¹⁰ Dolayısıyla mekteplerden mezun olan bir öğrencinin devlet memuru olabilmesi için gerekli fikrî ve aklî olgunluğa erişmesine önem veren Sultan II. Mahmud'un bu mekteplere *rüşdiye* ismini verdiği anlaşılmaktadır.¹¹

Rüşdiyelerin açılmasıyla, sıbyan ile askerî okullar arasındaki boşluğu doldurmak ve devlet kademelerine memur yetiştirmek amaçlanmıştır.¹² Bu amaç doğrultusunda da 1839 yılında önce *Mekteb-i Maârif-i Adliyye*, ardından *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye* isimlerinde rüşdiye düzeyinde ilk mektepler açılmıştır.¹³ Buralardaki eğitimin olumlu sonuç verdiği görülünce de bu tip okulların yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır.¹⁴ Nitekim 1 Mart 1845'te kurulan *Muvakkat Maârif Meclisi*'nin çalışmaları sonucu rüşdiye mekteplerinin temelleri atılmıştır. Ertesi yıl, yani 31 Aralık 1846¹⁵ tarihinde de *Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti*'nin yerine, *Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti* adıyla yeni bir müdürlük kurulmuştur.¹⁶

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti, devletin dört bir yanında rüşdiye mekteplerinin kurulmasında bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim ilk rüşdiye mektebi, 1847 yılında İstanbul'da, Davud Paşa İskeleyi civarında eski bir sıbyan mektebi olan *Nazperver Kadın Mektebi*'nin¹⁷ rüşdiyeye çevrilmesiyle açılmıştır. *Davud Paşa Rüşdiyesi* adını alan mektebin açılması, *Mekâtib-i Umûmiyye* Nâzırı Kemal Efendi'nin çabalarıyla olmuştur. Kemal Efendi, *Davud Paşa Rüşdiyesi*'nde bizzat hocalık yapmış, okulda okutulmak üzere Farsça kitabını kendisi yazdığı gibi Türkçe ibare ve fen kitapları ile diğer bazı kitapları da güvendiği kişilere yazdırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa¹⁸ da *Malûmat-ı Nafîa* (faydalı bilgiler)

-
- 9 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Günöğdü vd.), İdeal Kültür Yayıncılık, Ankara 2011, s. 516.
- 10 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: II, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, s. 323.
- 11 Nitekim Osman Ergin de *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde, II. Mahmud'un bu yeni açılacak mekteplerde çocukların rüşdüne erinceye kadar okuyacaklarını düşünerek *rüşdiye* adını tercih ettiğini belirtir.
- 12 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 40. Akyıldız'ın da belirttiği üzere rüşdiyeler, sadece devletin ihtiyacı olan memur yetiştiren bir okul olmayıp Harbiye Mektebi'ne öğrenci gönderme özelliği ile de hem sivil hem de askeri bürokrasini kapısının açıldığı mektepler olmuştur. Bkz. Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 241.
- 13 Bu iki modern okulla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, "Mekteb-i Maârif-i Adliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. Cildinde, Ankara 2019, s. 236-238; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, (Ed. H. C. Güzel), Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 45-50.
- 14 Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 3.
- 15 Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 31. *Erdoğdu*, bu tarih için "13 Ocak 1846 veya 9 Ocak 1847" bilgisini düşmüştür. Bkz. Teyfur Erdoğan, *a.g.m.*, s. 199.
- 16 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 120-152; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 25-44.
- 17 Nitekim bir arşiv vesikasında; "(...)Dersaadet'te küşâd olunan beş aded rüşdiye mektebinden birisi Davud Paşa İskeleyi civarında kâin Nazperver Kadın Mektebi olub mekteb-i mezbur diğer mekteplerden evvel rüşdiye ittihaz kılınmış..." şeklinde ibare yer almaktadır. Bkz. *BOA, İ.DH.*, 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.
- 18 Cevdet Paşa, herhangi bir ıslahat girişiminde bulunulmadan rüşdiye mekteplerinin açılmasını da eleştirmiş ve şu ifadelerle yer vermiştir: "*Mekâtib-i rüşdiyye küşad ile tariyk-i terakkiyde bir adım*

kitabını yazmıştır. Avrupa’da tahsil görmüş olan Selim Sabit Efendi ise rüşdiyeler için ihtiyaç duyulan çeşitli kitaplar yazmıştır.¹⁹ *Davud Paşa Rüşdiyesi*’nde eğitim gören öğrenci sayısı birkaç ay zarfında 100’ü aşmış ve mevcut mekân yeterli gelmediğinden bir dersane ilavesi gerekli görülmüştür.²⁰

Davud Paşa Rüşdiyesi’nde *usûl-i cedîd* üzere Arapça, Farsça, Hesab ve Coğrafya dersleri okutulmuştur. İlk eğitim-öğretim yılının sonunda Bâbîâli’de Sultan Abdülmecid’in huzurunda yapılan sınavda²¹ öğrenciler üstün başarı gösterince de rüşdiyelerin artırılması kararlaştırılmıştır.²² Nitekim İstanbul’da Üsküdar, Tophane, Bayezid ve Bâbîâli civarındaki Ağa Camii’nde 4 rüşdiye daha açılmış ve rüşdiye sayısı 5’e ulaşmıştır.²³ Rüşdiye sayısındaki artış, *usûl-i cedîdeye* göre öğretmen yetiştirecek bir okulun da açılmasını zorunlu hale getirmiştir.²⁴ Nitekim rüşdiyelerin öğretmen ihtiyacını temin etmek üzere Fransız okulları örnek alınarak²⁵ 16 Mart 1848 tarihinde *Dârülmualimîn* açılmıştır.²⁶ *Dârülmualimîn*’in nizamnâmesi, Ahmed Cevdet Paşa tarafından 1 Mayıs 1851’de hazırlanmış ve 21 Mayıs 1852’de yürürlüğe girmiştir.²⁷ İbtidâilerin 1862 yılı itibariyle tesis edilmesinin ardından buralara gerekli öğretmen ihtiyacının karşılanması için de 1868’de *Dârülmualimîn-i İbtidâiye (Sıbyan)* açılmış, müdürlüğüne de Mehmed Cevdet Efendi getirilmiştir.²⁸ 1868’de *Dârülmualimîn-i İbtidâiye*’nin açılmasıyla birlikte 1848’de açılan *Dârülmualimîn* artık *Dârülmualimîn-i Rüşdi* olarak isimlendirilmiştir.²⁹ Böylece *Dârülmualimîn*’in hem ilkokul hem ortaokul şubesi açılmıştır.

ileri atıldı. Lâkin işin ortasından başlanılmış oldu. Zira meclis-i muvakkatin tertibine nazaran ibtida mekâtib-i sıbyan ıslâh olunup da anlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüşdiyye küşad olunmak lâzım gelirken mekâtib-i sıbyan hâli üzere kaldı...” Bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 11.

- 19 Muammer Demirel, *a.g.m.*, s. 50-59.
- 20 *BOA, İ.DH.*, 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.
- 21 Farklı zamanlarda imtihanlar yapılmasına devam edilmiştir. Örneğin 1848’de *Meclis-i Vâlâ*’da yapılan imtihan ile ilgili olarak bkz. *BOA, İ.DH.*, 175/9470, 3 Şaban 1264/5 Temmuz 1848.
- 22 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXV, İstanbul 2008, s. 301.
- 23 Mahmud Cevad (İbnü’ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 54; Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 120-152; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 25-44.
- 24 Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, s. 301.
- 25 Abdülkadir Özcan, “Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi”, *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 444.
- 26 Osman Ergin, *a.g.e.*, s. 571. *Dârülmualimîn*’in kuruluşuna ilişkin yayımlanan resmi tebliğde “*ileride mekâtib için hoca lâzım oldukça oradan alınmak üzere*” denilmiştir. Bkz. Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 1964, s. 31. Ayrıca, *Dârülmualimîn*’in açılışı ve amacı *Takvim-i Vekayi*’de yayımlanan yazı ile halka duyurulmuştur. Bkz. *Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 372, 23 Rebiülevvel 1264/28 Şubat 1848.
- 27 *Dârülmualimîn* ve nizamnâmesi için bkz. Cemil Öztürk, “*Dârülmualimîn*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, s. 551-552; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 168; Mustafa Şanal, “II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Cilt: 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 407-441.
- 28 Cemil Öztürk, “*Dârülmualimîn*”, s. 551.
- 29 Mustafa Şanal, *a.g.m.*, s. 412.

Türkiye'nin ilk öğretmen okulu olan *Dârümuallimîn-i Rüşdî*'den mezun olanların sayısı arttıkça taşradaki belli başlı yerleşim merkezlerinde de rüşdiyelerin açılması yoluna gidilmiştir.³⁰ Nitekim *Meclis-i Maârif-i Umûmiye*'nin kararı üzerine 2 Haziran 1853 tarihinde Padişah'ın iradesi ile 25 vilayette peyderpey rüşdiyelerin açılması kararlaştırılmıştır. Bunlardan 7'sinin Anadolu'da, 15'inin Rumeli'de ve 3'ünün Ege Adaları'nda yapılmasına irade çıkmıştır.³¹ Nitekim 1856 yılına gelindiğinde, *taşrada açılması kararlaştırılan 25 rüşdiye mektebinden 6'sının açıldığı*³² belirtilmiştir. Bazı yerlerde mevcut binalar rüşdiye olarak kullanılmış, bazı yerlerde de yeni mektep binası inşa edilmiştir. Bu anlamda mektep inşaatına dair detaylı planlar hazırlandığı görülmektedir. Örneğin İzmir'de açılacak rüşdiye mektebi için bir plan hazırlanmış ve kullanılacak alan teferruath bir şekilde tarif edilmiştir.³³

İlk kız rüşdiyesi olan *Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi*, 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'da açılmış³⁴ ve böylece kızların da rüşdiye seviyesindeki eğitimleri başlamıştır. 1867 yılında ise Hristiyan çocukların da rüşdiyelere alınması kabul edilmiştir. Böylelikle eğitim alanında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında bir fark gözetilmediği ortaya konulmuştur.³⁵ Bütün bu gelişmelerle birlikte ülke genelinde rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Nitekim *Kodaman*'a göre, 1869 yılında çeşitli vilayetlerde 87, İstanbul'da ise 12-13 rüşdiye vardır.³⁶ Ülke genelindeki mekteplerin durumu ile ilgili *Türk Yurdu Dergisi*'nde iki yazısı yayımlanan *Refet Bey*'e göre, 1865 yılında devletin bütün sınırları içerisinde 53 adet rüşdiye bulunmaktadır.³⁷ *Karal*'a göre, 1860 yılında 57 iken, 1868 yılında 87'ye yükselmiştir.³⁸ *Bilim*'in verdiği bilgiye göre ise, 1869 yılında rüşdiye sayısı 125'e ulaşmıştır.³⁹

30 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", s. 301.

31 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 92. Rumeli topraklarında İskodra, Edirne, Yanya, Berat, Prezrin, Delvine, Sofya, Şumnu, Yenişehir, Selanik, Filibe, Ruscuk, Vidin, Üsküb, Manastır vilayetlerinde; Anadolu'da Konya, Ankara, Bursa, Trabzon, Erzurum, Kastamonu, İzmir vilayetlerinde; Kıbrıs adasında Lefkoşe'de, Girit Adası'nda Kandiye'de ve Midilli Adası'nda açılması kararlaştırılmıştır. Bkz. Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 53. 25 yerde açılacak rüşdiyelerden birinin Girit Adası'nın Kandiye şehrinde açılmasıyla ilgili olarak bkz. *BOA, A.MKT.MVL.*, 87/86, 8 Şevval 1273/1 Haziran 1857.

32 *BOA, MVL.*, 350/7, 9 Şaban 1272/15 Nisan 1856. Bu mekteplerin 2'şer bin kuruş masraflarının da mahalli mal sandıklarından karşılanması bildirilmiştir.

33 İzmir'de rüşdiye açılması ile ilgili olarak bkz. *BOA, MVL.*, 298/3, 19 Receb 1272/26 Mart 1856; *BOA, A.MKT.MHM.*, 100/98, 3 Rebiülevvel 1273/1 Kasım 1856. Hazırlanan plan için bkz. *BOA, İ.DH.*, 353/23335, 19 Ramazan 1272/24 Mayıs 1856. Hazırlanan plana uygun olarak mektep inşaatı devam ederken bir dönem inşaatın yarım kaldığı görülmektedir. Bkz. *BOA, A.MKT.UM.*, 278/95, 19 Şaban 1273/14 Nisan 1857.

34 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 14.

35 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, s. 201.

36 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 92.

37 Refet Bey (Urfa Mebûsu), *Türk Yurdu Dergisi*'ne yazmış olduğu "Türkiye'de İbtidâi Maarif" başlıklı ilk yazısında, vilayetler bazında Meşrutiyet'ten önce ve sonra ilk mekteplerdeki sayısal durumu açıklayarak ortaya koymuştur. İlgili yazı için bkz. "Türkiye'de İbtidâi Maarif", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı: 7, Nisan 1341, s. 38-41. Derginin bir sonraki sayısında da yine ülkedeki mekteplerin durumuna dair veriler paylaşmıştır. Bkz. "Türkiyede İbtidâi Maarif-2", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı:8, Mayıs 1341, s.141-144.

38 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 200.

39 Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1067, Eskişehir 1998, s. 158-160.

Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere 1869 yılına kadar rüşdiyeler küçümsenmeyecek bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil etmiştir.⁴⁰ 1869 yılında çıkarılan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*⁴¹ ise rüşdiyelerin eğitim sistemindeki yerini belirlemesi açısından çok önemlidir. Nitekim ilgili *Nizamnâme*, 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve eğitimin hemen hemen her konusunu içermiştir.⁴² Modern eğitim kurumlarının oluşturulmasına temel teşkil etmiştir. *Nizamnâmenin* hazırlanmasında, 1867-1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapan Safvet Paşa'nın büyük emeği geçmiştir.⁴³ *Nizamnâme*, ilkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini, okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını, idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlamıştır. Bu *Nizamnâme* ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir. Bunlar; *Mekâtib-i Sıbyaniye*, *Mekâtib-i Rüşdiye*, *Mekâtib-i İdadiye*, *Mekâtib-i Sultaniye*, *Mekâtib-i Aliye* olmak üzere beş kısma ayrılmıştır.⁴⁴ 1869 yılı yönetmeliğini, 22 Aralık 1870 tarihinde 74 madde olarak hazırlanan *Umûm Mekâtib-i Rüşdiye'nin Nizamnâme-i Dâhilisi* adıyla başka bir bölüm takip etmiştir. Bu bölüm, bütün rüşdiye mekteplerinin iç düzenlemesiyle ilgilidir.⁴⁵

1869 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nde, İslam ve Gayrimüslim bütün tebaa çocuklarına kendi mezheplerine göre din dersleri verilmesi lüzumlu olduğundan, her cemaat için ayrı rüşdiye mektebi bulunması planlanmıştır. *Nizamnâme*'nin 15 (Md. 18-32.) maddesinden 9'u erkek rüşdiyeleriyle, 6'sı da kız rüşdiyeleriyle doğrudan ilgilidir. Bu maddeler şu şekilde verilebilir:

18. Madde: *Beş yüzden fazla evi olan kasabalarda, halkın hepsi İslam ise yalnız İslam, hepsi Hıristiyan ise yalnız Hıristiyan çocuklar için birer rüşdiye açılacaktır. Şayet halkı karışık ise İslam için ayrı, Hıristiyan için ayrı birer rüşdiye yapılacaktır. Ancak karışık kasabalarda ayrı rüşdiye yapılabilmesi için azınlık olan halkın ev sayısı yüzden fazla olmalıdır.*

19. Madde: Rüşdiye okullarının yapım, öğretmen ve hademelerinin maaş vs. gibi çeşitli masrafları vilâyet maârif idaresi sandığından karşılanacaktır.

20. Madde: Rüşdiye binalarının inşası, Meclis-i Kebir-i Maârif'in vereceği plana uygun olarak yapılacaktır.

21. Madde: *Her rüşdiye okulunun öğrenci sayısına göre birer veya ikişer muallim-i evveli veya sânisî olacak ve bunlar muallim nizamnâmesine uygun olarak seçilip tayin edilecektir. Ayrıca her rüşdiyenin bir mubassır ve bevvâbı olacaktır.*

40 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 93.

41 *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* için bkz. Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 184-219; Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 469-510; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 437-474.

42 Aliye Omay, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", *Türk Yurdu*, Cilt: VIII (8), (Eylül 1987), s. 52.

43 Hasan Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 83.

44 Hamza Altın, "1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1 (2008), s. 274.

45 *Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 249-257.

22. Madde: Rüşdiye muallim-i evveleri 800, muallim-i sâni 500, mubassır 250 ve bevvâb 150 kuruş maaş alacaktır. Diğer masraflar için yıllık 4.000 kuruş tahsisat verilmiş ve dolayısıyla bir rüşdiyenin yıllık masrafı 40.000 kuruş olacaktır.

23. Madde: Rüşdiyelerde öğretim süresi 4 yıl olacaktır. Buna göre ders programı şöyledir: Mebâdi-i ulûm-ı diniye (din bilgisine giriş), Lisan-ı Osmanî Kavâidi (Osmanlıca dilbilgisi), İmlâ ve İnşa (yazı), Tertib-i cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye (yeni usûl üzerine Arapça ve

Farsça dilbilgisi), İlm-i hesab defter tutmak usulü, Tersim-i hutut (hat yazı), Mebâdi-i hendese (geometrinin başlangıcı), Tarih-i umûmî ve Tarih-i Osmanî (genel tarih ve Osmanlı Tarihi), Coğrafya, Jimnastik. Mektebin bulunduğu mahallede galiben müsta'mel olan lisan (okulun olduğu yerde kullanılan mahalli dil), mevki'i ticaret olan memleketlerde ezkiya-talebeden istekli olanların dördüncü sene içinde Fransızca derse başlamaları caizdir. Bu derslerden fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve yine kendi dillerine de yer verilecektir. Din dersleri her cemaatin mezhebine göre okutulacaktır. Gayrimüslim çocukların mezhepleriyle ilgili dersleri ruhanî liderleri tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir.

24. Madde: Bu cetvelde gösterilen bilim ve fenlerin öğretimi günlere bölünerek, yapılacak programlara göre okutulacaktır. Şayet bölgelerince bu derslerde veya programlarda herhangi bir değişiklik yapılmak istenirse Maârif Nezâreti ve Meclis-i Kebir-i Maârif'in izni gerekmektedir.

25. Madde: Müslüman ve Gayrimüslim rüşdiyelerinin tatilleri ağustos ayının başından üçüncü haftasına kadar 22 gün devam eder. Her rüşdiye mektebinin temmuz başlangıcında dersleri tatil olunup 15 gün müzakere yapılır. 15 Temmuz'dan ayın sonuna kadar geçen süre imtihana mahsûs olup, imtihanların bitiminde okul tamamen kapanıp 23 Ağustos'ta tekrar açılacaktır. İslam rüşdiyelerinde ramazanın üçüncü haftasından şevvâlin birinci haftası sonuna kadar 15 gün, Kurban Bayramı için bir hafta ve normal eğitim zamanlarında cuma günü gibi özel günlerden başka tatil olması caiz değildir. Gayrimüslim okullarında her milletin kendi özel gün ve bayramları tatildir. Müslüman ve Gayrimüslim rüşdiyeleri padişahların tahta çıkış gününde tatildir.

26. Madde: Rüşdiyelerden mezun olup diploma alanlar sınavsız olarak idâdî okullarına kabul edilecektir. Sınavlarda başarılı olamayanlar isterlerse bir yıl daha okulda kalabileceklerdir.

15 maddenin 6 maddesi de kız rüşdiyelerine ayrılmıştır.

Kız rüşdiye mektepleri:

27. Madde: Büyük kentlerde halkı İslam ise yalnız İslam ve Hıristiyan ise yalnız Hıristiyanlar için birer kız rüşdiyesi açılacaktır. Şayet halkı karışık ise Müslüman ve Hıristiyanlar için ayrı rüşdiyeler yapılacaktır. Bu şekilde karışık kentlerde ayrı rüşdiyeler olabilmesi için halkın sayısının 500 haneden fazla olması gerekir. Bu okullar başlangıçta İstanbul'da, daha sonra da vilâyet merkezlerinde açılacaktır.

28. Madde: Kız rüşdiyelerinin hocaları kadın olacak fakat kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve terbiyeli erkeklerden muallim tayin edilecektir.

29. Madde: Bu rüşdiyelerde de öğretim 4 yıl olacaktır ve dersleri şöyledir: Din bilgisine giriş, Osmanlıca dilbilgisi, Arapça ve Farsça dilbilgisine giriş, imlâ ve yazı, hesap ve defter tutmak, edebiyattan seçmeler, ev idaresi, muhtasar tarih ve coğrafya, nakış yapabilecek derecede resim, dikiş uygulaması, müzik (zorunlu değil). Bu derslerden din ve fen dersleri her cemaatin kendi dilleri ile okutulacak ve Gayrimüslim rüşdiye mekteplerinde Arapça ve Farsça yerine kendi lisanları okutturulacaktır. Gayrimüslim çocukların din derslerini kendi ruhanî liderleri belirleyecek ve bunlar tarafından atanan öğretmenlerce verilecektir.

30. Madde: Kız rüşdiyelerinin ikiden dörde kadar kadın öğretmeni olacaktır. Ayrıca dikiş ve musiki için birer öğretmenleri ve birer mubassır ve bevâbı olacaktır. Bu mekteplerin de 40.000 kuruş tahsisatı olacak ve Maârif İdaresi Sandığı'ndan karşılanacaktır.

31. Madde: Sıbyan mektebi diploması almış olan kız çocukları bu mekteplere sınavsız, diploması olmayanlar sınavla kabul edileceklerdir.

32. Madde: Kız rüşdiyelerinin idareleri, tatil günleri vs. erkek rüşdiye okullarında olduğu gibidir.⁴⁶

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile erkek rüşdiye mekteplerinde okutulacak dersler; Mebâdî-i ulûm-ı diniye, lisân-ı Osmânî kavâidi, imlâ ve inşâ, kavâid-i Arabiyye ve Farsiyye, tersim-i hutut, mebâdî-i hendese, defter tutma usulü, tarih-i umûmî, tarih-i Osmanî, coğrafya, jimnastik, mahalli dil, Fransızca olarak belirlenirken, kız rüşdiyelerinde bunlardan farklı olarak resim, ameliyyât-ı hıyâtiyye, tedbir-i menzil ve musiki dersleri yer almıştır.⁴⁷ İstanbul ve taşrada yer alan rüşdiyelerde okutulan derslerle ilgili cetvellere *Osmanlı Arşivi*'nde ulaşılabilmektedir. Örneğin, H.1308 yılında İstanbul ve *Bilâd-ı Selase*'de bulunan erkek rüşdiye mekteplerinde okutulan derslere mahsus cetvel şu şekilde verilmiştir (Tablo 1):

46 İlgili maddeler için bkz. *Düstûr*, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 187-190; Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *a.g.e.*, s. 469-508; Cahit Yalçın Bilim, *a.g.e.*, s. 441-444; Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 219-221. *Düstûr*'daki maddeler için bkz. Ek-1.

47 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", s. 302.

Tablo 1: İstanbul ve Bilâd-ı Selase'deki Erkek Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Derslere Mahsus Cetvel ¹					
Birinci Sene			İkinci Sene		
Dersler	Ders Saatleri		Dersler	Ders Saatleri	
	Haftada	Senede		Haftada	Senede
Vezâif-i diniye	3	108	Vezâif-i diniye	2	72
Lisân-ı Osmanî	2	72	Lisân-ı Osmanî	2	72
Lisân-ı Arabî	2	72	Lisân-ı Arabî	2	72
Lisân-ı Farişî	2	72	Lisân-ı Farişî	2	72
Kıraat-ı Türkiye ve İmla	2	72	Hesab	2	72
Ahlâk	2	72	Tarih-i Mukaddes	2	72
Hesab	2	72	Coğrafya	2	72
Hatt	1	36	Fransızca	3	108
Toplam	16	576	Resim	1	36
			Hatt	1	36
			Toplam	19	684
Üçüncü Sene			Dördüncü Sene		
Dersler	Ders Saatleri		Dersler	Ders Saatleri	
	Haftada	Senede		Haftada	Senede
Lisân-ı Osmanî	2	72	Lisân-ı Osmanî	2	72
Lisân-ı Arabî	2	72	Lisân-ı Arabî	2	72
Lisân-ı Farişî	2	72	Lisân-ı Farişî	2	72
Hıfz-ı Sıhhat	2	72	Hıfz-ı Sıhhat	2	72
Tarih	2	72	İnşa	2	72
Coğrafya	2	72	Tarih-i Umumi	2	72
Hesab	2	72	Coğrafya	2	72
Fransızca	3	108	Fransızca	3	108
Resim	1	36	Resim	1	36
Hatt	1	36	Hatt	1	36
Toplam	19	684	Toplam	19	684

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde eğitim ve öğretimin özellikleri, okutulacak dersler, ders programları gibi hususların belirlenmesiyle birlikte 1870'ten sonra rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Nitekim 1874 yılında ülke genelindeki rüşdiye sayısı 386'ya ulaşmıştır.⁴⁸ 1875 yılı resmi istatistiklerine göre 351 erkek rüşdiyesinde toplam 20.634 öğrenci eğitim görmüştür.⁴⁹ 1876 yılında ise 423'e ulaşan rüşdiyelerde öğrenci sayısı yine 20.000 civarındadır.⁵⁰

48 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 200-201.

49 Hatip Yıldız, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 26-27.

50 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 94-95.

1877 yılı itibarıyla vilayetlerde 400 civarında olan rüşdiyelerin bir kısmı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında kapanmış ve rüşdiye sayısı 316'ya kadar düşmüştür. Berlin Antlaşması sonunda Tuna ve Bosna vilayetlerinde bulunan 39 rüşdiye mektebinin daha elden çıkmasıyla rüşdiye sayısı 277'ye düşmüştür.⁵¹ Bu nedenle 1878 yılından itibaren rüşdiyelerin ıslahına ve yeniden açılmasına hız verilmiştir. Nitekim kısa zamanda rüşdiyelerin sayısı eski seviyeye ulaşmıştır. 1880'li yıllarda rüşdiye sayısında görülen değişim şu şekilde verilmiştir (Tablo 2).

Bölgeler	1881	1883	1885	1887	1888
Anadolu	195	230	239	261	266
Rumeli	69	63	80	91	96
Ege Adaları	7	8	8	10	10
Arabistan	37	45	47	59	56
Girit	12	12	12	-	-
İstanbul Şehremaneti	11	11	11	12	12
Toplam	331	369	397	433	440

1883 yılına ait bir istatistikte ise ülke genelindeki rüşdiyeler ile öğrenci ve öğretmen sayıları şu şekilde verilmiştir (Tablo 3):

Okul Türü	Okul			Öğrenci			Öğretmen
	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	
İstanbul'daki Rüşdiyeler	10	19	29	-	-	1928	198
Vilayetlerdeki Rüşdiyeler	6	370	376	159	16617	16776	-
Toplam	16	389	405⁴	159	16617	18704	198

1889 yılında çıkarılan bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu kararda malî yetersizliğin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili *Meclis-i Mahsus*'ta alınan kararda; "(...)hal-i hazır hazineден dolayı vilayet hisselerinden bir rub'u daha Dersaadet hissesine ilave kılınmasından dolayı ekser yerlerde mekâtib-i idadiye tesisi ve idaresi kâbil olmadığı cihetle idadi mektebi bulunan yerlerdeki rüşdiyeler lağv edilerek tahsisatının mekâtib-i idadiye tahsisatına ilavesi(...)" denilmiştir. Dolayısıyla bu karar doğrultusunda aynı yıl 22 rüşdiye kapatılarak tahsisatı, öğretmenleri ve diğer görevlileri idadilere nakledilmiştir.⁵²

Sultan II. Abdülhamid devrinin sonlarına doğru ülke genelinde; 462 erkek rüşdiye, 74 kız rüşdiye, 1 karma rüşdiye, 57 özel rüşdiye ve 25 askerî rüşdiye olmak üzere toplam 619 mektepte eğitim verildiği görülmektedir.⁵³ 1913'te yasalaşan *Tedrisât-ı İbtidâiye*

51 Bu dönemde mevcut rüşdiyelerdeki eğitim de sekteye uğramıştır. Nitekim Rus işgali altında kalan Rumeli ve Kafkas Türklerinin büyük kitleler halinde İstanbul'a, Anadolu'ya gelmesi ve hükümetin bunları geçici olarak rüşdiye binalarına yerleştirmesi bunda etkili olmuştur. Bkz. Mahmud Cevad (İbnü's Şeyh Nafi); *a.g.e.*, s. 219.

52 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 101-102.

53 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 105. Ayrıca, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü içerisinde yer alan

Kanûn-ı Muvakkatı ile birlikte rüşdiyelerin statüsü yeniden ele alınmıştır. Bu düzenleme ile rüşdiyeler, *Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye* adı verilen ibtidaî mekteplerinin çatısı altına girmiştir. Buna göre rüşdiyeler, ilköğretimdeki ibtidaî mektepler ile ortaöğretimdeki idadîler arasında tamamlama sınıfı (sınıf-1 mütemmimime) olarak kabul edilmiştir. 1913 düzenlemesi ile rüşdiyeler, müstakil mektep statüsünü yitirmiştir.⁵⁴ Neticede ilk olarak 1847’de eğitime başlayan ve 1913’de resmi statülerini kaybeden rüşdiyeler, hemen hemen imparatorluğun her köşesinde açılmıştır. Rüşdiyeler modern eğitimin yaygınlaşmasında ve eğitimdeki klasik-modern uyumu sorunlarının aşılmasında olumlu yönde işlev görmüştür.⁵⁵

1. H.1307/M.1889-1890 Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Mevcut Olan Rüşdiye Mektepleri İstatistiği

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî (MF. İBT.) içerisinde yer alan ve 8 varak, 14 sayfadan oluşan⁵⁶ rüşdiye mektepleri istatistiği, H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul’da ve taşrada mevcut olan rüşdiyelerin idari birimlere dağılımını ve sayılarını içermektedir.⁵⁷ İstatistiğin, şu ana kadar rüşdiyeler üzerine yapılan herhangi bir çalışmada kullanılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda genel olarak istatistiğin ait olduğu yıllardaki rüşdiyelerle ilgili sadece toplam sayıya yer verilmiştir.⁵⁸ Neticede bu istatistik, H.1307/M.1889-1890 yıllarında Osmanlı Devleti’nin sınırları içerisinde yer alan bütün rüşdiyeleri yansıtmaması bakımından dikkate değer bulunmuş ve bu çalışmada değerlendirilmiştir.

İlgili istatistiğin ait olduğu tarihten kısa bir süre önce, yani H.1305/1887-88 yıllarında ülke genelinde toplam 476 rüşdiye mektebi yer alırken, bu rüşdiyelerden 31’inin İstanbul’da, 103’ünün Rumeli’de, 288’inin Anadolu’da, 50’sinin Arap vilâyetlerinde ve 4’ünün Afrika’da olduğu belirtilmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla bu dönemde İstanbul’da 31 ve taşrada 445 rüşdiye mektebinin olduğu görülmektedir. H.1307/M.1889-1890 yıllarında ise İstanbul’da 25 ve taşrada 353 olmak üzere ülke genelinde toplam 378 rüşdiye mektebinin yer aldığı tespit edilmektedir. İstanbul’daki mekteplerin 13’ü erkek, 12’si kız mektebi; taşradaki mekteplerin 341’i erkek, 12’si kız mektebidir. Ayrıca İstanbul’da 1 *Dârümuallimât*, taşrada ise 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye*’nin olduğu kaydedilmiştir.⁶⁰

H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan erkek rüşdiye mekteplerinin idari birimlere dağılımı şu şekildedir (Tablo 4):

Rüşdiye Mektepleri örnekleri için bkz. Ek-3.

- 54 Muammer Demirel, *a.g.m.*, s. 55-60; Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, s. 301-302.
- 55 Ali Fuat Örenç, “Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisatı”, *Sultanlar Şehri Silvan, Eğitim-Kültür-Medeniyet*, (Edit. Oktay Bozan vd.), Sonçağ Akademi, Ankara 2021, s. 1-34.
- 56 Arşiv görevlileri tarafından vesikanın üzerine 8 varak yazılmış, vesikanın orijinal halinde ise sayfaları 1-14 arasında numaralandırılmıştır. Son sayfada ise kâtip tarafından “1307’den evvel ve sonra Dersaadet’teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir.” diye not düşülmüştür.
- 57 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892. İlk sayfası için bkz. Ek-2.
- 58 *Danyal Tekdal*’ın makalesinde, 1889 yılındaki rüşdiye sayısı verilirken sadece toplam “378” rakamı kullanılmıştır. Bkz. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)”, *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020), s. 370.
- 59 Fatma Kaya Doğanay, *a.g.t.*, s. 210.
- 60 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

Tablo 4: H.1307/M.1889-1890 Yıllarında Taşrada Yer Alan Erkek Rüşdiye Mekteplerinin İdari Birimlere Dağılımı⁵	
İdari Birim	Rüşdiye Sayısı
Hüdavendigâr Vilayeti	32
Aydın Vilayeti	31
Konya Vilayeti	23
Kosova Vilayeti	20
Kastamonu Vilayeti	17
Trabzon Vilayeti	16
Sivas Vilayeti	16
Edirne Vilayeti	16
Halep Vilayeti	15
Ankara Vilayeti	15
Manastır Vilayeti	14
Selanik Vilayeti	11
Mamûretülaziz Vilayeti	11
Erzurum Vilayeti	10
Yanya Vilayeti	9
Van Vilayeti	8
Diyarbakır Vilayeti	7
Bağdad Vilayeti	7
Adana Vilayeti	6
Musul Vilayeti	5
İşkodra Vilayeti	5
Cezayir-İ Bahr-İ Sefid Vilayeti	5
Bitlis Vilayeti	5
Yemen Vilayeti	4
Şhremânet	4
İzmid Sancağı	4
Hicaz Vilayeti	4
Biga Sancağı	4
Beyrut Vilayeti	4
Suriye Vilayeti	3
Kudüs-İ Şerif Sancağı	3
Basra Vilayeti	3
Trablusgarb Vilayeti	2
Zor Sancağı	1
Bingazi Sancağı	1
Toplam	341

Taşrada rüşdiye sayısı bakımından öne çıkan vilayetlerin *Hüdavendigâr* (32), *Aydın* (31), *Konya* (23), *Kosova* (20), *Kastamonu* (17), *Trabzon* (16), *Sivas* (16), *Edirne* (16), *Halep* (15), *Ankara* (15) olduğu görülmektedir.

H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan kız rüşdiye mekteplerinin idari birimlere dağılımı ise şu şekildedir (Tablo 5);

İdari Birim	Rüşdiye Sayısı
Selanik Vilayeti	2
Edirne Vilayeti	1
Yanya Vilayeti	1
Suriye Vilayeti	1
Beyrut Vilayeti	1
Adana Vilayeti	1
Kastamonu Vilayeti	1
Konya Vilayeti	1
Hüdavendigâr Vilayeti	1
Manastır Vilayeti	1
Erzurum Vilayeti	1
Toplam	12

1883 yılında İstanbul'da erkek rüşdiye mekteplerinin sayısı 19, öğrenci sayısı 1.510, öğretmen sayısı 169 ve mezun öğrenci sayısı 141'dir.⁶¹ 1885 yılında da 19 mektep yer alırken bu yılda öğrenci sayısı 1.529, öğretmen sayısı 167 ve mezun öğrenci sayısı yine 141'dir.⁶² H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 13 erkek rüşdiye mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu mektepler aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Tablo 6).

Mektep İsmi	Adet
Mahmudiye Rüşdiyesi	1
Bayezid Rüşdiyesi	1
Unkapanı Rüşdiyesi	1
Ayasofya Rüşdiyesi	1
Fatih Rüşdiyesi	1
Davud Paşa Rüşdiyesi	1
Üsküdar Rüşdiyesi	1
Feyziye Rüşdiyesi	1
Beşiktaş Rüşdiyesi	1
Galata Rüşdiyesi	1
Beylerbeyi Rüşdiyesi	1
Kadıköy Rüşdiyesi	1
Mirgün Rüşdiyesi	1
Toplam	13

61 *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, s. 35.

62 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 146.

1885 yılında İstanbul'daki kız rüşdiye mekteplerinin sayısının 11, öğrenci sayısının 623, öğretmen sayısının ise 38 olduğu görülmektedir.⁶³ H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 12 kız mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. İlgili arşiv vesikasının son sayfasına düşülen notta ise; “1307'den evvel ve sonra Dersaadet'teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir.” diye belirtilmiştir.⁶⁴ H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da yer alan kız mektepleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (Tablo 7).

Mektep İsmi	Adet
Dârümuallimât	1
Leyli Kız Sanayi Mektebi	1
Nehari Kız Sanayi Mektebi	1
Sultan Ahmed İnâs Rüşdiyesi	1
Fatih İnâs Rüşdiyesi	1
Küçük Mustafa Paşa İnâs Rüşdiyesi	1
Eyüb İnâs Rüşdiyesi	1
Beşiktaş İnâs Rüşdiyesi	1
Mirgün İnâs Rüşdiyesi	1
Fındıklı İnâs Rüşdiyesi	1
Üsküdar İnâs Rüşdiyesi	1
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	1
Toplam	12

H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da 1 *Dârümuallimât* ve taşrada 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye*'nin olduğu ilgili istatistikte belirtilmiştir. Nitekim 1875 yılından sonra vilayetlerde *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* açılmasına çalışılmıştır. 1875 yılında Konya, Girit ve Bosna vilayetlerinde birer *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* açılırken, 1882 yılı sonrasında Edirne, Kosova, Konya, Sivas, Amasya, Bursa, Selanik, Aydın, Halep, Van, Musul, Mamûratülaziz vilayet merkezlerinde açılmıştır.⁶⁵ H.1307/M.1889-1890 yıllarında taşrada yer alan 5 *Dârümuallimîn-i İbtidâiye* aşağıdaki tabloda olduğu gibi verilmiştir (Tablo 8).

Mektep	Adet
Edirne Vilayeti	1
Selanik Vilayeti	1
Hüdavendigâr Vilayeti	1
Aydın Vilayeti	1
Sivas Vilayeti	1
Toplam	5

63 Ayşegül Altınova, *a.g.t.*, s. 161.

64 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

65 Selçuk Akşin Somel, *a.g.e.*, s. 171; Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 152-153; Mustafa Şanal, *a.g.m.*, s. 421.

26 Nisan 1870 tarihinde ise Maarif Nâzırı Saffet Paşa tarafından *Dârümuallimât* açılmıştır. Önce, İstanbul *Dârümuallimâtı* veya *Dârümuallimât-ı Âliye* adlarıyla İstanbul'da, daha sonra II. Meşrutiyet Dönemi'nde taşradaki bazı vilâyetlerde açılan bu okulların kuruluş amacı, 1869 tarihli *Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*'nin 68. Maddesinde, kız sıbyan ve rüşdiye mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek olarak belirtilmiştir.⁶⁶ H.1307/M.1889-1890 yıllarına ait istatistikte ise İstanbul'da 1 *Dârümuallimât* olduğu belirtilmiştir. 1307 tarihli *Osmanlı Devlet Salnâmesi*'nde yer alan bilgiye göre, *Dârümuallimât*'ın müdürü İsmail Hakkı Efendi, Müdiresi ise Refika Hanım'dır.⁶⁷ 1308 tarihli *Osmanlı Devlet Salnâmesi*'nde de aynı görevliler yer almıştır.⁶⁸

H.1307/M.1889-1890 yıllarında İstanbul'da ve taşrada mevcut olan rüşdiye mekteplerinin idare birimlere dağılımını ve sayılarını gösteren detaylı tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 9).

Tablo 9⁶⁹:

H.1307/M.1889-1890 Yılına Kadar Mevcud Olan Zikûr (Erkek) Mekâtib-i Rüşdiye

İdari Birim	Esâmi-i Mekâtib	Aded
Hicaz Vilayeti	Mekke-i Mükerrime Rüşdiyesi	1
	Medine-i Münevvere Rüşdiyesi	1
	Cidde Rüşdiyesi	1
	Taif Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Yemen Vilayeti	Sana Rüşdiyesi	1
	Hudeyde Rüşdiyesi	1
	Asir Rüşdiyesi	1
	Taiz Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Musul Vilayeti	Süleymaniye Rüşdiyesi	1
	Kerkük Rüşdiyesi	1
	Erbil Rüşdiyesi	1
	Revandüz Rüşdiyesi	1
	Salahiye Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

66 Detaylı bilgi için bkz. Cemil Öztürk, "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, s. 549-550.

67 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 45. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1307, s. 354.

68 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 46. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1308, s. 354.

69 *BOA, MF. İBT.*, 29/123, 1309/1891-1892.

Bağdad Vilayeti	Bağdad Rüşdiyesi	1
	Hille Rüşdiyesi	1
	Samarra Rüşdiyesi	1
	Kütü'l-Amâra Rüşdiyesi	1
	Horasan Rüşdiyesi	1
	Mendeli Rüşdiyesi	1
	Kerbela Rüşdiyesi	1
	Toplam	7
Basra Vilayeti	Basra Rüşdiyesi	1
	Amara Rüşdiyesi	1
	Müntefik Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Trablusgarb Vilayeti	Trablusgarb Rüşdiyesi	1
	Humus Rüşdiyesi	1
	Toplam	2
Genel Toplam		25
Mamûretülaziz Vilayeti	Malatya Rüşdiyesi	1
	Arabgir Rüşdiyesi	1
	Eğir Rüşdiyesi	1
	Çemişgezek Rüşdiyesi	1
	Behisni Rüşdiyesi	1
	Hekimhan Rüşdiyesi	1
	Hısn-ı Mansur Rüşdiyesi	1
	Hozat Rüşdiyesi	1
	Mazgird Rüşdiyesi	1
	Peri Rüşdiyesi	1
	Hüseynik Rüşdiyesi	1
	Toplam	11
Suriye Vilayeti	Baalbek Rüşdiyesi	1
	Humus Rüşdiyesi	1
	Kuneytıra Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Beyrut Vilayeti	Sayda Rüşdiyesi	1
	Hayfa Rüşdiyesi	1
	Cenin Rüşdiyesi	1
	Sur Rüşdiyesi	1
	Toplam	4

Erzurum Vilayeti	Erzincan Rüşdiyesi	1
	Bayburd Rüşdiyesi	1
	Bayezid Rüşdiyesi	1
	Kemah Rüşdiyesi	1
	Pasinler Hasan Kal'a Rüşdiyesi	1
	Eleşkird Rüşdiyesi	1
	Ayntab (Tutak) Rüşdiyesi	1
	Kuzucan Rüşdiyesi	1
	Kığı Rüşdiyesi	1
	Hıms Rüşdiyesi	1
	Toplam	10
Bitlis Vilayeti	Bitlis Rüşdiyesi	1
	Muş Rüşdiyesi	1
	Siird Rüşdiyesi	1
	Ahlat Rüşdiyesi	1
	Arduşin Rüşdiyesi	1
	Toplam	5
Genel Toplam		58
Halep Vilayeti	Ayntab Rüşdiyesi	1
	Antakya Rüşdiyesi	1
	Kilis Rüşdiyesi	1
	Maraş Rüşdiyesi	1
	Elbistan Rüşdiyesi	1
	İskenderun Rüşdiyesi	1
	Urfa Rüşdiyesi	1
	Birecik Rüşdiyesi	1
	İdlib Rüşdiyesi	1
	Bâb (Bâb-ı Cubûl) Rüşdiyesi	1
	Beylan (Belen) Rüşdiyesi	1
	Maaret El Numan Rüşdiyesi	1
	Cısr-i Şugûr Rüşdiyesi	1
	Rumkale (Halfeti)	1
Menbiç (Münbiç) Rüşdiyesi	1	
Toplam	15	
Diyarbakır Vilayeti	Ergani-Madeni Rüşdiyesi	1
	Siverek Rüşdiyesi	1
	Çermik Rüşdiyesi	1
	Eğil Rüşdiyesi	1
	Çüngüş Rüşdiyesi	1
	Palu Rüşdiyesi	1
	Cizre Rüşdiyesi	1
	Toplam	7

Adana Vilayeti	Ermenek Rüşdiyesi	1
	Mersin Rüşdiyesi	1
	Sis Kozan Rüşdiyesi	1
	Tarsus Rüşdiyesi	1
	Silifke Rüşdiyesi	1
	Kars Rüşdiyesi	1
	Toplam	6
Kudüs-i Şerif Sancağı	Yafa Rüşdiyesi	1
	Gazze Rüşdiyesi	1
	Halilu'r Rahman Rüşdiyesi	1
	Toplam	3
Genel Toplam		89
Van Vilayeti	Van Rüşdiyesi	1
	Albak Rüşdiyesi	1
	Çölemerik Rüşdiyesi	1
	Erciş Rüşdiyesi	1
	Gevaş Rüşdiyesi	1
	Edremid Rüşdiyesi	1
	Adilcevaz Rüşdiyesi	1
	Gevar Rüşdiyesi	1
Toplam	8	

Aydın Vilayeti	Urla Rüşdiyesi	1
	Ödemiş Rüşdiyesi	1
	Akhisar Rüşdiyesi	1
	Alaşehir Rüşdiyesi	1
	Bergama Rüşdiyesi	1
	Buldan Rüşdiyesi	1
	Bodrum Rüşdiyesi	1
	Bozdoğan Rüşdiyesi	1
	Birgi Rüşdiyesi	1
	Bayındır Rüşdiyesi	1
	Tire Rüşdiyesi	1
	Teymürcü (Demirci) Rüşdiyesi	1
	Çeşme Rüşdiyesi	1
	Seferihisar Rüşdiyesi	1
	Söke Rüşdiyesi	1
	Sarayköy Rüşdiyesi	1
	Soma Rüşdiyesi	1
	Tavas Rüşdiyesi	1
	Garbî Karaağaç Rüşdiyesi	1
	Koca Atik Rüşdiyesi	1
	Kula Rüşdiyesi	1
	Kuşadası Rüşdiyesi	1
	Kırkağaç Rüşdiyesi	1
	Karapınar Rüşdiyesi	1
	Karacasu Rüşdiyesi	1
	Köyceğiz Rüşdiyesi	1
	Germencik Rüşdiyesi	1
	Menemen Rüşdiyesi	1
	Milas Rüşdiyesi	1
	Nazilli Rüşdiyesi	1
	Kasaba Rüşdiyesi	1
Toplam	31	
	Genel Toplam	101
Biga Sancağı	Biga Rüşdiyesi	1
	Ezine Rüşdiyesi	1
	Lâpseki Rüşdiyesi	1
	Ayvacık Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	Sakız Rüşdiyesi	1
	Limni Rüşdiyesi	1
	İstanköy Rüşdiyesi	1
	Molova Rüşdiyesi	1
	Bozcaada Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

Trabzon Vilayeti	Giresun Rüşdiyesi	1
	Gümüşhane Rüşdiyesi	1
	Çarşamba Rüşdiyesi	1
	Tirebolu Rüşdiyesi	1
	Ordu Rüşdiyesi	1
	Rize Rüşdiyesi	1
	Fatsa Rüşdiyesi	1
	Bafra Rüşdiyesi	1
	Akköy Rüşdiyesi	1
	Perşembe Rüşdiyesi	1
	Arhavi Rüşdiyesi	1
	Ünye Rüşdiyesi	1
	Habsamana Rüşdiyesi	1
	Viçe Rüşdiyesi	1
	Atina Rüşdiyesi	1
	Bulaman Rüşdiyesi	1
Toplam	16	
Bingazi Sancağı	Bingazi Rüşdiyesi	1
	Toplam	1
Zor Sancağı	Zor Rüşdiyesi	1
	Toplam	1
	Genel Toplam	155

Hüdavendigâr Vilayeti	Uşak Rüşdiyesi	1
	Eskişehir Rüşdiyesi	1
	İnegöl Rüşdiyesi	1
	Mudanya Rüşdiyesi	1
	Mihalıç Rüşdiyesi	1
	Simav Rüşdiyesi	1
	Söğüt Rüşdiyesi	1
	Yenişehir Rüşdiyesi	1
	Balat Rüşdiyesi	1
	Kemer Edremit Burhaniye Rüşdiyesi	1
	Bandırma Rüşdiyesi	1
	Umurbey Rüşdiyesi	1
	Armutlu Rüşdiyesi	1
	Bilecik Rüşdiyesi	1
	Kirmastı Rüşdiyesi	1
	Gedos (Gediz) Rüşdiyesi	1
	Pazarcık Rüşdiyesi	1
	Aziziye Rüşdiyesi	1
	Bolvadin Rüşdiyesi	1
	Bigadiç Rüşdiyesi	1
	Edremit Rüşdiyesi	1
	Aydıncık Rüşdiyesi	1
	Gönan Rüşdiyesi	1
	Horan-ı Kebir Rüşdiyesi	1
	Erdek Rüşdiyesi	1
	Kepsud Rüşdiyesi	1
	Atronos Rüşdiyesi	1
	Pazarköy Rüşdiyesi	1
	Kumla-i Sagir (Küçük Kumla) Rüşdiyesi	1
	Lefke Rüşdiyesi	1
	Sölöz Rüşdiyesi	1
	Sandıklı Rüşdiyesi	1
Toplam	32	
Genel Toplam	187	

Konya Vilayeti	Niğde Rüşdiyesi	1
	Nevşehir Rüşdiyesi	1
	Isparta Rüşdiyesi	1
	Akşehir Rüşdiyesi	1
	Ürgüb Rüşdiyesi	1
	Aksaray Rüşdiyesi	1
	Bor Rüşdiyesi	1
	Alâiye Rüşdiyesi	1
	Yalvaç Rüşdiyesi	1
	Uluborlu Rüşdiyesi	1
	Karaağaç Rüşdiyesi	1
	Burdur Rüşdiyesi	1
	Eğridir Rüşdiyesi	1
	Akseki Rüşdiyesi	1
	İbradi Rüşdiyesi	1
	Larende Karaman Rüşdiyesi	1
	Seydişehir Rüşdiyesi	1
	Beyşehir Rüşdiyesi	1
	Ereğli Rüşdiyesi	1
	Karapınar Rüşdiyesi	1
	Bozkır Rüşdiyesi	1
	Hadim Rüşdiyesi	1
	Arabsun Rüşdiyesi	1
Toplam	23	
İzmid Sancağı	Adapazarı Rüşdiyesi	1
	Kandıra Rüşdiyesi	1
	Sapanca Rüşdiyesi	1
	Taraklı Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
Şehremâneti	Silivri Rüşdiyesi	1
	Kartal Rüşdiyesi	1
	Şile Rüşdiyesi	1
	Gekboza (Gebze) Rüşdiyesi	1
	Toplam	4
	Genel Toplam	218

Sivas Vilayeti	Niksar Rüşdiyesi	1
	Aziziye Rüşdiyesi	1
	Gürün Rüşdiyesi	1
	Divriği Rüşdiyesi	1
	Merzifon Rüşdiyesi	1
	Zile Rüşdiyesi	1
	Karahisar-1 Şarkî Rüşdiyesi	1
	Ladik Rüşdiyesi	1
	Koçgiri Rüşdiyesi	1
	Vezirköprü Rüşdiyesi	1
	Koyulhisar Rüşdiyesi	1
	Gümüşhacıköy Rüşdiyesi	1
	Hamidiye Rüşdiyesi	1
	Darende Rüşdiyesi	1
	Mecidözü Rüşdiyesi	1
	Tokad Rüşdiyesi	1
	Toplam	16
Ankara Vilayeti	Develi Rüşdiyesi	1
	Çorum Rüşdiyesi	1
	Ayaş Rüşdiyesi	1
	Nallıhan Rüşdiyesi	1
	Talas Rüşdiyesi	1
	Avanos Rüşdiyesi	1
	Mucur Rüşdiyesi	1
	Keskin Rüşdiyesi	1
	Beypazarı Rüşdiyesi	1
	Yabanâbad Rüşdiyesi	1
	Hacı Bektaş Rüşdiyesi	1
	Akdağ Rüşdiyesi	1
	Kalecik Rüşdiyesi	1
	İskilip Rüşdiyesi	1
	Seferihisar Rüşdiyesi	1
Toplam	15	
	Genel Toplam	249

Kastamonu Vilayeti	Tosya Rüşdiyesi	1
	Taşköprü Rüşdiyesi	1
	İnebolu Rüşdiyesi	1
	Ereğli Rüşdiyesi	1
	Bartın Rüşdiyesi	1
	Safranbolu Rüşdiyesi	1
	Gerede Rüşdiyesi	1
	Düzce Rüşdiyesi	1
	Gerze Rüşdiyesi	1
	Boyabad Rüşdiyesi	1
	Daday Rüşdiyesi	1
	Çaycuma Rüşdiyesi	1
	Göynük Rüşdiyesi	1
	Mudurnu Rüşdiyesi	1
	Akçaşehir Rüşdiyesi	1
	Çerkeş Rüşdiyesi	1
	Abana Rüşdiyesi	1
Toplam	17	
Edirne Vilayeti	İskeçe Rüşdiyesi	1
	Cisr-i Mustafa Paşa Rüşdiyesi	1
	Cisr-i Ergene Rüşdiyesi	1
	Dimetoka Rüşdiyesi	1
	Kırcaali Rüşdiyesi	1
	Darıdere Rüşdiyesi	1
	Malkara Rüşdiyesi	1
	Çorlu Rüşdiyesi	1
	Hayrabolu Rüşdiyesi	1
	Lüleburgaz Rüşdiyesi	1
	Baba-yı Atik (Babaeski) Rüşdiyesi	1
	İpsala Rüşdiyesi	1
	Keşan Rüşdiyesi	1
	Eğridere Rüşdiyesi	1
	Ahiçelebi Rüşdiyesi	1
Firecik Rüşdiyesi	1	
Toplam	16	
Genel Toplam	282	

Selanik Vilayeti	Yenice-i Vardar Rüşdiyesi	1
	Kavala Hamidiye Rüşdiyesi	1
	Ustrumca Rüşdiyesi	1
	Köprülü Rüşdiyesi	1
	Nevrekop Rüşdiyesi	1
	Karaferye Rüşdiyesi	1
	Vodine Rüşdiyesi	1
	Tikveş Rüşdiyesi	1
	Cuma-i Bâlâ Rüşdiyesi	1
	Zihne Rüşdiyesi	1
	Teymurhisar Rüşdiyesi	1
	Toplam	11
Kosova Vilayeti	Prizren Rüşdiyesi	1
	Priştine Rüşdiyesi	1
	İştib Rüşdiyesi	1
	Taşlıca Rüşdiyesi	1
	Yenipazar Rüşdiyesi	1
	Senice Rüşdiyesi	1
	İpek Rüşdiyesi	1
	Yakova Rüşdiyesi	1
	Kalkandelen Rüşdiyesi	1
	Vulçitrın Rüşdiyesi	1
	Gilan Rüşdiyesi	1
	Radoyişte Rüşdiyesi	1
	Koçane Rüşdiyesi	1
	Pirepol Rüşdiyesi	1
	Kratova Rüşdiyesi	1
	Preşuva Rüşdiyesi	1
	Mitroviça Rüşdiyesi	1
	Kumanova Rüşdiyesi	1
	Palanka Rüşdiyesi	1
	Akova Rüşdiyesi	1
Toplam	20	
	Genel Toplam	313
İşkodra Vilayeti	İşkodra Rüşdiyesi	1
	Draç Rüşdiyesi	1
	Tiran Rüşdiyesi	1
	Kovaye Rüşdiyesi	1
	Akçahisar Rüşdiyesi	1
	Toplam	5

Manastır Vilayeti	Pirlepe Rüşdiyesi	1
	Ohri Rüşdiyesi	1
	Debre-i Bâlâ Rüşdiyesi	1
	İlbasan Rüşdiyesi	1
	Kesriye Rüşdiyesi	1
	Kolvine Rüşdiyesi	1
	Serfiçe Rüşdiyesi	1
	Florine Rüşdiyesi	1
	Kırçova Rüşdiyesi	1
	Horpişte Rüşdiyesi	1
	Naslıç Rüşdiyesi	1
	Kayalar-Cuma Rüşdiyesi	1
	Kozana-Topçular Rüşdiyesi	1
	İstarova Rüşdiyesi	1
	Toplam	14
Yanya Vilayeti	Ergiri Rüşdiyesi	1
	Preveze Rüşdiyesi	1
	Aydonat Rüşdiyesi	1
	Avlonya Rüşdiyesi	1
	Koniça Rüşdiyesi	1
	Leskovik Rüşdiyesi	1
	Premedi Rüşdiyesi	1
	Lihve Rüşdiyesi	1
	Delvine Rüşdiyesi	1
	Toplam	9
Genel	341	

Vilayetlerde İnâs (Kız) Rüşdiye Mektepleri

Vilayet	Mektep İsmi	Adet
Edirne Vilayeti	Edirne İnâs Rüşdiyesi	1
Selanik Vilayeti	Selanik İnâs Rüşdiyesi	1
	Nevrekop İnâs Rüşdiyesi	1
Yanya Vilayeti	Yanya İnâs Rüşdiyesi	1
Suriye Vilayeti	Şam İnâs Rüşdiyesi	1
Beyrut Vilayeti	Beyrut İnâs Rüşdiyesi	1
Adana Vilayeti	Adana İnâs Rüşdiyesi	1
Kastamonu Vilayeti	Kastamonu İnâs Rüşdiyesi	1
Konya Vilayeti	Konya İnâs Rüşdiyesi	1
Hüdavendigâr Vilayeti	Bursa İnâs Rüşdiyesi	1
Manastır Vilayeti	Manastır İnâs Rüşdiyesi	1
Erzurum Vilayeti	Erzurum İnâs Rüşdiyesi	1
Toplam		12

Dersaadet'te Zikûr (Erkek) Rüşdiye Mektepleri

Meklep İsmi	Adet
Mahmudiye Rüşdiyesi	1
Bayezid Rüşdiyesi	1
Unkapamı Rüşdiyesi	1
Ayasofya Rüşdiyesi	1
Fatih Rüşdiyesi	1
Davud Paşa Rüşdiyesi	1
Üsküdar Rüşdiyesi	1
Feyziye Rüşdiyesi	1
Beşiktaş Rüşdiyesi	1
Galata Rüşdiyesi	1
Beylerbeyi Rüşdiyesi	1
Kadıköy Rüşdiyesi	1
Mirgün Rüşdiyesi	1
Toplam	13

Dersaadet'te Bulunan İnâs (Kız) Mektepleri

Meklep	Adet
Dârümuallimât	1
Leyli Kız Sanayi Mektebi	1
Nehari Kız Sanayi Mektebi	1
Sultan Ahmed İnâs Rüşdiyesi	1
Fatih İnâs Rüşdiyesi	1
Küçük Mustafa Paşa İnâs Mektebi	1
Eyüb İnâs Mektebi	1
Beşiktaş İnâs Mektebi	1
Mirgün İnâs Mektebi	1
Fındıklı İnâs Mektebi	1
Üsküdar İnâs Mektebi	1
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	1
Toplam	12
Genel Toplam	25

Ülke Genelinde Toplam Rüşdiye Miktarı	
Mektepler	Adet
Zikûr (Erkek) Rüşdiye Mektepleri	341
İNâs (Kız) Rüşdiye Mektepleri	12
Toplam	353
Dersaadet'te Zikûr ve İnâs Rüşdiye Mektepleri	25
Genel Toplam	378

Taşra Dârümuallimîn İbtidâiyesi

Mektep	Adet
Edirne Vilayeti	1
Selanik Vilayeti	1
Hüdavendigâr Vilayeti	1
Aydın Vilayeti	1
Sivas Vilayeti	1
Toplam	5

*Arşiv vesikasının son sayfasına düşülen notta; “1307’den evvel ve sonra Dersaadet’teki mekâtibin dahi ilave edilmiştir.” diye belirtilmiştir.⁷⁰

Sonuç

Eğitim yoluyla devletin yeniden eski gücüne kavuşacağı düşüncesi, Sultan III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde ağırlık kazanırken, bu süreçteki bütün çabalar, eğitim sisteminin modern bir biçimde dönüştürülmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Özellikle Sultan II. Mahmud ile birlikte eğitim alanında daha temel ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. İlköğretimin zorunlu hale getirilmesi, *Mekteb-i Maârif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye*’nin açılması, *Tercüme Odası*, *Encümen-i Daniş* ve *Meclis-i Umûr-ı Nâfia*’nın teşkil edilmesi bunlardan bazılarıdır.

19. yüzyılda eğitim sisteminde gerçekleştirilen önemli reformlardan bir tanesi de rüşdiyelerin açılması olmuştur. Özellikle 1846’da teşkil edilen *Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti*, devletin dört bir yanında rüşdiye mekteplerinin kurulmasını gerçekleştirerek eğitim tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. İlk rüşdiye mektebi, 1847 yılında İstanbul’da, *Davud Paşa Rüşdiyesi* adıyla açılmış ve ardından İstanbul’da ve taşrada rüşdiyelerin açılmasına devam edilmiştir. Bir süre sonra kız rüşdiye mektepleri de açılmış, ayrıca Hristiyan çocukları da rüşdiyelere dâhil edilmiştir. En nihayetinde 1869 yılına kadar rüşdiyeler önemli bir artış göstererek Tanzimat eğitimi siyasetinin temelini teşkil etmiştir. 1869 yılında çıkarılan *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ise rüşdiyelerin eğitim sistemindeki yerini belirlemesi açısından çok önemlidir. *Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile eğitim ve öğretimin özellikleri, okutulacak dersler, ders programları gibi hususlar belirlenmiş ve 1870’ten sonra rüşdiyelerin sayısı giderek artmıştır. Fakat 1889 yılında çıkarılan bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüşdiyelerin kapatılmasına karar verilmiş ve bu karar doğrultusunda kapatılan rüşdiyelerin tahsisatı, öğretmenleri ve diğer görevlileri idadilere nakledilmiştir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan rüşdiye istatistiği de tam bu döneme yani H. 1307/ M.1889-1890 yıllarına denk gelmektedir. *Osmanlı Arşivi*’nde tespit edilen bu istatistikte, H.1307/M.1889-1890 yıllarında ülke genelinde mevcut olan rüşdiyelerin idari birimler itibariyle dağılımı ve sayıları detaylı bir şekilde verilmiştir. İlgili istatistiğin daha önce herhangi bir çalışmada da kullanılmadığı görülmüştür. Yapılan çalışmalarda, genel olarak bu yıllardaki rüşdiye sayılarıyla ilgili toplam sayıya yer verilmiştir. Tespit edilen ilgili istatistikte ise Osmanlı Devleti’nin bütün idari birimlerinde yer alan rüşdiyelerin isimleri ve

sayıları verilmiştir. İstanbul ve taşradaki rüşdiyeler, kız ve erkek mektepleri olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu istatistiğin, 1889-1890 yıllarında rüşdiye sayısını toplu bir şekilde görmek ve hangi idari birim içerisinde kaç rüşdiyenin aktif olduğunu tespit etmek adına önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA, A.MKT.MHM., 100/98, 3 Rebiülevvel 1273/1 Kasım 1856.

BOA, A.MKT.MVL., 87/86, 8 Şevval 1273/1 Haziran 1857.

BOA, A.MKT.UM., 278/95, 19 Şaban 1273/14 Nisan 1857.

BOA, İ.DH., 175/9411, 21 Cemaziyelahir 1264/25 Mayıs 1848.

BOA, İ.DH., 175/9470, 3 Şaban 1264/5 Temmuz 1848.

BOA, İ.DH., 353/23335, 19 Ramazan 1272/24 Mayıs 1856.

BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-92.

BOA, MF.İBT., 27/110, 1308/1890-91.

BOA, MVL., 298/3, 19 Receb 1272/26 Mart 1856.

BOA, MVL., 350/7, 9 Şaban 1272/15 Nisan 1856.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 184-219;

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 249-257.

Düstûr, Birinci Tertip, Cilt: II, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1289, s. 187-190;

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 45. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1307, s. 354.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 46. Sene, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1308, s. 354.

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 176, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839.

Takvim-i Vekâyi, Sayı: 372, 23 Rebiülevvel 1264/28 Şubat 1848.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), Cilt: VI, Tarihi İstatistikler Dizisi, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 35.

Diğer Basılı Eserler

150. Yılında Tanzimat, (Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

AKYILDIZ, Ali, “Mekteb-i Maârif-i Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (gözden geçirilmiş 3. basım) EK-2. Cildinde, Ankara 2019, s. 236-238.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2008*, Pegem Akademi, Ankara 2008.

ALTIN, Hamza, “1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, (2008), (ss.271-283).

ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, (ss. 513-514).

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXI, İstanbul 2006, (ss. 515-516).

BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1067, Eskişehir 1998.

Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, (Yayımlayan: Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1991.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğunda Reform: 1856-1857*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, (Ed. H. C. Güzel), Cilt: XV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (ss.44-60).

ENGELHARDT, Edouard, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1989.

ERDOĞDU, Teyfur, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ocak 1996, (ss.183-247).

ERGİN, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: II, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940.

İNALCIK, Halil ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

KARAL, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V-VII, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri 1861-1876*, Cilt: VII, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KAYA DOĞANAY, Fatma, *Tanzimât’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yayınları, Ankara 2007.

Mahmud Cevad (İbnü'ş Şeyh Nafi), *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1338.

OMAY, Aliye, "İlk Kız Öğretmen Okulunun Kuruluşu", *Türk Yurdu*, Cilt: VIII (8), (Eylül 1987), (ss.52-57).

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Silvan Rüşdiye Mektebi ve Tedrisatı", *Sultanlar Şehri Silvan, Eğitim-Kültür-Medeniyet*, (Edit. Oktay Bozan vd.), Sonçağ Akademi, Ankara 2021, (ss. 1-34).

ÖZCAN, Abdülkadir, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", *150. Yılında Tanzimat*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1992, (ss. 441-474).

ÖZTÜRK, Cemil "Dârümuallimât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, (ss. 549-550).

ÖZTÜRK, Cemil, "Dârümuallimîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VIII, İstanbul 1993, (ss. 551-552).

ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXV, İstanbul 2008, (ss.300-303).

Refet (Urfa Mebûsu), "Türkiye'de İptidai Maarif", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı: 7, Nisan 1341, s. 38-41.

Refet (Urfa Mebûsu), "Türkiyede İbtidâi Maarif-2", *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı:8, Mayıs 1341, s. 141-144.

SHAW, Stanford J. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, (Çev. Hür Güldü), Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SHAW, Stanford J. ve KURAL SHAW, Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), Cilt: 2, E yayınları, İstanbul 2010.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

ŞANAL, Mustafa, "II. Abdülhamid Döneminde Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Cilt: 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, (ss. 407-441).

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu vd.), İdeal Kültür Yayıncılık, Ankara 2011.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 1964.

YILDIZ, Hatip, *Diyarbakir Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.

TEKDAL, Danyal, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899)", *Şarkiyat* 12/3 (Ağustos 2020), s. 369-409.

Albümler

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90431---0058.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0013.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90505---0002.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90430---0018.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90428---0026.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0098.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0125.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90504---0043.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90412---0043.jpg>

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri,
Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90806---0021.jpg>

EK-1: Rüşdiyeler İle İlgili *Düstûr*'da Yer Alan 15 Maddenin (Md. 18-32.) İlk Sayfası

﴿ ۱۸۷ ﴾

اون النجی ماده مستقل اولان قز صبیان مکتبلیزک خواجه و دیکش
اوسته لری قانین اوله جقدر
فقط مطلوب درجده اهلیتی معلل بنشدیر بلنجیه دکن مسن و ادیب
آدمردن معلم تعیینی جائزدر
اون بدنجی ماه قز صبیان مکتبلیزک اصول تدریسی و صورت اداره سی
و مدت تحصیلیه و نه طلیه سی و شاگردانک تحصیلیه اولان مجبور یتری
واحوال ساره سی ارکک صبیان مکتبلیزک حقتده موضوع اولان احکام
نظامیه به تابع اوله جقدر

(مکاتب رشديه)

اون سکرنجی ماده بشوز خانه بی متجاوز اولان برقصه اهالیسی صرف
اسلام ایسه بالکن اسلام و صرف خرستیان ایسه بالکن خرستیان ایچون بوز
مکتب رشديه اوله جقدر و اگر اهالیسی مختلط ایسه اسلام ایچون بشقه
و خرستیان ایچون بشقه بر مکتب رشديه یا یله جقدر و بووجهله مختلط
قصه ده مکتب رشديه سی اوله حق صنف اهالیزک عددی بوزخانه دن زیاده
اولق لازمدر و سائر صنوف غیر مسلمه حقتده بو قاعده جاریدر
اون طقوزنجی ماده مکاتب رشديه نك مصارف انشایه سی و معلم و خدمه سنک
مخصصاتی و سائر کافه مصارفاتی ولایت معارف اداره سی سنديغندن تسویه
قلنه جقدر

یکرمجی ماده تأسیس اولنه جق مکاتب رشديه اذبه سی مجلس کبیر
معارفدن وریله جک رسمه تطبیقا انشا قلنه جقدر
یکرمی زنجی ماده هر مکتب رشديه نك شاگردانی مقدارینه کوره بر
ویا یکسر معلم اول و ثانسی اولوب بونلر معلمین نظامنامه سنه تطبیقا
انتخاب و تعیین قلنه جق و بوندن بشقه هر مکتب رشديه نك بر مبصر و بر بوانی
دخی اوله جقدر

یکرمی ایکنجی ماده رشديه معلم اوللریزک سکزر بوز و معلم ثابلیزک بشر
بوز غروش معاشی اوله جق و مبصره ایکی بوزالی و بوابه بوزالی غروش
معاش و بریلوب مصارف متفرقه سیچون سنوی دردر بیک غروش تخصیص
ایدیله جک و بو حسابه کوره هر مکتب رشديه نك مصارف عادیه سنویه سی
نهایت فرق بیک غروش اوله جقدر

Ek-2: 1307/M.1889-1890 Yıllarına Ait İstatistiğin İlk Sayfası (BOA, MF. İBT. (Osmanlı Arşivi Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî), 29/123)

Yer	Adı	Şifre	Notlar
L. İstatistik	İstatistik	50	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
M. İstatistik	Şifre	11	11
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
N. İstatistik	Şifre	4	4
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
O. İstatistik	Şifre	4	4
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
P. İstatistik	Şifre	10	10
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
Q. İstatistik	Şifre	5	5
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
R. İstatistik	Şifre	58	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	
	Şifre	1	

MF İBT 29/123 8. Varak
1 sh 609

Ek-3: II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümü İçerisinde Yer Alan Rüşdiye Mektepleri

Resim 1: Ankara Rüşdiye Mektebi⁷¹

Resim 2: Ayntab Rüşdiye Mektebi⁷²

71 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90431---0058.jpg>

72 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik

Resim 3: Erzincan Rüşdiye Mektebi⁷³

Resim 4: Urfa Rüşdiye Mektebi⁷⁴

Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90435---0013.jpg>

73 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90505---0002.jpg>

74 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90430---0018.jpg>

Resim 5: Rodos Rüşdiye Mektebi⁷⁵

Resim 6: Karahisar-ı Şarki Kasabası'nda Rüşdiye Mektebi⁷⁶

75 Rodos Rüşdiye Mektebi, Fethi Paşa Evkafı'ndan olup 1268 senesinde küşad olunmuştur. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90806---0021.jpg>

76 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90428---0026.jpg>

Resim 7: Bevrut'ta Rüsdive Mektebi⁷⁷

Resim 8: Lazkiye Kasabası'nda Rüşdiye Mektebi⁷⁸

77 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0098.jpg>

78 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik

Resim 9: Kudüs-i Şerif Sancağı Halilu'r Rahman Rüşdiye Mektebi⁷⁹

Resim 10: Dimetoka Kasabası'nda İbtidâiye ve Rüşdiye Mektebi⁸⁰

Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-44---0125.jpg>

79 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90504---0043.jpg>

80 İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Elektronik Erişim: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90412---0043.jpg>

(Tablo içinde kullanılan dipnotlar)

1 Ders programının altına düşülen notta; “yaz ve kış rüşdiye mektepleri ale’l-umûm vakt-i zuhurdan dört saat evvel açılacak ve yarım saat sonra derslere bidâ olunub eyâm-ı sayfda nihayet saat onda ve eyâm-ı şitada saat on buçukta azâd edilecektir.” denilmiştir. Bkz. BOA, MF.İBT., 27/110, 1308/1890-91.

2 Bayram Kodaman, a.g.e., s. 101-102.

3 Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), Cilt: VI, Tarihi İstatistikler, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s.46.

4 Verilen dipnotta horasan’ın iki defa yazıldığı, bu nedenle erkek rüşdiyelerin 369 ve toplam okul sayısının ise 375 olduğu belirtilmiştir. Bu durumda erkek öğrenci sayısı 16.592, toplam erkek öğrenci sayısı ise 16.751 olmuştur. Bkz. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924), s. 46.

5 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

6 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

7 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

8 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

9 BOA, MF. İBT., 29/123, 1309/1891-1892.

Prof. Dr.
Taner ASLANAksaray Üniversitesi Tarih Bölümü.
E posta: taneraslan@aksaray.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8207-3224>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 02/08/2022 Kabul edildi. / Accepted 03/09/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1153317>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nde Avusturya Postaları

Austrian Posts in the Ottoman State

Öz

Osmanlı Devleti'nde yabancı postaların varlığının 15. Yüzyılda Venedik'e verilen imtiyazlar neticesinde başladığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazlar neticesinde posta açma hakkını elde eden Avrupalı devletler, ülkenin önemli ticaret merkezlerinde posta büroları açmışlardır. Yabancı postalar arasında en dikkat çekici posta ise Avusturyalılara aitti. Çeşitli anlaşmalarla posta büroları açan Avusturya, açtığı 80'den fazla posta bürosuyla önemli bir varlık alanı oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, mühim bir sorun olan yabancı postalarla ve özellikle de bunlar arasında sayıca ve faaliyet açısından oldukça geniş bir donanımına sahip olan Avusturya postalarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Çalışmada, Osmanlı topraklarında Avusturya postalarının kuruluşu ve bu postalarla yapılan mücadele üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Posta, Avusturya postaları, Osmanlı Devleti

Abstract

It can be said that the existence of foreign posts in the Ottoman Empire started as a result of the privileges given to Venice in the 15th century. As a result of the privileges given by the Ottoman state, the European states, which obtained the right to open mail, opened post offices in the country's important trade centers. Among the foreign mails, the most remarkable mail belonged to the Austrians. Austria, which opened post offices with various agreements, has created an important area of existence with more than 80 post offices it has opened. It had to struggle with foreign posts, which was an important problem in the Ottoman Empire, and especially with Austrian posts, which had a wide range of equipment in terms of numbers and activities. In the study, the establishment of the Austrian posts in the Ottoman lands and the struggle with these posts are emphasized.

Key words: Post, Austrian Posts, Ottoman Empire

ATIF: ASLAN Taner, "Osmanlı Devleti'nde Avusturya Postaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (714-728)

CITE: ASLAN Taner, "Austrian Posts in the Ottoman State", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (714-728)

Screened Turnitin

Giriş

Osmanlı Devleti'nde sistemli olarak yabancı postalar 19. Yüzyılda kurulmuştur.¹ Ancak yabancı postaların varlığı 15. Yüzyılın ortalarına kadar gitmektedir. Yabancılara ait posta teşkilatının, II. Mehmet zamanında 1453'te Ceneviz ve 1454'te Venediklilere tanınan posta taşımacılığı imtiyazının verilmesiyle başladığı söylenebilir.² Venedikliler, posta taşımacılığında Cenevizlilere göre daha aktif faaliyet yürüterek, elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde ilk yabancı posta teşkilatını kurmuşlardır. İskenderiye-Halep-İzmir ve İstanbul hattında kurulan posta teşkilatı, mektupları posta kuryeleri vasıtasıyla göndermekteydiler. Denizci kimliğiyle öne çıkan Venedikliler, bu özelliklerini limanlar arasındaki haberleşmede de kullanarak bir nevi 16. Yüzyılda bu sahada varlık alanı oluşturmuşlardır. Ayrıca bu faaliyetlerini önceleri gizli olarak yürütürken çalışma alanını genişletmiş ve yasal olarak yürütmeye başlamışlardır.³

I. Süleyman zamanında, Avrupalı devletlere verilen siyasi ve ticari ayrıcalıkların en önemli sonuçları arasında posta imtiyazları önemli bir yere sahip olmuştur.⁴ İlerleyen zamanlarda buna benzer verilen imtiyazlardan istifade eden Avrupalı devletler, muhtelif antlaşmalara posta ile ilgili hükümleri zorla koydurtmuşlardır.⁵ Bu hükümler arasında Osmanlı Devleti'nin önemli yerlerinde postahane açmak ve işletmek de yer almaktaydı.⁶ Yabancı postalar, umumiyetle sefaret postalarının naklini sağlıyorlardı. Bu husus, devletler hukukunun sefaretlere ait muafiyetler faslının bir fıkrasında yer almıştır. "Her guna taarruzdan masun bulunan sefaret kuryeleri sefarete ait posta işlerini görebilir ve kendi eşyalarını da gümrük teftişlerinden muaftır."⁷

Devletler hukuku prensibi bağlamında postaya dair muafiyetler neticesinde sefaretlerin haberleşmesini⁸ sağlayan yabancı postalar, zamanla posta ve eşya taşımaya ruhsat almışlardır.⁹ Yabancı postaların kurulmasında levantenler ile gayrimüslim tebaanın bulunduğu önemli ticaret merkezlerinin etkili olduğu söylenebilir.¹⁰ Aslında Osmanlı

- 1 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, editör: E. İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, İstanbul 1999), 602.
- 2 Edvin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı II", *Yeni Koleksiyon*, no. 8, (Ocak 1980): 9-11; Güleser Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II", *PTT Dergisi*, no. 27, (Ocak 1985): 21-22.
- 3 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", 21-22
- 4 Sakin Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Y: 2, no. 13, (Haziran 1939): 25.
- 5 Tanju Demir, "Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 7, no. 1, (2005): 172; Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge: Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrak-ı Muzırır (1889)", *Toplumsal Tarih*, (Ekim 2001): 48.
- 6 Kamuran Günseli, "Levant Şark Postaları", *Türk Pulculuğu*, Y: 3, no. 13, (Mayıs 1977): 11.
- 7 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 25.
- 8 Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, Y: 2, no. 4-5, (15 Şubat 1984): 26.
- 9 Edvin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı", *Yeni Koleksiyon*, no. 1, (Ekim-Kasım 1978): 9.
- 10 Salih Kuyaş, "Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları", no. 8, *Tarih ve Toplum*, (Ağustos 1984): 57.

topraklarında yabancı postalar devletin postalarının yetersizliğini iddia ederek, kendi sefaretlerinin haberleşmesini sağlamak maksadıyla postahane kurmak hakkını elde etmişlerdir.¹¹

Avrupa'dan gelen postalar, Osmanlı Devleti tarafından özel kuryeler vasıtasıyla taşınırdı. Bu kuryeler ise hususi olarak tahsis edilen yeniçerilerin himayesinde korunmakta ve Osmanlı topraklarında güvenlikleri üst seviyede sağlanmaktaydı. Söz konusu kuryelerin taşıdıkları ilk postalar resmi postalardı, 1729 yılından itibaren de özel postaları da taşımaya başlamışlardır.¹² Osmanlı Devleti'nin önemli şehir merkezlerinde yabancı postalar kurulmuş, bunlar arasında Fransız, Avusturya, Alman, İngiliz ve Rus posta büroları önemli yer teşkil etmekteydi. Bu postalar bağlı oldukları devletlerin paraları üzerinden özel tarife uyguladığı gibi kendi pullarını da kullanmaktaydılar.¹³

Osmanlı Devleti'nin önemli şehir merkezlerinde kurulan yabancı postalar arasında en etkin ve uzun soluklu Avusturya postası olmuştur. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde kurulan Avusturya postalarının kuruluşu ve Osmanlı postaları üzerinde oluşturduğu tekel ile bu postalarla yapılan mücadele üzerinde durulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Avusturya Postalarının Kuruluşu ve Gelişimi

Osmanlı Devleti'nde mihver müesseseler arasında yer alan posta kurumu, posta taşımacılığı ve dağıtımında tek söz sahibi olana kadar, yabancı postalar faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Venediklilerin başlattığı posta faaliyetlerinden sonra birçok Avrupa devletinin Osmanlı topraklarında posta büroları açtıkları görülmektedir. Bu postalar arasında en önemli ve büyük boyutlarda işlerlik kazanmış yabancı posta teşkilatına Avusturyalılar sahip olmuşlardır.¹⁴ Özellikle Lloyd Şirketi¹⁵ sayesinde güçlü bir organizasyon kurmak suretiyle bu sahada üstünlüğü ele geçirdikleri görülmektedir. Kurdukları 80'den fazla posta bürosu ile Osmanlı limanları arasında neredeyse tek isim olma özelliğine sahip olmuşlardır.¹⁶ Önemli şehir merkezlerinde Avusturya posta büroları açılmıştı. Bu postalar kendi paraları üzerinden özel tarife uygulamakta ve kendi pullarını kullanmaktaydılar.¹⁷ Mensup oldukları ülkenin vatandaşlarının posta hizmetlerini sağlamakla birlikte, Osmanlı tebaasına da bu hizmeti sunmaya başlamışlardır. Avusturya postaları başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ndeki yabancı postalar, uluslararası posta birliğine girene kadar yabancı devletler ile posta faaliyetlerinde aracılık üstlenmişlerdir.¹⁸

11 Kamuran Günseli, "Levant Şark Postaları", Y: 3, no. 13, 11.

12 Rizi, "Levant Postaları", no. 1, 9.

13 Turgut Tan, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilmiş Kamu İmtiyazları", *AÜSBFD.*, C: XXII, no. 2, (Mart 1967): 285.

14 Yağmur, Say, "Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası", *PTT Dergisi*, no. 27, (Şubat 1990): 21.

15 Lloyd Şirketi hakkında geniş bilgi için bakınız, M. Emre Kılıçaslan, *Osmanlı Kıyılarındaki Batı: Avusturya Lloyd Buharlı Kumpanyası*, (İstanbul: Libra Kitap, 2019).

16 Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, Y: 3, no. 1-2, (15 Nisan 1984): 37.

17 Tan, "Yabancılara Verilmiş Kamu İmtiyazları", 298.

18 Mehmet Cemil Bilsel, *Lozan*, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933): 155.

Avusturya postalarının Osmanlı ülkesindeki varlığının Karlofça Antlaşmasında Avusturya elçilik memurlarının seyahatlerinde gereken yardımın ve kolaylığın gösterileceğine dair taahhüdün verilmesiyle başladığı ileri sürülebilir.¹⁹ Bu antlaşmadan sonra posta haberleşmesine dair en ileri ve köklü adımın ise 1718 Pasarofça ve 1791 Zıştovi antlaşmalarıyla gerçekleştiği söylenebilir. Bu antlaşmalar Avusturyalılara posta açma ruhsatını verdirtmiştir.²⁰ Pasarofça Antlaşması ile Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında ticaret ve seyr-i sefain antlaşması yapılmıştır. Bu, iki ülke arasında serbest ticareti mümkün kılmış, bu bağlamda Avusturya konsoloslukları kurulmuştur. Söz konusu antlaşma sonrasında ticaretin gelişmesi beraberinde haberleşme evraklarının da mübadelesini zorunlu kılmıştır. Ancak Osmanlı postaları halka ait mektup naklini yapmadığından²¹, bu durumun haberleşme evraklarının taşınmasında sorun oluşturması üzerine 1719'da Avusturya elçiliği ile Avusturya arasında posta teatisi başlatılmıştır.²² Yapılan antlaşmalar gereğince Avusturyalıların postahane açma haklarını elde etmelerinin yanı sıra Avusturya sefaretinin posta görevlilerine de her türlü kolaylık sağlanmıştır.²³

Avrupa'da eğitim, okuryazarlığın artması ve buna bağlı olarak haberleşme araçlarındaki gelişim, insanlar arasındaki iletişimde de yeni anlayışları intaç kılmıştır. Bu bağlamda Avrupa'da haberleşmenin en önemli ayağını oluşturan postanın halka da inmesiyle birlikte posta hizmetlerinin önemi artmaya başlamıştır. Avrupa'da halkın postalarının da taşınmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde postahanesi bulunan Avusturya, sefaret haberleşmesinin yanı sıra halka posta hizmeti sunmaya başlamıştır (1726).²⁴ Böylece başlangıçta İstanbul'daki Avusturya sefreti ile Viyana arasındaki resmi haberleşmeye yönelik faaliyette bulunan Avusturya postası 8 yılda gelişip organize olmasıyla 1729'da genel posta haline dönüşmek suretiyle, bütün posta işlemlerini ve faaliyetlerini yürütür duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti Avusturya postalarının hem faaliyetlerine müsaade etmiş hem de korunmasını sağlamıştır.²⁵ Avusturya postalarına Osmanlı Devleti'nce verilen güvenceler özellikle İngiliz ve Hollandalı tüccarlar tarafından da tercih edilmiş, bu durum Avusturya postalarının uluslararası posta hizmetlerinde tartışmasız üstünlüğünü ortaya koymuştur.²⁶

1746 tarihi ise Avusturya postaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. İmparatoriçe Maria Terez zamanında Viyana'dan İstanbul'a İstanbul'dan Viyana'ya ayda bir defa olmak

19 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", no. 27, 21-22.

20 İbnü'z-ziya Ahmed Reşid, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", *İstışare*, no. 16, (1 Kanun-ı Sani 1324): 724

21 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 25.

22 Say, "Türk Postası", 38; Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26; Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", 602.

23 İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", 725-726.

24 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26; Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, no 9, (Ocak 1983): 27.

25 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", no. 27, 22; Say, "Türk Postası", 38; Günseli, "Levant Şark Postaları", 11

26 Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar", no. 13, 27.

üzere düzenli posta faaliyetleri başlatılmıştır. Söz konusu tarih Osmanlı Devleti'nde yabancı postaların faaliyetlerinin başlangıcı kabul edilmektedir.²⁷ 1784'te Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşma ile Avusturya postalarının posta imtiyazı genişletilmiştir. Daha önce ücretsiz nakledilen resmi postalarla birlikte bütün mektuplar belli bir tarifeyle tabi tutulmuştur.²⁸ Avusturya Posta İdaresi bu tarihte sefarethaneden ayrılarak kiraladığı özel bir binada düzenli posta hizmetlerine başlamıştır.²⁹

Avusturya, posta işletme talebini her antlaşmada zikretmiştir. 1791 Zıştovi Antlaşmasının 13. maddesine buna dair taleplerin girdiği görülmektedir. "Ve devlet-i imparatoriyeden iyâb ve zihâb eden kuryelerden kable's-sefer soyulanların Devlet-i Aliyye emvâl-i mağsûbelerinin zarar tahsîlini icâb edecek cemi'-i esbâb ve vesâili müsamaha ve iğmâz etmeyeceğinden mâ'adâ fimâ ba'd kuryelerinin emnen ve salimen iyâb ve zihâblan kargir te'sîr olacak vecihle iktizâ eden nizâmı icra eyleye."³⁰ Görüldüğü üzere Avusturya bu maddede, bu talebini yinelediği gibi, Avusturya posta kuryelerinin Osmanlı Devleti'nde serbestçe posta taşımacılığı yapmasının sağlanması ile zararların karşılanması ve muhafazası da yer almaktaydı. Avusturya'nın diplomatik girişimleri ile Osmanlı ülkesinde meşruiyet elde eden Avusturya postaları, 1821'den sonra düzenli ve istikrarlı posta haline getirilmiştir.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Avusturya postaları İstanbul, Selanik ve İzmir başta olmak üzere önemli şehir ve merkezlerde 78 postahane açmıştır. Bu postaların taşımacılık faaliyetleri ise Lloyd ve Tuna Buharlı Gemi Şirketlerince yürütülmekteydi.³¹ 1836'da kurulan şirketin çalışanları posta memuru görevini de üstlenmişlerdir. Bu da Avusturya postalarının düzenli bir görünüm sergilemesini sağlamıştır. Bu durum diğer Avrupa postaları arasında Avusturya postalarının tercih edilebilirliğini artırmıştır.³²

Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmalara posta ile ilgili koydurduğu hükümler sonucu elde ettiği ayrıcalıklarla konumu güçlenen Avusturya postaları, faaliyetlerini daha geniş bir yelpazede tutmaya başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne gelen postaların taşınmasını üstlenen Avusturya deniz taşıma şirketlerinin faaliyetleri artınca bazı limanlarda acentelikler açmak suretiyle posta muamelesine de başlamışlardır. Söz konusu acenteliklerin açılmasına onay veren Osmanlı bürokratları başlangıçta bu postaların faaliyetlerini mahzurlu görmemişlerdir.³³ Avusturya posta acentelerinin kendi vapurlarıyla posta nakil ve dağıtım işlerini yürütmeleri Osmanlı posta sisteminde bir açığı kapattığı izlenimi uyandırmaktadır. Bürokratların müsaade etmelerinin arka planında bu durumun yattığı söylenebilir. Zira Osmanlı posta sisteminin düzenli bir posta ağına sahip olmaması bu duruma sessiz kalınmasının bir sebebi olarak öne sürülebilir. Bundan dolayı olsa gerek Avusturya postalarının posta evraklarının taşınmasında bir sakınca görmemiş

27 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26.

28 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", no. 27, 22.

29 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", no. 27, 22; Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26.

30 İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", 725

31 Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 602-603.

32 Aykara, "Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları II", no.27, 22.

33 Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26; Şekip Eskin, "Türk Posta Tarihi", *TC Münakalat Vekâleti PTT Dergisi*, Y: 4, no. 39, (Ağustos 1941): 27-28.

olabilirler. Avusturya Posta İdaresi, Osmanlı Devleti'nde posta işletmesinden önemli bir kazanç elde edince acenteliklerin sayısını artırmaya başlamış, İzmir, Beyrut, Trabzon, İnebolu, Samsun, Giresun, Çanakkale, İskenderun vs. liman şehirlerinin de bulunduğu 15 acentelik açmıştır.³⁴

Avusturya Postalarının Menfi Faaliyetleri ve Buna Dair Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nde yabancı postalar, antlaşmalarla elde ettikleri imtiyazlar sayesinde İstanbul başta olmak üzere, önemli ticaret merkezleri ile bu arada gayrimüslim Osmanlı tebaasının meskun olduğu bölgelerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Avusturya postaları ile birlikte diğer Avrupa postalarının Osmanlı Devleti'ndeki varlığı bir zaruretten doğmuştu. Ancak postanın önemli bir kar marjı sağlamasıyla birlikte bu kazançlarından vaz geçmek istemeyen yabancı postaların varlığı, hem iktisadi hem de önemli bir güvenlik sorunu meydana getirdiklerinden dolayı sonuçları ağır bir biçimde hissedilmeye başlanmıştır.³⁵ Yabancı postaları, özellikle Tanzimat sonrasında taşra birimlerinde faaliyetlerine müsaade edilmesiyle birlikte, geniş bir ağa sahip olmuşlardır. Ülke içinde geniş çaptaki teşkilatlanmaları güvenlik açığı meydana getiren yabancı postalardan kurtulmanın çıkış yolları aranmaya başlanmıştır.³⁶ Yapılan antlaşmaların etkisinin yanı sıra önemli bir güç haline gelen yabancı postalar, bağlı oldukları devletlerin elçiliklerini diplomatik baskı aracı olarak da kullanmaktaydılar. Herhangi bir kontrole tabi bulunmayan³⁷ yabancı postalara gelen mektuplar, paketler ve çantalar, Osmanlı memurlarının gözleri önünden geçirilip posta acentelerine götürülerek dağıtımı yapılmaktaydı.³⁸

Avusturya, kurduğu posta teşkilatının diğer postalara nazaran hız, güvenlik ve modern görünümü sayesinde elde etmiş olduğu üstünlüğü, politik ve ekonomik kazanca dönüştürmüştür. Osmanlı postalarının modernizasyonunun istenilen seviyelere gelememesi, Avusturya postalarının tercih edilirliliğini intaç kılmıştır. Bu durum, devletin önemli bir kazanç halini alan postalardan pay elde edememesiyle sonuçlanmaktaydı. P. Hugonet'e göre yılda 300.000 mektup söz konusu postalarca Osmanlı vergisinden kaçırılmıştır. Devletin bir senede mektup, paket ve para havalesi olarak bütün trafiğinin yaklaşık 380.000 olduğu göz önüne alınırsa meselenin vehameti çok daha iyi anlaşılmış olur.³⁹ Böylece yabancı postalar bağlı buldukları devletlerin önemli bir kâr elde etmesini sağlıyorlardı. Avrupalı devletler postalardan 600-800.000 Frank elde ederken Osmanlı Devleti ise 12 milyon 500 bin Frank zarara uğratılmış oluyordu.⁴⁰ Özellikle Avusturya postalarının elde ettiği kâr daha yüksekti. Bütün masraflar çıkarıldıktan sonra 1 milyon krona ulaşan bir kar

34 Eskin, "Türk Posta Tarihi", no. 39, 27-28; Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no.13, 26.

35 Günseli, "Levant Şark Postaları", 11.

36 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Yeni Türkiye*, no. 32, (2000): 318.

37 Rizi, "Levant Postaları I", 9.

38 Semerci, "Şark Postaları", 23.

39 Say, "Türk Postası", 38.

40 Muharrem Semerci, "Posta Tarihinde Şark Postaları", *PTT Dergisi*, no. 103, (Haziran 1991): 22; Tan, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları", 299.

elde etmekteydiler.⁴¹

Avusturya postaları başta olmak üzere bütün yabancı postalar, Osmanlı Devleti'nde giderek bir sömürü aracı durumuna gelmişlerdir. Mali açıdan verdikleri zararın yanı sıra aynı zamanda hakimiyeti zedeleyen bir teşebbüs halini almışlardır. Özellikle azınlık isyanlarının arttığı bir dönemde evrak-ı muzırraların ulaştırılmasında bu postaların aracılık ettikleri anlaşılmıştır. Devlet görevlileri, yabancı postaları denetleme ve inceleme haklarının olmamasından dolayı bu postahanelere gelen ve giden evraklar ve postalar ile kişileri tespit etme olanağına sahip olamıyorlardı. Söz konusu postahanelere Müslüman tebaanın girmesine de müsaade edilmemesi durumu daha ciddi hale getirmekteydi. Özellikle muzır olarak nitelendirilen propagandist içerikli yayınlar, söz konusu postahaneler vasıtasıyla ülkeye sokulmaktaydı.⁴² Muzır neşriyatların dağıtım merkezi konumundaydılar.⁴³ Bunun yanı sıra yasak ilaç, kaçak eşya ve silahlar bu postahaneler aracılık etmekteydiler. Bu durum ülke için büyük bir tehdit niteliğini haizdi.⁴⁴

Bir ihtiyaçtan dolayı varlığına müsaade edilen yabancı postalar, zamanla gayr-ı resmi uygulamalarıyla önemli bir sorun halini almıştır. Propagandist faaliyetlerde kullanılan yasak yayınların ülkeye sokulmasında bu postalar dikkatlerden kaçmamıştır. Yasak yayınların ülkeye girişi bu kanallar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Yabancı postaların menfi faaliyetleri incelemeye alınmış, pek çok hukuka muğayir hadiselerin odağında yer aldıkları tespit edilmiştir. Girit valisine gönderilen bir emirnamede Hanya, Kandiye ve Resmo iskelelerinden Avusturya posta vapurları vasıtasıyla insan kaçakçılığı yapıldığına yer verilmektedir. Girit valiliğinin söz konusu yasadışı faaliyetlere müsaade etmemesi, gerekli yasal işlemlerin başlatılması istenmiştir. Ayrıca ilgili ülkenin elçiliğine de delilleriyle beraber gönderilen yazıda, vapurların uluslararası yasalara uygun tarzda faaliyet yürütmeleri ve gereğinin yapılması vurgulanmıştır.

Avusturya elçiliği uluslararası yasalara göre hareket edilmesi için gerekenin yapılmasına dair bir bilgiyi Osmanlı makamlarınca paylaşmak yerine, uluslararası antlaşmaları ve bir ülkenin iç hukukunu ve egemenlik haklarını hiçe sayan teşebbüslerden dolayı gözaltına alınan Avusturya posta vapurunda görevli memurların serbest bırakılmasını istemiş, memurların yasadışı herhangi bir faaliyet içerisinde olmadıklarını iddia etmiştir. Hatta buna dair teminat dahi vereceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı makamları "elinde mürur tezkiresi olmayan hiç kimsenin livalardaki iskelelerden posta vapurlarına alınmaması"nı söz konusu iskelelerde görevli memurlara tebliğ etmiştir. Ayrıca bu, posta vapur acentelerine de bildirilmiş olmasına rağmen yasal geçiş belgeleri olup olmadığına bakılmaksızın geçişlerin olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı makamları tarafından bu durumun hiçbir devlet tarafından kabul edilmeyeceği, rıza gösterilemeyeceği, yapılan hukuksuz uygulamaların devletlerarası münasebetleri bozacağı dile getirilmiştir.

41 Eskin, "Türk Posta Tarihi", no. 39, 27-28; Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", no. 13, 26; Bilsel, *Lozan*, 155.

42 Karakışla, "Arşivden Bir Belge", 48.

43 Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, (Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2005): 83

44 Demir, "Salih Zeki ve 'Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması'", 173.

Bu bağlamda durumun giderek önemli bir hukuki sorun halini alması üzerine posta vapur acentelerinin bağlı buldukları Avusturya'nın Hanya konsolosu Mösyö Estaflic'e hukuksuz faaliyetler delilleriyle iletilmiştir. Ayrıca Girit'te Avusturya posta acenteleriyle hukuk zemininde mücadele yolu seçilmiş, geçişlerde suiistimallerin önlenmesi için acentelere bir yazı gönderilmiştir.⁴⁵ Kalas şebhenderliğinden Hariciye Nezaretine gelen bir yazıda, Simeno adında Avusturya Posta Vapurunun 78 kadar Yunan redif askeriyle birlikte, belirtilmeyen bir sebeple İstanbul'a hareket ettiğine dair bilgiye rastlamaktayız.⁴⁶

Trabzon limanında, posta vapurları ile çok sayıda silahın kaçak yollarla getirildiği tespit edilmiştir. Osmanlı gümrük memurlarının denetim ve incelemeleri neticesinde silahların kime ait olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kaldı ki posta acentesinde görevli Mösyö Fosti Küt söz konusu silahların sahibi bulunana kadar acentenin deposunda tutulmasını ve bu müddet zarfında da gümrük ücretinden muaf tutulmasını istemiştir. Yapılan yazışmalarda savaş malzemeleri ve silahların Osmanlı topraklarına girişinin yasal olmamasına rağmen ruhsatsız silahların hangi nedenle getirildiğinin izahı istenmekte, ayrıca yasal olmayan silahların ancak Osmanlı gümrük depolarında muhafazasının sağlanmasının gereğine değinilmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti yabancı posta acenteliklerine gelen her nevi postayı denetleyemiyordu. Bu durumun mahzurları göz önüne alınarak, acentelerin bağlı buldukları devletlerle bu hususa dair yapılan diplomatik görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti'ne ait posta evraklarının Osmanlı posta acentesi tarafından dağıtımının yapılacağı hükme bağlanmış olsa da buna uyulmadığı birçok uygulamada görülmektedir. Osmanlı Devleti evrak-ı muzırta olarak tavsif ettiği zararlı yayınların ülkeye girişine yasak getirmiş olmasına rağmen yabancı posta acentelerinin aldıkları izinlerle bunu deldikleri görülmektedir. Örneğin yasak yayınlar arasında yer alan İmer gazetesinin Avusturya Lloyd şirketince özel bir pul ile sahiplerine ulaştırıldığı anlaşılmıştır. Bu gibi özel pul ile posta evraklarının dağıtımının hem hazineye hem de zararlı yayınların hukuki ve siyasi mahzurlar doğuracağı vurgulanmıştır.⁴⁸

Osmanlı limanlarına yabancı posta vapur acenteleriyle getirilen mektup ve evrakların, rıhtıma çıkarıldıktan sonra vapur acentelerinin bağlı buldukları devletlerin konsolosluklarına götürülerek konsolosluk vasıtasıyla dağıtımının yapıldığı görülmektedir. Osmanlı makamları dağıtılan evrakların mahiyetinin bilinmemesinin mahzurlu bir durum oluşturduğuna dair bilgi konsolosluklara iletilmiştir. Zira söz konusu evrak ve mektupların acentelerden alınarak teftiş edildikten sonra acentelere verilmesi oldukça önem arz etmekteydi.⁴⁹ Benzer bir durum da Ayvalık'ta meydana gelmiş, yabancı posta acenteleri tarafından yurda sokulmak istenen yasak materyaller ile posta ve diğer malzemelerin doğrudan gümrük idaresine götürülerek burada kontrollerinin sağlanmasından sonra ilgili posta acentelerine teslim edilmesine dair tedbirler alınmasına yönelik çalışmalar yapıldığı

45 BOA, HR. MKT., 256-57.

46 BOA, BEO, 930-69690, vt. 1.

47 BOA, HR. MKT., 354-1, s. 2; BOA, HR. MKT., 354-1 s. 3.

48 BOA, DH.MKT., 1410-107.

49 BOA, DH.MKT., 1537-86.

görülmektedir.⁵⁰ Bunun yanı sıra Osmanlı posta memurlarının yasaklı ve zararlı yayınlara rastladıklarında derhal Zaptiye Nezaretine bildirmeleri istenmekteydi.⁵¹

Yabancı posta acentelerinin hukuksuz faaliyetlerde bulduklarına rastlanılmasına rağmen, yapılan antlaşmalar gereğince bu acentelerde doğrudan arama yapılamıyordu. Bu sebeple yabancı posta büroları bu durumdan faydalanarak her türlü yasak yayının dağıtımını yapmaktaydı. Bu durum ise yasak yayınların tespitini ve önlenmesini zorlaştırmaktaydı. Hükümet, Osmanlı posta memurlarının yetkilerinin sınırlı olmasından dolayı fazla bir şey beklemediğinden bu hususta Rüsumat kolcularına çok iş düşmekteydi. Hükümet gelen mektup ve yayınlar hususunda daha dikkatli davranmalarını istemekteydi.⁵² Osmanlı Devleti, yasak yayınların kontrol altına alınabilmesi, postanın dağıtım sırasında liman şehirlerinde vilayet tercümanlarının da yabancı posta acentelerinde bulundurulması için ilgili sefaretlere bu hususta tebliğat göndermiştir. Yabancılar arasında daha önce yaşanan olumsuz gelişmelerden edinilen tecrübe ile birtakım hoşnutsuzlukların oluşabileceği de göz önünde tutulmuştur. Ancak yasak yayınların kontrolünün ve denetiminin sağlanması için gereken tedbirlerin alınmasında her türlü zorluklarla da mücadele edilmekteydi.⁵³

Osmanlı ülkesine ecnebi vapurları aracılığıyla giren bu tür zararlı evrakların dağıtım sırasında vilayet tercümanının da ecnebi postahanesinde bulundurulması ve bu sayede zararlı bir evrakın dağıtılıp-dağıtılmadığının kontrol altında tutulmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Yasak yayınlarla mücadelede önlem olarak yalnızca posta vapurlarıyla gelen materyallerin denetlenmesiyle bir netice alınamayacağı, bunda birtakım aksaklıkların yaşanacağı bunun için yabancı posta acentelerinde bu konuya mahsus bir memurun görevlendirilmesinin gereği üzerinde durulmuşsa da bir sonuç alınamamıştır.⁵⁵ Hem yasak yayınların engellenmesi hem de posta naklinden daha fazla gelir elde edilmesi için yabancı posta vapurlarıyla rekabet edebilecek Osmanlı posta vapur şirketinin kurulması için çalışmalar başlatılmışsa da bir gelişme kaydedilememiştir. Ayrıca vapur taşımacılığında elde edilen gelir masrafları karşılanamamıştır. Bahriye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda İrade-i Mahsus Posta Vapurları için 400.000 kuruş gider 17.000 kuruş da gelir gösterilmiştir. Bunun için yerli posta vapurlarının hukuku saklı olmak kaydıyla posta taşımacılığında “seyr ü sefer vapurlar” sağlanana kadar yabancı posta vapurlarının devamında karar kılınmıştır.⁵⁶

Yabancı posta vapurları aynı zamanda “erbab-ı fesad” olarak nitelendirilen suçluları da kaçırmaktaydılar.⁵⁷ Gayrimüslimlerin isyanlarda kullandıkları silahlar da yine bu posta vapurlarınca ülkeye gizlice sokulmaktaydı.⁵⁸ Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Avusturya posta vapurları vasıtasıyla

50 BOA, DH.MKT., 1465-69.

51 BOA, Y.PRK.PT., 9-94, 1311, vr. 2.

52 BOA, DH.MKT., 1406-34.

53 BOA, DH.MKT., 1535-76.

54 BOA, DH.MKT., 1364-43.

55 BOA, DH.MKT., 1465-69.

56 BOA, MV., 225-65.

57 BOA, BEO, 208-15554.

58 BOA, DH.MKT., 1398-64.

yasaklı yayınların dağıtımının yapıldığından bahsedilmektedir.⁵⁹ Muzır evrakların, dergi, mecmua ve diğer yasak yayımların Osmanlı ülkesine gayri hukuki yollarla girişi yine yabancı posta acentelerince yapılmaktaydı.⁶⁰ 1895 Ermeni isyanlarında propagandist muzır yayımlar söz konusu postahaneler vasıtasıyla dağıtılmıştır.⁶¹ Evrak-ı muzır olarak tavsif edilen bu yasak yayınların dağıtımında sefaretlerin, yabancı posta acenteleriyle birlikte hareket ettikleri tespit edilmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından yasak yayınların dağıtımı hususunda sefaretlere yapılan başvuruların neticesiz kalacağı aşikardı. Bununla ilgili olarak Hariciye Nezareti'nde oluşturulan komisyon⁶², yabancı postahanelerin bağlı oldukları sefaretlere bu hususta başvuruda bulunmuş ancak bu başvuru neticesiz kalmıştır. Avusturya hükümetine yapılan başvuruda Avusturya postahanelerine gelen posta ve diğer evrakların teftiş edileceğine dair teminat verilmesine rağmen bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.⁶³

Yabancı postalar mali açıdan Osmanlı hükümetine zarar vermektedir. Bu postaların verdiği mali zararlara karşı Tanzimat Dairesi'nin yapısal bazı kararlar aldığı görülmektedir. Postahane-i Amirenin zarara uğramasına karşı hukuk çerçevesinde birtakım tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Tanzimat Dairesi posta nizamnamesinde buna dair aldığı karar şu şekildedir. "Sevâhil-i Osmâniye'de işleyen yerli ve ecnebî bi'l-cümle vapurlar Devlet-i Aliyye postahânesinden başka mahalden dâhilen verilen posta mektûblarını kabûl etmeleri kat'iyen memnû'dur buna mugâyir hareket eden kapudanlardan liman idâresi vâsıtasıyla ilk def'asında beş ve ikinci def'asında onbeş ve üçüncü def'asında elli Osmanlı altını cezâ-yı nakdî tahsil ve postahâneye teslim olunacaktır ve cezâ-yı nakdî ecnebî kapudandan alınacak ise keyfiyet liman idâresi cânibinden vapurun mensûb olduğu konsolatoya protesto edilerek hükm-i nizâm icrâ kılınacaktır."⁶⁴

Bunun sebeplerinden biri Osmanlı postahanelerinin yetersizliğini göstermeleridir. "Postalarınızı ıslâh ediniz, sonra düşünürüz"⁶⁵ cevabıyla karşılaşıyordu. Aslında bunu öne sürmelerinin tek sebebi olabilirdi, o da bu meseleyi sürüncemede bırakarak bir boşluk oluşturarak kendi postalarının devamlılığını sağlamak olarak değerlendirilebilir. Devlet bunun giderilerek yabancı postalarla rekabet gücüne sahip bir posta teşkilatını vücuda getirme gayreti içinde olmuştur. Postanın modern hale getirilmesiyle öne sürdükleri postaların ıslahı meselesi halledilmiş olacak ve öne sürecekleri bir durum kalmayacaktı. Ayrıca devletin kendi postasını modern hale getirmesiyle önemli bir güvenlik açığı da ortadan kaldırılmış olacaktı. Mihver müesseseler arasında yer alan postanın kurumsal yapıya kavuşturulması oldukça elzem bir durum arz etmekteydi.⁶⁶

Osmanlı Devleti yabancı postaların diplomatik kanallarla ortadan kaldırılmasının kısa zaman içerisinde mümkün olamayacağını göz önüne alarak rekabet edebilecek donanımlı bir posta teşkilatının kurulmasını zorunluluk olarak görmüştür. Bu bağlamda

59 BOA, BEO., 363-27189.

60 BOA, BEO., 363-27189.

61 Semerci, "Şark Postaları", 22.

62 BOA, BEO., 358-26800; BOA, BEO., 358-26800.

63 BOA, BEO., 358-26800.

64 BOA, BEO, 207-15512.

65 İbnü'z-ziya Ahmet Reşit, "Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri", 723.

66 Demir, "Salih Zeki ve 'Ecnebi Postahaneleri'nin Kaldırılması", 173.

Avrupa postalarının hususiyetlerine uygun bir posta teşkilatına yönelik çalışmalara ağırlık verilmiştir. Postahanelerde görev alacak kişilerin istidatlı olabilmeleri için Avrupa’da posta uzmanlarının yetişmesi sağlanacaktı. Bu önemli bir açığı kapatabilecekti. 1900 yılında posta ıslahına yönelik olarak yapılan çalışmalar da bu bağlamda önemlidir. Yabancı postaların merkezi yerlerde şube açmalarının önüne geçilmek suretiyle faaliyet sahalarının daraltılması amaçlanmıştır. Özellikle Lloyd başta olmak üzere diğer şirketlerin ana caddelerde şube açmalarına yasak getirilerek önlem alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu tür uygulamalar ve tercihler, uygulama safhasına geçirilememiştir. Belki de en dikkat çekici tedbir olarak Osmanlı vatandaşlarının yabancı postahaneleri tercih etmeleri ve kullanmalarını yasaklayan bir fermanın çıkartılmasıdır (1900)⁶⁷. Lloyd şirketine karşı alınan önlemler bununla kalmamış, yabancı postaların en çok faaliyet gösterdikleri şehirlerden olan İzmir’de şirketlerin ana cadde üzerindeki şubelerini kaldırarak başka bir yere taşınmasına dair bir irade yayınlanmıştır.⁶⁸ Bunun yanı sıra uluslararası posta birliğinin belirlemiş olduğu posta ücretlerinin yarısına gönderi kabul edilmesi de alınan kararlar arasındaydı.⁶⁹

Avusturya postalarının Osmanlı ülkesinde faaliyet alanlarını genişletmesi ve ülkede önemli bir posta taşıma vasıtası haline gelerek neredeyse Osmanlı postaları üzerinde hakimiyet kurar hale gelmesine karşı tedbirler yoğunlaştırılmış, bu bağlamda bir komisyon oluşturulmuştur.⁷⁰ Yabancı postanelerde yasadışı gönderilerin giderek artmasına karşı söz konusu postaneleri denetlemek için gümrük memurlarının bulundurulmasının zorunlu hale getirilmesi atılacak önemli bir adımdı. Yolsuzluk başta olmak üzere her türlü mali denetimin sağlanması, Posta ve Telgraf Nezareti’nce yabancı postaların bütün faaliyetlerinin denetlenmesi gerekliydi.⁷¹

Yabancı postalara karşı alınacak tedbirler ve bunun uygulanabilirliği ve denetlenebilirliğine dair atılacak adımlar tartışılırken daha net bir tavır Hariciye Nezaretince gerçekleştirilmiş, nezaret, Osmanlı Devleti’nde işlemekte olan yabancı postaların bağlı buldukları elçiliklere, söz konusu postaların kaldırılmasına dair talebi içeren bir yazı gönderilmiş, buna en sert tepki Avusturya elçiliğinden gelmiştir. Elçilik bu hususa dair yapılan antlaşmaları gerekçe göstererek bu bağlamda postaların her türlü faaliyetinin yasal bir statüsü olduğuna dair bir yazıyı nezarete göndermiştir.⁷²

Osmanlı Devleti’nde yabancı postaların faaliyetlerine dair her türlü yasal önlemlerin alınması şüphesiz en önemli adımdır. Ancak, devlet postalarının tanzim ve ıslahına yönelik atılacak adımlar oldukça önemlidir. Zira yabancı postaların ilgası durumunda posta hizmetleri ile ilgili ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların izalesi ancak bu yolla mümkün olabilirdi. İlga durumunda Osmanlı postalarının posta hizmetlerinin aksamaması için her türlü modernizasyonu sağlaması zaruri idi. Buna dair özellikle oluşturulan komisyonlar önemlidir. Bunlardan biri de Hariciye Müsteşarı Artin Efendi’nin başkanlığında oluşturulan

67 Çırağan, “Filistin’de Osmanlı Postaları”, 62.

68 Demir, “Salih Zeki ve ‘Ecnebi Postahaneleri’nin Kaldırılması”, 171-172

69 Behçet Çırağan, “Filistin’de Osmanlı Postaları”, *Yeni Koleksiyon Filateli-Nümismatik Dergisi*, no. 24, (Ağustos 1981): 62.

70 *BOA, BEO.*, 867-64987.

71 *BOA, Y.A.RES.*, 132-98.

72 *BOA, Y.A.HUS.*, 216-90.

komisyondur. Komisyon Osmanlı postalarının yabancı postalarla rekabet edebilmesi için değerlendirmelerde bulunmuştur.

Bu öneriler ve değerlendirmeler arasında; yabancı postahanelerin kapatılması durumunda oluşacak boşluğun doldurulması için, Osmanlı postahanelerinin yeniden tanzim ve ıslahına yönelik çalışmaların bir an evvel tamamlanması, sürdürülebilir bir yapının oluşturulması, postaların emniyetinin sağlanması, postaların ilgasına dair sefaretlerin öne sürdükleri ıslahatların acilen yerine getirilmesi yer almaktaydı. Bu bağlamda Sadrazam Kamil Paşa'nın bu hususa dair Babıali'ye gönderdiği yazı oldukça dikkat çekicidir. Paşa alınacak tedbirlerin herkesin güvenini tesis edecek bir şekilde yapılmasının önemine ve gereğine değinmiştir. Ayrıca posta idaresine liyakatli kişilerin getirilmesi, ıslahatlarla Osmanlı postalarının daha modern, güçlü ve güvenilir hale getirilmesiyle yabancı postaların yerini alabileceğini belirlemektedir.⁷³

Kamil Paşa'nın diplomasiyi dikkate alarak herkesin güvenini tesis edebilecek bir tanzim ve ıslahla nitelikli bir hale getirilecek Osmanlı postalarını muhafaza etmek için ek tedbirlere de başvurduğu görülmektedir. Komisyonlarda yabancı postaların denetimi için Osmanlı posta memurlarının görevlendirilmesine dair alınan karar tatbik edilmeye başlamış, bu bağlamda Mösyö Gran ile Karın-i Sani Nuri Paşa arasında Osmanlı Devleti'ndeki yabancı postalarla ilgili olarak bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre⁷⁴; 1- Ecnebi posta çantaları Osmanlı memurlarının gözetiminde açılacaktır. 2- Osmanlı tebaasına ait haberleşme, evrak, matbuat ve yasak yayınlar Osmanlı postahanesine teslim olunacaktır. 3- Ecnebi tebaaya ait mektuplar ecnebi postalarıyla dağıtılacak ise de postalar Osmanlı memurlarının denetiminde açılacaktır. Denetim esnasında memleketin asayişini bozacak postalar ile yasak matbuat bulunursa Zaptiye Nezareti'ne teslim olunacaktır. 4- Hatta şüphe görülecek evrak dahi Zaptiye'ye verilecek ve sahiplerine teslim olmayıp iade edilecektir.

Osmanlı Devleti'ndeki Avusturya postaları sorununun çözümünde yaşanan bir diğer gelişme de Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından 6 Ekim 1908'de işgal edilmesi ile olmuştur. Bosna-Hersek'in işgali sorununu iki devlet çözmek için Şubat 1909'da tanzim ve 26 Nisan 1909'da bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolün 7. maddesinde "Devlet-i Aliye'nin posta hizmetinde haiz olduğu hükümler hakkını tasdiklen Avusturya Macaristan müşterek devleti bugün yabancı postahanelerin bulunduğu mahallerdeki Avusturya-Macaristan postahanelerini bu protokolün tasdikini takiben kaldırmayı ve ülkede postahaneleri bulunan başka devlet postahanelerini kaldırdıkça Osmanlı memleketindeki diğer postahanelerini de kaldırmayı taahhüt eder."⁷⁵ denilmektedir. Bu madde üzerine Avusturya postahaneleri kaldırılmıştır.

Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgali üzerine Osmanlı Devleti'nde bu ülkeye karşı boykot yapılmış, posta ve telgraf nezareti çalışanları Avusturya üretimi olan fesleri giymemişler, Hereke Fabrikası'nda üretimi yapılan kalpakları giymek suretiyle bu boykota destek vermişlerdir. Ayrıca Avusturya postalarına mektup vermeyerek bu postaların işleyişini engellemeye çalışılmışlardır. Bu durum 1. Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti.

73 BOA, Y.A.HUS., 216-90.

74 BOA, Y.PRK.PT., 9-94.

75 Semerci, "Şark Postaları", 23.

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ile Osmanlı Devleti'nin aynı safta yer almasıyla birlikte Avusturya postalarının faaliyetlerine izin verilmiş, diğer devletlere müsaade edilmemiştir.⁷⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde bir ihtiyaçtan doğmuş olan yabancı postalar, yapılan antlaşmalarla konumlarını daha da güçlendirmişlerdir. Uygulamaları ve faaliyetleri ile zamanla Osmanlı Devleti'ne mali, yönetim ve iç güvenlik açısından sorun oluşturmaya başlamışlardır. Yabancı postalar arasında en dikkate değer posta ise Avusturya postaları olmuştur. Özellikle Lloyd şirketi vasıtasıyla bu sahada üstün duruma gelmiş olan Avusturya postalarının modernleşmeyle birlikte Osmanlı Devleti'nde posta ve taşımacılıkta kendini hissettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde denetim ve incelemelerden uzak olan yabancı postalar önemli bir iç güvenlik sorunu oluşturmuşlardır. 19. Yüzyılda ayrılık isyanlarının arttığı bir dönemde, bu isyanları körükleyen materyallerin söz konusu postahaneler vasıtasıyla ülkeye sokulduğu anlaşılmış, Osmanlı makamları bu hususa dair yabancı postaların bağlı oldukları devletlerin elçiliklerine yazılı başvuruda bulunmuş ancak ilgili elçilikler buna dair somut bir adım atmamışlardır. Yabancı postalar, Osmanlı Devleti'ne mali açıdan da külfet oluşturmuşlardır. Bu anlamda Avusturya postaları iktisadi bakımdan önemli bir kar marjı elde etmekteydiler. Bütün bu menfi durumu ortadan kaldırmak için Osmanlı bürokratları bir takım önlemler almaya çalışmışlardır. Bu önlemlerin daha evvelden yapılan antlaşma hükümlerinden dolayı yerine getirilemediği anlaşılmaktadır. Devletin hukuk-ı şahanesi açısından ciddi bir tehdit halini alan yabancı postalar ve özellikle Avusturya postalarının Birinci Dünya Savaşı'na kadar yapılan her türlü mücadeleye rağmen ilgası sağlanamamış, söz konusu savaşın başlamasıyla birlikte ülkeye büyük bir kambur haline gelmiş olan bu postalar ortadan kaldırılabilmiştir.

Yabancı postaları ortadan kaldırmak için başlatılan mücadele ve çalışmaların, Osmanlı postalarının modernizasyonunun sağlanması gibi müspet neticeler de doğurduğu söylenebilir. Zira yabancı postalarla rekabet edebilecek modern posta teşkilatının vücuda getirilmesi elzemdi. Bundan mühlhem Osmanlı postaları klasik posta teşkilatından Avrupa'nın modernleşmeyle birlikte elde ettiği yeni sistem posta hizmetlerini Osmanlı postalarına tatbik etmiştir. Ayrıca yabancı postaların işleyişi, sistemi ve düzeni takip edilmek suretiyle Osmanlı postalarının bu postalara göre dizayn edilmesini sağladığı düşünülebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO, 207-15512.

BOA, BEO, 208-15554.

BOA, BEO, 930-69690.

BOA, BEO., 358-26800.

BOA, BEO., 363-27189.

BOA, BEO., 867-64987.

BOA, DH.MKT., 1364-43.

BOA, DH.MKT., 1398-64.

BOA, DH.MKT., 1406-34.

BOA, DH.MKT., 1410-107.

BOA, DH.MKT., 1465-69.

BOA, DH.MKT., 1535-76.

BOA, DH.MKT., 1537-86.

BOA, HR. MKT., 256-57.

BOA, HR. MKT., 354-1.

BOA, MV., 225-65.

BOA, Y.A.HUS., 216-90.

BOA, Y.A.RES., 132-98.

BOA, Y.PRK.PT., 9-94.

Telif-Tedkik Eserler

Aykara, Güleser. “Ülkemizde Yabancı Devlet Postaları ve Posta Uzmanları II”, *PTT Dergisi*, no. 27, (Ocak 1985), ss. 21-23.

Bilsel, Mehmet Cemil. *Lozan*. İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933.

Buyan, Sakin. “Posta Tarihi ve Postalarımız”, *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Y: 2, no. 13, (Haziran 1939), ss. 25-26.

Çırağan, Behçet. “Filistin’de Osmanlı Postaları”, *Yeni Koleksiyon Filateli-Nümismatik Dergisi*, no. 24, (Ağustos 1981), ss. 29-62.

Demir, Tanju, *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Demir, Tanju. “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 7, no. 1, (2005), ss. 170-185.

Eskin, Şekip. “Türk Posta Tarihi”, *TC Münakalat Vekâleti PTT Dergisi*, Y: 4, no. 39, (Ağustos 1941), ss. 24-27.

Günseli, Kamuran. “Levant Şark Postaları”, *Türk Pulculuğu*, Y: 3, no. 13, (Mayıs 1977), s. 11-32.

İbnü’z-ziya Ahmed Reşid, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, *İstişare*, no. 16, (1 Kanun-ı Sani 1324), ss. 721-728.

Karakışla, Yavuz Selim. “Arşivden Bir Belge: Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrak-ı Muzırır (1889)”, *Toplumsal Tarih*, (Ekim 2001), ss. 48-50.

Kılıçaslan, M. Emre. *Osmanlı Kıyılarındaki Batı: Avusturya Lloyd Buharlı Kumpanyası*. İstanbul: Libra Kitap, 2019.

Kuyaş, Salih. “Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları”, no. 8, *Tarih ve Toplum*, (Ağustos 1984), ss. 57-63.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*. C. 2, editör: E. İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, İstanbul 1999), ss. 513-649.

Rizi, Edvin. “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı II”, *Yeni Koleksiyon*, no. 8, (Ocak 1980), ss. 9-11.

Rizi, Edvin. “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı”, *Yeni Koleksiyon*, no. 1, (Ekim-Kasım 1978), ss. 9-11.

Say, Yağmur. “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası”. *PTT Dergisi*, no 27, (Şubat 1990), ss. 35-39.

Semerci, Muharrem. “Posta Tarihinde Şark Postaları”, *PTT Dergisi*, no. 103, (Haziran 1991), ss. 22-26.

Tan, Turgut. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılara Verilmiş Kamu İmtiyazları”, *AÜSBFD.*, C: XXII, no. 2, (Mart 1967), ss. 285-326.

Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar”, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Y: 3, no. 1-2, (15 Nisan 1984), ss. 37-43.

Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postalar”, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, no 9, (Ocak 1983), ss. 27-28.

Yurtsever, Ersin. “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler”, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Y: 2, no. 4-5, (15 Şubat 1984).

Dr. Öğr. Üyesi

Arzu BAYKARA TAŞKAYA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1712-4881>Dumlupınar Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu, Kütahya.
a.baykara20@gmail.com-
arzu.bkaya@dpu.edu.tr

Başvuruda bulundu.

Applied

Kabul edildi.

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past:

28/07/2022

07/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1150138>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Minerals in the 3rd Region Of The Eyalet Of The Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Bahr-i Sefid In Ottoman Empire) And (Raw Materials Flowing Abroad)

Cezāyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 3.Bölge'de Madenler ve (Yurtdışına Akan Hammade)

Abstract

Eyalet of the Archipelago, one of the most important provinces of the Ottoman Empire, had sanjaks consisting of the islands of Lemnos, Mytilene, Rhodes and Chios. The minerals that we will describe, although their boundaries have changed over time, are discussed in the area covering this geography. After being operated by the state during the classical period, Ottoman minerals became the focus of attention of domestic and foreign investors from the second half of the 19th century. Many of the minerals in the province we have discussed have not yet been fully determined. We see that foreigners generally aspire to minerals on the islands opened for operation. Although the state did not find it appropriate to give the operation of the mines to foreigners; determined the conditions in the specifications and regulations and granted the mining concessions. The salterns in the sanjaks were also determined. Although the operating conditions and tax rates of the mines were determined by the state, some of the mines were not operated and the state canceled the privilege of the mines in cases where taxes were not paid. In the article, all kinds of documents reflected in the archive regarding the locations, usage areas, operating privileges, taxation, export areas of the minerals in the Eyalet of the Archipelago are explained in the traces of the documents found in the Ottoman Archives of the Presidency State Archives. In the article, the material wealth of the Ottoman Empire flowing abroad with the privileges given to foreigners in the context of mines, which was one of the basic wheels of the economy, from the sanjaks to the villages and the connected islands is also mentioned.

Keywords: Eyalet of the Archipelago, Lemnos - Mytilene - Rhodes and Chios Sanjaks , Mines, Contracts, Foreign Concessions.

ATIF: TAŞKAYA, Arzu BAYKARA , "Cezāyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 3.Bölge'de Madenler ve (Yurtdışına Akan Hammade)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (729-778)

CITE: TAŞKAYA, Arzu BAYKARA , "Minerals In The 3rd Region Of The Eyalet Of The Archipelago (Eyālet-i Cezāyir-i Bahr-i Sefid In Ottoman Empire) And (Raw Materials Flowing Abroad)", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (729-778)

Öz

Osmanlı Devleti'nin en önemli vilayetlerinden biri olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Limni, Midilli ,Rodos ve Sakız adalarından meydana gelen sancaklara sahiptir. Sınırları zaman içinde değişiklik göstermekle beraber anlattığımız madenler bu coğrafyayı kapsayan alanda ele alınmıştır. Osmanlı madenleri, klasik dönem boyunca devlet eliyle işletildikten sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Ele aldığımız vilayetteki madenlerin birçoğu henüz tam olarak saptanamamıştır. İşletmeye açılan adalardaki madenlere genellikle yabancıları talip olduğunu görüyoruz. Devlet yabancıları madenlerin işletmesini vermeyi uygun bulmamasına rağmen; şartname ve nizamnamelerde koşulları saptayarak maden imtiyazlarını vermiştir. Sancaklarda bulunan tuzlalar ayrıca açıklanmıştır. Madenlerin işletme şartları ve vergi oranlarının devlet tarafından saptanmasına rağmen madenlerin bazılarının çalıştırılmadığı, vergilerinin ödenmediği durumlarda devletin madenlerin imtiyazının feshettiği olmuştur. Makalede Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin izinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde bulunan madenlerin yerleri, kullanım alanları, işletme imtiyazları, vergilendirme, ihraç yerleri ile alakalı olarak arşive yansıyan her türlü evrak açıklanmıştır. Makalede ekonominin temel çarklarından biri olan madenlerin sancaklardan karyelere ve bağlı adalara kadar uzanan bağlamda yabancıları verilen imtiyazlarla Osmanlı Devleti'nin yurt dışına akan maddi servetine de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti, Limni -Midilli -Rodos ve Sakız Sancakları, Madenler ,Mukavelenamerler, Yabancı İmtiyazları.

Introduction

The Ottoman Empire was very rich in terms of mines, which was one of the sources of great income for its treasury.¹ Until the second half of the 19th century, Ottoman mining was regulated according to Sharia rules. In the second half of 19th century, it is obviously seen that the state ownership on the mines of Ottoman Empire still continued. Therefore, we can talk about an ownership of lands and mines pursuant to the state's interests. Besides, the state did not have respective legislations for each mine. So, the old law system, "*Kanun-u Kadim*" had been used for a very long time². Mines would be used inside the borders and if only there had been redundant mines, they would be exported with the permission of the government³.

From the end of the 17th century, mining has lost its earlier significance because of the effects of foreign developments. After that, because of the social and economical troubles, some of the mines made loss and were closed. The Ottoman Empire which could not follow

-
- 1 Fahrettin Tızlak," XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları ", Vol 60, No 229, 1996, p.703.
 - 2 Arzu Baykara Taşkaya , "XIX-XX. Yüzyılda Fethiye Kazasında Krom Madenleri ve bu madenlerin İşletme İmtiyazları", *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Prof. Dr İsmail Aka'ya Armağan Sayısı*, XXV/1, Temmuz, İzmir, 2010,p.79.
 - 3 Erdem Saka," Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* Cilt:6 / Sayı:2 , Haziran 2019,ss 1060.

the development of the mining sector in West, lost its important mining zones because of the wars and riots in the beginning of the 19th century. In this period, because Ottoman Empire's mining regulations couldn't solve the problems, Europe mining regulations were tried to adapt Ottoman Empire regulations. However, these regulations caused the Ottoman Mining sector to depend on foreigners⁴.

During the classical period the Ottoman mines were worked by the state but in second half of the 19th century state mines were opened Ottoman and foreign investors. While Ottoman Empire hopes to gain the new commercial treaty and friendship of England, France and the United States against especially Russia's starting to threaten from Caucasus to the Balkans and Eastern Anatolia, and France's initiative in North Africa, by allowing Germany, emerged as a new military and economic power, to invest in land try to balance policy. The endowed economic privileges in order to provide friendship of powerful states and the trade agreement, makes the Ottoman finances which already in a not good situation because of the war with Russia worse⁵.

Ottoman Empire was one of the richest countries in terms of natural resources because of its large territorial land. Since Ottoman Empire could not perform contemporary changes on mining, the other countries took advantage of these natural resources⁶. Three years after the Land Act of 1858, which made all underground wealth the property of the state, a new mining regulation was signed. Foreigners were granted the right to become partners in mining companies established by Ottoman citizens. According to the mining regulation made in 1869, foreigners could have almost the same rights as Ottoman citizens in terms of mineral exploration and extraction.⁷ Natives and foreigners had equal rights in mine management with the recognition of the right of having lands and then the law of foreigners' mining in 1886. In the managed and operated mines, the revenues obtained did not cover the expenses incurred for the production activities.⁸ However, the operation and sale of minerals to foreign countries was subject to certain restrictions.⁹

We see that mining activities were intense in the Eyalet of the Archipelago and its subordinate sanjaks, especially in Chios (Table 1). Cuinet, who wrote his work from Ottoman statistics, also confirms that although there were important mines in the province, their locations were not known. We know that Imroz and Chios have antimony¹⁰ mines currently in operation and very beautiful marble quarries of various colors. Leros has white

4 Yaşar Öcal, "19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları", *OTAM*, 44 /Güz 2018, p.189.

5 Yusuf Ziya Bildirici "Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 / 2009 ,p.99.

6 Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, VOL .6, ,Samsun 1991, p.256.

7 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Savaş Yayınları , 1982, p.127-128.

8 Tızlak, *i,b,i,d*,,p.705.

9 Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)" Prof. Dr Bekir Kütükoğlu'na Armağan , İstanbul, 1991,p. 280-306.

10 The antimony mineral has been known since ancient times and is often ground into powder for use as medicine and cosmetics.

marble quarries.¹¹ Since the 19th century Rhodes Island was a sanjak, Kos Island was connected to this sanjak.¹² İncirli (Nisyros) Island is a small island located on the south side of Kos Island.¹³ In the Ottoman Empire, sulfur was present in the Karesi Sanjak and on the İncirli Island of the Eyalet of the Archipelago.¹⁴ Especially after the start of the sulfur mine production, the interest in the sulfur soil of the island increased from the surrounding areas.¹⁵ We can learn from the yearbooks that there was a kind of raw metal suitable for the production of black shale mixed with boron in the islet called “Yallı” at a distance of four or four and a half miles on the north side of this island.¹⁶

In Rhodes, the information given about the mines of the island in ancient times includes marbles and agates of various colors, as well as keruse, chalk and verdigris; While it was known that lead oxide and copper acetate were found, today there is no information about these mines.¹⁷ We know about the iron mines and marble quarries on the Carpathian Island. Famous for its gold mines in ancient times, and exploited by the Phoenicians who discovered them 700 years ago and then by the Greeks, today’s Thassos Island had only completely depleted silver mines and very little ores of copper, zinc and iron.¹⁸ The marble quarries in Thasos were not operated in the same way and were far from exhausted. Famous for their beauty, these marbles were sought after by ancient sculptors and architects. Nothing could be easier than unloading marble blocks from the high and well-maintained quarries, rail and wooden sleeper roads of this forest-covered island. Top quality opals and amethyst were available in Thassos.¹⁹

-
- 11 Vital Cuinet, *La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L'asie Mineure* Paris. E. Leroux, Volume 1.Tome Premier,Paris, , 1892,p. 357,374,400,414,504.
- 12 Ali Fuat Örenç, *Yakın dönem Tarihimize Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul:Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006,p.116.
- 13 1319 Eyalet of the Archipelago Yearbook, p.232.
- 14 Mehmet Bayartan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı madenlerinin Coğrafi Dağılışı “*Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1 2008,p.143-151.
- 15 Arzu Baykara Taşkaya, “Viticulture on the Island of Samos and Delicious-Desired Muskat Wine”,*Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), .2022,p50-75.
- 16 1319 Eyalet of the Archipelago Yearbook, p.232 and A Baykara Taşkaya,. “Rodos Sancağına Bağlı İstanköy Adası[İncirli Adası] Kükürt Madeni “, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 15 ,2022, p.17-39.
- 17 Vital Cuinet ,*i,b,i,d*,p.374
- 18 Zinc mine has also been used by mixing it in various mines. Mustafa Çullu, “Kurşun-Çinko Maden Artığı Kayaçlarla Üretilen Betonların Mekanik ve Fiziksel Özelliklerinin Araştırılması”, *Journal of Politeknik*, 2018;21(2):p.427-435
- 19 Cuinet, *i,b,i,d* ,p.525-526.

Table 1:The locations of the mines in the Eyalet of the Archipelago in the XIX Century.²⁰

Province	Sanjak	Location	Mineral
Eyalet of the Archipelago	-	Korni Island	Copper
Eyalet of the Archipelago	Chios	Kambiya	Zinc
Eyalet of the Archipelago	Chios	İspartondol	Zinc
Eyalet of the Archipelago	Chios	Pislivanda	Zinc
Eyalet of the Archipelago	Chios	-	Zinc
Eyalet of the Archipelago	-	Aya Yorgaki	Iron
Eyalet of the Archipelago	Chios	Kambiya	Lead
Eyalet of the Archipelago	Chios	İspartondol	Lead
Eyalet of the Archipelago	Chios	Pislivanda	Lead
Eyalet of the Archipelago	-	-	Sulphur
Eyalet of the Archipelago	Chios	-	Silvery lead
Eyalet of the Archipelago	-	Nikaria Island	Emery

We see the state's mineral exploration activities in the province. In the document written on April 3, 1866 (17 Zilkade 1282) from the Ministry of Finance and Public Works to the Governorate of the Eyalet of the Archipelago, Crete and the Mutasarrıflık of Cyprus, it was stated that Marseille Engineer Monsieur Dumbrovski was assigned to search for mines in the region. It was requested that the expenses of this person be met from the treasury. It is stated that this person had a servant with him to stop by Cyprus, Crete and Eyalet of the Archipelago and then to come to Dersaadet (Gate of Felicity); it was also stated that the person came with his tools and various materials. It was requested that 11,308 kurush, which was in addition to the transportation cost, be given from the treasury, while the cost of the horse, 25 kurus per hour, was provided from the budget of the venues in the places where the person would inspect.²¹ We see that the location of most of the mines in the province was unknown. It is also noteworthy that the people who came to examine the mines were foreigners.

20 Mehmet Bayartan, "i,b,i,d", p.147.

21 BOA,A.}MKT.MHM. / 352 – 72.

Table 2:Mines in the Eyalet of the Archipelago 1894 / 1311 Yearbook²²

Sanjak	Location	Minerals	Privilege	Explanation
Sanjak of Lemnos	-	-	-	A mine has not yet been discovered.
Sanjak of Mytilene	Island of Yunda	Hacı Apostol Saltern and One Saltern		Only the Hacı Apostol Saltern is in operation, and it was built for ten years and awarded to a contractor from the Ministry of Public Works.
Sanjak of Rhodes	Kani Ahmet Site	5-6 Saltern	-	
	Island of İncirli	Sulfur	Aleksandr Rali	
	Island of Karpathos	Silver Iron Lead plaster, Marble , Maltese Stone	-	Although the existence of the mineral is understood from the discovery of a German scientist, there is no mining operation.
	-	Black Shale Pine Maltese Stone	-	
	Island of Symi	5 Lime Quarries	-	20-30 thousand scales of lime are extracted and exported abroad.
	Island of Kasos	Gypsum	-	200 thousand weighing scales of gypsum are sold to Russia in two years. 80% of the mine is subject to customs tax, the remaining part is evaluated by the public, and the scale of the mine is sold for 30 money.
Sanjak of Chios	Kiramus Village	Antimony	Manoli Apostol Laryo Efendi	
	Potamya Village Vilamoti Village Toposto Village	Copper	-	The Privilege has been granted and the mine has not started operation.

In Table 2, we see that the mines were mostly located in the sanjaks of Rhodes and Chios, they were examined by foreign scientists and the operating privileges were given to foreigners.

1-Sanjak of Lemnos

Limnos Island is located in the northern part of the Aegean Sea, 61 km from the

Dardanelles. It is 476 km² wide and has a coastline of 259 km.²³ Only salt mines were mentioned as mineral assets in the region. We know that the salt mines worked as Mukataa property and worked under the orders of the voivodes.²⁴ There was a long-abandoned saltern in the south of Imroz Island, which was connected to the Sanjak of Lemnos.²⁵

The operated mukatas were managed by the voivodes, and the new administrator took over the saltern. The document signed by Abdurrahman Nafiz and dated February 28, 1836 (11 Zilkade 1251) was sent to the Asakir-i Mansure Treasury, where it was stated that the former Voivode of Lemnos Mehmet Atallah Efendi would transfer 15 thousand kilograms of salt to his successor, at the price he gave to the state. Selling the salt to the people of the island was considered, and the transfer of the salt to the treasurer of *Asakir-i Mansure* came to mind as an alternative.²⁶ In the document written from the *Mansure* Treasury, it was stated that the remaining 15 thousand kilos of salt from the mukataa salt plant of the explanation (mehaz) book of these records would be given to the chief accounting at 32 coin per kilo. In the reply from the Mansure treasury, it was requested that the deposits of Izmir and Patmos (Aegean Island) be given to the tax collectors in accordance with yedd-i vahid.²⁷ It was reported that Kocalar salt mines salt would cost 14 coin per kilo together with the wage laborer, and that the Izmir salt mines salt would be given 40 money per kilo, with the consent of the parties. It was written to the chief accountant that 15,000 kilograms of salt from 1248 was given to the Algerian son of Voivode of Lemnos Cami Hüseyin, a money changer, for a total of 12,000 kurush out of 32 coins.²⁸

There had been cases where records of revenues in salterns were requested. In the document of the director of real estate and construction dated 29 January 1891 (R 17 Kanuni Sani 1306), the value and income records of the salt mines in the sanjak of Lemnos and the warehouse on the island of Imroz were given, based on the document dated 8 February 1890 (27 Kanuni Sani 1305). It was requested that this document be sent together with the savings certificates and sent to the accounting of the brigade.²⁹

Selling or stealing salt from salterns without informing the state was also an important issue that was reflected in the documents. In the document dated July 1, 1791 (29 Shawwal

23 Feridun Emecen, "Limni", TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003, Vol, 27, p 190-192; J. H. Kramers – Besim Darkot, Limni, İslam Ansiklopedisi, 1955, Vol, VII, p.60-61.

24 It is possible to define tax farming as a general model by weeding out the basic elements that emerged from the various changes it has undergone throughout its long history: We can define the state as an element consisting of legal and/or shar'i tax elements generally limited to a certain place. The practice of mukātaa is to pay taxation in return for a certain annual price that is open to competition, usually determined by auction, and a portion of which is requested to be paid in advance. This transaction is the transfer of a reliable surety to tax collectors who will accept the profit and loss as their own for a limited period of time. Mehmet Genç, "İltizam", TDV İslâm Ansiklopedisi, Vol 22, İstanbul, 2000 p.154-158.

25 Cuinet, *i,b,i,d*, p. 486.

26 BOA, C..ML 637 – 26185.

27 Yed-i vahid is the term expressing the monopoly practice in Ottoman finance. The excess salt left over from the Limni voivode was sent to the Izmir salt mines as it was a monopoly system. Genç, " Yed-i vahid" TDV İslâm Ansiklopedisi", 2013 ,İstanbul, c. 43., p378.

28 BOA, C..ML 637 – 26185-3.

29 BOA, ML.EEM. / 123 – 60.

1205), more than 40,000 kilos of salt belonging to the year 1204 of the Imroz Island reaya in the Mediterranean was sold illegally abroad without giving any information, from the mukataa of Sultan Süleyman Evkaf. While a warning was made to the reaya for the collection of the money, a document was sent to the Boğazhisar guard regarding the situation.³⁰ In the document dated May 15, 1893 (28 Shawwal 1310), a judgment was sent to examine the situation of Halil Efendi and his guards, the former official of the Düyûn-ı Umûmiye (**Ottoman Public Debt Administration**), who allegedly stole salt from Porike Count do Pol Salt mines in Lemnos. The approval of the judgment appealed by the Director of the Ottoman Public Debt Administration of Rhodes State was sent to the Council of State with the documents of the court office. The situation was notified to the province and the decision of the commission was awaited. In addition, information about the situation was given to the Ministry of Finance and the Ministry of Internal Affairs, the local commission.³¹ A week later, the document (ilamat) sent from the Ministry of Finance of *Babiali* to Eyalet of the Archipelago, with the allegation that they stole salt from the Count do Pol Salt mines in Lemnos, was sent in accordance with the registry.³² We do not know how the situation turned out, since there is no other document.

Another place operated under Lemnos was the Island of Imroz saltern. This saltern in the vicinity of Kefaloz on Island of Imroz was on the big road on the sea road that leads to the sea shore and the other side to the villages. In the document dated 18 December 1846 (29 Zilhijce 1262), there was a problem with the delivery of 31,000 kilos of salt from Koca and its affiliated (tawabi) salt mines, which the Anatolian Company was operating on the Island of Imroz. The Anatolian Company's request was sent to the Biga guard to collect the remaining salt at the current price and to get all the salt from Kodjabashis (**kocabaşı**) of the salt mines who did not want to allow this situation.³³ A year later, the company demanded that the salaries of the workers who worked in salt mines in the provinces of Rumelia and Anatolia starting from 1259 and in salt mine which was in Imroz after 1258 be paid by the company in accordance with the specifications. It was ensured that 31,000 *okka* of salt, which caused problems in the Island of Imroz salterns in 1263, were delivered to Hasan Ağa, the manager of the salt mine of Foça of the Anadolu Company.³⁴ In the document dated 8 February 1848 (3 Rebiül Evvel 1264), it was requested that some of the questions of Mutasarrıf of Biga Hüseyin Hüsnü be answered in the document, in accordance with the share order of the company, for the examination of the salt obtained from the Island of Imroz Salt Mine and not delivered, in accordance with the order regarding the collection of the salt from the relevant Kodjabashis.³⁵

In the document dated February 5, 1848 (29 Safar 1264), the Island of Imroz saltern was not given to anyone from the island's people as a *timar* or *mukataa*, and there were

30 BOA,C.EV.. 75 – 3707.

31 BOA,BEO 200 – 14996.

32 BOA, DH.MKT. 44 – 37.

33 BOA, A.}DVN,20,45.

34 BOA, C..ML.. 687 – 28185. Although the value of Okka (Kyeye) varies from time to time and place, it is 1282,9 kg. Cengiz Kallek, "Okka" TDV İslâm Ansiklopedisi, C 33, İstanbul ,2007, p.338.

35 BOA, A.}MKT. 109 – 90.

those who wanted to take the privilege of this place. Two persons named Kiryoka and Yani sent the document to Imroz and Bozcaada District Governor Hasan, stating that they wanted to lease the operation of the saltern by paying 5000 kurush annually and by giving 10,000 kurus as advance payment (*muaccele*) to the Evkaf-ı Hümayunu of the island. It was stated in the document that this is the main saltern on the island, and that there has been no proper salt yield for five or six years. Each of the voivodes and tax farmers created a household and collected 17.000 kurush by taking tax under the name of tree tax, wicked (pig) tax, salt tax. In the first years of the *Tanzimat Fermanı (imperial edict of reorganization)*, it was stated that taxes were included in this mukataa which amounted to 17,000 kurush with the tax (tekalif-i seniyye) given by the people. Although 30 thousand kilos of salt were provided for the year 1263, it was stated that the saltworks were not that productive every year. One of the salt trustees (*emin*) took over the management of this business, and the transportation of salt by Anatolian captains and the shipment of salt to Huseyin Pasha Mutasarrif of Benghazi were provided. For the year 1263, the people of the *mukataa* also asked for salt, and the deputy and customs officer of the island became a mediator for this place, which they saw as a source of livelihood. Necessary information was given about the situation, and Lefof Efendi, who was the deputy and trusty of the ballot box, was opposed to the distribution and leasing of the miri property, which was registered until March 1264.³⁶

In the document dated 9 November 1862 (16 Cemazeyilevvel 1279), it was planned to build a store for salt extraction and four rooms for the stay of civil servants and janitors on Island of Imroz. In order to carry out these transactions, it was requested that the cost of 20,000 kurus be provided from the revenues of the locality; to overcome this devastated situation, the relevant document was sent to the Ministry of Finance.³⁷

In the Sanjak of Lemnos, there were only salt mines on the island of Imroz, which was connected to it in Lemnos. The salterns operated by the state with the voivodes were reflected in the documents due to unauthorized sales and operating privileges.

2- Sanjak of Mytilene

Mytilene is a mountainous Greek island located in the northeast of the Aegean Sea. The island, which is closer to Turkey's Ayvalık and Burhaniye districts than to the mainland of Greece, is the third largest island in Greece after Crete and Eğriboz. Its name comes from the old "Lesb(v)os" and the name used in Turkish comes from the town of "Mytilene", which was the center in the Middle Ages, and the history of the island dates back to the 3rd century BC.³⁸ The island draws attention with its mineral richness of coal, chalk and iron, especially emery stone. The island, which has three salterns, also has a high salt income.

a-Minerals

At the beginning of the XX century, emery stone and the materials produced from it had a very important place in the industry until the large-scale production of artificial abrasive and polishing materials. Until 1844, the only production place of emery stone

36 BOA, A.}MKT. 109 - 53 .

37 BOA,MVL 789 - 34 .

38 Besim Darkot , , " Midilli", IA, Vol .VIII: 1993,p.282-284.

was the island of Naxos, and when the Greek government nationalized this mineral, the price of the mineral increased. For this purpose, foreign capital turned its focus to Western Anatolia as a cheap and abundant production source.³⁹ It was stated in the document dated 22 December 1847 (14 Muharem 1264) that the mineral, which was discovered in Mytilene and claimed to be sandpaper, was not an emery mine.⁴⁰ In the island of Mytilene, a special officer was appointed and five types of stones were examined. It was stated that these stones were pokal bottle stones, and they were found in a very soft state when crumbled, and not as hard as emery. If some pieces were found in the deep part of the emery mine, it was stated that this mineral was not the desired mineral. It was stated that it is possible to manufacture bottles from non-remelted slag, and that the emery metal was hard after it was powdered. It was also confirmed by the French Monsieur Ojanir, who was doing the research (specialist) in the Imperial Mint (*Darphane-yi Amire*), that it was not soft like the five types of stone examined, but rather hard. Whether it was emery mine or pokal bottle mine, these mines, which were tendered for 80,000 kurus, were registered with the state, and it was stated that they would be given to Mehmet Ali Pasha for a price as in the past four years. Ziver Efendi, *Nazır* of the Imperial Factory, made the necessary examinations of the emery mine, which was sold to Europe from Izmir, and the collection of the money to be paid was made.⁴¹

Regarding the emery mine in Mytilene, the situation of *Müşir* of Hüdavendigâr Mustafa Pasha, who wanted this mine to be combined with the mine in Kula, was sent to the parliament, the situation was rejected, and a document was written to the Imperial Mint. The person who found and extracted the Kula mine, the merchant Lakost, also aspired to this mine and wanted to get to 5 *yük* for all of them. The rival situation between merchant Abot and Lakost, who were subjects of the Ottoman state, increased this privilege to 8 *yük*. Depending on the export situation of these mines to Europe, it was wanted to be given by looking at whether the persons could do this job or not.⁴² With the document dated 12 January 1848 (5 Safar 1264), the *Nazır* of the Imperial Factory, Ziver Efendi, informed the Imperial Mint to discuss the situation. He sent a memorandum to Supreme Council for Judicial Ordinances (*Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye*) in order that the mine be given in return for a salary of 10-15 thousand kurush per year or with donations (atiyye) if it is given. It was emphasized that İsmet Pasha, a member of the agricultural council, also aspired to operate the mine, in this way, all expenses were covered and the license was given. The tender for the seven-year privilege to be given to the Imperial Mint at an annual price of 400 thousand kurush and the export of 5000 weighing mines this year were requested. It was also emphasized that this exported 1000 scales of iron should be given to Imperial Factory, and that 4000 scales could be sold to any place where it would be processed. At first, when the emery mine appeared on Island of Mytilene, it was requested that the island be transferred to the Imperial Factory for the glass and crystal production of the mine. It was thought that the proceeds of the exported mine would be allocated to the Imperial Mint

39 Kurmuş, "i,b,i,d,p. 134.

40 BOA ,MVL / 25 – 5.

41 BOA,MVL / 25 – 5-8.

42 BOA, MVL 20 – 43.

for Imperial Factory and tendered to Mehmet Ali Pasha, so that the emery mine would be combined with the Mytilene company and given the pine bark production in return for a share income belonging to Imperial Factory. It was reported that even 50,000 kurus per year would provide income to the Imperial Mint. It was also considered that the conditions of the emery and luka schist mines would be determined and given to Mehmet Ali Pasha. Since there was an emery mine in Samos, it was requested that the trade to be carried out should not harm the İstifnaki Bey company in Samos. The *lâiha* of İsmet Pasha, which was given to the Supreme Council for Judicial Ordinances, was also sent to the *Mushir* of Hüdavendigâr.⁴³

In the document dated October 3, 1848 (5 Zilkade 1264) written to the *Mushir* of Imperial Mint, the emery mine was found in the Çömlek and Atosi villages of the Molova District of the island of Mytilene within the land they were the *Mutasarrıf* of, and Ibko and Kebas Frankolaki were asked to do the needful for those who wanted a license to operate it. A document was sent to the *Müşir* of Imperial Mint stating that it was presented for examination.⁴⁴ In the document nine days later, a license was requested for the sale of the emery mine on the land for the same persons. Although the sent document was prepared in accordance with the law, it was kept on hold because the district governor of the island had not been appointed yet.⁴⁵

March 1, 1848 (25 Rabiulevvel 1264) among the coal, chalk and iron mines under the control of the district governorship on the island of Mytilene, since chalk was not needed in the factories for the time being, it was requested not to extract this mine. The coal mined in the country was connected to the coal company; it was requested that the iron mine be extracted and processed together with Imperial Factory of Ereğli and Tophane-i Amire (*the Imperial Foundry*). The situation was written to the *barutçubaşı* with the permission of the Agriculture Council to allow it to be produced in this way. It was requested to inquire whether the factory needed chalk and coal. It was stated that for coal and iron mines, an inspector (*memur-u mahsus*) was sent to investigate the mines, and one type of iron ore was one of the necessary materials of Imperial Factory. A declaration was given by *Barutçubaşı* that the iron & chalk mine should not be given to the Imperial Factory and the coal mine to the coal company for the time being.⁴⁶

With The Ministry of Finance's document dated February 15, 1853 (6 Cemaiievvel 1269) and the documents of the Council of Imperial Mine (*Maden-i Hümayun*) sent to Supreme Council of Judicial Ordinances, it was requested the revenue of the rastıh(?) mine located in the Seple locality around the Misivri village of Mytilene to be given to the treasury.⁴⁷ For the factory, where the privileges were very flexible, it was emphasized the conditions and laws given about the manufacturing customs were still valid, and the proceeds of this were also required to be strictly enforced. It was considered to issue a

43 BOA, MVL 20 – 43-3.

44 BOA, A.}MKT. / 152 – 61.

45 BOA, D..DRB.İ... / 24 - 32.

46 BOA, D..DRB.İ... / 23 – 4 .

47 BOA,İ..MVL. / 264 – 10025

license for the enterprise (Company) with a privilege of twenty years. For this purpose, documents were sent to the Governor of Hudavendigâr and it was reminded that customs duties were not taken from the mines under operation in various regions of the country between 3 and 10 years and asked for information on how many years customs would not be taken from the revenue of this mine. It was also emphasized that the mines established in this way prioritized to operate for the benefit of the state. The necessary documents (fenni mazbatası) specification for the opening and production of the mine was considered to be given to the person as belonging to the company for 20 years; however, it was emphasized that foreigners should not be included in the mining concession. A memorandum was sent to the Supreme Council of Judicial Ordinances in order not to collect customs duty from this mine for 10 years and to grant the mine license.

In the document dated 11 November 1882 (29 Zilhijce 1299), a ledger was sent to the mines in Kale-i Sultaniye (Lapseki) and Mytilene, containing the dispatch of civil servants, the amount of ore and coal extracted, and various expenses.⁴⁸ In Table 3, it can be seen that every expense incurred is written down, along with the expenses for materials and civil servant wages are also included in this ledger.

Table 3: The amount and various costs of the ore and coal mined in Lapseki and Mytilene.

Service	Material	Fee (kurush)
Minerals manufactured from Imperial Factory	Cast iron	202
	Cast Nickel	5
	Cast iron	155
	Steel	6
	Total	468
British lead auger		1/2635
Flexible pipe		3/1290
Tin pieces		35/976
Varpoz Sheet Metal		24/12 kurush 8 para
Engineer Süleyman Efendi's allowance		5000
Engineer Süleyman Efendi's and civil servants' ferry fee		2518
Expense consisting of six months of residence		68.860
The fee of the ship that will send the ore produced by the Imperial Factory	Essence	10.279
	Ore	282
	Total	31.683
Grand Total		12.1460 kurush 18 coin

The document written to the Ministry of Internal Affairs dated April 13, 1900 (R 31 March 1316), it was reported that Madame Fanimasi, a Frenchwoman residing in Rhodes, had not received any information from the mining ministry for the document to be given by a notary in the province for the privilege of iron or crystal mining within the province.⁴⁹

48 BOA,ML.MSF.d... 19385 .

49 BOA,DH.ŞFR. 248 - 53

Only the locations and maps of some mines were given and left. In the document dated August 14, 1879 (25 Saban 1296), a map of the antimony mine in the Uskubul, Messagia, Papados, Placados and Balyociboz villages of Halka sub-district of the Mytilene district was given.⁵⁰ In the document dated 14 August 1895 (22 Safer 1313), it was requested that the antimony, sulfur and coal mines be given to Saint Jean Paleoljipos – Madame Helene Abott and her children for the towns of Messagia, Scohola, Papados, Placados in the Sanjak of Mytilene, Bemelli district of the central district. The document, which was in French and mapped in 1/5000, was certified by the Engineer Monsieur Valbis and accepted by the mining administration.⁵¹ In the document dated 19 December 1910 (16 Zilhice 1328), the map of the iron mine in Ayakiryaki Island, İpsilometopo village of Molova district which was connected to Midilli sanjak of the Eyalet of Archipelago, was given by the Minister of Forestry, Mines and Agriculture EHT (Scale 1/5000. In the document dated August 12, 1923 (29 Zilhijja 1341), the road and emery mine map of the village of Ipsilometopo of the Molova sub-district of Mytilene Sanjak and the Gulf of Kaloni were given.⁵²

b-Salterns

There were three enterprises in the sanjak of Mytilene: Fezleke, Kalonia, on the island of Metelin; Haji-Apostol on Yunda Island (Mosconissi). Fezleke and Haji-Apostol were operated on allocated revenues; other salterns were abandoned or demolished due to the fact that the salt produced was not of high quality or that their production was too low.

The Fezleke salterns were located 8 hours east of the capital, south of the island of Mytilene. In these mines, salt was obtained by evaporation from the sea water taken into the pools. The area mentioned was a salt marsh consisting of 23 basins covering an area of about 150,000 square meters. The salt was evaporated after the sea water collected in the concrete pools reached the desired degree of saturation in the pools adjacent to the first one. Salt was formed from the beginning to the end of May. It was harvested in July and put in covered piles. This salt plant produced about 2,000,000 kilograms of salt per year, which was consumed on the same island for the needs of both the population and the production of olive oil and soap. The cost of extracting and stacking salt was about 16 coins per 1000 kilograms. The Hadji-Apostol salterns were located on one of the islands of the Mosconissi district (a very small archipelago opposite Aivali). The mode of extraction, the amount of salt, the amount of annual production and the cost prices were more or less the same as the Fezleke Salterns. A much higher yield could have been achieved from these two salterns in terms of quantity.⁵³ According to the statistics of 1897, 6 salterns were active in the Sanjak of Mytilene and a total of 26,092,500 kg of salt was produced, of which 24,448,681 kilos were sold. 91.844 liras and 89 cents of income were earned from the mentioned sale.⁵⁴

50 BOA,HRT.h.. / 1641.

51 BOA, HRT.h.. 819.

52 BOA,HRT.h.. / 1352, BOA,HRT.h.. 944, BOA,HRT.h.. / 1052.

53 Cuinet, ”i,b,i,d p.364-365-457.

54 Metin Ünver, Midilli Adası'nın İdari Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul ,2012,p.422-423.

In the archive documents, there are records about the wages of those who served in the salt mines. In the document dated March 1630 (20 Recep 1039), information was given about the fact that salt makers in the old (*atik*) and new (*cedid*) salt mines of Mytilene and its affiliated (*tavabi*) mukataas were given two coins per day. Mihail, who was Kethüda, received his salary from İshak Ağa, the deputy tax collector, and was given only 360 coins of his salary, which should have been 720 akçe as a crop, in return for the days he came to.⁵⁵ In the document dated August 17, 1864 (14 Rebiülevvel 1281), it was stated that Şevket Bey, one of the accounting clerks of expenditure (mesarifat) assigned to İzmir, Thessaloniki, Ayvalık and Mytilene countries, was elected by the parliament. In the bill of the Minister of Finance regarding the arbitrariness of the expense, it was stated that the person will be paid a fee of 960 cents (BOA, MVL 686 - 8).

The document dated June 15, 1847 (1 Recep 1263) written by the District Governor of Mytilene was sent to the Supreme Council of Judicial Ordinances. The article was about the conversion of two pieces of barren land on the Poyraz and Velede sides, which was given the right to operate by a person named Erlab, into a saltern. It was requested that a saltern should be created around the pier of Berme and that the tax of the saltern should be sent to the treasury every year. The company (kumpanya), which was the tax collector of the locality, would cost salt at a lower price than the salterns in the vicinity as the salt mine. It was foreseen that this work would cost a lower wage if the new saltern was created. With the notification of this work to the treasury of finance, it was requested to establish the saltern belonging to the state in a barren area of nearly 100 acres that were not suitable for agriculture since the Piraeus region was on the edge of the sea. It was thought that a great income would be provided to the treasury by producing large amounts of raw salt, such as İzmir and its affiliated mukataas, which were managed in cash by the aforementioned company for the land that was considered to be purchased for salt making. The establishment of the salt mine was to be done by transferring resources by requesting from the treasury of Evkaf-ı Hümayun. It was thought that this situation would create an abundance of salt mines and increase salt as well, and it was requested that the records be examined by the salt mine lieutenant. Documents were sent to the district governor of the island regarding this situation. It was stated that the number of salt mines was high and that the construction of the new saltern would be contrary to the edict and that the work of installing saltern in the said area would be costly, and it was also emphasized that the salt to be extracted would be very clean and delicious. Although income was provided for this work, it had raised the question of whether there was a need for new salt mines when so many salt mines in the country needed to be rehabilitated. In order not to interfere with the trade of the salt producers in the vicinity of the place where the salt mine was to be established, it was requested that the tax collectors be inhabited and the proceeds should be given to the treasury. It was requested that individuals be restricted from producing salt and selling salt to the outside world, and that the salt tax (öşr) be controlled by the local official.⁵⁶ The tax collectors also stated that there should be no obstacles to the export of salt.

We see that the debts accumulated in the salt mines was wanted to be collected by

55 BOA,TS.MA.e / 1070 – 62.

56 BOA,C..ML.. / 121 – 5373.

the state. In the document dated 1 June 1875 (26 Rebiülahir 1292), it was stated that the income of the salt mines on the Yunda Island of the Mytilene Sanjak was not paid for the salt mines of Hacı Apostol and Nikola Kirkole, 484,000 cents from the property of the Eyalet of the Archipelago. As a result of the examination, which was deemed necessary by the treasury, the transaction had not been realized even though receipts were received from *Mutasarrıflık* of the region. It was stated that 85,038 kurus and 38 coins remained from the revenues of the salt mines, that the Hacı Apostol salt mine mentioned in the examinations owed 4,885 kurus 14 coins and the Küçükköylü Dimitri mine 3961 kurus 10 coins. On February 22, 1290, the documents were sent with the permission given from the custody held in *Babiali*.⁵⁷ It was requested to pay the debt of three years belonging to the year 89-91, which was the debts of the Hacı Apostol and the Dimitri of Küçükköy's salt mines in the districts of Yunda Island. On May 29, 1875, the debts were paid by the son of Hacı Apostol, Endorya Veled-i Hacı.

There are records related to the construction activities of salt mines in archive documents. In the document dated July 22, 1876 (11 Safar 1314), the Ottoman Public Debt Administration in Mytilene and the reconstruction of the administration offices of the Sarımsaklı and Ali Ağa salt mines affiliated to it and the collection of expenses were requested. An exploration book was issued for the construction by the Ministry of Finance, the Assembly administration. In accordance with this plan, it was ensured that 15,000 kurus were paid in the first phase and 11,500 kurush in the other phases to be covered from the budget costs for the year 1312. Action was taken in accordance with the documents written by the Finance Council on 3 July 1896 (22 Muharrem 1314).⁵⁸ In a document a month later, the Ministry of Finance approved the receipt of 11,500 kurush from the revenue of the Ottoman Public Debt Administration in 1312 for the exploration and reconstruction cost of the salt mines. A document dated 22 August 1896 (13 Rebiülevvel 1314) was sent to the Council of State Internal Affairs Office in order to reconstruct and cover the expenses of the Salt Mines Administration Office.⁵⁹ In Mytilene, many of the mines were requested for operational purposes, but the transfer of the mines to tax collectors was not fully realized. We can determine from the documents that most of the salt mines did not work efficiently, but new salt mines were wanted to be opened.

3- Sanjak of Rhodes

Rhodes Island is one of the largest islands in the Mediterranean. Although various social and economic researches have been done about the island before, information about the island has been given only for the salterns. In the 18th century, it was mentioned as “*Cemaat-i Tuzciyân der cezire-i Meis tabi-i Rhodes*”.⁶⁰

In the document dated March 18, 1803 (18 Zilhijce 1320), Ahmet Hikmet Bey was requested to be given the tender for the extraction of chrome ore on the small island located

57 BOA,ŞD. / 96 – 21-3.

58 BOA, ŞD. / 366 – 15.

59 BOA, BEO / 832 – 62360 .

60 Uğur Ünen, Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Rodos Adası, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Aydın,2013,p.80.

near Island of Aya Kiryaki, around Rhodes, with the license dated February 2, 1901 (22 Kanuni sani 1316). The document stating that there was no objection to the production and export of the chrome mine on this island was sent from the Ministry of Foreign Affairs, and the document was sent to the Ministry of Mines and Agriculture. In the census sent from the Eyalet of the Archipelago, it was requested to examine the mine to be exported and write a report explaining the situation (delegation committee), and then tender the mine to the person. Again, it was emphasized that whether there was a problem in operating the mine or not, it was asked from seraskier. According to the response from the Seraskier, it was stated that there was no objection to the production of chrome mines due to the useless land consisting of mountains.⁶¹

On April 14, 1859, it was stated that Doctor Lösyano had discovered an untreated gold mine on the island around Kos. In order to determine the necessary places of this mine by the district governor, the state was asked to cover the costs together with Doctor Lösyano, and to provide the necessary information to the ministry in order to provide income by providing a number of merchant ships.⁶² In the document dated 27 June 1859 (26 Zilkade 1275), it was stated that the translation of the document related to the gold mine found by Doctor Lösyano on Kos Island was sent.⁶³

There was a problem in the privilege of iron, copper and manganese mines on the island of Nikarya, which was connected to the island of Kos. In the document written by the Minister of Forestry, Finance and Agriculture to the Eyalet of the Archipelago, dated March 11, 1898 (17 Shawwal 1315), it was stated that the privilege of the mines was given to Dimitri Vasilios and Vasilyadis, who were merchants of the Ottoman Empire, with a document dated 28 July 1872 (22 Cemazievvel 1289). Due to the fact that the mining could not be started and the tax costs that had to be paid to the state accumulated, no action was taken in the tender and the draft was requested to be sent again.⁶⁴ In the document dated 30 June 1900 (2 Rebiülevvel 1318) by the Ministry of Forestry and Mine Agriculture, it was reported that the order about Dimitri Vasilios and Vasilyadis, who aspire to the privilege of the copper mine in the Kandi Village of Nikarya Island, was sent to the Grand Viziership. It was reported that the tender of the mine, which included the iron, copper and manganese mines, to which the certificate of receipt (*ilmühaber*) was sent after examining the written letter of the location, was awarded to individuals.⁶⁵

In the document dated November 30, 1875 (9 Zilkade 1292), the situation was reported to the Eyalet of the Archipelago for the gypsum mine located on the islands of Kashot, Karpathos Arbarbara in Rhodes to be given to the person named Mikhail Iliya with an annual price of 13,500 kurus for ten years starting from the tender that was done for the mine. Since the mine land belonged to the state, it was asked to find out if the mine had any other suitors other than this person. If many suitors emerged, the notary of the province was

61 BOA, DH.MKT. / 668 – 18.

62 BOA,HR.TO.. / 432 – 21.

63 BOA,HR.MKT. / 294 -26 .

64 BOA,BEO / 1089 - 81659 .

65 BOA,BEO / 1511 – 113303.

asked to keep a record by informing the other suitors of the conditions for the price. In order to manage the land and mine well, the land was given to the tax collector.⁶⁶ A week later, in compliance with the auction decision made by the treasury, a mandate was issued for 10 years, with a monthly price of 13,500 kurush, sent from the Ministry of Finance and written in the Council of State. The procedure and regulations of the tender were approved and the certificate of contract was submitted to the Ministry. Since the area where the island was located was on state land, if the owners of these places were showed up, agriculture would be stopped, if a dispute arose between the land owners and the tax collector to whom the price of the land would be paid, this would be discussed in the state court, and the production and administration-expenses of the mine and customs-exports would be covered by the official tax collector. In this way, the state would have no loss. The mine would work according to the general manufacturing rule, and the workers would be employed according to the rules. The existing tools and equipment of the new water caves to be opened would be left and handed over to the government, no matter who requested it, they would not be handed over. If the installment of the amount agreed to be given to the treasury was not paid on time, the necessary treatment would be carried out by the government in accordance with the state's regulation, which would be given a period of three months in accordance with the land tax (tithe) instruction. If the necessary conditions were met, the agreed mine price and the person requesting the tax lien were to be paid an open prepayment (muacceleye) and if there was another applicant, the conditions would also be specified in the memorandum submitted by the supervision. The promissory note was to be sent to the administration of the place where the mine was located, and this document would be kept and used in the museum where the mine was planned to be built. In the election to be held among those who aspire to the mine, it was requested that the Treasury of Finance be treated in a way that would consider the highest level of interest. At the end of November 1875, the process was requested to be completed. Those who aspired to mine had to submit their compass to the printing administration on October 12 to give it to the treasury. Even if the application deadline had passed, the tax collector would be determined from the applicants until that time, and it would be deemed appropriate by the supervision to give the mine to the person for ten years with the price paid. The tender for the mine was awarded to 1250 kurush per month and 12.500 kurush for ten months.⁶⁷

In the document dated May 23, 1877 (10 Cemazielvel 1294) in the Eyalet of the Archipelago, it was requested that the privilege of iron, manganese and copper mines in Kos Island be granted for a period of 99 years. It was reported to the Council of State Public Works Department that the contracts and specifications approved by the General Reorganization Committee did not prevent the granting of mining privilege.⁶⁸ The operation of the mines also brought the road construction works to the agenda. It was requested to build the road to the source of the hot spring which was three hours from the town of Kos in Eyalet of the Archipelago, that included sulfur, iron and steel mines by the sea, and to allow the construction of a dock here in order to protect the building from the waves, which

66 BOA, ŞD. / 261 – 1.

67 BOA, ŞD. / 261 – 1-3.

68 BOA, İ.MMS. 56 - 2580 -3.(Annex 1).

was necessary at that time. In the document dated 17 August 1892 (23 Muharrem 1310), it was reported with the documents sent to the district governor of the town that 500 Ottoman liras would be spent for this work. Since the construction of this road would put the region in order, necessary measures would be taken to prevent abuses in mining operation and construction.⁶⁹

The situations in which some mines were not allowed to operate are also reflected in the documents. In the document dated October 27, 1897 (30 Cemazievvel 1318) written to the Eyalet of the Archipelago, the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture stated that an Ottoman citizen Yakoreso was given a license to explore manganese mines in the Red Soil area of Sömbeki District in Rhodes. In order to cover the loss that would arise due to the fact that this land was registered to the *Mehterhane* and some individuals, the guarantors were asked not to prevent the issuance of a license in accordance with the 15th article of the mining regulation. It was stated that the treatment to be made about the land owner after the license was given was clearly stated in the conditions in the mining regulation.⁷⁰ It was also raised that the ordinance would be banned on the pretext that the land was not owned. Although it was notified that a new excavation permit would not be granted; it was reported that since the issuance of the mining permit license by the province was not found appropriate, it would be notified in a short time. In the document written to the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture, dated May 30, 1900 (30 Muharram 1318), Jewish Yako Ruso requested a license to mine manganese in a place called KIRMIZI Toprak on an estimated 400 decares of state land in Sömbeki District of Rhodes. Since the land was registered with the *mehterhane* and some individuals, a census fee of 50 coins was given and the transaction was abandoned because it was not in accordance with the Ordinance of *İstihlal* under Article 63 of the mining ordinance at the time the license was to be issued from the *mehterhane*. Since the action would be taken, the government requested a parliamentary decision for the above-mentioned documents, and documents were sent to the Eyalet of the Archipelago regarding the situation.⁷¹ In the document dated 17 December 1900 (24 Saban 1318), it was stated that Yako Ruso's manganese mining license request was rejected.⁷²

From the maps in the archive, we can track to whom some mining areas were given. In the document dated 12 December 1872 (11 Shawwal 1289), the emery mine was given to Amaram Apot and his son Ernest Apot for 99 years, starting from the beginning of March 1288, on the land of Evkaf-ı Hümayun in Kos Island, Nigarye District, Korlu Village.⁷³ In the document dated 12 March 1873 (12 Muharrem 1290), it was requested that the emery mine in Kirifo and Oryeler villages of Nigarye township of Sanjak of Kos with connected villages be given to Amaram Apot and his son Ernest Apot for a period of 99 years.⁷⁴ In the same year, a tender was given to Amaram Apot and his son, Ernest Apot, for a period of 99

69 BOA,DH.MKT. / 1988 - 80 .

70 BOA,DH.MKT. / 2407 - 9.

71 BOA,DH.MKT. / 2352 - 23.

72 BOA,DH.MKT. / 2439 - 88 .

73 BOA, HRT.h.. / 914.

74 BOA,HRT.h.. / 1144.

years, for the emery mine in the sanjak of Kos Island, the town of Nigarye, the Armeniansti and Papas villages.⁷⁵

In the document dated September 20, 1909 (5 Ramadan 1327), the map of the iron mine ⁷⁶in the Karyot Island, Ibkye Island of Eyalet of Archipelago was given. EHT (Scale 1/5000). ⁷⁷There is no information about who and how these mines were privileged.

4- Sanjak of Chios

Chios is one of the largest islands in the Aegean Sea. It is far from the western coast of Aydın Province and across the districts of Çeşme and Karaburun.⁷⁸ The region was rich in lignite, antimony, zinc, emery stone and iron. In this respect, it was one of the richest sanjaks of the province in terms of minerals.

The consuls, who played the biggest role in the mining concessions, also played an active role in the export of the mines as petitioners from the state. In the document dated March 5, 1850 (20 Rebiül Ahir 1266), the British state citizen Merchant Abot was asked not to operate the emery stone without a license, and to provide all kinds of convenience to the embassies, since it was a state land. It was requested, as an exception, that the emery stone that Merchant Abot had extracted from the rented land on the island of Nikarya, where the mine was completely damaged, be allowed to be transported to other places.⁷⁹ In the document dated September 4, 1864 (2 Rebiülahir 1281), it was requested that the sanding mines located on the island of Nicarya near Chios with the districts of Kula, Soke and İneabad be tendered for three years to Maru Berus, who lived in İzmir, for a price of 10 thousand kurus. It was stated that there was a big difference between the price given in the İzmir council's mandate and it was stated that this mine was not requested to be given for safekeeping, and since the tax collector was a foreign citizen, the situation was transferred to Supreme Council of Judicial Ordinances for action. It was requested that the mine be given to this person who was the suitor of the mine on the island. It was stated that the mine, which was tendered for 60 *yüks* per year until the end of 77-78, would be auctioned at the site in the new period, since it had a bidder for the year 79. Starting from March of 80 to February of 82, a price of 1100 Ottoman liras was demanded and a deed equal to the value of the ratio of this price was demanded. At the end of one and a half years, it was stated that Mustaben Hodja Meribesan from İzmir made a request on the condition that the debts be paid, and another person from the British state, a merchant named Paterson also had a demand for the mine. The Escrow Administration stated that if the tax collector to be given covered a number of expenses and obstacles, this mine would be given to foreigners at its current price. It was sent to the Ministry of Public Works that the mine had no other suitor, and it was stated that there was a difference between the former tax collector and the new suitor. It was asked to tender the mine to Mustaben Hodja Meribesan.⁸⁰ In the documents

75 BOA, EHT, Fr. HRT.h.. / 1653.

76 BOA,HRT.h.. / 915 .

77 BOA,HRT.h.. / 916.

78 1319 CBV Yearbook,p. 235.

79 BOA,HR.MKT. 31 - 23 .

80 BOA,MVL / 677 - 24.

written to the Ministry of Foreign Affairs on March 10, 1865 (12 Shawwal 1281), and on April 19, 1865 (23 Zilkade 1281), the documents written to the Ministry of Evkaf-ı Hümayun, from Abdulmecid Han Foundations in the Province of Izmir, Kula (Aydın), Söke (Aydın), İneabad. (Aydın), Nikarya island Chios emery mine farmer was asked to bid for 18 *yüks* each year, for three years as a total 60 *yüks* until the record (gaytin) of 76-78. In order to give the money to the relevant waqf, the enterprise was to give 1100 kurush Ottoman lira per year and 33,000 Ottoman gold coins for three years from the beginning of March 1280 to February 82. It was ensured 650 of this money were given in cash in the first six-month period. Even the remaining part was requested to be given after one and a half years. It was requested that no one be allowed to export the emery mine that will emerge in the Greek province, Anatolian continents and the island; It was stated that a tender would be made to Paterson, from the British government, who aspired to this job, in accordance with the mandate given from the site. Since half of the money to be paid was given in advance and the remaining part was taken the next year, an offer was made to the person's representative, Monsieur Revolt, together with the inclusion of the mine, which was given with the certificate sent from the Tire district, in this price, it was requested to start the operation in spring, as the season was not suitable. As it was shown in the translation of the documents given by the representative from the beginning of March 1281 to the year 1284 of the contract and issuance deed, the tax collector did not accept the articles of the contract included in the specification, with the decision made by the Izmir Parliament. In order to make the contract, he was requested to pay the amount in advance and to give an answer again with the letter dated 16 Zilkade to 1281.⁸¹ We do not know to whom the mine was given, since the correspondence about the mine was not completed.

In the document dated 19 June 1867 (16 Safer 1284), emery mines in Kütahya, Kula and İzmir, Söke and İneabad district and Chios, Nikarya Island affiliated to the Treasury of Abdülmecit Han Foundation, were tendered for a period of two years starting from March 83. Mines were tendered to Madam Abot, with the commitment of Yanako's son, with an annual price of 1000 Ottoman liras.⁸² Twenty days later, the contract for the operation of the emery mine to British Madam Abot was deemed appropriate. After the negotiations, a document stating the opinion of the mining administration was added with the documents issued by the Council of State. It was stated that the contract and specification made in accordance with the procedure in taxes were also regulated by law.⁸³ Again within Aydın, Kula, Söke District of Aydın sanjak, İneabad, Gümüşdağı; It is planned to re-tender the emery mines located on Nikarya Island in the Eyalet of Archipelago to the management of Madam Abot, a British citizen. Makariyos Kartaridi, the new suitor for the mines, was also sent to demand the tender of the mines. The aspirant informed that a raise of 20-35% was made, and the raise was deemed appropriate by correspondence with the supervision of the Ministry of Evkaf-ı Hümayun and the mining administration. Since twenty thousand liras of capital would be given, it was stated that the mine should be given to him only to pay 20% tax sent to the Council of State office, and if it exceeded 50 thousand liras, it would

81 BOA, HR.MKT. / 516 – 98-5

82 BOA,MVL / 1035 – 142.

83 BOA, A.}MKT.MHM. 460 - 25 .

be in the interest of the state for Madame Abot to receive the tender. The tender, which was discussed in the General Assembly of the Council of State, was requested to be awarded to Makarios Kartaridi.⁸⁴

Map 1 :Map of emery mines in the sanjak of Kos, the district of Nigarye, Ermenisti and Papas Villages.

The other mineral in Chios is antimony. In the document dated May 25, 1854 (9 Zilkade 1310), Monsieur Agust, the director of the antimony mine in Chios, was asked to show the necessary ease by the *Mutasarrıflık* of Chios in his application.⁸⁵ In the document dated 11 June 1876 (18 Cemazievvel 1293), the antimony mine located on the border of Kiramos, Hilandro and Patumya villages in Chios was asked to be tendered to Citizen of Ottoman Empire Apostolopo of Chios. For this purpose, the documents written from the Meclis-i Umur-i Public Works and presented by the Ministry of Public Works, the contract and specification drafts sent to the Council of State on 20 February 1877 (6 Safer 1294) were prepared. Various documents were written for this work and it was found appropriate to carry out their examinations and it was deemed appropriate to give the mine to the person.⁸⁶ In the document dated September 4, 1907 (R 22 August 1323) for the antimony mine in the Poli Kiramoz location in Chios, 50 faves of safety powder, 250 boxes of cords,

84 BOA,ŞD. / 287 6 – 25.

85 BOA,DH.MKT. / 47 – 22.

86 BOA, İ.ŞD.. / 31 – 1510.

5000 capsules were sent from the warehouse, and the goods were loaded onto the property ship, and delivered to lieutenant officer Abdat Efendi. A memorandum was sent to the *Mutasarrif* of Chios and the *Mushir* of Imperial Foundry regarding the situation. It was requested not to allow any abuse in this business, and the mine was allowed to start working. Cords and capsules were sent to the neighborhood.⁸⁷

As there were concessionaires who did not operate state-owned mines and did not pay their taxes, there were also tax collectors who made repetitive tax payments. In the document dated 18 July 1896 (18 July 1312) to the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, the receipt of the taxes of the antimony mine, which was extracted on the land of Apostol Lapo in Chios, was given. The tax amount of this mine for the year 1309 was delivered to the custody and the subdivision of treasury. It was stated that the taxes for the years 1311 and 1312 were collected, and if the tax amount for the year 1310 was not collected yet, due to the double (duplicate) taxation of the year 1309, it was requested to open the expense record under the name of “Royat” from the income of the year 1309, to arrange the tax amount for the mine for the year 1314.⁸⁸

The antimony mine also caused suspicion from the Greek administrators at a time when the Greek Revolt was well felt. In the document dated 6 February 1900 (5 Shawwal 1317), the fact that Chios Mayor Nikolaki Kovala Efendi was also in the duty of tobacco tax collector caused hesitations, and this person was complained about because he went to Greece for the antimony mining company. Although he was accompanied by the police, the situation was not welcomed. The Eyalet of the Archipelago was given census for this work, and since it was under the administration of the person in accordance with the tithes tax collecting exceeding the regulation, it was stated that the tobacco administration (the reji administration) had tax affairs including many documents. Since it was understood that the person had brought dynamite and gunpowder for the mine, a decision was requested by the Council of State.⁸⁹ Although Nikolakini was seen in the events due to his position as the tobacco commissioner, it was stated that the notice and complaint made were unfounded and it was repeated that the work was done in accordance with the rules.⁹⁰ In the document written to the tobacco administration (Tömbeki reji) commissioner, which arrived two days later, it was stated that the illegal Greek ferry named “ Ağirdos “ brought illegal weapons to some parts of the country and brought some harmful goods to the antimony mine in Chios. It was asked to explain how the gunpowder and dynamite on the island came to the island. The telegram sent to the Eyalet of the Archipelago stated that the antimony mine

87 BOA,ZB. / 384 – 12.

88 BOA,BEO / 821 – 61509-2.

89 The explanation as to why and for what purpose gunpowder came to the island was made a year before there was unrest about Nikolaki Kovala Efendi. In the document dated 22 November 1899 (R 10 Teşrinî Sani 1315), the document written to the Ministry of Internal Affairs demanded that the necessary examination be carried out since it was known that the telegram gunpowder received in response to the mutasarrif of Chios would be obtained from the Imperial Foundry. The document stating that the gunpowder need of the mine operated by the mining company based in Paris in Chios would be given from Imperial Foundry was sent by Mutasarrif of the Eyalet of the Archipelago Abidin. BOA,DH.ŞFR. / 244 - 56.

90 BOA,DH.MKT. / 2301 – 65

in Chios, which was managed by a French company headquartered in Paris, had not been operated for a while and that the necessary examination was carried out that the gunpowder and dynamite required for this mine were being brought from Imperial Foundry.⁹¹ In the document written by the Tönbeki tobacco administration to the Eyalet of the Archipelago dated April 29, 1900 (28 Zilhijja 1317), it was stated in the telegram of the Mutasarrif of Chios in the census sent to the Greek commissariat named “Frasu” that the antimony mine in Chios, which was managed by a French mining company in Paris, had not been functioning for a while and that it had procured the gunpowder required for the mine from the Imperial Foundry. In the telegram issued to the commissariat, it was stated that the antimony mine, which was operated by a French company in 1897 at the place called Kiramus in Chios under the tobacco administration, had stopped functioning before the year 1899. In accordance with the agreement made twice with the company, gunpowder was given from Imperial Foundry. 10 barrels of gunpowder were ordered and delivered to Chios. Since the gunpowder concession required until the end of the year was 1500-2000 kilos, it was requested to supply the need of 150-200 kilos per year as a result of the negotiations.⁹²

Table 4: Minerals and Their Locations in Sanjak of Chios

Date	Location	Minerals	
9 March 1873 (9 Muharrem 1290) ¹	Venice and Kalamoti villages	lignite coal mine	
15 June 1876 (22 Cemaziellevvel 1293) ²	Atmos Krakos village in Fener Sub-district of Nikarya Island	iron mine	Certified and accepted by the engineer Monsieur Valbis
4 June 1877 (22 Cemazievvel 1294) ³	Periko village Fener Sub-district of Nikarye Island	manganese mine	
11 June 1910 (2 Rebiülevvel 1328) ⁴	Chios District, Absara Sub-district	iron mine	
23 June 1877(11 June 1293) ⁵	Krastol , Kramos , Hilato, Potemya Villages of Lapo Island	antimony mines	Mine was approved by the governor of Eyalet of the Archipelago to Apostol Lapo

The Sanjak of Chios is a very fertile region in terms of minerals. We can see from table

91 BOA,DH.MKT. 2302 - 34 .

92 BOA,DH.MKT. / 2338 – 72.

4 that only maps of some mines were given and left. In the document dated May 30, 1894 (25 Zilkada 1311), it was requested that the lead and mixed zinc mine in Chios be given to the suitors.⁹³ The sample taken from the mine, which was decided to be given to these persons in accordance with the license issued on 18 August 1892 (6 August 1308), was notified with a document from the Mutasarrıflık of Chios. Since the positive value of the mine for the production of the mine was understood in the report given by the expert (memur-u mahsus), it was asked whether it was objectionable to give the land to the military. In particular, the boundaries of the land to be tendered for the mine, whose map and analysis report were given, were specified. This border reached the place called "Furni", which was located by the sea at a distance of 1100 meters on the east side of the point called Epos Yorpos in the north and the point where the Kambur River connected to the sea. Furni, which was bordered by the river called Asbez Kyalanfari, was reached by following the sea joining the land from this location. The area at the end of this place consisted of 3120 decares (cerip) land. It was decided to charge 10 kuruş for each acre of the land for 99 years and with a tax rate of 5%. The Ministry of Forestry, Mines and Agriculture sent a fee of 150 lira to the cashier of the Ministry and the determination of 5% of the revenue. In the document that came two months later, it was requested that the zinc mine mixed with lead extracted on the border of Kambia and Ispartondol and Pislivanda villages in Chios be tendered to Monsieur Ogüst, who was a citizen of the French State, and other partners for a period of 99 years and other conditions agreed.⁹⁴ The mine was given on 25 August 1894 (22 Safer 1312) with the decision of the Council of Deputies (*Meclis-i Vukela*) of the Council of State Tanzimat Office (*Tanzimat Dairesi*). In the document dated October 5, 1907 (27 Şaban 1325), it was reiterated that the privilege of zinc mine mixed with silvery lead, located on the border of Fambiya and Imyatoz, Episloz villages on the island of Chios, was given to Monsieur Ogüst Bellu and Hazi Satu from the French state as an annual tax amount of 31,200.⁹⁵ In the document written to the Forestry and Mines and Agriculture Department dated 11 October 1894 (10 Rebiülahir 1312), it was ensured that the lead-mixed zinc mine, which was mined in the vicinity of Cambia and Ipartonda villages in Chios, was tendered to Monsieur Ogüst Bellu and Hazi Satu, who were citizens of France, for a period of 99 years. The privileges and specification were approved by the Council of State and the Council of Deputies. Hazi Satu transferred his share in the mine to Siryaki Ogüst Billuye -Ogüst Billuriye and to Ogüst Kolilyon and Gabreil Gerry, who were citizens of the French state, with a document dated 23 December 1895 (11 Kanunievvel 1311). The tax from that mine was taken until the end of 1313. Two warnings were sent to the Paris Embassy to be given to individuals, stating that the five-year tax amount at the beginning of the 1318 deed, which was 15,600 kuruş, was also given to the supervision, and that the tender would be terminated even though the mine was not started to be produced. According to this response, the embassy sent the document back because the communiqué was not signed. In the reply of the Paris Embassy to the person, we see that Embassy defended himself. The individual stated that he could not operate in the mine in this way, that taxes were accumulated but that his rights in

93 BOA, ŞD. 517 – 12.

94 BOA, İ.İMT. / 1 – 10.(Annex 3) and BOA, İ.İMT. / 1 – 10 -5.

95 BOA,ŞD. / 538 – 36.

this mine were not sufficient, that no taxes sent so far were demanded and that he accepted that the legal privileges of the mine were insufficient. It was also approved by the French consul in Paris that customs and foundations should make a notification to the Ministry on necessary matters. It was reported that the annotated article was stated by the supervision, since the official document annexed to the document and the warning sent were not signed, the content and the copy of the required tax were not approved by the French consulate. It was documented that Ogust Kolliyon and Gabreil Gerry renounced their rights in the mine and waived their legal privileges. The contract was approved by the Paris embassy (consultant house), and it was stated that the conditions in the 80th article of the person's mining regulations could not be fulfilled. In this article, it was stated that if the owner could not operate the mine, except for compelling conditions, since the tax collector had to start operating the mine, the person must notify the mine administration with a declaration by stating a reason before six months. The Minister of Agriculture terminated the mining privilege by taking 16,000 kuruş of taxes from 1313 until the end of 1318, the date of the closure of the mine, and the necessary procedures were carried out by the legal counsel in accordance with Article 6 of the mining regulation. In the document dated December 19, 1907 (14 Zilkade 1325), it was stated that since the zinc mine had passed the period of opening and starting production in 1318, the person to whom the notice was sent had no rights in the mine. The tax of 156,000 kuruş was not paid despite the demand every year, the five-year waiting period was due to the tolerance of the civil service and the tender had to be terminated. After the payment of the accumulated tax, the termination of the mine was sent to the Council of State.⁹⁶

In the document dated 8 November 1910 (5 Zilkade 1328), the tender of the iron mine in the Aya Yorgaki village of the Eyalet of the Archipelago was made to Leonida Zarifi and his friends.⁹⁷ In the document dated 27 November 1910 (24 Zilkade 1328), the Ministry of Forestry, Mines and Agriculture and Finance Ministry, under the conditions agreed for the tender of the iron mine in Aya Kiryaki Village of Karyot District, subject to Chios Sanjak, to Leonida and its partners' Company. Its transfer to the Mining and Agriculture Ministry of Finance was conveyed to the Council of State. The contracts and specifications, which were written and approved by the Council of Deputies, were sent to the Imperial Council (*Divan-ı Hümayun*). It was stated that for each decare of the 166-decare land where the mine was produced, a tax of 10 cents would be charged and the ore to be extracted would be utilized. It was requested that a tax of 5% would be levied on the mine, and that a tax of 5 kuruş would be levied from every 100 kuruş from the general revenue at the rate of 6% of the edict fee to pay 150 pieces of Ottoman gold. In addition, it is emphasized that all conditions of giving money to the military equipment with an account of 5 money per 100 kuruş should be reported to the Ministry.⁹⁸ It was repeated that 100 pieces of Ottoman gold were given to the Hejaz railway administration for once, and the situation was reported to the ministry. It was understood that there was no objection to the extraction of this mine, and with the presentation of the map of the mine, documents were sent to Leonida Zarifi

96 BOA,İ..OM.. / 12 – 40-3.

97 BOA, İ..OM.. / 15 – 6.(Annex 2).

98 BOA,BEO 3828 – 287070.

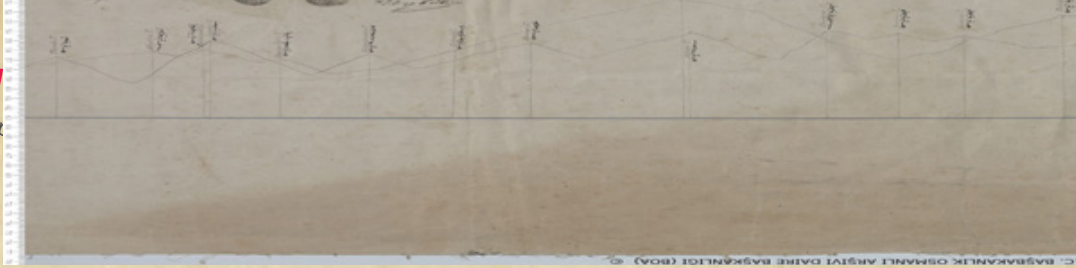
and her friends for the tender of the iron mine in the document dated October 21, 1911 (16 Şevval 1328).

Although the sample of the mine appeared to be of poor quality as a raw ore, as a result of the analysis, it was found to be close to 40% quality. Although 40% was not a good rate for the processing of iron ore, since this mine contained substances such as phosphorus, sulfur and arsenic, it was requested to work with an open front like a quarry. It was also stated that there was a possibility that such stratified ore can be sold at 20%-30% degrees without mixing it with other mines, and that it was very convenient to transport ore from Chios to the coastal towns of Europe. As stated in the document dated July 12, 1910 (June 29, 1326), it was written to the general directorate of mining (*Maden Müdüriyet-i Umumiyesi*) that there was no situation that would prevent the production of the iron mine in a fringed manner.⁹⁹ In Abakırbaki Village, the contract prepared on the certificate sent to the general office of the mining directorate was reported to the Minister of Forestry, Mines and Agriculture together with the mandate and map due to the specification.¹⁰⁰ We see that the facility to be established for the operation of the mine provided with customs ease. In the document dated October 10, 1911 (16 Shawwal 1329), it was requested that the fee of 40 thousand kurus for the tools and materials to be purchased from abroad be exempted from customs duty for one time, due to the fact that it was included in the contract for the manufacture and processing of the iron mine in Karyot Island. reported to the Ministry of Agriculture.¹⁰¹ The tools and the mine were made suitable for the mine supervision specialist by the tax collector to conduct a good examination, and the Ministry of Trade was informed that there was no need for an inspection, and it was reported to the Ministry of Finance that the missing tools and materials specified in the given table (cedvel) were exempted from customs. In the document given to the State Council from the Ministry of Forestry, Mining and Agriculture, it was stated that the situation would be discussed with the Public works and mine administration, and the response would be taken. It was emphasized that the materials required for the establishment and manufacture of the factory to be established should be taken according to the factories crop and concession clauses and that this work should be made easier. Even though it would be manufactured in the factory, it was not right to collect customs duty from the iron piers that are subject to the mine; if the factory was established, it was found appropriate to take customs from the scaffolding iron.

99 BOA,ŞD. / 547 – 26-3.

100 BOA,ŞD. / 547 – 26-4 .

101 BOA, ŞD. / 550 – 40.

Map 2:Map of the antimony mines of Krastol, Kramos Hilato, Potemya villages of Lapo Island of Chios

Although there was no saltern in Chios, information was given in the documents about the taxation of salt belonging to the Ottoman Public Debt Administration of Chios and about the officials stealing the state's money.¹⁰² Salt was brought to Chios from Italy. In the document dated 9 June 1866 (25 Muharrem 1283), it was reported to the Şire Consulate that the ship "Despina", which departed from Italy, brought 33 tons of salt to the Tax Office.¹⁰³ With the implementation of the Ottoman Public Debt Administration, there were also problems in taxation in the Ottoman Empire. In the document of the Deputy Minister of Trade and Public Works Administration dated July 23, 1911 (26 Recep 1329), it was requested to allow the sale of salt without collecting customs duty, while customs duty had been collected from the dock for salts belonging to the Ottoman Public Debt Administration of Chios.¹⁰⁴ It was stated that the necessary explanations were made by the police (*zabıta*) because they did not accept the customs duty in force by taking advantage of the muharram decree by the commissariat. A letter was written by the Chios Port and Dock Company to the Esliha Directorate in Chios and the custody was informed and the situation was sent to the Council of State. Since the new price of salt, which costs 40 thousand kuruş, was exempted from tax under the name of "dock tax" on behalf of the state, pursuant to article 9 of the contract made by the company, it was requested not to be taxed. It was stated that the explanation of other materials belonging to the state in the article was not suitable for the goods to be used and produced by the state. Since the opinion of the legal consultancy was taken on behalf of the state for products such as salt and gunpowder whose manufacture and sale do not harm the government, the company wanted to explain the current provision about the amount of the dock tax collected from salt. The tariff applied for twelve years was opposed, and a letter was sent to the Council of State and then to the Public Works Administration.¹⁰⁵

We also follow through the documents that the civil servants fled by taking the state's money. In the document dated January 2, 1913 (23 Muharrem 1331), we see that Sabri Efendi, the officer of the Ottoman Public Debt Administration salt warehouse, who escaped from Chios on the Russian company's ferry named "Çakırı", stole money and was wanted for his arrest. The description of the person was given and it was stated that he was 21 years old, had a brown mustache, was of medium height, and had a thin forehead, and escaped by stealing 5000 kuruş from the revenue of his salt income. The situation was reported to the General Directorate of the Ottoman Public Debt Administration of Izmir and sent to the Aydın Province with a document dated 15 December 1912 (5 Muharram 1331). Although

102 Salt smuggling was quite common in the Ottoman Empire. A Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi* Damga Yayınları ,Ankara, ,p.334.

103 BOA,HR.MKT. / 547 – 24 .

104 BOA, ŞD. / 1233 – 20.

105 BOA, ŞD. / 1233 – 20- 4.

Deputy Governor of Aydın was informed about person's description and the search started, it was learned that the person had gone to İskenderun.¹⁰⁶ It was reported that the ferry named in the document written by the District Governor of Iskenderun to the Ministry of Internal Affairs was searched and the person whose description was given could not be found. It was also stated that on behalf of the governor of Beirut, the tahrirat officer made a search when the ferry arrived at the port of Beirut, but the person was not found.¹⁰⁷

Sanjak of Chios was seen as a rich resource with many minerals, and the tenders for the minerals were given to foreigners. There were also cases where the privileges of the mines were not granted and were terminated, and the state facilitated the concessionaires to bring the tools and materials necessary for the operation of the mines from customs from outside.

Conclusion

In the Ottoman Empire, the operation of mines and their sale to foreign countries were subject to certain restrictions. European states used mines such as emery stone, manganese, antimony, chromium and zinc, lignite in order to turn the production wheels they entered in order to develop the raw material resources required by their own countries. The Eyalet of the Archipelago had sanjaks consisting of Lemnos, Mytilene, Rhodes and Chios, and the sanjaks of Rhodes and Chios were very rich in minerals. In this sense, the privilege of operating in the mines of the 3rd Region in the Eyalet of the Archipelago was given to the citizens of England, France and Greece. According to the mining regulation made in 1869, foreigners could have almost the same rights as Ottoman citizens in terms of mineral exploration and extraction. The excess of correspondence in the mines was due to the fact that the mining privileges were given directly by the Sultan. There were also statements in the documents that it was not wanted to give the mining privileges to foreigners very clearly. We were able to follow through the documents that the mining operating conditions were tried to be controlled, especially in the mine specifications and contracts, and that privileges were not granted. However, there were also cases where the mines were left unoperated, and in this case, the mining privileges were terminated. In cases where several individuals applied to operate the mines, the state preferred the person who paid the higher price. We also see that especially foreign state citizens made their work easier through consulates. It is also noteworthy that some of the persons receiving mining concessions were women. Some women who were in good financial condition had taken the business privilege.

We see that the state did not have facilities to process the minerals. Since coal, calcite and iron mines in Mytilene were not needed in factories, the state requested that these mines not be extracted. Although the coal mine extracted in the province was requested to be connected to the coal company and the iron mine to be extracted and operated together with the Ereğli Imperial Factory and the Imperial Foundry, these examples were very few. Salt is used in agriculture, glass, paper, rubber and textile industries. Salt mine is very important to many industries. We know that there were salt mines in some of the sanjaks of the province and that the salt mine worked under the orders of the voivodes who run these places as

106 BOA,DH.MTV. / 20 – 10-5.

107 BOA,DH.MTV. / 20 – 10-3 BOA,DH.MTV. / 20 – 10-4.

Mukataa property. With the implementation of the Muharrem Decree, unfortunately, salt ceased to be a product protected by the state, and the situation had reached the point of not paying taxes at the customs. We are aware that in our article, we wrote about how the mines could not be operated by making use of Ottoman archive documents. These products, which were one of the most important wheels of the state's economic structure, were transferred to Europe by giving them a monopoly through the ports and the state unfortunately remained a bystander to this situation.

REFEENCES

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA).
Babıali Evrak Odası BEO / 832 – 62360 , BEO 200 - 14996 ,BEO / 1511 – 113303 ,BEO / 821 – 61509 ,BEO 3828 - 287070 ,BEO / 1089 – 81659,BEO,492,36858
Cevdet Tasnifi(Maliye),C..ML 637 – 26185, C..ML.. / 121 – 5373 ,C..ML.. 687 - 28185
Cevdet Evkaf C..EV.. 75 - 3707
Dahiliye Nezareti (Mektubi),DH.MKT. / 2338 – 72 DH.MKT. 2302 – 34, DH.MKT. 44 - 37 DH.MKT. / 668 – 18 DH.MKT. / 1988 - 80 DH.MKT. / 2352 – 23 DH.MKT. / 2439 - 88 DH.MKT. / 2407 – 9 , DH.MKT. / 47 – 22 DH.MKT. / 2301 – 65 ,DH.MKT. / 227 – 6
Dahiliye Nezareti (Şifre)DH.ŞFR. 248 - 53 DH.ŞFR. / 244 - 56
Dahiliye Nezareti (Mütenevvia) DH.MTV. / 20 - 10
Bab-1 Defteri (Hattı Hümayun)D..DRB.İ... / 24 - 32. D..DRB.İ... / 23 – 4
Hariciye Nezareti(Mektubi) HR.MKT. / 547 – 24 HR.MKT. / 294 -26 HR.MKT. 31 - 23 HR.MKT. / 516 - 98 .
Haritalar HRT.h.. 913 HRT.h.. 944 ,HRT.h.. / 1145, HR.TO.. / 432 - 21 HRT.h.. / 1352 HRT.h.. / 1641,HRT.h.. / 1651 ,HRT.h.. / 1052,HRT.h.. / 916 ,HRT.h.. / 915 , HRT.h.. 819 HRT.h.. / 914 HRT.h.. / 1144 . HRT.h.. / 1653 ,HRT.h.1652 ,HRT.h.. / 2294
İrade (İmtiyazat Mukavelat),İ..İMT. / 1 – 10
İrade (Orman Maadin),İ..OM.. / 12 - 40 , İ..OM.. /15,6.
İrade Tasnifi İ..MVL. / 264 – 10025
İrade (meclis-i Mahsus),İ..MMS. 56 - 2580
İrade Şura-yı Devlet İ..ŞD.. / 31 – 1510
Maliye Nezareti ML.. / 121 – 5373
Meclisi Vala MVL / 25 – 5 ,MVL / 677 – 24, MVL 20 – 43 MVL / 1035 - 142 , MVL 686 – 8, MVL 789 - 34

Maliye Nezareti Defterleri ML.MSF.d... 19385

Maliye Nezareti Emlak-ı Emirirrye Müdiriyeti ML.EEM. / 123 - 60

Sadaret Divan Kalemi Evrakı A.}DVN,20,45

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı A.}MKT. 109 - 90 A.}MKT. 109 - 53

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı A.}MKT.MHM. / 352 – 72 A.}MKT. / 152 - 61 A.}
MKT.MHM. 460 - 25

Şura-yı Devlet ŞD. / 96 – 21 ,ŞD. / 538 – 36, ŞD. / 261 – 1, ŞD.. 30 – 1423 ŞD. / 366
– 15 ŞD. / 547 – 26- ŞD. / 550 – 40 ŞD. / 1233 – 20 ŞD. / 287 6 – 25, ŞD. 517 - 12

Topkapı Sarayı Topkapı sarayı Müzesi Arşivi TS.MA.e, ()TS.MA.e / 1070 – 62

Zabtiyye ZB . / 384 – 12.

Annuals And Published Works

1311, 1319 Cezayir-i Bahri Sefid Salnamesi, Vilayet Matbaası, Rodos .

Baykara Taşkaya, A. . “XIX-XX. Yüzyılda Fethiye Kazasında Krom Madenleri ve bu madenlerin İşletme İmtiyazları”, *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Prof. Dr İsmail Aka’ya Armağan Sayısı, XXV/1, Temmuz, İzmir, 2010,77-100.

Baykara Taşkaya, A. . “Viticulture on the Island of Samos and Delicious-Desired Muskat Wine”, *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), p.2022,50-75.

Baykara Taşkaya, A. “Rodos Sancağına Bağlı İstanköy Adası[İncirli Adası] Kükürt Madeni “, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 15 ,2022, p..17-39.

Bayartan ,Mehmet,”XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı” “*Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, 2008,ss.137-155.

Bildirici, Yusuf Ziya,”Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* • 21 / 2009,p.99-109.

Cuinet.Vital , *La Turquie D’asie Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De Chaque Province De L’asie Mineure Paris. E. Leroux. Volume 1.Tome Premier,Paris,1892.*

Çullu, Mustafa,” Kurşun-Çinko Maden Artığı Kayaçlarla Üretilen Betonların Mekanik ve Fiziksel Özelliklerinin Araştırılması”, *Politeknik Dergisi*,;21(2): 2018, p.427-435.

Darkot, Besim ,”Midilli”, İA, VIII: 1993, p.282-284.

Emecen ,Feridun ,”Limni”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003,27: p.190-192.

Genç, Mehmet, , "Yed-i Vâhid", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, c.43, p.378-383.

Genç, Mehmet, "İltizam", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, c 22, İstanbul, 2000, p..154-158.

Kallek, Cengiz, "Okka" Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C 33, İstanbul, 2007, p.338.

Kramers, J. H. –Darkot Besim", Limni", İslam Ansiklopedisi, 1955, VII: p..60-61.

Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Öcal, Yaşar "19. Yüzyılda Osmanlı Madencilik Sektörünün Sorunları", *OTAM*, 44 / Güz 2018, p.189-220

Saydam, Abdullah, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 6, Samsun 1991, p. 255-270.

Saka, Erdem, "Anadolu ve Rumeli Gümüş Madenleri (1453-1789)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* Cilt:6 / Sayı:2, Haziran 2019, p. 1060-1084.

Tızlak, Fahrettin, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları", Cilt 60, Sayı 229, 1996, p. 703 – 718.

Ünver Metin, Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914), 2012, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Ünen Uğur, Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Rodos Adası, Adnan Menderes Üniversitesi, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Aydın, 2013.

Velay A Du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Der: Maliye Tetkik Kurulu, Damga Matbaası, Ankara 1978.

Annex 1

Hu

*Mukavelename*¹⁰⁸

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde İstanköy Sancağı'na bağlı Nikerya Ceziresi'ne Fenari Karyesi'nde Terme nam mahalde zühur edip teba-yı devleti aliyyeden ve tüccardan İzmir'de mukim Dimitriyos ve Esleberos ile İngiltere devleti fehimesi tebaasından Örvincold ve Vasiyu ve Vasiyadu Yunan Devleti Tebasından tabib Miltiridi Emonosil, tabib Yuannis Prasamidis, tabib Micaraki Mersikos ve Yorgi Pirasmidi ve Banker Arastidi İpsara nam kimesneler uhdesine ihale olunan bakır madeninin imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine derç olunan mukavelenamesidir.

1. Madde maden-i mezkur 1292 senesi maliyesi şehri ağustos ibtidasından itibaren 99

sene müddetle imtiyaz ve şartnamesi ile mültezim mümaileyh uhdelere ihale olunmuştur.

2. Madde harita-yı mahsusunda gösterildiği veçhile maden-i mezkur hafiri imali için 1266 dönüm arazi-yi mahsus olunmağla bu arazinin hududu şimalen Pomaklı Kilerpo nam kimesnelerin mutasarrıf oldukları bedel değirmenliye Romutupetro'ya bir dönümü şarken ve cenuben mezkur yer ile deniz kıyısından bir mürur-u Kırıkubalyo Burnu garben mezkur yel değirmeni beyinlerinde vaki hudud-u Hezsiyeye mahduttur.

3. Madde işbu hudud ile mahdudu olunan arazi dahilinde bakır madeninden maada zuhuru memul olan sair cins madenler bu ihaleye dahil olduğundan onlar için gerek ashab-ı imtiyaz ve gerek sairler tarafından talep ve istida vuku bulunduğu halde maden nizamnamesinin 35. maddesi hükmüne tatbiken muamele-yi imtiyaziye icra kılınacaktır.

4. Madde işbu maden için bervech-i muharrer tahsis olunan 439 dönüm arazinin beher dönümü için beş pareden ashab-ı imtiyaz tarafından canib-i miriye senevi beş yüz elli dört kuruş otuz pare resm-i miktar ita kılınacaktır.

5- Madde madeni-i mezkur hudud-u imtiyaziyesi dahilinde bulunan arazi yalnız madenin işletilmesi için itibari olarak tashis olduğundan maden nizamnamesinin 60. maddesi hükmünce ashab-ı imtiyaz tarafından işbu arazide mağara ve kuyu hafir olunan ve maden için sair suretle kullanılan mahallerde sahipleri arsa ve iskan olduğu misüllü bir minval muharrer hafir olunan bi'l icab kullanılan mahallerden maada yerler heyet-i kadimeleriyle kalub ashab-ı imtiyaz ol makule müdahaleye kat'a hakları olamayacaktır.

6. Madde maden-i mezkur ihraç olunacak yüzde beş rüsum nispetinin canib-i miriye itası mukarrer olmasıyla rüsumu mezkure maden idaresinin rey ve tensibi üzerine aynen veyahut vakti tatbiken bedelen mültezim tarafından tediye olunacak ve aynen itası takdirinde mesarif-i nakliyesi mültezime aid olmak üzere

İstanköy İskelesi'nde mahalliyesi hükümeti tarafından tayin olunacak memure teslim olunacaktır.

7. Madde İmtiyaza havi verilecek ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren maden-i mezkurun bir seneye kadar küşad ve imaline ashab-ı imtiyaz mecbur olub bu müddet zarfında küşadı olduğu veyahut layıkıyla imalata teşebbüs edilmediği ve bu da maden idaresinin kabul ve tasdik edeceği esbab-ı mücbire tahtında bulunduğu halde imtiyaz fesh ve ilga edilecektir.

8. Madde maden-i mezkurun tahsil ve rüsumatı vali-yi vilayete ait olduğundan balada muharrer resim miktarı ile bi'l istifa olunacak rüsum-u nisbiyye Darphane-yi Amire fiyatıyla komisyon olarak vakti muayyende vilayet müşarünileyhe veyahut maden idaresi sandığına teslim ve ita olunacaktır.

9. Madde zikr olunan madenin imali zimninde imtiyazı havi tasdik buyurulan ferman-ı aliyesinin itasına bir defa olarak ferman harcı olmak üzere mültezimler tarafından maden idaresine 100 adet Osmanlı lirası ita kılınacaktır.

10. Madde mültezim mümaileyh madenin imalatına müteferri kaffe-yi hususatının maden nizamnamesinin ahkam-ı mündericatına tayinat ve tatbiki hareket edeceği misüllü imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine zeyl olunarak tatil olunan şartnameye dahi tamamıyla

mutavaat ve muvafakat eyleyeceklerini taahhüd ederler.

8 Mart 1877 (22 Safer 1294) 6 Mart 1877 (22 Şubat 1292)

Şartname

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde İstanköy Sancağı'na bağlı Nikerya Ceziresi'ne Fenari Karyesi'nde Terme nam mahalde zühur edip tebaa-yı devleti aliyyeden ve tüccardan İzmir'de mukim Dimitriyos ve Esleberos ile İngiltere Devleti tebaasından Örvincold ve Vasiyu ve Vasiyadu Yunan Devleti Tebaasından tabib Miltiridi Emonosil tabib Yuannis Prasamidis tabib Micaraki Mersikos ve Yorgi Pirasmidi ve banker Arastidi İpsara nam kimesneler uhdesine ihale olunan bakır madeninün imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine zeyl olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesidir.

1.Madde maden-i mezkur mukavele-yi mezkurun üç kuta harita-yı mevkisinin birisi maden idaresinden tevkif ve bir kıtası vilayet müşarünileyh canibine irsal ve diğeri bir kıtası mültezim mumaillehe ita kılınmıştır. İmtiyaz-ı ferman-ı aliyyesinin tarih-i itasından itibaren altı mah müddet zarfında mesarifi mültezime aid olmak şartıyla zikr olunan haritada gösterilen hudud-u mevki-yi lazimesi mürur-u zaman ile bozulmayacak şekilde hükümet-i mahalliye ve mühendis marifetiyle alamet-i mahsusa rekz edileceğinden keyfiyet vilayetin ve madenin bulunduğu kazanın sicilatına kayıt olunduktan sonra ba mazbata bu tarafa bildirilecektir.

2.Madde ashab-ı imtiyaz Maden Nizamnamesi'nin 55 . maddeleri hükmünce tanzim ettireceği resmi satıh ve müsennemlerden başka icrasını ihtiyar edeceği imalatın usulünü ve mezkur resimlere dair kaffe-yi icraat ve tasviratını bend bende yazarak bir layıha tayiniyle düzenleyecek ferman-ı aliyyeyi mezkurun tarih-i itasından itibaren altı mah zarfında mahallinde devlet mühendisine veya mühendis bulunamadığı takdirde doğrudan doğruya Maden İdaresine irsal edip idare-yi mezkureden dahi tensib olunacağı halde icrasına ruhsat verilecektir. Şayet suret-i maruzatın mahzur ve muhatarası mütalaa olunur veyahut imalatın devam ve intizamına icra olunacak ameliyatı atıyyen nafiaya mani olacağı tahakkuk ederse mezkur layıha nezareti müşarühileyden tadil ve ıslah olunacaktır.

3.Madde işletilmekte olan madene girmek veya hava aldirmek için müceddeden sath-ı araziden yol ve kuyu ve baca küşadı lazım geldiği halde evvel emirde mültezim mümaileyhe istida layıhasını Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne ita edip , badehu maden mühendisinin icar edeceği keşif üzerine nezareti müşarünileyhin rey ve kararı veçhile muamelesi icra olunacak ruhsat istihsal olunmadıkça ol makule ameliyatı icra edemeyecektir.

4.Madde mezkur madenin ameliyat-ı esasiyeden maada müceddeden diğeri bir şubesinin küşadı medar olunduğu halde işbu şube için ihalesinin harita-yı mahsusasına merbut olmak üzere ayrıca bir kuta harita tanzim olunarak ikinci maddeye tevfiken tasvir olunan ameliyatı daima layıhasıyla beraber mültezim mumailleh tarafından Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne ita olunacak ve mezkur layıhanın nezareti müşarünileyhden kabul ve tadili veyahut icabına göre devri caiz olunacaktır.

5. Madde Ashab-ı imtiyaz tarafından maden idaresine ita olunduğu misüllü maden idaresi kendi mühendisi ba müzakare lahiyanın canib-i idareden kabul ve tasdik veyahut icabına göre reddi caiz olunacaktır.

5. Madde Ashab-ı imtiyaz ameliyat-ı vakiadan dolayı ashab-ı emlakı tertib edecek zarar ve ziyandan mesul olmasıyla bunun için aid olduğu mahkemeden tayin kılınacak tazminatın tediyesine mecburdur.

6. Madde işbu maden civarında bulunan ebniye ve menazilin altında icra-yı ameliyat iktiza eylediği halde mültezim müşarünileyhden ve ashab-ı menazilin ifadeleri alındıktan ve tertip edecek olan zarar ve ziyanın tediyesi için kefalet rabt olunduktan sonra hükümet mühendisinin layıhası veyahut hükümet-i mahalliye'nin işarı üzerine maden idaresinden ruhsat verildiği ol makule ameliyata teşebbüs olunacaktır. Kefalet ve tazminat maddelerine dair olan münazata aid oldukları muhakim nizamına fasıl ve rüyet olunacak ve şayet ameliyat-ı emniyete muzır ve mahal olduğu tahkik eder ise külliye men olunacaktır.

7. Madde maden-i mezkurun ameliyatı su yollarıyla bend ve çeşmelere ve şose tarik ve demir yolları 150 metro uzaklıkta icra-ı lazimedde olunduğundan şayet bu miktar mesafe noksan olursa bend-i sabıkta muharrer olan muamelat-ı aynıyle dahi bunun dahi hakkında icra olunacak velhasıl emniyet-i umumiyenin vekaya ve muhafazasına gayet itina ve dikkat kılınacaktır.

8. Madde esbab-ı gayr-i melhuz naşi şayet usul-u ameliyatın 2. maddeye tevfikeyen tadil ıslahı icap ettiği halde mültezim müşarünileyhin istidası ve mühendisin layıhası üzerine hükümet-i mahalliye tarafından inha olunduktan umur-u esasiyesine tatbiken uygun olarak ıslahat-ı icabiye icra kılınacaktır.

9. Madde sath-ı arazide olan kuyu ve mağaraların terk ve tadili icab eylediği surette idarenin göstereceğini usül üzerine mesarifi mültezim tarafından tesviye olmak üzere mahreçleri setr ve imla ettirilmeyecektir.

10. Madde ashab-ı imtiyaz madenden cevher ihracına mahsus mağara ve su yolu makarresi var ise imalatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli, makineler vasfına mecbur olacaktır.

11. Madde imal olunacak madenin hudud-u ittisalinde diğer maden bulunduğu takdirde iki madenin yekdiğerine iltihakından neşet edecek mazarrata mani için nihayet hudutta bulunan medar maden yataklarından bir miktar mahal terk edilecek ve terk olunacak mahallin vüs'at ve miktarı dahi canib-i idareden tayin kılınacaktır. Ashab-ı imtiyazın istidası devlet-i seniyyenin layıhası üzerine canib-i idareden ruhsat verildikçe ve suret-i imal tayin olunmadıkça işbu mevadd-ı madenin yataklarından terk olunan kısmın imali caiz olamayacaktır.

12. Madde bu madenin arazi-yi mahdudesi dahilinde bakır madeninden maada evvelki cinsi maden zuhur edipte aher talebine ihale olunacağı ve mezkur madenin imalatı ve zayıyatının işbu bakır madeninden imalat-ı haziresi derunundan müruduna lüzum ve ihtiyaç görüldüğü halde mültezim bir suretiyle mümanaat edemeyecektir. Ancak andan tertip edecek tazminat beynlerinde rıza ve tesviye olunduğu halde ehl-i vükufun takdiri ve maden iradesinin tensibi ile tayin kılınacaktır.

13. Madde işbu madenin ihalesi dahilinde vakten min'el vekat demiryolu geçirilecek umuma menfaatli bir tarik veya sair şey inşa kılınacak olduğu halde mültezimin hiçbir şekilde tazmin ve avane veyahut muhalefete istihkak ve selahiyeti olmayıp bunların asıl bakıl yatakları mahrecleri üzerinden geçmek lazım gelirse ol halde tertip edecek zarar ve ziyan müteallik olduğu muhakimenin tedkik ve hükmü üzerine icap eden taraftan ifa kılınacaktır.

14. Madde işbu madenin tahsil-i rüsumatı vilayet müşarünileyh valiliğine ait olduğu ait olduğunu mültezimin ihraç edeceği cevherin miktarını mübeyyin her üç ayda bir defa icmal defterini hükümet-i mahalliyeye vermeğe mecbur olduğu her sene nihayetindeki ayında dahi sene-yi sabıkta hasılatının miktarını mübeyyin miktardan defterini vali-yi vilayete takdim edecektir.

15. Madde İmtiyaza havi verilecek ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren maden-i mezkurun bir seneye kadar küşad ve imaline ashab-ı imtiyaz mecbur olub bu müddet zarfında küşadı olduğu veyahut layıkıyla imalata teşebbüs edilmediği ve bu da maden idaresinin kabul ve tasdik edeceği esbab-ı mücbire tahtında bulunduğu halde imtiyaz fesh ve ilga edilecektir.

16. Madde ashab-ı imtiyaz madde-yi sabıkta muharrer olan hesap cetvelleri vakt-i muayyende ita ve teslim edeceği halde kendilerinden bir 100lük altını 500 lük altın kadar ceza-yı nakdi alınacak ve mezkur cetvellerde hakikat hali ketm edecek bil'a ihtiyar hasılat miktarı sahihinden noksan göstermiş olduğu sabit olur ise rüsumatın noksanı iki kat olarak tazmin ettirilecektir. Gerek vergi ve rüsumanın tediyesinden gerek hüküm olunan ceza-yı nakdiyenin ifasında muhallefat ve ta'nir edildiği takdirde vilayet müşarünileyh valiliği nihayet 'ül nihaye üç ayı geçmemek üzere bir müddet tayiniyle resme ve temdiden tebligat icrasıyla o müddet zarfında tamamen ika olunmamış ise keyfiyet derhal Maden Nezareti celilesine yazılıp nezaret celiliyle müşarünileyh tarafından icabı bi'l icra maden-i mezkure imtiyazı fesh olunacaktır.

16. Madde işbu madenden çıkarılan cevherin İstanköy iskelesine nakil ile orada resim gümrüğüne ita ve mürur tezkeresine ahz edildikten sonra istediği mahallere nakil edilmeye mültezim mümaileyh mezun olup şayet ruhsat ve mürur tezkeresi alınmaksızın aher mahallere hasılatın nakil olduğu tahkik eder veyahut nakil eder iken tutulursa varidatı devleti ketm ve ihfa için kaçırılmış olacağından ol makule tezkeresiz ele geçirilip hasılatı kamilen cani-i miriden zabt ve müsadere olunacaktır.

17. Madde Maden-i mezkurun ferman-ı aliyyesine zeyl olunarak tanzim kılınan ve maden nizamnamesi müteferri bulunan işbu şartnamenin ahkam-ı mündericesi ashab-ı imtiyaz tarafından kabul ve tasdik olunduktan şerait-i muharrerinin hilafına hal ve hareket vuku getirildiği halde nizamına tevfiken haklarında muamele-yi mukteziye icra kılınacaktır.

Şartname

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde İstanköy Sancağı'na bağlı Nikerya Ceziresi'nde kain Fenari Karyesi'nde Terme nam mahalde zühur edip tebaa-yı devleti

aliyyeden ve tüccardan İzmir’de mukim Dimitriyos ve Esleberos ile İngiltere devleti tebaasından Örvincold ve Vasiyu ve Vasiyadu Yunan Devleti Tebasından tabib Miltiridi Emonosil tabib Yuannis Prasamidis tabib Micaraki Mersikos ve Yorgi Pirasmidi ve Banker Arastidi İpsara nam kimesneler uhdelere ihale olunan demir madenin imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine zeyl olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesidir.

1.Madde maden-i mezkur mukavele-yi mezkur üç kıta harita-yı mevkisinin birisi maden idaresinden tevkif ve bir kıtası vilayet müşarünileyh canibine irsal ve diğeri bir kıtası mültezim mumailiye ita kılınmıştır. İmtiyaz-ı ferman-ı alisinin tarih-i itasından itibaren altı mah müddet zarfında mesarifi mültezime aid olmak şartıyla zikr olunan haritada gösterilen hudud-u mevki-yi lazimesi mürur-u zaman ile bozulmayacak şekilde hükümet-i mahalliye ve mühendis marifetiyle alamet-i mahsusa rezk edileceğinden keyfiyet vilayetin ve madenin bulunduğu kazanın sicilatına kayıt olunduktan sonra ba mazbata bu tarafa bildirilecektir.

2.Madde ashab-ı imtiyaz Maden Nizamnamesi’nin 55 . maddeleri hükmünce tanzim ettireceği resmi sath ve müstemlerden başka icrası ihtiyar edeceği imalatın usulünü ve mezkur resimlere dair kaffe-yi icraat ve tasviratını bend bende yazarak bir layihatayiniyle düzenleyecek ferman-ı aliyeyi mezkurun tarih-i itasından itibaren altı mah zarfında mahallinde devlet mühendisine veya mühendis bulunmadığı takdirde doğrudan doğruya Maden İdaresine irsal edip idare-yi mezkureden dahi tensib olunacağı halde icrasına ruhsat verilecektir. Şayet suret-i maruzatın mahzur ve muhatarası mütalaa olunur veyahut imalatın devam ve intizamına icra olunacak ameliyatı atiyen nafiyaya mani olacağı tahakkuk ederse mezkur layiha canib-i idareden tadil ve islah olunacaktır.

3.Madde işletilmekte olan mağaralara girmek veya hava aldirmek için müceddeden sath-ı araziden yol ve kuyu ve baca küşadı lazım geldiği halde evvel emirde mültezim mümaileyhe istida layıhasını Orman Maadin ve Ziraat Nezareti’ne ita edip , badehu maden mühendisin icra edeceği keşif üzerine nezareti müşarünileyhin rey ve kararı veçhile muamelesi icra olunacak ruhsat istihsal olunmadıkça ol makule ameliyatı icra edemeyecektir.

4.Madde mezkur madenin ameliyat-ı esasiyeden maada müceddeden diğeri bir şubenin küşadı medar olunduğu halde işbu şube için ihalesinin harita-yı mahsusasına merbut olmak üzere ayrıca bir kıta harita tanzim olunarak ikinci maddeye tevfikeyen tasvir olunan ameliyata dair layıhasıyla beraber ashab-ı imtiyaz tarafından Maden İdaresine ita olunduğu misüllü maden idaresinin kendi mühendisiyle ba müzakere mezkur layihanın canib-i idaresinden kabul ve tadili veyahut icabına göre devri caiz olunacaktır.

5.Madde Ashab-ı imtiyaz ameliyat-ı vakiyadan dolayı ashab-ı emlakı tertib edecek zarar ve ziyandan mesul olmasıyla bunun için aid olduğu mahkemeden tayin kılınacak tazminatın tediyesine mecburdur.

6.Madde işbu maden civarında bulunan ebniye ve menazilin altında icra-yı ameliyat iktiza eylediği halde mültezim müşarünileyhden ve ashab-ı menazilin ifadeleri alındıktan ve tertip edecek olan zarar ve zıyanın tediyesi için kefalet rabt olunduktan sonra hükümet mühendisinin layıhası veyahut hükümet-i mahalliye’nin işarı üzerine maden idaresinden ruhsat verildiği ol makule ameliyata teşebbüs olunacaktır kefalet ve tazminat maddelerine

dair olan münazata aid oldukları muhakim nizamına fasıl ve rüyet olunacak ve şayet ameliyatı emniyete muzır ve mahal olduğu tahkik eder ise külliyyen men olunacaktır.

7.Madde maden-i mezkurun ameliyatı su yollarıyla bend ve çeşmelere ve şose tarik ve demir yolları 150 metro uzaklıkta icra-ı lazimedede olduğundan şayet bu miktar mesafe noksan olursa bend-i sabıkta muharrer olan muamelat-ı aynıyle dahi bunun hakkında icra olunacak velhasıl emniyet-i umumiyyenin vekaya ve muhafazasına gayet itina ve dikkat kılınacaktır.

8.Madde esbab-ı gayr-i melhuz naşi şayet usul-u ameliyatın 2. maddeye tevfiken tadil-i ıslahı icap ettiği halde mültezim müşarünileyhin istidası ve mühendisin layıhası üzerine hükümet-i mahalliye tarafından inha olundukta umur-u esasiyesine tatbiken uygun olarak ıslahat-ı icabiye icra kılınacaktır.

9 .Madde sath-ı arazide olan kuyu ve mağaraların terk ve tadili icab eylediği surette idarenin göstereceğini usül üzerine mesarifi mültezim tarafından tesviye olmak üzere mahreçleri setr ve imla ettirilmeyecektir .

10.Madde ashab-ı imtiyaz madenden cevher ihracına mahsus mağaza ve su yolu makarresi var ise imalatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli, makineler vasfına mecbur olacaktır.

11.Madde imal olunacak madenin hudud-u ittisalinde diğer maden bulunduğu takdirde iki madenin yekdiğerine iltihakından neşet edecek mazarrata mani için nihayet hudutta bulunan medar maden yataklarından bir miktar mahal terk edilecek ve terk olunacak mahallin vüs'at ve miktarı dahi canib-i idareden tayin kılınacaktır. Ashab-ı imtiyazın istidası devlet-i seniyyenin layıhası üzerine canib-i idareden ruhsat verilmedikçe ve suret-i imal tayin olunmadıkça işbu mevad-ı madenin yataklarından terk olunan kısmın imali caiz olamayacaktır.

12. Madde bu madenin arazi-yi mahdudesi dahilinde demir madeninden maada diğer cinsi maden zuhur ederse aher talebine ihale olunacağı ve mezkur madenin imalatı ve vaziyetinin işbu demir madeninden imalat-ı haziresi derunundan müruduna lüzum ve ihtiyaç görüldüğü halde ashab-ı imtiyaz bir suretiyle mümanaat edemeyecektir. Ancak andan tertip edecek tazminat beynlerinde rıza ve tesviye olduğuna halde ehl -i vükufun takdiri ve maden idaresinin tensibi ile tayin kılınacaktır .

13. Maden işbu madenin hudud-u imtiyasyyyesi dahilinde vakten min'el vekat demiryolu geçirilecek umuma menfeatli bir tarik veya sair şey inşa kılınacak olduğu halde mültezimin hiçbir şekilde tazmin ve avane veyahut muhalefete istihkak ve selahiyeti olmayıp bunlar madenin asıl maden yatakları ve mahreçleri üzerinden geçmek lazım gelirse ol halde tertip edecek zarar ve ziyân müteallik olduğu muhakimenin tedkik ve hükmü üzerine icap eden taraftan ifa kılınacaktır.

14.Madde işbu madenin tahsil-i rüsumatı vilayet müşarünileyh valiliğine ait olduğu mültezimin ihraç edeceği cevherin miktarını mübeyyin her üç ayda bir defa icmal defterini hükümet-i mahalliyyeye vermeğe mecbur olduğu her sene nihayetindeki ayında dahi sene-yi sabıkta hasılatının miktarını mübeyyin miktardan defterini vali-yi vilayete takdim edecektir.

15. Madde *ashab-ı imtiyaz ruhsata havi verilecek ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren maden-i mezkurun bir seneye kadar küşad ve imali ashab-ı imtiyaz mecbur olub bu müddet zarfında küşadı olduğu veyahut layıkıyla imalata teşebbüs edilmediği ve bu da maden idaresinin kabul ve tasdik edeceği esbab-ı mücbire tahtında bulunduğu halde imtiyaz fesh ve ilga edilecektir.*

16. Madde *ashab-ı imtiyaz madde-yi sabıkta muharrer olan üç aylık defatir-i muhasebatı seneyiyyeyi vakt-i muayyende ita ve teslim edeceği halde kendilerinden bir 100'lük altından 500 lük altına kadar ceza-yı nakdi alınacak ve mezkur cetvellerde hakikat hali ketm edecek bil'a ihtiyar hasılat-ı miktarı sahihinden noksan göstermiş olduğu sabit olur ise rüsumatın noksanı iki kat olarak tazmin ettirilecektir. Gerek vergi ve rüsumanın tediyesinden gerek hüküm olunan ceza-yı nakdiyenin ifasında muhalledat ve ta'nir edildiği takdirde vilayet müşarünileyh valiliği nihayet 'ül nihaye üç ayı geçmemek üzere bir müddet tayiniyle resme ve temdiden tebligat icrasıyla o müddet zarfında tamamen ika olunmamış ise keyfiyet derhal Maden Nezaret-i celilesine yazılıp nezaret celiliyle müşarünileyh tarafından icabı bi'l icra maden-i mezkure imtiyazı fesh olunacaktır.*

16. Madde *işbu madenden çıkarılan cevherin İstanköy iskelesine nakil ile orada resim gümrüğüne ita ve mürur tezkeresince ahz edildikten sonra istediği mahallere nakil edilmeye mültezim mümaileyh mezun olup şayet ruhsat ve mürur tezkeresi alınmaksızın aher mahallere hasılatın nakil olduğu tahkik eder veyahut nakil eder iken tutulursa varidat-ı devleti ketm ve ihfa için kaçırılmış olacağından ol makule tezkeresiz ele geçirilip hasılatı kamilen cani-i miriden zabt ve müsadere olunacaktır.*

17. Madde *maden-i mezkurun imtiyazı ferman-ı aliyyesine zeyl olarak tanzim kılınan ve maden nizamnamesi müteferri bulunan işbu şartnamenin ahkam-ı mündericisi ashab-ı imtiyaz tarafından kabul ve tasdik olunduktan şerait-i muharrerinin hilafına hal ve hareket vuku getirildiği halde nizamına tevfiken haklarında muamele-yi mukteziye icra kılınacaktır.*

Şartname

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde İstanköy Sancağı'na bağlı Nikerya Ceziresi'nde kain Fenari Karyesi'nde Terme nam mahalde zühur edip tebaa-yı devlet-i aliyyeden ve tüccardan İzmir'de mukim Dimitriyos ve Esleberos ile İngiltere devleti tebaasından Örvincold ve Vasiyu ve Vasiyadu Yunan Devleti Tebasından tabib Miltiridi Emonosil tabib Yuannis Prasamidis tabib Micaraki Mersikos ve Yorgi Pirasmidi ve Banker Arastidi İpsara nam kimesneler uhdelere ihale olunan manganez madeninin imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine zeyl olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesidir.

1. Madde *maden-i mezkur mukavele-yi mezkur üç kıta harita-yı mevkisinin birisi maden idaresinden tevkif ve bir kıtası vilayet müşarünileyh canibine irsal ve diğeri bir kıtası mültezim mumaiylehe ita kılınmıştır. İmtiyaz-ı ferman-ı alisinin tarih-i itasından itibaren altı mah müddet zarfında mesarifi mültezime aid olmak şartıyla zikr olunan haritada gösterilen hudud-u mevki-yi lazimesi mürur-u zaman ile bozulmayacak şekilde hükümet-i mahalliye ve mühendis marifetiyle alamet-i mahsusa rekz edileceğinden*

keyfiyet vilayetin ve madenin bulunduğu kazanın sicilatına kayıt olunduktan sonra ba mazbata bu tarafa bildirilecektir.

2.Madde ashab-ı imtiyaz Maden Nizamnamesi'nin 55 . maddeleri hükmünce tanzim ettireceği resmi sath ve müsennemlerden başka icrası ihtiyar edeceği imalatın usulünü ve mezkur resimlere dair kaffe-yi icraat ve tasviratını bend bende yazarak bir layiha tayiniyle düzenleyecek ferman-ı aliyyesi mezkurun tarih-i itasından itibaren altı mah zarfında mahallinde devlet mühendisine veya mühendis bulunamadığı takdirde doğrudan doğruya Maden İdaresine irsal edip idare-yi mezkureden dahi tensib olunacağı halde icrasına ruhsat verilecektir. Şayet suret-i maruzatın mahzur ve muhatarası mütalaa olunur veyahut imalatın devam ve intizamına icra olunacak ameliyatı atıyyen nafiaya mani olacağı tahakkuk ederse mezkur layiha canib-i idareden tadil ve ıslah olunacaktır.

3.Madde işletilmekte olan mağaralara girmek veya hava aldirmek için müceddeden sath-ı araziden yol ve kuyu ve baca küşadı lazım geldiği halde evvel emirde mültezim mümaileyhe istida layıhasını Orman Maadin ve Ziraat Nezareti'ne ita edip , badehu maden mühendisin icar edeceği keşif üzerine nezareti müşarünileyhin rey ve kararı veçhile muamelesi icra olunacak ruhsat istihsal olunmadıkça ol makule ameliyatı icra edemeyecektir.

4.Madde mezkur madenin ameliyat-ı esasiyeden maada müceddeden diğer bir şubenin küşadı medar bulunduğu halde işbu şube için ihalesinin harita-yı mahsusasına merbut olmak üzere ayrıca bir kıta harita tanzim olunarak ikinci maddeye tevfikeyen tasvir olunan ameliyata dair layıhasıyla beraber ashab-ı imtiyaz tarafından Maden idaresine ita olduğu misüllü Maden İdaresinin kendi mühendisiyle ba müzakere mezkur mezkur layihanın canib-i idaresinden kabul ve tadili veyahut icabına göre devri caiz olunacaktır.

5.Madde Ashab-ı imtiyaz ameliyat-ı vakiadan dolayı ashab-ı emlakı tertib edecek zarar ve ziyandan mesul olmasıyla bunun için aid olduğu mahkemeden tayin kılınacak tazminatın tediyesine mecburdur.

6.Madde işbu maden civarında bulunan ebniye ve menazilin altında icra-yı ameliyat iktiza eylediği halde mültezim müşarünileyhden ve ashab-ı menazilin ifadeleri alındıktan ve tertip edecek olan zarar ve zıyanın tediyesi için kefalet rabt olunduktan sonra hükümet mühendisinin layıhası veyahut hükümet-i mahalliyyenin işarı üzerine Maden İdaresi'nden ruhsat verildiği ol makule ameliyata teşebbüs olunacaktır. Kefalet ve tazminat maddelerine dair olan münazata aid oldukları muhakim nizamına fasıl ve rüyet olunacak ve şayet ameliyatı emniyete muzır ve mahal olduğu tahkik eder ise külliyyen men olunacaktır.

7.Madde maden-i mezkurun ameliyatı su yollarıyla bend ve çeşmelere ve şose tarikive demir yolları 150 metro uzaklıkta icra-ı lazimedde olduğundan şayet bu miktar mesafe noksan olursa bend-i sabıkta muharrer olan muamelat-ı aynıyle dahi bunun dahi hakkında icra olunacak velhasıl emniyet-i umumiyenin vekaya ve muhafazasına gayet itina ve dikkat kılınacaktır.

8.Madde esbab-ı gayr-i melhuz naşi şayet usul-u ameliyatın 2. maddeye tevfikeyen tadil-i ıslahı icap ettiği halde mültezim müşarünileyhin istidası ve mühendisin layıhası üzerine hükümet-i mahalliye tarafından inha olunduktan umur-u esasiyesine tatbiken uygun olarak ıslahat-ı icabiye icra kılınacaktır.

9. Madde sath-ı arazide olan kuyu ve mağaraların terk ve tadili icab eylediği surette idarenin göstereceğini usul üzerine mesarifi mültezim tarafından tesviye olmak üzere mahreçleri setr ve imla ettirilmeyecektir .

10. Madde ashab-ı imtiyaz madenden cevher ihracına mahsus mağaza ve su yolu makarresi var ise imalatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli, makineler vasfına mecbur olacaktır.

11. Madde imal olunacak madenin hudud-u ittisalinde diğer maden bulunduğu takdirde iki madenin yekdiğerine iltihakından neşet edecek mazarrata mani için nihayet hudutta bulunan medar maden yataklarından bir miktar mahal terk edilecek ve terk olunacak mahallin vüs'at ve miktarı dahi canib-i idareden tayin kılınacaktır. Ashab-ı imtiyazın istidası devlet-i seniyyenin layıhası üzerine canib-i idareden ruhsat verilmedikçe ve suret-i imal tayin olunmadıkça işbu mevad-ı madenin yataklarından terk olunan kısmın imali caiz olamayacaktır.

12. Madde bu madenin arazi-yi mahdudesi dahilinde manganez madeninden maada diğer cinsi maden zuhur ederse aher talebine ihale olunacağı ve mezkur madenin imalatı ve vaziyetinin işbu manganez madeninden imalat-ı haziresi derunundan müruduna lüzum ve ihtiyaç görüldüğü halde ashab-ı imtiyaz bir suretiyle mümanaat edemeyecektir Ancak andan tertip edecek tazminat beynlerinde rıza ve tesviye olunduğu halde ehl -i vükufun takdiri ve Maden İdaresinin tensibi ile tayin kılınacaktır .

13. Madde Maden işbu madenin hudud-u iktizasıyyesi dahilinde vakten min'el vekat demiryolu geçirilecek umuma menfeatli bir tarik veya sair şey inşa kılınacak olduğu halde mültezimin hiçbir şekilde tazmin ve avane veyahut muhalefete istihkak ve selahiyeti olmayıp bunlar asıl manganez yatakları mahreci üzeri geçmek lazım gelirse ol halde tertip edecek zarar ve ziyan müteallik olduğu muhakimenin tedkik ve hükmü üzerine icap eden taraftan ifa kılınacaktır.

14. Madde işbu madenin tahsil-i rüsumatı vilayet müşarünileyh valiliğine ait olduğu mültezimin ihraç edeceği cevherin miktarını mübeyyin her üç ayda bir defa icmal defterini hükümet-i mahalliyeye vermeğe mecbur olduğu her sene nihayetindeki ayında dahi sene-yi sabıkta hasılatının miktarını mübeyyin miktardan defterini vali-yi vilayete takdim edecektir.

15. Madde ashab-ı imtiyaz ruhsata havi verilecek ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren maden-i mezkurun bir seneye kadar küşad ve imali ashab-ı imtiyaz mecbur olub bu müddet zarfında küşadı olduğu veyahut layıkıyla imalata teşebbüs edilmediği ve bu da Maden İdaresi'nin kabul ve tasdik edeceği esbab-ı mücbire tahtında bulunduğu halde imtiyaz fesh ve ilga edilecektir.

16. Madde ashab-ı imtiyaz madde-yi sabıkta muharrer olan üç aylık defatir-i muhasebat-ı seneviyyeyi vakt-i muayyende ita ve teslim edeceği halde kendilerinden bir 100'lük altından 500 lük altına kadar ceza-yı nakdi alınacak ve mezkur cetvellerde hakikat hali ketm edecek bil'a ihtiyar hasılat-ı miktar-ı sahihinden noksan göstermiş olduğu sabit olur ise rüsumatın noksanı iki kat olarak tazmin ettirilecektir. Gerek vergi ve rüsumanın tediyesinden gerek hüküm olunan ceza-yı nakdiyenin ifasında muhallefet ve ta'nir edildiği takdirde vilayet müşarünileyh valiliği nihayet 'ül nihaye üç ayı geçmemek üzere bir müddet

tayiniyle resme ve temdiden tebligat icrasıyla o müddet zarfında tamamen ika olunmamış ise keyfiyet derhal Maden Nezareti Celilesi'ne yazılıp nezaret celiliyle müşarünileyh tarafından icabı bi'l icra maden-i mezkure imtiyazı fesh olunacaktır.

16.Madde işbu madenden çıkarılan cevherin İstanköy iskelesine nakil ile orada resim gümrüğüne ita ve mürur tezkeresince ahz edildikten sonra istediği mahallere nakil edilmeye mültezim mümaileyh mezun olup şayet ruhsat ve mürur tezkeresi alınmaksızın aher mahallere hasılatın nakil olduğu tahkik eder veyahut nakil eder iken tutulursa varidat-ı devleti ketm ve ihfa için kaçırılmış olacağından ol makule tezkeresiz ele geçirilip hasılatı kamilen canib-i miriden zabt ve müsadere olunacaktır.

17.Madde Maden-i mezkurun imtiyaz-ı ferman-ı aliyyesine zeyl olarak tanzim kılınan ve maden nizamnamesine müteferri bulunan işbu şartnamenin ahkam-ı mündericesi ashab-ı imtiyaz tarafından kabul ve tasdik olunduktan şerait-i muharrerenin hilafına hal ve hareket vuku getirildiği halde nizamına tevfiken haklarında muamele-yi mukteziye icra kılınacaktır.

Annex 2

Mukavelename ¹⁰⁹

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Sancağı'nda Karyot Kazasında Ayalaryakı karyesinde arazi-yi haliyede bi'l taharri zühur edip yüz hisse itibariyle elli hissesi Yunan tebaasından banker Leonidi Zarifi otuz altı hissesi müşarünileyha tebaasından Kimon Velini ve on dört hissesi Yunan tebaasından İsperosros uhdesine ihale kılınacak bir kıta demir madeninin ihale-yi ferman-ı aliyyesi derç olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesidir.

1.madde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Sancağı'nda Karyot Kazasında Ayalaryakı karyesinde arazi-yi halide bi'l taharri zahire çıkarılmış olan bir kıta demir madeninin şerefsadır buyurulacak olan ferman-ı aliyyesinin tarihinden doksan dokuz sene müddetle şartnameyle mummaileyh uhdesine ilzam kılınacaktır.

2. Madde harita-yı mahsusunda gösterildiği veçhile maden-i mezkurun hafir ve imali için 160 cerib arazi tahsis olmağla işbu arazinin hudud-u taraf erbası deniz ile muhat

3 Madde işbu hudud ile tahdid olunan arazi dahilinde mezkur demir maden ile mahlut olarak zühur edecek olan sair cins madenler bu ihaleye dahil olmadığından onlar için gerek mültezim mümaileyh gerek sairler tarafından talep ve istida vuku bulduğu halde maden nizamnamesinin 42 maddesi hükmüne tatbiken muamele-yi mukteziye icra kılınacaktır.

4.Madde işbu maden için bervech-i muharrer tahsisi olunan 160 cerib arazinin beher dönümü maden nizamnamesinin 48. 49. maddeleri beher cerip için ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren resim miktarı olmak üzere 10 kuruş hesabıyla Osmanlı altını yüz kuruş olarak 1600 kuruş ile mezkur resim hesabı yüzde altı teçhizat-ı askeriye akçesi olan 96 kuruş mültezim mümaileyh tarafından beher sene mart İbtidasından Orman Maden Ve Ziraat Nezareti veznesine tediye kılınacak ve vakt-i muayyende ita olunmadığı halde eyyamı mütehire için nizamden icab eden faizi dahi ayrıca ifa kılınacaktır .Gerek mezkur resim miktarı gerek rüsumat-ı saire ceza-yı nakdiyeleriyle tazminat maden nizamnamesinin 7ve 51 maddeleri mucibince mültezim mümaileyhin eşya-yı münkısımının bunlar kifayet etmez ise emlakından istifa kılınacaktır.

5.Madde madeni-i mezkur hudud-u imtiyaziyesi dahilinde bulunan arazi yalnız madenin işletilmesi için itibari-olarak tashis olunduğundan işbu madenin imalatı diğer mültezimin maden-i imalatı ızrar eylediği veya eşhas-ı arazinin istimali lazım geldiği halde Maden Nizamnamesi'nin 68.69.70.maddeleri ve mültezim madenin imalatı ve ameliyatı mühendis ve usta başıları maadası memuriyet ve amele-yi teba-yı osmaniyeden kullandığı takdirde 71.madde hükmünce iktiza eden muamele ifa kılınacaktır.

6.Madde maden-i mezkur ihraç olunacak yüzde beş rüsum nispeti ile mezkur rüsum nispetinin yüzde 6 ve hasılat-ı sahiyyeden yüz kuruştan beş kuruşa ve 1100 kuruştan beş para hesabıyla başkaca teçhizat-ı askeriye akçasının Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne itası mukarrer olmasıyla rüsum-u mezkure Maden Nizamnamesi'nin 50. madde hükmünce tevfikeyen ba hesap istifa kılınacaktır.

7.Madde İhale-yi ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren altı mah zarfında mültezim 58. madde mucibince nezarete veya vilayete bi'l müracaat mesarif-i mukteziyeyi ifa ile madeni teslime teslim tarihidenden itibaren dahi iki sene zarfında küşad ve imale mecbur bu müddet zarfında muamelat-ı mezkure-yi ifa edemediği takdirde Maden Nizamnamesi'nin 50.60 maddeleri mucibince madenin fesih ihalesine müteallik muamele icra olunacaktır.

8.Madde mezkur madenin imalat ve ameliyatı için levazımı ibtidatıyla olarak bir defaya mahsus olmak üzere hariçten getirilecek alet ve edevat makine gümrükten bila istisna imrar ettirilecek ve mültezim mümaileyh madenin işletilmesi ve ihraç olunacak cevherin kesen ve izabesi için nizamden bildireceği tevfikeyen inşayı vaz ve dahili istihsal edeceği (?) ve alet ve edevat makine ve müteferriat sairenin idaresinden resim ve tarifnamelerini maden nezaretine itaya mecbur olacaktır.

9.Madde zikr olunan demir madenin imali zimmünde ihaleye havi tasdik buyurulan ferman-ı aliyyesinin itasınının maden nizamnamesinin 47. maddesine tevfikeyen bir defa olarak ferman harcı olmak üzere mültezimler mümaileyh tarafından nezaret müşarünileyh veznesine 150 adet Osmanlı lirası ve fermanı aliyyesi harcınının 150 hesabıyla başkaca

teçhizat-ı askeriye akçesi olan dokuz ceman demir yolu ianesi olarak 100 adet Osmanlı altınına ita kılınacaktır.

10.Madde mültezim mümaileyh mezkur madenin imalat-ı müteferri kaffe-yi ahval ve hususatını maden nizamnamesinin ahkam mündericatına tabiiyet tatbik-i hareket edecek misüllü ahkam-ı ferman-ı aliyyesi zeyli olarak tatbik olunan şartname kavanin ve nizam-ı haliye müstekilen devlet-i aliyyeye tamamıyla tevfiik edeceğine tahahüd eder.

11 Madde mültezim mümaileyh riyasetinde nizmanamesi mucibince hangi hafta ve derecede bulunur ise o haftaya ait aidat defterini itaya mecburdur.

12.madde mültezim mümaileyh tarafından rüsumat-ı mukarrere rsumat-ı nisbiyyeden maada idüüb gümrük ihracat resminin ifası halinde maden-i mezkurun Avrupaya imrar ve ihraç olunacak cevherin yüzde bir ihracat gümrük resmi dahi ma tahahhüd başkaca Orman Maden Ve Ziraat Nezareti veznesine maden rüstümat nisbeti maan tediye olunacaktır.

Madde-yi tahsis-i maden-i mezkurun bulunduğu mevki ve civarında maden yataklarının mahreçleri üzerine istihkam veyahut ve mevaridat-ı askeriye—ye inşa iktiza eden sekiz mağara ve ebniyeler hedm veya harekat-ı askeriye icrasıyla ameliyat kısmen veya kamilen tatil ettirileceği halin mültezim mümaileyh hiçbir suretle muhalefata hiçbir hak ve selahiyeti olunamayacağı gibi bir guna zarar ve ziyana tazminat tayini dahi hakkı olamayacaktır.

16 Şevval 1328 7 Teşrini Evvel 1326 Aslına mutabıktır.

Şartname

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Sancağı'nda Karyot Kazasında Ayalaryakı karyesinde arazi-yi haliyede bi'l taharri zühur edip yüz hisse itibariyle elli hissesi Yunan tebaasından banker Leonidi Zarifi otuz altı hissesi müşarünileyha tebaasından Kimon Velini ve on dört hissesi Yunan tebaasından İsperosros uhdesine ihale kılınacak bir kıta demir madeninin ihale-yi ferman-ı aliyyesi zeyl olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesidir.

1.madde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Sancağı'nda Karyot Kazasında Ayalaryakı karyesinde arziyi halide bi'l taharri zahire çıkarılmış olan salif'ül zikr demir madeninin tersim edilen üç kıta harita-yı mevkiyesinden biri Orman Maden Ve Ziraat Nezareti maden heyet-i fenniyesinde hıfz edilmek bir kıtası mahalline irsal ve diğeri bir kıtası mültezime mummaileyhe ita kılınmıştır .

2.Maddemültezimmumaileyh Maden Nizamnamesi'nin 62.63 64.maddeleri hükmünce tanzim edilecek resm-i mastur ve müsennemlerden maada madenin icrasını ihtiyar edeceği ameliyatın usülünü ve mezkur resimlere dair izahat ve kaffe-yi icraat ve tasviratını bend bende yazıp layıha tanzimiyle ferman-ı aliyyeyi mezkurun itasından altı mah mahallin

devlet mühendisine mühendis bulunduğunda doğrudan doğruya Orman Maden ve Ziraat Nezareti irsal edecek ve nezaret müşarünileyhden dahi tensip buyurulduğu halde icrasına ruhsat verilecektir. Şayet suret-i maruzanın mahzur ve muhatarası mütalaa olunur veyahut imalatın devam iltizamına icra olunacak ameliyat-ı ibtida nafiaya mani olduğu tahkik edilirse nezaret müşarünileyhden tadil ve ıslah kılınacaktır.

3. Madde işletilmekte olan mağaralara girmek veyahut aldırma için müceddeden sath-ı araziden yol ve kuyu ve baca küşad lazım geldiği halde evvel emirde mültezim mümaileyh istida ve layıhasını Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne ita edüb badehu maden mühendisinin icra edeceği keşf üzerine nezaret müşarünileyh kabul ve tasdik veyahut icabına göre reddi caiz olunacaktır.

4. Madde madenin ameliyat-ı esasiyesinden maada müceddeden diğer bir şubesinin küşad-ı medar olduğu halde işbu şube için ilzam ve ihalesinin harita-yı mahsusasının merbut olmak üzere ayrıca bir kıta harita tanzim olunarak 2.maddeye tevfikeyen tasvir olunacak ameliyata daima layıhasıyla beraber mültezim tarafından Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne ita olunacak mezkur layıhanın nezaret müşarünileyhden kabul ve tadili veyahut icabına göre reddi haiz olunacaktır.

5. Madde işbu madenin civarında bulunan ebniyenin ve mağaranın altında icra-yı ameliyat olunmak iktiza eylediği halde mültezim mümaileyh ashab-ı menazlık ifadeleri alındıkta ve tertib edecek zarar ve ziyanın tediyesi için kefaletle rabt olunacağından devlet mühendisinin layıhası veyahut mahalli hükümetin işarı canib-i iradeden ruhsat verilmedikçe ol makule ameliyat-ı teşebbüs olmayacaktır. Kefalet ve tazminat maddelerine dair olan münazaat aid olduğu mehakim-i nizamiyede fasıl ve rüyet olunacak ve şayet ameliyat-ı mezkurenin o misüllü ebniye ve arazi-yi memuriyet ahvaline ve umumun emniyetine muzır ve mahal olduğu tahkik edilirse külliye men olunacaktır.

6. Madde maden-i mezkurun ameliyatına su yollarıyla bendler ve çeşmeler ve şose tarik ve demir yolları 150 metro uzaklığında icra lazım olduktan şayet bu miktar mesafeden noksan olur ise yine sabıkta muharrer muamelat-ı aynıyeye bunun hakkında dahi icra olunacak velhasıl emniyet-i umumiyenin vekaya ve muhafazasına gayet itina ve dikkat kılınacaktır.

7. Madde esbab-ı gayri melhuzdan naşi şayet usül-ü imalatın 2. maddeye tevfikeyen tadil ve ıslahı icap edeceği halde mültezim istidası ve mühendisin layıhası üzerine hükümet-i mahalliye tarafından inha olunan mevad-ı esasiyesine tatbiken ıslahat-ı icabiye icra kılınacaktır.

8. Madde kuyu ve mağaraların terk ve tadili icab eylediği surette idarenin göstereceğini usül üzerine mesarifi mültezim mümaileyh tarafından tesviye olmak üzere sath-ı arazide olan medhal ve mahreçleri setr ve imla ettirilicettir.

9. Madde mültezim mümaileyh cevahir ihracına mahsus mağara ve su yolu makarresi var ise imalatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli, makineler vasfına mecbur olacaktır.

10. Madde imal olunacak miri madenin hudud-u ittisalinde diğer maden bulunduğu takdirde iki madenin yekdiğerine iltihakından neşet edecek mazarrata mani için nihayet

hudutta bulunan medar maden yataklarından bir miktar mahal terk edilecek ve terk olunacak mahallin vüs'at ve miktarı dahi canib-i iradeden ruhsat verilmedikçe işbu mevad-ı madenin yakınlarından terk olunan kısmen imali caiz olamayacaktır.

11. Madde bu madenin arazi-yi mahdudesinde salif'ül zikr miri madeninden maada evvelki cinsi maden zuhur edipte cevher talebine ihale olunacağı ve mezkur madenin imalat-ı vaziyetinin işbu demir madeninden imalat-ı haziresi derunundan müruduna lüzum ve ihtiyaç görüldüğü halde mültezim mumaileyh hiç bir suretiyle mümanaat edemeyecektir .Ancak andan tertip edecek tazminat beynlerinde rıza ve tesviye olduğu halde ehl -i vükufun takdiri ve Maden İdaresi 'nin tensibi ile tayin kılınacaktır.

12. Madde maden-i mezkurun hudud-u ilzamiyesi içinde vakten min 'el vakt demiryolu geçirilecek umum menfaatli bir tarik veya sair şey inşa kılınacak olduğu halde mültezim mümaileyh hiçbir şekilde tazmin ve davasına veyahut muhalefete hak ve selahiyeti olmayıp bunlar mezkur madenin asıl demir yataklarının mahreçleri üzerinden geçmek lazım gelirse ol halde tertip edecek zarar ve ziyan müteallik olduğu muhakimenin tedkik ve hükmü üzerine icap eden taraftan ifa kılınacaktır.

13. Madde maden-i mezkurun fermanı aliyyesine zeyl olunarak tanzim kılınan maden nizamnamesi ahkamına müteferri bulunan işbu şartname-yi ahkam-ı mündericesi dahi mültezim mümaileyh tarafından kabul ve tasdik olduğundan şerait-i muharrerinin hilafında mültezim tarafından hal ve hareket vuku'na getirilmeyecek kavanin ve nizamat-ı haliya müstefile-devleti aliyye nemasıyla tevfik hareket eyleyecektir .

12 Temmuz 1911 (29 Haziran 1327) ¹¹⁰

Annex 3

Mukavelename ¹¹¹

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Ceziresinde Kambiya ve İspartondol ve Pislivanda karyeleri hudud-u dahilinde zühur edip Fransa Devleti tebaasından Mösyö Ogüst ile Bilderhazi Satu uhdesine ihale kılınacak olan bir kıta kurşunla mahlut çinko madenin ihale-yi ferman-ı aliyyesi derç olunacak mukavelenamesidir.

1.madde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Ceziresinde Kambiya ve İspartondol ve Pislivanda nam karyelerde hududu dahilinde zahire çıkarılmış olan kurşunla mahlut çinko madenin şerefsudur buyurulacak olan ferman-ı aliyyesinin tarihinden itibaren 99 sene müddetle şerait-i atıyye ile mümaileyh Mösyö Ogüst ile Bilderhazi Satu uhdelere ihale ve ilzam oluncaktır.

110 BOA, İ..OM.. / 15 – 6-6.

111 BOA, İ..İMT. / 1 – 10 -4.

2- Madde harita-yı mahsusunda gösterildiği veçhile maden-i mezkurun hafir ve imali için 3120 cerib arazi tahsis olmağla işbu arazinin hududu şimalen Epos Yorpos nam mahalde Kakabyo Nehri'nin denize münasib olduğu noktanın şark tarafında ve 1100 metro mesafede deniz kenarında Furni nam mahalde berren ile mezkur deniz kenarı takip ederek Astirekya Lankarı nam nehrin denize münasab olduğu noktaya kadar hitamını ve garben mezkur noktadan berren ile Mebsaselvat Tepesi ile Marko Lankari Deresinin İstemarko Nehriyle birleştiği noktadan bil'mürur İstemarko Nehrinin denize münasab olduğu noktadan 1900 metro ilerüde ve şark tarafında deniz kenarında Birisya nam noktaya vüsul olunan Katarminihi şarken mezkur noktadan berren ile Ebperton Karyesinin kulübesinden Kukudopota Tepesinden Batturmbden hudud olan Furni mahalline vüsul oan hatt-ı münker ile mahduttur.

3.Madde işbu hudud ile tahdid olunan arazi dahilinde mezkur madenden mahlut olarak zühur edecek olan sair cins madenler bu ihaleye dahil olmadığından onlar için gerek mültezim mümaileyh gerek sairler tarafından talep ve istida vuku bulduğu halde Maden Nizamnamesinin 42 .maddesi hükmüne tatbiken muamele-yi mukteziye icra kılınacaktır.

4.Madde işbu maden için bervech-i muharrer tahsis olunan 3120 cerib arazinin beher dönümü maden nizamnamesinin 42 .maddesi mucibince beher ceribi için resim miktarı olmak üzere on kuruş hesabıyla Osmanlı altını yüz kuruş olarak 31.200 kuruş mültezim mümaileyh tarafından beher sene mart ibtidasından Orman Maden Ve Ziraat Nezareti veznesine tediye kılınack vakt-i muayyende ita olunmadığı halde eyyam-ı müteahhire için senevi yüzde dokuz hesabıyla icab eden kılınacak dahi ayrıca ifa olunacaktır.

5. Madde mezkur madenin hudud-u imtiyaziyesi dahilinde bulunan arazi yalnız mezkur madenin işletilmesi için itibari olarak tahsis olunduğundan maden nizamnamesinin 61. ve 62.63.64 maddeleri mucibince iktiza eden muamele ilga kılınacaktır.

6. Madde maden-i mezkur ihraç olunacak yüzde beş rüsum nispeti Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne ile itası ve mukarrer olmasıyla rüsum-u mezkurun nezaret müşarünileyhin rey ve kararı üzerine aynen veyahut rayiç refte göre bedelen maden nizamnamesinin 43. maddesi hükmüne tevfikan ba mühab istifa kılınacaktır .

7.Madde İhale-yi havi verilecek ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren maden-i mezkur ikisi seneye kadar küşad ve imal mültezim mümaileyh mecbur olup bu müddet zarfında mecbur olup küşad olunmadığı Maden Nizamnamesi'nin 52.53. maddeleri mucibince madenin fesh-i ihalesine müteallik muamele-yi nizamiye bi'l icra mezkur madenin ihalesi fesh olunacaktır.

8.Madde mezkur madenin rüsum nisbeti Osmanlı altını yüz kuruş olarak hasılat müddetinin nakdi ve imrarına mürur veya furuht olunduğu inha ita ve tediye olunduğu eyyam-ı müteahhire için senevi yüzde doksan hesabıyla icab eden faizi dahi mültezim mümaileyh ayrıca ita ve tediye etmeğe mecbur olarak mezkur madenin imalat ve ameliyatı için mültezim ibtidaen olarak bir defaya mahsus olmak üzere haricden getirilecek alet edevat ve makine gümrükten bila resm-i imrar edecektir.

9- Madde zikr olunan madenin imali ziminde ihaleye havi tasdik buyurulan ferman-ı aliyyesinin itasının maden nizamnamesinin 40. maddesine tevfikan bir defa olarak ferman harcı olmak üzere mültezimler mümaileyh tarafından nezaret müşarünileyh veznesine 150

adet Osmanlı altınını ita kılınacaktır.

10- Madde mültezim mümaileyh mezkur madenin imalat-ı müteferri kaffe-yi ahval ve hususatını maden nizamnamesinin ahkam-ı mündericatına tabiyyet tatbik hareket edecek misüllü ahkam-ı ferman-ı aliyyesini zeyli olarak tatbik olunan şartname-yi kavanin ve nizamatı haliye müstekilen devlet-i aliyyeye tamamıyla tevfiik edeceğine taahhüt eder.

11- Madde mültezim mümaileyh riyasetinde nizamnamesi mucibince hangi hafta ve derecede bulunur ise o haftaya ait aidat resmini itaya mecburdur.

12- Madde mültezim mümaileyh maden-i mezkur nisbiye ve sairesinden maada mezkur madenin hasılat-ı sarfiyesi 100 kuruştan beş paraya dahi Dersaadet'teki dar'ül muhabere için tediye ikaya deruhte kabul etmiş olacağı işbu 100 kuruştan beş paraya resim dahi madenin rüsum nisbetiyle maan tediye olunacaktır.

Madde-yi mahsus: Maden-i mezkurun bulunduğu mevki ve civarına maden yataklarıyla mahreçleri üzerine istihkam ve tarik ve mevaridat-ı askeriye—ye inşa edilecek olduğu veyahut istihkam inşası edib mağara ve ebniyeler hedm ve harekat-ı askeriye icrasıyla ameliyat kısmen veya kamilen tatil ettirileceği halin mültezim mümaileyh hiçbir suretle muhalefata hiçbir hak ve selahiyeti olunamayacağı gibi bir guna zarar ve ziyan ve tazminat talebine dahi hakkı olamayacaktır.

Şartname ¹¹²

Hu

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Ceziresinde Kambiya ve İspartondol ve Pislivanda karyeleri hudud-u dahilinde zühur edip Fransa Devleti tebaasından Mösyö Ogüst ile Bilderhazi Satu saire uhdelerine uhdesine ihale kılınacak olan bir kıta kurşunla mahlut çinko madenin ihale-yi ferman-ı aliyyesi derç olunmak üzere tanzim kılınan şartname müsveddesidir.

1.madde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Sakız Ceziresinde Kambiya ve İspartondol ve Pislivanda karyeleri hududu dahilinde zahire çıkarılmış olan kurşunla mahlut çinko madenin bir kıtası Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'nde fen odasında zabt edilerek bir kıtası mahalline irsal diğer bir kıtası mültezim mumaileyhe ita kılınmıştır. İhale-yi ferman-ı aliyyesi tarihinden itibaren altı mah zarfında mesarifi mültezim mumaileyhe zikr olunan haritada gösterilen hudud-u mevaki-yi lazimesine mürur-u zaman ile bozulmayacak surette 51. madde mucibince hükümete veya mühendis marifetiyle zikr ettirilen ve keyfiyet vilayet ve madenin bulunduğu kazanın sicilatına kayıt olunduktan sonra muamelata havi olarak üç nüshası zabt ve varakası tanzim ve zirleri canib-i vilayetten tayin olunan memurlara ve mültezimlere müştereken tahahhüd ettirilecek bundan bir nüshası

zapt olup Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne irsal olunacaktır.

2.madde mültezim mümaileyh Maden Nizamnamesi'nin 56. ve 57. maddeleri hükmünce tanzim ettireceği resm-i sath ve müsennemlerden başka icrası ihtiyar edeceği imalatın usulünü ve mezkur resimlere dair kaffe-yi icraat ve tasviratını bend bende yazarak bir layihatayiniyle düzenleyecek ferman-ı aliyyesi mezkurun tarih-i itasından itibaren altı mah zarfında mahallinde devlet mühendisine veya mühendis bulunamadığı takdirde doğrudan doğruya Maden İdaresine irsal edip idare-yi mezkureden dahi tensib olunacağı halde icrasına ruhsat verilecektir. Şayet suret-i maruzatın mahzur ve muhatarası mütalaa olunur veyahut imalatın devam ve intizamına icra olunacak ameliyatı atıyyen nafiaya mani olacağı tahakkuk ederse mezkur layıha canib-i idareden tadil ve ıslah olunacaktır.

3. Madde işletilmekte olan mağaralara girmek veyahut aldırmaq için müceddeden sath-ı araziden yol ve kuyu ve baca küşad lazım geldiği halde evvel emirde mültezim mümaileyh istida ve layıhasını Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne ita edüb yani maden mühendisinin icra edeceği keşf üzerine nezaret müşarünileyh rey ve kararına vechile muamelesi icra olunacak ruhsat istihsal olmadukça ol makule ameliyat icra edemeyecektir.

4. Madde madenin ameliyat-ı esasiyesinden maada müceddeden diğer bir şubesinin küşad-ı medar olduğu halde işbu şube için ilzam ve ihalesinin harita-yı mahsusasının merbut olmak üzere ayrıca bir kıta harita tanzim olunarak 2.maddeye tevfikeyen tasvir olunacak ameliyata daima layıhasıyla beraber mültezim tarafından Orman Maden Ve Ziraat Nezareti'ne ita olunacak mezkur layıhanın nezaret müşarünileyhden kabul ve tadili veyahut icabına göre reddi caiz olunacaktır.

5. Madde mültezim mümaileyh Maden Nizamnamesi'nin 36. maddesi mucibince ameliyat-ı vakiyadan dolayı ashab-ı emlaka tertib edecek zarar ve ziyandan mesul olmasıyla bunun için aid olduğu mahkemeden tayin kılınacak tazminatın tediyesi ve itasına mecburdur .

6.Madde işbu madenin civarında bulunan ebniyenin ve mağaranın altında icra-yı ameliyat olunmak iktiza eylediği halde mültezim mümaileyh ashab-ı menazlikde ifadeleri alındıkta ve tertib edecek zarar ve ziyanın tediyesi için kefalete rabt olunacağından devlet mühendisinin layıhası veyahut mahalli hükümetin işarı canib-i iradeden ruhsat verilmedikçe ol makule ameliyat-ı teşebbüs olmayacaktır. Kefalet ve tazminat maddelerine dair olan münazat aid olduğu mehakim-i nizamiyede fasıl ve rüyet olunacak ve şayet ameliyat-ı mezkurenin o misüllü ebniye ve arazi-yi memuriyet ahvaline ve umumun emniyetine muzır ve mahal olduğu tahkik edilirse külliyyen men olunacaktır.

7. Madde maden-i mezkurun ameliyatına su yollarıyla bendler ve çeşmeler ve şose tarik ve demir yolları 150 metro uzaklığında icra lazım olduktan şayet bu miktar mesafeden noksan olur ise yine sabıkta muharrer muamelatı aynıyeyle bunun hakkında dahi icra olunacak velhasıl emniyet-i umumiyenin vekaya ve muhafazasına gayet itina ve dikkat kılınacaktır.

8.Madde esbab-ı gayri melhuzedan naşi şayet usül-ü imalatın 2. maddeye tevfikeyen tadil ve ıslahı icap edeceği halde mültezim istidası ve mühendisin layıhası üzerine hükümet-i mahalliye tarafından inha olunan mevad-ı esasiyesine tatbiken ıslahat-ı icabiye icra kılınacaktır.

9. Madde sath-ı arazide olan kuyu ve mağaraların terk ve tadili icab eylediği surette idarenin göstereceği usül üzerine mesarifi mültezim mümaileyh tarafından tesviye olmak üzere sath-ı arazide olan medhal ve mahreçleri setr ve imla ettirilicektir .

10. Madde mültezim mümaileyh cevahir ihracına mahsusu mağara ve su yolu makarresi var ise imalatın ve suların ihracına elverişli surette ağızlarına kuvvetli ve emniyetli, makineler vasfına mecbur olacaktır.

11. Madde imal olunacak miri madenin hudud-u ittisalinde diğer maden bulunduğu takdirde iki madenin yekdiğerine iltihakından neşet edecek mazarrata mani için nihayet hudutta bulunan medar maden yataklarından bir miktar mahal terk edilecek ve terk olunacak mahallin vüs'at ve miktarı dahi canib-i iradeden ruhsat verilmedikçe işbu mevad-ı madenin yakınlarından terk olunan kısmen imali caiz olamayacaktır.

12. Madde bu madenin arazi-yi mahdudesinde salif'ül zikr miri madeninden maada evvelki cinsi maden zuhur edipte cevher talebine ihale olunacağı ve mezkur madenin imalat-ı vaziyetinin işbu kurşunla mahlut çinko madeninin imalat-ı haziresi derunundan müruduna lüzum ve ihtiyaç görüldüğü halde mültezim mummaileyh hiç bir suretiyle mümanaat edemeyecektir. Ancak andan tertip edecek tazminat beynlerinde rıza ve tesviye bulunduğu halde ehl -i vükufun takdiri ve Maden İdaresi'nin tensibi ile tayin kılınacaktır.

13. Madde maden-i mezkurun hudud-u ilzamiyesi içinde vakten min'el vakt demiryolu geçirilecek umum menfaatli bir tarik veya sair şey inşa kılınacak olduğu halde mültezim mümaileyh hiçbir şekilde tazmin ve davasına veyahut muhalefete hak ve selahiyeti olmayıp bunlar mezkur madenin asıl kurşunla mahlut çinko madeninin mahreçleri üzerinden geçmek lazım gelirse ol halde tertip edecek zarar ve ziyan müteallik olduğu muhakimenin tedkik ve hükmü üzerine icap eden taraftan ifa kılınacaktır.

14. Madde işbu madenin rüsüm nisbetinin tayini Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti vilayetne aid olduğunda mültezim mümaileyh mezkur madenden ihraç edeceği cevherin miktarını mübeyyin maden nizamnamesinin 44.ve 48.maddeleri mucibince miktarını mübeyyin lazım gelen cedvel ve icmal takdim edecektir.

15. Madde mültezim mümaileyh madde-yi sabıkta muharrer olan hesap cetvelleri vakt-i muayyende ita ve teslim edeceği halde maden nizamnamesinin 49.maddeleri mucibince 100'lük Osmanlı altınından yirmi 500'lük altın kadar ceza-yı nakdi alınacak ve mezkur cetvellerde hakikat hali ketm edecek bil'a ihtiyar hasılat-ı miktar-ı sahihinden noksan göstermiş olduğu sabit olur ise rüsümünün noksanı iki kat olarak tazmin ettirilecektir. Hukuk-u umumiye ciheti dahi mahkeme-yi cezayide başkaca hüküm ve fasıl ediyorsa gerek vergi ve rüsümünün tediyesinde ve gerek hüküm olunan ceza-yi nakdiye ifasına mümanaat ve tagyir eylediği takdirde vilayet müşarünileyh tarafından nihayet 'ül nihaye iki ayı geçmemek üzere bir müddet tayiniyle resmen ve temdiden tebligat icrasıyla o müddet zarfında tamamen ika olunmamış ise maden nizamnamesinin altıncı maddesi istifayı deyn olunacaktır.

16. Madde işbu madenden çıkarılan harice gönderilen cevherin Barsniya İskelesine nakil ile orada resim gümrüğüne ita ve mürur tezkeresine ahz edildikten sonra istediği mahallere nakil edilmeye mültezim mümaileyh mezun olup şayet ruhsat ve mürur tezkeresi alınmaksızın aher mahallere hasılatın nakil olduğu tahkik eder veyahut nakil eder iken

tutulursa maden nizamnamesinin 49.maddesi hükmünce muamele ifa olunacaktır.

17.Madde Maden-i mezkurun ferman-ı aliyye zeyl olunarak tanzim kılınan ve maden nizamnamesi müteferri bulunan işbu şartnamenin ahkam-ı mündericesi mültezim mümaileyh tarafından kabul ve tasdik olunduktan şerait-i muharrerinin hilafına hal ve hareket vuku getirildiği halde nizamına tevfiken haklarında muamele-yi mukteziye icra kılınacağı misüllü kavanin ve nizamatı haliya ve müşkile-yi devlet-i aliyye-ye tamamıyla tevfik hareket olunacaktır.

(Footnotes in tables)

1 BOA,HRT.h.1652.

2 BOA, HRT.h.. 913.

3 BOA,HRT.h.. / 1651.

4 BOA,HRT.h.. / 2294.

5 BOA,HRT.h.. / 1145.

Prof. Dr.

Bayram AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
abayram@mu.edu.tr

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7396-3498>

Doç. Dr.

Seher AKÇA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
seherakca@mu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4987-8087>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 26/08/2022 6/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1167257>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

TBMM'ye Gönderilen Telgraflar Işığında Milli Mücadele Döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı

Sancak of Mentеше during the National Struggle in the Light of Telegrams which were sent to the Turkish Grand National Assembly

Öz

Bu çalışmada, 11 Mayıs 1919 tarihinde Mentеше (Muğla) Sancağının sahil ilçelerinin İtalyan işgaline uğraması, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması ve bu durum üzerine Mentеше (Muğla) Sancağında meydana gelen tepkiler, İtalyan ve Yunan işgallerine karşı Muğla-Merkez ve bağlı Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas ve Bodrum ilçelerinde Kuva-yı Milliye teşkilatlarının kurulması, I ve II. Nazilli Kongrelerinde Muğla'nın yeri, Aydın savaşlarında *Muğla Kuva-yı Milliye Teşkilatı*'nın yeri, Ankara Hükümeti'nin düzenli orduya geçiş kararı alması ve ordunun kurulması, Batı Cephesi'nde düzenli ordunun I. İnönü Zaferi üzerine 25 Ocak 1921 tarihinde Milas İlçesi'nden TBMM'ye gönderilen tebrik ve destek telgrafı, II. İnönü zaferi üzerine 9 Nisan 1921 tarihinde Milas İlçesi'nden TBMM'ye gönderilen tebrik ve bağış telgrafı, Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine 22 Ağustos 1921 tarihinde Muğla-Merkez, Marmaris ve Fethiye ilçelerinden TBMM'ye gönderilen destek ve tebrik telgrafları, Sakarya Zaferi sonrası 24 Eylül 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM tarafından Müşirlik ve Gazilik Nişanının verilmesi üzerine Muğla'dan gönderilen tebrik telgrafı, Büyük Taarruz sonrasında Afyon'un kurtuluşu üzerine 29 Ağustos 1921 tarihinde Marmaris'ten Başkumandan'a gönderilen tebrik telgrafı ve 10 Temmuz 1923 tarihinde Milas'ta bulunan Eski Mebusan Meclisi Başkanı Halil Mentеше tarafından TBMM'ye gönderilen tebrik telgrafı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Mentеше Sancağı, Telgraflar, Türkiye Büyük Millet Meclisi

ATIF: AKÇA Bayram, AKÇA Seher, "TBMM'ye Gönderilen Telgraflar Işığında Milli Mücadele Döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (779-797)

CITE: AKÇA Bayram, AKÇA Seher, "Sancak of Mentеше during the National Struggle in the Light of Telegrams which were sent to the Turkish Grand National Assembly", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (779-797)

Abstract

In this paper, the Italian occupation of the coastal districts of Muğla Province on May 11, 1919; the Greek occupation of İzmir on May 15, 1919, and the reactions in Muğla Province on this situation; the establishment of Kuva-yı Milliye Organizations against the Italian and Greek occupations in Muğla-Central and in its affiliated districts Fethiye, Köyceğiz, Marmaris, Milas and Bodrum Districts; The place of Muğla in the 1st and 2nd Nazilli Congresses; the place of the Muğla Kuva-yı Milliye Organization in the Aydın Wars.; the decision of the Ankara Government to switch to the regular army and the establishment of the army; congratulatory and support telegram sent to the Grand National Assembly of Turkey by Milas district on 25 January 1921 upon the 1st İnönü Victory of the regular army on the Western Front; Congratulatory and donation telegrams sent from Milas District to the Turkish Grand National Assembly on 9 April 1921 after the 2nd İnönü victory; support and congratulatory telegrams sent to the Turkish Grand National Assembly from Muğla-Central, Marmaris and Fethiye Districts on 22 August 1921 after the Sakarya War was won; The congratulatory telegram sent from after the war Muğla on September 24, 1921 to Mustafa Kemal Pasha after the Grand National Assembly of Turkey awarded him the Order of Müşirlik and Gazi; the congratulatory telegram sent from Marmaris to the Chief Commander on August 29, 1921, on the liberation of Afyon after the Great Offensive; and the congratulatory telegram sent to the Grand National Assembly on July 10, 1923 from Milas by Halil Mentеше, the Former Deputy Speaker of the Parliament in Istanbul, shall be discussed.

Keywords: National Struggle, Sancak of Mentеше, Telegrams, Grnd National Assenbly

Giriş:

I. Dünya Savaşı tarihte dünya milletlerinin gördüğü en kanlı savaş idi. I. Dünya Savaşı öncesi devletler arasında yaşanan siyasi, ekonomik, askeri vb. sorunlar diplomatik yollarla çözülemeyecek bir hal aldı. Bu sorunlar Avrupa devletleri arasında her an bir çatışma doğurabilirdi. Nitekim 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna’da Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi savaşın başlamasına neden oldu. Bu durum üzerine 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Sırbistan’a savaş ilan etti. Fransa ve Rusya seferberlik ilan etti.1 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Rusya’ya savaş açtı. 3 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Fransa’ya saldırdı.4 Ağustos 1914 tarihinde İngiltere Almanya’ya savaş ilan etti. 6 Ağustos 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Rusya’ya savaş açtı. Böylece Avrupa savaş alanı haline geldi.¹

I. Dünya Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devleti, elindeki toprakları korumak için İtilaf Devletleri ile ittifak yapmak istedi ise de netice alamadı. Bu durumda Osmanlı Devleti varlığını korumak için 2 Ağustos 1914 tarihinde Almaya ile gizli bir ittifak anlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti savaşa girme konusunda kararsızdı. Ancak 10 Ağustos 1914 tarihinde iki Alman savaş gemisinin Osmanlı Devleti’ne sığınması Osmanlı

1 Semavi Eyicil, *Siyasi Tarih*, Ankara 1990,s.175-180; Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*,Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1992, s.99-107.

Devleti'nin tarafsızlığını bozdu. Bu olay İtilaf Devletleri tarafından protesto edildi. Bunun üzerine iki gemi Osmanlı Devleti tarafından satın alındı. 28-29 Ekim 1914 tarihinde bu iki gemi ile birlikte Osmanlı donanmasının Karadeniz'e açılarak Rus donanmasını topa tutması Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Bu olaydan sonra 11 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan etti. Dünyanın en güçlü devletleri karşı savaş ilan eden Osmanlı Devleti İslam dünyasını kendi yanına çekebilmek için 14 Kasım 1914 tarihinde *Cihat Fetvası*'nı yayınladı.²

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra ya kendi menfaatleri için ya da müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın menfaatleri için Kafkas Cephesi'nde, Kanal Cephesi'nde, Çanakkale Cephesi'nde, Irak Cephesi'nde, Hicaz-Yemen Cephesi'nde, Sina-Filistin Cephesi'nde ve Galiçya-Romanya-Makedonya Cephesi'nde savaştı.³

I. Dünya savaşı öncesi Batılı Devletleri Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için aralarında birçok görüşmeler yapmış ancak başarısız olmuşlardı. I.Dünya Savaşı başladıktan sonra Batılı Devletler tekrar bir araya gelerek aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar ile Osmanlı Devletini paylaştılar. Bu antlaşmalar Mart-Nisan 1915 tarihinde Rusya ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan İstanbul Antlaşması, 26 Nisan 1915 tarihinde İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Londra Antlaşması, Ocak 1916 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması, Nisan 1916 tarihinde İngiltere ile Hicaz Emiri arasında imzalanan Mc Mahon Antlaşması ve 19 Nisan 1917 tarihinde İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında imzalan Saint Jean de Maurienne Antlaşması idi.⁴

1917 yılında Rusya'da Bolşevik Devrimi oldu. Bolşevikler iktidara geldikten sonra önce ateşkes ilan ettiler sonra Brest-Litovsk Antlaşması imzalayarak savaştan çekildiler. 29 Eylül 1918 tarihinde imzalanan Selanik Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden olan Bulgaristan savaştan çekildi. Daha sonra sırasıyla 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1918 tarihinde Villaquiste Mütarekesi ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve 11 Kasım 1918 tarihinde de Rethandes Mütarekesi ile Almanya savaştan çekildi. Böylece I. Dünya Savaşı fiilen bitmiş oldu.⁵

I. Dünya Savaşı sırasında ateşkes antlaşmaları imzalandıktan sonra sıra nihai barış antlaşmalarına geldi. İşte bu amaçla savaşın galip ve mağlup devletleri 18 Ocak 1919 tarihinde Paris'te bir araya geldiler. Paris Barış Konferansına 32 devlet katıldı. Ancak konferansta ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya etkili oldu. Paris Barış Konferansı sonrası 28 Haziran 1919 tarihinde Almanya ile Versay Antlaşması, 10 Eylül 1919 tarihinde Avusturya ile Saint Germain Antlaşması, 4 Haziran 1920 tarihinde Macaristan ile Trianon Antlaşması, 27 Eylül 1919 tarihinde Bulgaristan ile Neuiliy Antlaşması ve 10 Ağustos 1920 tarihinde de Osmanlı Devleti ile Sevr Antlaşması imzalandı.⁶

2 Bayram Akça, *Milli Mücadelede Batı Cephesi: Menteşe (Muğla) Sancağı*, Türkiye Günlüğü, Sayı.149, Ankara, Kış 2022,s.234-235.

3 Armaoğlu, *a.g.e.*, s.111-117.

4 Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşımı*, Ankara, 1976,s.11-12.

5 Eyicil, *a.g.e.*, s. 193-202.

6 Armaoğlu, *a.g.e.*, s.145-149.

TBMM'ye Gönderilen Telgraflar Işığında Milli Mücadele Döneminde Mentеше (Muğla) Sancağı

I-Menteşe (Muğla) Sancağının İtalyan İşgallerine Tepkisi

I. Dünya Savaşı sırasında müttefikleriyle imzaladığı Londra Antlaşması ve Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile Batı ve Güneybatı Anadolu toprakların kendisine verilmesini vaat edilmesini sağlayan İtalya savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda Mentеше (Muğla) bölgesini de içeren Batı ve Güneybatı Anadolu topraklarını hemen kendisine terk edilmesini istedi. Fakat bu istek aynı yerlerin 1917 yılında yapılan gizli bir antlaşma ile Yunanistan'a da vaat edilmesinden dolayı reddedilince İtalyan Başbakanı Orlando Roma'ya döndü. 6 Mayıs 1919 tarihinde konferans tarafından İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesi üzerine İtalya Yunanlılardan daha hızlı davranarak Batı Anadolu ile Güneybatı Anadolu bölgelerinde yeni bir İtalyan işgal dalgası başlattı. İtalyanlar ilk olarak 11 Mayıs 1919 tarihinde Mentеше sahillerinden Fethiye Kazası'nı işgal etti. Bu işgal olayı sebepsiz yapıldığı için Fethiye Kazası Kaymakamı tarafından protesto edildi. Yine 11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye gibi Marmaris Kazası ve Bodrum Kazası da İtalyanlar tarafından işgal edildi. Her iki işgal de sebepsiz yapıldığı için Marmaris Kazası ve Bodrum Kazası Kaymakamları tarafından protesto edildi. Bu kazaların yanında Mentеше Sancağı'nın Köyceğiz Kazası 11 Mayıs 1919 tarihinde, Datça Nahiyesi 11 Mayıs 1919 tarihinde, Milas Kazası 2 Haziran 1919 tarihinde, Yatağan Nahiyesi 5 Haziran 1919 tarihinde, Muğla-Merkez 23 Temmuz 1919 tarihinde ve Ula Nahiyesi de 23 Temmuz 1919 tarihinde sebepsiz olarak İtalyan işgal kuvvetleri tarafından işgal edildi⁷.

II-Menteşe (Muğla) Sancağının Yunan İşgallerine Tepkisi

I. Dünya Savaşı sırasında İtalya ile İtilaf Devletleri arasında 26 Nisan 1915 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile İtalya'ya savaşa girme karşılığı Antalya ve 12 Adalar verildi. Ancak Ocak 1916 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Ortadoğu topraklarını kendi aralarında pay eden Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanması diğer ittifak İtalya'yı rahatsız etti. Bu durum üzerine 19 Nisan 1917 tarihinde İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında İtalya'nın Sykes-Picot Antlaşması'nı tanıması karşılığı kendisini İzmir ve Çevresini veren Saint Jean de Maurienne Antlaşması imzalandı. Diğer taraftan 26 Haziran 1917 tarihinde Yunanistan ile de İtilaf Devletleri arasında Yunanistan'ın yanlarında savaşa girmesi karşılığında kendine Batı Anadolu'nun verilmesini içeren gizli bir antlaşma imzalandı. Ancak bu antlaşmadan İtalya'nın haberi olmadı. I. Dünya Savaşı sonrası savaşın galip ve mağlup devletleri Paris'te bir araya geldiler. 30 Aralık 1918 tarihinde Paris'te Yunanistan Başbakanı daha önce yapılan gizli antlaşma gereğince kendilerine vaat edilen Batı Anadolu topraklarının hemen verilmesini istedi. Bu haberin İzmir'de duyulması üzerine bölgenin Yunan işgaline uğramasını önlemek için İzmir *Müdafa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* kuruldu. Bu cemiyet 17 Mart 1919 tarihinde bütün Batı Anadolu Bölgesi'ni kapsayan bir kongre topladı. Bu kongrede Muğla'yı, Belediye Başkanı Ragıp Bey temsil etti. 20 Mart 1919 tarihinde kongre, Batı Anadolu Bölgesi'nin Türklerden oluştuğunu ve Wilson İlkeleri

7 Mevlüt Çelebi, "Menteşe Sancağında İtalyan ve Yunan İşgallerine Karşı Tepkiler", *Muğla Üniversitesi, SOBE Dergisi (İLKE)*, Sayı.21, Muğla, Güz 2008, s.82-83, Şehir ve Kasabaların Harp Belgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922), Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1922

gereğince bölgenin işgal edilemeyeceğini içeren bir karar aldı⁸.

İtalyan Başbakanı Orlando'nun Batı Anadolu topraklarının Yunanlılara da vaat edildiğini öğrenince Paris Barış Konferansı'ndan ayrıldı. Bu durumu fırsat bilen İtilaf Devletleri 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgaline izin veren kararı aldılar. Bu karar gereğince 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgali üzerine aynı gün Muğla'da, Muğla Belediye Başkanı Ragıp Bey'in Başkanlığında Dr. Cemil Şerif Bey, Müftü Mehmet Zeki Efendi, Hacı Abbaszade Emin Efendi, Hacı Kadızade Sabri efendi ve Dava Vekili Mehmet Cemal Efendi'den oluşan bir *Miting Heyeti* oluşturuldu. Bu heyet aynı gün İzmir'in işgalini protesto eden 4 maddelik bir protesto metni hazırlayarak Mutasarrıf Hilmi Bey'e sundu. Bu metinde; İzmir'in işgalini Muğla halkı adına protesto ederiz, İzmir'in işgaline karşı İzmir'de kurulan *Redd-i İlhak Cemiyeti'ne destek olmak amacıyla Muğla'da bir Heyet-i Milliye kurmak isteriz, bu konuda gereken bilgilerin Mutasarrıflık makamı aracılığıyla İstanbul Hükümeti'ne bildirilmesini isteriz, oluşturulacak bu heyete Mutasarrıflığın her türlü maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyeceğini umarız*, şeklinde bilgiler vardı. Bunun üzerine Mutasarrıf Hilmi Bey, *Miting Heyeti'ne karşı; "Muğla'nın kahraman evlatlarının istekleri Mutasarrıflık makamının da istekleridir. Mutasarrıflık size muin ve zahirdir. Müsterih olun ve teşkilatınızı yapın. İcap eder ise Allah'a kadar beraber yürüyeceğiz ve şikâyetimizi birlikte yapmaktan geri durmayacağız"* dedi⁹.

İzmir'in işgalini İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri nezdinde protesto den Muğlalılar, 22 Mayıs 1919 tarihinde de Muğla'da bir protesto mitingi düzenledi. Tarihe "*Kocahan Mitingi*" olarak geçen bu toplantıda Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, Dr. Cemil Şerif Bey ve Encümen Baş Mümeyyizi Zekai Bey Anadolu'daki işgallerin hukuksuz yapıldığına dair birer konuşma yaptı¹⁰.

Batı Anadolu'daki Yunan işgalleri Mentеше Sancağı merkezi olan Muğla dışında Marmaris Kazasında, 23 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye Kazasında, 23 Mayıs 1919 tarihinde Bodrum Kazasında, yine 23 Mayıs 1919 tarihinde Milas Kazasında ve Köyceğiz Kazasında ve 24 Mayıs 1919 tarihinde de Dağca Nahiyesinde mitingle, İtilaf Devletlerine gönderilen telgrafla veya mektupla protesto edildi¹¹

III-Menteşe Sancak Merkezi (Muğla) ve Kazalarında Kuva-yı Milliye Teşkilatlarının Kurulması

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilince aynı gün akşam Muğla'da işgallere karşı alınacak tedbirleri görüşmek üzere 9 kişilik bir heyet oluşturuldu. Bu heyette Belediye Başkanı Ragıp Bey, Dr. Cemil Şerif Bey, Hafız Sabri Bey gibi kişiler yer aldı. Bu heyet 16 Mayıs 1919 akşamı tekrar toplandı. Bu toplantıya daha önce çeşitli nedenlerle katılamayan Bozüyükü Hacı Süleyman Efendi, Hüseyin Avni Bey, Cemal

8 Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Milli Mücadeleye Giriş, Cilt 5, İstanbul,1997,s.145-148, Bayram Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, ATAM Yayınları, Ankara,2002, s.8-9.

9 Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*,s.11

10 Ekrem Uykucu, *Muğla Tarihi*, İstanbul,1983,s.141.

11 Çelebi, *Menteşe Sancağında Yunan ve İtalyan İşgallerine Karşı tepkiler*, s.86-90, Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul,1973, s.255-256.

Bey gibi 12 kişi daha katıldı. Bu toplantı sonucu yukarıda adı geçen 21 kişi gizli olarak Menteşeliler *Müdafa-yı Vatan Cemiyeti*'ni kurdular. 19 Mayıs 1919 tarihinde ise bu cemiyet Ejderoğlu Muhammet Efe, Topaloğlu Mehmet Efe, Çakıcı Mehmet Efe vb Muğlalı efe ve zeybeklerden oluşan *Muğla Serdengeçtiler Müfrezesi*'ni kurdu¹².

11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye İtalyanlar tarafından işgal edilince kazada görev yapan Ulalı Jandarma Yüzbaşısı Cavit Bey işgallere karşı bir *Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kurmak için çalışmalara başladı. Bu çalışma sonucu Fethiye'de Yüzbaşı Cavit Bey'in başkanlığında bir *Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu¹³.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması Milas İlçesi'nde tepkiyle karşılandı. Bunun sonucu olarak Milas'ta büyük katılımlı bir protesto mitingi yapıldı. Bu faaliyetler merkezi Çine'de bulunan 57.Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Muğla'da kurulan Menteşeliler *Müdafa-yı Vatan Cemiyeti* tarafından yakından izleniyordu. Bu durum üzerine 57.Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Menteşeliler *Müdafa-yı Vatan Cemiyeti*'nin desteği ile Halil İbrahim Efendi'nin başkanlığında *Milas Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu¹⁴.

11 Mayıs 1919 tarihinde Fethiye gibi Marmaris'te İtalyan işgaline uğradı. Ancak 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması Marmaris'te Kuva-yı Milliye ruhunun doğmasına neden oldu. İşte bu bağlamda İstanbullu Emekli Binbaşı Edip Bey'in başkanlığında *Marmaris Müdafa-yı Vatan Cemiyeti* kuruldu¹⁵.

11 Mayıs 1919 tarihinde Bodrum Kazası'nın da İtalyan işgaline maruz kalması ve hemen ardından da İzmir'in Yunan işgaline uğraması kazada büyük infiale neden oldu. Bu iki olayın hemen ardından Bodrum ileri gelenleri kazada *Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kurma çalışmalarına başladı. Sonuçta Hasan Efendi, Müftü Yusuf Ziya ve Resul zade Hacı Halil Efendi'nin öncülüğünde *Bodrum Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu¹⁶.

11 Mayıs 1919 tarihinde Köyceğiz Kazası da İtalyan işgaline uğradı. Bu işgal olayı bir taraftan Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletleri nezdinde telgrafla protesto edilirken diğer taraftan da Kuva-yı Milli teşkilatı kurma çalışmaları başlatıldı. Sonuçta Köyceğiz'de Tavaslı Hacı Osman Ağa ve kardeşi Tahir Ağa liderliğinde *Köyceğiz Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu¹⁷.

11 Mayıs 1919 tarihinde Datça Nahiyesi' de diğer Menteşe sahilleri gibi İtalyan işgaline maruz kaldı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması Datça'da da infiale neden oldu. Bunun üzerine 5 Eylül 1919 tarihinde Datça'da Rüştü Efendi'nin liderliğinde *Reşadiye Müdafa-yı Vatan Cemiyeti* kuruldu¹⁸.

12 Türkeş, a.g.e., s.255-256.

13 Pınar Gün, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Fethiye, 2006,s.13.

14 Bilgi Taşkiran, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas 1923-1960*, Milas, 2004,s.8.

15 Recep Arslan, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Marmaris (1923-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SOBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2011,s.10-11.

16 Türkeş, a.g.e,s.266-267.

17 Türkeş,a.g.e,s.276-281.

18 Türkeş,a.g.e,s.268-270.

Milli Mücadele döneminde Ulalı Hamza Hayati Bey, Yüzbaşı Cavit Bey ve Teğmen İdris Bey'in *Menteşe Kuva-yı Milliye Teşkilatı*'nda görev almaları Ula'nın önemini daha da artırdı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması Ula'da da tepkiyle karşılandı. Bu durum üzerine Ula'da da Hamza Hayati Bey'in Başkanlığında *Ula Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu¹⁹.

Yatağan Nahiyesi'nin Muğla-Aydın ve Muğla-Milas karayollarının kavşak noktası olması bölgenin önemini daha da artırdı. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan işgaline uğraması Yatağan'da da infiale neden oldu Bu durum üzerine Yatağan'da Yerkesikli Fehmi Ağa liderliğinde *Yatağan Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kuruldu²⁰.

IV-Menteşe-Merkez'in (Muğla) İtalyanlar Tarafından İşgali

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra 12 Adaları ve Rodos'u işgal eden İtalya Batı Anadolu Bölgesi'ni kendine hedef coğrafya olarak seçmişti. I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Londra Antlaşması ve Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile kâğıt üzerinde bu amacına ulaşan İtalya savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu'nun kendisine hemen terk edilmesini istedi. Bu talep konferans tarafından reddedilince İtalyan temsilci hemen Roma'ya döndü. Bu durumu fırsat bilen konferans heyeti de 6 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgaline onay verdi. Bunun üzerine İtalya İzmir'in işgalinde önce yani 11 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Fethiye, Marmaris ve Bodrum'u işgal etti. Bu durum ise Muğlalılar tarafından şiddetle protesto edildi²¹.

2 Haziran 1919 Çine'deki 57. Fırka Kumandanı İstanbul'a çektiği bir telgrafta, İtalyanların Muğla'yı işgal için hazırlık yaptığını, bildirdi. Haziran 1919'da İtalyanlar telsiz-telgraf hattı kurmak için Muğla'ya geldi. 15 Temmuz 1919 tarihinde Milas-Güllük'ten gelen bir İtalyan Birliği Bademlik Mevkii'ne yerleşti. Daha sonra Muğla Mutasarrıfını ziyaret eden İtalyan General Badistoni şehri sadece güvenlik amacıyla işgal edeceklerini söyledi. 23 Temmuz 1919 tarihinde de Muğla İtalyanlar tarafından işgal edildi. Bu işgal olayı Muğla mülki ve askeri makamları tarafından protesto edildi²².

V- Mentese'nin (Muğla) Nazilli Kongrelerindeki Yeri

8 Haziran 1919 tarihinde toplanan I. Nazilli Kongresi, Aydın Cephesi'nin acil ihtiyaçlarını karşılamak için Nazilli Heyet-i Milliyesi tarafından tertip edildi. Bu kongreye Muğla zamanında katılmadı. Ancak daha sonra Muğla'dan oluşturulan bir heyet hem efelerle görüşmek hem de bölgede incelemeler yapmak üzere Aydın'a gönderildi. Bu heyet Çine'de Yörük Ali Efe'nin adamları ile ve Köşk'te de Demirci Mehmet ile görüştüktan sonra Nazilli'ye ulaştı. Burada Nazilli Kongresi Delegasyonu ile görüşen heyet kendilerine verilen Muğla ile ilgi kararları alarak tekrar Muğla'ya döndü. Burada Muğla ile ilgili alınan karar Aydın Cephesi'nin para, silah, erzak, cephane vb. ihtiyaçlarını Muğla'dan karşılanması

19 Türkes, a.g.e, s.290-294.

20 Türkes, a.g.e, s.294-297.

21 Akça, *Milli Mücadelede Batı Cephesi, Mentese (Muğla) Sancağı*, s.242.

22 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1999, s.107-108

idi. Bu bağlamda Muğla'dan hemen 11.221 Lira toplanarak Aydın'a gönderildi²³.

19 Eylül 1919 tarihinde ise Nazilli'de, Heyet-i Milliye'nin idaresini daha iyi tanzim etmek için II. Nazilli Kongresi toplandı. Bu kongreye Muğla adına Mutasarrıf Hilmi Bey, Belediye Başkanı Ragıp Bey ve Kuva-yı Milliye Genel Başkanı Hamza Hayati Bey katıldı. II. Nazilli Kongresi'nde Mentеше Mutasarrıfı Hilmi Bey Demirci Mehmet Efe'nin büyük takdirini kazandı. Hatta Hilmi Bey, Demirci Mehmet Efe'yi Atatürk'ün yolundan döndürmek isteyenlere engel oldu. İşte bu nedenle Mutasarrıf Hilmi İstanbul Hükümeti tarafından görevden alındı ve yerine Canik Mutasarrıfı Ethem Bey atandı²⁴.

VI- Mentеше'nin (Muğla) Aydın Savaşlarındaki Yeri

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir Yunan işgaline uğrayınca Aydın'daki 57. Tümen Çine'ye taşındı. Yüzbaşı Faik Bey, Teğmen Zekai Bey gibi vatansever subaylar Yunan işgaline karşı burada *Kuva-yı Milliye Teşkilatı* kurmak istediler. Ancak bu dönemde Çine'nin mülki ve askeri erkânı bunu yapacak kapasitede kişiler değildi Bunun üzerine bu genç subaylar Çine'de Yörük Ali Efe ile görüştüler.31 Mayıs 1919 tarihinde yapılan görüşmede Yörük Ali Efe *Kuva-yı Milliye*'ye katılmayı kabul etti. 5-6 Eylül 1919 tarihinde Yörük Ali Efe Çine'de 57. Fırka Kumandanı Albay Şefik Bey ile görüştü. Böylece Yörük Ali Efe'nin Kuva-yı Milliye'ye katılması ile Milli Mücadle'nin Güney-Batı Cephesi'nin Yörük Ali Efe Müfrezesi kurulmuş oldu. 5 Haziran 1919 tarihinde Teğmen Kadri Bey bu haberi Muğla'ya getirdi. Daha sonra Teğmen Kadri Bey Muğla'dan silah, para, cephane alarak tekrar Aydın Cephesi'ne döndü²⁵.

Temmuz 1919'da 1894-1898 arası doğumlular silahaltına alınarak Aydın'da Demirci Mehmet Efe komutasında *Milli Menderes Alayı* kuruldu. Bu alayın dağ taburunu Yörük Ali Efe Müfrezesi oluşturdu. Daha sonra bu tabur alay oldu. Bu alayın bir taburunu Muğlalı Serdengeçtiler oluşturdu. Ancak bir süre sonra Köşk Cephesi'nde bulunan Demirci Mehmet Efe ile Çine Cephesi'nde bulunan Yörük Ali Efe arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Bu görüş ayrılığında taraf olmak istemeyen Muğla Yüzbaşı Seyfettin Bey komutasında Mentеше Grubu adında bir birlik oluşturdu. Bu birlik ise Köşk Cephesi'nin Çayyüzü Mevkii'nde Yunanlılara karşı savaştı²⁶.

VII- Batı Cephesi'nde Düzenli Orduya Geçiş ve Mentеше (Muğla) Sancağı

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında yani 9 Eylül 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye birliklerinin dağınıklığını gidermesi için *Batı Anadolu Kuva-yı Umumiye Komutanlığı*'na atadı²⁷.

23 Ekim 1919 tarihinde de Albay Refet Bey Heyet-i Temsiliye kararı ile Batı Anadolu'daki durumu yerinde görüp konuyla ilgili bir rapor hazırlaması için görevlendirildi. Refet Bey hazırladığı raporda; Batı Anadolu Cephesi'nin uzun süre daha merkezi komuta

23 Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, 17 Mart 1919-2 Ağustos 1920, Ankara, 1998, s.112.

24 Akça, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla*, s.19-21.

25 Akça, *Milli Mücadelede Batı Cephesi: Mentеше (Muğla) Sancağı*, s.245.

26 Akça, *Milli Mücadelede Batı Cephesi: : Mentеше (Muğla) Sancağı*, s.246-247

27 Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy Akçağ Yayınları*. Ankara, 1993, s.92-93.

hierarchy içine alınamayacağını, belirtti.

16 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Bursa'daki 56. Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e gönderdiği bir telgrafta; Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin düzenli ordu birlikleri haline getirilmesinden söz etti. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa defaten milli ve düzenli orduya sahip olmanın öneminden bahsetti. 18 Haziran 1920 tarihinde *Batı Cephesi Kumandanlığı* kurularak başına Ali Fuad Paşa atandı. Bu atamadan sonra İzmir Güney Cephesi yine Albay Şefik Bey'e bırakıldı. Yörük Ali Efe komutasındaki Muğlalı Serdengeçtiler de Albay Şefik Bey'in emrine verildi²⁸

21 Haziran 1919 tarihinde de Mustafa Kemal Paşa hem Ali Fuad Paşa ile görüşmek hem de Batı Cephesini denetlemek için Eskişehir'e gitti. 22 Haziran 1920 tarihinde Yunan birliklerinin taarruzu sonucu Bursa-Uşak hattının elden çıkması askeri birliklerin tek elde toplanmasını zorunlu kıldı. Bu durum üzerine 12 Temmuz 1920 tarihinden itibaren milli ordunun kurulmasına başlandı²⁹.

Yunan taarruzu sonucu Balıkesir ve Bursa'nın işgale uğraması üzerine 28 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tekrar Eskişehir'e geldi. Burada Ali Fuad Paşa ile görüştü ve orduya moral verdi.

Batı Cephesi'nde ki bir diğer olay ise Kuva-yı Seyyare Kumandanı Çerkez Ethem'in Ali Fuad Paşa'yı ikna ederek Gediz bölgesinde Yunan Fırkası üzerine bir saldırı düzenletmesi oldu. 24 Ekim 1920 tarihinde yapılan bu saldırı yenilgi ile sonuçlandı. Bu yenilgi sonrası Ali Fuad Paşa Mustafa Kemal Paşa tarafından *Batı Cephesi Kumandanlığı*'ndan alındı. Gediz yenilgisinden sonra Batı Cephesi ikiye ayrıldı. Güney kısmının kumandanlığına Albay Refet Bey ve Batı kısmının kumandanlığına da Albay İsmet Bey getirildi. Albay İsmet Bey'in Batı kısım kumandanlığına getirilmesi Ethem ve kardeşlerini rahatsız etti. 30 Aralık 1920 tarihinde Albay Refet Bey Ethem ve kardeşlerine yönelik bir beyanname yayımlayarak, hukuk dışı hareketlerden kaçınmalarını istedi. İsmet Bey bu beyanname ile Ethem Bey'den *I. Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı*'ndan ayrılmasını da istedi. Ethem Bey bu isteği ret ederek isyan etmesi üzerine TBMM orduları Ethem Bey güçlerini tasfiye etti³⁰.

VII-I- I. İnönü Savaşı ve Menteşe (Muğla) Sancağı

TBMM orduları Çerkez Ethem isyanı ile meşgul olurken durumdan istifade eden Yunan ordusu Eskişehir ve Ankara'yı ele geçirerek TBMM dağıtmak ve Sevr Antlaşması'nı zorla kabul ettirmek için 6 Ocak 1921 tarihinde Eskişehir ve Afyon istikametine doğru bir saldırı başlattı. 10 Ocak 1921 tarihinde Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey Yunan kuvvetlerini İnönü mevzilerinde karşılayarak imha etti³¹. Bu zafer üzerine Muğla-Merkez'den ve Muğla'nın Milas İlçesi'nden TBMM'ye aşağıdaki telgraflar gönderildi:

28 Özçelik, a.g.e, s.148-149.

29 Kemal Yakut, *Milli Mücadele'de Eskişehir, Türkiye Günlüğü, Milli Mücadele'nin Batı Cephesi* (I), Sayı.149, Ankara, Kış 2022,s.187-188.

30 Yakut, a.g.e, s. s.188-189.

31 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.2,Kısım:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994,s.205-225, Sabahattin selek, *Anadolu İhtilali*, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981,s.460-486.

Muğla'dan Birinci İnönü Zaferi'ni Tebrik Mitingi ve Destek Telgrafı

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Müdafaa-i Milliye Vekâletine 18 Ocak 1921

Bugün öğleden sonra saat dörtte binlerce Muğla halkı bütün mektep talebelerinin iştirakiyle büyük bir kutlama yaparak hain ve alçak düşman olan Yunanlıların İnönü Meydan Muharebesindeki hezimetini ve ordumuzun elde ettiği zaferi büyük ve coşkulu sevinçlerle karşılamışlardır. Bu müjdeli haber bütün halk üzerinde nihayetsiz bir sevinç meydana getirmiştir. Hükümet konağı ile askeri daireleri ayrı ayrı ziyaret ettirerek ordunun muhtaç olduğu maddi ve manevi her türlü ihtiyaçlarına malen, bedenen hazır olduklarını vaat eylediklerinin yüce milli gayemizin ve ordumuzun muzafferiyetinin temini için Allah'a dua edildiği ve bu mukaddes gayemizin elde edilmesine çalışan muhterem ordumuza selam ve hürmetlerinin iletilmesini bizden rica ettikleri maruzdur”.

*Kalem Reisi Nuri*³².

Bu telgrafta, Muğla halkının İnönü zaferinden büyük gurur duyduğu, ordunun maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya hazır oldukları ve ordunun muzafferiyeti için dua ettikleri belirtildi.

Milas'tan Birinci İnönü Zaferi'ni Tebrik Mitingi ve Destek Telgrafı

“Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine 25 Ocak 1921

*Necip milli emelleri temin için her türlü felaketlere karşı harikulade tedbirler ve metanet gösteren ve medeniyet serlevhası altında tertip edilmiş akurane hücumlara şirane mukabele edilerek milletin mukadderatını cihanı hayretlere gark eden kıyaseti siyasiye ile temin eylemekte olan Büyük Millet Meclisinin büyük emelleri bugün bütün vuzuhuyla tecelli etmiş ve hakkın bizimle beraber bulunduğu düşmanlarımızın bile şüphesi kalmamıştır. Kahraman ordumuzun son kazandığı muvaffakiyetleri temin eden Büyük Millet Meclisine ve Reisi meali enisine derin hissiyatla teşekkür eder ve her türlü müzahereteye hazır bulunduğumuzun tebliğiyle kesb-i şeref eyeriz”*³³

Milas İlçesi'nden gönderilen bu telgrafta, her türlü hile ve hücumlara karşı TBMM'nin Türk Milleti'ni savunduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde ordumuzun zafer kazandığı ve bu nedenle hem TBMM'ye hem de onun lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya Milas halkı tarafından teşekkürlerin sunulduğu görülmektedir.

VII-II- II. İnönü Savaşı ve Menteşe (Muğla) Sancağı

Yunanlılar, I. İnönü Savaşı'nda bozulan imajlarını düzeltmek, TBMM ordusunu imha etmek ve Sevr Antlaşması'nı TBMM kabul ettirmek için yeni bir saldırı hazırlığına başladı. İngilizler ise Londra Konferansı'nda isteklerini TBMM heyetine kabul ettiremediği için Yunanlıları bu konuda teşvik etti.

23 Mart 1921 sabahı Yunan kuvvetleri Bursa ve Uşak bölgesinden harekete geçti. Bunlardan bir kol Dumlupınar üzerinden Afyon'a doğru ilerledi. Türk ordusu bu bölgede

32 Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, s.295

33 Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, s.295

zayıf olduğu için Afyon cephesini savunamadı. Yunan ordusunun diğer kolu ise Eskişehir üzerine saldırdı. İnönü mevzilerinde Türk ordusu güçlü bir savunma hattı kurduğu için bölgede çetin savaşlar yaşandı. 31 Mart 1921 tarihinde karşı saldırıya geçen Türk ordusu Yunan kuvvetlerini ilk hareket noktası olan Bursa'ya çekilmek zorunda bıraktı. 1 Nisan 1921 tarihinde bu zafer TBMM'ye bir telgrafla bildirildi. Bu başarı üzerine Mustafa Kemal Paşa İsmet Bey'e gönderdiği telgrafta; “*Siz orada yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de yendiniz*”, dedi³⁴. Bu zafer üzerine Muğla'nın Milas İlçesi'nden TBMM'ye aşağıdaki telgraf gönderildi:

Milas'tan İkinci İnönü Zaferi'ni Tebrik ve Bağış Telgrafı

“ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Milliye Vekâletine 9 Nisan 1921*

Düşmanın çeşitli zulüm ve hakaretleri altında ezilen Türk namus ve hayatını kurtarmak için şanlı tarihine sürülen lekeleri mukaddes kanlarıyla temizleyen kahraman ordumuzun büyük muzafferiyetlerini mazlum kalplerimizden feveran eden en samimi hissiyatla tebrik ve tesid eyleriz. Bugün asalet ve necabet-i merdanesi cihanı yerinden sarsan buna önder olan muhterem, gayretli millet meclisi minnettarlıkla alkışlayan Milaslılar muzafferiyet şerefine orduya on beş bin kilo zeytinyağı bağışlayarak naçizane şu yardımı lütfen kabulünü istirham eder. Ve bunun orduya ve meclise iletilmesini ve bundan sonra da bütün varlığımızı kahraman ordumuza teberrüken fedaya her an hazır bulunduğumuzun arzıyla kesb-i şeref eyleriz.

Milas Kaymakamı Mehmed Bahri, Belediye Reisi Mehmed Ali, Müftü Mehmed Sadık”³⁵.

Bu telgrafta Milas Halkı, II. İnönü zaferi ile gurur duydukları, buna sebep olan TBMM'yi kutladıklarını, bu zafer şerefine orduya on beş bin kilo zeytinyağı bağışında bulduklarını ve her daim TBMM ve Türk Ordusunun arkasında olduklarını belirtti.

VII-III- Sakarya Savaşı ve Menteşe (Muğla) Sancağı

Yunan ordusu I. ve II. İnönü Savaşlarını kaybedince işin ciddiyetini anlayarak ordusunu güçlendirme yoluna gitti. Bu bağlamda Yunanlılar bir taraftan İngilizlerden silah ve cephaneye alırken diğer taraftan da Yunan Kralı Konstantin İzmir'e kadar gelerek askere moral verdi. 10 Temmuz 1921 tarihinde saldırıya geçen Yunan kuvvetleri 13 Temmuz'a Afyon'u ve 17 Temmuz'da da Kütahya'yı ele geçirdi. Bu gelişmeler üzerine 18 Temmuz'da cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey ile bir görüşme yaptı. Bu görüşme sonucu ordunun daha fazla kayıp vermemesi için Sakarya Irmağı doğusuna çekilmesi emrini verdi³⁶.

Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrası Türk ordusunun Sakarya Irmağı doğusuna çekilmesi üzerine Ankara'nın tehdit altına girmesine, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun iyi yönetmediği konusunda TBMM'de sert tartışmaların yaşanmasına, Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisinin verilmesine ve ordunun acil ihtiyaçlarının karşılanması

34 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.2,Kısım:3, s.247-500, İsmet İnönü, *Hatıralar 1*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, Ankara, 2020, s.248-253, Yakut, a.g.e., s.191-195.

35 *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s.295-296

36 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.2,Kısım:3,s.520-590, Yakut, a.g.m, s.195-200.

için Tekalif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasına neden oldu. Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlık yetkisini aldıktan sonra Fevzi Paşa ile birlikte cepheye giderek hem ordunun durumunu inceledi hem de onlara moral verdi. 15 Ağustos 1921 tarihinde Yunan Kralının ordusuna Ankara'yı hedef göstermesinden sonra 23 Ağustos 1921 tarihinde Yunan ordusu saldırıya geçti. Başlangıçta Türk ordusu kayıplar verdiyse de mevzilerini terk etmeyerek büyük başarı gösterdi. 5 Eylül 1921 tarihinde Yunan saldırılarının zayıflaması üzerine 10 Eylül 1921 tarihinde Türk ordusu karşı taarruza geçti. Türk taarruzuna dayanamayan Yunan ordusu 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Irmağının doğusunu boşaltarak eski yerlerine dönmek zorunda kaldı. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayınlayarak Sakarya Savaşı'nın ordularımızın kesin zaferiyle sonuçlandığını ilan etti³⁷. Bu zafer üzerine Muğla'nın Marmaris, Fethiye ve Muğla-Merkez ilçelerinden TBMM'ye aşağıdaki telgraflar gönderildi:

Marmaris'ten Sakarya Savaşı Günlerinde Miting Kararları ve Destek Telgrafı

“ Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 22 Ağustos 1921

Vatanı çiğneyen pis ayaklardan kurtarmak için yalnız Türk silahından doğabilecek kabiliyet ve kudretle hareket eden orduların muhterem kumandan, subay ve pek muazzez erlerine düşmana indirdiği kahhar darbelerinden dolayı teşekkür eyeriz. Bu hususta hükümet meydanında binlerce kadın ve erkekten oluşan büyük bir kalabalık tekbir tehlil sedaları arasında aşağıdaki kararları almışlardır.

1-Orduya selam, hürmetler ve şükran,

2-Misak-ı Milli şartları en ufak bir değişikliğe mahal kalmamak şartıyla sulh imzalanmasına kadar kadınlar da dâhil olduğu halde hayatımızı fedaya ahd ve yemin,

3- Düşman ayağı altında zulüm içinde inim inim inleyen ve medeniyet âleminin nazarlarından uzak kalan yurdumuzun temizlenmesi ve tek düşman neferi kalmayıncaya kadar çalışmak,

Bu kararlardan sonra ordumuza zafer elde etmesi için dua okutarak içtima son verilmiştir.

Müftü Vekili Yusuf, Müdafaa-i Hukuk Reisi Edip, Belediye Reisi Mehmet Ali, Eşraftan: Kamil, Mehmet Turfan, Mustafa³⁸.

Marmaris İlçesi'nden gönderilen yukarıdaki Telgrafta; Marmaris İlçesi'nde Sakarya Zaferi nedeniyle kadın, erkek ve çocukların katılımıyla geniş katılımlı bir kutlama mitinginin yapıldığı ve miting sonrası alınan kararlarda Misak-Milli sınırlarının korunması için Marmarisli kadın ve erkeklerin ölmeye hazır olduğu belirtildi. Ayrıca Marmaris halkı Türk Ordusu'na selam gönderdi ve şükranlarını sundu.

37 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* Cilt IV, MEB Yay. İstanbul, 1991,s.97-160.

38 *Milli Mücadelede TBMM' ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s.296-297

Fethiye’de Sakarya Savaşı Günlerinde Miting ve Destek Telgrafı

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine 23 Ağustos 1921

Asırlardan beri İslam ciğerlerine uzanan kirli ve kanlı tırnaklar son iki ay zarfında bütün vahşetiyle masum bir milletin sinesine saplanmış, olanca kuvvetiyle İslam dünyasını, devirmeğe kastettiği anlaşılmıştır. Camilerini, mukaddesatını yıkılmış, Kur’anı’nı kitabını çiğnenmiş görmek istemeyen bütün halk köylerden kasabaya üşüştü ve kaza merkezinde toplandı. Sararmış yorgun çehreleri, kanlı gözyaşları ile kararmış gözleri, hariçten işitilecek kadar çarpan kalpleri her birinin hissiyatının açık tercümanı oldu. Ruhlarında biriken, mustarip feryatları bütün cihana ilan için garbın bütün zulmüne karşı isyan ile çoluğumuzla, çocuğumuzla, malımız ve mülkümüzle bu mukaddes mücadeleyi takviyeye karar verdi.

Belediye Reisi Veli Hasan, Azalar: Hüseyin, İhsan, Abdullah Niyazi, Ahmed Fehmi, Kamil, Arif, Osman, Süreyya, Abdülkadir, Ali, Ahmet, Bahri, Salih”³⁹.

Muğla’nın Fethiye ilçesinden Sakarya Zaferi nedeniyle TBMM’ye gönderilen telgrafta; Yüzyıllardan beri Türk-İslam âlemini yok etmek için uğraşan güçlerin Sakarya Savaşı ile mağlup edilmesi üzerine Fethiye’nin merkezinde geniş katılımlı bir destek mitinginin yapıldığı ve bu mitingte Fethiyeli yaşlı-genç ve kadın- erkeğin malı ve canı ile Milli Mücadele’nin yanında olduğu vurgulandı.

Muğla’da Sakarya Zaferi Üzerine Yapılan Miting ve Tebrik Telgrafı

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Matbuata 10 Eylül 1921

Bugün bütün Muğla ahalisi Kocahan mevkiinde toplanan bir miting yapmışlardır. Müteaddit nutuklarla, milletin üzerine düşen vazifelerini yerine getirmesiyle elde edilen zafer, savaş meydanında asker ve kumandanlarımızın göstermekte oldukları insanlık üstü cesaret ve kahramanlıklarla hürmetle yâd edilmiştir. Bütün ahali tek gönül ve tek emel olarak milli emellerin katiyyen tahakkukuna kadar malen ve bedenen her türlü fedakârlığa amade bulduklarını bildirmişlerdir. Her zaman için insanlığın yüzünü karartacak barbar bir milletin tasallutuna maruz kalmış olan büyük milletimizin topraklarını fedakârca müdafaa ve dindaşlarımızın namusunu muhafazaya koşmuş olan kahraman subay ve erlerimize selamlar ve şehitlerimize de Fatihalar ithaf olunarak içtimaya son verilmiştir.

Miting Heyeti Reisi Hacı Süleyman”⁴⁰.

Yukarıdaki telgrafta Muğla halkının, Muğla-Merkez’de bulunan Kocahan mevkiinde Sakarya Zaferini kutlamak için geniş katılımlı bir miting düzenlediği, burada yapılan konuşmalarda Muğla halkının Milli Mücadeleye destek konusunda tek yürek olduğu ve bu zaferi yaşatan subay ve askerlere minnettar oldukları belirtildi.

39 Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.297.

40 Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, s.297

Resim: Sakarya Zaferi Üzerine Gönderilen Miting ve Tebrik Telgrafının Yer Aldığı Hâkimiyet-i Milliye Sayısı⁴¹

Muğla'da Sakarya Zaferi'ni Tebrik Telgrafı

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine, 12 Eylül 1921

Ordumuzun muzafferiyetini tebrik eder muvaffakiyetlerinin devamını temenni ederim.

Muğla'da Selanikli Rasim”

Muğla'dan TBMM'ne çekilen yukarıdaki telgrafta ise; Muğla'dan Selanikli Rasim adlı bir şahıs Türk Ordusunun başarısını kutladı ve başarısının devamını temenni etti.

Sakarya Zaferi TBMM tarafından büyük bir coşku ile kutlandı. Ardından TBMM'de zaferi değerlendiren konuşmalar yapıldı. Bu konuşmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun taltif edilmesine dair verdiği kanun teklifi TBMM tarafından kabul edildi. İki gün sonraki oturumda Türk Ordusuna bir teşekkür name gönderildi. Kozan Milletvekili Fevzi Paşa (Çakmak) ile Edirne Milletvekili İsmet Paşa (İnönü) Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşallik ve Gazilik unvanı verilmesine dair bir önerge vermişti. Bunun üzerine Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya Bey ile 62 arkadaşı aynı konuda bir kanun teklifi hazırlayarak TBMM'ye sundular. Bu teklif 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM'de alkışlar arasında kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın Mareşallik ve Gazilik unvanları almasından dolayı Muğla'dan aşağıdaki telgraf çekildi:

Muğla'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Müşirlik ve Gazilik Nişanını Tebrik Telgrafı

“Büyük Millet Meclisi Reisi ve Sevgili Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 24 Eylül 1921

Zat-ı Samilerine tevcih buyrulan müşirlik ve gazilik nişanını tebrik eder ordumuzun kat-i zaferlerini Allah'tan temenni eylerim.

Muğla'da Selanikli Rasim”⁴².

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Mareşallik ve Gazilik ile taltif edilmesinden dolayı Muğla'dan Selanikli Rasim adlı bir şahıs TBMM'ye bir tebrik telgrafı göndererek bu nişanları tebrik etti ve ordumuza yeni zaferler getirmesi temennisinde bulundu.

VII-IV-Büyük Taarruz ve Menteşe (Muğla) Sancağı

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk ordusunun zayıflayan Yunan ordusunu Anadolu'dan atacak bir gücü yoktu. İşte bu nedenle kesin sonuç alınacak bir taarruz için hazırlık yapılması gerekiyordu. Bu bağlamda askere taarruz talimi yaptırıldı, orduya silah ve asker takviyesi yapıldı, başkumandanlık yasası uzatıldı, zaman kazanmak için bazı diplomatik barış girişimleri yapıldı ve ordunun taarruz planları gizli tutuldu.

26 Ağustos 1922 sabahı topçu ateşi ile başlayan Büyük Taarruz, habersiz yakalanan Yunan Ordusunu kısa sürede panikletti. Türk ordusu planlı bir şekilde ilerler iken Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kalıyordu. 27 Ağustos'ta Afyon Yunan işgalinden kurtarıldı. 30 Ağustos 1922 tarihine gelindiğinde uygulanan savaş planı büyük oranda başarıya ulaştı. Çünkü 5 Yunan Tümeni birbirinden habersiz Afyon'un Akarçay mevkiine toplandı. Bu bölgenin iki tarafı sarp kayalık olan vadi idi ve çıkışı da Fahrettin Paşa tarafından tutulmuştu.

Burada düşmanın gücünü tamamen yok etmeye yönelik bir imha savaşı yaşandı. Tarihi Başkumandanlık Meydan Muharebesi olarak geçen bu zaferden sonra Yunan orduları Başkumandanı *Trikopis* esir alınarak Uşak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna getirildi. 1 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa "*Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir*" diyerek İzmir'e doğru kaçan Yunan ordusunun ordularımız tarafından takip edilerek denize dökülmesini sağladı. Bu bağlamda 1 Eylül'de Uşak, 2 Eylül'de Eskişehir, 8 Eylül'de Manisa ve 9 Eylül'de de İzmir Yunan işgalinden kurtarıldı⁴³. Bu zafer üzerine Muğla'nın Marmaris İlçesi'nden TBMM'ye aşağıdaki telgraf gönderildi.

Marmaris'ten Afyon'un Kurtuluşunu Tebrik 29 Ağustos 1922

"Kahraman ordularımız Başkumandanı'na

Avn-ı bari imdat-ı ruhaniyet-i peygamberi ile Afyon'un istirdat haberi-i muzafferiyeti halkımızı garik-i meserret eylediğinden bunu tebrikle zafer-i kat'iyeye muvaffakiyetlerini tazarru eylemektedir.

*Marmaris Müdafaa-i Hukuk Reisi Rıfki"*⁴⁴.

Marmaris'ten Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yukarıdaki telgrafta, Afyon İli'nin Yunan işgalinden kurtulmasını Marmaris halkının büyük bir sevinçle öğrendiğini ve bu başarının Milli Mücadelenin sonuna kadar devam etmesini temenni ettiklerini, belirttiler.

VII-V- Lozan Barış Antlaşması ve Menteşe (Muğla) Sancağı

Türk ordusunun, Yunan ordusunu bozguna uğratarak İzmir'e girmesinin ardından kuzeye ilerleyen birliklerimizin karşısına Çanakkale ve İstanbul Boğazı önlerinde İngiliz birlikleri çıktı. Her iki tarafın askerleri elleri tetikte beklerken İngiltere buradaki birliklerini takviye için Fransa ve İtalya'dan destek istedi. Bu ülkeler destek vermeyince İngiltere ateşkes görüşmelerinin yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katıldığı Mudanya Konferansı'na Yunanistan katılmadı. Ancak Yunan temsilci konferansı İngiltere aracılığı ile takip etti. Konferansta Türkiye'yi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine İsmet Bey temsil etti. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan görüşmeler 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile sonuçlandı. Milli Mücadele'nin diplomatik safhasının başlangıcı olarak kabul edilen bu mütareke ile İstanbul, Boğazlar ve Trakya savaş yapılmadan kurtarılmış oldu⁴⁵.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra barış görüşmelerinin nerede yapılacağı konusunda değişik teklifler gündeme geldi. Türk tarafı Yunanlıların yaptığı tahribatın yakından görülmesini istediği için görüşmelerin İzmir'de yapılmasını isterken İtalyanlar görüşmelerin Venedik'te yapılmasını önerdi. Ancak sonunda konferansın tarafsız bir yer olan İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması benimsendi. Bu konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa liderliğinde Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) den oluşan bir heyet temsil etti.

43 Tansel, *a.g.e.*, s.121-220, Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, 5.Cilt, Emre Yayınları, İstanbul,1996, s.2419-2421.

44 *Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s.298

45 Tansel, *a.g.e.*, s.212-220.

Konferans 20 Kasım 1922 tarihinde başladı. Konferansın açılışında İsmet Paşa söz alarak; Misak-ı Milli kararlarından taviz veremeyeceklerini ve Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamakta kararlı olduklarını, vurguladı.

İlk gün çok çetin geçen görüşmeler sırasında İsmet Paşa isteklerimizi şu sözler ile dile getirdi; “Çok acı çektik, çok kan döktük, bütün uygar milletler gibi özgürlük ve bağımsızlık istiyoruz”

Lozan'da en çetin görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında geçerken İngiltere, Musul ve Boğazların statüsü, Fransa, borçlar ve kapitülasyonlar, İtalyanlar, Ege Adaları'nın geleceği ve kabotaj ve Rusya, Boğazların statüsü konularında kedi çıkarlarına göre düzenleme yapılması için çalıştı. Burada İtilaf Devletleri'nin hala Sevr Antlaşması'nı esas alarak hareket etmesi görüşmeleri zora sokmaktaydı. Nitekim 4 Şubat 1923 tarihinde İtilaf Devletleri'nin kabul edilemez talepleri neticesinde görüşmeler kesintiye uğradı. Türkiye, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması üzerine Misak-ı Milliye gerçekleştirme konusundaki kararlılığını göstermek için yeni askeri hazırlığa başladı. Diğer taraftan Türk heyetinin yurda dönmesinden sonra TBMM'de Lozan görüşmeleri üzerine sert tartışmalar yaşandı. Türk tarafının kararlı tutumu ve savaş hazırlıklarına başlaması bazı devletleri rahatsız etti. Bu devletlerin sorunu barışçıl yolla çözmek için yaptığı girişimler sonucu 23 Nisan 1923 tarihinde görüşmeler yeniden başladı. Sonuçta iki dönem halinde olmak üzere toplam 8 ay süren Lozan Barış Konferansı 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalandı, 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylandı ve 6 Haziran 1924 tarihinde de yürürlüğe girdi. Bu antlaşma ile Misak-ı Milli büyük oranda gerçekleşti, Türkiye tam bağımsızlığına kavuştu ve Sevr Antlaşması tarihe karıştı⁴⁶. Lozan Barış Antlaşması ile ilgili olarak Muğla'nın Milas ilçesinden TBMM Başkanlığı'na aşağıdaki telgraf çekildi.

Milas'tan Lozan Antlaşması'nı tebrik Telgrafı

“Ankara Büyük Millet Meclis Riyaset-i Celilesine 10 Temmuz 1923

Akd-i sulh (Lozan) muvaffakiyet-i devletlerinden dolayı tebriklerimi arz eylerim efendim.

Meclis-i Mebusan Eski Reisi Halil”⁴⁷

Lozan Barış Antlaşması nedeniyle Osmanlı Mebusan Meclisi Eski Başkanı Milaslı Halil (Menteşe) Bey TBMM Başkanlığı'na yukarıdaki telgrafı çekerek, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından dolayı TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik ettiğini, belirtti.

Sonuç:

I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli Antlaşmalar ile İtalyanlara vaat edilen Mentеше Sancağı, savaş sonrası toplanan Paris Barış Konferansında Yunanlılara verildi. İşte bu nedenle Paris Barış Konferansı'nı erken terk eden İtalyan Başbakan Yunanlılardan önce bölgeyi işgal etmek için İtalyan askeri birliklerine emir verdi. Bu bağlamda Fethiye,

46 *Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995), Haz. Mehmet Gönlübol, Cem Sarı v.d, Siyasal Kitabevi, Ankara,1996,48-58.*

47 *Milli Mücadelede TBMM' ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar, s.298.*

Marmaris, Bodrum gibi Menteşe sahilleri İzmir'in işgalinden yaklaşık bir hafta önce İtalyanlar tarafından işgal edildi.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir işgal edildiği zaman bu işgale diğer yerler gibi Muğlalılar da tepki gösterdi. Bu bağlamda önce Muğla'dan bir protesto telgrafı çekildi sonra da 22 Mayıs 1919 tarihinde geniş katılımlı bir protesto mitingi yapıldı.

İzmir'in işgali üzerine Muğla'da Menteşeliler Müdafa-yı Vatan Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet bir taraftan halkı işgallere karşı örgütler iken diğer yandan da Nazilli Kongrelerinde Muğlalılara Aydın Savaşları için verilen lojistik destek görevini yerine getirdi.

Batı Cephesi'nde düzenli orduya geçildikten sonra Muğlalı Kuvayı Milliye birlikleri Batı Cephesi'nin güney kanadında görev aldılar.

Diğer yandan bu çalışmada "Milli Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Gönderilen Telgraflar" kullanılarak Menteşe (Muğla) Sancağının hem Milli Mücadeleye bakışı, hem de Batı Cephesi'nde kazanılan başarıların bölgedeki yansımaları vurgulanmaya çalışılmıştır. İşte bu bağlamda Batı Cephesinde düzenli ordu I. İnönü Zaferini kazandığı zaman Muğla-Merkez ve Milas ilçelerinden TBMM'ne destek telgrafı, II. İnönü Zaferini kazandığı zaman Muğla'nın Milas ilçesinden TBMM'ne bağış telgrafı, Sakarya Savaşı'nı kazandığı zaman Muğla'nın Merkez ilçesinden, Marmaris ilçesinden ve Fethiye ilçesinden TBMM'ye kutlama telgrafı, Büyük Taarruzu kazandığı zaman Marmaris ilçesinden Afyon'un kurtuluşuna dair Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafı ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması üzerine Milas ilçesinden TBMM'ne tebrik telgrafı gönderildiği ortaya konmuştur. Ayrıca belgelerden kutlama telgraflarının yanı sıra Menteşe (Muğla) merkez ve ilçelerde zaferlerden sonra kutlama miting ve törenleri yapıldığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar:

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

Kitaplar ve Makaleler:

Akça, Bayram, *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, ATAM, Ankara,2002

Akça, Bayram, "Milli Mücadelede Batı Cephesi: Menteşe (Muğla) Sancağı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı.149, Ankara, Kış 2022,233-250

Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri*, 17 Mart 1919-2 Ağustos 1920,Ankara, 1998

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1992

Arslan, Recep, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Marmaris (1923-1960)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SOBE,(Yayınlanmamış YLT, Muğla, 2011

Bayar, Celal, Ben de Yazdım, *Milli Mücadeleye Giriş*, C.5, İstanbul,1997,

Çelebi, Mevlüt, “Menteşe Sancağı’nda İtalyan ve Yunan İşgallerine Karşı Tepkiler”, *Muğla Üniversitesi, SOBE Dergisi (İLKE)*, Sayı.21, Muğla, Güz 2008, s.82-90

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1999.

Eyicil, Semavi, *Siyasi Tarih*, Ankara, 1990

Gün, Pınar, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Fethiye, 2006

İnönü, İsmet, *Hatıralar I*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yay. Ankara, 2020,)

Karabekir, Kazım İstiklal Harbimiz, 5.Cilt, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.2419-2421

Kurat, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşımı*, Ankara, 1976,

Milli Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar, Yayıma Hazırlayanlar: Haluk Selvi-Bülent Cırık, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No.162, Ankara, 2020

Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1995) Haz. Mehmet Gönlübol, Cem Sarı v.d, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996

Özçelik, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy Akçağ Yay. Ankara, 1993*

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981

Şehir ve Kasabaların Harp Belgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922), Genelkurmay Başkanlığı Yay. Ankara, 1922

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar C.IV*, MEB Yay. İstanbul, 1991

Taşkıran, Bilgi, *Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Milas 1923-1960*, Milas, 2004

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C.2, Kısım:3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994

Türkeş, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973,

Uykucu, Ekrem; *Muğla Tarihi*, İstanbul, 1983.

Yakut, Kemal; “Milli Mücadele’de Eskişehir”, *Türkiye Günlüğü*, Milli Mücadele’nin Batı Cephesi (I), Sayı.149, Ankara, Kış 2022

Prof. Dr.
Dilşen İNCE ERDOĞANDokuz Eylül Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü,
drinceerdogan@gmail.com

Corresponding Author

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6669-5966>Öğr. Gör. Dr.
Banu BERBER BABALIKAydın Adnan Menderes
Üniversitesi, banubabalik@
adu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9863-7189>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 26/08/2022 6/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1167257>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Demokrat Parti Döneminde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi
(1950 – 1960)*Olive and Olive Oil Production the Democratic Party in The Period
(1950 – 1960)*

Öz.

Tarih boyunca toplumların yaşamlarında bölgesel tarım ürünlerinin büyük önem taşıdığı görülmüştür. Türkiye’de sahip olduğu coğrafi konumun etkisi ve iklim özellikleriyle zeytin ve zeytinyağı üretiminde önemli bir potansiyele sahip olmuştur. Millî Mücadele sonrası yeni devletin kurulmasında bağımsız ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Ekonomisi tarıma dayanan Türkiye’de Cumhuriyet dönemi ile zeytin tarımına önem verilmiştir. Zeytinciliği geliştirmek ve zeytin ağacı sayısını artırmak amacıyla yeni kanun ve düzenlemeler yapılmış, modern zeytincilik kursları düzenlenmiş ve bu kurslara yurtdışından zeytincilik alanında uzman kişiler getirilmiştir. 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti (DP)’nin ekonomi politikalarında tarım büyük öneme sahip olmuştur. Bu çalışmada DP’nin 10 yıllık iktidarında büyük önem taşıyan ekonomi politikaları içinde zeytin tarımı ele alınmıştır.

1950-1960 yılları arasında Türkiye’de zeytin ve zeytinyağı üretimi, zeytinciliği geliştirmek için yapılan çalışmalar, bu çalışmaların sonuçları ve zeytin üretiminin Türkiye ekonomisine etkileri çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Zeytin üretimi ve üretimin ekonomiye etkilerinin sayısal verilerle desteklendiği çalışmada sayısal veriler konusunda dönemin TÜİK verilerinden (Türkiye İstatistik Kurumu), Başbakanlık İstatistik Yıllıklarından, tarım ve ekonomi dergilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca zeytin ile ilgili çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararname ve resmi

ATIF: ERDOĞAN İNCE, Dilşen, BABALIK BERBER, Banu “Demokrat Parti Döneminde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi (1950 – 1960)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (798-822)

CITE: ERDOĞAN İNCE, Dilşen, BABALIK BERBER, Banu, “Olive and Olive Oil Production the Democratic Party in The Period (1950 – 1960)”, *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (798-822)

Screenedturnitin

düzenlemeler ile ilgili olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Resmî Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerinden, Kanunlar ve Tutanak Dergilerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeytin, Zeytinyağı, Demokrat Parti, Ekonomi.

Abstract

Throughout history, it has been seen that regional agricultural products are of great importance in the lives of societies. Turkey has an important potential in olive and olive oil production with the effect of its geographical location and climate characteristics. After the National Struggle, the concept of independent economy was adopted in the establishment of the new state. In Turkey, whose economy is based on agriculture, olive agriculture was given importance with the Republican period. Laws and regulations were made in order to develop olive cultivation and increase the number of olive trees, modern olive growing courses were organized and experts in the field of olive cultivation were brought to these courses from abroad. Agriculture had a great importance in the economic policies of the Democratic Party (DP), which came to power in 1950. In this study, olive agriculture is discussed as one of the economic policies of great importance in the 10-year rule of the DP. Between 1950 and 1960, olive and olive oil production in Turkey, studies to improve olive cultivation, the results of these studies and the effects of olive production on the Turkish economy are the subject of the study. In the study, in which olive production and the effects of production on the economy are supported by numerical data, TUIK (Turkish Statistical Institute), Prime Ministry Statistical Yearbook and agriculture and economy magazines were used for numerical data. In addition, the Prime Ministry Republic Archive, the Official Gazette, the Grand National Assembly of Turkey Minutes, Laws and Minutes Magazines were used regarding the laws, decree laws and official regulations regarding olives.

Keywords: Olive, Olive Oil, Democrat Party, Economy.

Giriş

Zeytin, tarih boyunca yetiştiği bölgelerde kurulan uygarlıkların tarım ve ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Akdeniz havzasında kurulan uygarlıklarda yaygın olarak görülen zeytinin ilk olarak nerede yetiştiği bilinmemekle birlikte, Anadolu'nun güney, güneybatı ve batı gibi birçok bölgesinde yabancı zeytin ormanlarının bilinmesi zeytinin ana yurdunun bu topraklar olduğu fikrini güçlendirmektedir.¹

Dünyanın en eski kültür bitkilerinden olan zeytinin dünyaya yayılış güzergahı Türkiye üzerinden geçmektedir. Zeytincilik, antik dönemdeki önemini XIII. yüzyılda Anadolu topraklarında kurulan Osmanlı Devleti'nde bazı hayırseverlerin zeytin bahçelerini vakıflara bağışlamaları veya bu alanda ekonomik çalışmaları destekleyen yatırımcılarla

1 Zeytinin atası olarak kabul edilen yabancı zeytin ağacı *Olea europea* oleastarın ilk önce Anadolu'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Gültekin Erdal, Dilek Soysal Başbuğ, Kelime Erdal, "Anadolu ve Türk Kültüründe Zeytin", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, s.9(3),2020, s.165.

devam ettirilmiştir. Türkiye ekonomisinde de ziraatın önemi oldukça büyüktür. İç piyasada olduğu kadar dış piyasada da Türkiye'nin önemli döviz kaynağını oluşturan ziraat ihracatı içinde zeytin üretiminin büyük etkisi olmuştur.

1. Cumhuriyetin İlanından Demokrat Parti İktidarına Türkiye'de Zeytincilik (1923-1950)

1919 yılının mayıs ayında Anadolu'nun işgaline karşı Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde başlayan bağımsızlık mücadelesi Lozan Barış Antlaşması ile taçlandırılmıştı. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı hem siyasi hem de ekonomik olarak bağımsız Türkiye'nin temelleri atılmıştı. Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılan kapitülasyonlar iktisadi gelişmenin arkasında yatan en önemli siyasi gelişme olmasına rağmen, Antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesiyle 5 yıl süre ile gümrük tarifelerinin değiştirilmemesi ve sanayinin dış rekabetten korunmasının önlenememesi bu gelişmenin önündeki en büyük engel olarak durmaya devam etmiştir.² Bu dönemde iktisadi anlamda yaşanan en önemli gelişmelerden bir diğeri de yeni rejimin karşılaşılabileceği iktisadi problemlerin tartışıldığı ve iktisadi gelişmenin öneminin vurgulandığı 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'dir. Mustafa Kemal'in, iktisadi gelişmenin önemini belirten:

“Kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye ve yerlerini bırakmaya mahkumdurlar. Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir ve her gün daha çok kudrete sahip olur. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar iktisadi zaferlerle desteklenmezlerse payidar olamazlar.” Bu sözler Kongreye damgasını vurmuştur.³ *“Milli ekonomiye geçiş dönemi”* olarak adlandırılan bu dönemde milli ekonominin temeli tarım olarak görülmüş, tarımsal kalkınmaya büyük önem verilmiş hem köylünün hem de diğer vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek uygulayabileceği bir zirai rejim kurmak gerektiği sürekli olarak ifade edilmiştir.⁴ Tarımsal üretimin arttırılması ve tarımla uğraşan kesimin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi amacıyla ilk olarak 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Tarıma verilen önem 1926'da kabul edilen 743 sayılı Medeni Kanun'un 439., 440., 441., 442., 443. ve 444. maddelerinde de görülmektedir. Bu maddeler ile Türkiye'de mirasın nasıl paylaşılacağı belirlenmiş ve tarımı geliştirmek amacıyla arazilerin parçalanmasının önüne geçilmek istenmiştir.⁵ Tarımın geliştirilmesi adına yeni kanunların çıkarılmasıyla birlikte, Anadolu erkeği toprağına dönmüş, toprağına ekmeye başlamış ve bölgelerin iklim ve toprak yapısına göre tarımsal ürünlerin yetiştirilmesine dikkat edilmiştir. Bütün bu gelişmeler üretim artışını beraberinde getirmiş ve bu dönem tarımsal üretim bakımından *“altın yıllar”* olarak tanımlanmıştır.⁶ Bu dönemde Anadolu'da hem meyvesinin hem de yağının kullanılması açısından zeytin

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İmge Kitabevi, İstanbul 1993, s.32-33.

3 Metin Kopar, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.16-17; *Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Tariş, Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri Birliği*, Etki Matbaacılık, İzmir 2012, s.15.

4 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2007, s. 323.

5 *Tarım Ansiklopedisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s.174.

6 K.Boratav, a.g.e.,38; Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1962, s.151; *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Ed. Memduh Yaşa, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s.132.

yetiştiriciliğine büyük önem verilmiştir.⁷ Anadolu'nun sahil bölgelerinde yetişme özelliğine sahip olan zeytin, özellikle Marmara ve Ege Bölgesinde önemli bir kazanç kaynağı olmuştur. Yurdumuzda zeytin yetiştiriciliğinin yaygın ve zeytin üretim miktarının en fazla olduğu “Körfez Bölgesi” olarak da bilinen Edremit, Ayvalık ve Burhaniye'dir.⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hem zeytin üretimini teşvik etmek hem de zeytin sektörünü karlı bir alan haline dönüştürebilmek için 1927 yılında “Zeytincilik Kanunu Layihası” çıkartılmıştır. Bu layiha ile zeytinciliğin geliştirilmesi konusunda alınacak önlemler belirlenmiş ve zeytincilik devlet politikası haline getirilmiştir.⁹ Bu politika dahilinde devlet, zeytincilik konusunda, zeytin ve zeytinyağı üretimini ve ticaretini, üreticilerin ve tüketicilerin yararına uygun olarak düzenlemek, konu ile ilgili bütün önlemleri almak, kullanılan araçları, yapılan uygulamaları ve bunların başarısı için takip edilecek sistemi kontrol etmek görevini üstlenmiştir.¹⁰ Aşağıda verilen tabloda da 1923'ten 1929 yılına kadar zeytinyağı ihracat rakamları ve bu ihracattan elde edilen gelir görülmektedir.¹¹

Yıl	Zeytinyağı İhracat Miktarı (ton)	Tutarı (Lira)
1923	3.025	986.000
1924	748	548.000
1925	11.600	6.810.000
1926	1.155	681.000
1927	10.816	7.663.000
1928	22.083	1.321.000
1929	15.364	8.678.000

Tablo 1: 1923-1929 yılları arasında Türkiye'den ihraç edilen zeytinyağı miktar ve tutarı. (Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, C.1, Yıl 1, S.2, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1944, s.479).

Bu dönemde Anadolu'nun yeniden imarı ve kalkınmasında ihtiyaç duyulan sermayenin sağlanabilmesi için ihracat ürünlerine önem verilmiş 1923'te 986.000, 1924'te 548.000 ve 1926'da 681.000 liralık zeytinyağı satışı yapılarak ülkeye gelir sağlanmıştır.¹² Zeytin ihracatına önem verilmesinin yanında var olan verimsiz zeytinlikleri daha verimli hale getirmek amacıyla da çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 1929 yılında Atatürk'ün Yalova Millet Çiftliği'ni¹³ ziyareti sırasında verdiği 4.000 ağaçlı verimsiz zeytinliğin ıslah edilmesi

7 Hatice Gözel, “Güneydoğu Anadolu’da Zeytin”, *Antepfıstığı Araştırma Dergisi*, Sayı No:1, 2012, s.42.

8 S.Sipahier, “Körfez Zeytinciliği”, *İktisadi Yürüyüş*, C.1, S.4, 1949, Yıl 2, s.3.

9 Özlem Yıldırım Kocabaş., “Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Tarihi”, *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu*, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018, s.82.

10 Türkan Tiryaki, “Türkiye’de İzlenen Zeytinyağı Politikası ve Avrupa Topluluğu Karşısındaki Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1992, s.56-57.

11 Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, *a.g.e.*, s.479.

12 Nadir Yurtoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi ile Ticareti Üzerine Tarihsel Bir Bakış (1923-1960)”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı No:1, 2019, s.475.

13 Atatürk tarafından 1929 yılında bölge ve ülke tarımının gelişmesi, yetiştiricilikte modern tekniklerin

talimatından sonra uygulanan bakım ile bölgedeki zeytinlikler verimli hale getirilmiştir.¹⁴

1930-1939 döneminde zeytin, zeytinyağı üretimi ve ihracatını devletin iktisadi politikası açısından değerlendirildiğinde dönemin iki belirleyici özelliğinin bulunduğu görülmektedir. Bunlar korumacılık ve devletçiliktir. Devletçiliğin ana ögesi “*Devlet öncülüğünde planlı sanayileşme*”dir. Bu dönemde ülke ekonomisi dışı kapatılarak devlet eliyle milli sanayi yaratılmaya çalışılmış ve 17 Nisan 1934 yılında Atatürk’ün öncülüğünde 1934-1938 yıllarını kapsayacak şekilde “*Birinci Sanayi Planı*”, 20-24 Ocak 1936’da İktisat Bakanı Celal Bayar’ın başkanlığında toplanan Sanayi Kongresinde de “*İkinci Sanayi Planı*” hazırlanmıştır.¹⁵ 1930-1939 yılları arasında tarımsal kesim, sanayinin gerisinde kalan bir ilerleme göstermiştir. Yıllık ortalama büyüme hızı %5,8 olarak 1923-1929 döneminin çok gerisinde kalmıştır.¹⁶ Korumacı ve devletçi politika her ne kadar sanayinin gelişmesine öncelik vermiş olsa da tarımın özellikle de zeytinciliğin geliştirilmesi adına yeni kanunlar bu dönemde de kabul edilmiştir. Zeytincilik ile ilgili Atatürk’ün direktifleri ve Tarım Bakanlığı’nın “*Tarımda Tedrisatı Islah Kanunu*” çıkarması ile 1929’larda başlanılan gelişmeler, ilerleyen yıllarda da hızla devam etmiştir.¹⁷ Bu dönemde zeytin ekimini ve zeytinyağı üretimini devletin korumacı ve devletçi politikası içinde değerlendirmek gerekir. 1930 yılında yapılan Sanayi Kongresi verilerine göre 750.000 hektar üzerinde 60.000.000 delice (aşılammamış zeytin ağacı) ve 150 milyon değerinde 15 milyon zeytin ağacı ile zeytin sanayi Türkiye’nin milli servetlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca yılda ortalama 16-17 milyon kilo zeytinyağı üretimi ile bu alan iktisadi hayatımızda da önemli yer tutmaya başlamıştır.¹⁸

1931 yılında da zeytin yetiştiriciliği ve üretimi konusunda bilgiyi artırmak amacıyla açılan sınavı 4 ziraat mühendisi kazanmış ve İtalya’ya gönderilmişlerdi. İtalya’da eğitimlerini tamamlayan ziraat mühendisleri, 1934 yılında Türkiye’ye dönmüş ve Balıkesir, İzmir, Aydın ve Muğla illerinde Tarım Bakanlığı’na bağlı olarak kurulan “*Mıntika Zeytincilik Mütahassıslığı Teşkilatı*”nda zeytincilik uzmanı sıfatıyla göreve başlamışlardı.¹⁹ Ayrıca zeytincilikle uğraşan bölgelerde “*Zeytin Bakım Fen Memuru*” adı altında teknisyenlikler oluşturulmuş ve konu ile ilgili faaliyetlere ayrılan bütçe miktarları arttırılmıştı. Örneğin 1934

kullanımı ve çiftçilerin bu tekniklerle tanışması amacıyla satın alınan Milet Çiftliği arazisinde kurulmuştur. Atatürk 11 Mayıs 1928 tarihine kadar çiftliğin yönetimi ile bizzat ilgilenmiş ve amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Atatürk tarafından 11 Haziran 1937 tarihinde Türk Milletine bağışlanan çiftlik 1938 yılında 3308 sayılı yasa ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na devredilmiştir. Bugün Yalova’da bulunan Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü’dür. (https://arastirma.tarimorman.gov.tr/yalovabahce/Menu/6/Tarihce, Erişim Tarihi: 14.04.2019).

14 (https://arastirma.tarimorman.gov.tr/yalovabahce/Menu/6/Tarihce, Erişim Tarihi: 14.04.2019).

15 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, a.g.e., s.326.

16 K.Boratav, a.g.e., s. 70.

17 Zeytincilikte Atatürk’ün talimatları ve Tarım Bakanlığı’nın “*Tarımda Tedrisatı Islah Kanunu*” çerçevesinde 1929’lu yıllardan itibaren başlanılan çalışmalar ile zeytincilik alanında yurt dışında yetişmek üzere personel gönderilmiştir. Renan Tunalioglu, “Türkiye Zeytinciliğinde Tarihsel ve Ekonomik Gelişmeler”, *Zeytin Bilimi* 1, 2010, s.15-22.

18 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1930, s.376; *1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Zabıtlar*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara 2008, s.17.

19 (www.egefe.com,Erişim Tarihi: 14.04.2019).

yılında Tarım Bakanlığı seyyar zeytinciliğin bakım masrafı olarak bütçesinden 16.200 lira ödenek ayırmıştı.²⁰ Aynı yıl bütçeden zeytinciliğin geliştirilmesi amacıyla ayrılan ödeneğin artmasıyla İtalya'dan çoğu sofralık çeşit olan 6.000 fidan getirilerek Türkiye'nin ilk yabancı zeytin çeşitleri koleksiyon bahçesi kurulmuş ve İtalya'dan zeytincilik konusunda uzman teknisyenler de getirilerek uygulamaya yönelik girişimlerde bulunulmuştu.²¹ 1937 yılında ise konu ile ilgili önemli bir başka gelişme daha yaşandı. Mıntika Zeytincilik Mütahassıslığı Teşkilatı, kuruluşunun 4.yılında fidan dağıtımına başladı. Tarım Bakanlığı'na bağlı istasyonlar halinde çalışmalarını yapan kuruluş Ege Bölgesindeki araştırmalarını ülke genelinde de genişletti.²² Sonuç olarak bu çalışmalar ile zeytin ağacı sayısında ve zeytin üretiminde olumlu artışlar görüldü.

Zeytinciliğin geliştirilmesi konusunda atılan diğer bir adım da 26 Ocak 1939 yılında kabul edilen ve hala yürürlükte olan 3573 sayılı “Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerin Aşılattırılması Hakkında Kanun” dur. Kabul edilen bu kanun ile “Mıntika Zeytincilik Mütahassıslığı” yasal bir çerçeveye kavuştu. Kanunun birinci maddesi uyarınca aşılı zeytinlerin bakım, tımar, toplanma, sıklarını kökleme, fidan dikme şekliyle meydana getirilecek zeytinlikleri yetiştirme, yabancı zeytinlikler açma ve aşılama işlerinin Tarım Bakanlığı'nın talimatı altında yapılması kararlaştırıldı. İkinci maddesi ile devlet ormanı arazileri içinde aşılı hale getirilecek bütün yabancı zeytinliklerin ve bu ormanların dışında kalan boş arazideki yabancı zeytinlik sahalarının Tarım Bakanlığı tarafından belirlenip ilan edilmesi uygun görüldü. Üçüncü madde ile devlet ormanları ve boş arazide bulunan yabancı zeytinleri aşılama isteyenler, istedikleri toprağın sınır ve konumunu geliştireceklerini ifade eden bir dilekçe ile arazinin ait olduğu bölgenin en büyük mülkiye memuruna başvurulabileceği kararı alındı. Kanunun dördüncü maddesi ise bu boş arazilerde yabancı zeytin ağaçlarını aşılama isteyenlerin aşılacakları kadarı kendilerine verileceği beyanıydı. Ayrıca aşılama yerinde kalacak zeytinliklerin temizlenmesi sonrasında çıkan odun ve kerestenin temizleyene ait olup bunların zeytin bakım memurundan parasız alınacak bir belge ile dışarıya çıkarılabileceği vergiye tabi tutulmayacağı kabul edildi. Yedinci madde de askeri mıntikalarda bulunan aşılı zeytinliklerin bakımının askeri makamlara yaptırılmasına, sekizinci madde ile zeytin alanlarından aşılama üzere bir şahsa, şirkete veya köylülere verilecek yabancı zeytinlik sahasının yirmi hektardan fazla olmaması uygun görüldü. Dokuzuncu madde kar başına on beş ağaçtan fazla ve on ağaçtan az olmamak üzere yabancı zeytinlikleri aşılı hale getirme taahhüdünde bulunanlara Ziraat Bankası tarafından ağaç başına bir liraya kadar kredi verileceği, on dördüncü madde ile zeytinliklere zarar verilmesini önlemek amacıyla zeytinlik alanlara her çeşit hayvan sokulması, zeytinliklere en az bir kilometre yakınlıkta koyun ve keçi ağılı yapılmasının yasaklanması kabul edildi. Zeytin üretimini teşvik etmek amacıyla beş yüz ağaçtan az olmamak koşuluyla yabancı zeytin aşılama veya aşılı zeytinlerin bakım işlerini en iyi yapanlara Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca ödenek verilmesi kabul edildi. Zeytin üretiminde kalitenin korunmasını sağlamak için ilgili kanunun yirminci maddesine göre de zeytinlik sahaları içinde ve bu sahalar en az 3 kilometre uzaklıkta zeytinyağı fabrikası hariç zeytinliklere olumsuz etki

20 TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:5, 1935, C.III., s.161.

21 BCA, 30-18-1-2/43-12-19.

22 (https://arastirma.tarimorman.gov.tr/izmirzae/Menu/8/Tarihce,Erisim_Tarihi:10.09.2019).

yapacak kimyevi atık bırakan, toz ve duman çıkararak tesis yapılamayacağı kabul edildi. Toplamda yirmi beş maddeden oluşan bu kanunun birçok maddesi ile zeytinciliğin teşvik edilmesi sağlandı.²³ Ayrıca zeytinciliğin geliştirilmesi amacıyla 14 Aralık 1939'da Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlarla "Türkiye Zeytinyağı İhracatçıları Birliği" kuruldu. Zeytinyağı ve diğer bitkisel yağlar üzerinde çalışma yapacak olan İzmir merkezli Birliğin faaliyetlerinin tüm ülkeyi kapsayacağı belirtildi.²⁴

Zeytin yetiştiriciliğinin geliştirilmesi ve üretiminin artırılması adına devletin öncülüğünde önemli adımlar atılmıştı. Bu adımların ihracat rakamlarına düzenli artış şeklinde yansımadağı 1930-1939 yılları arasında ülkemizde ihraç edilen zeytinyağı miktarını gösteren tabloda verilmiştir. Tabloya göre ihraç edilen zeytinyağı miktarında ve bunun karşılığı maddi değerinde yıllar arasında büyük farklılık olduğu görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'de zeytinyağı üretimiyle, ihracat miktar ve tutarları düzenli bir gelişme göstermemiştir. 1928 yılında en fazla zeytin yağı, 1936 yılında en az zeytin yağı ihraç edilmiştir. İhraç sonrası elde edilen gelir ise en fazla 1929 yılında 8.678.000 lira olurken, en az 1936 yılında 321.000 lira olmuştur. Bu verilere bakıldığında 1923-1939 yılları arasında 48.127.000 lira tutarında bir gelir sağlanmıştır.

Yıl	İhraç edilen zeytinyağı miktarı (ton)	Tutarı (Lira)
1930	5.742	1.843.000
1931	18.259	6.111.000
1932	2.476	773.000
1933	14.149	3.442.000
1934	7.743	1.939.000
1935	6.669	1.829.000
1936	742	321.000
1937	3.334	1.622.000
1938	4.397	1.522.000
1939	5.765	2.038.000

Tablo 2: 1930-1939 yılları arasında Türkiye'den ihraç edilen zeytinyağı miktar ve tutarı. (Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, *a.g.e.*, 479).

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na (1940-1945) son anda girerek fiilen cephede savaşan bir ülke olmamasına rağmen, savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığı ile hissetmişti. Yetişkin nüfusun büyük bölümünün askere alınması üretim düşüklüğünü beraberinde getirmiş, toplam talep artarken arz yetersiz kalmış ve buna bağlı olarak fiyatlar yükselmişti. Fiyatların yükselmesi de beraberinde alım gücünü düşürmüştü.²⁵ Örneğin, buğday fiyatı 13.5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının fiyatı 85 kuruştan 350 kuruşa yükseldi.²⁶ Bu

23 *Resmî Gazete*, 7 Şubat 1939. S.4126.

24 *BCA*, 30-18-1-2/89-116-15.

25 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.49-52.

26 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, *a.g.e.*, s.328.

dönemde Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri farklı ekonomi politikalarıyla iktisadi sorunları çözme çabası içine girdi. Saydam Hükümeti katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma politikası izlerken Saraçoğlu Hükümeti de sıkı fiyat politikalarını gevşeterek hububat alım fiyatlarını yukarıya çekti.²⁷ Savaş yıllarında zeytin ekimi ve zeytinyağı üretimi üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak amacıyla da devlet, 28 Şubat 1940'da "*Zeytinciliğin Islahına ve Yabani Zeytinlerin Aşılattırılmasına Dair Nizamname*"'yi kabul etti.²⁸ Bu nizamname ile orman ve boş arazilerde bulunan yabani zeytinliklerin tespiti, dağıtımı, aşılınması konusunu ele alındı. Ayrıca zeytinliklerine gerekli bakımı yapmayan zeytincilere de cezai yaptırımlar getirildi.²⁹ 28 Şubat 1940 tarihinde kabul edilen "*Zeytinciliğin Islahına ve Yabani Zeytinlerin Aşılattırılmasına Dair Nizamname*" T.C. Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü tarafından 9 Mart 1940'ta genişletilerek 12927 sayılı kararname ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün imzası ile yayımlandı. Nizamname, toplam altı bölüm ve kırk dokuz maddeden oluşmaktaydı. Birinci bölüm "*Başlangıç*", ikinci bölümde "*Yabani Zeytinliklerin Tespit, İlan ve Dağıtımı*"; üçüncü bölüm "*Bakım İşleri*"; dördüncü bölüm "*Zeytin Mahsulünün Nakledilmesi*"; beşinci bölüm "*Ödül ve Ceza*"; altıncı bölüm "*Çeşitli Maddeler*" başlıklarını taşımaktaydı. Toplam beş maddeden oluşan başlangıç bölümünde birinci madde ile zeytin ağacı ve zeytinlik tanımı; ikinci madde de aşılı zeytin ve aşılı zeytinlik ifadelerinin ne anlama geldiği; üçüncü madde de mahsuldar zeytin ve mahsuldar zeytinliğin anlamı; dördüncü madde de zeytin bakımının ne ifade ettiği; beşinci madde de ihtiyaç olunan bölgelerde zeytincilik mütehassısı ile fen memurlarından ve zeytin ustalarından oluşan bakım teşkilatı oluşturulması konusu ele alınmıştı. İkinci bölümün başladığı altıncı madde de devlet ormanları içinde ve devlete ait boş arazide bulunan ve aşılacak yabani zeytinlik alanlarının nasıl tespit edileceği ve ilanının nasıl olacağı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu maddeler zeytinciliğin ıslahı hakkında en büyük mülkiye memurunun sorumlu olduğu belirtilmişti. Onbirinci madde de birinci derece askeri bölge olan alanlarda yabani zeytinliklerin halka dağıtılamayacağı, onikinci, onüçüncü, ondördüncü, onbeşinci, onaltıncı ve onyedinci maddelerde yabani zeytinliklerin dağıtımının her yılın Nisan'a ayı başından Eylül sonuna kadar yapılacağı ve yabani zeytinlik alanlarının birinci derecede bu alanlara en yakın köylerden toprak sahibi olmayanlara ve ikinci derecede küçük çiftçilere dağıtılacağı konusu ele alınmıştı. Zeytin bakım işleri hakkındaki maddelerin yer aldığı üçüncü bölümde mahsuldar zeytinliklerin her yıl sonbahar veya kış mevsiminde derin ve ilk bahar mevsiminde de yüzeysel olmak üzere iki defa sürülüp tırmıklanması; zeytin ağaçları bakımının "*Ziraat Vekaleti Bakım Teşkilatı*" tarafından açılan kurslara katılıp belge alanlar tarafından yapılması; zeytin ağaçlarının budanması sonrası ortaya çıkan dalların Bakım Teşkilatı tarafından belirlenecek süre içinde toplanması; zeytin toplanma zamanı ve bu toplanma zamanının her bölgenin

27 K. Boratav, *a.g.e.*, 65-66; *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı 1923-1973*, Ed. Melek Düzgüneş, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1973, s.156-57.

28 *BCA*, 030-18-12/90-18-19.

29 Özışık S. ve vd., "Türkiye'de Zeytincilik Sektöründe Uygulanan Desteklemeler, Korumaya Yönelik Politikalar ve Sektöre Yansımaları", 2. *Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu*, Yaşar Üniversitesi Yayınları, İzmir 2012, s.59-60.

iklim ve ihtiyacına göre belirlenmesi; Zeytin Bakım Teşkilatının zeytinin el ile toplanması mümkün olan yerlerde sırıkla zeytin toplanmasının yasaklanması; zeytin ağaçlarının ışık ve havadan yararlanmalarını sağlaması; zeytinliklerin aralarında bulunan meyve ağaçlarının kesim ve nakil izninin Zeytin Bakım Teşkilatı ve ziraat memurları tarafından verilmesi; zeytin alanlarında deve, keçi, koyun, sığır gibi hayvanların sokulmasının yasaklanması ve bu hayvanların ağıllarının yapılmaması; birinci derecede askeri bölgelerde bulunan aşılı zeytinlerin bakım, yabancı zeytinlerin aşılması işlerinin askeri makamlarca yaptırılması; zeytin dikilmesi işlerinin Zeytin Bakım Teşkilatının talimatıyla yapılması; yabancı zeytin ağaçlarının aşılarak kurulacak zeytinliklere naklolunması; köklenen yabancı zeytinlerin üçüncü kişilere satılmasının yasaklanması; yabancı zeytinliklerin ilk temizleme gibi işlerinin zeytin bakım memurlarının izni ile yapılması kararı alındı. Dördüncü bölümde yer alan “Üretilen Zeytinin Nakledilmesi” başlığında ise toplanan taze zeytinlerin yüksekliği 50 cm’yi geçen çuval içinde bekletilmesinin yasaklanması; fabrikalara getirilen zeytinlerin bekletilmeden en kısa süre içinde işlenmesi çeşitli sebeplerle dökülen dip zeytinlerin hasatta toplanan zeytinlerle karıştırılmaması ve bunlardan alınan yağların da birbirine karıştırılmaması; zeytinyağı üretiminde Ziraat Vekâlet’inin belirlediği yöntemlerin kullanılması ve sofralık zeytin için salamura yerine deniz suyu kullanılması; zeytinyağı fabrikası kurulması için Ziraat Vekâlet’inin izninin alınması ile ilgili maddeler mevcuttu. “Ödül ve Ceza” ile ilgili maddelerin yer aldığı beşinci bölümde zeytinliklerini Ziraat Vekaleti yöntemlerine göre yapanlar arasında dereceye girenlere nakit para verilmesi; budama ustalarına budama ve aşı takımı araçlarının verilmesi; yürürlüğe girdikten sonra kanuna aykırı davrananlara yazılı ceza verilmesi; zeytinliklere zarar verilmesi durumunda mahkemeden karar çıkıncaya kadar bölgenin en büyük mülkiye memurunun sorumlu olması konusu yer almaktaydı. “Zeytin Üretimine Dair Çeşitli Hükümler”in yer aldığı altıncı bölümde bu Nizamnamenin hükümlerini Adliye, Dahiliye, İktisat ve Ziraat Vekillerinin yürütmesinin kabul edildiği belirtilmişti.³⁰

Savaş yıllarında zeytinyağı fiyatlarındaki dalgalanmaların iki önemli nedeni vardı. Bunlardan ilki savaş ekonomisine bağlı olarak zeytin üretiminde yaşanan düşüş diğeri de zeytinyağı ihracatı. Devlet, zeytinciliği geliştirmeye yönelik çalışmaların devam ettiği savaş yıllarında zeytinyağı fiyatlarının yükselişini önlemek için gerekli tedbirleri aldı. İlk olarak fiyat dalgalanmalarına son vermek amacıyla zeytin üreticisi, tüccar karşısında örgütlü bir yapıya kavuşturularak güçlendirildi ve kooperatifleşmeye önem verildi. Hemen sonrasında alınan tedbirler ise zeytinyağı ihracatı ile ilgiliydi. 5 Ağustos 1942’de Başbakan Şükrü Saraçoğlu TBMM’de Türkiye’de her yıl önemli miktarda zeytinyağı ihraç edildiğini buna rağmen önemli miktarda zeytinyağı stokunun da bulunduğunu, stoklamaların fiyat artışına neden olması üzerine zeytinyağı ve diğer yağların fiyatlarının ancak uygun bir seviyede durursa ihracatına izin verileceği belirtildi. Eğer bu sağlanamazsa devletin, zeytinyağı satışını kısıtlama ve durdurma gibi tedbirlere başvuracağını, bu tedbirler ile zeytinyağı fiyatlarını uygun bir düzeyde tutmayı amaçladıklarını sözlerine ilave etti.³¹ Zeytinyağı konusu hükümet programlarında yer alsa da savaş sonrası zeytinyağı fiyatları makul

30 BCA, 030-10-01-03/93-117-1-18-259.

31 İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.141.

seviyelere inmedi. Tüketimin artmasına paralel olarak fiyatlarda büyük artışlar görüldü.³² 1943 yılının aralık ayında Yeni Asır gazetesinde zeytin ve zeytinyağı fiyatları ile ilgili verilen haberde zeytinyağı fiyatlarını frenleyici tedbirlere ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş ve rekoltenin memleketin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı hakkında genel değerlendirme yapılmıştı. Bu değerlendirmede var olan zeytinyağı miktarının ihtiyaca cevap veremediği ve sade yağın azlığı zeytinyağındaki fiyatların daha da yükselmesine neden olacağı belirtilmişti.³³

II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte Türkiye'de önemli siyasi gelişim ve değişimler yaşandı. 7 Ocak 1946'da Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar öncülüğündeki dört isim tarafından Demokrat Parti (DP)'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye çok partili hayata adım attı.³⁴ Siyasi alanda yaşanan değişimler ülke genelindeki tüm sektörlerde iktisadi anlamda büyüme ya da küçülmeleri beraberinde getirdi. Savaş yıllarında genel olarak tüm sektörlerde iktisadi daralma yaşanırken 1946 yılında büyüme rekoru kırıldı. 1946'da tarım sektörü %54,2, sanayi sektörü de %26,1 büyüme kaydetti. Savaşın sona ermesi ve savaş dönemi boyunca ortaya çıkan üretim kayıplarının telafisi bu büyümede etkili oldu. Savaş boyunca silah altına alınan üretken işgücünün terhis olmasıyla birlikte tüm sektörlerde çok yüksek oranda büyüme artışları oldu. Fakat 1947'den itibaren bu durum ortadan kalktı ve büyüme hızı %11,7'ye geriledi.³⁵ Aynı yıl zeytinyağı üretiminin düşmesiyle birlikte hükümetin aldığı K/711 sayılı karar gereği, üreticiden zeytinyağı satın almaya ve bu yağları yurt içinde veya yurt dışında satma konularında 26 Şubat 1947'de Bakanlar Kurulu tarafından Ticaret Bakanlığı yetkili kılındı.³⁶ Bu karar ile zeytinyağı üzerindeki karaborsacılık önlenmeye çalışıldı. Ayrıca hükümet, halkın mağduriyetini önleyebilmek amacıyla kooperatifler birliğini yağ stoklarından ucuz fiyatla satış yapması için görevlendirdi.³⁷

Hükümet zeytin üretiminin arttırılarak zeytinyağı fiyatların düşürülmesi konusunda çabalarken zeytinciliğin geliştirilmesi için adımlar atmaya devam etti. Örneğin 1949 yılında zeytinyağı ile ilgili kooperatifleşmede büyük değişiklikler yaşandı ve kooperatiflerde birliklerin ayrılmasına karar verildi. 1949-1950 yılı içinde aylık işlemleri tamamlandı. Bu ayrılmadan sonra kooperatifler tüm işlemlerini kendi hesabına aldı. İzmir İncir, Üzüm ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliği dört farklı ürün üzerinden birliklere ayrıldı. Bu ayrılma sonrası incir, üzüm, pamuk, zeytin ve zeytinyağı birliklerinin her biri ayrı tüzel kişi olarak faaliyetlerini sürdürdü. Kooperatiflerin ayrılmasıyla amaçlanan zeytin ve zeytinyağı üreticilerinin özellikle satış döneminde yaşadığı sıkıntılara çözüm bulmak, zeytinciliği geliştirmek, üretimi arttırmak ve ülkenin sahip olduğu değerlerle ekonomiye

32 Nadir Yurtoğlu, "a.g.m.", s.488.

33 *Yeni Asır*, 24 Aralık 1943.

34 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.99.

35 *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik Göstergeler (1923-2011)*, Yayın No:3890, Ankara 2012, s.477.

36 *BCA*, 30-18-1-2-/115-72-17.

37 (<http://www.tariszeytinyagi.com/www.tariszeytinyagi.com/taris-hakkinda.html>.

Tarihi:14.04.2019).

(Erişim

katkı sağlamaktı.³⁸ Ayrıca 1949 yılında İstanbul Sanayi Birliği, sanayinin durumunu ortaya koymak, ülke ihtiyacının yeterlilik durumunu belirlemek, sanayinin gelişme imkanlarını tespit etmek amacıyla bir rapor hazırladı. Bu raporda zeytinyağı dahil olmak üzere son yılın nebatî yağ üretiminin 82 bin ton olduğu belirtildi. Tasirhanelerin³⁹ kapasitesi ise bu miktarın üç katı yani 16 bin tondur. Kurumların tam kapasite çalıştırılmasının yağlı tohum üretiminin artırılmasına bağlı olduğu belirtilen raporda, iyileştirme çalışmalarının yapılmasıyla birlikte zeytinyağı ihracatının artacağı da ifade edildi. İhracatın artması ile ülke ekonomisine 7-8 milyon Türk lirası kazandırılacağı düşünülmekteydi.⁴⁰ Bu hedefe ulaşmak yani üretimi arttırmak amacıyla dönemin tarım dergilerinde tarımsal faaliyetlerle ilgili yapılan çalışmalar tanıtılarak halkın bilinçlenmesi sağlandı. Çifçi Dergisinin “Yeni Yayınlar” bölümünde Zeytin başlığı altında Bornova Ziraat Okulu öğretmenlerinden Yüksek Ziraat Mühendisi Nuri Benlioğlu’nun yayınladığı Zeytin isimli kitabın tanıtımı yapıldı. 80 sayfadan oluşan kitap sekiz bölümden oluşmaktaydı. İçinde zeytinin menşei, zeytinin botanik özellikleri, zeytinin üretilmesi, bahçe tesisi, mahsul üretiminin ıslahı, hasat metotları zeytinin ekonomik rolü ile ilgili konular ele alınmıştı. Zeytin üretimi ile ilgili teknik konuları halkın daha iyi anlayabilmesi amacıyla fazlaca resimde yer verilmişti.⁴¹ Zeytin üretiminin artırılması ile ilgili ayrıca Tarım Bakanlığı, bahçe kültürleri istasyon ve fidanlıklarının çalışmalarını destekledi. 1946-47 döneminde dağıtılan fidanların sayısı 20.000’e ulaştı. Aşağıdaki tabloda yıllara göre dağıtılan zeytin fidan sayısı bulunmaktadır.

Fidanlar	Yıllar						
	1940-41	1941-42	1942-43	1943-44	1944-45	1945-46	1946-47
Zeytin	296	16.181	24.218	24.218	14.978	15.139	20.000

Tablo 3: 1940-1947 Tarım Bakanlığı tarafından dağıtılan fidan sayısı (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (République Turque Présidence de Conseil Office Central de Statistique) *İstatistik Yıllığı Annuaire Statistique* Cilt 17 Volume Yayın Publication No 303, 1949, s.168).

Yukarıdaki tablodan 1940-47 arası dönemde en fazla 1942-43 ve 1943-44 yılları arasında en az ise 1940-41 yılları arasında fidanın dağıtıldığı görülmektedir. Bunda 1939’da başlayan II. Dünya Savaşı’nın ekonomik etkilerinin Türkiye’ye de yansması etkili oldu. 1949 yılında zeytin ve zeytinyağı üretimi konusunda çalışma yapan ülkeler ve toplantılar takip edilmeye başlandı. Örneğin 20-28 Haziran 1949 tarihleri arasında Beyrut’ta toplanacak olan Zeytin Kongresi’ne, Hükümetimiz adına delege olarak Tarım Bakanlığı Ziraat Umum Müdür Muavini Sadi Baytan’ın katılması Bakanlar Kurulu’nun 21 Nisan 1949 tarihli toplantısında kabul edildi.⁴² Aynı yıl 14 Kasım’da Tarım Bakanlığı, zeytin uzmanları ve zeytin yetiştiriciliği yapan bölgelerden gelen delegelerin katılımıyla Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı konferans salonunda I. Zeytincilik Kongresi düzenlendi. Tarım Bakanı Cavit Oral’ın açılış konuşmasıyla başlayan kongrede ülkemizdeki zeytincilik çalışmaları başlıca

38 Kocabaş, “a.g.m.”, 85.

39 Zeytin, ay çiçeği, üzüm vb. bitki, meyve ve tohumların yağlarının ve sularının çıkarıldığı yer. Ayrıntılı bilgi için bkz. (<https://sozluk.gov.tr>. Erişim Tarihi:14.04.2019).

40 *Türk Ekonomisi*, S.69, Ankara 1949, s.52.

41 *Çifçi*, Sayı 40, Yıl 4, C.IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1949, s.83.

42 *BCA*, 030-18-01-02/119-35-9.

üç bölümde ele alındı. Birinci bölümde zeytinliklerimizin her türlü bakımının yapılması ve bunu yaparken de kaliteye, randımana dikkat edilmesi üzerinde duruldu. İkinci bölümde devlet elindeki yabancı zeytinliklerin iyileştirilmesi konusu görüşüldü. Bugüne kadar 3.753 sayılı kanunla 777.364 dekar yabancı zeytinlik tespit edilmiş ve bu miktarın ancak 69.000 dekarı dağıtılmıştı. Dağıtılan miktar üzerinden tescil edilen ise 12.950 dekarı. Üçüncü bölümde de zeytin sanayimizin bugünkü durumu, işleyişi ve mevzuatı incelendi.⁴³ Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın hazırladığı zeytincilik kanun tasarısının da görüşüldüğü kongrede ilı ve mahsuldar zeytinlikler ile yabancı zeytinliklerin açılması, zeytinyağı fabrikalarının kurulması, gerekli olanların ıslahı için sahiplerine Ziraat Vekaleti ile Ziraat Bankasınca tespit edilecek esaslar dahilinde düşük faizli ve uzun vadeli kredi sağlanması; on dönemden aşağı olmamak üzere tekniğe uygun zeytinlik tesis edenlerle, var olan zeytinliklere iyi bakanlara para veya takdirname ile ödüllendirilmesi kararı alındı.⁴⁴ Ayrıca bu dönemde zeytin ve zeytinyağı üretiminin miktarı ve fiyatı bakımından çok da düzenli verilere sahip değiliz. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 1948-50 arası dönemde zeytin üretim miktarı en fazla 2.248 tonla ve zeytinyağı üretim miktarı da en fazla 3.981 tonla 1948 yılına aittir. Fiyat olarak en yüksek fiyat kilogram başına zeytinde 82 kuruş ve zeytinyağında da 245 kuruştur.⁴⁵

Gruplar ve maddeler	Miktar (Ton)			Kıymet (1000 TL)			Fiat (Kg.)		
	1948	1949	1950	1948	1949	1950	1948	1949	1950
Zeytin	2.248		1.006	1.658	862	660	74	82	66
Zeytinyağı	3.981		99	9.312	3.436	167	234	245	169

Tablo 4: Gümrük istatistikleri ziraat maddeleri ihracatı bölümünden düzenlenen zeytin ve zeytinyağı üretimi.

(T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No.329, 1934-1950 Ziraî Bünye ve İstihsal, Structure et Production Agricoles Şubat, Ankara 1951, s.II).

2. Demokrat Parti (DP) İktidarı Döneminde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi

14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası siyasette ve ekonomide önemli yapısal dönüşümler yaşandı. DP, devletçilik görüşünü bütünüyle reddetmemiş fakat devletin ekonomik hayata müdahalesini yoğun olarak eleştirerek iktisadi kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleşebileceğini savunmuştu.⁴⁶ DP iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamalar

43 Vatan, 15 Kasım 1949.

44 Türk Ekonomisi, Şubat 1950, S.80, s.37.

45 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No.329, 1934 — 1950 Ziraî Bünye ve İstihsal , Structure et Production Agricoles Şubat, Ankara 1951, s.II.

46 Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004,

kaldırıldı, kredi faizleri düşürülerek özel sektörün daha fazla kredi kullanması teşvik edildi. Bu dönemde ülkeye yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturuldu. Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin özel sektöre devri öngörüldü.⁴⁷ Bu konu ile ilgili Başbakan Adnan Menderes 30 Mart 1951 tarihinde TBMM'de açıkladığı İkinci Menderes Hükümeti Programında, “Devlet işletmeciliğinin sadece ana sanayiye taalluk eden amme karakterine haiz işlere hasredilmesi ve devlet tarafından kurulmuş işletmelerin peyderpey hususi teşekküllere devrine çalışılacaktır.” dedi.⁴⁸ DP'nin 1950 seçimlerinden başarıyla çıkmasındaki en önemli etken de köylüye ve köye yönelik izlediği politikaydı. Başbakan Menderes'in seçimi kazanması sonrasında

“...Türkiye'nin %80'i köylerde yaşıyor. Köylerde üretim toprağa bağlıdır. Toprak iyi tohum ister gübre ister makine ister sulama ister. Köylümüz bunları bir başına yapamaz. Devlet olarak ona elimizi uzatmamız gerekli. Ziraat Bankası yoluyla, kooperatifler yoluyla ucuz faizli krediler sağlayacağız. Köylümüz bunları kullanarak makine alacak. Tohumunu ithal edeceğiz, onu ekecek, ucuz gübre sağlayacağız, onu kullanacak. Bu da yetmez. Mahsulünü değer fiyatıyla satmasını temin edeceğiz. Toprağa dayanan istihsal (üretim) denilince, buna karayolları politikası, büyük sulama tesisleri, limanlar girer. Bütün bunları yapmak için paraya ihtiyaç vardır. Maliye vekili arkadaşımız kesenin ağzını açmanın çarelerini arayacaktır”⁴⁹

sözleri tarımı destekleyici politikaların geliştirilmesine önem ve öncelik verildiğini göstermekteydi. Tarım sektöründe, mevcut risk ve belirsizlikler vardı. Paranın geri dönüşüm hızı düşük, sermaye birikimi yetersiz ve buna bağlı olarak yatırımlar da azdı.⁵⁰ Kuruluşundan itibaren özellikle tarımı destekleyici politikaları ile bilinen DP döneminde, özellikle 1950-1953 yılları arasında tarım sektörü hızlı bir gelişme gösterdi. Ekim alanı 14,5 milyon hektardan, 18,8 milyon hektara çıktı. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) yıllık ortalama %11,3 arttı. Bu olumlu havanın oluşmasındaki etkenler arasında tarımsal kredilerin artırılması vardı. DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında tarım kredi miktarı 810 milyon TL iken 1960'a gelindiğinde 4.7 milyar TL'ye ulaştığı görüldü.⁵¹ Tarımda makineleşme beraberinde tarım alanlarının genişlemesini, iklim koşullarının iyi gitmesi, yapılan alt yapı yatırımları ile ulaştırma sektörünün gelişmesi, Kore Savaşı nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarının yükselmesi, destekleme fiyatlarının yüksek olması ve tarımsal vergilerin düşürülmesi tarımsal üretimin arttırdı.⁵² 1950'den itibaren zeytin, üretimi de artarak devam etti. 1950 yılında Türkiye'de zeytin ağacı sayısı 29.742'dir.⁵³ Bu rakam, zeytin üretimine uygun bir iklime sahip olan Türkiye için az sayılabilecek bir orandır. Bu nedenle aynı yıl

s.303; K.Boratav, a.g.e., s.103.

47 Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.13-21.

48 İ.Arar, a.g.e., 236-237.

49 Atiye Emiroğlu, Nezahat Koçyiğit, Senem Kesici, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde*, S.8, 2012, s. 88.

50 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara 2000, s.3.

51 Zehra Sungur, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s.52; Ed. Düzgüneş, a.g.e., 156-157.

52 Mithat Direk, *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s.84.

53 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No:380, s.221.

zeytin üretimini arttırmak amacıyla Tarım Bakanlığı tarafından ayrılan ödenek 85.000 lira olarak belirlenmiştir.⁵⁴

Yıllar	Ağaç Sayısı	Zeytin Üretimi	Y e m e k l i ğ e Ayrılan Zeytin (Ton)	Yağ Çıkarmaya Ayrılan Zeytin (Ton)	Z e y t i n y a ğ ı Üretimi
1950	29.742	265.412	21.258	244.154	51.706
1951	35.169	226.914	20.810	206.104	38.820
1952	38.211	394.113	60.412	333.701	66.345
1953	39.730	253.665	31.430	222.235	44.000
1954	42.152	532.081	77.770	454.311	88.242
1955	44.265	200.109	12.341	187.765	40.790
1956	46.670	538.715	73.000	465.600	89.587
1957	47.628	226.188	23.441	202.747	43.231
1958	51.294	482.410	42.163	440.247	90.000
1959	53.725	402.000	75.746	326.254	66.000

Tablo 5: (T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No:380, s.221).

Yukarıdaki tabloda 1950-1959 yılları arasında zeytincilik ile ilgili verilere baktığımızda ağaç sayısının her yıl düzenli olarak arttığı görülmektedir. 1950’de 29.742 olan ağaç sayısı 1959’da 53.725 olmuştur. Bunun yanında zeytin üretiminin en fazla olduğu yıl 538.715 ton ile 1956 yılı iken en az olduğu yıl 1957’de 226.188 tondur. Zeytinyağı üretiminin en fazla olduğu yıl 90.000 ton ile 1958 yılı olurken en az olduğu yıl 38.820 ton ile 1951 yılıdır. Görülen o dur ki zeytin üretimi ağaç sayısındaki artışa paralel büyüme göstermemiştir. Bu durumda zeytin bitkisinin yaygın görüşle iki yılda bir daha fazla verimli olmasının yanında iklimsel değişikliklerden de çok büyük oranda etkilenmiştir. Zeytin üretiminin ihtiyaçları karşılama noktasında yetersiz geldiği dönemlerde fiyatlarında da sık sık değişiklikler olmuştur. 1950’de zeytin ve zeytinyağındaki fiyat değişiklikleri gazetelere de yansımıştır. Örneğin “Zeytinyağı Fiyatları Yükseliyor” başlıklı haberde fiyatların yükselmesi üzerine dışarıdan zeytin getirildiği sonraki günlerde zeytinyağı fiyatlarının bir miktar daha yükseleceği, hatta fiyat olarak 180 kuruş olduğu belirtilmiştir.⁵⁵ Fiyat artışı ile ilgili yapılan bir başka haber de “Zeytinyağı Piyasasında İki Fiyat Çarpışıyor” başlığı taşımaktadır. Bu haberde bazı tanınmış kurumların adına piyasadan yağ alan ajanların zeytinyağı fiyatlarını yükseltmek için çalıştıkları haberi yapılmıştır. Sabunluk yağların gerçek fiyatının 168-170 kuruş arasında oynadığı ileri sürülmüştür.⁵⁶

Zeytincilik alanında en temel konulardan biri de zaman zaman hükümetlerin zeytin ihracını yasaklaması olmuştur. Ticaret Gazetesi’nin “Zeytinyağı Piyasası ve İhraç Teşebbüsü” başlıklı yazısında zeytinyağı ihracatının sağlanacağına kimsenin ihtimal vermediği haberi yapılmış, buna göre Seferihisar, Urla, Kemalpaşa, Menemen

54 TBMM Tutanak Dergisi, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:1, C.V, s.382.

55 Ticaret Gazetesi, 10 Ocak 1950.

56 Ticaret Gazetesi, 18 Şubat 1950.

ve diğer bazı bölgelerde zeytin sezonu son bulmuş denilmiştir. Kuşadası, Söke, Koçarlı, Sultanhisar, Nazilli, Aydın ve Milas taraflarında zeytin tarımında Nisan sonuna kadar çalışmaların yapılabileceği tahmin edilmektedir. Körfez Bölgesi olarak anılan Balıkesir, Ayvalık bölgesinde de sezon sona ermek üzeredir. Körfez Bölgesindeki bazı fabrikalar kendi bölgeleri dışındaki yerlerden tane zeytin almak zorunda kalmışlardır. İzmir ve civarından alınan önemli miktardaki zeytinyağı da Körfeze nakledilmiştir. Zeytinyağı İhracatçılar Birliği'nin kararı üzerine Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'ndan zeytinyağı ihraç edilmesine müsaade edilmesi istenmiş fakat buna şimdiye kadar olumlu ya da olumsuz bir cevap verilmemiştir. Esasen, cevabın olumlu olacağına da kimse ihtimal vermemektedir. Fakat bunlar sadece tahminden ibarettir ve bir gün sürprizle karşılaşmak mümkündür. Dönemin zeytinyağı fiyatlarının rakip memleketlerin zeytinyağı ihraç fiyatlarına nazaran yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye dışındaki ülkelerde zeytinyağı fiyatları yükselmeye başlamıştır. Dönemin önemli zeytinyağı üreticisi ve ihracatçısı olan İtalya'da yeni pazarlar elde etmek için büyük çaba göstermektedir ve Kuzey Amerika'ya zeytinyağı satışlarına başlamıştır.⁵⁷ “Zeytinyağı Piyasasının Durumu” başlıklı bir başka haberde pirina ve pirina yağı fiyatlarının bir miktar düştüğü, yağın kilosunun 120 kuruş olduğu ve bütün ümitlerin yeni ihraç teşebbüsüne bağlı olduğu ifade edilmiştir. Zeytinyağı fiyatlarındaki gerileme pirina ve pirina yağı fiyatlarını da etkilemiştir. Piyasa rakamına göre pirinaların tonu 47 liradan 40-45 liraya kadar düşmüştür. Zeytinyağı piyasasının yeniden kalkınması ihtimali oldukça zayıf görünmektedir. Bütün ümitler ihracatçıların yeniden giriştikleri ihraç teşebbüsüne bağlı kalmıştır.⁵⁸ “Zeytinyağının gelecekteki durumunu kestirmek mümkün değildir” başlıklı yazıda da okurlardan gelen zeytinyağı piyasasının durumunun ne olacağı ile ilgili sorulara cevap verilmiş fakat piyasanın belirsiz olduğu da özellikle vurgulanmıştır. Haberde “*takdir edersiniz ki gelecekteki durumu bugünden kestirip kesin bir fikir vermek imkân dahilinde olmayan bir şeydir. Avrupa ve diğer bize rakip memleketlerde fiyat ne kadar düşük olursa olsun şimdi verilecek ihraç izniyle durum muhakkak takviye edilmiş olacak ve piyasada bu suretle kısmen tutulmuş olacaktır.*” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁹ Bu haberlere de baktığımızda zeytinyağı piyasasında fiyatların durumu en fazla konuşulan konu olmuştur. Bu konu Mecliste de gündeme gelmiş ve 24 Şubat 1950'de yapılan Meclis toplantısında Tarım Bakanı Cavit Oral, “Zeytincilik muhtelif muntakalarımız için çok esaslı bir mevzudur. Bunun için bugünkü ihtiyaçları karşılayan bir tasarı hazırlanmıştır. Onu da bugünlerde Büyük Millet Meclisi'ne sunmak üzereyiz” demiştir.⁶⁰ Oral, konuşmasında tarım politikaları içinde Türkiye'de zeytinciliğin çok önemli bir yerde olduğunu vurgulamıştır.

Balıkesir milletvekili İzzeddin Çalışlar 25 Şubat 1950'de Mecliste zeytin toplayıcılığının sorunları ile ilgili yaptığı konuşmasında;

“Edremit zeytinliklerinde yüzbinlerce zeytin ağacı Evkaf İdaresi'ndedir. Bunlar, ora halkının bıraktıkları vakıflardır. Köprüler için de bazı vakıflar konmuştur. Edremitliler bu köprü yüzünden çok şikayetçi ve mustariplerdir. Kasabanın karşı tarafında bulunan geniş zeytinliğe geçmek için halk bu dereden geçmek mecburiyetindedir. Zeytin toplama mevsimi

57 Ticaret Gazetesi, 28 Şubat 1950.

58 Ticaret Gazetesi, 18 Nisan 1950.

59 Ticaret Gazetesi, 28 Nisan 1950.

60 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, 55. Birleşim, s.1163.

malum Kasım ve Aralık aylarıdır. Kışın, yağmur ve soğukların başladığı bir mevsimdir, zeytin toplamaya gidenler de ekseriya kadınlardır bunlar bu dereyi bellerine kadar suyun içine girerek geçerler. Bundan kaçınmak için 1-1,5 saat yol yürümek lazımdır. Kışın kısa günlerde zamanlarının büyük kısmını yolda harcamış olacaktırlar. Zaman kaybetmemek için tabiidir ki zeytinlerini toplamaya gidecek ve o sudan geçecektir. Halbuki, o zeytinlikler bu köprü için vakfedilmiştir. Artık Umum Müdürlük bunu bir an evvel nazarı dikkate alsın ve bu köprüyü meydana getirsin. Ricalarımız bundan ibarettir”⁶¹ demiştir. Ayrıca zeytinciliğin bakım, toplama, nakil, tasfiye ve bakayanın kıymetlendirilmesi konularını incelemek, satın alınacak makine ve teçhizatın nitelik, kabiliyet ve randımanları hakkında yerinde tetkik yapmak ve getirilmesi düşünülen uzmanın seçilmesi işi ile meşgul olmak üzere İtalya, İspanya ve Almanya’ya Vakıflar Genel Müdür Muavini Orhan Çapçı’nın gönderilmesi Bakanlar Kurulunca 6 Nisan 1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.⁶²

1951’de zeytinciliğe yapılan yatırımların da etkisiyle zeytin ağacı sayısı bir önceki yıla göre 5.427 ağaç artarak 35.169 olmuştur.⁶³ 1952’ye gelindiğinde zeytin ağacı sayısını ve zeytinden elde edilen verimi artırmak amacıyla 3573 sayılı kanunun 15. maddesine göre 500 adet yabancı zeytin ağacı aşılana ya da aşılansın zeytinlerin bakımını en iyi yapanlara Tarım Bakanlığı tarafından ödül verilmesi kararlaştırılmış ve 1952 yılında zeytincilik için 128.000 lira ödenek ayrılması teklif edilmiştir.⁶⁴ 1952 yılında zeytincilik ile ilgili yapılan çalışmalar ve konu ile ilgili yaşanan sorunlar birçok gazetenin manşetine taşınmıştır. “Zeytinyağı Sanayii Ehemmiyet Kazanıyor” başlıklı haberde, yeni zeytinyağı fabrikalarının kurulması ile zeytinyağı ihracatının artacağı bilgisi verilmiştir. Bu habere göre yeni zeytinyağı fabrikalarının kurulması zeytinyağı ihracatını artıracaktır. Haberin devamında İzmir ve çevresinde zeytinyağcılığın yeni bir sanayi olarak önem kazandığı, İzmir’in önemli sanayi firmalarından birinin yeni bir sabun fabrikası ile bir zeytinyağı tasfiye fabrikasını İzmir’de inşa edebilmek için Sanayi Kalkınma Bankası’nın Marshall Planı hususi teşebbüs fonlarından 308.000 liralık borç aldığı, yeni zeytinyağı tasfiye fabrikası ile yağ parçalama fabrikasının inşasına Temmuz ayının ilk haftasında başlanıldığı, yağ işlemek için kurulan bu fabrikanın Türkiye’de bir eşinin dahi olmadığı, bu müesseselerin birinci amacının aşağı kalite yağlardan ve prinalardan gliserini ayırmak ve yağ posasından yüksek kalite yağ elde etmek ve ikinci amacının da saf gliserin üretimini yapabilmek olduğu, bu fabrikadaki faaliyet sayesinde önemli miktarda yüksek kalite zeytinyağını ihraç etmek için uygun şartların yaratılacağı ve aynı zamanda kullanılmayan düşük kalite yağlardan da istifade edileceği bilgisi yer almıştır.⁶⁵ 1952 yılının Eylül ayına ait Yeni Asır gazetesinin bir başka haberinde ise; zeytinciliğe elverişli bölgelerde devlet tarafından kullanılmayan sahaların işe yarar hale getirilmesi için İzmir’in Ödemiş ve Tire ilçelerinde yabancı zeytinlikler dağıtıldığı, kullanılmayan sahaların işe yarar ve üreticinin geçimini sağlar bir duruma getirildiği, eskiden hiçbir şekilde istifade edilmeyen zeytinliklerin muntazam bir şekilde ve program dahilinde ihtiyaç sahiplerine teslim edilerek bakir sahaların işe yarar ve üreticinin

61 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, C.XXIV, 56. Birleşim, s.1281.

62 BCA,30-18-01-02/122-29-17.

63 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No:380, s.221.

64 Tutanak Dergisi, 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:2, C.XIII, s.363-375.

65 Yeni Asır, 22 Eylül 1952

geçimini sağlar duruma getirildiği belirtilmiştir.⁶⁶ Bu dönemde zeytin tarımının bilimsel olarak yapılabilmesi için çiftçilerin katılabilecekleri zirai konferanslar düzenlenmiştir. Bu toplantılarda uzman kişiler tarafından çiftçiler bilgilendirilmiştir.⁶⁷

Dönemin tarım dergilerinde de çiftçileri bilgilendirmek amaçlı yazılara yer verilmiştir. Örneğin “Zeytin Ağaçlarını Ne Vakit ve Nasıl Budayalım?” başlıklı yazıda budama çeşitleri, budamanın ne zaman yapılacağı, budamada kullanılan aletler hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır. Böylece zeytin tarımında modern yöntem, teknik ve araç-gereçlerin kullanımı teşvik edilerek verimi artırmak amaçlanmıştır.⁶⁸ “Zeytincilere Yapılan Çok Mühim Tavsiyeler” başlıklı haberde iklim şartlarına göre zeytinlerin toplanma durumu, toplandıktan sonra sıkılması ve yağ haline getirilmesi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu konuda kaymakam ve ilgili memurların görevlendirildiği haberde yer almıştır. Habere göre İzmir Teknik Ziraat Müdürlüğü zeytincilik mütehassıslığı zeytin üretimi ile ilgili çalışmalarını hızlandırmış, zeytin üreticisi ile fabrika ve yağhane sahiplerini bilgilendirici afişler hazırlamıştır. Bu afişlerle zeytin üreticilerine tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeler arasında dip zeytinlerin sıkıldıktan sonra üst zeytinlerin sıkılmasına başlamadan önce tüm aletlerin temizlenmesi gerektiği bilgisi bulunmaktadır. Haberin devamında halk tarafından getirilen zeytinlerin bekletilmeden en kısa zamanda sıkılmasının kanunen mecburi, bekletilen zeytinlerin 50 cm. den yüksek yığın halde bulundurulması ve dolu çuvalların üst üste konulmasının kanunen yasak, elde edilen yağların her zaman temiz kaplarda muhafaza edilmesinin mecburi olduğu bilgisi yer almıştır. Zeytinler sıkıldıktan sonra yağın kalitesinin bozulmaması için geriye kalan zeytin küspesinin hemen dışarıya üstü örtülü bir yere çıkarılması öğütlenmiştir. Böylece hem pirinanın iyi fiyatla satılacağı hem de çıkarılan yağın bozulmasının önleneceği belirtilmiştir.⁶⁹

1952’de zeytin bakım ve fen memurları tarafından halk için zeytincilik kursları açılmıştır.⁷⁰ Bu haber gazetede “Zeytincilik Kursu İçin Hazırlıklara Başlandı” başlığı ile duyurulmuştur. Zeytin toplama zamanının henüz yaklaşmamış olması dolayısıyla tespit edilen tarihten evvel zeytinlerin toplanmamasına dikkat edilmesi, yabani devlet zeytinliklerin yeni sahipleri olan üretici vatandaşların bu sahalardaki temizlenmelerini yaptıktan sonra aşu işi ile ilgili çalışmalarına devam etmeleri öğütlenmiştir.⁷¹ Zeytin çalışmaları ile ilgili devletin denetim içinde olduğunu gösteren “Zeytin Toplama Zamanı ile Alakalı Hazırlıklar” başlıklı habere göre de tespit edilen tarihten önce zeytin toplayanların cezalandırılacağı, toplanma zamanının çok önemli olduğu zeytinde verimi artırmak için alınan önlemlerin devlet tarafından titizlikle takip edildiği belirtilmiştir.⁷² 1952 yılında devlete ait yabani zeytin sahalarının faydalı hale getirilmesi konusundaki çalışmalar hızlanmıştır. Bu konuda İzmir ve Aydın illerindeki 431 aileye zeytin sahası dağıtılmış ve 221 aileye tescil edilerek

66 Yeni Asır, 27 Eylül 1952.

67 Yeni Asır, 28 Eylül 1952.

68 Kılıç N., “Zeytin Ağaçlarını Ne Vakit ve Nasıl Budayalım”, *Tarım Dergisi*, C.I, S.5, 1952, s.86-91.

69 Yeni Asır, 20 Ekim 1952.

70 Yeni Asır, 20 Ekim 1952.

71 Yeni Asır, 21 Ekim 1952.

72 Yeni Asır, 31 Ekim 1952.

tapuları verilmiştir.⁷³ Zeytin tarımını geliştirmek için devlet, tarımın yapıldığı bölgelerde sıkı denetimlerde bulunmuştur. Bu konu ile ilgili “*Zeytinlik Sahalarının Kontrolü*” başlıklı haberde, temizlik konusuna dikkat edildiği, iller dahilindeki zeytinliklerin kontrol işinin ciddilikle ele alındığı, İzmir zeytincilik mütehasısı Namık Kılıç başkanlığındaki vilayet ekibinin ilçelere giderek buralardaki çalışmalarını titizlikle takip ettiği verilen bilgiler arasındaydı.⁷⁴

1953 yılına gelindiğinde zeytincilik faaliyetlerinin yürütülmesi için Tarım Bakanlığı tarafından ödenek 130.000 lira olarak teklif edilmiştir.⁷⁵ Aynı yıl yabancı zeytin alanlarının tespiti, parselajı, dağıtımı ve tescil işleri tamamlanmış ve bunun sonucunda 76.160 dekar yabancı zeytin alanı tespit edilmiş, 10.294 dekarın parselajı ve 23.683 dekarın da dağıtım işleri yapılmıştır. Ek olarak zeytinlere zarar veren zeytin güvesi ve zeytin sineği gibi haşerelere karşı 20.000.000’den fazla ağaç ilaçlanmıştır.⁷⁶ 1953 yılında zeytin ağacı sayısı 39.730’a ulaşmıştır. Ağaç sayısında her yıl yaşanan bu artış ile birlikte zeytin ve zeytinyağı üretiminde de artış görülmüştür. 1953 yılında 253.665 ton olan zeytin üretimin yanında 44.000 ton da zeytinyağı üretilmiştir.⁷⁷

1954 yılı ile DP’nin iktidarının sonuna kadar devam eden ekonomi görece bir durgunluk içinde girmiştir. DP, ekonomik açıdan bir yandan kontrollü bir dış ticaret rejimine bir yandan da tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmek amacıyla önemli ölçüde devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen ithal ikamesi politikasına⁷⁸ önem vermiştir.⁷⁹ 1954 yılında Tarım Bakanlığı bütçesinden zeytin işleri için ayrılan ödenek 130.000 lira⁸⁰ olarak tespit edilmiş fakat aynı yıl bu ödenek 170.000 liraya⁸¹ yükseltirse de 1954 yılı zeytinyağı piyasasında fiyatların dalgalandığı görülmüştür. Bu durum gazetelerde “*Zeytinyağı Piyasası Yılbaşında İstikrarsız Açıldı*” başlığı ile verilmiştir.⁸² Fiyatlardaki artış “*Zeytinyağı Fiyatları Yine Şahlanmış Vaziyettedir*” başlığı ile ele alınmıştır. Bu durumda günün açılış ve kapanış fiyatları arasında büyük farklılıklar olmuştur. Fiyatlar hemen her gün değişmiş ve yükselişin daha ne kadar devam edeceği, nasıl ve nerede frenleneceği adeta merak konusu olmuştur.⁸³

1955 yılına gelindiğinde zeytinciliği geliştirmek adına çalışmalara devam edilmiştir. 1955 yılı zeytin işleri için ayrılan ödenek önceki yıllara göre artırılarak 220.000 lira olmuştur.⁸⁴

73 *Yeni Asır*, 5 Kasım 1952.

74 *Yeni Asır*, 9 Kasım 1952.

75 *TBMM Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem:9, Toplantı:3, 1953, s.238.

76 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:4, s.385-386. I

77 T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No:380, 1959, s.221.

78 Daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören politikadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.82.

79 K.Boratav, a.g.e., s.108.

80 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:4, s.398; *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Layihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem:9, Toplantı:4, 1954, s.286.

81 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı:1, s.366.

82 *Ticaret Gazetesi*, 5 Ocak 1954.

83 *Ticaret Gazetesi*, 7 Ocak 1954.

84 *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı:1, s.366.

Erozyona maruz bulunan zeytin alanlarında setleme yapılması ile ilgili çalışmalar yapılmış ve zeytinliklerde gübre denemeleri yapılarak üretim artırılmıştır. Bunun yanında Körfez ve Marmara Bölgesinin iyi cins yağlık ve sofralık zeytin çeşitlerinden alınan aşı kalemleri diğer bölgelere gönderilmiş ve bedelsiz olarak çiftçilere dağıtılmıştır.⁸⁵ Ağaç sayısının 44.265 olduğu 1955 yılında, 40.790 ton zeytinyağı üretimi yapılmıştır.⁸⁶

Başbakan Menderes, zeytin ve zeytinciliğin geliştirilmesi yolunda yapılan çalışmaların neler olduğu ve nelere ihtiyaç duyulduğu hakkında bir rapor yazılmasını istemiş ve bu konudaki rapor 24 Mart 1955'te İzmir'de verdiği talimata uygun olarak İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Mustafa Sütüven tarafından hazırlanmıştır. Raporda, zeytincilik gereği gibi ele alındığında Türkiye'nin en sağlam ve önemli iktisadi alanlarından biri olabileceği, bu amaç için katlanılacak külfetin getireceği nimete degeceği belirtilmiştir. Zeytinciliğe elverişli topraklarımızın miktarı, iklimi bizi kolaylıkla liderlik mevkiine ulaştırabileceği halde bugünkü üretimimiz dünya zeytinyağı istatistiklerinde kayda değer bir seviyede değildir. Dünya rekoltesini 500-600 bin ton ile İspanya, 250-300 bin ton ile İtalya, 150-200 bin ton ile Fransa ve nihayet 80-110 bin ton ile Yunanistan ellerinde tutmaktadır. Bunların arasında Türkiye ile mukayesesi yapılması gereken ülke İspanya'dır. İspanya 1.600.000 hektar sahada 180.000.000 zeytin ağacına sahiptir. Her hektara 112,5 ağaç düşmektedir. Her ağaçtan 3 kg. yağ alınmaktadır. Türkiye'nin 2.000.000 hektar zeytin tarımına elverişli topraklarında 20.000.000 zeytin ağacı vardır. Bir hektarda 10 ağaç bulunmakta ve her ağaçtan 2,5 kg. yağ alınmaktadır. Memleketimizin dış ticaret bünyesini iki misline ulaştırabilecek olan bu ürün aynı zamanda Akdeniz kıyılarımızın çehresini değiştirecek, halkın refah seviyesinin yükselmesini sağlayacaktır. Bu ifadelerden sonra raporda zeytinyağının nasıl değerlendirilmesi gerektiği, kooperatiflerin bu konudaki önemi, iktisadi ihtiyaçların nasıl planlanması ile ilgili ve zeytin politikasının hükümet programlarında yer alması konusundaki görüş ve öneriler yer almıştır.⁸⁷ 1955 yılı sonunda zeytincilik ile ilgili durum raporu hazırlayan Ege Bölgesi Sanayi Odası İstatistik Servisi'nin verilerine göre de zeytinyağı fabrikalarının sayısı 302, zeytinyağının yıllık üretim miktarı 40.032 ton olarak belirtilmiştir. Pirina yağı fabrikaları da 23 adet, yıllık üretim miktarı 8.157 tondur.⁸⁸ Bu rakamlar bir önceki yıl 42.152 olan ağaç sayısının 1955'te 44.265 olmasıyla birlikte üretimdeki artış olarak yorumlanabilir.⁸⁹ Ayrıca 1955 yılında zeytinciliğin gelişmesi adına halkı bilgilendirme toplantıları düzenlenmiş ve ilgili yayınlar yapılmıştır. DP döneminde çıkan Türkiye Ziraat Mecmuası isimli dergi Ziraat-Veteriner ve Orman başlıkları altında Türkiye'de bu alanlarda yapılan çalışmalarını ele almış ve yeni gelişmeleri takip etmiştir. Türkiye Ziraat Mecmuasında İzmir Zeytincilik Enstitüsü Mühürhassası Kemal Çeçen'in de zeytin ve zeytinyağı hakkında çok sayıda yazısı yer almaktadır. Derginin yirmi dördüncü sayısında "Zeytin Ağacının Hususiyetleri Nelerdir?" başlıklı yazısında zeytinin iklim ve toprak şartlarına bağlı olarak değişimi ve özellikleri ele alınmıştır. Buna göre zeytin ağacının bakımını dört başlıkta toplamak gereklidir. Birincisi,

85 *Kalkınan Türkiye*, S.24,1956, s.21.

86 T.C.BİGM, 1959, s.221.

87 *BCA*, 030-01-80/509-8.

88 *BCA*, 030-01-92/578-3.

89 T.C. BİGM,1959, s.221.

toprak işlenmesi hatta imkân varsa sulanması, ikincisi budama, üçüncüsü gübreleme ve dördüncüsü hasatlık ve zararlılarla mücadeledir.⁹⁰ Aynı derginin yirmi altıncı sayısında Kemal Çeçen “Aziz Zeytinciler, Yanlış Yoldayız” başlıklı yazısında İtalyan ilim adamı Pantenelli’nin zeytincilikle ilgili yaptığı çalışmaları anlatarak Türk zeytincilerinin zeytin tarımı ile ilgili yaptığı yanlış uygulamalardan bahsetmiş ve uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılardan en dikkat çekenini her yıl binlerce zeytin ağacının budama sırasında dikkatsizce yakılan çalı ateşlerinden dolayı alev alması ve bunun sonucunda tamamen ya da kısmen yanmasıdır. Hatta bu sırada bazı zeytinlikler genel yangınlara sebep olmuştur. Bu durumdan kaynaklanan yangınları önlemek ya da en aza indirmek için çalışmalar yapılmıştır.⁹¹ Zeytin tarımı ile ilgili üreticiyi en fazla uğraştıran ve maddi kazancını azaltan olaylardan biri de zeytin sineği ile yapılan mücadele olmuştur. Bu konuda halkı bilinçlendirmek amacıyla Ziraat Vekaleti aracılığıyla çalışmalar yapılmıştır. Mücadelenin daha geniş kesim tarafından duyurulabilmesi amacıyla İzmir Zeytincilik Mütahhasısı Nazım Kılıç tarım dergilerinde yazılar yazmıştır. Zeytin sineği ile yapılan mücadele yöntemlerini diğer dünya ülkeleri ile karşılaştırarak anlatmıştır. “İspanya’da (*Dacus Olea*) Zeytin Sineği ile Mücadele Usulü” başlıklı yazısında konu hakkında detaylı bilgi vermiştir.⁹² Yüksek Ziraat Mühendisi Necati Gökmen de bu konu ile ilgili bir yazısında Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı tarafından Atina’da tertip edilen zeytin sineği mücadele usulleri hakkındaki raporu ele almıştır. Bu uygulamaların Türkiye’de de yapılması için girişimlerde bulunmuştur.⁹³ Zeytin ağacı sayısının 46.670 olduğu 1956 yılında zeytincilik için ayrılan ödenek 270.000 liraya çıkarılmıştır.⁹⁴ DP döneminde zeytinciliği geliştirmeye yönelik Bakanlar Kurulu tarafından 17 Ocak 1956’da K/1006 sayılı karar yürürlüğe girmiştir. Bu karar ile piyasaya ve tüketiciye sunulacak yemeklik zeytinyağı ve benzeri yağların karıştırılması, satışı, fiyatı ve şartlarının nasıl olacağı belirlenmiştir.⁹⁵ 17 Aralık 1957’de de Bakanlar Kurulu Kararı ile K/1006 sayılı kararın yürürlük süresi K/1125 sayılı karar ile 1958 yılına kadar uzatılmıştır.⁹⁶ 13 Mart 1957’de Bakanlar Kurulu tarafından yürürlüğe giren K/1078 sayılı karara göre zeytinyağı ihracatında her bir kilogramın satış fiyatına bir kat fiyat farkı ödenmesine ve bu farkın Et Balık Kurumu tarafından ithal edilen don ve pamuk yağlarının yalnız sabun imalatında kullanılması konusu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.⁹⁷

1957, 1958, 1959 yıllarında Tarım Bakanlığı’nın zeytincilik işleri için bütçesi 300.000 liraya ulaşmıştır.⁹⁸ 1959 yılında zeytin ağacı sayısı DP’nin iktidar olduğu 1950 yılına göre

90 Çeçen Kemal, “Zeytin Ağacının Hususiyetleri Nelerdir?”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.24, 22-24.

91 Çeçen Kemal, “Aziz Zeytinciler, Yanlış Yoldayız”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.26, 20-21.

92 Kılıç N. “İspanya’da (*Dacus Olea*) Zeytin Sineği ile Mücadele Usulü”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.33, s.12.

93 Gökmen Necati, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı Tarafından Atina’da Tertip Edilen Zeytin Sineği Mücadele Usulleri Hakkındaki Toplantıya Ait Rapordur”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.34, s.26-27.

94 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı:3, s.440.

95 *BCA*, 30-18-1-1/141-114-17.

96 *BCA*, 30-18-1-2/147-62-17.

97 *BCA*, 30-18-1-2-/145-118-7.

98 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:1, s.416; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:2, s.372; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:3, s.366.

23.983 ağaç artarak 53.725'e ulaşmıştır.⁹⁹ Ağaç sayısının artmasında zeytin ağacına zarar veren zeytin güvesi ile mücadelenin önemli etkisi olmuştur. Hatta 1959 yılında çeşitli vilayetlerde uygulanan zeytin güvesi ile mücadelede başarılı hizmetleri görülen Bursa Valisi İhsan Sabri Çağlıyangil, Giresun Valisi Eşref Ergut, Nidem Evliya birer takdirname ile ödüllendirilmişlerdir.¹⁰⁰ 1960 yılı ise 400.000 lira ile ödeneğin en yüksek olduğu yıldır.¹⁰¹

Sonuç

Türk Milletinin var olma mücadelesi verdiği Millî Mücadele döneminin bağımsızlıkla sonuçlanmasının ardından 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sadece siyasi ve sosyal alanlarda değil, iktisadi alanda da ülkenin kalkınma ve gelişimine büyük önem verilmiştir. Hatta Cumhuriyetin ilanından yaklaşık 8 ay önce gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde özellikle iktisadi kalkınmada tarımın büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu amaçla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hem meyvesi hem de yağı önemli bir tüketim ve ihracat ürünü olan zeytin tarımının teşvik edilmesine ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Hükümetlerin zeytin tarımını geliştirmeye yönelik çalışmaları çıkarılan kanunlarla desteklenmiş, kurulan teşkilat ve kooperatiflerle pekiştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte zeytin ve zeytinyağı piyasası hem dünyada hem Türkiye'de olumsuz etkilenmiş ama alınan önlemlerle bu olumsuzluk en aza indirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde tarım üretimindeki düşüşe bağlı olarak zeytin ve zeytinyağı üretiminde de düşüşler yaşanmıştır. 1950 seçimleri ile iktidar koltuğuna oturan DP Hükümetleri on yıllık iktidarları boyunca zeytinciliğe büyük önem vermiş ve bütçeden konu ile ilgili ödeneği her yıl arttırmıştır. Bu dönemde zeytinciliğin geliştirilmesine yönelik raporlar hazırlanmış, örnek çiftlik sahiplerine çeşitli ödüller verilerek bu alanda gelişmeler teşvik edilmiştir. Sonuç olarak Cumhuriyet döneminden itibaren başlayan zeytinciliğin geliştirilmesi konusu ile ilgili yapılan çalışmalar başarılı olmuş ve bu başarı zeytin ve zeytinyağı üretimi ile ilgili kaleme alınan raporlara olumlu şekilde yansımış ve üretim faaliyetleri de artış göstermiştir. Bu sayede her yıl artarak devam eden zeytin üretimi ile hem ülke içinde ihtiyaçlar karşılanmış hem de zeytinyağı ihracat edilerek ülkeye döviz kazandırılmıştır.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı

BCA, 30-18-1-1/141-114-17.

BCA, 30-18-1-2/43-12-19.

BCA, 30-18-1-2/89-116-15.

99 T.C.BİGM, 1959:221.

100 BCA, 30-18-1-2/154-86-20.

101 T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Gider Bütçeleri, 1961, s.345.

BCA, 030-18-1-2/90-18-19.

BCA, 30-18-1-2-/115-72-17.

BCA, 030-18-01-02/119.35.9.

BCA, 30-18-01-02/122-29-17.

BCA,30-18-1-2/147-62-17.

BCA, 30.18.1-2/145-118-7.

BCA, 30-18-1-2/154-86-20.

Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü

BCA, 030-10-01-03/93-117-1-18-259.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

BCA, 030-01-80/509-8.

BCA, 030-01-92/578-3.

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, 7 Şubat 1939, Sayı 4126.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000.

TBMM Tutanak Dergisi, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:1, C.V.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, 55. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi, 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:2, C.XIII.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, C.XXIV, 56. Birleşim.

TBMM Tutanak Dergisi,1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem:9, Toplantı:3, C.XX.

TBMM Tutanak Dergisi, 1953 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:3, C.XX.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:4, C.XXVIII.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1954 Yılı Bütçe Kanunu layihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem:9, Toplantı:4, C.XXVIII.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı1, C.V.

TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:5, C.III.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:9, Toplantı:4, C.XXVIII.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı:1, C.V.

TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:10, Toplantı:3, C.XVII.

TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:1, C.II.

TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:2, C.VII.

TBMM Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem:11, Toplantı:3, C.XII.

T.C.Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1949) (République Turque Présidence de Conseil Office Central de Statistique) *İstatistik Yıllığı Annuaire Statistique*, Cilt 17 Volume Yayın Publication No 303.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (1951) Yayın No.329 *1934 — 1950 Ziraat Bünyesi ve İstihsal*, Structure et Production Agricoles Şubat, Ankara.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No:380.

T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, Gider Bütçeleri, 20.02.1961.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İstatistik Göstergeler 1923-2011* (2012) , Yayın No:3890, Ankara.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Zabıtlar (1930) Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar-Zabıtlar (2008) Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Arar, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İmge Kitapevi, İstanbul 1993.

Cillov, Haluk, *Türkiye Ekonomisi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1962.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Ed. Memduh Yaşa, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980.

Çeçen, Kemal, “Zeytin Ağacının Hususiyetleri Nelerdir?”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.24, 22-24.

Çeçen, Kemal, “Aziz Zeytinciler, Yanlış Yoldayız”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.26, s.20-21.

Demirel, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Direk, Mithat, *Tarım Tarihi ve Deontoloji*, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

Erdal Gültekin, Soylu Başbuğ Dilek, Erdal K., “Anadolu ve Türk Kültüründe Zeytin”, *Sosyal*

Bilimler Araştırma Dergisi, s.9(3),2020, s.164-169.

Emiroğlu Atiye, Koçyiğit, Nezahat, Kesici, Senem, “Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar”, *Tarihin Peşinde*, S.8, 2012, s. 73-92.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

Geçmiş, Şimdi ve Gelecek Tariş, Zeytin ve Zeytinyağı Kooperatifleri Birliği, Etki

Matbaacılık, İzmir 2012.

Gökmen, Necati, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı Tarafından Atina’da Tertip Edilen Zeytin Sineği Mücadele Usulleri Hakkındaki Toplantıya Ait Rapordur”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.34, s.26-27.

Gözel, Hatice, “Güneydoğu Anadolu’da Zeytin”, *Aneapfistığı Araştırma Dergisi*, Sayı No:1, 2012, s.42-44.

Kılıç, N. “İspanya’da (Dacus Olea) Zeytin Sineği İle Mücadele Usulü”, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, S.33, s.10-12.

Kılıç, N. (1952), “Zeytin Ağaçlarını Ne Vakit ve Nasıl Budayalım”, *Tarım Dergisi*, C.I, S.5, s.86-91.

Kocabaş, Özlem Yıldırım, “Tariş Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Tarihi”, *Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu*, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir 2018, s.79-94.

Kopar, Metin, *Atatürk Dönemi İktisadi Kalkınma*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Metinsoy, Murat., *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Özışık S. ve vd., “Türkiye’de Zeytincilik Sektöründe Uygulanan Desteklemeler, Korumaya Yönelik Politikalar ve Sektöre Yansımaları”, *2. Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin Sempozyumu*, Yaşar Üniversitesi Yayınları, İzmir 2012, s.55-62.

Sipahier, S., “Körfez Zeytinciliği”, *İktisadi Yürüyüş*, C.1, S.4, Yıl 2, 1949.

Sungur, Zehra, *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

Tiryaki, Türkan, “Türkiye’de İzlenen Zeytinyağı Politikası ve Avrupa Topluluğu Karşısındaki Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1992.

Tunalıoğlu, Renan, “Türkiye Zeytinciliğinde Tarihsel ve Ekonomik Gelişmeler”, *Zeytin Bilimi* 1, 2010, s.15-22.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2007.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı 1923-1973, Ed. Melek Düzgüneş, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1973.

Yenal, Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Yurtoğlu, Nadir, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Zeytin ve Zeytinyağı Üretimi ile Ticareti Üzerine Tarihsel Bir Bakış (1923-1960)”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı No:1, 2019, s.472-509.

Ansiklopedi ve Dergiler

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi, C.1, Yıl 1, S.2, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1944.

Çifçi, Sayı 40, Yıl 4, C.IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1949.

Çifçi, Sayı 50, C.V, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1949.

Kalkınan Türkiye, Yıl 2, 1956, S.24.

Tarım Ansiklopedisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

Sürelî Yayınlar

Ticaret Gazetesi, 10 Ocak 1950.

Ticaret Gazetesi, 18 Şubat 1950.

Ticaret Gazetesi, 28 Şubat 1950.

Ticaret Gazetesi, 18 Nisan 1950.

Ticaret Gazetesi, 5 Ocak 1954.

Ticaret Gazetesi, 7 Ocak 1954.

Türk Ekonomisi, S.69, Ankara 1949.

Türk Ekonomisi, S.80, Şubat 1950.

Vatan, 15 Kasım 1949.

Yeni Asır, 24 Aralık 1943.

Yeni Asır, 22 Eylül 1952.

Yeni Asır, 27 Eylül 1952.

Yeni Asır, 28 Eylül 1952.

Yeni Asır, 20 Ekim 1952.

Yeni Asır, 21 Ekim 1952.

Yeni Asır, 31 Ekim 1952.

Yeni Asır, 5 Kasım 1952.

Yeni Asır, 9 Kasım 1952.

İnternet Kaynakları

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/yalovabahce/Menu/6/Tarihce>. Erişim Tarihi: 14.04.2019.

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/izmirzae/Menu/8/Tarihce>. Erişim Tarihi: 10.09.2019.

www.egefe.com Erişim Tarihi: 14.04.2019

<https://sozluk.gov.tr> Erişim Tarihi: 14.04.2019.

<http://www.tariszeytinyagi.com/www.tariszeytinyagi.com/taris-hakkinda.html>. Erişim Tarihi: 10.09.2019.

Yüksek Lisans Öğrencisi
Havva ÇELİK

Amasya Üniversitesi SBE
havvcelik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/000-0002-4874-053X>

Corresponding Author

Doç. Dr.
Songül KEÇECİ KURT

Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
songul.kurt@amasya.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4983-9897>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/09/2022 11/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1167257>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

1845-1846 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hacıköy Kazâsındaki Müslüman Erkeklerin Meslekleri

*Professions of Muslim Men in the Hacıkoy District According to the
Population Register dated 1845-1846*

Öz

İnsanlık tarihi içerisinde birey yaşamını idame ettirmek için bulunduğu bölgenin coğrafi şartlarına, imkânlarına, toplumun sosyo kültürel özelliklerine göre birçok uğraş edinmiştir. Genel olarak bu uğraşlar insan ve hayvan gücüne, el emeğine ve özellikle toplumun ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Zaman içerisinde uğraş veya iş dediğimiz ifadeler meslek kavramına dönüşmüştür. Günümüzde meslek; planlı bir yöntem ile bilgi ve becerilere dayalı, belli bir eğitimle elde edilen, insanlara faydalı mal üretmek, hizmet vermek ve maddi kazanç karşılığında yapılan iş olarak tanımlanmıştır. Ancak tarihi süreçte bazı yönlerden farklılık gösterdiği para kazanmak ifadesi ile birlikte değiş tokuş şeklinde bir sistemin olduğu da görülmektedir. Meslek geçmişte ve günümüzde var olan, gelecekte de var olmaya devam edecek bir kavramdır. Dolayısıyla toplumları sosyo-ekonomik bağlamda değerlendirmek açısından meslekler hakkında bilgi sahibi olmak zorunlu hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımlarında o dönemde icra edilen meslekler hakkında da bilgiler yer almaktadır.

ATIF: ÇELİK Havva, KURT KEÇECİ Songül, "1845-1846 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hacıköy Kazâsındaki Müslüman Erkeklerin Meslekleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (823-845)

CITE: ÇELİK Havva, KURT KEÇECİ Songül, "Professions of Muslim Men in the Hacıkoy District According to the Population Register dated 1845-1846", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (823-845)

Bu çalışmada Sivas Vilayetinin Amasya Sancağına bağlı Hacıköy Kazâsına ait Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri fonunda 2198 numaralı Müslim nüfus defteri üzerinden 19. yüzyılın ortalarında bölgede icra edilen meslekler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel kaynağını oluşturan 1845-1846 yılına ait bu defter Hacıköy'ün 4 mahalle ve 6 köyünün nüfus kayıtlarını kapsamaktadır. Okunamayan birkaç meslek haricinde bu mahalle ve köylerde birbirinden farklı 66 meslek çeşidinin olduğu görülmüştür. Aynı dönemde Osmanlı ülkesindeki Müslümanların icra ettiği mesleklere oranla önemli ölçüde çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bu meslekler vasıtasıyla Hacıköy'ün ekonomik ve sosyal durumu ile ilgili de bilgiler edinilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hacıköy, Nüfus Defteri, Müslüman, Meslek, 19. yüzyıl

Abstract

In the history of humanity, the individual has made many efforts in order to maintain his/her life according to the geographical conditions, opportunities and socio-cultural characteristics of the society in which he/she is located. In general, some of these occupations have been shaped according to human and animal power, manual labor and especially the needs of the society. Over time, the expressions we call occupation or work have turned into the concept of profession. Today, a profession is defined as a job based on knowledge and skills with a planned method, obtained with a certain education, producing useful goods for people, providing services in exchange for material gain. However, in the historical process it is also seen that there is a system in the form of exchange along with the expression of making money, which differs in some ways. Profession is a concept that has existed in the past and present, and will continue to exist in the future. Therefore, it has become mandatory to have information about professions in terms of evaluating societies in a socio-economic context. In the first population censuses conducted in the Ottoman Empire, there is also information about the professions performed.

In this study, the professions performed in the region in the middle of the 19th century were tried to determine through the Muslim population book numbered 2198 in the fund of the Ottoman Archive Population Books of the Presidential State Archives belonging to the Hacıköy Kazâ of the Amasya Sanjak of the Sivas Province. This notebook belonging to the year 1845-1846, which constitutes the main source of the study, covers the population records of 4 neighborhoods and 6 villages of Hacıköy. Apart from a few professions that cannot be read, it has been seen that there are 66 different types of professions in these neighborhoods and villages. In the same period, it is seen that there was a significant equality compared to the professions performed by the Muslims in the Ottoman country. Through these professions, information about the economic and social situation of Hacıköy can also be obtained.

Keywords: Hacıköy, Population Register, Muslim, Profession, 19th century.

Giriş

Çok köklü bir geçmişe sahip olan Amasya, Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biridir. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmese de Amasya tarihinin Büyük İskender döneminden (M.Ö. 336-323) önce Hititler'e kadar uzandığı düşünülmektedir. Helenistik Seleukoslar devrinde zaman zaman Pontus krallarının başşehri olmuş M.Ö. 63 yılında Roma Devleti hâkimiyeti altına geçmiştir. M.S. 3. yüzyılda bir piskoposluk merkezi olarak önem kazanmıştır.¹ Hitit, Frig, Pers ve Makedonya Krallıkları, Pontus ve Roma ardından Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmış, Evliya Çelebi'ye göre 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Melik Danişmend Ahmet Gazi tarafından fethedilmiştir.²

Osmanlı Devleti'nin şehre hâkimiyeti 14. yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir. Kadı Burhaneddin ve Karamanoğulları ile Candaroğulları beyliklerinin Osmanlı için tehlike unsuru haline gelmesinden dolayı dönemin padişahı I. Murat 1386 tarihinde Kastamonu'yu Candaroğulları beyliğinden almıştır. Bundan sonra Osmancık, Gümüş ve Amasya Sancağının Osmanlı egemenliğini kabul ettiklerini bildirmeleri üzerine padişah I. Murat oğlu Şehzade Bayezid'ı 1386 tarihinde Amasya'ya göndermiştir.³

Amasya'ya bağlı Hacıköy Amasya'nın kuzey batısında yer alır. Hacıköy kazâsının merkezi Taşan dağının güney tarafında mevcut olan ovanın ortasında kurulmuştur. Doğuda Merzifon, batıda Osmancık, güneyde Mecidözü ve Amasya, kuzeyde Köprü kazâlarıyla çevrili olduğu bilinmektedir. Hacıköy'e İslam fetihlerinden önce Kemari/Kimri Türklerinin bir kısmı yerleşmiş bu vesileyle bu beldeye Kemari denilmiş ve üç yüz seneden fazla bu isim ile adlandırılmıştır. Kimri kabilesinden Sadrettin Artuk et-Türkmani el-Kaymari H.780 (M.1378-1379) tarihine kadar buraya inşa ettiği cami, mektep gibi ilmi ve dini yapılar vesileyle bu yörenin büyümesine katkıda bulunmuştur ve bu bölge Artukâbâd olarak adlandırılmıştır. Kemari ismi bir mahallenin adı olarak kalmış ve sonradan küçük değişime uğrayarak Cemare denilmiştir. Daha sonra sadrazam torunlarından Hacı Ahmed Çelebi'nin oğlu Mehmet Çelebi H. 896 (M.1490-1491) senesinden itibaren Gümüş madeni nazırı olarak uzun süre burada bulunmuş yörenin refah ve saadetini artırmaya gayret göstermiş ve ölümünden sonra onun hizmetlerinden dolayı buraya Hacı Nazır Köyü denilmiştir. Beldenin büyümeye devam etmesiyle Artukâbâd herkes tarafından bilinen bir mahalle olmuştur. Aynı zamanda bu tarihlerden sonra Hacı Nazır Köyü adından "nazır" ifadesi çıkarılmış, "Hacıköyü" namı yayılmaya başlamıştır. H.1280 (M.1863-1864) tarihine kadar Hacıköy ileri gelenleri, nahiye müdürleri bu kasabanın imarına ve gelişimine gayret ederek burayı Cemâre, Artukâbâd, Saray, Hacı Yahya, Ada Tepe, Beylik Çayır, Ermeni Kilisa, Çay adlarında sekiz mahalleden oluşan yeni bir kasaba haline dönüştürmüşlerdir. Kasabanın nüfusu artmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde yapılan idari düzenlemelerle Amasya, Sivas vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. Bu dönemde kazânın müftüsü meşhur ulemâdan Darendeli-zade el-Hâc İsmail Hakkı Efendi ve bütün kazânın ileri gelenlerinin gayretiyle H.1299 (M.1881-1882)'da önce nahiye merkezi

1 İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya", *TDVİA*, C.3, İstanbul 1991, s.1.

2 Evliya Çelebi, '*Seyahatname*', C. 1-2, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Ankara 2013, s. 280.

3 Şahin-Emecen, *a.g.m.*, s. 1.

olan Hacıköyü, kazâ merkezi ve önceki kazâ merkezi olan Gümüş kasabası da nahiye merkezi olmuştur. Hacıköy; Hamamözü, Saraycık Nahiyesi, Kabakoz Nahiyesi ve Gümüş Nahiyelerinden oluşmaktaydı.⁴

Amasya'nın 1870-1882 yılları arasında Merkez (Amasya) ile beraber Osmancık, Merzifon, Erbaa, Mecitözü, Zile, Lâdik ve Maden-i Sim adlarında toplam sekiz kazâsı yer alıyordu. Sivas Vilayet Salmelerinde de görüldüğü üzere 1882'de Maden-i Sim kazâsının merkezi Hacıköy'e kaydırılarak Gümüşhacıköy adı ile yeni bir kazâ meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından önce 31 Mayıs 1920 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan kanunla Amasya Sivas vilayetinden ayrılarak merkezi ile beraber Havza, Köprü, Lâdik, Merzifon ve Gümüşhacıköy olmak üzere altı kazâsı olan bağımsız bir sancak haline getirilmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar Havza, Köprü, Lâdik, Merzifon ve Gümüşhacıköy kazâları ile birlikte Amasya vilayeti altı kazâ şeklinde varlığını sürdürmüştür. 1926 yılında Amasya vilayetinin Merzifon, İlisu, Taşova ve Gümüşhacıköy olmak üzere dört kazâsı mevcuttur.⁵ Günümüzde ise Amasya ilinin Göynücek, Gümüşhacıköy, Hamamözü, Merzifon, Suluova ve Taşova ile birlikte altı ilçesi vardır.

Osmanlı Nüfus Sayımları ve Hacıköy Nüfus Defteri

Devletler sınırları içerisinde yaşayan nüfusu ve bu nüfusun potansiyelini bilmek ve buna göre sosyal, siyasal ve ekonomik politikalar geliştirmek isterler. Osmanlı Devleti de çeşitli nedenlerle ülkedeki vergi yükümlülerini, vergi gelirlerini ve toprağın mülkiyetini koşullarına uygun şekilde olabildiğince takip etmek istemiştir. Bu bilgiler ülkenin nüfusu hakkında ipuçları içermektedir.

Arapça nefis kelimesinin çoğulu olan nüfus “nefis; ruh, can, hayat” manasına gelen ve daha çok bir coğrafyada ikamet eden, oturan bireyleri ifade eder.⁶ Günümüzde arşivlerde mevcut olan ve Osmanlı nüfus sistemiyle ilgili verileri doğrudan aktaran en erken tarihli birinci el kaynaklar, 15-16. yüzyıllara dair vergi tespiti amacıyla gerçekleştirilmiş sayımların sonuçlarını gösteren tahrir defterleridir.⁷ Tahrir, Osmanlı malî teşkilâtında verginin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen sayımdır. Sözlükte “yazma, kaydetme, deftere geçirme” manasına gelen tahrîr sözcüğü terim olarak, Osmanlı maliye teşkilâtında vergilerin ve bu vergileri veren bireylerin adının belirlenmesi için icra edilen sayımlar ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder.⁸ Hane esasına göre sadece evli ve bekâr erkeklerin kayda geçirildiği bu defterlerden ait olduğu dönemin nüfusunun seyrini izlemek mümkündür.⁹ Hane Osmanlı Devleti'nde bir nüfus ve vergi birimi olarak ifade edilmiştir. Farsça'dan Türkçe'ye geçen hane sözcüğü ev, bina, ikametgâh; aile; manasında kullanılmaktadır.¹⁰

4 Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. 1, İstanbul 1329-1330, s. 351-362.

5 Ali Tuzcu-Kemal Tuzcu, *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

6 Nebi Bozkurt, 'Nüfus', *TDVİA*, C.33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.293-294.

7 Yunus Koç., 'Nüfus', *TDVİA*, C.33, TDV yayınları, İstanbul 2007, s.294-299.

8 , Mehmet Öz., 'Tahrir', *TDVİA*, C.39, TDV yayınları, İstanbul 2010, s.425-429.

9 Koç, *a.g.m.*, s.294-299.

10 Bununla birlikte hane baz alınarak genel nüfusa ulaşmak için Ömer Lütfi Barkan'ın haneyi ortalama beş kişi olarak kabul etmiştir. Bu teklif sonradan pek çok kimse tarafından kabul görmüştür. Ayrıca hane katsayısının bu miktardan daha az veya daha fazla olduğunu kabul edenler de vardır . Bkz. Nejat, Göyünç 'Hane', *TDVİA*, C.15, TDV yayınları, İstanbul 1997, s.552-553.

Osmanlı nüfusu ile ilgili araştırmalarda tahrir defterleri 17. yüzyılın sonuna kadar önemini korumuştur. Bu dönemden sonra tahrir defterleri düzenli tutulmadığından cizye ve avâriz defterleri nüfus ile ilgili çalışmalarda önemli kaynaklar haline gelmiştir. Osmanlı Devlet’inde 14-75 yaş arası gayrimüslim halktan; hasta, sakat ve işsiz olmamak kaydı ile alınan cizye vergisi kayıtlarını ihtiva eden cizye defterleri vardır. Sadece olağanüstü durumlarda Müslüman ve gayrimüslim halktan alınan avâriz vergilerinin düzenli ve yıllık toplanmaya başlamasına paralel olarak, 1620’lerden itibaren hem avarız sayımlarının hem de avarız defterlerinin kapsamı bütün vergi mükelleflerini ve bazen de vergiden muaf askeri sınıf mensuplarını içerecek şekilde genişletilmiştir.¹¹ Vergi mükelleflerini kaydetmek amaçlı oluşturulan tâhriir, avâriz ve cizye defterleri Osmanlı nüfusu alanında yapılan çalışmalarda sıkça başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.

19. yüzyılın başlarından itibaren milliyetçilik akımının etkisi tüm dünyada hissedilmeye başlanmış, tüm topluluklar nüfus istatistikleri elde etme çabası içine girmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde aynı zamanda Yeniçeri Ocağı’nın 1826 yılında kaldırılmasıyla modern orduya asker alınması ülkedeki erkek nüfusu belirleme ihtiyacını artırmıştır.¹² İşte II. Mahmut döneminde ilk nüfus sayımı Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla Rusya ile 1826-1828 yıllarında yapılan savaş sırasında gerçeklemiştir. Ancak savaş nedeniyle bu sayım tamamlanamamıştır. 1830’da bütün ülke genelinde erkek nüfus sayımı ve vergi mükellefi nüfusun tespiti kararı alınarak hemen uygulamaya geçilmiştir. Sayım görevlilerinin gittikleri bölgelerden elde ettikleri istatistikî bilgiler İstanbul’da toplanmaya başlamıştır. Nüfus ve emlak sayımlarıyla ilgili bu defterleri koruma altına almak, buradaki kayıtlara göre vergileri yeniden düzenlemek ve nüfus sayımlarındaki değişiklikleri tespit etmekle görevli bir dairenin kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Ceride Muhasebesi yapılandırılarak 1831 tarihinde Ceride¹³ Nezareti kurulmuştur. Dolayısıyla Rumeli ve Anadolu’da yapılan 1831 yılında yapılan sayım ilk nüfus sayımı olmuştur.¹⁴ 1831 sayımın neticelerine bakıldığında imparatorluğun Rumeli ve Anadolu gibi büyük toprak parçası üzerinde yaşayan Müslüman ve Hristiyan erkek nüfus tespit edilmiştir. İmparatorluk Müslüman nüfusunun sayısını askerlik, Hristiyan nüfusun da sayısını vergi mükellefiyeti bakımından öğrenme gereği duymuştur.¹⁵ Sayım sonucuna göre 1831’de kaleme alınmış icmal defterinde Anadolu’da ve Rumeli’de gerçekleştirilen sayım yerlerinde toplam nüfus yaklaşık 7.500.000 olarak görülmüştür. 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında nüfus hareketliliği de yoğun bir biçimde kendini göstermiştir. Bu hareketlerin oluşumuna etki eden ana faktör göç olup nüfusun

11 Oktay Özel, "Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri." *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*. 2001: 33-50.

12 Kemal .H Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (çev. B.Tırnakçı), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

13 1831 yılında sayım sonuçlarını değerlendirmek amacıyla Osmanlı’da maliye, nüfus ve sayım işlerinden sorumlu olarak kurulan dairenin adı Ceride’dir. Ceride sözlükte "defter; zabıtname, tutanak; gazete" manalarına gelmektedir. Daha önce haraç toplayan görevlilerin arazilerin yüzölçümlerini kayda geçirdikleri defterlere ceride denilmiş olduğundan sözcük bu vesileyle maliye terimi olarak kullanılmıştır. Süreç içerisinde ceride kayıtlarına mali cetvellerin yanı sıra günlük olaylar, ölüm ve doğum bilgileri de eklenmiştir.

14 Cevdet Küçük, ‘Ceride Nezâreti’, *TDVİA*, C.7, TDV yayınları, İstanbul 1993. s.409-410.

15 Enver Ziya Karal, ‘Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831’, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1995, s.8-22.

dağılımını ve yerleşme düzeni ile birlikte sosyal ve ekonomik yapıyı da derinden etkilemiştir. Daha sonra yeni bir nüfus sayımı 1844 senesinde gerçekleşmiş olup bu sayımdan sonra da birkaç sayım teşebbüsünün yapıldığına dair bilgilere kayıtlarda rastlanmıştır. Modern şekilde yapılan ilk nüfus sayımı da 1890'da tamamlanmıştır.¹⁶

Bu dönemde tutulan nüfus defterlerinden biri Sivas Vilayeti Amasya sancağına bağlı Hacıköy kazâsı Müslüman nüfus defteridir. Bu 1845-1846 yılına ait olan Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri fonunda (NFS.d.), 2198 numaralı defterdir. 116 sayfadan oluşup 19x48 ebadında bir defter olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada 1845-1846 yılı Hacıköy kazâsına ait 2198 numaralı Müslüman nüfus defterine göre mahalle ve köylerde hane, nüfus sayısı ve meslekler bunun yanı sıra mesleklerin mahalle ve köy bazında dağılımı ve son olarak da icra edilen mesleklerin meslek gruplarına göre sınıflandırılması yapılmıştır. Bu bilgiler ışığında Hacıköy kazâsına ait 4 mahalle ve 6 köyde Müslüman erkeklerin icra ettikleri meslekler tespit edilerek bölgenin sosyal ve ekonomik tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. Hacıköy Kazâsı Müslümanlarının Nüfusu ve Meslekleri (1845-1846 Yılı Nüfus Defterine Göre)

Hacıköy kazâsına ait 2198 numaralı nüfus defterine göre kazâ irili ufaklı dört mahalle ve altı köyden oluşmaktadır. Bu mahalleler Saray, Cemare, Hacı Yahya ve Artukâbâd olup köyler Bademli, Balıklı, Kutluca, Balıklı'ya tâbi, Çebni ve Aralı'dır. "Balıklı tabi" başlığı altında tutulan kayıtlar muhtemelen bu yerin ya Balıklı'ya tâbi bir mezrası için veyahut deftere sonradan eklenenler için tutulmuştur. Çalışma esnasında Balıklı ve Balıklı'ya tâbi yerler için yapılan değerlendirmeler ayrı ayrı ele alınmıştır.

Tablo 1: Hacıköy Kazâsına Bağlı Mahalle ve Köylerde Yer Alan Hane-Nüfus Sayısı

MAHALLE ADI	HANE	ERKEK NÜFUS	TAHMİNİ NÜFUS
Saray	106	270	530
Cemare	116	315	580
Hacı Yahya	225	555	1125
Artukâbâd	222	595	1110
Toplam	669	1735	3345
KÖY ADI	HANE	ERKEK NÜFUS	TAHMİNİ NÜFUS
Bademli	28	80	140
Balıklı	5	12	25
Kutluca	24	84	120
Balıklı'ya tâbi	11	43	55
Çebni	89	200	445
Aralı	51	175	255
Toplam	208	594	1040

16 Nuri, Akbayar, 'Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi', İletişim Yayınları, C.5, İstanbul 1985, s.1238-1246.

Tablo 1 incelendiğinde en fazla haneye sahip olan mahalle Hacı Yahya Mahallesi olmasına rağmen erkek nüfusun daha fazla bulunduğu mahalle Artukâbâd Mahallesi'dir. Daha sonra erkek nüfus bakımından sırayla Hacı Yahya, Cemare ve Saray; hane olarak ise Artukâbâd, Cemare ve Saray Mahallesi gelmektedir. Toplam hane sayısı 669, nüfus sayısı 1735, tahmini nüfus 3345'tir. En fazla nüfus ve hanenin olduğu köy Çebni'dir. Sonrasında erkek nüfus olarak sırayla Aralı, Kutluca, Bademli, Balıklı'ya tâbi ve Balıklıdır. Hane bazında ise Aralı, Kutluca, Bademli, Balıklı'ya Tabi ve Balıklı gelmektedir. Toplam hane sayısı 208, erkek nüfus sayısı 594, tahmini nüfus 1040'tır. Sadece erkek nüfusun sayıldığı düşünülürse hane sayısının beş katı kadar nüfusun kazâda yaşadığı tahmin edilebilmektedir.

Tablo 2: Hacıköy Kazâsına Bağlı Mahallelerde Yer Alan Müslümanların Meslekleri

Sıra No	Meslekler	Sıra No	Meslekler	Sıra No	Meslekler
1	Attar	22	Hatip	43	Müezzin
2	Bakkal	23	Helvacı	44	Müderis
3	Berber	24	Hizmetkâr	45	Nalbant
4	Berber Çırağı	25	İmam	46	Nalbant Çırağı
5	Bezzaz	26	İrgad	47	Natır
6	Bıçakçı	27	Kahveci	48	Oduncu
7	Bostancı	28	Kalaycı	49	Sa'il
8	Çerçi	29	Kâtip	50	Satıcı
9	Çiftçi	30	Katırcı	51	Semerci
10	Çoban	31	Keçeci	52	Semerci Çırağı
11	Çulha	32	Kiracı	53	Serraç
12	Değirmenci	33	Kiremitçi	54	Şıracı
13	Derviş	34	Leblebici	55	Talebe
14	Dikici	35	Leblebici Halifesi	56	Talebe Monla
15	Duhancı	36	Monla (Molla)	57	Tarakçı
16	Dülger	37	Muallim-i Sıbyan	58	Tellak
17	Eskici	38	Muhtar-ı Evvel	59	Temürçi (Demirci)
18	Etmekçi (Ekmekçi)	39	Muhtar-ı Sâni	60	Terzi
19	Hademe	40	Mumcu	61	Tuzcu
20	Hafız	41	Muytab	62	Urgancı
21	Hamal	42	Muytab Çırağı	63	Urgancı Çırağı

Tablo 3: Hacıköy Kazâsına Bağlı Köylerde Yer Alan Meslekler

Sıra No	Meslekler	Sıra No	Meslekler	Sıra No	Meslekler
1	Bekçi	6	Hizmetkâr	11	Muallim-i Sıbyan
2	Çiftçi	7	İmam	12	Muhtar-ı Evvel
3	Çoban	8	İrgad	13	Muhtar-ı Sâni
4	Değirmenci	9	Kiracı	14	Rençber
5	Hasırcı	10	Monla (Molla)		

Tablo 2 ve Tablo 3 incelendiğinde Hacıköy kazâsının mahalle ve köylerinde toplamda birbirinden farklı olarak 66 meslek türü mevcuttur. Bu meslek türlerinin 63 tanesi mahallelerde bulunan Müslümanlar, 14 tanesi de köylerde bulunan Müslümanlar tarafından icra edilmektedir. Ayrıca defterde Saray Mahallesi'nde iki numaralı hanede ikamet eden Murtaza oğlu Mehmed bin İbrahim, muhtar-1 evvel göreviyle birlikte leblebici mesleğini icra etmektedir. Aynı mahallede muhtar-1 sâni görevini yerine getiren üç numaralı hanede yaşayan Hacı Abdullah oğlu Halil bin Mehmed'in tuzcu mesleğini de icra ettiği kayda geçmiştir. Cemare Mahallesi'nde üç numaralı hanede ikamet eden Karabel oğlu Osman bin Osman adlı kişi de hem muhtar-1 sâni görevini hem de çulha mesleğini icra ettiği görülmektedir. Hacı Yahya Mahallesi'nde dört numaralı hanede yaşayan Marıncalı oğlu Ahmed bin Ahmed muhtar-1 sâni göreviyle birlikte nalbant mesleğini de icra ettiği defterde mevcuttur. Son olarak Artukâbâd Mahallesi'nde üç numaralı hanede yaşayan Hacı İsmail bin Hüseyin adlı kişi hem muhtar-1 evvel görevini, hem de leblebici mesleğini icra etmektedir.

Köyler incelendiğinde Balıklı köyünde bir numaralı hanede ikamet eden Bartaz oğlu Oruç bin Hasan adlı kişi köyün muhtarlık göreviyle birlikte çiftçilik yapmaktadır. Kutluca köyünde bir numaralı hanede yaşayan Köse Ömer oğlu Mehmed bin Ömer adlı şahıs hem molla hem de köyün imamıdır. Balıklı'ya Tabi köyünde muhtarlık görevinin yanı sıra çiftçilik mesleğini de icra eden bir numaralı hanede yaşayan Bayram oğlu Ali bin Mehmed'dir. Aralı köyünde muhtar-1 sâni ve muhtar-1 evvel görevini yerine getiren iki kişinin de ayrıca çiftçilik yaptığı kayıtlarda mevcuttur. Bunlar muhtar-1 evvel görevini yerine getiren iki numaralı hanede bulunan Zurnacı oğlu Mustafa bin Hüseyin, muhtar-1 sâni görevini yerine getiren üç numaralı hanede ikamet eden Memiş oğlu Ahmed bin Mehmed'dir.

4. Hacıköy Kazâsı Mahalle ve Köylerindeki Müslümanların İcra Ettikleri Meslekler (1845-1846 Yılı Nüfus Defterine Göre)

Meslek, Türk Dil Kurumu tarafından “*Belli bir eğitim ile kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş*” olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Tarih boyunca İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için belirli uğraşlara girişmiş, bunlar da zamana ve ihtiyaçlara göre değişmiş ve gelişmiştir. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı ülkesinde icra edilen meslekleri öğrenebilmek adına nüfus defterleri büyük önem arz etmektedir. Hane reislerinin uğraştığı meslekler defterlere kaydedilmiştir. Bu bölümde Hacıköy kazâsının Müslüman erkeklerin icra ettiği meslekler ele alınacak, bunlar belli sınıflara ayrılarak incelenecektir.

Tablo 4: Saray Mahallesi'nde Yer Alan Meslekler

Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi	Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi
SARAY	1	Çiftçi	18	SARAY	18	Hademe	1
	2	Irgad	13		19	Etmekçi (Ekmekçi)	1
	3	Hidmetkâr (Hizmetkâr)	12		20	Kâtip	1
	4	Çulha	11		21	Kiremitçi	1
	5	Leblebici	7		22	Tarakçı	1
	6	Değirmenci	6		23	Nalbant Çırağı	1
	7	Oduncu	6		24	Talebe	1
	8	Urgancı	5		25	Leblebici Halifesi	1
	9	Muytab	3		26	Kahveci	1
	10	Kiracı	3		27	Satıcı	1
	11	Dikimci	2		28	Mahalle İmamı	1
	12	Terzi	2		29	Muhtar-ı Evvel	1
	13	Keçeci	2		30	Muhtar-ı Sâni	1
	14	Nalbant	2		31	Cami-i Kebir İmamı	1
	15	Temürçi (Demirci)	2		32	Müezzin	1
	16	Saraç (Serraç)	1		33	Natır	1
	17	Şıracı	1				

Tablo 4 incelendiğinde Saray Mahallesi'nde Müslüman erkekler arasında meslek sahibi olanların sayısı 111'dir. Toplam Müslüman erkeklerin nüfusunun 270 olduğu düşünülürse hane reislerinin %41,1'inin bir mesleği olduğu görülmektedir. En çok icra edilen meslekler arasında çiftçi, ırgad ve hizmetkâr yer almaktadır.

Tablo 5: Cemare Mahallesi'nde Yer Alan Meslekler

Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi	Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi
CEMARE	1	Çiftçi	34	CEMARE	16	Semerci	1
	2	Irgad	30		17	Eskici	1
	3	Çulha	9		18	Irgatçı	1
	4	Hizmetkâr	9		19	Berber Çırağı	1
	5	Oduncu	8		20	Tarakçı	1
	6	Çoban	7		21	Kiremitçi	1
	7	Urgancı	6		22	Bostancı	1
	8	Urgancı Çırağı	5		23	Semerci Çırağı	1
	9	Terzi	4		24	Sail	1
	10	Kahveci	4		25	Dikici	1
	11	Muytab	4		26	Talebe	1
	12	Berber	3		27	Mahalle İmamı	1
	13	Keçeci	2		28	Muhtar-ı Evvel	1
	14	Attar	2		29	Muhtar-ı Sâni	1
	15	Diğer Mahalle İmamı	2				

Tablo 5 incelendiğinde Cemare Mahallesi'nde yaşayan toplam 315 Müslüman erkek nüfus içerisinde bir meslek sahibi olanların sayısı 143'dür. Bu oran yaklaşık %45,3'e tekabül etmektedir. En çok icra edilen meslekler arasında çiftçi, ırgad ve çulha gelmektedir.

Tablo 6: Hacı Yahya Mahallesi'nde Yer Alan Meslekler

Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi	Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi
HACI YAHYA	1	Çiftçi	67	HACI YAHYA	21	Leblebici	3
	2	Muytab	48		22	Hatip	2
	3	Urgancı	41		23	Berber	2
	4	Irgad	27		24	Monla	1
	5	Oduncu	19		25	Talebeden Monla	1
	6	Hizmetkâr	15		26	Kâtip	1
	7	Terzi	6		27	Muytab Çırağı	1
	8	Dikimci	6		28	Bıçakçı	1
	9	Nalbant	5		29	Dülger	1
	10	Urgancı Çırağı	5		30	Kahveci	1
	11	Çulha	5		31	Mumcu	1
	12	Sail	5		32	Duhancı	1
	13	Demirci	5		33	Tuzcu	1
	14	Değirmenci	5		34	Bezzaz	1
	15	Talebe	4		35	Eskici	1
	16	Semerci	4		36	İmamı Evvel	1
	17	Attar	4		37	İmamı Sâni	1
	18	Çoban	4		38	Muhtar-ı Evvel	1
	19	Helvacı	3		39	Muhtar-ı Sâni	1
	20	Kiracı	3		40	Muallimi Sıbyan	1

Tablo 6 incelendiğinde Hacı Yahya Mahallesi'nde bulunan toplam 555 Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 305'tir. Müslüman erkeklerin %54,9'u bir meslek icra etmektedir. En çok icra edilen meslekler arasında çiftçi, muytab ve urgancı olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Artukâbâd Mahallesi'nde Yer Alan Meslekler

Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi	Mahalle Adı	Sıra No	Meslek	Adedi
ARTUKÂBÂD	1	Irgad	73	ARTUKÂBÂD	23	Derviş	2
	2	Çiftçi	54		24	Hafız	2
	3	Oduncu	19		25	Talebe Monla	2
	4	Hizmetkâr	16		26	Talebe	1
	5	Çoban	15		27	Berber	1
	6	Urgancı	13		28	Duhancı	1
	7	Temürçi (Demirci)	13		29	Attar	1
	8	Çulha	10		30	Bakkal	1
	9	Sail	6		31	Nalbant	1
	10	Leblebici	5		32	Semerci Çırağı	1
	11	Muytab	5		33	Tellak	1
	12	Keçeci	5		34	Hamal	1
	13	Eskici	4		35	Dülger	1
	14	Değirmenci	4		36	Çerçi	1
	15	Muallimi Sıbyan	4		37	Kalaycı	1
	16	Monla	4		38	Dikimci	1
	17	Kahveci	3		39	Semerci	1
	18	Terzi	3		40	Kâtip	1
	19	Kiracı	2		41	İmam-ı evvel	1
	20	Bıçakçı	2		42	İmam-ı sâni	1
	21	Katırcı	2		43	Muhtar-ı evvel	1
	22	Müderris	2		44	Tuzcu	1

Tablo 7 incelendiğinde Artukâbâd Mahallesi'nde toplam 595 Müslüman erkek nüfus içerisinde bir meslek sahibi olanların sayısı 283'tür. Müslüman erkeklerin %47,5'i herhangi bir meslek ile uğraşmakta ve en çok icra edilen meslekler arasında ırgad, çiftçi ve oduncu yer almaktadır.

Bu bilgiler ışığında ilgili yerleşim yerinin mesleki yapılanması ve dolayısıyla kısmen de olsa ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz Dört mahalle genel olarak değerlendirilirse Hacıköy kazâsı mahallelerinde Müslüman erkekler arasında 19. yüzyılın ortalarında ortalama en yoğun olarak icra edilen meslekler çiftçilik (173 kişi) ve ırgad (143 kişi) ıktır. Bu kayıtlar Hacıköy kazâsında halkın büyük çoğunluğunun tarımla uğraştığını göstermektedir. Çoban sayısı toplamda 26 kişidir dolayısıyla yörede çok yaygın bir hayvancılıktan bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan dikkat çeken diğer bir durum ise dilencilik bir meslek gibi belirtilmiş ve deftere "Sa'il" şeklinde en çok Artukâbâd Mahallesi'ndedir yazılmıştır, bunların sayısı kazâ içinde toplamda 12 kişidir.

Tablo 8: Hacıköy Kazâsı Köylerinde Müslüman Erkeklerin İcra Ettikleri Meslekler

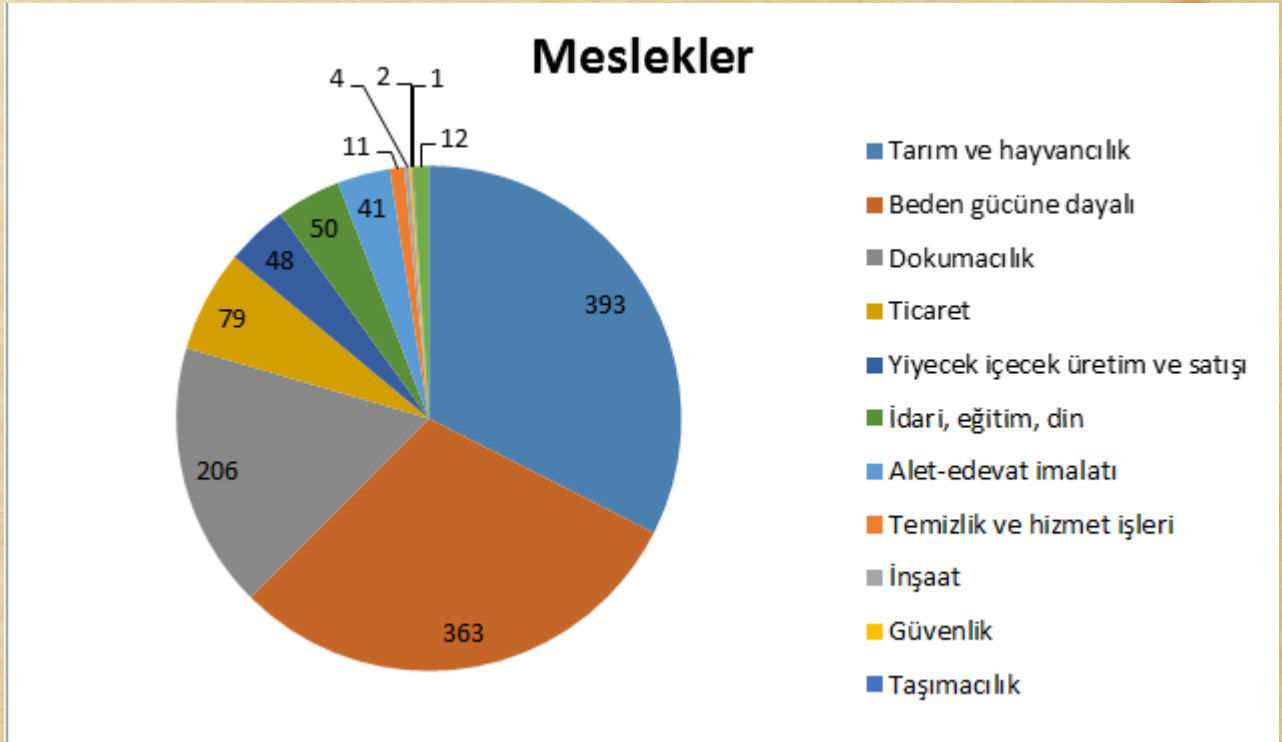
Köy Adı	Sıra No	Meslek	Adedi	Köy Adı	Sıra No	Meslek	Adedi
Bademli	1	Çiftçi	30	Bademli	5	Değirmenci	1
	2	Çoban	7		6	Bekçi	1
	3	Irgad	2		7	Muallimi Sıbyan	1
	4	Hizmetkâr	1		8	Köyün imamı	1
Balıklı	1	Çiftçi	4	Balıklı	3	Bekçi	1
	2	Hizmetkâr	1				
Kutluca	1	Çiftçi	30	Kutluca	4	Monla	2
	2	Çoban	3		5	Hizmetkâr	1
	3	Değirmenci	2		6	Köyün Muhtarı	1
Balıklı'ya Tâbi	1	Çiftçi	18	Balıklı'ya Tâbi	5	Hizmetkâr	1
	2	Çoban	3		6	Köyün Muhtarı	1
Aralı	1	Çiftçi	60	Aralı	5	Hasırcı	2
	2	Hizmetkâr	5		6	Kiracı	1
	3	Irgad	3		7	Köyün Muhtarı	1
	4	Çoban	2				
Çebni	1	Irgad	52	Çebni	5	Hizmetkâr	1
	2	Çiftçi	33		6	Köyün İmamı	1
	3	Çoban	3		7	Muhtar-1 Evvel	1
	4	Rençber	1		8	Muhtar-1 Sâni	1

Tablo 8 incelendiğinde Bademli köyünde toplam 80 kişi Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 44'tür. Balıklı köyünde 12 kişilik Müslüman erkek nüfusu içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 6'dır. Kutluca köyünde 84 kişilik toplam Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 39'dur. Balıklı'ya bağlı yerde toplam 43 kişilik Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 23'tür. Çebni köyünde toplam 200 kişilik Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 93'tür. Aralı köyünde toplam 175 kişilik Müslüman erkek nüfus içerisinde herhangi bir meslek sahibi olanların sayısı 74'tür. Kayıtlarda yer alan bu köylerde en çok icra edilen meslekler çiftçi (175 kişi), ırgad (57 kişi) ve çoban (18 kişi)dir. Bu bilgiler ışığında Hacıköy kazâsı mahallelerinde olduğu gibi köylerinde de halkın büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmektedir.

5. Hacıköy Kazâsı Nüfus Defterine Göre Mahalle ve Köylerde İcra Edilen Meslek Gruplarının Dağılımı ve Sınıflandırılması¹⁸

İncelenen defterde mahalle ve köylerde icra edilen farklı özelliklere sahip 66 meslek çeşidinin olduğu yukarıda ifade edilmişti. Aşağıdaki Tablo 9'da ise söz konusu olan yerleşim yerinde icra edilen meslekler bir sınıflandırmaya tâbi tutularak gruplandırılmış ve hangi mesleğin hangi grupta olduğu belirtilmiştir. Tablo 9'dan anlaşılacağı üzere mevcut meslekler birbirinden farklı 12 gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Bunun sebebi hangi alanda daha fazla yoğunlaşıldığına tespit edilebilmesidir. Ancak meslek olarak kayda geçen işi olmayanlar sınıfı da değerlendirmeye katkı sağlamak için gruplandırılmaya dâhil edilmiştir. Bu durumda meslek gruplarında yapılacak istatistiki bilgilere göre 393 kişi tarım ve hayvancılık, 363 kişi beden gücüne dayanan, 206 kişi dokumacılık, 79 kişi ticaret, 48 kişi yiyecek ve içecek üretimi ve satışı, 50 kişi idari, eğitim ve din, 41 kişi alet-edevat imalatı, 11 kişi temizlik ve hizmet işleri, 4 kişi inşaat, 2 kişi güvenlik, 1 kişi taşımacılık ve bunun dışında daha önce belirttiğimiz üzere meslek olarak kayda geçen ve işi olmayanlar grubunda ise 12 kişi mevcuttur.

Grafik 1: Hacıköy Kazâsında İcra edilen Meslek Dalları

Defterde yer alan bu bilgiler doğrultusunda adı geçen yerleşim yerinde önemli ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılıktır. Diğer önemli bir ekonomik faaliyet dokumacılık olmuştur.¹⁹

18 Bazı meslekler ile ilgili açıklamalara dipnotlarda yer verilmiştir.

19 Dokumacılık Amasya'da uzun süre etkili olan en önemli ekonomik faaliyetlerden biridir. Nitekim Amasya'nın da içinde bulunduğu Doğu'nun işlek ticaret yollarında, kervanların taşıdığı başlıca meta

Tablo 9: Hacıköy Kazâsında Yer Alan Meslek Gruplarının Sınıflandırılması ve Dağılımları

Sıra No	Meslek Grupları	Meslek Adı
1	İdari, eğitim ve din ile ilgili meslekler	1- Muhtar-ı Evvel 2- Muhtar-ı Sâni 3- Muallim-i Sıbyan 4- Monla (Molla) 5- Müderris 6- Talebe 7- Talebe Monla 8- Hafız 9- Kâtip 10- İmam 11- Hatip 12- Müezzîn 13- Dervîş
2	Yiyecek içecek üretim ve satışı ile ilgili meslekler	1- Değirmenci 2- Etmekçi (Ekmekçi) 3- Helvacı 4- Kahveci 5- Leblebici 6- Leblebici Halifesi 7- Tuzcu 8- Duhancı 9- Şıracı
3	Alet-Edevat imal edenler ile ilgili meslekler	1- Bıçakçı 2- Nalbant 3- Nalbant Çırağı 4- Semerci 5- Semerci Çırağı 6- Serraç 7- Temürçi (Demirci)

dokuma sektörünün de hammaddesi olan ipektir. 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'da ipekli dokuma merkezleri olarak başta Bursa olmak üzere, İstanbul, Erzincan, Tokat, Amasya, Mardin, Konya, Bilecik gibi yerler öne çıkmıştır. Amasya'nın ipek üretim potansiyeli, bazı yabancı girişimcilerin de dikkatini çekmiş ve 19. yüzyıl ortalarında Almanlar, birtakım yatırımlar çerçevesinde Amasya'da kolonileşme eğilimi göstermişlerdir. Bkz. Hadi Belge, "İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744)." *Turkish Studies* 16: 3, 2021, s.251-266; Hadi Belge, Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879-1919). *History Studies* (13094688), 2018, 10(8).

4	Temizlik ve Hizmet işleri ile ilgili meslekler	1- Berber 2- Berber Çırağı 3- Kalaycı 4- Tellak 5- Hademe 6- Natır
5	Dokumacılık ile ilgili meslekler	1- Bezzaz 2- Çulha 3- Dikici 4- Keçeci 5- Muhtab 6- Terzi 7- Urgancı 8- Urgancı Çırağı 9- Hasırcı 10- Muhtab Çırağı
6	Ticaret ile ilgili meslekler	1- Çerçi 2- Eskici 3- Kiracı 4- Mumcu 5- Oduncu 6- Tarakçı 7- Bakkal 8- Attar 9- Satıcı
7	Beden gücüne dayalı meslekler	1- Hamal 2- Hizmetkâr 3- Irgad 4- Rençber
8	Tarım ve hayvancılık ile ilgili meslekler	1- Çiftçi 2- Bostancı 3- Çoban
9	İnşaat ile ilgili meslekler	1- Dülger 2- Kiremitçi
10	Taşımacılık ile ilgili meslekler	1- Katırcı
11	Güvenlik ile ilgili meslekler	1- Bekçi
12	İşi olmayanlar	1- Sa'il
		66

5.1. İdari, Eğitim ve Din İle İlgili Meslekler

Hacıköy'de Saray Mahallesi'nde bir muhtar-ı sâni, bir muhtar-ı evvel²⁰ ve kâtip²¹ bulunmaktadır. Ayrıca mahallede Cami-i Kebir'in imamı olmak üzere iki imam görev yapmaktadır.

Cemare Mahallesi'nde bir muhtar-ı evvel, bir muhtar-ı sâni bulunmaktadır. Eğitim alanında bir talebe vardır. Bunun dışında defterde geçen ifadeye göre mahallenin imamı dışında diğer mahalle imamından bahsedilmektedir.

Artukâbâd Mahallesi'nde bir muhtar-ı evvel ve bir muhtar-ı sâni bulunmaktadır. Eğitim ile ilgili de dört monla²², dört muallim-i sıbyan²³, iki talebe monla ile birlikte birer

20 Sözcükte seçilmiş manasına gelen muhtar kelimesi, terim olarak da mahalle veya köyün işlerini idare etmek için atanmış/seçilmiş idareci anlamına gelir. Muhtarlık sistemi ilk önce İstanbul'da uygulanmaya başlandı. İlk muhtarlar seçim yoluyla değil tayin edilerek iş başına getirildiler. Daha sonra İstanbul dışında Kastamonu sancağına tabi Taşköprü'de ayan olarak görev yapan Hacı Ömer adındaki kişinin vergi toplamada haksızlık ve halka kötü davranması nedeniyle ortadan kaldırılmasıyla yöreye tekrar bir ayan seçimini engelleyen Mustafa Ağa bunun yerine İstanbul'da uygulanan muhtarlık sistemini getirdi. Her mahallede halkın gözünde saygınlığı olan, deneyimli, namuslu ve maharetli kimselerden seçtiği iki kişiyi muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni olarak görevlendirdi. Bu uygulamalardan memnun kalınca muhtarlık teşkilatı ülkede yaygınlaştı. Bkz. Ali, Akyıldız., 'Muhtar', *TDVİA*, C.31, TDV yayınları, Ankara 2020, s.51-53.

21 Devlet kurumlarında çeşitli hizmetleri yerine getirilmesiyle vazifeli memur olarak ifade edilir. Sözlükte ise yazı işleriyle ilgilenen kişi, sekreter, yazıcı; bilge kişi ve muharrir anlamına gelir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, 'Kâtip', *TDVİA*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s.49-52. Osmanlı devletinde kâtip meslek grubunun varlığına dair ilk kaynaklar Orhan Bey dönemine kadar gider. Devlet kurumlarındaki bütün resmi yazışmalar bunların elinden geçtiği ve devletin her türlü sırrını bildikleri için kâtipliğe çok önem verilirdi. Bkz. Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, 'Kâtip', *TDVİA*, C.25, TDV yayınları, Ankara 2022., s.53-55.

22 Monla, munla ve mulla şeklinde de ifade edilen sözcüğün Arapça'da "efendi, sahip, amir" anlamındaki mevladan geldiği kabul edilmektedir. Arapça'da "efendimiz" manasındaki mevlananın değişimi sonucu ortaya çıktığı tahmin edilen ve daha eski bir kullanım olduğu düşünülen monla (munla) sözcüğündeki "n" harfi zaman içerisinde "l"ye dönüşmüştür. Osmanlının kuruluşundan önceki devirde molla adına bir ilmi unvan olarak yer verildiği ve Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin sufiliklerinden çok ilmi özelliklerine atfedilerek Molla-i Rum şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu unvan çoğunlukla müderrislikten sonraki mevleviyet rütbesi denilen dereceye yükselen büyük âlimlerle Süleymaniye müderrislerinden mansıp olarak önce 300 akçelik kadılık mesleğine akabinde 300 akçeden yukarı mevleviyete tayini yapılan birinci sınıf kadılarına verildi. İstanbul kadısına genellikle "İstanbul efendisi" tabiri kullanılmakla birlikte öteki vilayetlerin kadıları için örneğin "Edirne mollası" veya "Mısır mollası" tabiri kullanılırdı. Osmanlı tarihinde Molla Fenari, Molla Hüsrev, Molla Gürani ve İzzet Molla gibi unvanı atama ile birleşip devam edenler bayağı azdır. 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ilmiye sınıfında "zadegân" diye anılan ulema nesli türeyince "beşik uleması" diye ifade edilen bir grup ortaya çıkmış ve bunlara "molla bey" unvanı verilmesiyle birlikte ötekilerden ayrı sosyal bir sınıfa mensubu oldukları belirtilmek istenmiştir. Babası molla unvanına sahip olan çocukların bu sınıfa dâhil edilebilmesi için şeyhülislamın muvafakati şartı aranırken molla unvanı bulunmayan ilmiye mensubu vezirlerin ve memurların çocuklarına molla bey unvanının elde edilmesi padişahın iradesine bağlanmıştır. Osmanlı Devletinin son devirlerinden itibaren molla ifadesi sosyal açıdan değer kaybına uğramıştır. Bu nedenle medrese talebeleri isimleriyle değil molla diye çağırılmaya başlamıştır. Bkz. Hamid Algar, 'Molla', *TDVİA*, C.30, TDV yayınları, Ankara 2020, s.238-239.

23 Sıbyan mekteplerinde beş-on yaş aralığındaki çocuklara dini bilgiler vermek ve okuma yazmayı öğretmek amacı vardır. Sıbyan mektepleri neredeyse her mahallede birer tane bulunmasından dolayı

talebe, hafız ve diğer mahallelerde bulunmayan iki müderris²⁴ kayda geçmiştir. Ayrıca bir imam-ı evvel de yer almaktadır.

Hacı Yahya Mahallesi'nde bir muhtar-ı evvel, bir muhtar-ı sâni ve bir kâtip bulunmaktadır. Eğitim ile ilgili olarak da dört talebe, bir muallim-i sıbyan olup diğer mahallelerde olmayan iki de hatip mevcuttur. Ayrıca bir imam-ı evvel, imam-ı sâni bir de iki derviş yer almaktadır.

Bademli köyünde sadece köyün imamı ve bir muallim-i sıbyan yer almaktadır. Balıklı köyünde ise hiç bulunmamaktadır. Kutluca köyünde iki monla ve köyün muhtarından bahsedilmektedir. Balıklı'ya tâbi köyünde idari, eğitim ve din ile ilgili bir meslek grubundan sadece muhtar yer almamaktadır. Aralı köyünde sadece muhtar mevcuttur. Çebni köyünde bir muhtar-ı evvel, bir muhtar-ı sâni ve köyün imamı bulunmaktadır.

5.2. Yiyecek İçecek Üretim ve Satışı İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde yedi leblebici, altı değirmenci birer ekmekçi, leblebici halifesi ve kahveci bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde sadece kahveci yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde beş leblebici, dört değirmenci, üç kahveci, birer tuzcu ve duhancı²⁵ mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde beş değirmenci, üç helvacı ve leblebici, birer kahveci, duhancı, tuzcu ve şıracı²⁶ bulunmaktadır.

Bademli köyünde bir değirmenci, balıklı köyünde ise herhangi bir yiyecek içecek üretim ve satışı ile ilgili meslek bulunmamaktadır. Kutluca köyünde iki değirmenci, Balıklı'ya tâbi, Aralı ve Çebni köyünde bu meslek grubundan hiçbir meslek yer almamaktadır.

halk arasında mahalle mektebi olarak da anılmıştır. Bu okullarda görev yapan öğretmenlere de muallim-i sıbyan veya sıbyan mektebi muallimi denilmiştir. Tanzimat dönemi öncesinde sıbyan okullarının muallimleri çoğunlukla cami hocalarıdır. Bkz. Songül Keçeci Kurt, *'Tanzimat'tan Sonra Kızların İlmî ve Ahlakî Eğitimi'*, Eğiten Kitap Yayıncılık, Ankara 2018, s.9-83.

- 24 Sözlük anlamı “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek” olarak ifade edilir. Ders kelimesinin kökü olan “tef ‘il” kalıbından türeyen müderris, medrese kültürünün ortaya çıktığı 10. yüzyıldan itibaren görülmekle beraber 11. yüzyılda Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Nizâmiye medreselerini inşa etmesinden sonra burada ders veren en yüksek dereceli ilim insanı için kullanılmaya başlanarak resmî bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlılar'da Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadılık ve müftülükle beraber meydana gelen üç esas görevden biri olan müderrislik medreselerde çeşitli dersler veren hocaları tanımlamak için kullanılmıştır. Medrese düzenin sona ermesinden itibaren de yüksek dereceli okullarda vazifeli olan hocalar için bu unvan devam etmiştir. 19. yüzyılda faaliyete geçen batı tarzındaki eğitim kurumlarının hocaları da müderris unvanıyla anılmıştır. Müderrislerin vazifelerini aslî ve geçici olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Aslî vazifesi medresede ders vermek ve az sayıdaki talebeleriyle alakadar olmak ve onları ilme istekli hale getirmektir. Bunun yanı sıra medrese içinde güvenliğin ve çalışma ortamının sağlanması da onun görevleri arasında yer almaktadır. Bkz. Nebi Bozkurt, 'Müderris', *TDVİA*, C.31, TDV yayınları, Ankara 2020, s.465-467. Bozkurt, 2020: s.465-467; Mehmet İpşirli, 'Müderris', *TDVİA*, C.31, TDV yayınları, Ankara 2020, s.467-468.
- 25 Tütüncü. Bkz. Ahmet Doğan, 2005. *'Osmanlıca Türkçe Sözlük'*, 3.baskı, Akçağ yayınları, Ankara 2005: s.132.
- 26 Şıra yapıp satan kimse (tdk.gov.tr).

5.3. Alet-Edevat İmal Edenler İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde iki nalbant²⁷, iki demirciyle birlikte birer serraç²⁸ ve nalbant çırağı bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde bir semerci²⁹ ve semerci çırağı yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde on üç demirci, iki bıçakçı ve birer nalbant, semerci, semerci çırağı mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde beş nalbant, beş demirci, dört semerci ve bir bıçakçı bulunmaktadır. Köylerde bu meslek grubundan herhangi bir meslek mevcut değildir.

5.4. Temizlik ve Hizmet İşleri İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde bir hademe ve bir natır bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde üç berber ve bir berber çırağı yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde bir berber, bir tellak ve bir kalaycı mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde sadece iki berber bulunmaktadır. Köylerde bu meslek grubundan herhangi bir meslek bulunmamaktadır.

5.5. Dokumacılık İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde on bir çulha³⁰, beş urgancı³¹, üç muytab³², ikişer dikimci, terzi ve keçeci³³ bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde dokuz çulha, altı urgancı, beş urgancı çırağı, dört terzi ve muytab, iki keçeci ve bir dikimci yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde on üç urgancı, on çulha, beş muytab ve keçeci, üç terzi ve bir dikimci yer almaktadır. Hacı Yahya Mahallesi'nde kırk sekiz muytab, kırk bir urgancı, altı dikimci ve terzi, beş urgancı çırağı ve çulha ile birlikte birer bezzaz³⁴ ve muytab çırağı mevcuttur. Aralı köyünde iki hasırcı mevcut olmakla beraber diğer köylerde bu meslek grubundan herhangi bir meslek yer almamaktadır.

5.6. Ticaret İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde altı oduncu, üç kiracı, bir tarakçı ve satıcı bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde sekiz oduncu, iki attar³⁵ ile beraber birer eskici ve tarakçı yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde on dokuz oduncu, dört eskici, iki kiracı ve birer çerçi, attar, bakkal mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde on dokuz oduncu, dört attar, üç kiracı ile birlikte bir mumcu ve eskici bulunmaktadır. Aralı köyünde bir kiracı mevcut olmakla beraber diğer köylerde bu meslek grubundan herhangi bir meslek yer almamaktadır.

5.7. Beden Gücüne Dayalı Meslekler

Saray Mahallesi'nde on üç ırgad, on iki hizmetkâr bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde otuz bir ırgad, dokuz hizmetkâr yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde yetmiş üç ırgad, on altı hizmetkâr ve bir hamal mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde yirmi

27 Hayvanların ayaklarına nal çakan kimse (tdk.gov.tr.).

28 Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse (tdk.gov.tr.).

29 Semer yapan veya satan kimse (tdk.gov.tr.).

30 El tezgâhında bez dokuyan kimse (tdk.gov.tr.).

31 Ketten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat olan urgan işi ile uğraşan kimse (tdk.gov.tr.).

32 Keçi kılından hayvan çulu, yem torbası vb. dokuyan kimse (tdk.gov.tr.).

33 Keçe yapan veya satan kimse (tdk.gov.tr.).

34 Bezci, kumaş satan, bezci, manifaturacı (Doğan, a.g.e. s.76).

35 Güzel kokular, iğne iplik vesaire satan; aktar (Doğan, a.g.e. s.47).

yedi ırgad, on beş hizmetkâr yer almaktadır.

Bademli köyünde iki ırgad ve bir hizmetkâr, Balıklı köyünde bir hizmetkâr, Kutluca köyünde bir hizmetkâr, Balıklı'ya tâbi yerleşim yerinde bu meslek grubundan sadece bir hizmetkâr mesleği mevcuttur. Aralı köyünde beş hizmetkâr, üç ırgad olmakla beraber Çebni köyünde elli iki ırgad ve birer rençber ve hizmetkâr bulunmaktadır.

5.8. Tarım ve Hayvancılık İle İlgili Meslekler

Saray Mahallesi'nde on sekiz çiftçi bulunmaktadır. Cemare Mahallesi'nde otuz dört çiftçi, yedi çoban ve bir bostancı yer almaktadır. Artukâbâd Mahallesi'nde elli dört çiftçi ve on altı çoban mevcuttur. Hacı Yahya Mahallesi'nde altmış yedi çiftçi ve dört çoban bulunmaktadır.

Bademli köyünde otuz çiftçi ve yedi çoban, Balıklı köyünde dört çiftçi, Kutluca köyünde otuz çiftçi ve üç çoban, Balıklı'ya tâbi yerde yine on sekiz çiftçi ve üç çoban, Aralı köyünde altmış çiftçi ve iki çoban ile beraber Çebni köyünde ise otuz üç çiftçi ve üç çoban bulunmaktadır.

5.9- İnşaat İle İlgili Meslekler

Saray ve Cemare Mahallesi'nde bir kiremitçi, Artukâbâd ve Hacı Yahya Mahallesi'nde de birer dülger bulunmaktadır. Köylerde bu meslek grubundan herhangi bir meslek bulunmamaktadır.

5.10- Taşımacılık İle İlgili Meslekler

Bu meslek grubunda yer alan meslek grubu olarak katırcı sadece Artukâbâd Mahallesi'nde bulunmaktadır.

5.11- Güvenlik İle İlgili Meslekler

Bu meslek grubunda mahallelerde mevcut olmamakla birlikte sadece iki köyde birer tane bekçi yer almaktadır. Bunlar Bademli ve Balıklı köyleridir.

5.12- İşi Olmayanlar

Saray Mahallesi'nde bulunmayan Cemare Mahallesi'nde bir sa'il, Artukâbâd Mahallesi'nde altı, Hacı Yahya Mahallesi'nde ise beş sa'il kayda geçmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Anadolu'daki en eski yerleşim yerlerinden biri olan Gümüşhacıköy tarihte Gümüş ve Hacıköy beldelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Coğrafi olarak tarıma uygun bir ovada ve suya yakın yerde kurulmuştur. Hacıköy İslami fetihlerden önce üç yüzyıl boyunca Kemari adıyla anılmıştır. Daha sonra bazı değişikliklere uğrayarak Cemare, H. 896 (M. 1490-1491) yılında buraya Hacı Nazır Köyü ancak sonrasında nazır kelimesi çıkarılıp Hacıköy denilmiştir.

Bu çalışmada 1845-1846 yılı Hacıköy kazâsına ait nüfus defterinde yaşayan Müslüman ahalinin icra ettikleri meslekler incelenmeye çalışılmıştır. Bu defterde kayda geçen 4 mahalle ve 6 köyün hane ve nüfus sayısı ile birlikte kişilerin meslekleri de kayda geçmiştir. Hacıköy kazâsında toplam hane sayısı 669, erkek nüfus sayısı 1735 olup kazâda herhangi bir mesleği icra eden bireylerin sayısı 1113'tür. Bu da kazâda yaşayan

erkelerin yaklaşık %64'ünün bir meslek sahibi olduğunu göstermektedir. Ayrıca 66 meslek çeşitliliği yanı sıra meslekleri gruplara ayırdığımızda ise 12 çeşit sınıflandırma karşımıza çıkmaktadır. Meslek grupları arasında en çok icra edilen meslekler tarım ve hayvancılık ile ilgili mesleklerdir. Bu da bize 19. yüzyıl Osmanlı topraklarında tarım ve hayvancılığın hala en yaygın ekonomik faaliyet olduğunu göstermektedir. Hacıköy kazâsı da tipik bir tarım toplumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kazâda beden gücüne dayanan meslekler ile dokumacılık da gelişmiştir.

Tanzimat Dönemi reformlarının Hacıköy'de uygulanarak muhtarlık teşkilatının kurulduğu, bazı şahısların muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilik görevlerini yürüttüğü bunun yanı sıra meslek erbabı oldukları da görülmektedir.

Bununla birlikte daha önce nüfus defterleri ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Hacıköy kazâsında meslek çeşitliliğinin fazla olduğu, en çok icra edilen mesleklerin de her yerde aynı olmadığı görülmektedir.

Tablo 10: Hacıköy ile Bazı Kazâlardaki Mesleklerin Durumu

Yer	Hane sayısı	Nüfus	Meslek sahibi olanların sayısı	Meslek çeşidi	En çok icra edilen üç meslek
Malatya	2375	6668	2085	116	Çulha, rençber,talebe
Şuhud/Mahalleler	340	818	285	28	Çiftçi,amele,berber
Şuhud/Köyler	629	1801	524	9	Çiftçi, muhtar-ı evvel, muhtar-ı sâni, amele
Çubuk	1886	5660	1603	10	Çiftçi, ırgad, çoban
İnegöl	2366	6079	143	61	Berber, çoban, gulam
Hacıköy	669	1735	1127	66	Çiftçi, ırgad, muhtab

Tablo 10'daki örneklerde görüldüğü gibi, 1842 yılı nüfus defterinde 1886 haneli, 5660 nüfuslu Çubuk kazâsında, 1603 kişi meslek sahibidir, 10 adet meslek çeşidi tespit edilmiştir. Kazâda 1.213 kişinin çiftçi, 182 kişinin ırgad, 96 kişinin çoban, 70 kişinin hizmetkâr, 23 kişinin kömürcü, 7 kişinin demirci (temürçi), 5 kişinin bekçi, 3 kişinin bostancı ve 2'şer kişinin deveci ve berberlik yaptığı görülmektedir.³⁶ 2641 numaralı Malatya kazâsı merkez müslim nüfus defterine göre 2373 hane ve 6668 nüfuslu bu yerleşim yerinde 2085 kişi bir mesleğe sahip olup 116 meslek türü mevcuttur. Bu meslekler arasında en çok 306 kişiyle çulha, 260 kişiyle rençber ve 208 kişiyle talebe ilk üç sırada yer almaktadır.³⁷ Bunun yanı sıra 1716 numaralı Şuhud kazâsı müslim defterinde de mahallelerde 340 hanelik 818 nüfus içerisinde herhangi bir mesleğe sahip olan 285 kişidir ve 28 farklı meslek bulunmaktadır. En çok icra edilen meslek 90 kişiyle çiftçi, 72 kişiyle amele ve 19 kişiyle berber yer almaktadır. Köylerinde 629 hane, 1801 nüfus içerisinde herhangi bir mesleği icra eden 524 kişi ve 9 farklı meslek türü vardır. Bu meslekler arasında sırayla 363 kişiyle çiftçi, 56 kişiyle muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni, 37 kişiyle de amele gelmektedir.³⁸ Ayrıca 01444

36 Hüseyin Çınar, İsmail Kıvrım, *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Çubuk Belediyesi Yayınları, 2016.

37 Nurullah, BALKI, *2641 Numaralı Malatya Kazası Merkez Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi (H-1261/M-1845)*' Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir 2022., s.13-56.

38 Saffet, Büyükbaş., *1716 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1837-1838'de Şuhud Kazası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2021, s.13-47.

numaralı İnegöl müslim nüfus defterine göre mahalle ve köylerde toplam 2366 hane ve 6079 kişilik nüfusta herhangi bir mesleğe sahip olanlardan kayda geçen sadece 143 kişidir. Meslek türü olarak 61 tane mevcuttur. Bu mesleklerden en fazla 22 kişiyle berber akabinde 12 kişiyle çoban ve 9 kişiyle gulam yer almaktadır.³⁹ 1845-1846 yılı Hacıköy kazâsı müslim defterine bakıldığında 669 hanede 1735 nüfuslu yerde tespit edilebilen meslek sahibi kişi sayısı 1127, meslek çeşidi 66'dır.

Daha sonraki yıllarda tutulan Sivas Vilayetine ait salnamelerde Amasya Sancağı'na bağlı Gümüş ve Hacıköy'ün birleşmesiyle oluşan Gümüşhacıköy kazâsında icra edilen mesleklere dair bazı ip uçları bulunmaktadır. 1871-1872 yıllarına ait salnamelerde burada sanayi ürünlerinden iyi hamam takımları ve eğer üzengisi malzemeleri yapıldığı, arazi mahsullerinden ise tahıl ve sebze üretimi gerçekleştirildiği görülmektedir. 1875, 1881, 1883 tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinde, bölgede ayrıca buğday, arpa, karık, tahıl, nohut, mercimek, hububat, kendir ve tütün yetiştirildiği, sanayi ürünlerinden çorap, çuval, kendir ipi, nal, üzengi, Halep taklidi ip, alaca dokuma, aba, havlu, hamam takımı, el havlusu, yastık örtüsü ve benzeri malzemeler yapıldığı tespit edilmiştir.⁴⁰ Bu durum 1845-1846 yılı nüfus defterinde olduğu gibi tarıma ve dokumacılığa dayalı mesleklerin sonraki yıllarda da yapılan üretim faaliyetlerine bakılarak devam ettiğini düşündürmektedir.

Ayrıca bölgede önemli bir ekonomik faaliyet olan madencilik de gelişmiştir. Gümüş-Hacıköy madenleri Anadolu'da etkinlik gösteren en eski maden yataklarından biridir. Amasya sancağına tabi Gümüşhacıköy ve ona bağlı Bakırçayı madeninin Osmanlı ülkesinde yer alan mühim gümüş ve kurşun rezervine sahip bir bölge olduğu bilinmektedir.⁴¹ Sivas Vilayet salnamelerinde de Gümüş Kazâsında gümüş madeni olup o dönemde otuz altı mağarada iki yüz seksen kadar asker işçi çalıştırmakta ve dört tane izabe fırını ile bir kal fırını işletildiği belirtilmektedir.⁴² 1845-1846 tarihli müslim nüfus defterine göre Hacıköy'de madencilğe bağlı bir meslek olarak demirciliğin icra edildiği düşünülebilir.

Sonuç olarak mesleklerin gelişmesinde etkili olan faktörler genel itibariyle coğrafi konum, iklim, ulaşım, kaynaklar, ihtiyaçlardır. Hacıköy kazâsı, nüfusuna göre meslek çeşitliliği bakımından önemli bir zenginliğe sahiptir. Genel olarak tarım toplumu özelliğine sahip tipik bir Osmanlı kazâsıdır.

39 Hatice, Uzer, *01444 Numaralı İnegöl Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa 2019.

40 Tuzcu-Tuzcu, *a.g.e.*, s.13 ve devamı.

41 Songül Keçeci Kurt, Gürkan Cevger, XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gümüşhacıköy Madenlerinin Durumu, *Asead C. 6* S.10,2019, s.220-238

42 Tuzcu-Tuzcu *a.g.e.*, s.13 ve devamı.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 2198 Numaralı Sivas Eyaleti, Amasya Sancağı, Hacıköy Kazâsı Müslim Nüfus Defteri. (BOA, NFS.D., 2198)

Diğer Kaynaklar

Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, “*Amasya Tarihi*”, B.M.M Kütüphanesi, Cilt 1, İstanbul 1936.

Afyoncu, Erhan Ahışhalı, Recep,. . ‘*Kâtip*’, *TDVİA*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s.53-55.

Akbayar, Nuri, ‘*Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*’, İletişim Yayınları, C.5, İstanbul 1985, s.1238-1246.

Akyıldız, Ali, ‘*Muhtar*’, *TDVİA*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s.51-53.

Algar, Hamid, ‘*Molla*’, *TDVİA*, C.30, TDV Yayınları, Ankara 2020, s.238-239.

Balkı, Nurullah, ‘*2641 Numaralı Malatya Kazası Merkez Müslim Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi (H-1261/M-1845)*’ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir 2022.

Belge, Hadi “‘İsveçli Gezgin Jean Otter’in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744).” *Turkish Studies* 16(3), 2021, s.251-266.

Belge, Hadi. Alman Kolonyal Politikaları ve Protestan Misyonerliği İçin Bir Örnek: Amasya Atabey Çiftliği (1879-1919). *History Studies* (13094688), 2018, 10(8).

Bozkurt, Nebi, ‘*Nüfus*’, *TDVİA*, C.33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.293-294.

Bozkurt, Nebi, ‘*Müderriş*’, *TDVİA*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s.465-467.

Büyükbaş, Saffet, ‘*1716 Numaralı Müslim Nüfus Defterine Göre 1837-1838’de Şuhud Kazası*’ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar 2021.

Doğan, Ahmet, ‘*Osmanlıca Türkçe Sözlük*’, 3.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Evliya Çelebi, ‘*Seyahatname*’, C. 1-2, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Ankara 2013.

Göyünç, Nejat, ‘*Hane*’, *TDVİA*, C.15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s.552-553.

İpşirli, Mehmet, ‘*Müderriş*’, *TDVİA*, C.31, TDV Yayınları, Ankara 2020, s.467-468.

Keçeci Kurt, Songül, *Tanzimat’tan Sonra Kızların İlmî Ve Ahlakî Eğitimi*, Eğitim Kitap Yayıncılık, Ankara 2018.

Keçeci Kurt Songül, Cevger Gürkan, XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gümüşhacıköy Madenlerinin Durumu, *Asead* C. 6 S. 10, 2019, s.220-238

Karal, Enver Ziya, ‘*Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*’, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1995.

Karpat, K.H, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. B.Tırnakçı), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.

Koç, Yunus, 'Nüfus', *TDVİA*, C.33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.294-299.

Küçük, Cevdet, 'Cerîde Nezâreti', *TDVİA*, C.7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s.409-410.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, 'Şehir', *TDVİA*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.441-446.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, 'Kâtip', *TDVİA*, C.25, TDV Yayınları, Ankara 2022, s.49-52.

Öz, Mehmet, 'Tahrir', *TDVİA*, C.39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, S.425-429.

Özel, Oktay «Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri.» *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. 2001: 33-50.

Şahin, İlhan - Emecen, Feridun "Amasya", *TDVİA*, C.3, TDV Yayınları, İstanbul 1991. s.1-4.

Tdk, <https://sozluk.gov.tr/> , 28.07.2022.

Tuzcu, Ali-Tuzcu Kemal, *Seyahatnamelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Uzer, Hatice, *01444 Numaralı İnegöl Müslim Nüfus Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı, Bursa 2019.

Uyanık, Ercan, Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) Yönetim Yapısı, *Türk İdare Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Eskişehir 2013, s.107-115.

Master's Degree
Haçadur NERSESOĞLUIstanbul University, Atatürk's
Principles and Revolution History
Institute, Master's Degree.
hacadurnersesoglu@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0193-1873>

Eser Geçmişi / Article Past: 16/08/2022 19/09/2022

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1163063>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

The Montreux Straits Convention and its Reflections in the Armenian Press

Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Ermeni Basınındaki Yansımaları

Abstract

In the 18th century, due to their strategic importance, the Istanbul and Dardanelles Straits have been regions that many states wanted to dominate. The fact that Russia was a great power in the Black Sea in the 19th century began to threaten the Ottoman Empire and the European States. This process, called the Straits Problem, continued until the Treaty of Lausanne.

With the Treaty of Lausanne, it was decided that the passage through the Straits would be free, that both sides of the straits would be demilitarized and the passage of the straits would be managed by an international commission. However, Turkey, worried about the activities that Italy might carry out in the Eastern Mediterranean and the Balkans, took action to abolish the provision of demilitarization of the straits in the Treaty of Lausanne and brought this issue to the agenda for the first time at the London Disarmament Conference held in May 1933. During this time, Italy's attack on Abyssinia and Germany's placement of troops in the Rhine region in violation of the Versailles Treaty led Turkey to give a note to the countries participating in the Lausanne Conference on April 11, 1936. Subsequently, negotiations began in Montreux, Switzerland, and the Montreux Straits Convention was signed on 20 July 1936. With the said contract, Turkey gained full control over the Straits and guaranteed the free passage of civilian ships in peacetime. In addition, Turkey gained the right to control and regulate the passage of warships in the Istanbul and Dardanelles Straits. Thus, future problems have been prevented. With the Russian attack on Ukraine on February 24, 2022, a difficult process began in this region extending to the Black Sea coast. Russia's move brought the situation of the straits, namely the 1936 Montreux Convention, to the fore.

ATIF: NERSESOĞLU Haçadur, "Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Ermeni Basınındaki Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (846-858)

CITE: NERSESOĞLU Haçadur, "The Montreux Straits Convention and its Reflections in the Armenian Press", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (846-858)

Screenedturnitin

The study aims to convey the Montreux Straits Convention's importance and the Armenian press's attitude at the time the contract was signed. Armenian newspapers and magazines published in Turkey and abroad will be included in the study. Columns and news written in these newspapers will be examined. The examined newspapers are Gomunist, Alik, Bolshevikyan Troşov, Jamanak, and Arevelk. Newspapers Issues between 19 July – 24 July 1936 were examined. In general, different topics have been on the agenda since this date.

Keywords: Dardanelles Strait, Bosphorus, Black Sea, Montreux Straits Convention, Armenian Press.

Öz

Stratejik önemi nedeniyle İstanbul ve Çanakkale Boğazları, tarih boyunca birçok devletin egemenliği altına almak istediği bölgeler olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılda Rusya'nın Karadeniz'de büyük bir güç olması hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı Devletler için tehdit olmaya başlamıştır. Boğazlar Sorunu olarak adlandırılan bu süreç Lozan Antlaşmasına kadar devam etmiştir.

Lozan Antlaşmasıyla Boğazlardan geçişin serbest olduğu, boğazların iki yakasının askerden arındırılacağı ve boğazların geçişinin uluslararası bir komisyon tarafından idare edileceği kararı alınmıştır. Ancak İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Balkanlarda yürütebileceği faaliyetlerden kaygı duyan Türkiye, Lozan Antlaşması'nda boğazların askerden arındırılması hükmünün kaldırılması için harekete geçmiş ve bu konuyu ilk olarak 1933 Mayıs'ında düzenlenen Londra Silahsızlandırma Konferansı'nda gündeme getirmiştir. Bu süre zarfında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Almanya'nın Versailles [Versay] Antlaşması'na aykırı hareket ederek Ren bölgesine asker yerleştirmesi, Türkiye'nin Lozan Konferansı'na katılan ülkelere 11 Nisan 1936 tarihinde nota vermesine yol açmıştır.

Yaşanan olayların ardından İsviçre'nin Montreux şehrinde görüşmeler başlamış ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Söz konusu sözleşme ile Türkiye Boğazlar üzerinde tam kontrol hakkını elde etmiş ve barış zamanı sivil gemilerin serbest geçişi garanti altına alınmıştır. Ayrıca Türkiye İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında kontrol ile savaş gemilerinin geçişini düzenleme hakkını kazanmıştır. Böylece gelecekte yaşanabilecek problemlerin önüne geçilmiştir. Nitekim, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla Karadeniz kıyılarına uzanan bu bölgede zorlu bir süreç başlamıştır. Rusya'nın hamlesi boğazların durumunu yani 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni tekrar gündeme getirmiştir.

Çalışmanın amacı Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin önemini ve sözleşmenin imzalandığı dönemde Ermeni basın organlarının tutumunu aktarmaktır. Çalışmada Türkiye ve yurt dışında yayımlanan Ermenice gazete ve dergilere yer verilecektir. Söz konusu gazetelerde kaleme alınan köşe yazıları ve haberler incelenecektir. İncelenen gazeteler Gomunist, Alik, Bolşevikyan Troşov, Jamanak ve Arevelk'tir. Gazeteler 19 Temmuz – 24 Temmuz 1936 tarihleri arasındaki sayılar incelenmiştir. Genel olarak bu tarihten itibaren gündemi farklı konular oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı, Karadeniz, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Ermeni Basını.

Extended Abstract

After the success of the National Struggle, it was time for conversations for peace. Various issues were resolved in favor of Turkey at the Lausanne Conference, but full independence was not achieved regarding the Straits. So much so that non-military ships and planes will be able to pass through the straits in peacetime. To demilitarize both sides of the straits and to ensure the passage, it was decided to establish an international board with a Turkish chairman and to maintain these arrangements under the guarantee of the League of Nations. Shortly after the Treaty of Lausanne signing, Italy and Germany started to follow an expansionist policy. This situation has begun to threaten the security of the Eastern Mediterranean and the Balkans.

During this time, Italy attacked Abyssinia, and Germany, in violation of the Versailles Treaty, placed soldiers in the Rhine Region. To prevent this danger, Turkey sent a note to the countries participating in the Lausanne Conference on April 11, 1936. As a result, the Montreux Straits Convention was signed on 20 July 1936. While Turkey gained the right to full control over the Straits with the contract, it gained the right to regulate the passage of warships with control in the Istanbul and Dardanelles Straits. In addition, the free passage The Montreux Straits Convention consists of twenty-nine articles. There are also four additional articles and a protocol. The Convention entered into force on 9 November 1936, upon the completion of the submission of the ratification documents of at least six states, including Turkey, to the French government in Paris. It is seen that the Armenian press organs Horizon [Horizon], Gomunist [Gomunist], Alik [Wave], and Bolshevikyan Troşov [With Bolshevik Flag], which were published abroad at the time the Montreux Straits Convention was signed, were interested in the subject.

Gomunist newspaper underlined that Turkey was left under difficult conditions in the Lausanne Peace Treaty. Commenting on the warmongering of Italy and Germany, the newspaper reported that, unlike these countries, Turkey is trying to solve the problems through peaceful means. Alik newspaper described Turkey as the absolute ruler of the Straits as of today and saw it as an important element in Europe's politics. Bolshevikyan Troşov newspaper reported that the straits are the only sea route that leads from other seas to the Black Sea. He reminded us that the 58 km Dardanelles Strait and the 28,50 km Bosphorus Strait have attracted the attention of many states throughout history and wanted to take them under their rule. Horizon newspaper published in Bulgaria reported that diplomatic circles were satisfied with the signing of the Montreux Straits Convention and that this agreement was a great success for Turkey.

When the Armenian press organs published within the borders of Turkey are examined, it is noticed that the developments after the Montreux Straits Convention are conveyed to the readers in more detail. In addition, it is seen that the newspapers in question include many images. So much so that the Jamanak [Time] newspaper, in its issue of 21 July 1936, following the Montreux Straits Convention, featured a drawing in which Mustafa Kemal Atatürk engraved the word «Peace» in capital letters, with a hammer and a dagger, on the world's solution to the problem of the straits that he had resolved by peaceful means. Arevelk [East] newspaper, on the other hand, included pictures of Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, and Tefvik Rüştü Aras and made commendable comments under the pictures.

The newspaper stated that Mustafa Kemal Atatürk achieved great conquests in the domestic and foreign life of the country with his high advice.

Introduction

During the war of 1769-1774, Russia took important steps in the policy of “going south” and became stronger with the Treaty of Küçük Kaynarca signed at the end of the war. Since this date, the political attitude of the Russians has posed a threat to both the Ottoman Empire and the European States.¹

The concept of the Straits Problem, which has been used since this date, continued as a problem that threatened the security of the Ottoman Empire and caused conflicts among European countries. The problems related to the Straits have been the beginning of a difficult process for the Ottoman Empire since this date. Especially in the period from the First World War to the Lausanne Peace Treaty, the crises related to the straits reached serious dimensions.²

In the Treaty of Sèvres, which included heavy items for the Ottoman Empire, it was decided to establish a commission that could allow warships to pass through the straits during the war and control the straits. As can be seen, the security of the Ottoman Empire and its right to control was in danger.³

After the success of the National Struggle, it was time for the Lausanne Peace Conference. Various issues were resolved in favor of Turkey at the conference, but full independence was not achieved regarding the Straits. So much so that non-military ships and planes will be able to pass through the straits in peacetime. To demilitarize both sides of the straits and to ensure the passage, it was decided to establish an international board with a Turkish chairman and to maintain these arrangements under the assurance of the League of Nations.⁴

The Process Leading to the Montreux Straits Convention

During the war of 1769-1774, Russia took important steps in the policy of “going south” and became stronger with the Treaty of Küçük Kaynarca signed at the end of the war. Since this date, the political attitude of the Russians has posed a threat to both the Ottoman Empire and the European States.⁵

1 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, Filiz Publishing, İstanbul, 1995, p.182 – 184.

2 Rona Aybay, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar”, *D.E.U. Journal of the Faculty of Law, Prof. Dr. A Gift to Durmuş Tezcan, Vol.21, Sspecial Issue.*, İzmir, 2019, p. 2730-2731.

3 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Vol. I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, TTK Publishing, Ankara, 1953, p. 544 – 546.

4 *Düstur Üçüncü Tertip, Vol.: 5*, Necmi İstikbal Printing House, İstanbul, 1931, p. 131 – 134.

5 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789- 1994)*, Filiz Publishing, İstanbul, 1995, p.182 – 184.

The concept of the Straits Problem, which has been used since this date, continued as a problem that threatened the security of the Ottoman Empire and caused conflicts among European countries. The problems related to the Straits have been the beginning of a difficult process for the Ottoman Empire since this date. Especially in the period from the First World War to the Lausanne Peace Treaty, the crises related to the straits reached serious dimensions.⁶

In the Treaty of Sèvres, which included difficult articles for the Ottoman Empire, it was decided to establish a commission that could allow warships to pass through the straits during the war and control the straits. As can be seen, the security of the Ottoman Empire and its right to control was in danger.⁷

After the success of the National Struggle, it was time for the Lausanne Peace Conference. Various issues were resolved in favor of Turkey at the conference, but full independence was not achieved regarding the Straits. So much so that non-military ships and planes will be able to pass through the straits in peacetime. To demilitarize both sides of the straits and to ensure the passage, it was decided to establish an international board with a Turkish chairman and to maintain these arrangements under the assurance of the League of Nations.⁸

The Process Leading to the Montreux Straits Convention

At the beginning of the 1930s, Italy and Germany started to follow an expansionist policy. Turkey was afraid of Italy's aims in the Eastern Mediterranean and the Balkans and was concerned about the vulnerability of the Straits. For this reason, Turkey attempted to abolish the demilitarization provisions of the Straits and brought this issue to the agenda at the London Disarmament Conference held in May 1933. However, no results were obtained in this regard.⁹

During this time, Italy attacked Abyssinia and started arming the Dodecanese. In violation of the Versailles Treaty, Germany placed soldiers in the Rhine Region. To prevent this danger, Turkey sent a note to the countries participating in the Lausanne Conference on April 11, 1936. As a result, negotiations began in Montreux, Switzerland, in June 1936.¹⁰

Content of the Montreux Straits Convention

With the Montreux Straits Convention, Turkey regained its sovereign rights in the Straits. As in Lausanne, the freedom of passage through the Straits has been accepted, regardless of trade or warships. (Article. 1). Although the contract is valid for twenty years, it is stated that the freedom of departure and arrival is indefinite. (Article 28). In the first

-
- 6 Rona Aybay, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar", *D.E.U. Journal of the Faculty of Law, Prof. Dr. A Gift to Durmuş Tezcan, Vol.21, Special Issue.*, İzmir, 2019, p. 2730-2731.
- 7 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Vol. I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, TTK Publishing, Ankara, 1953, p. 544 – 546.
- 8 *Düstur Üçüncü Tertip, Vol.: 5*, Necmi İstikbal Printing House, İstanbul, 1931, p. 131 – 134.
- 9 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Publishing, İstanbul, 2014, p.308 – 309.
- 10 Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", *D.E.U. Journal of the Faculty of Law*, Issue: 2, İzmir, 2013, p. 157.

part, the transit regime of merchant ships is regulated (Article 2-7).

Accordingly, in peacetime, merchant ships will be able to pass freely through the Straits day and night, regardless of their flag and cargo. In the second part, the transition regime of warships in peace and war is arranged to vary according to the states that have coasted in the Black Sea and those that do not. Accordingly, in peacetime, light surface ships, small warships, and auxiliary ships will be able to pass freely through the Straits, regardless of their flag, without any pictures or loadings attached to them. However, they must enter the Straits during the day and by the stipulated conditions. The Convention also regulates the passage of air vehicles over the Straits (Article 8–23). The powers of the international commission established in Lausanne were transferred to the Turkish government (Article 24). Although the term of the Convention is twenty years (Article 28), it remains in force as it has not been terminated by any signatory state so far.¹¹

However, the fact that merchant ships pass day and night without being subjected to any procedures other than health inspections, and that it is optional to take pilots and tugboats has left Istanbul in the face of great dangers. For this reason, the Republic of Turkey has prepared a regulation on maritime traffic order in the Straits and Marmara, and it was put into effect on 1 July 1994.¹²

Montreux Straits Convention in the Armenian Press

Montreux Straits Convention in Armenian Press Organs Published Abroad

It is seen that the Armenian press organs Horizon [Horizon],¹³ Gomunist [Gomunist],¹⁴ Alik [Wave],¹⁵ and Bolshevikiyan Troşov [With Bolshevik Flag],¹⁶ which were published abroad at the time the Montreux Straits Convention was signed, were interested in the subject.

Horizon newspaper published in Bulgaria reported that diplomatic circles were satisfied with the signing of the Montreux Straits Convention and that this agreement was a great success for Turkey. Reminding the difficult situation of the Ottoman Empire with the entry of the German ships “Goben” and “Breslau” into the Black Sea, the newspaper commented that this would prevent the events that took place in 1914.¹⁷

11 S. w., p. 5 – 13.

12 “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük”, *T.C. Resmî Gazete*, 11 January 1994, p. 3.

13 Horizon newspaper started its publishing life in 1927 as a continuation of the Alik newspaper published in Thessaloniki. *Horizon*, 16 October 1927.

14 Gomunist newspaper is a political newspaper that started to be published in Baku in 1921. Karekin Levonyan, *Hayots Barperagan Mamuli Liyagadar Tsutsak Hay Lrakrutyan Iskisbits Minçev Mer Oreri, (1794 – 1934)*, Melkonyan Fondation Publishing, 1934, p. 57.

15 Terenik Melikian is the editor of Alik newspaper, which started its publication life in Tehran in 1931. Andranik Hovian, *Iranian Armenians*, Center for International Cultura, 2002, p. 75.

16 Bolshevikiyan Troşov, which started its publication life in 1932, is a daily newspaper. *Bolşevikiyan Troşov*, 12 December 1932, p. 1.

17 “Neğutsneru Hintiri Lutsvetsav [Straits Issue Solved]”, *Horizon*, 18 July 1936, p. 2.

Gomunist, published in Armenia, a part of the USSR, commented that the conference held in Montreux was held at the request of Turkey to re-negotiate the decisions taken in Lausanne regarding the straits and that the convention is of great importance in the international arena. The newspaper, which justifies Lithuania's stance on the security of the Black Sea, stated that the contract should serve the protection of the Black Sea and its coasts and prevent any danger. It was stated that with this agreement, the regime of the straits was put in order and that the dominance of the straits was given to Turkey, and Turkey had a great responsibility. Noting that countries bordering the Black Sea also bear great responsibility, the newspaper stated that the contract protects the interests and security of the states in question.

Gomunist newspaper underlined that Turkey was left under difficult conditions in the Lausanne Peace Treaty. Commenting on the warmongering of Italy and Germany, the newspaper reported that, unlike these countries, Turkey is trying to solve the problems through peaceful means. Referring to the articles of the Montreux Straits Convention, the newspaper stated that Stalin's position in the political and economic field had a positive effect.¹⁸

The newspaper Alik, published in Tehran, described Turkey as the absolute ruler of the Straits as of today and saw it as an important element in the politics of Europe. The newspaper also added that the French press was satisfied with this contract.¹⁹

Bolshevikyan Troşov newspaper, questioning why the representatives of the European and Asian big states attach importance to the straits in the small city of Montreux in Switzerland, attributed this to the fact that the straits are the only sea route that leads from other seas to the Black Sea. Covering the historical processes related to the Straits, the newspaper reminded us that the 58 km long Dardanelles Strait and the 28.50 km long Bosphorus Strait have attracted the attention of many states throughout history and they wanted to take them under their rule. He stated that during the First World War, military ships belonging to European states passed freely and this situation left the Ottoman Empire in a difficult situation. In addition, it was stated that Italy and Germany followed a warlike policy, that the straits were brought under control this time, and that similar difficulties in the First World War would not be experienced again. Stating that the articles of the Lausanne Peace Treaty regarding the Straits were a wrong decision for Turkey not to have soldiers and weapons, the newspaper informed its readers that a wrong decision was corrected with the Montreux Straits Convention.²⁰

Montreux Straits Convention in Armenian Press Organs Published in Turkey

When the Armenian press organs published within the borders of Turkey are examined, it is noticed that the developments after the Montreux Straits Convention are conveyed to the readers in more detail. In addition, it is seen that the newspapers in question include many images. So much so that, in its issue of 21 July 1936, Jamanak [Time]²¹ newspaper

18 "Neğutsneru Konferantsum [Straits Conference]", *Horizon*, 18 July 1936, p. 2.

19 "Montroyi Tasnakruryuni [Montreux Convention]", *Alik*, 23 July 1936, p. 2.

20 "Neğutsneru Masin [Related to the Straits]", *Bolşevikyan Troşov*, 25 July 1936, p. 3.

21 Jamanak is a daily Armenian political newspaper published in Istanbul. It was founded on 28 October 1908 by the brothers Sarkis and Misak Koçunyan. *Jamanak*, 28 October 1908, p. 1.

brought to the attention of its readers Mustafa Kemal Atatürk's peaceful resolution of the straits, with a drawing on the world where he carved the word "Peace" in capital letters with a hammer and a dagger. In the same issue, the newspaper included a picture of Mustafa Kemal taken in Anafartalar during the Dardanelles War and stated that the problem with the

In the same issue, the newspaper carried the signing process of the contract and the situation in the country in its columns. Noting that the ceremony started at eight o'clock in the evening, the newspaper reported that in another hall, besides the Turkish press, foreign press members were given a meal. It has been reported that the contract was signed with a golden pen brought from France, and the signing ceremony lasted for thirty-five minutes.

Noting that the people of Ankara decided to welcome İsmet İnönü, the newspaper commented that İsmet İnönü was the unique personality of the state who followed Atatürk's path continuously for thirteen years. In Istanbul, it was stated that houses and streets were decorated with flags, and young people gathered at the university and in Beyazıt Square. It was stated that the meeting started at two o'clock in the afternoon and that Cemil Bilsel and Enver Ziya would also give speeches. It was reported that a meeting would be held at Beyazıt Square at five o'clock, meetings would be held in all public houses in Istanbul, and speeches would be made at nine o'clock. The information that about a hundred students from the members of the National Turkish Students' Union will go to Çanakkale by the Bandırma ship at one o'clock has been shared with the readers.²²

Arevelk [East] newspaper²³, on the other hand, included pictures of Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, and Tevfik Rüştü Aras and made commendable comments under the pictures. The newspaper stated that Mustafa Kemal Atatürk achieved great conquests in the domestic and foreign life of the country with his high advice. The newspaper also stated that Tevfik Rüştü Aras's master diplomat always protected his country's rights in the best way possible. He stated that İsmet İnönü, on the other hand, worked for the interests of his country with his farsighted understanding of politics.²⁴

On the same page of the Arevelk newspaper, it was stated that Turkey achieved great success by following a peaceful path. The newspaper stated that Turkish administrators were waiting for the right time for this success and that they acted with a policy of peace and truth, unlike Germany and Italy, to achieve their goals. Reminding that at the Lausanne Conference, Turkey could not obtain the right of full dominance over the Straits, the newspaper stated that Turkey waited patiently, obtained this right with Montreux, and taught the world a great lesson. The newspaper stated that it owed this brilliant victory to Atatürk's leadership and stated that the Turkish nation could not find a word for happiness today.²⁵

22 "Neğutsneru Taşnakırı Yereg Kişerin Isdoragrivetsav [Straits Convention Yesterday Evening Signed]", *Jamanak*, 21 July 1936, p. 1 – 2.

23 Arevelk, which started its publication life on October 26, 1931 by Horen Camcıyan, is a daily published newspaper. *Arevelk*, 26 October 1931, p. 1.

24 "Turk Hanrabadutyunu Badmagan Medz Haçoğutyun Mı Tserk Perav [Republic of Turkey Achieved a Great Historical Victory]", *Arevelk*, 21 July 1936, p. 1.

25 "Turkiyo Paylun Haçoğutyunı [Turkey's Brilliant Victory]", *Arevelk*, 21 July 1936, p. 1.

In its issue dated July 22, 1936, the newspaper stated that soldiers entered the Dardanelles and Bosphorus Straits, the people greeted the army with displays of joy, everywhere was decorated with flags and lights, and the people celebrated with enthusiasm. Noting that the Armenians of Istanbul also experienced great joy, the newspaper reported that good wishes were made in the sermons in the churches.²⁶

In addition, he stated that the Istanbul Armenian Patriarch Mesrob I. Naroyan and the Head of the Turkish Armenian Board of Directors, Mr. Horasancıyan, sent congratulatory telegrams to Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü.²⁷

In its issue of 24 July 1936, the newspaper included the telegrams to which İsmet İnönü replied to these telegrams. Prime Minister İsmet İnönü replied to the telegram of the Turkish Armenian Patriarch: “Turkish Armenian Patriarch Mr. Mesrob Naroyan, I congratulate you on our great national victory.”²⁸

Prime Minister İsmet İnönü replied to Horasancıyan’s telegram as follows: “I congratulate you on our great national victory. Like Arevelk newspaper, Jamanak newspaper also stated that Turkish soldiers had begun to settle in the Dardanelles and Bosphorus Straits, and featured images on its first page.²⁹

Jamanak newspaper included the views of the Russian, German and French press on the Montreux Straits Convention in its issue of 23 July 1936. Noting that all newspapers published in Russia are interested in this issue, Jamanak gave place to the news of the Russian press organ “Izvestia”. The newspaper reported that the Montreux Straits Convention is important not only for the interests of Soviet Russia but also for the preservation of international peace.

Emphasizing that the first aim of Soviet Russia in foreign policy was to ensure security in the Black Sea, the newspaper stated that this problem was resolved with the agreement. He stated that his second aim was to solve the entry-exit problem of his ships. He stated that his third aim was that Britain’s support of this contract pleased Russia. The German media, on the other hand, stated that they claimed that the Dardanelles Strait was in the hands of France and Russia and that the contract was made not against Germany, but the warring states. The German press also claimed that France and Russia are using Turkey for their interests. Jamanak newspaper commented that after the attitude of the German press, Germany was reminding its activities during the First World War and that it is currently continuing the same policy and trying to reach the east from the Balkans. The newspaper conveyed the satisfaction of the French press due to this contract.³⁰

26 “Ereg Ampoğç Yergiri Donagan Or Mı Abretsav [Yesterday was a day like a holiday in the whole country it happened]”, *Arevelk*, 22 July 1936, p. 1.

27 “Surp Badriargı Yev Varçutyán Adenabedi Şınoravoragan Herakirner Uğğetsin Ereg Çermakin Paremağtutyunnerov [Saint Patriarch and Head of Delegation Delivered Telegrams With Sincere Wishes Yesterday]”, *Arevelk*, 22 July 1936, p. 2.

28 “Varçabed İsmet İnönüyi Herakiri Varçutyán [To the Telegram of the Prime Minister İsmet İnönü Answer]”, *Jamanak*, 24 July 1936, p. 3.

29 *Jamanak*, 22 July 1936, p. 1.

30 “Montroyi Horhrtajohoven Verç [After the Montreux Conference]”, *Jamanak*, 23 July 1936, p. 1 –2.

Conclusion

The Straits have attracted the attention of various states throughout history and these states wanted to dominate the straits. After the Ottoman Empire conquered Istanbul in 1453, the Black Sea became a Turkish lake. However, Russia's XVIII. While it's strengthening in the 19th century threatened the security of the Black Sea, it started to harm the interests of the Western States. This situation was the beginning of the "Straits Problem".

Until the Lausanne Peace Treaty, there were many events related to the Black Sea and the Straits. With the Treaty of Lausanne, the problems were partially resolved, but they were not permanent. Such that, since the 1930s, Italy and Germany's expansionist policy and the increase in the possibility of the Second World War proved that the decisions taken in Lausanne could not ensure the security of the Straits. Disturbed by the attitude of Germany and Italy, Turkey first brought this issue to the agenda at the London Disarmament Conference held in May 1933 but did not get any results. In this process, Italy attacked Abyssinia, and Germany, acting against the Treaty of Versailles, landed soldiers in the Rhine Region. This situation posed a threat to the Eastern Mediterranean and the Balkans.

Turkey sent a note to the states that signed the Treaty of Lausanne to take precautions. Turkey's request was accepted and the meeting was held in Montreux in June 1936. After the negotiations, the states, which found Turkey justified, transferred the right to manage, regulate and supervise the Straits to Turkey, the real manager of the Straits. Although the term of the contract is twenty years, it is still in force because the signatory states did not annul it.

Turkey's success in Montreux has made a big impact in the international arena. In addition, Turkey's peaceful attitude was praised by many media outlets. One of these press organs is the Armenian press. When the Armenian press organs are examined, II. They are aware that World War II is approaching and they have expressed in their columns that they are satisfied with the measures taken with the Montreux Straits Convention. In this process, they did not make any negative comments about Turkey. Turkey's peaceful path was praised by the Armenian media.

It is seen that Armenian media organs had a negative attitude towards Germany due to the activities of Germany during the First World War. In addition, it is understood that Italy and Germany abstained from expansionist activities. England's positive approach to the contract, as well as the satisfaction of Russia and France from the contract, attracted the attention of the Armenian press.

Since the Montreux Straits Convention is directly related to Turkey's agenda, it is seen that the news about the subject is more intense in the number of Armenian press organs published in Turkey. In addition, while there are many pictures on the subject in the Armenian media published in Turkey, there are no images in the newspapers published abroad. There are columns in the Armenian media published both abroad and in Turkey.

The news and opinions in the press organs of various countries took place in the Armenian media. Arevelk and Jamanak newspapers published in Turkey published the

articles on the contract in sections. Other news that was on the agenda of the Armenian media on the days when the contract was signed is the civil war in Spain, the activities of Italy and Germany, and the Olympics to be held in Berlin.

Bibliography

Periodical Publications

T.C. Resmî Gazete

Alik

Arevelk

Bolşevikyan Troşov

Gomunist

Horizon

Jamanak

Scientific Research Works

Hovian, Andranik: *Iranian Armenians*, Center for International Cultura, 2002.

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Publishing, İstanbul, 2014.

Aybay, Rona: “Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar”, *D.E.U. Journal of the Faculty of Law, Prof. Dr. A Gift to Durmuş Tezcan, Vol.: 21, Special Issue*, 2019, p. r. 2729 – 2742.

Doğru, Sami: “Türk Boğazları’nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *D.E.U. Journal of the Faculty of Law*, Issue: 2, İzmir, 2013, p. r. 123 – 169.

Düstur Üçüncü Tertip, Vol.: 5, Necmi İstikbal Printing House, İstanbul, 1931.

Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Vol I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, TTK Publishing, Ankara, 1953.

Levonyan, Karekin: *Hayots Barperagan Mamulı Liyagadar Tsutsak Hay Lrakrutyan Iskisbits Minçev Mer Oreri, (1794 – 1934)*, Melkonyan Fondation Publishing, 1934.

Republique de Turquie Ministere des Affaires Etrangeres Rapport Annuel Sur le Mouvement des Navires a Travers les Detroits Turcs 2014 78ème année [Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey Annual Report of Movement of Ships in the Turkish Straits 2014 78th Year], Ankara, 2015.

Uçarol, Rifat: *Siyasi Tarih (1789 - 1994)*, Filiz Publishing, İstanbul, 1995.

APPENDICES

ADDITIONAL 1:

Logos of Armenian Press Organs

Alik

Bolşevikyan Trosov

Gomunist

Horizon

Jamanak

Arevelk

ADDITIONAL: 2

Jamanak, 21 July 1936.

Arevelk, 21 July 1936.

Jamanak, 22 July 1936.

Jamanak, 23 July 1936.

Dr. Öğr. Üyesi

Abdullah BAYINDIR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6581-0894>Kilis 7 Aralık Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü.

abdullahbayindir@kilis.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 16/09/2022 25/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1176344>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti Ordusunda Henry-Martini Tüfekleri*

Harry Martiny Rifeles in the Army of the Ottoman Empire

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde askeri alanda yapılan ıslah çalışmaları neticesinde özellikle piyade sınıfı askerlerin eğitimine önem verildiğini görmekteyiz. Ordunun modernize edilmesi, dönemin şartlarında kaçınılmaz ve elzem bir durum olarak görülüyordu. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) bu konuda ciddi çabalar sarf ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda piyade askerlerin kullandığı silahlarda da değişikliğe gidilerek Amerika'dan çok sayıda tüfek alınmıştı. Devletin, bu tüfekler içerisinde Winchester markanın yanı sıra ona çok benzeyen diğer bir model Henry-Martini tüfeğini de tercih ettiğini görüyoruz. 1872 yılından itibaren ismi geçen tüfeklerin alınmasına karar veren devlet, ağırlıklı olarak Henry-Martini tüfeği olmak üzere yaklaşık 600.000 adet tüfeği ordunun hizmetine sunmuştur. Yerinde bir ıslah çalışmasıyla Osmanlı-Rus savaşında (93 Harbi) tüfeklerin faydasını gören devlet, askeri alandaki ciddi değişimi gözlemleyebilmiştir. Askeri okullarda modern silah eğitimine ağırlık verilmiş, askerlerin uygulamalı olarak tüfek, bakım, parçalar, onarım ve temizliği üzerinde durulmuştur. Yoğunlaştığımız çalışma 1892-1893 yıllarındaki piyade sınıfı askerlerin eğitimiyle alakalıdır. Alman asıllı *Comte De Waldersee* isimli üst rütbeli bir asker tarafından kaleme alınan eğitim kitabında birçok değerli bilgi sunulmuştur. Bu bilgiler içerisinde askerlerin silah kullanım aşamaları detaylı şekilde görsel verilerle beraber aktarılmaktadır. Eser Osmanlıcadan günümüz Türkçesine transkripsiyon yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Askeri Eğitim, Silah, Harry-Martini ve Mavzer Tüfeği.

* Bu çalışma; Hicri 1310-Miladî 1892-1893 yılında Alman asıllı *Comte De Waldersee* isimli üst rütbeli bir asker tarafından kaleme alınmıştır. Almanca yazılan kitap dönemin iki Türk yazarı Nâsır ve Mustafa Râgıb tarafından Arap alfabesiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Kitabın tam ismi "Piyade Sınıfına Mahsus Dâhiliyye ve Seferiyyeden Mevâdd-i Mücmeleyi Hâvî Ma'lûmât ve Terbiye-i Askeriyye" olarak geçmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan başlık ilgili kitabın dördüncü bölümünde geçmektedir.

ATIF: BAYINDIR Abdullah, "Osmanlı Devleti Ordusunda Henry-Martini Tüfekleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (859-885)

CITE: BAYINDIR Abdullah, "Harry Martiny Rifeles in the Army of the Ottoman Empire", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (859-885)

Screened turnitin

Abstract

It is obvious that recently, the Ottoman empire has been working hard about the military reclamation, specially attached importance to infantry soldiers training. In that time the term's conditions made it needful to modernise the army. It is known the sultan Abdülaziz (1886/1876) has critical efforts about that issue. In this context weapons that infantry soldiers used to have considered to change and was bought quite a number rifle from America. We can understand, the government had preferred the Henry-Martini's rifles alongside nearly the similar the Winchester brand rifles. From 1872 the government has decided to buy from these brand's rifles, The goverment has ordered rifles about 600,000 predominantly the brand of Hanry martini, and served hem to the army's usage. In the war of Ottoman Empire Russia (93 war) has been observed the advantage of the rifles and the advantage in the army by the government. They paid attantion predominantly the use of the modern weapon traning In the military schools, soldiers practically learned about rifle,meintenance,pieces,repair and cleaning.the work we centre on is about the infantry soldiars during the in these years 1882-1893. A quite valuable information has been presented in the book was written by the Comte De Waldersee that named German executed who was a high ranked soldier. Among of these informations the usage stage of the weapons by the soldiers has been covered into visually and with the details. The work evaluated from the ottoman turkish to the modern turkish by transcription.

Keywords: Military traning, Weapon, Hanry-Martini rifles.

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıla kadar Avrupa devletlerine karşı askeri üstünlüğünü elinde bulundurmakta idi. Ancak bu süreç Karlofça Antlaşması'nın¹ imzalanmasıyla son bulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşma ile askeri alandaki üstünlüğünü yitirmeye başlamış ve bu alanda eksiklikleriyle yüzleşmişti. İvedi bir şekilde askeri alandaki eksikleri tamamlamak amacıyla bir dizi reform hareketlerine girişmeyi elzem gördü. Bu sebeptendir ki Osmanlı Devleti'nde ilk ıslah hareketleri/çalışmaları askeri alanda kendini gösterdi².

İmparatorluk, eski gücüne kavuşabilmek ve askeri alanda sorunları gidermek amacıyla Avrupa'yı yakından takip etmeye başladı. Avrupa'nın teknik ve donanımlarından faydalanmak üzere subay eksikliğini gidermeye çalışmıştı. Bu durum askeri okulların açılmasında etkili olmakla beraber 18. asırda ordunun mühendis ihtiyacını gidermek için Deniz ve Kara Mühendishanelerinin açılmasına da vesile oldu. Ek olarak bunun yanında Askeri Rüşdiyeler ve İdadiler de açılmıştı³. Sultan I. Mahmut devrinde Batı tarzında asker yetiştirmek için Humbaracı Ahmet Paşa (Cloud Alexandre Comte de Bonneval) tarafından

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtaran, U. (2016). "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya verilen ahidnamelerin genel özellikleri ve diplomatik açıdan değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(60), ss.97-140.

2 Bayındır, A. (2021). *Osmanlıda Piyade sınıfı askerlerin eğitimi*, Hiper yay., s.17.

3 Bayındır, A. (2021). *Osmanlıda Piyade sınıfı askerlerin eğitimi*, s.17-19.

Humbaracı Ocağı kuruldu⁴. 1774 yılında Macar asıllı Baron de Tott tarafından Sadabat Sarayı'na yakın bir mevkide 250 subay ve askerden oluşan **Süratçi Topçu Birliği** faaliyete başladı⁵.

1792 tarihinde Rusya'ya karşı alınan yenilgiden sonra ise Sultan III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid⁶ hareketleri başlamıştı. Böylelikle askeri alanda yenikler şeklinde kendini gösteren gelişmeler yeni bir ordu sistemi olan Nizam-ı Cedid ordusunu meydana getirdi⁷. 1826 tarihine gelindiğinde, askeri alanda yapılan yeniliklere sürekli olarak karşı olan Yeniçeri⁸ Ocağı, Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılmış ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye⁹ adında bir ordusu kurulmuştu. Bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere birtakım yenilikler yapılmaya başlandı¹⁰. Bu bağlamda askeri üniformalar, askeri techizatlar ve askeri silahlar üzerinde modernizasyon çalışmaları yoğunlaştırıldı.

Bunun yanı sıra Avrupalı Devletler silah teknolojisinin gelişiminde dur durak bilmemekte idi. Silah tasarımında veya silah alım-satımında bir rekabet ortamı mevcut idi. Hâliyle orduda modern hamleler içerisine giren Osmanlı Devleti de Avrupalı devletlerden geri kalmamak için silah teknolojisini takip ediyordu. Bu devirde yaygın olarak kullanılan silah markalarından *Henry-Martini*, *Chassepot*, *Snider*, *Ramington* ve *Albany* markalı iğneli tüfek/tüfenk/tüfeng-ler¹¹ oldukça popüler idi¹². Osmanlı Devleti 19. asrın ikinci yarısında hem eski model silahları modernize etmeye çalışmış hem de piyasaya çıkan yeni silahları satın almaya çalışmıştı¹³. Abdülaziz¹⁴ (1861-1876) devrinde şeshaneli silahlar iğneli tüfeklere çevrilmeye birlikte Amerika'da üretilen *Henry-Martini* ve *Winchester* marka silahlardan da satın alınmaya başlanmıştı¹⁵.

Bu markalardan özellikle Henry-Martini -Osmanlı Devleti için Martin-Henry patentiyle özel üretilmiş¹⁶- tüfeğini tercih etmişlerdi. 19. yüzyılda Amerika'da imal edilmeye başlanan bu tüfek; boyu 110 cm, çapı ise 11 mm olarak piyasaya çıkmıştı. Dipçığının her iki tarafında dekoratif armalar mevcuttu. Bu işlemlerden ötürü yurdumuzda *Aynalı Martin*

4 Hayta, N.-Ünal, U. (2014). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*, Gazi Kitabevi, s.40.

5 Hayta, N.-Ünal, U. (2014). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*, s.60.

6 Beydilli, K. (2007). "Nizâm-ı Cedid", *İA*, c.33, ss.175-178.

7 Turan, H. (2019). "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanma hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), s.38.

8 Beydilli, K. (2013). "Yeniçeri", *İA*, c.43, ss.450-462.

9 Özcan, A. (1991). "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye", *İA*, c.3, ss.457-458.

10 Sarı, H. (1996). "II. Mahmut dönemi'nin askeri faaliyetlerine Mudurnu kazası'nın katkıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), s.158-159.

11 Osmanlıda kullanılan tüfek çeşitleri için ayrıca bkz. Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları (askerî müzeden örneklerle)*, Genelkurmay basımevi, Ankara.

12 Soyluer, S. (2018). "Tüfekhane-i Âmire'yi mamur kılmak: Osmanlı tüfek imalatında Avrupalı uzmanların rolü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 52(52), s.295.

13 Ünver, M. (2013). "Teknolojik gelişmeler ışığında Osmanlı-Amerikan silah ticaretinin ilk dönemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), ss.195-220.

14 Osmanlı padişahı (1861-1876). Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçük, C. (1988). "Abdülaziz", *İA*, c.1, ss.179-185.

15 Satış, İ. (2011). "19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Amerika silah ticareti", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, s.301.

16 Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları*, s.52.

adıyla anılmıştır. Ateşleme düzeneği, tetik korkuluğu, nişangah ve namlunun üzerinde altın kakma motifleri yer almaktaydı¹⁷. Bütün bu fiyakalı görünümle Aynalı Martin halk nazarında oldukça sevilmiş hatta birçok kahramanlık hikayesine konu olmuştu. Yalnızca hikayelere değil türkü sözlerine kadar giren Aynalı Martin yurdumuz insanı tarafından hatırı sayılır bir yere sahipti.

Bütün bu gelişmeler ışığında 1872 tarihinde İngiltere'den getirilen Henry-Martini tüfek numunelerini incelemeye alan Osmanlı hükümeti bu markanın 1871 modelinden 200.000 adet sipariş vermeye karar kıldı. Silahın kullanımı ve etkili menzili beğeni toplayınca ve orduda ilgiyle karşılanınca devlet 1873 tarihinde 300.000 adet daha sipariş verdi. Halihazırda modernizasyon çalışmalarına hız veren imparatorluk elini çabuk tutma gayretinde idi ve vakit kaybetmeye hiç niyeti yoktu. Kısa sürede ordunun ihtiyacını karşılamak isteyen Osmanlı devleti, siparişleri sıklaştırmış ve envanter kayıtlarındaki modern silah sayısını kısa süre içerisinde arttırmıştı. Ancak Henry-Martini silahının tam olarak dağıtımı 1880 tarihinde gerçekleşmişti¹⁸.

Bu bağlamda Osmanlı ordusuna dağıtılmış ve askeri sınıfların kullanımına sunulmuş olan Henry-Martini tüfeği dönemin eğitim kaynaklarında da yerini almıştı. İncelediğimiz eserin dördüncü bölümü Henry-Martini (mavzer tüfeği de denilmiş) tüfeğinin detaylı kullanım anlatımına ayrılmıştır. Tüfeğin Osmanlı ordusuna gelmesinden sonra piyade sınıfı askerlerin eğitiminde kullanılması oldukça yaygın görülmektedir. Piyade okullarında verilen eğitimde Henry-Martini tüfeğinin kullanım aşamaları, temizlenmesi, tamiri vb. aşamaları detaylı şekilde öğretilmektedir.

Eser toplamda on üç bölümden oluşmakta olup tamamında bir askerin eğitimine dair detaylı bilgiler mevcuttur. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan eserin transkripsiyonu yapılarak günümüz alfabesinde daha akışkan ve sade bir dil kullanılarak okuyucuya sunulmuştur. Eserin orijinal sayfa sayıları koyu renkte ve sayfa ortasında belirtilmiştir. Yine çeşitli ana başlıklar ile anlatılan bu bölüm (4.bölüm) birçok alt başlık ve maddelerle de detaylandırılmıştır.

Çalışmanın ekler kısmında Henry-Martini tüfeğine ait fotoğraflar paylaşılarak görsel zenginlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü Fasal (Bölüm)

Tüfeğe ve Tüfekten Nasıl Faydalanılacağına Dair Bilgiler

Henry-Martini – Mavzer Tüfeği

Piyâdeye Özel Martini-Henry Tüfeği

B. Çeşitli parçaları listesi ve ne işe yaradıkları

Tüfek başlıca dört parçadan oluşmaktadır.

Namlu, 2. Mekanizma, 3. Kundak, 4. Harbi

17 Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları*, s.41.

18 Soyluer, S. (2018). "Tüfekhane-i Âmire'yi mamur kılmak: Osmanlı tüfek imalatında Avrupalı uzmanların rolü", s.295.

Bunlardan başka teçizat ve alet kısımları da tüfeğin parçalarından sayılmaktadır. Çarpışma sırasında kullanılmak üzere tüfeğin bir süngü veya kasaturası da mevcuttur.

Namlu: Namlunun amacı, fişegi silahın iç kısmından alarak barut gazının sıkıştırma kuvvetiyle hareket eden kurşuna istenilen yönü ve istenilen hareketi vermektir.

49

B. Namlunun içi: Namlunun içi başlangıcından itibaren merkezden namlunun bitimine kadar olan hata, mihver-i mecef veya namlu mihveri ismi verilir. Namlunun iç kısmı yivli yivsiz olmak üzere iki kısımdan oluşmakta olup yivsiz olan kısmına fişek yatağı adı verilir. Fişek yatağı namlunun en gerisinde bulunup tamamen fişek şeklindedir. Adı geçen şekil yan tarafı koni şeklinde iki zıt yapıdan ibarettir. Taban ile tabana koşut olan bir düzlemlle sınırlanan bu koni parçalarının birincisi fişek barutunun ve ikincisi ise sıkı ve kurşunun bulunduğu kısımlara aittir. Fişek yatağının bitiminde kovan tablasının etrafında halka şeklinde bir oyukluk mevcut olup bunun sağ ve solunda kovanları dışarıya atmaya yarayan tırnakların yatağı bulunur.

Namlunun yivli kısmında yedi adet yiv olup namlunun iç kısmında, etrafında soldan sağa doğru devrederler. Her bir devir 560 milimetrede sona erer buna da hatve-i helezon (dairesele)¹⁹ ismi verilir. Setten sete olan bu aralık 11,43 milimetre olup buna tüfeğin çapı denilmektedir. Namlunun uzunluğu 840 milimetre olup yivli kısmı 778 milimetredir.

50

H. Namlunun dışı: Namlu silindir şeklinde olup pastan korumak amacıyla dıştan cilalanmıştır. Fişek yatağında namlu sıcaklığı, ağız tarafına oranla daha fazladır. Çünkü barutun basıncı bu kısımda en fazladır. Nişan almak için namlunun üst tarafında arpacık ile nişangâh bulunur ki bunlara nişan tertibatı denilir. Arpacık tüfeğin ağız kısmına yakın ve çatı şeklinde bir parçadan ibaret olarak namluya lehimlenmiştir. Bu arpacık, süngüyü tüfeğe takmak için ayak vazifesi görür ve üzerinde nişan hattı bulunur.

1. Nişangâh: Nişangâh: Nişangâh yatağı ve vidası ve yatak yayı, vidası, nişangâh levhası ve süngüsü ve levha başlığı, vidası, namlarındaki parçalardan oluşmaktadır. Nişangâh yatağı biri diğerinden yüksek olmak üzere başlıca iki kısımdan ibarettir. Bu yatağın ortası yarık olup geri tarafında birer küçük deliği kapsayan iki kulak mevcuttur ki bu kulaklarda söz konusu deliklerden geçen çivi levha ayağındaki delikten de geçerek levhayı yatağa sabitler.

51

Yatağın yüksek olan kısmı birbirinden yüksek olmak üzere üst üste sıralanan çizgiler şeklinde üç kısma ayrılmıştır ve her bir kademenin hizasında olmak üzere nişangâh yatağının sağ yanında 100, 200, 300, 400 rakamları yazılmıştır. Nişangâh yatağı kalay ile namluya lehimlendiği gibi yatak vidası vasıtasıyla da namluya vidalanmıştır. Yatak, yayı kendi vidasıyla yatağa vidalanıp nişangâh levhası gerek yatırılmış ve gerekse kaldırılmış

19 Hatve mermi çekirdeğinin kendi etrafında bir tur dönmesine deniyor, yivli silahlarda mermi namlu içindeki helezonik (dairesele) yiv ve setten dolayı helezonik(dairesele) bir şekilde dönerek ilerliyor, bu da deliş gücü, menzil ve çıkış hızını arttırıyor.

iken yerinde sabit tutar. Nişangâh levhası bir çerçeve şeklinde olup sağ ve sol taraflarından her biri yüz metreye işaret etmek üzere ayrılan çizgileri mevcuttur. Sol taraftaki çizgiler üzerine 5, 7, 9, 11 tek rakamları ve sağ taraflarındaki çizikler üzerine dahi 6, 8, 10, 12 çift rakamları kazınmıştır. Nişangâh levhası üzerine baş ve işaret parmakların yardımıyla ileri-geri ve başka bir tabirle aşağı-yukarı hareket edici uzun şekilde bir parça geçirilmiştir ki bu parçaya levha sürgüsü adı verilir. Bahsedilen sürgünün parmakla tutulacak yeri çentikli olarak yapılmıştır. 500'den 1200 metreye kadar olan mesafede kullanılacak nişan hattının tepesine özel olmak üzere sürgünün ortasında ufak bir kertik açılmıştır ki buna "gez" denilir. Başlık levhaya vida ile sabitlenmiş olunup üzerinde iki adet gez mevcuttur.

52

Bunlardan birisiyle levha yatırıldığı halde 100'den 400 metreye ve diğeriyle levha kaldırıldığı halde 1300 metreye kadar nişan alınır. 100 metreden 400 metre mesafelere kadar nişan almak lazım gelirse levha sürekli yatık halde bulunmalıdır. Bahsedilen mesafelere nişangâhı ayarlamak için sağ elin baş ve işaret parmaklarıyla levha sürgüsünü arzu edilen mesafenin gösterge kâdemesine getirmek gerekir. 400 metrenin yukarısındaki mesafelere nişan almak lazım gelirse levha sürekli halde kaldırılmış bulunmalıdır. Levha kaldırılmış ve sürgüsü en aşağı indirilmiş bulunur ise 500 metreye nişan alınmış olur. Yukarı ki mesafelere nişan almak için sürgü yukarıda ifade edildiği şekilde sağ elin parmaklarıyla tutulur ve arzu edilen mesafe derecesine kadar yukarıya sürülür.

53

2. Mekanizma: Mekanizma, namluyu kapak ve fişeği namlu içinde tutmak ve gerekirse fişekle ateş etmek ve dışarı atmak vazifesini görür. Askerlerin bilmesi gereken diğer aksamlar ise: *Kovan, Kapak çivisi, İğne yayı, Manivela, Tetik, Korkuluk köprüsü*, denilen kısımlardan ibarettir.

Kovan: Çakmak parçalarının birbirlerine sabitlendiği ve muhafazalarına mahsus bir boşluktan ibarettir.

Kapak: Kovan ile manivelayı kapamaya mahsus olduğu gibi iğneyi de iç kısımda muhafaza edip ona istenilen yönü vermeye yarar. Fişeği kolaylıkla fişek yatağına koyabilmek için üstü kaşık şeklinde imal edilmiştir.

Kapak çivisi: Kapağı kovana sabitlemek için kullanılır ve kovanın solunda oyulmuş delikten geçirilir.

İğne yayı: Helezon şeklinde ve çelikten imal edilen bir tel olup iğnenin üzerine geçirilmiştir ki iğneye ileriye doğru olması gereken şiddetli hareketi gerçekleştirir.

Manivela: İlerisinde bulunan kulaklarda açılmış deliklerden geçen bir çivi ile kovanın alt kısmına (korkuluğa) bağlıdır. Gerisinde bulunan köprüye başparmak ile basıldığı halde aşağı ve yukarı hareket eder ve bunun hareketiyle de ilerisinde bulunan kulaklar da hareket edeceğinden kapağı aşağı ve yukarı hareket ettirir.

54

Manivelanın iki kulağı arasında bir deliği kapsayan tulumba adı verilen bir parça mevcut olup manivela kulaklarının deliğinden geçen çivi bahsedilen tulumbanın boşluğundan da

geçerek tulumbayı manivelaya sabitler. Bu şekilde manivelanın hareketiyle tulumba ileri ve geri hareket edeceğinden iğneyi geriye doğru çekerek iğne yayını kurar. Tetik kovanın alt kısmına bağlı olup tüfeğin kurulup ateş edilmesi işleminde kullanılmaktadır. Tırnak, namlu açıldığı zaman fişegi dışarıya atmaya yaramaktadır. Korkuluk köprüsü, tetiği muhafaza etmekte ve bir şeye çarpıp tüfeğin yanlışlıkla ateş alması gibi durumları engellemektedir.

3. Kundak: Ceviz ağacından imal olunup manivelayı eğilmeden ve bir tarafa çarpmadan muhafaza eder. Bahsedilen kundak biri uzun diğeri kısa olma üzere iki parçadan oluşmuş olup uzun olan kısmı namlunun yerleştirildiği kısımdır. Bu uzun kısmın yukarı tarafı çatlayıp parçalanmaması için çelikten imal edilmiş bir boruya (ağız borusu) geçirilmiştir ve boru iç kısımdan bir çivi vasıtasıyla kundağa sabitlenmiştir.

55

Kundağın kısa kısmı dipçik ve kabzadan oluşmakta olup dipçik ateş edilirken tüfeği omuza dayamak için kullanılır ve nişan alır iken sağ elle güzelce kavrayabilmek için kabzaya doğru gittikçe inceler.

4. Harbi: Harbinin kullanılmasının amacı, fişek kovanları tırnakla dışarıya çekilemeyip de fişek yatağında kalır ve elde temizleme çubuğu da bulunmaz ise tüfeğin ağzından içeriye sokularak kovana dışarıya atmaktır. Harbinin alt tarafı vidalı imal edilip kundakta bulunan özel dişi vida yatağına geçirilerek vidalanır ve temizleme çubuğu bulunmadığı vakitlerde namlunun temizlenmesi konusunda işe yaramaktadır.

56

5. Techizat: Teçhizat adı verilen parçalar kundağı tüfeğin diğer aksamalarına bağlamak üzere kullanılır.

Bunlar ise:

1. Üst ve alt bilezik adı verilen iki adet bilezik
2. Tüfek kayışının bağlanması için üç adet bağlantı yeri (biri üst bilezikte diğeri korkuluk köprüsünde ve öbürü de dipçiktedir.)

Dipçik tabanı (herhangi bir çarpmadan zarar görmemesi için demir levha ile kaplanmıştır.

6. Edevat:

Bunlar ise:

1. Tüfek kayışı (Gerek kısa ve gerekse uzun olarak takılabilir.) Tüfek omuzda taşındığı zaman kundağı muhafaza etmek ve silahların kullanıldığı zaman bir engel teşkil etmemesi için bahsedilen bu kayış kısa olarak takılır. Yalnız tüfek omuza asılacağı zaman uzun olarak takılır. Kayış pek fazla gergin olarak takılırsa bileziklerin sallanmalarına sebep olur.

2. Ağız kapağı (Arpacık ile namlu ağzını herhangi bir zarardan korumak ve namlu içinde yabancı maddenin girmesine engel olmak işine yarar.)

57

Henry Martini tüfeğinin süngüsü aşağıda verilen aksamlardan ibarettir.

1. Asıl Süngü
2. Süngü Bileziği
3. Süngü Kılıfı

Asıl Süngü: Tüfek ağzına takılıp göğüs göğüse çarpışmalarda saplamak için kullanılır. (Süngü) namlu, dirsek, kovan ismindeki üç kısımdan oluşur. Süngü namlusu dört köşe olup ucu sivridir. Süngü dirseği, süngü tüfeğe takıldığı zaman namludan atış yapılırken mermilere engel olmaması için tüfeğin ağzından uzak bulunması amacıyla yapılmıştır. Süngü kovanının içi boş olup süngü ayağı vazifesini gören ve arpacığın geçmesi için üç yarığı kapsayan bir silindirden oluşur.

Süngü Bileziği: Süngü tüfeğe takıldıktan sonra çıkarılması lazım gelince sola çevrilir. (Diğer ayrıntıları yaptırımlararak gösterilmelidir.)

1. Asıl süngü kılıfı
2. Süngü kılıfı ağızlığı
3. Süngü kılıfı çamurluğu, adlarında üç parçadan oluşur.

Süngü kılıfı, süngü namlusu şeklinde olup içi mukavvadan yapılmış ve dışı deri ile kaplanmıştır. Üç tarafta pirinçten bir çamurluğu ve ağız tarafında da yine pirinçten üretilmiş bir ağızlığı mevcuttur.

58

Kasaturalı Martini Henry Tüfengi

Kasatura: Hem saplamak ve hem de vurmak amacıyla kullanılmak üzere yatay şekilde olan bir parçadır.

1. Namlu 2. Kabza 3. Kın

Namlu: Asıl namlu ve kabza sapı adlarında iki parçadan oluşan ve çelikten üretilmiş olup ucu sivri ağzı keskin ve ortasında bir oyuğu bulunmaktadır. Kabza sapı da üzerine balcık ve kabza bağı ile kabza tahtaları geçirilerek üzerine gelecek şekilde parçalardan oluşur.

Kabza: Kasaturanın elde kullanılması ve tüfeğe takılmasını kolaylaştırmak için kullanılır.

1. Balcık, 2. Kabza Başı, 3. Kabza tahtaları, 4. Kabza mandalı, 5. Mandal yayı, 6. Yay vidası, 7. Yay vidası yatağı namlarında yedi parçadan oluşur.

Kın: Kasaturayı muhafaza eder ve üzerine gelecek parçalardan oluşur.

1. Kın köselesi, 2. Kın çamurluğu, 3. Kın ağızlığı, 4. Kın ağızlık düğmesi

59**Tüfek ile yapılacak hareketler**

Tüfeği düzgün ve doğru bir şekilde tutmak askerler için, askerlik namusunu korumak kadar şerefli bir vazifedir.

Henry Martini Tüfeğinin Sökülüp Takılması

Asker ve çavuşlar tarafından sökülüp takılmasına izin verilen parçalar aşağıda verilmiştir.

1. Süngü, 2. Kayış, 3. Harbi, 4. Mekanizma kapağı

Süngü, silahların nasıl kullanıldığına dair açıklamalarda belirtildiği üzere çıkarılıp takılır.

Harbi: Yatağından çıkarmak için namlu ileride olmak üzere tüfeğin dipçiği iki ayağın ortası ilerisine yerleştirilir. Sol eliyle namlunun ucundan kavramalı ve sağ eliyle de harbinin baş tarafından tutarak (gerekirse ucundaki boşluğa bir bez parçası geçirerek) harbiyi önce geriye ve daha sonra yukarıya doğru çekmelidir.

Mekanizma kapağı: Kapağı çıkarmak için evvela kapak çivisi çıkarılır. Bu çiviye çıkarmak için kapak çivisi burmasını sağdan sola doğru yarım diş çevirip daha sonra ters tarafından çivinin ucuna hafifçe vurmalıdır. İkinci olarak kapağı sökmek için de evvela sağ elin başparmağıyla namluyu açıp daha sonra sol elin işaret parmağıyla kapağın uç tarafına kuvvetli basarak tekrar sağ el ile namluyu kapamalıdır.

60

Kapağı takmak: Kapağı yine yerine takmak için tüfeğin dipçiğini sağ uyluğuna dayayarak sol el ile tüfeği nişangâhın alt tarafından kavramalı ve sağ elin işaret parmağıyla tetiği çekip başparmak ile tulumba milini ileriye doğru yıkmalıdır. Bu anda sol elini tüfekten bırakıp kapağı alıp ve ucu aşağıya doğru gelmek üzere tamamıyla yatağına konularak sol elin ayasıyla kapak ökçesi üzerine geriye doğru basmalı ve bu halde sağ elin işaret parmağını tetikten çekerek sağ el ile namluyu yavaşça aşağı ve yukarı hareket ettirerek kapağı yerine yerleştirmelidir. Daha sonra namluyu yuvasına yerleştirmelidir. Kapak çivisini yerine yerleştirmek için tüfeğin sol tarafı üste gelmek üzere sol eliyle kabzadan tutmalı ve daha sonra kapak çivisini sağ elin baş ve işaret parmaklarıyla tutarak yerine yerleştirilmeli, üzerine hafifçe vurmali ve vidasını da soldan sağa doğru yarım diş çevirmelidir. Kasaturalı Henry Martini tüfekleri de süngülü Henry Martini tüfekleri gibi sökülüp takılırsa da kasaturalı Martini Henry tüfeklerinin kapak çivisi yaylı (maşalı) olduğundan bu çiviye çıkarmak için çevirecek parçanın ucunu kapak çivisinin ortasına ve yarığına dik şekilde yerleştirdikten sonra çevirecek sapının tepesine dosdoğru kuvvetlice vurarak çiviye çıkarmalıdır.

61

Bu çiviye tekrar takmak için sağ elin baş ve işaret parmaklarıyla çivinin yayı üzerine basarak ucunu tüfeğin sağ tarafında bulunan yuvasına yerleştirmeli ve daha sonra sol elin parmaklarıyla bahsedilen çivi tutularak sağ elle üzerine vurulmalı ve yerine yerleştirilmelidir. Gerek tüfeğin ve gerek mekanizmanın ve diğer aksamalarının sökülüp takılması gerektiği zaman tüfek ustalarına müracaat edilmelidir. Subaylar ise tüfeğin bütün aksamının sökülüp

takılmasını açıklamalarda verilen yöntemlere göre tamamıyla bilmelidir.

Seri Ateşli Mavzer Tüfeği

Mavzer tüfeği aşağıdaki aksamdan oluşmaktadır:

1. Namlu, 2. Mekanizma, 3. Kundak, 4. Harbi, 5. Teçhizat

62

Namluyu pastan muhafaza etmek için üzerine cila yapılmıştır. Tüfeği istenilen hedefe yöneltebilmek için namlunun üzerinde Şekil 3 ve 4'te görüldüğü üzere nişangâh ve arpacık mevcuttur.

Mavzer tüfeklerinde sabit nişangâh ve küçük ve büyük levha isimleriyle üç adet nişangâh bulunur. Sabit nişangâhla 300 metreye ve küçük levha ile 350 metreye ve büyük levha ile 1600 metreye kadar nişan alınır. Küçük levha sağ elin başparmağıyla ve büyük levha yine aynı elin baş ve işaret parmaklarıyla kaldırılıp yatırılır. Sabit nişangâhla nişan almak için büyük ve küçük levhaları yatırmak ve küçük levha ile nişan almak için bahsedilen levhayı kaldırmak gerekmektedir. Büyük levha kaldırılmış ve sürgüsü en aşağı vaziyette bulundurulmuş iken bahsedilen süngünün ortasında mevcut gez ile nişan alınır ise 400 metreye kadar atış yapılabilir. Büyük levhanın sağ ve sol taraflarında Şekil 5'te görüldüğü şekliyle taksimat çizgileri mevcut olup sol taraflardaki çizgilerin üzerine aşağıdan başlayıp yukarıya doğru 4'ten 12'ye kadar olan rakamlar yazılmıştır.

63

Bunlardan 4 rakamı 400 ve 5 rakamı 500 gibi devam ederek, 16 rakamı 1600 metrelik mesafeleri işaret eder. Sağ tarafta mevcut çizgiler 450 ve 500 gibi sıralanmış mesafeleri belirtmektedir. Büyük levhanın sürgüsünde mevcut gez ile 400'den 1400 metreye kadar ve bahsedilen bu levhanın en üstünde bulunan gez ile 1600 metreye nişangâh alınır.

Madde 3:

Namlunun içine ve başlangıç tarafından olmak üzere ortasından geçirilmiş kısmına, mihver veyahut mihveri ismi verilmiştir. Namlu içi yivli ve yivsiz olmak üzere iki kısımdan oluşmakta olup yivsiz olan kısmına fişek yatağı adı verilir, fişek şeklindedir.

64

Madde 4: Mekanizma

Mekanizmanın parçaları şekil 6 ve benzerleri gibi şekillerde gösterilmiş ve hepsinin isimleriyle her birini kapsayan bölümlerin isimleri de yanlarına yazılmıştır. Sürgü, kendi kolundan tutulup sağdan sola doğru çevrildikten sonra geriye çekilerek açıldığı vakit asıl mekanizmanın kovandan dışarıya çıkmaması için sürgü dayanağı üzerinde mevcut (Şekil 8) kendisine özel vida aracılığıyla iyice yerine yerleştirilmiş bulunmalıdır ki mekanizma geriye çekildiği zaman Şekil 1'de gösterilen dirseğe dayansın. Şekil 16'da gösterilen tırnak ucunda mevcut diş vasıtasıyla fişek kovanını dışarıya çıkarır. Şekil 17'de gösterilen fişek atacağıнын vazifesi tırnak vasıtasıyla geriye çekilen boş fişek kovanını mekanizmanın şiddetle geriye çekmesiyle mekanizma kovanından dışarıya atmaktır. Şekil 12'de gösterilen emniyet tetiği tüfeğin istenmedikçe ateş almasını engeller. Asıl mekanizma açılıp kapandıktan sonra yani

sürgü kolu sağa yatırıldıktan sonra emniyet tetiği soldan sağa çevrilebilir. Emniyet tetiği bu vaziyette iken tetik çekilse bile tüfek ateş almayacağı gibi sürgü kolunu da sağdan sola doğru çevirmek mümkün değildir.

65

Madde 5:

Askerlerin tüfek aksâmında söküp takmaya muktedir olacakları kısımlar aşağıdaki gibi kısaca ve sıralarıyla beyan edilmiştir.

1. Ağız kapağı, 2. Nişangâh örtüsü, 3. Tüfek kayışı, 4. Mekanizma, 5. Hazine yayı, 6. Harbi

Hazinenin ağız kapağını çıkarmak için dipçiğin burnu ileriye gelmek üzere tüfek yere yerleştirilip sol elin dört parmağıyla üst bileziğin altından tutulduktan ve sol elin başparmağıyla hazine yayının üst taraf yüzüğü tepesine basıldıktan sonra sağ ilk baş ve işaret parmaklarıyla kapak sökölüp çıkarılır.

1. Nişangâh örtüsü belirtilen usul ile sökölür.
2. Kayış da belirtilen usul ile sökölür.

3. Mekanizmayı sökmek için mekanizma sürgüsünün bağlantı yolunu mümkün olduğu kadar çevirilerek yukarıya kaldırılmalı ve tüfeği sağ kalçaya doğru getirilmelidir. Tüfek tek ateşe göre ayarlanmış ve mekanizma kapalı bulunmuş iken anahtarı ortadaki dayanak noktasına (mümkün olduğu kadar geriye) getirip sürgü kolunun düğmesini kılavuzda beyan olduğu şekilde kavramalı ve sürgü kolundaki bağlantı yolunu baş ve işaret parmaklarıyla tutup vidanın başına kadar kaldırdıktan ve sürgüyü de sağdan sola çevirdikten sonra geriye doğru çekerek asıl mekanizmayı kovandan çıkarmalı ve daha sonra anahtarı yine eski vaziyete getirmelidir.

66

Yukarıda numara 1 'de beyan olduğu şekilde hazne ağız kapağı sökölüp çıkarıldıktan sonra belirtilen usulle hazne yayı yukarıya doğru çekilerek çıkarılır.

Harbiyi çıkarmak için tüfek dipçiği iki ayak arasında bulunacak ve burnu geriye yönlendirilmiş olacak şekilde yere dayandırılıp sol el ile üst bileziğin alt tarafından kavramak ve sağ elin baş ve işaret parmaklarıyla harbinin silgi kısmından tutup çevirerek vidasını sökmek gerekmektedir.

67

Madde 6: Ana mekanizmanın çeşitli parçalarının sökölüp takılması

Mekanizmanın diğer aksamaları sadece temizlemek için sökölülmelidir. Sürgü kapağı ileriye ve sürgü kolunun düğmesi sağa yönelmiş olmak üzere sol el ile tutularak fişek atacağına bitiş kısmı horozda mevcut dişten kurtarılınca kadar kaldırılmalıdır. Sürgü kapağının dışı, sürgüde mevcut yatağından kurtuluncaya kadar sürgü kapağını sola çevirdikten sonra dışarıya çıkarılmalı, fişek atacağına uzun kısmı kapak kuyruğuna doğru aşağı basılarak fişek atacağı çıkarılmalıdır. Fişek çıkaracağını geriye doğru çekmek üzere yukarıya kaldırarak yatağından çıkarılmalı ve horoz ile iğne somununu sol el ile tutarak

horozun kaması sürgüde mevcut yatağına geçirinceye kadar bir miktar geriye çekilir iken sola doğru çevirmelidir. Diğer parçalarını sökmek için anahtardan faydalanmak üzere sürgü kapağının (fişek atacağıyla çıkaracağı birlikte olmaksızın) dişi mekanizma sürgüsünde mevcut yatağına gelmek üzere çevirerek yerine koymalıdır.

Bunu takiben başparmakla emniyet tetiğinin kanadını ileriye doğru basmak üzere asıl mekanizmayı sol ele alıp iğne somununu ve daha sonra emniyet tetiğiyle yayını ve horozu çıkarmalıdır. Bundan sonra sürgü kapağını sağ elin avucuyla tutup kuvvetlice sürgüye doğru basmakta iken dişi sürgüde mevcut yatağından kurtuluncaya kadar çevirdikten sonra birdenbire fırlamaması için gayet dikkatle ve ağır ağır kapak aşağıya yöneltilmiş olduğu halde yerinden çıkarıldıktan sonra iğne ve yayını çıkarmalıdır. Mekanizmaların diğer aksamaları sökülür iken tozdan korunmasına ve çeşitli tüfek mekanizmalarının ve diğer parçaların birbirine karıştırılmamasına ve şayet karıştırılır ise birbirinden ayrılması için derhal tüfek ustalarına müracaat edilmesine fazlasıyla dikkat edilmelidir.

67

Madde 7: Tüfeğin sökülmüş olan kısımlarının tekrar takılması

Sökülmüş olan kısımlar, sökülmüş oldukları sıranın tersi takip edilerek yerlerine tekrar takılır. Şöyle ki; hazne yayını yerine koyduktan sonra hazne kapağını yerine vidalamalı ve daha sonra mekanizmanın diğer parçaları aşağıda izah edildiği şekilde takıldıktan sonra asıl mekanizma yerine takılmalıdır.

Madde 8: Mekanizmanın diğer parçalarının takılması

İğne yayıyla birlikte sürgü de mevcut yerine yerleştirilmeli (bu esnada sürgü sola alınmış olmalıdır) sağ el ile mekanizma kapağı (fişek çıkaracağı ve atacağı birlikte olmaksızın) ve kapak dişi sürgüde mevcut yatağına gelmek üzere çevrilerek sürgüye geçirilmelidir.

69

Sürgü kapağı aşağı yöneltilmiş olmak ve iğnede mevcut düzlük kısım sürgü dayanağının ters tarafına gelmek üzere çevrilmelidir. Horoz kaması sürgüde mevcut yatağına gelmek üzere horoz yerine konmalıdır. Emniyet tetiği yayıyla birlikte ve kanadı sola çevrilmiş olmak üzere horozda mevcut yerine konmalıdır. Emniyet tetiği kanadını sol elin başparmağıyla aşağı basarak iğnenin en gerideki kısmıyla somunun dibi eşit bir seviyeye ve iğne somununun burnu horozda mevcut burunla aynı yöne gelinceye kadar iğne somununu iğnede mevcut vidalı kısma vidalamalıdır. Daha sonra sürgü kapağını çıkarıp fişek çıkaracağını yerine koyduktan sonra tekrar sürgü kapağını yerine geçirmelidir.

Sürgü kapağı yukarıya gelmek üzere horoz bütün sağ el ile kavrandıktan sonra kamanın ucu sürgüde mevcut yuvasına gelmek üzere geriye çekilmekte iken sağ tarafa doğru çevrilmelidir. Fişek atacağı kanalı horozda mevcut buruna tamamıyla birleşmek üzere yerine geçirilmelidir. Mekanizmanın diğer parçaları yukarıda anlatıldığı şekilde takıldıktan sonra asıl mekanizmayı yerine takmak için sol elin işaret parmağıyla tetiği geriye çekmek ve bahsedilen elin diğer parmaklarıyla kabzadan kavramak üzere dipçığı sağ kalçaya dayamalı ve sağ el ile sürgü kolunun düğmesinden baş ve işaret parmaklarıyla da sürgü bağlantı yolundan tutularak bu yol mekanizma kovanının üst tarafından geçecek kadar yukarıya kaldırılınca mekanizmayı ileriye sürmeli ve aynı zamanda sürgüyü sağa

doğru çevirerek tüfeği kapamalıdır. Bu halde horoz da kurulmamış olur. Bundan sonra sürgü yoluna ait vidayı yerine vidalamalıdır.

70

Madde 9: Tüfeğin tek ateşe göre ayarlanması

Şekil 23'te gösterilen kaşık yukarıda ve Şekil 25'te gösterilen anahtarı en ileride yani birinci şekilde bulunur ise tüfek tek atışa göre ayarlanmış olur.

Madde 10: Tüfeğin seri ateşe göre ayarlanması

Anahtarın en gerideki şekilde ve Şekil 24'te gösterilen kaşık sürmesi yukarıda bulunur ise tüfek tekrar ateşe göre ayarlanmış olur. Tüfek tekrar ateşe göre ayarlandığı zaman sürgünün geriye hareketi esnasında fişek atacağıın ilerisinde mevcut dirseğin Şekil 24'te gösterilen sürmenin ucuna çarpmasıyla boş fişek kovanları dışarıya atılacağı gibi kaşık da aşağıdan yukarıya doğru kaldırılır.

71

Madde 11: Anahtarın hareketi

Anahtarın birinci şekilden önceki haline getirilmesi ancak sürgünün sağdan sola çevrilerek açık bulundurulmasıyla olur. Anahtarın ortadaki vaziyete kolaylıkla getirilmesi ise sürgünün kapalı bulunmasıyla olur. Anahtarın gerideki vaziyette iken ileriye hareketi mutlaka kaşığın yukarıda bulunmasına ve sürgünün açık olmasına bağlıdır. Tüfek tek ateşe göre ayarlandığı zaman boş fişek kovanları fişek atacağıın kanalları ilerisinde mevcut dirseğin Şekil 26'da gösterilen anahtar yayının ön tarafında bulunan dişine çarpmasıyla dışarıya atılır.

72

Madde 12: Kaşığın hareketi

Kaşığın hareketi mutlaka anahtarın gerideki vaziyette bulunmasıyla aşağıdaki gibi bir duruma gelir. Şöyle ki: Sürgü açık ve geriye çekilmiş iken ileriye doğru atıldıktan sonra sağa çevrilir ise fişek atacağıında mevcut kanalın gerideki dirseği kaşık sürmesine çarpma kayış aşağı düşer. Eğer sürgü tekrar geriye doğru şiddetle çekilirse bu defa fişek atacağıın ön taraf dirseği bahsedilen sürmenin ucuna çarparak kaşığı yukarıya kaldırır.

81²⁰

Araçların temizliği

Silahları temizleme işlemi yalnız açıklanacak olan malzemeler kullanılarak gerçekleştirilmelidir.

B -Temiz ve tercihen ılık su kullanılmalıdır, su silah ile atış yapıldıktan sonra namlu içini temizlemekte kullanılır.

20 Çalışmanın orijinal nüshasında 72-81 sayfalarında şekiller mevcuttur bu şekiller orijinal nüshanın fotoları alınarak açıklamalarıyla birlikte ekler kısmında gösterilmiştir.

Madde 14:

Silahları yağlamaya özel yağ çeşitleri

Birincisi: Beş okka zeytin yağına bir okka gaz yağı karıştırılarak elde edilen yağdır. Elde edilecek yağın her zaman bu oranla karıştırılması şart olmayıp ölçü bahsedilen oranlarla istenilen miktarlarda ayarlanabilir.

İkincisi: Bir kısım eritilip süzölmüş iç yağına iki kısım iyi ve saf zeytin yağıyla karıştırılarak elde edilen üründür. Bu karışım katı halde bulunduğundan seferberlikte kullanılması kolaydır.

Üçüncüsü: Koyun yağı karışımıdır ki kundak ile namlunun temas ettiği kısımların ara yerlerine su ve nem geçmesini ve bu suretle de namlu ve mekanizmanın paslanmasını önlemek için çok faydalıdır.

82

Bunun yapılışı ise beş birim koyun yağıyla bir birim bal mumundan (koyu renkli ve sarı olmalıdır) ibaret olup öncelikle koyun yağı tamamıyla eridikten sonra üzerine bal mumu konulur. Ve her ikisi bir müddet kaynadıktan sonra ateşten indirilip soğuğa bırakılırsa karışım katı bir forma girmiş olur. Bununla tüfeği yağlamak için oldukça büyük bir fırça ile yağdan bir miktar alınıp kalınca olarak namlunun kundak ile birleşecek olan kısmına yukarıdan aşağıya kadar sürüldükten sonra namlu ile kundak arasındaki birleşme noktalarındaki aralıklar da doldurulmalıdır.

Dördüncüsü: Keten yağı karışımıdır ki kundağın havanın ve yağışın etkisinden korunması için kullanılır. Bunu elde etmek için;

Madde 13:

Beş kilogram keten yağıyla yüz kırk gram kurşun oksit tozu bir demir kap içinde kaynatılır. Bunu takiben kap ateşten geri alınarak hemen üzeri kapatılır. İki saat kadar durduktan sonra tortusu geride kalmak üzere diğer temiz bir kaba gayet dikkatle doldurulur. Ve daha sonra deneme amaçlı temiz bir tahta üzerine bir fırça ile karışımdan bir miktar ince olarak sürülmelidir. Bu da süratle kurumalıdır. Bundan sonra bir fanila veya bez parçasını tahta üzerine sürerek cila verilmelidir.

83

Bu şekilde ahşap üzerinde ince bir zar meydana gelir ki yağmur ve rutubetin bir daha ahşaba nüfuz etmesi mümkün olamaz. Aynı işlemler tüfek kundağına yapılırsa hava şartlarının olumsuz etkilerinden korunmuş olur. Bahsedilen karışımı hazırlarken buharını solunması tehlikeli olduğundan bundan sakınılmalıdır. Aşağıda bahsedilen yağların yapılışına dair askere bilgi vermek gerekmemekle birlikte subay ve ast subaylara bilgi olması için buraya kaydedilmiştir.

C. Üstüğü

Namlu içini temizlemek için kullanılır.

X. Bez

Tüfeği temizlemek veyahut kurutmak için çuha, bez ve fanila parçaları üzerine aşağıda

beyan olunan karışımlardan biri sürülerek tüfeğin parçaları yağlanmalıdır. Kirilenmiş olan bez parçalarını sodalı su veyahut sabun ile yıkamalıdır. Aynı bez parçasını yağlama işlemi için kullanmamalıdır.

84

H. Temizleme harbisi

Kamış yahut ağaçtan imal edilip namlu içini temizlemek için kullanılır. Harbinin ucuna sarılacak üstüğü boğum ve örgü teşkil etmeyecek şekilde gevşek ve tamamen bir kıyas olarak sarılmalıdır.

Ağaç ve kamış harbiler vasıtasıyla namlu içine az kuvvet harcayarak yeterli derecede bastırmak ve üzerlerine sarılacak üstüğü sargıları çekilecekleri zaman burulmamaları için iki el arasında tutulup burulduktan sonra namlu dâhilinde yivlerin köşelerine kadar nüfuz ederek az bir kuvvetle hareket ettirebilmek üzere harbiler ortalarına kadar sargılarla sarılması gerekir. Namluyu temizlemek için gereken tüfeğin asıl harbisinden faydalandığı zaman namlu iç yüzeyine sürünerek yivleri aşındırmaması için harbinin her tarafı üstüğü ile sarılmalıdır. Sargı burada bir miktar az sıkı olarak sarılıp; yivlerle, silinmesi zor olan yiv köşelerinin temizlenmesi için oralara gerektiği kadar baskı yapmak üzere bu üstüğüden iki ince tutam alınıp bir iplik vasıtasıyla haça benzer bir şekilde bağlanarak düğüm yeri harbinin tepesine geçirilmelidir. Daha sonra üstüğü tutamlarının alt tarafında kalan kısımları yivlerin dönüş yönü istikametinde olarak harbinin silgi tarafı üzerine avuç içiyle birleştirilip daha sonra tutamların haricinde kalan uçları da kıvrılarak böylece harbi üzerine sarılmalıdır.

K. Çöp

Yalnız bez ile temizlenmesi mümkün olmayan yerlerdeki kiri çıkarmak üzere ahşap olarak çubuklardan faydalanılır.

85

Madde: 15

Mavzer veya Henry Martini tüfeklerinin temizlenmesinde genel kurallar

Tüfeği temizlemedeki amaç mekanizmanın mükemmel bir şekilde işlemlerini temin ve tüfeği olumsuz dış şartlardan muhafaza etmek üzere toz ve rutubet ile kir ve pasın bertaraf edilmesinden ibarettir. Tüfeğin bakımı parçalarının şekil ve ebatını değiştirecek şekilde yapılmamalıdır. Tüfeğin muhtelif parçalarını parlatmak için kum, zımpara kâğıdı, kiremit, Moskof toprağı ve bunlara benzer çizici şeylerin kullanımı yasaktır.

86

Yağmur lekelerinden ileri gelen siyahlıkların tamamıyla yok edilmesi için uğraşmamalıdır. Çelik ve demir parçaların pastan muhafaza edilmesine ve şayet paslandıkları halde aradan vakit geçirilmeksizin hemen temizlenmesine dikkat edilmelidir. Çünkü paslar zaman içinde çoğalarak demir ve çelik içerisine nüfuz edeceklerinden tüfeklerin kısa bir zaman zarfında kullanılamaz hale gelmelerine sebep olur.

Pasın temizlenmesi için öncelikle tüfek bir kuru bez ile silinip kalın pas izale edildikten sonra fanila veya basit bir bezle yağlamak ve bir müddet bu şekilde bırakıldıktan sonra

silinmek, eğer pas hala kalmış ise yeniden yağlanarak kırmızı pasın altında siyah lekeler görününceye kadar aşağıda ifade edilen işlemlere devam etmek gerekir. Siyah lekenin ortaya çıkması pasın tamamıyla çıkarıldığına işaret olduğundan bundan sonra siyah lekenin çıkarılmasıyla uğraşılmamalıdır. Namlunun içerisi paslı olur ise öncelikle ağaçtan mamul temizleme çubuğu veyahut demir harbi ucuna üstüğü sarılarak yağlanmak ve bu şekilde bir müddet bıraktıktan sonra çubuk ucuna temiz fanila parçası veya üstüğü sarılarak namlu içinde siyah lekeler görülene değin aşağı yukarı hareket ettirilmek gerekir. Tüfek demir harbi ile temizleneceği zaman harbi hareketi esnasında ağız yivlerine sürünerek yivlerin zarar görmelerine sebep olacağından işlem esnasında buna fazlasıyla dikkat edilmesi ve zorunlu olmadıkça demir harbi ile temizlememek husûsunu dikkatten ayırmamalıdır. Paslar genellikle yiv köşelerinde bulunacağından buralarını dikkatle silmek lazımdır.

87

Pasları sert bir şey ile silerek gidermeye etmeye çalışmak daha sonralarında namlunun şeklini ve yivlerin kenarlarını bozacağından bundan her halde kaçınmak gerekir. Tüfekler paslandıkları halde sonradan onları temizlemek için çok zaman sarf etmek gerekeceğine ve bu husûs ise tüfeklerin kullanılmayacak hale gelmesine sebep olacağından her bir görev ve eğitimin akabinde başka şeyle meşgul olunmadan hemen silahların temizlenmesine özellikle itina ve dikkat etmek lazımdır. Mükemmel olmayan temizlik ve bakımın silahın zarar görmesine sebep olacağından bahsedilen bakım aletlerinin oldukça kaliteli olması lazımdır.

Her çeşit temizlikten evvel tüfeğin üzerinde bulunan toz silindikten sonra üzeri yağlanmalıdır. Fazla çalışan hareketli ve temasta olan yerlere (akar derecede olmamak şartıyla) yağ damlatmak lazımdır. Sabahleyin görülecek görevlerden evvel tüfeği silmek ve bu esnada tüfeğin evvelce silinmesinde kusur edilip edilmediğini ve pas ve rutubet olup olmadığını gözden geçirmek gerekmektedir. Namlu içini kontrol etmek için asker tüfeğin ağzını (20-25) santimetre kadar gözden uzak tutmak ve Henry Martini tüfeklerinde öncelikle kapağı açmak ve mavzerlerde mekanizma sürgüsünü çıkarmak ve tamamıyla yivlerin içlerini görmek için bir de aşağıdan bakması gerekir. Harbi, bez, üstüğü ve sair bu gibi malzeme yere düşer ise derhal, yani kullanılmadan evvel dikkatle kontrol edilmeli tozdan temizlenmeli ve harbinin ucunda bulunan üstüğü değiştirilmelidir.

88

Madde 16: İçerden temizleme usulü

Tüfeğin iç temizliği ya iki asker ile birlikte yahut yalnız bir asker tarafından gerçekleştirilir. İki asker ile tüfeğin içini temizlemek için askerlerden birisi sağ eliyle kabzadan ve sol eliyle nişangâhın altından kavrayarak tüfeği yatay bir vaziyette tutar. Bu halde sol ayak ileride ve sağ ayak geride olup sağ el de kalça üzerinde bulunmalıdır. İkinci asker sol ayağı ileride ve sağ ayağı geride olduğu halde sol el ile tüfeği üst bileziğin altından kavrar ve sağ eliyle temizleme çubuğunun ucunu fişek yatağının sonuna kadar sürer. Mavzer tüfekleri ağaç harbi ile temizlenecekleri zaman öncelikle harbinin üstüğü sarılmamış ucu mekanizma tarafından namlu içine koyulduktan sonra ağız tarafından tutan asker vasıtasıyla çekilerek büsbütün dışarıya çıkarılır ve tamamıyla temizleninceye kadar bu şekilde işleme devam edilir. Sargının kalın sarılmış bulunmasından dolayı bu esnada

harbinin namlu içinde sıkışıp kalması veya kırılması gibi bir durum ortaya çıkabilir. Bu şekilde bir durum ortaya çıktığında tüfek, tüfek ustasına teslim edilmelidir. Namlu içinde kolaylıkla hareket edebilmesi için temizleme çubuğu, ucundaki bez veya fanila parçasının kirlendikçe değiştirilmesine dikkat edilmelidir.

89

Tüfek yalnız bir asker tarafından temizleneceği zaman ahşap bir masa üzerine yatırılıp sol el üst bileziğin alt tarafından tutulduğu halde sağ el ile temizleme çubuğu namlu içine sokulur ve aşağıda anlatılan usul üzere hareket edilir. Eğer tüfeğin içi yapılan atışlardan dolayı kurşunlaşmış ise temizleme çubuğu ucuna temiz fanila parçaları sarıldıktan sonra namlu içine sokularak ve kurşundan bir eser görünmeyinceye kadar bez parçaları değiştirilerek temizliğe devam edilmelidir.

Bu gibi kurşunlaşmış namlular yağlı fanila parçasıyla da silinebilir. Fazlasıyla kurşunlanmış olan namluları temizlemeden evvel sıcak su ile yıkamak faydalıdır. Fakat oldukça fazla kurşunlaşmış olan tüfekler aşağıda açıklanacak olan vasıtalarla temizlenemedikleri halde tüfek ustasına gönderilmelidir. Namlu içinde bulunan barut çamurunu çıkarmak için su kullanılmalıdır. Bunun için tüfeğin ağzı aşağıya ve namlu ileriye gelmek üzere bir asker iki eliyle silahı bir kova üzerinde tutar. İkinci asker birincisinin karşısında durup mekanizma kovanı tarafından namluya bir teneke huni geçirdikten sonra bu huniden namlu içine bir sürahi ile su döker ve döktüğü su namlu ağzından temiz ve berrak çıkıncaya kadar bu işleme devam eder. Fakat bu esnada mavzer tüfeklerinde fişek hazinesiyle mekanizma kovanına ve Martini tüfeklerinde kovan içine su kaçırılmamak ve kundağı ıslatmamak gibi konulara dikkat ve itina edilmelidir.

90

İçine su dökülen tüfek kuru bez ile kurutulacağı esnada ağzı aşağı tutulmalıdır. Fişek yatağıyla mekanizma kovanı ucuna kalınca sargı sarılmış bir ağaç parçasıyla temizlenmelidir. Vida yuvalarıyla tırnaklar arasında bulunacak kirler mavzer tüfeklerinde kaşık ile anahtar takımı parçalarında ve Martini tüfeklerinde kabza kapağı çıkarıldıktan sonra mekanizma parçaları aralarında bulunacak kirler ucuna bez veya kendir sarılmış ağaç bir çiviyle temizlenmelidir. Namlu temizlendikten sonra içeriden dikkatle kontrol edilerek yiv köşelerinde kirden bir eser kalmadığı gözlemlenir ise yağlanmalıdır. Namlu içini yağlamak için başka bir harbi kullanmak veya eski harbinin sargısını değiştirerek kuru ve az bir bez ile sarmak gerekir.

Madde 17: Tüfeğin sıradan görevlerden sonra temizlenmesi

Eğitim, karakol, devriye ve sair bu gibi görevlerden sonra öncelikle bir kuru bez ile tüfeğin üzerinde bulunan toz alındıktan sonra yağlı bez ile yağlanmalıdır. Namlunun içi de ucuna kuru bez sarılmış bir harbi ile temizlendikten sonra tekrar yağlı bir harbiyle yağlanmalıdır.

91

Fakat sisli, yağmurlu, karlı havalarda kullanılan tüfekler kullanıldıktan hemen sonra nemden bir eser kalmayınca kadar silinip kurutulmalıdır. Her bir görevden evvel ve sonra asker tüfeği tamamıyla kontrol etmelidir. Her bir görevden sonra kundak bir bez parçasıyla

silinerek üzerine bulunan kir ve rutubet giderilmeli ve daha sonra el ile bir miktar silinerek parlatılmalıdır.

Tamamıyla nemden etkilenmiş olan bir kundak havanın tesiriyle eğrileceği ve bu eğrilik namluya da etki edeceği için kundağın güzelce kurutulmasına dikkat edilmelidir. Tüfeğin temizlenmesi manga çavuşunun gözetimi altında olarak manga askerleri taraflarından birlikte olarak yapılır. Tüfekler her eğitimden evvel ve bazen gelişigüzel bir zamanda subaylar tarafından yoklama edilmelidir. Velhâsıl tüfeklerin her an ve zaman temiz bulundurulmasına fazlasıyla itina ve dikkat edilmelidir.

92

Madde 18: Tüfeğin kullanıldığı ve bir yerde muhafaza edildiği zaman dikkat edilecek hususlar

Tüfeği yere yatırmaktan uzak durmalıdır ve şayet buna mecburiyet görülürse ağızla arpacık ve nişangâh ve mekanizmayı aslâ yere dokundurmamak konusuna oldukça dikkat edilmelidir.

Bu gibi durumlarda namlu ağızından tüfek içine kum, toprak, kar ve sair bu gibi yabancı madde girmiş olduğu halde silah kullanılıp ateş edilirse namlunun zarar göreceği ve bir daha böyle bir tüfekle ateş etmek mümkün olmayacağı muhakkak bilinmelidir. Tüfeğin ağızında ağız kapağı olmadığı halde bir yere dayamak yasaktır. Tüfek koltuk altında taşındığı zaman kasatura kabzasına ve çanta kayış halkalarına dokunmamalıdır. Birkaç gün kendisiyle ateş edilmeyen tüfeklerde atış yapılmadan önce mekanizma kapağı birkaç defa açılıp kapatılmalıdır. Tüfeği sararak silmek ve lüzumsuz yere mekanizmayı açıp kapamak ve tetiği çekip düşürmek yasaktır. Bir tüfekle atış yapılacağı zaman namlusu mükemmel surette temizlenmiş ve mekanizması iyi halde bulundurulmuş olmalıdır. Arpacığın tepesiyle nişangâh gezlerinin aslâ beyazlaşmaması gerektiğinden beyazlaştıkları takdirde derhal tüfek ustasına verilerek siyah hale getirilmesi gerekir. Fişek kovanları dip tablalarının dirsekleri civarıyla kurşun koyulması gereken yerin alt tarafı zayıf olduğundan atış sırasında fişekler çatlayarak kopacaklarından ve bu halde kovanların tırnak vasıtasıyla namlu içinden çıkarılmaları mümkün olmayacağından aşağıda açıklanacak olan işlem ile çıkarılması gerekmektedir.

93

Fişek kovanı aşağıda izah edildiği şekilde tablasından ayrılarak fişek yatağında kalırsa ya küçük parmak veyahut sert ağaçtan bir çöp vasıtasıyla dışarıya çekilir. Çöp vasıtasıyla çıkarmak için çöpün bir ucu kovanın tahminen ortasına kadar girecek şekilde kovanın iç yüzeyine üzerine sokulan çöpün ucuyla kuvvetle bastırıldıktan sonra geriye çekilmelidir. Fişek kovanı açıklandığı şekil ile çıkarılmadığı takdirde mekanizma kapağı manivela vasıtasıyla açılmış bulunduğu halde temizleme çubuğunun veyahut asıl harbinin ucuna kendir sarıldıktan sonra mezkûr çubuk tufengin ağız tarafından namlu içine sokularak fişek kovanının ön tarafından itip kovanı dışarıya atmalıdır. Fişek yatağında kurşun yerinin alt tarafı koparak kaldığı veyahut kovanın bir parçası yivli kısım içinde kaldığı takdirde hemen tüfek ustasına götürülmelidir. Tüfekler bir yerden diğer bir yere taşınırken bir askere ikiden fazla tüfek taşımak uygun değildir. Bu halde de asker namluları birbirine çarpmamak için dipçikleri birbirine yakın olarak birini bir omzunda ve diğerini diğer omzunda veyahut

her birini bir elinde veyahut koltuk altlarında taşınmalıdır. Soğuk havalarda gerçekleştirilen eğitimlerden sonra tüfekler nemkenecekleri için bir an önce odalara götürülmeye çalışılırken bu hususa dikkat edilmelidir.

94

Cephane

Genellikle fişekler üç çeşittir: 1-Kurşunlu fişek 2-Kurşunsuz fişek 3-Eğitim fişegi

Kurşunlu fişek

Aşağıda verilen parçalardan oluşur:

1. Kovanı ve kapsülü
2. Barut
3. İki mukavva parçası arasında mevcut balmumu sıkısı.
4. Kurşun ve kâğıt sargısı
5. Kurşun üzerine sürülmüş yağ

Fişek kovanı

Fişek kovanı madenî hazne ile bir dip tablasından ibaret olup hazne barut ve kurşunun koyulması için ve çeşitli çaplarda iki kesik koniden oluşmaktadır.

95

Dip tablası kovan haznesinin bitiminde ve hazneden bir miktar taşkın bulunur ki buna “tabla dirseği” adı verilir. Bu dirsek kovanın fişek yatağına girmesini engeller ve kovanı fişek yatağından dışarıya atmaya mahsus tırnaklara tutamak yeri olur. Tablanın ortasında kapsülün konulması için bir oyukluk mevcut olup bu oyukluğun ortasında da dışarıya doğru bir çıkıntı vardır ki “göbek” adı verilir. İğnenin kapsül üzerine yapacağı çarpma ile kapsül göbekte temasta bulunduğundan kapsül ateş alır ateşin baruta etki etmesi için göbekte üç adet delik vardır ki bunlara “alev delikleri” denir. Kapsül dibi düz olmak üzere pirinçten üretilen bir kutu şeklinde olup içine kapsül eczası doldurulmuştur ve içten ince bir kâğıt ile kaplanmıştır.

Barutun miktarı

Fişeklerde bulunan barutun miktarı 5,5 gramdan ibarettir.

Balmumu sıkısı

İki adet kâğıt sıkısı arasında bir de balmumu sıkısı mevcuttur ki barutla kurşunu birbirinden ayırır ve kurşunun tamamen barut gazı etkisinde bulunmasına hizmet eder ve tüfeği temizler.

Baruttan ortaya çıkan pisliği birlikte alıp götürür.

Mermi

Kurşunun üst kısmı oval alt kısmı silindir şeklinde ve 21,1 gram ağırlığında olup çapı çapına eşittir. İki kat olarak kurşunun alt kısmında sarılmış olan kâğıt namlu içini

kurşunlanmadan korumasının yanı sıra kurşunun kovanındaki yatağında sağlamca yerleşmesini temin eder.

Kurşunların yağı

Beş kısım koyun yağı ve bir kısım balmumudan oluşmaktadır. Kurşunlar yağsız olarak durup atış yapılacağı zaman yağlanmalıdır.

Fişekler yirmişer-yirmişer veya onar-onar olarak paketlerin içine koyulur. Paketlerin üzeri mavi kâğıtlarla kaplanmıştır ve bu paketlerin önlerine bir beyaz kâğıt yapıştırılmıştır ki üzerinde pakette ne cins ve kaç fişek bulunduğu yazılarak açıklanmıştır. Asıl paket ise bir ipe sarılmıştır.

97

Kurşunların yağlanması

Aşağıda beyan edilen karışım bir tencere içine konulduktan sonra içerisinde (su) bulunan diğer bir kabin üzerine oturtulur. (Karışım bulunduğu tencere doğrudan doğruya ateş üzerine koyulmayıp ancak su buharı vasıtasıyla eritilmelidir.) Asker fişegi tablasından tutarak bütünüyle kovanın ucuna kadar (kovan aslâ yağlanmayacaktır) yağa sokmalıdır. Ve gayet az bir zaman sonra çıkarmalıdır. Kurşunun ucuna akarak toplanmakta olan yağ tekrar tencerenin içerisine akmak üzere kurşun tencerenin kenarına gayet hafifçe sürülmelidir. Daha sonra fişek koymak için özel olarak yapılan delikli tahtanın üzerine geçirilmelidir. Kurumaları için bu delikli tahta üzerinde iki saat kadar bırakıldıktan sonra paketlere yerleştirilir.

Kurşunsuz fişek

Aşağıdaki paraçalardan oluşur.

1. Fişenk kovanı ve kapsülü
2. Barut
3. Kâğıt sıkısı

98

Fişek kovanı, kurşunlu fişek kovanının aynıdır ve bu çeşit olan kovanlar kurşunlu fişek yerine kullanılması uygun görülemeyen kovanlardır. Kovanın barut kısmı kurşunlu fişek kovanlarına benzer şekilde rüganlanmamıştır. Bu tür fişeklerde barut ve eczalı kapsül yoktur. Bir ağaç tıpa ile fişek kovanı doldurulur ve üç tarafı kurşunun şekil ve büyüklüğünde olup son kısmında bir zıvana vardır. Silindirik lastiğin bir tarafına ağaç tıpasının zıvanası ve diğer tarafına demir kapsülün düğmesi geçirilmiştir. Bu silindirik lastiğin bulunmasına sebep iğnenin kapsüle olan çarpma şiddetini hafifleterek iğnenin kırılmasını engellemektir. Demir kapsül eczasız olup iğnenin ileriye doğru yapacağı hareketinde kırılmaması için çarpma yerinde faydalanılır ve silindir lastiğe düğmesi vasıtasıyla geçirilmiştir. Yukarıda olduğu gibi benzer ağaç tıpa ile silindir lastik ve demir kapsül birbirlerine geçirildikten sonra fişek kovanına ağızından geçirilmiştir.

Fişek kovanlarının temizlenmesi

Gerekli Aletler

Kapsülü çıkarmak için bir su tazyik aletiyle ağaçtan imal edilen bir tokmak ve iki su gerdeli (tahta kova), iki tane iskemle ve bir tane boş fişeklerin konulması için kap ve bir tane de vida çevireceği gibi şeylerdir.

99

Kovanları temizlemek için edevat

Kovanı dıştan temizlemek için bir tane küçük fırça ve içten temizlemek için bir tane çubuk fırçası (tütün çubuklarının içlerini temizlemeye mahsus fırçalar gibi, fakat kısadır) tablanın temizlenmesi için basit küçük resim fırçaları, talaşın ıslatılması için kenarı yukarıya koyverilmiş bir teneke ve bir tane kenarları ağaçtan ve kafes telinden imal edilmiş elek ve bir tane tencere ve iki tane kova ve keten bezi ve üstüğü ile ufak ağaç parçası bulunmalıdır. Kovanlar atış yapılmasının hemen ertesinde temizlenmelidir. Kovanların temizlenmesi iki şekilde gerçekleştirilir.

Birincisi atışı takip eden yirmi dört saat zarfında ve diğeri ise bundan hemen sonraki zamanlarda gerçekleştirilir ve müstesna olarak da uzun bir süre sonra da gerçekleştirilebilir. Fakat her halde kovanlar su içine konmuş olmalıdır.

Başlangıçta yapılacak temizlikler

100

1. Kapsülün çıkarılması

Bölükten su tazyiki aletini kullanmaya alışmış askerler tarafından yalnız olarak gerçekleştirilir.

2. Kovanlarda bulunan yağın yıkanıp temizlenmesi

Üstüğü ve keten bezleriyle yapılır.

3. Kovanların içinde kalan barut çamurunun çıkarılması

Öncelikle kovanların tamamı içerisi su dolu bir kap içine konularak el ile epey karıştırılır. Daha sonra su dökülüp aynı işlem su berrak olarak kalıncaya kadar tekrar edilir. Daha sonra yukarıda ifade edilen fırçalarla her bir kovan içten ve dıştan ve tabla yönlerinden ayrı ayrı temizlenirler. Sonra ucuna üstüğü sarılmış yumuşak odun parçası ve ucu sivri bir çöple kap- sül yuvası ve delikleri temizlenir. En sonunda kovan bir bez ve üstüğü ve odun parçasıyla içten ve dıştan silinip kurutulur. Bundan sonra kovanlar yine su içine konulacaktır. Ta ki son olacak temizliğe uygun oluncaya kadar su içinde bulunurlar.

En son yapılacak temizlik

4. Kovanları silip temizlemek

Kovanlar bir defa daha sıcak su içine konurlar. Daha sonra fırçalar ile gerek içten ve gerek dıştan temizlenirler. Sonra da güzelce kurutulurlar.

5. Kovanları bütün bütün kurutmak

Kovanlar ateş üzerinde ısıtılmış dişbudak ağacı talaşı içerisine konulup karıştırılır. Ve bunlar karıştırılır iken el ile de tamamıyla ovalanırlar. Daha sonra yukarıda tarif edilen elek içine kovanlar talaşla birlikte konur ve elenerek talaşlar aşağıdan çıkarılıp bunun arkasından kovanlar yine talaş içine konularak işlem tekrar edilir. Ve bu şekilde tamamıyla kovanlar kurutulur. Kovanlar aslâ parlatmak üzere temizlenmeyecektir. Yalnız üzerlerinde bulunan yağ ve içlerinde bulunan barut çamuru çıkarılacaktır. Kum ve sair çizici şeylerin kullanılması yasaktır. Bazı müstesna hallerde birinci olacak temizliklerde kapsülün çıkarılması geriye bırakılır.

Sonuç

Osmanlı'da modernleşme hareketlerinin fitilini ateşleyen en büyük etken şüphesiz askeri alanda yaşanan olumsuzluklardı. Ordunun savaşlarda başarısız olması toprak kaybına da sebebiyet vermişti. Bu durum devletin acil önlemler almasını gerekli kılıyordu. Bu minvalde öncelikle askeri alanda bir yenilenme, güncellenme yapılması gerekiyordu. Ancak bu alanlarda yapılacak yenilik hamleleriyle batının modern teknolojisi yakından takip edilebilir ve belki elden çıkan topraklar tekrar sınırlara dahil edilebilirdi.

Karlofça Antlaşması bu konuda bir dönüm noktası niteliği taşımaktaydı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti anladı ki ya ordularını modernize edecek ya da kaybetmeye devam edecekti. İlk defa büyük çapta toprağın kaybedilmesine sebep olan bu antlaşma devletin askeri alanda ne denli zayıf olduğunu göstermişti.

Yenileşme hareketlerine ilk radikal hamle Sultan II. Mahmut tarafından yapılmıştı. Yeniçeri Ocağının kaldırması ile başlayan süreç, Tanzimat Devri ve Meşrutiyet Devri yenilikleri ile devam ederek I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü.

Düzenli ordu olarak bilinen Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurulmasıyla birlikte kullanılan silahlar, teçhizatlar, giyilen üniformalar ve yapılan askeri eğitimler tamamen yenilenip modernize edilerek Avrupa usulü değişimler yapılmıştır. Devletin özellikle 19. yüzyılda aldığı yenilgiler sebebiyle askeri alandaki yeniliklere ağırlık vermesi, bu alandaki kayıplarının telafisi için bir çaba niteliği taşımaktaydı. Bu bağlamda özellikle silah teknolojisi üzerinde yoğunlaşması dikkatlerden kaçmamaktaydı.

Devletin hızlıca silah teknolojisinde yenilikler yapmak istemesi onu, Avrupalı devletler ve Amerika ile ticaret münasebetine sürüklemişti. Bu minvalde devlet, hazinesinden askeri alandaki yenilikler için ciddi miktarda bütçe ayırmıştı. Dönemin en modern silahlarını ordu envanterine katmak isteyen Osmanlı yönetimi; *Snider*, *Enfield*, *Winchester* ve *Henry-Martini* model silah markalarını incelemişti. Bu modeller dönemin şartlarına göre en iyi silahlar olmasıyla birlikte ordunun hareket kabiliyetini arttıracak nitelikteydi.

Osmanlı devletinin görüşmeler ve incelemeler sonrası üzerinde yoğunlaştığı silah markası Henry-Martini olmuştu. Devlet ordusunu Henry-Martini silahları ile donatmıştı. 93 Harbi ve Otuz Gün savaşında da (Yunanistan-Osmanlı) kullanılmış olan bu marka silahın etkisi ordu içerisinde taktire şayan konumdaydı. Son derece pratik olan Henry-Martini silahı, dönemin silah teknolojisi kategorisinde en iyi silahlar arasında yerini almıştı.

Orduda yaşanan bu büyük çaplı modernizasyon çalışmaları ve askeri eğitim sistemindeki değişimler, Avrupalı eğitimler aracılığıyla aktarılmaktaydı. Bu eğitimlerde birçok faydalı dersin yanında modern silah eğitimleri de verilmekteydi. Henry-Martini model silahın kullanım ve bakımı gibi eğitimleri de dönemin ders kitaplarında kendine yer bulmuştu.

Bu çalışmamızda da piyade sınıfı askerlerin eğitimi için kaleme alınmış bir eserin incelemesi yapılmıştır. Giriş bölümünde de belirtildiği üzere, eserin dördüncü bölümü Henry-Martini silahına ayrılmıştır. Silahın birçok özelliklerinden bahsedilen bu bölümde yine silahı oluşturan parçalardan, teçhizatından, kullanışlılığından, niteliklerinden, iç ve dış özelliklerinden, fiziksel görünüşünden, kullanma esaslarından, temizlik ve bakımından, yağlamasından, mermi kovanlarından ve dahi barutun miktarından bahsedilmiştir.

Ayrıca tüfek ile yapılacak hareketler, Henry-Martini silahının sökölüp takılması işlemi, silahın ana mekanizma parçalarının sökölüp takılması, silahın seri ve tek ateş etme sisteminin ayarlaması, silahın muhafazası, cephanesi, kovanların temizliği için kullanılan edevatlar, bakım ve onarımı, tüfeğin süngüsü, kasaturası, bozuk olan silahların tamiratı ve tamir olunamayan silahlar hakkında nasıl bir işlem yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır.

Sonuç itibarıyla çalışmamız bizlere, Osmanlı ordusunda, teçhizat ve cephane durumu, tüfeğin orduda ne denli önemli olduğu, askeri eğitimlerde ve savaşlarda neden bu marka silahların tercih edildiği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Yine çalışmanın, Osmanlı Devleti'nin ordu envanterinde yer alan Henry-Martini silahının, yapısal özellikleriyle beraber, dönemin silah teknolojisine ve askeri alandaki yenileşme hareketlerine ışık tuttuğu düşüncesindeyiz.

Kaynaklar

- Bayındır, A. (2021). *Osmanlıda Piyade sınıfı askerlerin eğitimi*, Hiper yay. İstanbul.
- Hayta, N. & Ünal, U. (2014). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Turan, H. (2019). "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanma hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), ss.37-46.
- Sarı, H. (1996). "II. Mahmut döneminin askeri faaliyetlerine Mudurnu kazasının katkıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), ss.155-167.
- Soyluer, S. (2018). "Tüfekhane-i âmire'yi mamur kılmak: Osmanlı tüfek imalatında Avrupalı uzmanların rolü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 52(52), ss.267-309.
- Satış, İ. (2011). "19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Amerika silah ticareti", *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, s.295-311.
- Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Kurtaran, U. (2016). “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya verilen ahidnamelerin genel özellikleri ve diplomatik açıdan değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(60), ss.97-140.

Beydilli, K. (2007). “Nizâm-ı Cedîd”, *İA*, c.33, ss.175-178.

Beydilli, K. (2013). “Yeniçeri”, *İA*, c.43, ss.450-462.

Özcan, A. (1991). “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *İA*, c.3, ss.457-458.

Ünver, M. (2013). “Teknolojik gelişmeler ışığında Osmanlı-Amerikan silah ticaretinin ilk dönemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), ss.195-220.

Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı tüfek, tabanca ve techizatları (askerî müzeden örneklerle)*, Genelkurmay basımevi, Ankara.

Küçük, C. (1988). “Abdülaziz”, *İA*, c.1, ss.179-185.

İnternet kaynakları

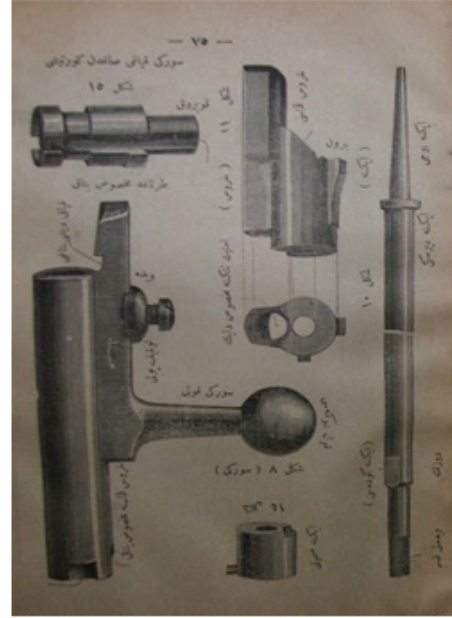
<https://www.pingudumuzayede.com/en/product/2272709/ottoman-shotgun> / Erişim tarihi: 10.09.2022.

https://battlefield.fandom.com/wiki/Martini-Henry?file=Martini-Henry_IRL.jpg / Erişim tarihi: 10.09.2022.

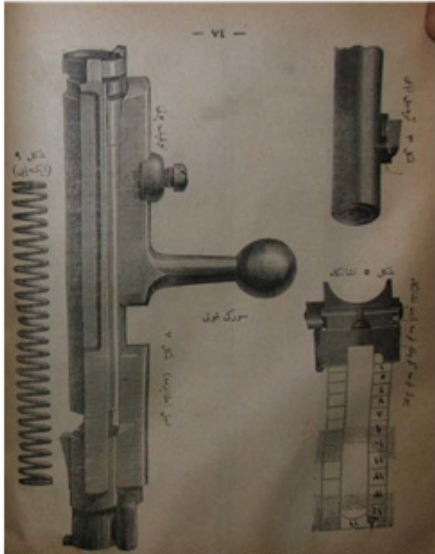
Ekler

Ek 1: Orijinal nüshadan örnek çizimler ve açıklamaları.²¹

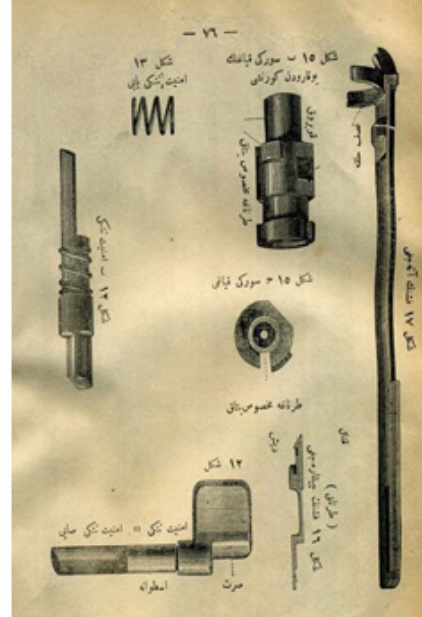
(Şekil 1) (Tüfengin sağdan görünüşü) Arpacık Namlu (Şekil 1) Mekanizma Kabza Harbi Üst Bilezik Aşağı Bilezik Aşağı Gerdâne Kundak (Tüfengin üstten görünüşü) (Şekil 2) Namlu Mekanizma (Şekil 4) Tevkif Vidası Büyük Levha (Ters yazı) Dişli Yatak Sürme Sabit Nişangâh Küçük Levha (Namlumun arpacıkla beraber kat'ı) (Şekil 6) Arpacık Yiv seti Yiv Milimetre 5 / 9

(Sürgü) Horoz kısmına mahsus yatak. Sürgü kolu-Tevkif yolu (Şekil 10) İğne. İğne Ucu-İğne dirseği (İğne gövdası)-Düzlük Vidalı kısım (Şekil 11) (Horoz) Emniyet tetiğine mahsus delik-Horoz kaması-Burun (Şekil 14) İğne somunu (Şekil 15) Kuyruk-Tırnağa mahsus yatak-Vida-Kapak dişli yatağı.

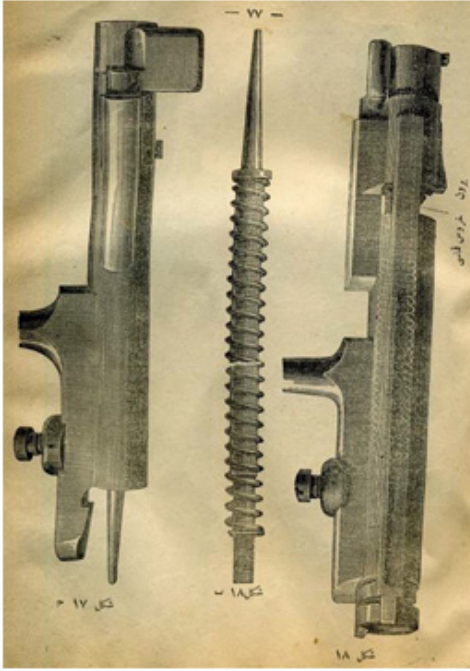

(Şekil 3) Arpacık Ayağı (Şekil 5) Nişangâh Sabit Nişangâh Küçük Levha Büyük Levha 7 8 9 10 5 6 11 12 13 14 (Şekil 7) Tevkif Yolu-Sürgü Kolu (Asıl Mekanizma) (Şekil 9) (İğne Yayı)

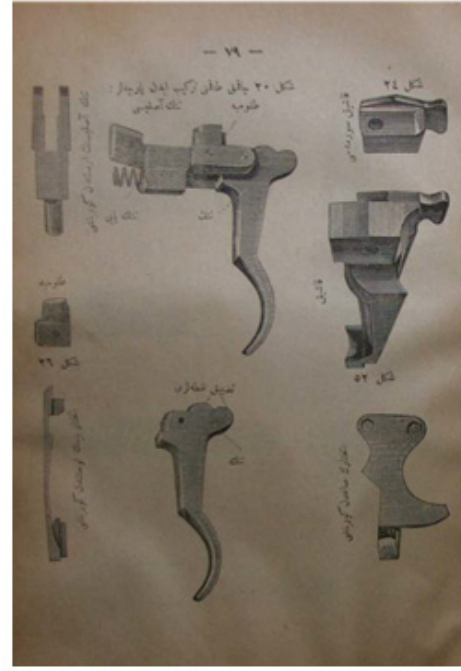

(Şekil 12) Emniyet Tetiği-Emniyet Tetiği Sapı (Şekil 12 B) Emniyet Tetiği (Şekil 13) Emniyet Tetiği Yay (Şekil 15 B) Sürgü kapağının yukarıdan görünüşü-Kuyruk Tırnağa Mahsus Yatak (Şekil 15 H) Sürgü Kapağı Tırnağa Mahsus Yatak (Şekil 16) (tırnak) Fişenk Çıkaracağı Dış (Şekil 17) Fişenk Atacağı Halka Kanal

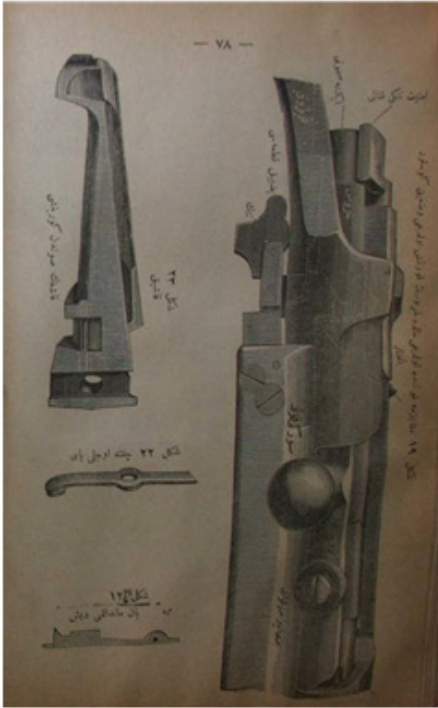
21 Resimlerin alındığı yer için ayrıca bkz. Bayındır, A. (2021). *Osmanlıda Piyade sınıfı askerlerin eğitimi*, Hiper yay. İstanbul.

(Şekil 17 H) (Şekil 18 B) (Şekil 18) Burum Horoz Kaması.

(Şekil 20) Çakmak tırnağını terkip eden parçalar. Tulumpa-Tetik askısı Tetik-tetik yayı-Tırnak askısının üstten görünüşü. Tulum (Şekil 24) Kaşık sürmesi (Şekil 26) Tırnak yayının üstten görünüşü. Tazik noktaları. Tetik Anahtarın sağdan görünüşü (Şekil 52) Kaşık.]

(Şekil 12) Meme, Yan Mandallı Diş (Şekil 19) (Şekil 22) Pafta Uçlu Yay (Şekil 23) Kaşık-Kaşığın soldan görünüşü. Mekanizma kısmında olduğu halde horozun kurulmuş olduğu va-ziyeti gösterir anahtar.

(Şekil 27) Anahtar Yayı-Anahtar-Emniyet Tetiği Kanadı (Şekil 28A) Kurşunlu Fişek (Şekil 28 B) Kurşunlu Fişek (Şekil 92) Kurşunsuz Fişek (Şekil 31) Tâlim Fişegi (Şekil 30) Kurşunsuz Fişek

Ek 2: Henry-Martini ve Aynalı Martin foto örnekleri.

Fotoğraf (a): Henry-Martini tüfeğinin genel görünümü

Kaynak: https://battlefield.fandom.com/wiki/Martini-Henry?file=Martini-Henry_IRL.jpg / Erişim tarihi: 10.09.2022.

Fotoğraf (b): Afyon işi gümüş kakma Aynalı Martin, 96 cm.

Kaynak: <https://www.pingudumuzayede.com/en/product/2272709/ottoman-shotgun> / Erişim tarihi: 10.09.2022.

Dr. Öğr. Üyesi

Hüseyin Erkan BEDİRHANOĞLU

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
he.bedirhanoglu@alparslan.edu.
trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8980-6267>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 13/09/2022 25/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1174859>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Selçuk Bey'in Kurucu Rolüne Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Founder Role of the Seljuk Bey

Öz

Türkler İç Asya'da çeşitli boylar halinde yaşamışlardır. Farklı Türk boyları buradan birçok coğrafyaya göç etmiştir. Bu göçler İslamiyet öncesinde gerçekleştiği gibi İslamiyet sonrasında da meydana gelmiştir. Türkler gittikleri coğrafyalarda güçlü idari yapı kurarak aynı zamanda hâkimiyet alanlarını da genişletmişlerdir. Göç eden Türk boylarından birisi de Kınık boyuna mensup olan Selçuklular'dır. Selçuklular Türk Tarihinde önemli bir yere sahiptir. 11. yüzyılın ilk yarısında tarih sahnesine güçlü bir biçimde ortaya çıkan Selçuklular, Türk-İslam kültürünün oluşmasında önemli derece rol oynamışlardır. Onlar sahip olduğu bu önem dolayısıyla tarihin ilgi konusu haline gelmişlerdir. Bu bakımdan Selçukluların atası olan Selçuk Bey, tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Bu çalışma Selçuk Bey'e dair genel bir değerlendirmedir. Bu anlamda öncelikle Selçukluların bağlı oldukları boy olan Oğuz Türklerinin ata yurdu incelenecek ve Oğuzların kısa bir tarihlerine bakılacaktır. Ardından Selçuk Bey'in adı, kimliği, çocukları ve torunları ele alınacaktır. Son olarak ise Selçukluların tarih sahnesine çıkışı incelenecektir. Bu çalışmada modern literatürden istifade edilmiştir. Söz konusu çalışmayla bazı modern çalışmalar tarafından meydana getirilen bu anlamdaki araştırmalar değerlendirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Oğuzlar, İç Asya, Selçuk Bey, Selçuklular**Abstract**

The Turks lived in Central Asia in different tribes. Different Turkish tribes migrated to many geographical areas. These migrations occurred before and after Islam. The Turks established a strong administrative structure in the regions they migrated and expanded their sovereignty areas. One of the Turkish tribes who migrated was the Seljuks they belonged to the Kınık tribe.

ATIF: BEDİRHANOĞLU Hüseyin Erkan, "Selçuk Bey'in Kurucu Rolüne Dair Bir Değerlendirme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (886-895)**CITE:** BEDİRHANOĞLU Hüseyin Erkan, "An Evaluation on the Founder Role of the Seljuk Bey", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (886-895)

Screened Turnitin

Seljuks have an important place in Turkish history. The Seljuks, who emerged strongly on the stage of history in the first half of the 11th century, played an important role in the formation of Turkish-Islamic culture. They have become a subject of interest for history because of these importance. In this respect, Seljuk Bey, the ancestor of the Seljuks, has attracted the attention of historians. This study is about Seljuk Bey a general assessment. In this sense, firstly, the homeland of the Oghuz Turks, the tribe to whom the Seljuks belong, will be examined. The history of the Oghuzes will be examined briefly. Then the name, identity, children and grandchildren of Seljuk Bey will be discussed. Finally, the rise of the Seljuks to the stage of history will be examined. In this study, modern literature has been utilized. With this study, some researches in this direction created by modern studies will be evaluated.

Keywords: Turks, Oghuz, Central Asia, Seljuk Bey, Seljuks

Giriş

Türkler İç Asya'da çeşitli boylar halinde yaşamışlardır. Farklı Türk boyları buradan birçok farklı coğrafyaya göç etmiştir. Bu göçler İslamiyet öncesinde gerçekleştiği gibi İslamiyet sonrasında da meydana gelmiştir. Türkler gittikleri coğrafyalarda güçlü idari yapılar kurarak aynı zamanda hâkimiyet alanlarını da genişletmişlerdir.

Göç eden Türk boylarından birisi de Kınık boyuna mensup olan Selçuklular'dır. Onlar, Türklerin ata yurdu kabul edilen Ural-Altay bölgesinden daha güneye göç etmişlerdir. Böylece İslam hâkimiyetinin sınırlarına yakın olmuşlardır. Selçukluların tarih sahnesine çıkışı bu göçle başlamıştır. Yeni coğrafyada daha güçlü siyasi otoritelere yakınlık kurma ve yeni dinin himayesine girme onların tarih sahnesine çıkmasında etkili olmuştur.

Bu çalışma, Selçuk Bey, Kınık boyu ve Selçuklular üzerine yapılan modern çalışmalardan yola çıkılarak ele alınmıştır. Bu çalışmanın hedefi Selçuk Bey'dir. Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Oğuz Türklerinin yaşamış olduğu esas coğrafyanın üzerinde durulmuş ve sınırları tespit edilmeye çalışılmış, Oğuzların kronolojik olarak tarihleri ve devlet idaresi (Yabguluk) genel hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından Selçuk Bey incelenmiştir. Bu maksatla Selçuk Bey'in ad problemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra Selçuk Bey'in hayatı, çocukları ve torunları ele alınmıştır. Son olarak ise çalışmada Selçuk Bey'in ata yurttan Cend bölgesine gelişi ve Selçukluların tarih sahnesine çıkışı üzerinde durulmuştur.

1. Oğuzlar

1.1.Oğuz Coğrafyası

Türklerin yaşadığı coğrafya olarak Ural-Altay bölgesi düşünülmektedir. Milattan önce 2500 yıllarında Türklerin Aral Gölü güneyine kadar yayıldıkları görülmektedir. Türk boylarından olan Oğuzların, Aral Gölünden Altaylara ve Tanrı dağlarının batı ve kuzey yamaçları arasında bir coğrafyada yaşadıkları bilinmektedir. Siriderya etekleri ve vadisi de Oğuz yurdu'dur. 10. yüzyıla gelindiğinde Oğuzların Yenisu bölgesine indikleri görülmektedir. Bu yüzyılla birlikte Harizm, Cend ve Aral gölü civarları Oğuzların yaşadıkları yerler

olmuştur. Oğuz destanına göre ise Oğuzların yurdu geniş bir alanı kapsamaktadır. Burası Aral gölünden Hazar denizine, Ürgeç'ten Sır vadisine, Sayram'dan Buhara'ya kadar olan bir yeri kaplamaktaydı. Karacuk dağlarından Hazar Denizine kadar olan bir alandaki çölün Oğuz çölü olarak bilinmesi de Oğuzların yaşadıkları yurt hakkında bir fikir vermektedir.¹

Ortaçağ kaynaklarında Maverainnehir, Hazar ve civarı Oğuz yurdu olarak kabul edilmektedir. Horasan bölgesi her ne kadar Oğuzların yaşadıkları yerlerden birisi olarak görülse de Oğuzların bu bölgeye gelişleri kesin olarak Selçuklular ile birlikte olacaktır. Oğuzlar farklı idari yapılanmalarla çeşitli bölgelere göç etmişlerdir. Örneğin Göktürk idaresi altında Oğuzlar buldukları coğrafyadan daha güneye inmişlerdir. Onların Ak Hunlar bölgesine geçtikleri de bilinmektedir.²

Selçukluların geldiği boy olan Kınık boyunun yaşadığı coğrafya ise Sır suyu olarak adlandırılan bölgedir. Oğuz Yabgu Devleti'nin çöküşü üzerine Oğuzlar, buldukları coğrafyadan farklı yönlere dağıldılar. Bunlardan bir kısım ise daha sonra görüleceği üzere Horasan'a gelecek olan Selçuklular olacaktır.³

1.2.Oğuzların Tarihi

Oğuzlar; Türkmenistan, İran, Irak, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri'nin atalarıdır. Ağuz adına ilk kez Göktürk kitabelerinde rastlanılmaktadır. Bu kelimenin orijini konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. En yaygın ve kabul gören görüş ok kelimesinin çoğulu olarak kullanılan *okuzdur*. Orhun kitabelerinde Oğuzlar olarak bilinmekte ve *Dokuz Oguzlar* şeklinde anılmaktadır. Ortaçağ İslam eserlerinde ise Oğuzlar'a *Guz* denilmektedir.⁴

Göktürk hâkimiyetinde Kutlug Şah döneminde Türk boyları arasında en önemli boy Oğuzlardı. Başlarındaki boy beyi Kağan diye anılmaktaydı. Göktürlere tabi idiler. Bilge Kağan döneminde de bu bağlılık devam etmiştir. Orhun kitabelerinde Oğuz Bilge Tamgacı adıyla bilinen bir kişinin Batı Göktürk Hanı olan Türgiş Kağan'ı temsil eden bir elçi olduğu görülmektedir.⁵

Göktürklerin 744'te yıkılmaları ile birlikte Oğuzlar'dan bir kol bir süre Uygurlara bağlı kalmıştı. Onlar da zaman zaman Uygurlara isyan etmişlerdir. Oğuzlar ve Uygurlar arasında değişen münasebetler bazen olumlu bazen de olumsuz seyretmiştir. Oğuzlar,

-
- 1 H.A.R. Gibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, (Ankara: Çağlar Yayınlar, 2005); Frye, *Orta Asya Mirası*, çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009), 81; Özkan İzgi, *Orta Asya'nın Türkleşmesi*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 632; Abdülkerim Özyayın, "Selçuk Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009): XXXVI, 364; Yunus Arifoğlu, "Selçuklu Öncesinde: İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, sy 2, (2009): 480.
 - 2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1977), 155; Arifoğlu, "İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü", 480-482.
 - 3 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 155.
 - 4 Faruk Sümer, "Oğuzlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), XXIII, 325-330; Ahmet Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 239.
 - 5 Frye, 81; İzgi, 632; Sümer, "Oğuzlar", 325.

bugün Doğu Türkistan adıyla bilinen bölgeye kadar gitmişlerdir. Oğuzların Uygurlarla yoğun münasebetleri sebebiyle her ikisi zaman zaman kaynaklarda birlikte anılmıştır.⁶

Oğuzlar, Batı Göktürkleri temsil konumundaydılar. Karluklar Batı Göktürk Devleti'ni sona erdirince Oğuzlar, 8. Yüzyılın sonunda Seyhun Nehrinin aşağı tarafına Maverâünnehir civarına gelmişlerdir.⁷

Abbasiler döneminde Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde çıkan karışıklıklarda Oğuzlarında adları geçmektedir. Abbasi Halifesi Me'mun (811-833) zamanında Abbasi orduları ile Oğuzlar arasında temaslar olmuştur. Fergana Vadisi ve Seyhun boylarında yaşamaya başlayan Oğuzlar Abbasiler için tehdit unsuru haline gelmişlerdir.⁸

1.3.Oğuz İdaresi- Yabguluk

Geleneksel Türk töresinde idarenin başında Kağan bulunurdu. Kağan'ın ise Yabguları bulunmaktaydı. Bu unvan hiyerarşik olarak Kağan unvanının ardından gelmekteydi. Oğuzlar Seyhun Havzasına geldiklerinde bu unvanı idarenin başı olarak kullanmışlardı. Oğuz boyları ve başlarındaki beyler Yabguya bağlıydı. Selçuklular'da *Yabguluk Müessesesi* Hakan'ın altındaki bir kurumdu. Bu, bir anlamda vezirlik makamına denk düşmekteydi.⁹

Oğuzların başkenti Sır nehri kenarına kurulu Yeni-kent idi. Oğuzhan Destanına göre de Oğuz başkenti burasıdır. Bu şehir bütün Oğuz Yabgularının oturduğu bir kentti. Yine destana göre bu şehri bizzat Oğuzhan'ın kendisi kurmuştur. Bu şehir esas itibariyle Oğuzların kışlık başkentiydi.¹⁰

Oğuz Devleti'nde ordunun başındaki kişiye *Subaşı* denilmekteydi. Selçuk Bey'in babası Dukak Oğuz Devleti'nde Subaşı idi. Dukak'ın Yabgu'nun yanında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Yabgu ve Subaşı'nın arasında çatışmalar da yaşanmaktaydı.¹¹

2. Selçuk Bey

2.1. Selçukluların Menşei

Selçuklular 24 Oğuz boyunun Kınık koluna mensuptur. Araştırmacılar bu konuda ittifak halindedir. Selçukluların tarihte kazandıkları önem dolayısıyla Kaşgarlı Mahmud onların mensup olduğu Kınık boyunu Oğuz boyları arasında önemli bir yere koymaktadır. Oğuzname'de Kınık boyu daha az ehemmiyetli olduğu ifade edilmektedir. Efsaneye göre

6 Sümer, "Oğuzlar", 325.

7 S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013); Sümer, "Oğuzlar", 325;

8 Sümer, "Oğuzlar", 325; Taşağıl, 240; Arifoğlu, "İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan'ın Rolü", 485-487.

9 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1965), 62; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 153; Sümer, "Oğuzlar", 327.

10 Turan, 62; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 153; Frye, 81.

11 Turan, 64; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 153; Özaydın, 364.

Selçukluların soyu Afrasiyab'a (Oğuzhan) kadar uzanmaktadır.¹²

Kınık boyu içdir, Büğdüz ve Yıva boylarıyla birlikte Deniz Han'ın çocukları arasında görülmektedir. Kınık boyunun yüce manasına gelen bir anlamı bulunmaktadır. Onlar Onkunun çakır kuşusu olarak görülmüşlerdir.¹³

2.2. Selçuk Adı

Selçuklulara ad olan Selçuk Bey'in adı üzerinde bir tartışma bulunmaktadır. İddiaya göre Arap kaynakları dil yetersizliği sebebiyle Selçuk yazmışlardır. Bu iddiayı öne sürenlerin temel dayanağı Türkçe ünlü uyumu olmaktadır. Selçuk'un bu ünlü uyumuna aykırı düştüğü savunulmakta ve bu nedenle "Salçuk" tezi öne sürülmektedir. Bu iddianın savunucusu Marquart adında bir oryantalisttir. Oysa Türkçe'de *Safa* ismi ünlü uyumuna uygun olmasına rağmen dil fonetiğine aykırı düşüp bunun yerine *Sefa* telaffuzu tercih edilmektedir. Buna karşın Rasonyi ve Barthold Dede Korkut ve Kaşgarlı Mahmud'u referans alarak ismin Selçuk olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Türkçe'nin fonetik kaidesi gereğince kalın seslerden inceye doğru bir dizilim olması gerekliliği varsayımından yola çıkılarak ismin, Salçuk olduğu ancak yaygın olarak Selçuk şeklinde ifade edildiği varılan bir kanı olmaktadır.¹⁴

Selçuk adı Küçük Sel veya Küçük Sal anlamına gelmektedir. Bu adın Siriderya Nehri havzasında kamışlıklardan yapılan sallardan dolayı olduğu düşüncesi hâkimdir. Bir başka görüş ise Selçuk'un bir salda doğmasından dolayı kendisine bu adın verildiği ifade edilmektedir. Bu ismin Mücadeleci manasına gelen Salçu'dan türediği de düşünülmektedir.¹⁵

Selçuk Bey'in babası olarak bilinen Dukak, Demir-yaylı namıyla bilinmektedir.¹⁶Türklerde ok ve yay kullanımının yaygın olması ve ayrıca Dukak'ın sahip olduğu kuvvetten dolayı kendisine bu unvanın verildiği görülmektedir. Ahmed b. Mahmud eserinde Dukak, Yakak olarak anılmakta ve başından beri Müslüman olduğu belirtilmektedir.¹⁷Selçuk Bey'in dedeleri ve diğer ataları konusunda ise herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹⁸ Ancak Hamdullah Müstevfi Türklerin atası Seçuk Beyin soyunu Afrasyâb'a bağlayarak onun Kınık Türklerinin kavminden olduğunu belirtir¹⁹ Tartışmaya farklı bir boyut ile katılan Reşidü'd-din Selçuk'un soyu ile ilgili Kınık soyunun ağırlığını gösterir²⁰ Selçuk adına ait kaynaklarda yer alan bilgilerden Türklük unsurunun ağır bastığı, Afrasyâb'a vurgu yapıldığı ve Kınık

12 Turan, 54.

13 Faruk Sümer, "Kınık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (2002), XXV, 418.

14 Turan, 53-54.

15 Özaydın, 364.

16 Sadreddin Ali b. Nasır El- Hüseyinî, *Zübdetü-t Tevarih: Ahbâru-l Umera ve-l Mulûki- Selçukiyye*, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra,1983, s.23. G. Ebu-l Farac, Abu'l Farac Tarihi, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, 1945, s. 292-293

17 Ahmed Bin Mahmud, *Selçukname*, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1983, s 1-3

18 M. Altay, Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 6.

19 Kazvînî, *Tarih-i Güzide*, Erkan Göksu Ed., 2015, s. 6.

20 Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih*, Terc. Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010, s. 70.

soyu üzerinde ittifak edildiği görülür.²¹

Selçuk Bey'in 900 yıllarının başında doğduğu düşünülmektedir. Babası ve Selçukluların en eski atası olan Dukak, Oğuz Devleti'nde Subaşı olarak görev yapmaktaydı ve alınan kararları Yabgu kendisine danışmaktaydı Dukak'ın Türk boyları arasında bir ağırlığının olduğu söylenebilir. Bu sebeple Dukak'ın vefatından bir süre önce doğan Selçuk da Yabgunun iltifatına mazhar olmuş ve kendisine subaşılık verilmiştir.²² Selçuk Bey henüz genç bir yaşta iken babası ölmüştür. Bilinen herhangi bir kardeşinin olmaması sebebiyle eski zaman ananesine uygun olarak babasının ardından bu görev, Selçuk Bey'in kendisine intikal etmiştir. Selçuk Bey'in bu göreve geldiğinde 17-18 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Selçuk Bey'in hem babasının mesleğini devam ettirmesi düşüncesi hem de sahip olduğu askeri meziyetlerle de bu göreve getirilmiştir. Selçuk Bey'in Oğuz devletinin ordusunun başında olması hem kendisinin önemini hem de bağlı olduğu Kınık boyunun değerini yansıtmaktadır.²³ El- Hüseyini Selçuk Bey'in vefatından önce gördüğü bir rüya üzerine, yanan ateşe idrarını yaptığını ve bu suretle ateşten çıkan kıvılcımların da dünyanın değişik yerlerinde kurulacak siyasi yapılara işaret ettiğini belirtir.²⁴

2.3. Selçuk Bey'in Oğulları ve Torunları

Selçuk Bey'in eşi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Modern araştırmalar bu anlamda bir fikir dahi yürütmemişlerdir. Selçuk Bey'in kesin olarak bilinen üç oğlu mevcuttu. Ancak annelerinin kim olduğu hakkında bir kanıt bulunmamaktadır. Oğulları, Mikail, Arslan ve Musa hakkında ittifak bulunurken Yınal hakkında ise kesin bir şey ifade edilememektedir. Ayrıca ismi belirtilmeyen bir başka oğlunun ise genç yaşta öldüğünden bahsedilmektedir. Modern kaynaklarda bunun Yusuf olabileceği düşüncesi vardır. Selçuk Bey'in en büyük oğlu olan Mikail bir gaza esnasında vefat etmiştir. Bir diğer oğlu olan Arslan ise Gazneli Sultan Mahmud tarafından Kalincar kalesinde hapsedilmiş ve orada ölmüştür. Onun en uzun süre yaşayan oğlu Musa'dır. Selçukluların Gaznelilerle mücadelesi esnasında beyliğin başında bulunan kişiydi. Selçuk Bey'in büyük oğlu olan Mikail'in Çağrı ve Tuğrul Bey adında iki oğlu bulunmaktaydı. Arslan'ın ise Kutalmış ve Resul Tegin adında iki oğlu mevcuttu. Musa'nın Hasan, Yasaf ve Börü adında üç tane oğlundan bahsedilmektedir. Yusuf'un ise İbrahim ve Ertaş adında iki çocuğu bulunmaktaydı.²⁵

2.4. Selçukluların Tarih Sahnesine Çıkışı

Selçuk Bey Subaşı olmasının ardından Oğuz yabgusu ile aralarında ihtilaf meydana gelmiştir. Fikir ayrılığı ile birlikte otlak yetersizliği, siyasi karmaşa, farklı siyasi otoritelerin güçlenmesi de Selçuk Bey ile Oğuz yabgusu arasında problemlerin büyümesine sebep olmaktadır. Bütün bunlardan dolayı da Selçuk Bey bulunduğu bölgeden ailesi ve

21 İslam Kavas, Selçuklu Hanedanının İktidarının Meşrulaşması, *Esoğü Tarih Dergisi*, c.4, Sayı: 1(2021), s.23.

22 Mîrhând, *Târîh-I Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, Terc. E. Göksu, 2015 s. 1-5.

23 Turan, 85.

24 Sadreddin Ali b. Nasır El- Hüseyinî, age, s.23

25 Turan, 85; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası* 13, (1958): 117-130.

maiyetindeki kişilerle göç etmek zorunda kalmıştır. Selçuk büyük bir kafiyleye sahip değildi. Aynı zamanda zengin bir bey de değildi.²⁶O, maiyetindekilerle birlikte Cend bölgesine gelmiştir. Cend bölgesinin hem Oğuz Yabgu devletinden uzak olması hem de İslam devletinin sınırlarına yakın olması sebebiyle Selçuk Bey'e müsait bir ortam yaratmıştır. Bu müsait ortamdaki yararlanmaya çalışan Selçuk Bey, Oğuz Yabgu devletiyle giriştiği mücadeleyi kendi lehine çevirmeye çalışmıştır.²⁷ Bu anlamda Selçuk Bey yeni din olan İslamiyetin kendilerine bir hayat hakkı yaratacağını düşünerek bu dine girmek için maiyetindekilerle istişarelerde bulunmuştur. O, şöyle demiştir;

“Yaşamak arzusu içinde bulunduğumuz bu ülkede halkın dinine girmezsek kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat halinde kalmağa mahkûm kalırız.”²⁸

Selçuk Bey yapmış olduğu istişarenin ardından Müslüman şehirlerinden olan Buhara'nın güneyinde kalan Zandak'a adamlarını göndererek yeni din hakkında bilgi edinmek istemiştir. Bunun içinde validen kendilerine İslam'ı öğretecek din adamı talep etmiştir. Talebe verilen olumlu cevap üzerine Selçuk Bey'in maiyetindeki Türkler (Selçuklular) İslamiyet'e geçtiler. Selçukluların İslamiyeti benimsemesinde bazı unsurlar ve benzerlikler göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi olarak tek tanrı inancıdır. İkinci önemli unsur ise tasavvuf ile Şamanist kültürün birbirlerine yakın olmasıdır. İki yaşam biçiminin benzerliği ve yakınlığı da Türklerin bu yeni dine girmelerinde etkili olmuştur.²⁹

Selçuk Bey'in İslamiyet'i seçmesi ile birlikte yeni dinin kendilerine getirmiş olduğu anlayışı benimsediler. Oğuz Yabgusu'na vergi veren bir durumundan, onlara karşı gaza yapacak bir konuma sahip oldular. İslamiyet'in kendilerine sağladığı avantaj ve geniş bir İslam devleti halkasına dâhil olma durumu Selçuk Bey'in Cend'deki konumunu pekiştirdi. Selçuk Bey “*Melik ül-gazi Selçuk Bin Tukak*” sanıyla bilinmeye başladı. O, bundan böyle uçta İslam gazisi namıyla şöhret bulacaktı. Müslüman olması ile birlikte burada Selçuk Bey'in etrafında kalabalık bir kitle toplandı.³⁰

Selçuk Bey'in bu yeni yerleşimindeki faaliyetleri hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Cend'e geldikten sonra Selçuk Bey'in yabguya karşı yapmış olduğu bir gaza bilinmektedir. Bu gazada Selçuk Bey zafer kazanmıştır. Bunun dışında bilinen bir başka gazasında ise oğlu Mikail şehit olmuştur. Bu durum Selçuk Bey'i oldukça üzmüştür. Cend'de bir uç beyi olarak bulunan Selçuk Bey, Samani-Karahan mücadelesinde de taraf olmuştur. Bu çekişmelerden birinde Selçuk Bey, oğlu Arslan'ı Samanilere yardıma göndermiştir. Bu yardım sebebiyle Selçuk Bey ile Samaniler arasında bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre Samaniler Selçuk Bey'e Buhara ve Semerkand arasında kalan Nur kasabasını yurt olarak verecek, Selçuk Beyliği ise Samanilerin sınırlarını koruyacaklardı. Bahsedilen bu bölgeye 985 yıllarında Selçuk Bey'in oğlu Arslan yerleşmiştir. Selçuklular Maveraünnehir bölgesine yerleşme

26 M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, Cilt I, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s.20

27 Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular*, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013, s. 46-47; Agacanov, age, s.47

28 Turan, 67.

29 Turan, 67; Yunus Arifoğlu, “The Concept Of Civilization In Medieval Muslims: Urbanity And Rural Thought”, *New Horizons In Social, Human And Adminisrative Sciences*, (Ankara: Gece Akademi, 2019), 597-605.

30 A. Özaydın, “Cend,” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 359-360, 1996.

imkânı bulmuşlardı.³¹

Selçuk Bey, Cend bölgesine yerleşmesinin ardından yaklaşık 20-30 yıl gibi bir zaman sonra burada vefat etmiş ve bu şehre defnedilmiştir. Sultan Alparslan, Türkistan bölgesine yaptığı bir seferde atası Selçuk Bey'in mezarını ziyaret etmiştir. Selçuk Bey'in ölümünün ardından beyliğin başına oğlu Arslan Bey geçmiştir. Ancak o birliği sağlayamamış, diğer aileler beylikten kısmi anlamda bağımsız bir şekilde yaşamaya başlamıştır.³²

Selçukluların Horasan'a geldiği 11. yüzyılın ilk yarısında bu coğrafya üç siyasi otorite tarafından kuşatılmıştı. Horasan'ın önemli bir kısmı Gaznelilerin hâkimiyeti altındaydı. Bu dönemde Sultan Mahmud, Selçuklular'dan Arslan Yabgu'ya bağlı olan Oğuzların önemli bir kısmını öldürtmüştü. Geriye kalan bir kısmı ise Horasan'ın çeşitli bölgelerine dağılmışlardı.³³

Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler, amcaları Arslan Yabgu ile ters düşmüşlerdi. Bundan istifade eden Karahanlılar, Selçukluları buldukları bölgelerden atmışlardı. Bunun üzerine Tuğrul ve Çağrı Beyler yurt arayışına çıkmış yapılan keşifler sonucunda Horasan bölgesinin uygun bir yurt olacağı düşüncesine varmışlardı. Sultan Mahmud'un izni ile de burada yurt tutmaya çalıştılar. Böylece Selçukluların, bölgeye gelmeleri mümkün olmuştur. Onlar, bölgede kolay bir şekilde tutunamamışlardır. Tuğrul ve Çağrı Beylerin Gaznelilerle yaptığı mücadeleler sonucunda Horasan'da güçlü bir devlet tesis etmişlerdir.³⁴

Sonuç

Genelde Türklerin yaşadığı coğrafya Ural-Altay ve civarı olarak görülmektedir. Oğuzlar Yenisu etrafında yaşamışlardır. Oğuzların genel olarak yaşam alanları Harizm, Cend ve Aral gölü bölgeleridir. Oğuzlara bağlı bir boy olan Kınıkların yaşadığı yer ise Sır suyu olduğu görülmektedir. Türkmenistan, İran, Irak, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri'nin ataları olan Oğuzlara dair ilk bilgileri Göktürk Kitabelerinde rastlanılmaktadır. Göktüklere bağlı olan Oğuzlar, onların yıkılmalarının ardından bir süre Uygurlara bağlı olarak siyasi hayatlarına devam etmişlerdir. Onlar Göktürklerin batı bölgesinde uc beyi olarak devlet idaresini sürdürmüşlerdir. Selçuk Bey'in babası olan Dukak, Oğuz idaresinde Subaşı olarak görev yapmıştır. Selçuk Bey, babasının ölümü üzerine genç yaşta Subaşı olmuştur. Oğuz Yabgusu ile yaşadığı ihtilaftan dolayı bulunduğu bölgeden Cend'e gelmiştir. Burası İslam devleti hâkimiyeti sahasına yakın olması sebebiyle Selçuk Bey'e bir fırsat yaratmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Selçuk Bey yaptığı istişare sonucu İslam'a girmiş ve İslam sancaktarlığını yapmaya başlamıştır. İslamiyet'le birlikte Selçuk Bey konumunu güçlendirmiş ve hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Aynı zamanda bu konumuyla Oğuz Yabgusuna karşı rahatlıkla karşı koyma imkânını elde etmiştir. Horasan bölgesindeki siyasi mücadelelerde taraf olan Selçuk bundan istifade ile bölgeye yakın yerde yurt imkânı elde etmiştir. Selçuk Bey'in ölümünün ardından beyliğin başına oğlu Arslan Bey geçmiştir.

31 Turan, 67, Özaydın, 364; Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012), 33.

32 Özaydın, 364, Piyadeoğlu, 33.

33 Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), XIII, 481.

34 Piyadeoğlu, 33; Arifoğlu, "Urbanity And Rural Thought", 597-610.

Ancak o birliği sağlayamamıştır. Onun ölümünün ardından Selçuklular Horasan bölgesine gelmişlerdir. Ancak burada kolayca tutunamamışlardır. Selçuklular uzun mücadelenin ardından Horasan bölgesinde kalıcı hale gelmişlerdir.

Kaynakça

- Ahmed Bin Mahmud, Selçukname, Terc. E. Merçil, İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1983.
- Agacanov, S. G. *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Arifoğlu, Y. “Selçuklu Öncesinde: İç Asya Ve İran Kavimleri Arasında Yaşanan İlişkilerde Horasan’ın Rolü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6, sy 2 (2019) 473-494.
- Arifoğlu, Y. “The Concept Of Civilization In Medieval Muslims: Urbanity And Rural Thought”, *New Horizons In Social, Human And Adminisrative Sciences*, Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Ebu-l Farac, Abu’l Farac Tarihi, Terc. Ö. R. Doğrul, Cilt I, Ankara: TTK, s. 292-293, 1945.
- Fazlullah, Reşidüdin, Câmîü’t-Tevârih Terc: H. H. Güneş, Erkan Göksu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Frye, R. N. *Orta Asya Mirası*, çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009.
- Gibb, H.A.R. *Orta Asya’da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Ankara: Çağlar Yayınlar, 2005.
- İzgi, Ö. *Orta Asya’nın Türkleşmesi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Kafesoğlu, İ. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1977, Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası* 13, (1958):117-130.
- Kazvîni, Tarih-i Güzîde, Erkan Göksu Ed., s. 6. 2015.
- Kavas, İ. Selçuklu Hanedanının İktidarının Meşrulaşması, *Esoğü Tarih Dergisi*, c.4, Sayı: 1(2021), 19-37.
- Köymen, M. Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Merçil, E. “Gazneliler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Mîrhând, Târîh-I Ravzatu’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ, Terc. E. Göksu, 2015.
- Özaydın, A. “Selçuk Bey”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. Selçuklular, Cilt I, Ankara: İSAM Yayınları, 2013.
- Piyadeoğlu, C. *Güneş Ülkesi Horasan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.

Sadreddin Ali bin Nasır El-Hüseynî, Zübdetü-t Tevârîh: Ahbâru-l Umerâ ve-l Mulûki-l Selçukiyye, M. Nurettin Ed., Beyrut: Dâru İkra, 1983.

Sümer, F. "Kınık", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

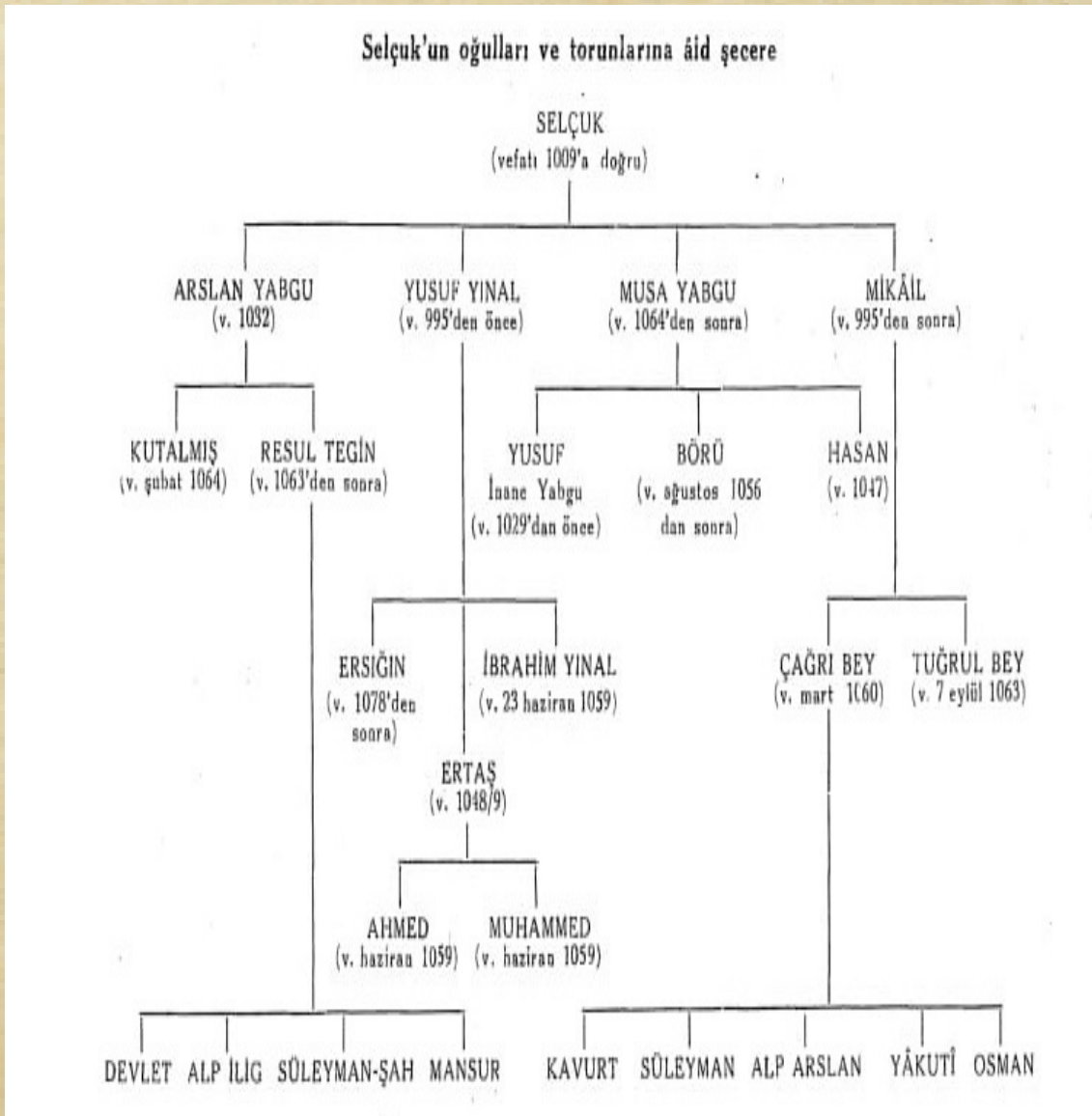
Sümer, F. "Oğuzlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Taşgılı, A. *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Turan, O. *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1965.

EKLER

Ek 1: Selçuk'un oğulları ve torunlarına ait şecere (Kafesoğlu, 1958: 131).

Öğr. Gör. Dr.
Ayten AKCANHitit Üniversitesi
ayten.akcan7@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0974-5263>

Eser Geçmişi / Article Past: 11/09/2022 20/09/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1173800>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Dair: Bozkırda Varolmak

On Ancient Turkish Culture and Civilization: Surviving in the Steppe

Öz

Coğrafya insanlık için büyük bir ihsandır ve insanoğlu bu sebepten dolayı çeşitli alanlarda gelişme olanağı bulmuştur. Türklerin ortaya çıktığı ilk günden bu yana da çok farklı coğrafyalarda yaşadıkları göz önünde bulundurulursa bu mekan çeşitliliği eski Türklerin; hayat şekillerine, yaşam tarzlarına, belli bir dünya görüşü oluşturmalarına, toplumsal yapılarına özetle kültür ve medeniyetlerine etki etmiştir. Bu nedenle eski Türklerle ilgili tarih ve kültür çalışmalarında; “bozkır” meselesini ortaya koymak, bozkır kültürünün tarihle yoğrulmuş olarak nasıl oluştuğunu ve bu coğrafyanın bozkırda yaşayan Türk insanına nasıl nesnellik kazandırdığını bilmek-kavramak ve daha sonra Türk kültür ve medeniyetini anlamak yerinde olacaktır. Elbette eski Türk tarihi ve kültürü alanında çalışma yaparken yerleşkelerden bahsederken sadece bozkırı ele almak yeterlidir gibi bir anlayıştan da uzaklaşmak gerekmektedir. Fakat kurulan büyük devletlerin ağırlıklı olarak bozkırda kurulmasından kaynaklı bu başlık ve içerikli bir çalışma yapmanın daha uygun olacağı kanaatindeyim. Bu nedenle çalışmanın genel karakteri ve aynı zamanda hedefi, bozkır olarak adlandırılan bu coğrafyada hayat serüvenlerine başlayan eski Türklerin bozkırda nasıl var oldukları, bu uçsuz bucaksız dümdüz arazide doğal çevreye karşı üstün başarı sergileyerek burada yaşamlarını ne denli sürdürdüklerini ortaya koymaktır. Aynı zamanda bu çalışma, İslamiyet öncesi dönemde bozkırda yaşayan Türk topluluklarının siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı adına da tespitlerde bulunabilmek için bu yapıların oluşmasında ayrılmaz bir parçanın da yaşadıkları coğrafya olduğunu da belirlemenin önemine vurgu yapmaktır. Bu makalede eski Türk kültür ve medeniyeti üzerine bazı değerlendirmeler yaparak İslamiyet öncesi bozkırda bulunan eski Türklerin genel özelliklerine temas edilerek önemli açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Türk Medeniyeti, Bozkır, Bozkır Kavimleri, Göçebelik, At.

ATIF: AKCAN Ayten, “Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Dair: Bozkırda Varolmak”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (896-909)

CITE: AKCAN Ayten, “On Ancient Turkish Culture and Civilization: Surviving in the Steppe”, *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (896-909)

Screenedturnitin

Abstract

Geography is a great gift for humanity and for this reason, mankind has had the opportunity to develop in various fields. Considering that the Turks have lived in very different geographies since the first day they emerged, this diversity of places belongs to the ancient Turks; It has affected their lifestyles, lifestyles, forming a certain worldview, social structures, in short, their culture and civilization. For this reason, in the historical and cultural studies about the ancient Turks; It would be appropriate to put forward the “steppe” issue, to know and comprehend how the steppe culture was formed by mixing with history and how this geography gave objectivity to the Turkish people living in the steppe, and then to understand Turkish culture and civilization. Of course, while working in the field of old Turkish history and culture, it is necessary to move away from the understanding that it is sufficient to only consider the steppe when talking about the settlements. I believe that it would be more appropriate to conduct a study with this title and content, since the great states that were established were mainly established in the steppe. For this reason, the general character and also the aim of the study is to reveal how the ancient Turks, who started their life adventures in this geography called the steppe, came into existence in the steppe, and how long they lived here by displaying superior success against the natural environment in this vast, flat land. At the same time, this study emphasizes the importance of determining that an integral part of the formation of these structures is the geography they live in, in order to be able to determine the political, economic and social structure of the Turkish communities living in the steppe in the pre-Islamic period. In this article, by making some evaluations on the old Turkish culture and civilization, it will be tried to make important explanations by touching on the general characteristics of the ancient Turks in the pre-Islamic steppe.

Keywords: Turkish Culture, Turkish Civilization, Steppe, Steppe Tribes, Nomadism, Horse.

Giriş

Divan-ı Lûgat’it Türk’te “*bozkır*” kelimesi, toprağı düzlük ve sert olan arazi manasına gelen “*tatırlıg bölge*”¹ olarak geçmektedir. Bu düz ve sert arazide yaşayan bozkır Türklerinin birçok niteliğı de bozkırla bağdaştırılır. Fakat bozkırda varılmaya çalışmak Türkler adına bazen bir seçim, bazen bir mecburiyet, bazen de geçirilmesi gereken bir evredir². Her ne sebeple burada kalmış olurlarsa olsunlar öncelikle bozkırda yaşamın güç olduğunu belirtmek gerekir. Bu coğrafyada varılmaya çalışan bozkır insanı doğuştan asker³

1 Türklerin dilini, tarihlerini, toplum felsefelerini ve yaşadıkları coğrafyayı anlatan ve Türkler için oldukça mühim bilgiler sunan ve ansiklopedik sözlük mahiyetinde olan Kaşgarlı Mahmud’un abidevi eseri Divanü Lûgati’t-Türk’te geçen yeryüzü şekillerine ait coğrafya terimleri tespitinde kara alanlarında “*tatırlıg yer*” bozkır alanları için kullanılan bir tabirdir. Aynı zamanda “*obuzlug / opuzlug*” tabiri de sarp / sertliğı olan arazi anlamındadır. Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lûgat’it Türk Tercümesi*, Cilt I, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 494-495.

2 Kürşat Yıldırım, “Bozkır, Şehir ve Orman Mekanlarının Eski Türk ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 249, Cilt 126, Yıl: 2020, s. 256.

3 Bilge Kağan Abidesi’nin doğu cephesinde asker ve ordu unsurunu anlatan birkaç kesit; “..... Ben

ve özgürlük⁴ tutkunu, savaşçı bir topluluk olarak vasıflandırılabilir⁵.

Çalışmamızın konusu bozkırda yaşayan İslamiyet öncesi Türk kavimleri ve onların oluşturduğu kültür ve medeniyet olduğu için bu döneme kadar olan tarihsel sürece değinerek genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır.

Türklerin ilk olarak var oldukları yer Altay ve Sayan Dağları'dır ancak belirli bir süre burada kaldıktan sonra doğuya, batıya, ve güneye doğru yayıldıkları da dil araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmıştır. M.Ö. 2. binden itibaren Türklerin Altay Dağları'ndan Ural Dağları'na ve Yayık Nehri'ne kadar olan geniş bozkır alana tamamen yayıldıklarını görüyoruz⁶. Yapılan araştırmalar sonucunda Orta Asya'nın konumu itibarıyla bu yayılma ve yeni yerlerin keşfinin daha çok batıya yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani anayurttan batıya doğru yol alan Türk toplulukları batıya doğru gittikçe Doğu Türkistan'a, diğer bir adı ile Yarış Ovası'na ulaşmışlardır. Bu bölge hakikaten Türk kavimlerine açılan bir kapıdır⁷. Bu kapıdan yol alan Türk toplulukları sadece önlerine çıkan Tarbagatay dağlık arazi engeli ile karşılaşmışlar fakat bu alanı da çok rahat bir şekilde aşmışlar ve Turan Ovası veya Kırgız Bozkırı olarak bilinen bugünkü Kazak düzlüklerini tamamen çevrelemişlerdir. Ve böylece Doğu Türkistan ile Hazar Denizi arasında kalan mesafe ve buradaki geniş bozkır alan Türklerin artık ikinci vatanı haline gelmiştir⁸.

*kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak öyle geri geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde oğuz kavmine doğru; doğuda Kitay, Tatabi kavmine doğru; güneyde Çin'e doğru on iki defa ordu sevk ettim.....savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itaat etti (Doğu Cephesi 23-24), on yedi yaşında Tanguta doğru ordu, savaşçı yolladım. On sekiz yaşında altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk ettim. Çinli Ong vali, elli bin asker geldi. İduk başta savaştım o orduyu da ordumla orda yok ettim. Yirmi yaşında Basml İduk Kut soyundan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye onların üzerine de ordu sevk ettim. Yirmi iki yaşında Çin'e doğru ordu sevk ettim. Çaça general ile seksen bin asker ile savaşlarım savaştı. Generalin bütün askerlerini orda öldürdüm (Doğu Cephesi 25-26).” Anlatımlar otuz dört yaşa kadar yıl yıl devam ediyor. Orduların nasıl savaştığı genel olarak zaferle biten sonuçların nasıl alındığından bahsedilmekte. Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2013, s. 68-88.*

- 4 716 yılından hemen sonra Kültegin tarafından dikilen Gök-Türk kitabelerinde “...Beylik evladın kul oldu, hatunluk kızın cariye kaldı. Türk beyler Türkçe adları bırakıp Tabgaç beylerin adını aldı. Elli yıl gücünü ve emeğini (ona) verdi. Karabodun Türkler, bütün halk şöyle demiş: Devletli halk idim, şimdi devletim hani? Hakanlı halk idim, şimdi hakanım hani? Gücümü, emeğimi hangi hakana sarf ediyorum? Böyle deyip Tabgaç hakanına karşı çıkmış.” diyerek ortaya konan duruma büyük bir başkaldırının olduğunu ve elde edilen kazancın emeğin kolay kolay kimseye verilemeyeceği anlatılmaya çalışılmıştır. Sonrasında “kendimizi öldürüp, yok olalım daha iyi” diyerek bu duruma karşı çıkılacağı ve bağımsızlık uğruna herşeyin yapılacağı da belirtilmek istenmiştir. Bkz. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s. 336-342.
- 5 Abdulkadir İlgen, “Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *Journal of Social Policy Conferences*, Sayı 49, Yıl: 2005, s. 818-819.
- 6 Salim Koca, *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 650-652.
- 7 Koçak, Kürşat, “Atlı Bozkır Kültürünün Jeopolitiği (Eski Dünyanın Merkezi Orta Asya)”, *Cappadocia Journal of History and Sciences*, Sayı 14, Yıl: 2020, s. 70-77.
- 8 Salim Koca, a.g.e., s. 651-653.

Dünyanın en eski kıtalarından biri Asya Kıtası'dır. Orta Asya ve bilhassa oldukça bereketli olan Batı ve Doğu Türkistan dünya medeniyet tarihinde oldukça özel bir yere sahip bölgelerdendir. Ancak bu medeniyetin meydana gelmesi adına Türklerin ne gibi katkıları olmuştur sorusu tamamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Fakat şu ana kadar yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular Orta Asya'nın en eski yerleşik kültür merkezlerinden biri Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat civarındaki Anav isimli bölgeden gelmektedir. Anav harabelerinde yapılan incelemeler ve kazıların gösterdiği, bu bölgede M.Ö. 4000-1000 yılları arasına tarihlendirilen yerleşik bir kültürün olduğudur. Yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar sonucu ele geçen bulgulardan bozkırların doğu tarafında Anav kültüründen sonra Afanasyevo kültürünün M.Ö. 3000'lerde ortaya çıktığını söylemektedir⁹. M.Ö. 1700'lere kadar hüküm süren bu kültür geniş bir sahaya yayılmıştır¹⁰. Abakan kültürü de denilen bu kültür çeşidi Altay Dağları ve İdil (Volga) Nehri boyunca uzanan geniş bozkır sahayı kapsamaktadır¹¹. M.Ö. 1700'lerde Tanrı Dağları'ndan başlayarak, Balkaş Gölü'ne uzanan ve Yayık Nehri'ni de içerisine alan bozkırda Andronovo kültürü ile karşılaşmaktayız¹². Bu kültür ile beraber Orta Asya'da göçer evli ve muharip bir topluluğun oluştuğu anlaşılmaktadır. Esasında Türklerin bozkırda var ettikleri "Bozkır Atlı Kültür"ün yavaş yavaş ortaya çıktığı söylenebilir¹³.

Çok eski çağlardan bugüne dek insanoğlunun sıkıntıdan uzak ve rahat bir hayat tercihi hep olmuştur. Eski dünyanın coğrafyasının egemenlik merkezi olan Türkistan ve bu coğrafyanın artık sahibi konumunda sayabileceğimiz Türkler, bu bölgede gerek iklimin sertliği, doğa koşullarının elverişsizliği ve gerekse beslediği konar-göçer nüfusun fazlalığı aynı zamanda uçsuz bucaksız bu bozkırlarda verdiği amansız savaş nedeniyle çok da kolay ve huzurlu bir yaşam sürdürememelerine neden olmuştur. Hatta bazen bozkırdaki bu yaşam zorluğu zaman zaman onları yerleşik düzene ve bu düzenin getirdiği rahat yaşam fikrine de itmiştir.

Bozkır da yaşayan Türkler birçok durumu önceden öngörmek, plan yapmak aynı zamanda her daim tetikte ve uyanık olmak zorundaydı. Fakat meşakkatli bu yaşam şekli bazen bozkırda yaşayan insanları zora düşürmüş olsa da özellikle soya bağlılık, aidiyet duygusu ve bu duygu ile gelişen kimlik kazanma güdüsü bozkır Türk topluluklarına çok başka değerleri kazandırmıştır. Elbette burada bir gerçeği de vurgulamak gerekir. Yerleşiklik ve bu durumun getirdiği rahat ve konfor çoğu kez bir özlem ile karşılanmış, fakat bozkırda yaşayan Türklerin yerleşik olarak yanibaşlarındaki Çin ile girdikleri sıcak ilişkiler, birçok defa bozkırlı göçebelerin karşısında bir durum teşkil etmiştir¹⁴. Hatta bazen de Çin'in kalabalık nüfusu ve yerleşik düzenlerine karşı tutunabilmek adına Çin'e karşı istila hareketlerinde bile, bozkırlı Türk toplulukları asimile olma ya da benliklerini yavaş yavaş

9 İlhami Durmuş, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 66-67.

10 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Pelin Ofset, Ankara 2010, s. 21-22.

11 Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 18-20.

12 Salim Koca, e.g.e., 2010, s. 23-24.

13 İlhami Durmuş, a.g.e., s. 69-70.

14 Abdulkadir Yuvalı & Erhan Yoska, *Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerleri*, Kömen Yayınları, Konya 2019, s. 166-170.

yitirme durumu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu yüzden bozkırda, toprağa sıkı sıkı bağlı olmayan bu göçebe yaşam şekli ile Türk boyları kimlik ve özgürlük tutkusu, soya bağlılık olgularını kendi varlık sebepleri haline getirmişlerdir. Bu yüzden bozkır insanı bu gerçeği belki de her daim önemli bir bilgi olarak zihninde tuttuğundan yerleşik hayata geçmenin başka bir gücün egemenliği altına girme tehlikesini ortaya çıkardığı için çoğu kez kendi varlıklarına ve oluşturdukları kültüre yönelmeyi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla bozkırda yaşamak, bozkır koşullarına göre şekil almaktan geçmekte ve yaşama tutunabilmek, varlığını koruyabilmek ve hatta ilerleyebilmek için belirleyici birtakım unsurları bu duruma göre nizam etmek zorundalığını da ortaya çıkarmaktadır. Bu gerçek, hayatın her alanına sirayet etmekte birlikte özellikle yönetim anlayışını, askeri yapıyı etkileyen ve ekonomik, toplumsal yapının yapı taşlarını oluşturan bir durum haline gelmiştir. Burada yine, aynı coğrafyanın her topluluğa aynı etkiyi ve aynı şekillendirmeyi yaptığını söylemek¹⁵ elbette doğru bir çıkarım olmayacaktır ama yaşanılan çevre ve bu çevrenin orada yaşayan insanlara sunduğu imkanlar gözönüne alınırsa bu durumun doğrusal ve güçlü bir bağlantı oluşturduğunu da söylemek gerekir¹⁶.

Bozkırda yaşayan Türk topluluklarının sezgisel olarak da, yerleşik hayata adapte olmuş diğer topluluklara göre gelişmiş olması beklenir ve nitekim ele geçen bulgular, bilgiler bu düşüncüyü destekler niteliktedir¹⁷. Çünkü çalışmanın giriş kısmında da bahsedildiği üzere bozkırda yaşam oldukça güçtür ve bu sebeple bozkır insanı her zaman yaşanabilecek olası durumlara karşı hazırlıklı olmak zorundadır. İklimi iyi bilmeli, artık hava tahminlerini iyi yapabilir hale gelmeli ve alınacak tedbirler noktasında hızlı düşünmeli ve davranmalıdır. Aynı zamanda yerleşik kültürde olan çevrili sınırlara, gözetleme kulelerine ve surlara sahip olmadıkları da dikkate alınırsa her an başka bir boyun ya da farklı bir topluluğun saldırısına karşı da tedbirli olmak zorundaydılar. Bozkır insanı bünyesinde rasyonalist düşünce biçimini oluştururken, bozkırı tanımlarken zorluk ve sıkıntı olarak bahsettiğimiz olayları bir öğretici konumuna da taşımış, sonrasında bir nevi kendilerini hayatta tutabilmek adına da eğitmişlerdir. Esasında çeşitli düşünsel unsurların birarada olması gereksinimi bu coğrafya da yaşayan Türk insanına zamanla felsefi¹⁸ bir bakış açısında getirmiştir.

Bozkır burada yaşayan Türk topluluklarını sert bir yapıya büründürürken bir yandan da devinimli bir hal almalarına da neden olmuştur. Soğuk ve sıcaklık farklarının oldukça yüksek olduğu bu iklim, katılığı ve tembelliğe hayır diyen bir anlayışta beraberinde getirmiştir. Hatta İbn Haldun bu konuya ilişkin çarpıcı birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. O, insanın bulunduğu bölgeden ve bağlı olduğu halktan ve bu halkın kültüründen bağımsız düşünülmemeyeceğini ve bu nedenle insanın çeşitli iklimlerde ve farklı coğrafyalarda yaşamasının, onun bambaşka karakter ve ruhi melekelerine sahip olmasına yol açtığını, bireyin

15 Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci I-II*, Bateş Yayınları, İstanbul 1978, s. 103-104.

16 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 1983, s. 19-22.

17 İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt: I, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB yayınları, İstanbul 1989, s. 200-203.

18 Türk düşünce sisteminin zengin birikiminin bir dışavurumu olarak nitelendirilebileceğimiz Orhon Yazıtları da içeriğindeki konular, kavramlar ile bu felsefi bakışı gözler önüne sermektedir. Orhon Yazıtları bozkır insanının bu coğrafyada yaşadığı zorluklar sonunda nasıl bir düşünce dünyasına sahip olduklarını anlatan Ülken'in de belirttiği üzere Türk hikmetinin en canlı örneğidir. Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 51. Orhon Abideleri için daha fazla bilgi için Bkz. Muharrem Ergin.

genel karakterini belirlemede kalıttan ziyade çevresel faktörlerin¹⁹ daha etkili olduğunu söylemiştir. Ona göre; sıcak iklimde veya daha ılıman iklimde yaşayan insanlar, kolay sevinirler ve sevinçlerini daha abartılı yaşarlar. Aynı zamanda sevinmeye ve gülmeye alışık olmalarından kaynaklı daha eğlence ve oyun yanlısıdır. Fakat soğuk ve karasal iklimde yaşayan insanlar daha sessiz, daha hayat kaygısında ve her olayı öngörmekle yükümlü bir tavır içerisindedirler²⁰. Bu yüzden bozkır da yaşam daha güç ve yine bu yüzden ki bu coğrafyada yaşayanlar ortaya çıkabilecek zorluklara karşı daha dayanıklıdır²¹. Yukarıda da değindiğimiz genel bilgiyi özel noktada bize sunan Eskiçağ Tarihi'nde önemli bir yere sahip bir kaynak da Zhonghang Yue'den gelmektedir. Bu kaynakta Hunlara hem öneri hem de bir ihtar bulunmakta ve Çinlilerin hayat şekillerine özenilirse kendi benliklerini kaybedecekleri²² söylenmekte ve şehrin oturmuş düzeni, rahatlığı bozkırlı Türk insanını zaman zaman cezbetse bile bu konforun asimile olma noktasında bir karşıtı olduğu gerçeği de vurgulanmaktadır. hakikatende sürece bakıldığında şehirde yaşama fikrine yaklaşan ve bu anlamda adım atan birçok Türk topluluğu zamanla kimliklerini kaybetme noktasına gelmişlerdir.

Aslında şehir hayatının bir önceki dönemi bozkır hayatıdır. Zamanla insan bozkırda artık yaşamayı öğrendikten sonra daha fazlasını isteyerek, hem üretimdeki artış hem de rahatlığa alışma gibi etkenlerle yerleşiklik bazen kaçınılmaz bir son olarak karşısına gelmiştir²³. Elbette bozkır, Türk kültür ve medeniyetinin önemli bir ayağıdır fakat bu durumu idealize etmeye de gerek yoktur. Çünkü koyu kestane rengine sahip olan bu toprak, sert ve soğuk geçen kışları, yazın ara ara şiddetli sağanak yağışlarına rağmen kuraklığı ile bozkırda ki Türk topluluklarına kolayca başa çıkılabilen bir hayatı sunmamış, dolayısıyla bu Türk topluluklarının maddi kültür açısından çok önemli bir yere gelmelerini de engellemiştir. Fakat bu coğrafyanın askeri ve savunma bakımından Türkleri oldukça üstün konuma getirdikleri de bir hakikattir²⁴. Tarihte Türklerin eseri sayılan ve askeri üstünlük sağlamalarındaki önemli ayaklarından biri de şüphesiz atın²⁵ ilk kez bir savaş

19 İbn Haldun; Kişilerdeki ayırt edici özelliklerin kalıtsal mı veyahut bulunulan çevre ve alınan eğitim-öğretimden mi meydana geldiğini, bir sosyal bilimci gözüyle en büyük katkının çevre etkisi olduğunu açıklar. Fakat kalıtsal ve genetik faktörlerin de etkileyici unsur olduğunu da önemle belirtir. Kendisi kabiliyetler itibariyle insanların farklı kalıtsal yapıları veya düşüncelere sahiptirler. Nefisler sınıf sınıftır ve her sınıfın kendine ait farklı özellikleri vardır. “Kökleri, yetişmeleri ve üremeleri itibariyle insanlar madenlere benzer.” der. Ve mütemadiyen yaratılıştan insana bahşedilen çeşitliliğe değinir ve bu çeşitlilik sonradan çevre içinde fiile geçer anlayışını oluşturmaya çalışmıştır Daha detaylı bilgi için Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004; Hacer Ev, *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

20 İbn Haldun, a. g.e., s. 203-205.

21 Kürsat Yıldırım, a.g.m., s. 257.

22 Bei Shi, *Zhonghua Shuju*, Chuban Yayınları, Beijing 1997, s. 3759-3760.

23 İbn Haldun, a. g.e., s. 205-206.

24 Abdulkadir İlgen, a.g.m., s. 823.

25 At, hiç kuşkusuz savaşlarda Türklerle büyük avantaj sağlayan, Türkleri birçok zafere götüren ve çok farklı topluluklar üzerinde egemenlik kurmalarını sağlayan bir unsur olmuştur. Türklerin bozkır yaşantılarında atın önemi ve ata verilen değer yapılan arkeolojik kazıların sonuçlarından ve yazılı belgelerin sunduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. M.Ö. 176 tarihinde, Büyük (Asya) Hun Devleti'nin hanı Mo-tun'un Çin imparatoruna yolladığı bir açıklama metninde, bozkır Türk Devleti'nin nasıl devlet

aracı durumuna getirilmesi ve orduda okçu atlı birliklerin oluşturulmasıdır²⁶. Dolayısıyla bu durum hızlıca bozkırın atlı göçebelerini, derhal örgütlenebilen²⁷ savaşçı bir toplum yapısı oluşturmalarına sebep olmuştur²⁸. Bozkır coğrafyasında varolmaya çalışan Türk topluluklarının ilk aşamada hayatta kalabilmek fakat daha sonraki süreçte güçlü devletler kurup etrafa korku salabilecek noktaya gelmelerinde önemli yere sahip aktörlerden biri olan at, geniş otlaklarda ve ırak su kaynaklarına kısa zamanda ulaşabilmek adına verilen mücadelede kuvvetini iyice göstermiştir. Hatta Türk topluluklarını zamanla göçebelik yanına *atlı göçebe* tabirini yerleştiren bir seviyeye bile ulaştırmıştır. Bu coğrafyada atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün çıkmasındaki ana sebebin Türklerin bu topraklarda verdikleri varolma mücadelesi sonucu olmuştur diyebiliriz. Tabii Türklerin bu başarısı; diğer toplulukların, halkların ve kültürlerin ilerlemesinde de muazzam sonuçlar meydana getirmiştir. Tarihi kaynakların ortaya koyduğu gibi büyük devlet yapısı için gerekli koşullar sadece bu şekilde oluşabilmiştir²⁹. Bozkırın görünmez ufuklarında, yüksek dağları aşır, geniş nehirlerde zamanla Türklerin en sağlam arkadaşı³⁰ haline gelen at ile verdikleri bu mücadele, zamanla akın ve fetih hareketlerinde de onlara yardımcı olan en önemli unsur olmuştur. Dolayısıyla Türklerin ufukları belirsiz bozkır sahasında atlarının üstünde

olduğunu açık bir şekilde anlatmaktadır. Çin imparatoru bu açıklamasında “tanrının yardımı, subay ve erlerinin kahramanlıkları ve atlarının kusursuzluğu sebebiyle yirmi altı devleti yıktıkları ve bütün yay ve ok kullanan toplulukların Hunlar noktasına ulaştıklarını” bildirir. Daha detaylı bilgi için Bkz.; De Groot, Johann Jacob Maria. *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, I, Walter de Gruyter, Berlin 1921, s. 76.; İlhami Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, *Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1997, Sayı 2, s. 13-19; İlhami Durmuş, “Eski Türklerde Askeri Kültür”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl: 2005, Sayı: 385, s. 4- 25.

- 26 İlhami Durmuş, “Türk Kültür Çevresinde At”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı 1, Cilt 5, s. 4-5.
- 27 Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s. 85-90. Bu teşkilatlanmayı hızlı bir şekilde sağlayan toplulukların neredeyse hepsinde genel çıkarların olduğu anlaşılır ve bu topluluklar çoğunlukla kervan, orda (Moğolca ve Türk dillerinde ordo, göçebe toplumlarda klan karşılığı bir terim) ve benzeri şekiller halinde yaşarlar, teşkilatlanırlardı. Bu durum da bu tarz bir göçebe yaşam şeklinin hayat şartlarından doğmaktaydı. Dolayısıyla bu kavimlerin hızlı bir şekilde organize olma gereksinimi, onlara zarar verebilecek her türlü topluluğa karşı kendilerini müdafaa etme veya toplum içerisindeki iç nizamı gerçekleştirmek sebebiyle doğmuştur. Nitekim bu yaşam tarzına sahip olan topluluklarda daima beraber yapılan veya yapılabilme olasılığı bulunan işlerin olduğu da görülmektedir. Buda bize birlikte yaşayan toplum özelliğinin yansımaları göstermektedir. Burada şu konuya da açıklık getirmek yerinde olacaktır. Türk toplulukları ister göçebe isterse süreç içerisinde yarı-yerleşik yaşadıkları dönemlerde olsun, Batı’da görülen sınıfsal ayrımın yarattığı ileri noktadaki çeşitlenmiş meslek gruplarına sahip olmamışlardır. Birlikte iş yapan, genel olarak beraber hareket eden bir yapı bulunmaktadır. Elbette bu tabakalaşmanın, ayrışmanın belirgin bir şekilde olmamasının nedeni “sınıf”lardan söz edilmesini sağlayacak faaliyet sınırlılığından da kaynaklı olabilir. Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*, Der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 81-85.
- 28 Abdulkadir İlgen, a.g.m., s. 823.
- 29 Wilhelm, Koppers, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik”. *Belleten*. Yıl: 1941, Sayı 17-18, Cilt 5, s. 470-471.
- 30 Daha fazla bilgi için Bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türkler’de Evcil Hayvanların Tarihçesi*. Yeni Matbaa, Ankara 1954; İlhami Durmuş, “Eski Türklerde Askeri Kültür”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl: 2005, Sayı: 385, s. 4- 25; Ayten Akcan, “Legacy of The Steppe: Traces of The Scythian Horse”, *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı 2, Cilt 4, s. 263-275.

dolaşmışlar, ulvi sıradağları aşmışlar ve geçilmesi zor nehirleri geçerek akınlarını onların sayesinde daha rahat yapmışlardır³¹. Böylece önce kalabalık sürüleri kollamak, taşımacılık gibi işlerde kullanılan at ve bununla beraber iktisadi amaçlı geliştirilen binicilik, zaman içinde “askeri” değer haline gelmiş ve böylelikle “bozkır savaşı”nın temeli oluşmuştur. Bu durum süreç içerisinde atı adeta “savaş atı” tipine doğru götürmüştür³².

Bozkır aynı zamanda temiz havası, yeşil düzlükleri, gece açık havası ve dokunulacak yakınlıkta parlayan yıldızları ile ilk bakışta akıllara “yaşanabilecek yer” imajı çizse de günlük yaşamın bu coğrafya da oldukça yorucu olduğunu söylemiştik. Bozkırın soğuk ve ayaz ile başedebilmek, bunun yanısıra bu soğuk iklimde her daim hareketli ve dışarıda olmak, yüzlerce koyun sürüsünü idare etmek, onların sütünü sağlamak, bu süttten elde edilecek yiyeceği zamanında bozulmadan işlemek ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı temkini elden bırakmamak, her toplumun topyekün üstlenebileceği sorumluluklardan değildir³³. Eski Türkistan bozkırlarındaki Türkler bu coğrafyada yaşamaya başladıkları andan itibaren meselenin sadece burada varolmak, bir kültür ve medeniyet oluşturmak olmadığını zamanla anlamışlardır. Çünkü bozkır sahasında coğrafyanın ve bu coğrafyanın ikliminin gereği üzerine devamlı aksiyon halinde olan göçebeler, güçle elde edilmiş herşeyi, hatta “toprak bağlılığı”³⁴ yerine, her daim birinci planda tuttıkları “soy aidiyeti”nin bile daima tehlike altında olduğunu ve her an tüm varlıklarını kaybetme ile karşı karşıya kalabileceklerini görmüşlerdir. Tabi bu varlıklarının bir anda yok olması meselesi düşmanla yapılan savaşlar, saldırılar gibi sadece siyasi nedenli değildir. Aynı zamanda kışın aşırı kar yağışı, yazın yaşanan kuraklık, hayvanlar arası geçen bulaşıcı hastalıklar, çekirge saldırıları gibi doğal sebepler de bulunmaktadır³⁵.

Bozkırdaki Türk topluluklarının ekonomik yapısının da bozkırda oluşan, bozkır kültürü etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Türkistan bölgesinde gerçekleşen arkeolojik çalışmalarda ortaya çıkarılan bulgular ve bulguların verdiği bilgiler bunu onaylar niteliktedir³⁶. Bu coğrafyada ki Türk insanının ekonomik yapıyı hayvancılık, tarım,

31 Faruk, Sümer, *Türklerde Atıcılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

32 İbrahim, Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 207-208.

33 Kürsat Yıldırım, a.g.m., s. 258.

34 Burada Türk yöneticilerin ve Cengiz Han ve sonrasında gelenlerin önceki vatanlarına olan hasret kokan ve sadakat içeren sözleri bulunmaktadır. Bilge Kağan'ın anıtlarında, kitabenin bir yerinde “*Ey Türk milleti o ülkeye gidersen öleceksin! Yok eğer, zenginliğin ve endişenin olmadığı Ötüken ormanında kalırsan ebedi Devletini muhafaza edersin!*...” diyerek halkını ikaz ettiğini ve önceki vatanına duyulan özlem anlatılmaktadır. Benzer kaygılar Cengiz Han'da bulunmaktadır ve esasında bozkır insanının tipik davranış sergilediği, kaygılarının sevinçlerinin bile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 120-125.

35 Kürsat Yıldırım, a.g.m., s. 256-257.

36 Sibiryaya Bölgesi'nde Tunç Dönemi ile ilgili en önemli bilgiler M.Ö. 2500-1700 yıllarını kapsayan Afanasyevo kültür çevrelerinde yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Bu kültürü ortaya çıkaran halkın savaşçı olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda bakır madenini işleyebildikleri ve at, deve türünden hayvanları evcilleştirdikleri anlaşılmaktadır. Kurganlardan çıkarılan malzemeler arasında; bakır bızlar, bıçaklar, bakır küpeler, çakmak taşından ok uçları, ve genelde pişmiş topraktan ya da kemikten yapılmış eşyalardır. Bkz. Boris Piotrovsky, *Excavations and Discoveries in Scythian Lands. From the Lands of the Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R. 3000 B.C.-100 B.C.*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 1973-1974, Vol. 32. No. 5, s. 12-30, 80-100. Aynı zamanda yapılan kazılar sonucu

ticaret ve işlemecilik ile oluşturduğu arkeolojik veriler ile günümüze ulaşan bilgilerdendir. Fakat bozkırda hakimiyet kuran Türk topluluklarının ekonomisi temel olarak hayvancılığa dayanmakta idi. Şüphesiz bu durum da coğrafya ve maddi kültür unsurlarının birleşmesiyle bozkır kültürünü oluşturmuştur³⁷. Bu sahada yaşayan Türk toplulukları zamanla taşınabilir evler veya çadırlar yapmışlar; yiyeceklerini, giysilerini hep bozkır şartlarında varolabilmek adına seçmişlerdir. Hayvancılığın bir geçim kaynağı olarak yapılabilmesi için *-otlakların bol olduğu yerde yapılma zaruriyetini de hesaba katarsak-* otlakların bölgelere ayrılması ve iyi seçilmesi de gerekiyordu. Özellikle VI. Asır Çin sülalesi vakanüvisleri Göktürkler hakkında bilgi verirken Göktürklerin göçebe olduklarını fakat her boyun kendine ait bir alanının olduğunu da belirtmişlerdir³⁸. Yani burada ki göçebelik durumunda belli bir düzen bulunmakta ve gidiş-geliş yollarının belli olduğu, konaklama yerlerinin sabitlendiği bir hareketten bahsedildiği de ayrıca belirtilmesi gereken hususlardandır ve ayrıca bu göçün yazın yüksek yerlere, yaylalara, kışın da ovalara daha düzlük yerlere yapıldığı da bilinmektedir³⁹. Burada asıl vurgulanması gereken en önemli mesele önceden sınırları çizilmiş yaylak ve kışlak şeklinde yapılan bu göç hareketinin belli bir nizamı olduğu ve günlük ya da haftalık değil, mevsimlik yapıldığı konusudur⁴⁰.

Kuşkusuz bozkır coğrafyası da burada yaşayan Türk topluluklarına yaylak ve kışlak hayatını yaşayabilmeleri adına olanak sağlamaktadır. Mevsimlerin arasındaki farklılıklar zaman zaman özellikle bu saha için işleri daha da zorlaştırmıştır⁴¹. Bu zorluk ilkbahar ayları ya da sonbahar için geçerli değildir. Çünkü baharda yağışlarla beraber gelen doğadaki canlanma her yerde bol ot ve su bulanabilmesine, güzün de yine fazla yağış yüzünden taze ot bitmesine imkan verdiği için hayvan sürüleri için çok endişeye kapılacak bir durum bulunmamaktaydı⁴². Buna karşın, kışlak ve yayla hayatı muayyen koşullara bağlıdır. Bu şartlar gerçekleşmediğinde hayvancılık ya da hayvan yetiştirmek imkansız halen gelirdi. Kışlak için seçilen yer, hayvanları sert mevsimden korumalı, özellikle rüzgar almayan, ağaçlık veya derin bir vadi olmalı, bunların yanında bolca su ve odun bulunmalı ve otlaklar da olabildiğince minimum az kar tutmalıydı. Fakat yayla seçiminde, göl ve akarsu kenarlarının, bol sulu, açık ve düz arazilerin seçildiği ve hayvanların böceklerden korunması olayına da dikkat edildiğini görmekteyiz⁴³. Bu suretle bozkırdaki Türkler, gerçekten mekanın şartlarına uyum sağlayarak besledikleri hayvan etrafında kendilerine ait bir dünya ve düşünce tarzı

ele geçen bulgularda koyun ve at kemiklerine rastlanması bozkırda yaşayan Türk kavimlerinin avcılıktan başka bahsi geçen hayvanları evcilleştirmek yoluyla çobanlık yapmaya başladıklarını da göstermektedir. Bkz. Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları /VII, Ankara 1988, s. 15-20. Bkz. Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2017, s. 30-35.

- 37 Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 23-25.
- 38 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, Nakışlar Yayınevi, Ankara 1979, s. 195-198.
- 39 Laszlo Rasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 47-50.
- 40 Anıl Yılmaz ve Cahit Telci, "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2010, Sayı 2, Cilt. 7, s. 20-23.
- 41 Osman Gümüüşçü, "Yaylak ve Kışlak", *TDV İA*, Cilt 2, s. 669-670.
- 42 Jozsef Deer, "İstep Kültürü", Çev. Şerif Baştav, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1954, Sayı 1-2, Cilt 12, s. 162-166.
- 43 İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı15, Cilt 8, s. 272-273.

meydana getirmişlerdir.

Göçebelik konusunda genel nazariyenin; hayvancılıkla geçinen, hayvanlarına otlak bulmak için devamlı dolaşan, belli bir yurtları olmayan sadece hayvancılıktan geçim sağlayan insanların bir yaşam şekli gibi olması, akıllara Türkler böyle bir göçebe hayatı mı benimsediler? ya da onların göçebeliği nasıldı? sorularını akıllara getirmektedir. Burada “ilkel göçebelik” ile “çoban göçebeliği”ni ayırt etmek gerekmektedir. İlkel göçebeler, sadece avcı ve toplayıcı olarak karşımıza çıkar ki bu da bize onların üretici olmadığını hatta tüketici bir yaşam tarzına sahip olduklarını gösterir. Çoban göçebeliğinde ise geçinme gereklerine yönelik bir üretim bulunmaktadır. Bozkırdaki Türk topluluklarının çoban göçebeliği ile bir hayat şekli oluşturdukları yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bozkırdaki Türk topluluklarının teşkilatlanma ve hızlı bir şekilde devlet kurma kabiliyetleri de buradaki göçebeliğin genel tanıma uygunluk göstermeyeceğini ortaya koyma noktasında önemlidir. Çabuk organize olabilme ve devleti yönetme başarıları da onların yüksek bir siyasi güce de sahip olduklarını göstermektedir⁴⁴. Esasında bozkırdaki Türkler için sadece göçebelik tabiri de; onların dini, siyasi, ekonomik ve toplumsal yönlerini tam olarak karşılamamaktadır. Bozkır Kültürü ya da bozkırlı ifadeleri daha uygun ve bir kültür terimi olması açısından daha doğru bir kullanımdır⁴⁵. Aslında bozkır, çobanlıkla geçinen Türklerin kültürünü anlatmak adına bir kültür terimi olarak kullanılmalıdır. Çünkü bu terim coğrafya yanında insan ve toplum unsurunu da içerir⁴⁶.

Bozkırın Türklere kattığı veya bozkır kültürünün en önemli ayağı olarak da söyleyeceğimiz bir diğer unsur da demir madenidir. Demir Türk kültür çevresinde, özellikle Türklerin yaşadıkları bozkırlarda oldukça önemli bir maden olmuştur. Bu durum Türk dünyasına daha sonra dünya tarihine güç ve dinamizm kazandırmıştır⁴⁷. Hatta, tarihi bulgu ve belgeleri dikkate alarak bozkırdaki bu Türk sahasını demir kültürünün doğduğu yer olarak kabul etmek gerektiğini söyleyen yerli ve yabancı araştırmacılar olduğunda düşünülecek olursa, Türklerin demir işleme sanatında ayrıcalıklı bir yerlerinin olduğu yorumu da ortaya çıkacaktır. Demirin artık Türk kültür çevresinde yaygın olarak kullanılmasıyla demirden ok uçları, kılıçlar, kamalar, mızraklar yapılmıştır. Aynı zamanda başka savunma silahları olan zırh, miğfer ve kalkanlar da demir madenin kullanıldığını görüyoruz⁴⁸. Bilhassa demir malzeme arasında atın üzengisi, gemi, nalı ve eyerindeki bazı parçaların olduğunu söylemek gerekir ki bu da yine bu coğrafyanın Türklere kazandırdığı bir husustur. Çünkü bozkırın kendine ait şartları nedeniyle atlı kavim olan bu topluluk için demir, ihtiyaçtan öte gerekliliktir.

44 A. M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, Eng. Trans. J. Crookenden, London 1984, p. 14-16.

45 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 213.

46 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 214-216.

47 İlhami Durmuş, “Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-Ev ve Demir”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı 1, Cilt 1, s. 28-29.

48 İlhami Durmuş, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2009, s. 118-125.

Bozkırda yaşayan Türklerde keskin çizgilerle çizilmiş bir sınıflandırmadan da söz edilemeyeceğini ve böyle bir bilincin yerleşik unsurların aksine bu alanlarda varlık gösteremediği de değinilmesi gereken önemli bir hadisedir. Ayrıca bu sahada yaşayan Türklerin teşkilatlı boylar halinde yaşadıkları, sosyal yapılarında toprağa bağlı ayrıcalıklı sınıfın bulunmadığı, bir ruhban zümresinin olmadığı ve tarih sahnesine çıkışlarının da siyasi bir oluşumla meydana geldiği anlaşılmaktadır⁴⁹. Fakat toplumda hiçbir alanda bir tabakalaşmanın olmadığı fikri çok da doğruyu yansıtmamaktadır. Bu coğrafyada bulunmayan yerleşik kültürde olan topluluklarda görülen bir sınıfsal ayırım olmadığını tekrar belirtmek gerekir. Toplumsal tabakalaşma çok basit düzeyde vardır ve bu durum Dede Korkut Destanları'nda "*mecliste herkesin oturacağı yerin belli olması*" durumu ile anlatılmıştır⁵⁰. Bozkırlı Türklerde kanun önünde eşit olma, adaletin sağlanması gibi konular dışarıda tutulacak olursa zenginlik, ün, siyaset ve akrabalık bakımından bir tabakalaşmanın olduğunu da belirtmek gerekir⁵¹.

Bozkırda varolan Türk milletinin dini inanç meselesinde bile uçsuz bucaksız bozkırın etkisini görmek mümkündür. İslamiyet öncesi Türklerin esas dini olan Gök Tanrı dini, farklı bir kavmin birikiminin bulunmadığı bir inanç sistemidir. Tengri (Tanrı) en üst yerde ilahi bir varlık konumunda ve aynı zamanda bu inancın merkezinde yer almaktaydı. Yani gökyüzünü tek tanrı olarak kabul ediyorlardı. 1126-1199 tarih aralığında yaşamış olan Malatyalı rahip Süryani Mihail'e de Türklerin gökte tek olarak varolduğuna inandıkları Gök Tanrı'yı benimsedikleri ve bu inancın uzun zaman böyle devam ettiğini söylemiştir. Hatta bu dönemde Türkler arasında cahil birine tanrının kim olduğu sorulduğunda "*Kök Tengri*" cevabını verebiliyordu⁵². Gök Tanrı inancının siyasi bir bağlantı unsuru yoktu hatta bozkırın ve bu yeryüzü şeklinin bir armağanı niteliğindedir. Yaşam şekilleri yerleşik olan orman kavimlerinin ya da şehir halklarının bu inançla neredeyse hiç ilgileri olmamıştır. Gök Tanrı dini; göçebe, avcı, çoban ve besicilikle uğraşan topluluklara has bir durum olduğu ve menşeiinin bundan dolayı Türkistan'a dayandığı fikri neredeyse bütün araştırmacılar tarafından doğru olarak kabul edilir. Bozkırda yaşayan toplulukların doğrudan doğruya Gök Tanrı ana kültü durumuna gelmiştir. Bu durum da, sonsuz bozkır düzlüklerinde, gökyüzünün gizemi, anlaşılmazlığı ve ihtişamı göz önüne alınırsa, gündüzü ve özellikle gecesini ile birlikte düşünülürse ve başbaşa kalınan tek yerin gökyüzü olduğunda hesaba katılırsa "Gök Tanrı" kültürüne şaşmamak gerekir.

Sonuç

Dünya tarihinde ki en kadim milletlerden biri olan Türkler ortaya çıktıkları ve güçlü devletler kurdukları bozkır coğrafyasında oldukça köklü ve güçlü bir kültür ortaya çıkarmışlardır. Türklerin bozkır Türk kültürünü oluştururken, geliştirirken ve yayılışını sağlarken kendilerine has karakteristik özellikleri de beraberinde yoğurarak oluşturdukları

-
- 49 Ali Ahmetbeyoğlu, "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerliliğin Hududları", *Tarih Dergisi*, Yıl: 2020, Sayı 71, s. 30.
- 50 Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Yıl: 1998, Cilt I, s. 240-243.
- 51 Orhan Türkdoğan, "Türk Toplumunda Sanayinin Gelişimi", *Milli Eğitim ve Kültür*, Yıl: 1981, Cilt 6, s. 12-13.
- 52 Hayrettin İhsan Erkoç, "Türklerin İslamiyete Geçiş Sürecinde Tengri ve Allah Algıları", *DTCF Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt 58, s. 302-303.

görülmektedir. Elbette bu yüksek kültürün oluşumunda ve ilerlemesinde iklimin, bölgenin imkanlarını etkin bir şekilde değerlendiren Türkler, kendilerine ait birçok özelliği kültürlerine yansıtma da başarılı olmuşlardır diyebiliriz.

Bozkırda varolan bütün Türk topluluklarında yaşamlarına ait her alanda bozkırın etkisini görmek mümkündür. Yaşam şekillerinde, devlet anlayışlarında, diğer devletlerle olan münasebetlerinde, savaşçılık özelliklerinde, askeri yapılanmalarında, ceza esaslarında, inançlarında, adalet sistemlerinde, değer yargılarında, sanat anlayışlarında onların kültür coğrafyasını nasıl oluşturduklarına dair sayısız örnek bulunmaktadır. Elbette bozkırda yaşayan Türkler ile ilgili apayrı bir başlık yarı-göçebelik meselesidir. Bozkırda Türk topluluklarının göçebeliği ilkel göçebelik ile karıştırılmamalıdır. Yaylak ve kışlak hayat düzeninde gerçekleşen bu göçebelikte bir düzen ve belirginlik bulunmaktadır. Sınırlı bölgelerde erken döneme ait kurganlarda tarım yapıldığı ve tabiiyatıyla yerleşik düzen emareleri gözüke de bu durum geneli yansıtmamaktadır. Sonraki dönemde bozkır sahasından çıkıp farklı yerlere ve özellikle Anadolu'ya gelen yerleşik yaşam şekline geçen Türklerde bile ekonominin esas kaynağı bel kemiği her zaman yarı-göçebeliliğin uzantısı olan hayvancılık olmuştur. Zamanla Türkler bozkır kültüründe hayvancılığı doğal çevreyi kullanarak oluşturup ilerlettikleri için coğrafyaya bağımlı hale de gelmişlerdir.

Bozkırda düzen ve disiplin de önemli bir hayat şeklidir. Uçsuz bucaksız, düz bir arazide varolmaya çalışan Türkler her daim tetikte olmak zorunda idiler. Bir taraftan savunma durumundayken bir taraftanda her an hücum edebilecek güçte olmak; onları daha sert, endişeli ve otoriter bir karakter haline getirmiştir. Bu geniş ve düz arazi de devamlı gök ile temasta bulunan Türklerin inanç sisteminin temelinde oluşmuş ve Gök-Tanrı denilen bir ilahi güç devlet yönetiminde hakimiyetin temellerini ilahileştirmiştir.

Türkler bu coğrafya da daha etkin olmak ve hız kazanabilmek için atı ehliştirmişler ve bir binek hayvanı olarak kullanmışlardır. Atın bu amaçla kullanılması insanlık tarihi adına çok önemli bir gelişme olmuştur. Bozkır kültürünün bir parçası da demir ve demirin kullanılabilir hale getirilmesidir ve bu gelişme de insanlık tarihine büyük bir katkıdır. Bozkır Türk kültür çevrelerinde demir gibi zor işlenen bir madenin eritilip şekil verilmesi suretiyle birçok ihtiyacı karşılayabilir duruma getirilmesi demir kültürü denilen bir kültür çeşidini bile ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

Akcan, Ayten, "Legacy of The Steppe: Traces of The Scythian Horse", *Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı 2, Cilt 4, s. 263-275.

Arslan, Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

Bei Shi, *Zhonghua Shuju*, Chuban Yayınları, Beijing 1997.

Bloch, March, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 1983.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2017.

Deer, Jozsef "İstep Kültürü", Çev. Şerif Baştav, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-*

Coğrafya Fakültesi Dergisi, Yıl: 1954, Sayı 1-2, Cilt 12, s. 159-176.

De Groot, Johann Jacob Maria. *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, I, Walter de Gruyter, Berlin 1921.

Durmuş, İlhami, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, *Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1997, Sayı 2, s. 13-19.

Durmuş, İlhami, “Eski Türklerde Askeri Kültür”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Yıl: 2005, Sayı: 385, s. 4- 25.

Durmuş, İlhami, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2009.

Durmuş, İlhami, “Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı15, Cilt 8, s. 269-298.

Durmuş, İlhami, “Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-Ev ve Demir”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2017, Sayı 1, Cilt 1, s. 19-34.

Durmuş, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018.

Durmuş, İlhami, “Türk Kültür Çevresinde At”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı 1, Cilt 5, s. 1-12.

Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2013.

Erkoç, Hayrettin İhsan, Türklerin İslâmiyete Geçiş Sürecinde Tengri ve Allah Algıları, *DTCF Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt 58, s. 301-336.

Ev, Hacer, *İbn Haldun'un Eğitim Görüşü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996.

Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul 2002.

Gumilev, Lev Nikolayeviç, *Hunlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları İstanbul 2002.

Gümüüşçü, Osman, “Yaylak ve Kışlak”, *TDV İA*, Cilt 2, s. 669-670.

İbn Haldun, Mukaddime, Cilt: I, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB yayınları, İstanbul 1989.

İbn Haldun, Mukaddime, Çev: Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004.

İlgen, Abdulkadir, “Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *Journal of Social Policy Conferences*, Sayı 49, Yıl: 2005, s. 817-840.

İnan, Abdülkadir, Makaleler ve İncelemeler, Yıl: 1998, Cilt I.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lûgat'it Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt I, Ankara 1985.

Khazanov, A. M., *Nomads and the Outside World*, Eng. Trans. J. Crookenden, London 1984.

Koca, Salim, *Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Koca, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Pelin Ofset, Ankara 2010.

Koçak, Kürşat, “Atlı Bozkır Kültürünün Jeopolitiği (Eski Dünyanın Merkezi Orta Asya)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 14, Yıl: 2020, s. 70-77.

Koppers, Wilhelm, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik”. *Belleten*. Yıl: 1941, Sayı 17-18, Cilt 5, s. 439-480.

Mardin, Şerif, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler 1)*, Der. Mümtaz’er Türküne ve Tuncay Önder, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 79-118.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türkler’de Evcil Hayvanların Tarihçesi*. Yeni Matbaa, Ankara 1954.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları /VII, Ankara 1988.

Piotrovsky, Boris, *Excavations and Discoveries in Scythian Lands. From the Lands of the Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R. 3000 B.C.-100 B.C.*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, 1973-1974, Vol. 32. No. 5.

Rasonry, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Sümer, Faruk, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

Toynbee, Arnold, *Tarih Bilinci I-II*, Bateş Yayınları, İstanbul 1978.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II*, Nakışlar Yayınevi, Ankara 1979.

Türkdoğan, Orhan, “Türk Toplumunda Sanayinin Gelişimi”, *Milli Eğitim ve Kültür*, Yıl: 1981, Cilt 6, s. 5-22.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

Yıldırım, Kürşat, “Bozkır, Şehir ve Orman Mekanlarının Eski Türk ve Medeniyetine Yaptığı Etkilere Dair Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 249, Cilt 126, Yıl: 2020, s. 255-280.

Yılmaz, Anıl ve Telci, Cahit, “Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2010, Sayı 2, Cilt. 7, s. 14-33.

Yuvalı, Abdulkadir & Yoska, Erhan, *Türk Dünyasının Ortak Kültürel Değerleri*, Kömen Yayınları, Konya 2019.

Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
a.kardas@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>

Eser Geçmişi / Article Past: Başvuruda bulundu. / Applied 21/09/2022 Kabul edildi. / Accepted 29/09/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1178085>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)

Van With Public Works, Economic And Social Developments
(1923-1960)

Öz

Van, sahip olduğu coğrafi özellikler ve askeri-stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok medeniyetin dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde de önemini koruyan Van, I. Dünya Savaşı yıllarında çıkan Ermeni İsyanları ve ardından gerçekleşen Rus işgali şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Savaş sonrasında muhaceretten dönenler ve evleri tahrip olanlar eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için gölden 7-8 km uzaklıkta daha az tahrip edilmiş olan bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni Van şehrini meydana getirmişlerdi.

Van, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer almıştı. Bu dönemde yeni devletin kuruluş felsefesi çerçevesinde vilâyetlerin bayındırlık, iktisadi, sosyal, kültürel gibi alanlardaki sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yıllarında yakılıp yıkılan Van'ın yeniden kalkındırılması için çalışmalara başlanmıştır. Vilâyetin en temel sorunları arasında yer alan ulaşım ve taşımacılık alanında yeni adımlar atılmıştır. Karayolu ve köprü alanında çalışmalar yapılmış, bunun yanında ulaşım ve taşımacılıkta önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi'nin çalışmaları planlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bunların yanında demiryolunun Van'a ulaştırılması ve hava ulaşımı için havaalanının açılması ve seferlerin planlanmasına gayret edilmiştir. Ulaşım ve taşımacılığın yanında şehrin tarım alanında gelişmesini sağlamak amacıyla sulama kanalları yapılmıştır. Şehrin içme suyu sorunu çözmek amacıyla yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde ayrıca şehrin aydınlatılması ve sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayacak elektrik santrallerinin yapılmasına başlanmıştır.

Söz konusu çalışmaların yanında Van'da kalkınmayı sağlayacak nüfusun artırılması için göç-iskân politikası uygulanmıştır. Van'a gelen göçmenler İskele Köyü ve Edremit civarında iskân edilmiştir. Hükümet, Van mimarisine de örnek olabilecek devlet daireleri ve göçmen

ATIF: KARDAŞ Abdulaziz, "Bayındırlık, İktisadî ve Sosyal Gelişmelerle Van (1923-1960)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (910-934)

CITE: KARDAŞ Abdulaziz, "Van With Public Works, Economic And Social Developments (1923-1960)", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (910-934)

evleri inşa etmiştir. Ancak dönem içerisinde meydana gelen depremlerin yol açtığı yıkım, devletin bayındırlık alanındaki faaliyetlerini yok etmiştir.

Van'ın eğitim ve kültür alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla ilköğretimde yeni okullar açılmıştır. Orta ve yükseköğretimde de sanat okulları, Ernis Köy Enstitüsü ve Doğu Üniversitesi gibi kurumların açılması ve faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasına çalışılmıştır. Van'da sağlık sorunlarının çözülmesi amacıyla yeni kurumlar açılmış ve bu dönemde yaşanan salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Bayındırlık, Eğitim, Kültür, İktisat.

Abstract

Van has attracted the attention of many civilizations throughout history due to its geographical features and military-strategic location. Maintaining its importance in the last period of the Ottoman Empire, Van, the Armenian Revolts that broke out during the First World War and the Russian occupation that followed, caused the destruction of the city. After the war, those who returned from immigration and their houses were destroyed, because they could not find a shelter in the old city, they formed the new city of Van by settling in less damaged vineyards and gardens 7-8 km away from the lake.

With the proclamation of the Republic, Van was among the provinces of the new state. In this period, within the framework of the founding philosophy of the new state, the problems of the provinces in areas such as public works, economic, social and cultural were tried to be resolved. In this context, works have been started for the re-development of Van, which was burned and destroyed during the First World War. New steps have been taken in the field of transportation and transportation, which is among the most fundamental problems of the province. Works have been carried out in the field of highway and bridge, besides, the works of the Van Lake Operation Administration, which plays an important role in transportation and transportation, have been tried to be planned. In addition to these, efforts were made to bring the railway to Van and to open the airport for air transportation and to plan the flights. In addition to transportation and transportation, irrigation channels were built in order to ensure the development of the city in the field of agriculture. New studies have been carried out in order to solve the drinking water problem of the city. In this period, the construction of power plants, which will play an important role in the illumination of the city and the development of the industry, has begun.

In addition to these studies, a migration-resettlement policy has been implemented in order to increase the population that will ensure development in Van. Immigrants who came to Van were settled around Iskele Village and Edremit. The government has built government offices and immigrant houses that can serve as examples of Van architecture. However, the destruction caused by the earthquakes that occurred during the period destroyed the state's activities in the field of public works.

In order to ensure the development of Van in the fields of education and culture, new schools were opened in primary education. In secondary and higher education, efforts were made to open institutions such as art schools, Ernis Village Institute and Eastern University

and intensify their activities. In order to solve health problems in Van, new institutions were opened and epidemics were fought in this period.

Keywords: Van, Public Works, Education, Culture, Economics.

Giriş

Doğu Anadolu'nun önemli şehirlerinden olan Van, oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Tarih boyunca Urartu, Med, Pers, Sasani, Roma, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve son olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Geçen zaman zarfında şehir, kültür ve medeniyet alanında önemli mesafeler kat etmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Van, İran Körfezi ve İç Asya ticaret yollarına hükmeden askeri-stratejik konumunun yanı sıra yer üstü ve yer altı kaynaklarının zenginliği açısından da önem arz etmiştir.

Van, oldukça geniş ve kendi ismiyle bilinen bir ovada yer alır. Şahestan denilen asıl şehir kalenin güneyinde sur içinde yer almaktaydı. Kale içinde şehir meydanı, çarşı, dükkânlar, posta ve telgraf ile şehrin muhtelif idari binaları gibi yapılar bulunmaktaydı. Hükûmet konağı, jandarma dairesi, mağazalar ve mesire alanları kale dışında yer alıp, bunlar kalenin merkez kapılarına yakındı. Van bahçeleri şehir surlarından doğudaki Ereğ Dağı'na doğru yaklaşık 8 km uzunluğunda ve 3 km genişliğinde bir alana yayılmaktaydı. Bağlar, bahçeler veya Ermenilerin Aygestan dedikleri şehrin bu bölümünde genellikle konsoloslar, misyonerler ve memurların büyük bir kısmı yaşardı. Buradaki memurların çoğu sadece mesai saatlerinde şehre gitmekteydi.¹ Bu haliyle Van adeta ikiye ayrılmış bir şehir görünümünde idi.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van Vilâyet merkezi, tarihi kalenin yanında yer almaktaydı. 1897 tarihli Van Vilâyet Salnâmesi'ne göre Van merkez sancağına bağlı Erçek, Tımar ve Havasor nahiyeleri vardı. Ayrıca Gevaş, Şatak, Erciş, Müküs, Karçikan, Bargiri, Adilcevaş ve Mahmudî kazaları ile Hakkârî Sancağı Van'a bağlı merkezlerdi. Söz konusu salnâmede, Van Sancağı'na bağlı merkez kazanın (Erçek, Tımar, Havasor nahiyeleri ile birlikte) nüfusu 63.698 olarak geçmektedir.²

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Van'da huzur ve asayiş bozan önemli olaylar yaşanmıştı. Şark Meselesi ekseninde dış güçler ve Ermeni çetelerinin kışkırtmasıyla 1896'da Van'da bir Ermeni isyanı çıkmış, isyanda şehir tahrip olmuş ve Müslüman ile Ermeni ahâli zarar görmüştü. Ancak Van için asıl yıkım I. Dünya Savaşı sırasında çıkan Ermeni isyanı ve ardından şehrin Ruslar tarafından işgali ile gerçekleşmişti.³ İşgal nedeniyle Van ve çevresinde yaşayan Müslüman halk memleketinden göç etmek zorunda kalmıştı.⁴ Bu durum, Van nüfusunu önemli ölçüde azaltmış, hatta bazı köylerde bir tek hane bile

1 General Mayewsky, *Van, Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1330, s.239-240.

2 *Van Vilâyet Salnâmesi*, Matbaa-ı Vilâyet, 1315, s. 160-184, 204.

3 Abdulaziz Kardaş, "I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Van'ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)", *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:10, Mart 2015, s.176-192.

4 Halil Tufan, "Van'ın Kurtuluşu", *Van Sesi*, 9 Nisan 1949.

kalmamıştı.⁵ Van ve çevresindeki Rus-Ermeni işgali 3 yıl sürmüştü. Türk Ordusu 2 Nisan 1918’de Van’ı işgalden kurtarmıştı. Ancak şehri, tam bir harabe durumunda bulmuştu.⁶

1. Cumhuriyetin 15 Yılında Van (1923–1938)

Van, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer almıştı. Ancak I. Dünya Savaşı’nda Ermeni ve Rus tahribâtına uğrayan şehirde oturulacak ev kalmamıştı. Savaş sonrasında muhaceretten dönenler ve evleri tahrip olanlar eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için gölden 7-8 km uzaklıkta daha az tahrip edilmiş olan bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni Van şehrini meydana getirmişlerdi.⁷ Yeni şehir savaş öncesinde Arak (Erek) ve Norşen (Aşağı ve Yukarı Norşin) olarak adlandırılan mahallelerde kurulmuştu.

Cumhuriyet döneminde Van⁸, vilâyet merkezi olan Van Kazası ile Erciş, Başkale, Çatak, Gevaş, Muradiye ve Saray (Mahmudî) kazalarından oluşmuştu. Van Kazası’nın Timar, Havasor, Hoşap, Nordoz nahiyeleri ile 215 köyü bulunmaktaydı.⁹ Van, Cumhuriyetin ilk yıllarına işgal öncesinde sahip olduğu birçok özelliğini kaybetmiş bir şekilde girmişti. Bunların başında tarım, hayvancılık, ticaret, el sanatları alanlarında çalışan nüfus gelmekteydi. 28 Ekim 1927’de yapılan nüfus sayımına göre Van merkez nüfusu 6.981, genel nüfusu ise 75.437 kişiydi.¹⁰ 1935’te yapılan nüfus sayımına göre Van merkez nüfusu 9.402, genel nüfusu da 142.672 kişi olarak tespit edilmişti.¹¹ Cumhuriyet döneminde yapılan ilk iki nüfus sayımında da Van merkez nüfusu 10 binin altında kalmıştı. Bu nedenle Van, söz konusu alanlarda üretim yapabilen insan gücünden mahrum kalmıştı.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM’de yaptığı konuşmada; “*Van’da ümran faaliyeti başlamıştır. Van bir şehir haline gelmek üzeredir. Van’ın en büyük mahrumiyeti nüfusedir. Nüfus olmayınca tabiidir ki ümran da geç olur*”¹² şeklinde şehrin kalkınması için nüfus yoğunluğuna duyulan ihtiyacı vurgulamıştı. Sınırdaki bulunan Van’da Türk nüfusunun yoğunlaştırılması Cumhuriyet hükümetinin hedefleri arasında yer almıştı. Hükümet ev ve arsaları muhaceretten dönen ve evsiz kalmış muhtaçlara dağıtarak nüfus yoğunluğunu artırmaya çalışmıştı.¹³ Van’da nüfus yoğunluğunu artırmanın bir başka yöntemi de Şeyh Sait İsyanı ile batıya gönderilen aşiretlerin¹⁴ yerine Karadeniz, Kafkas, İran ve Azerbaycan’dan¹⁵

5 ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

6 Ali Enver Toksoy, “Doğunun Tarihi Beldesi: Van”, *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.

7 Asım Kömürcüoğlu, “Van Şehir Planı Raporu”, *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.29.

8 Mehmet Özalper, “Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960) Vansesi Gazetesi Örneği”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 325-346, s. 330.

9 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı 1928-1929*, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1929, s.750.

10 *Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927*, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Ankara 1927, s.15.

11 *1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. XVI.

12 *TBMM ZC. IV/9*, İ: 68 (22 Haziran 1932), s. 249.

13 *BCA*, 490.01.730.501.1.

14 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 8. Devlet Matbaası, Ankara 1946, s. 847-848.

15 *BCA*. 030.18.01.01.2.24.3; *BCA*. 030.18.01.01.3.32.7.

Türk aileler getirip iskân ettirmektir.¹⁶ Bu gaye ile ilk etapta İran'dan Van'ın İskele Köyü'ne getirilen 300'e yakın muhacir, devletin kendilerine yaptırdığı evlere yerleştirilmişti. Daha sonra Küresin¹⁷ ve Bruki aşiretleri ile Ahıska, Bulgaristan ve Kırım'dan gelen ailelere ev ve arsa verilmişti. Van'a gelen ailelerin büyük bir bölümü merkeze bağlı İskele Köyü ile Edremit'e yerleştirilmiş ve onlara bölge mimarisine de örnek olabilecek evler yapılmıştı.¹⁸

Van'da göçmen evlerinin dışında yapılan hükümet konakları, jandarma karakol binaları, belediye daireleri, okul binaları ve halkevleri binaları da yöre mimarisine örnek olduğu gibi devleti temsil eden mimari yapılarıdır.¹⁹ Bu dönemde cadde, park ve sokaklar gibi şehri temsil eden bir nevi bellek konumundaki yapılara uygun isimler seçilmişti. Mesela, Yeni Çarşı da denilen caddeye Cumhuriyet Caddesi, şehrin düşman işgalinden kurtuluş tarihini temsil eden İki Nisan Caddesi gibi isimler verilmişti.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki ulaşım imkânları, ihtiyaçları karşılayamayacak durumdaydı.²⁰ Bu nedenle ulaşım yeni devletin temel sorunları arasında yer almıştı. Ziraat ve ticaretin gelişmesi, yurt müdafaası, kültürel ilerleme ve idari ihtiyaçlar için birçok istikamette yol yapmak gerekmektedir. Bu dönemde Van'ın Erzurum ve batıdaki vilâyetler arasında ulaşımını sağlayan karayolu yapılmıştı.²¹ 1927'de Van vilâyetinde 550 km yol yapılmış, böylece merkez ile kaza ve köyler arasında ulaşım sağlanmaya çalışılmıştı. Ardından Van-Bitlis arasındaki karayolu üzerinde menfez ve köprüler yapılmıştı.²²

Karayolu ve köprü faaliyetlerinin yanında bu dönemde, “*millî vahdet, millî mevcudiyet, millî istiklâl*”²³ ilkeleri çerçevesinde ele alınan ve “*bir karış fazla şimendifer*” parolasıyla yapılmaya başlanan demiryollarının Van'a ulaşacak şekilde doğuya doğru uzatılmasına başlanmıştı.²⁴ Sınırlara ulaşmak, Cumhuriyet hükümetlerinin demiryolu politikalarının temelini oluşturmuştu.²⁵ Bu bağlamda Van ve diğer doğu vilâyetlerinin batıya bağlanması amacıyla Elazığ-Muş-Van hattında yoğun çalışmalar yapılmıştı.²⁶ Bu hat, Van Gölü

16 Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de “Kürt Sorunu” (1924-1938), Ankara 1975, s. 107-108.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz, Ferit Yücebaş, “Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 123, S: 242, Eylül-Ekim 2019, s. 73-88.

18 *BCA*, 030.10.68.451.4.

19 *Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939, s. 381-382, 318-325.

20 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 5, S.5, Birinciteşrin 1938, s. 29.

21 *BCA*. 030.10.6.37.36; *TBMM ZC*. II/8/1, İ: 44 (22.4.1340/1924), s.1022.

22 *BCA*. 030.18.01.01.030.51.20.

23 İsmet Paşa'nın 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930; *Demiryollar Mecmuası*, VI/66-70, I. Kanun1930, s. 270-285; Zübeyir Akçadurak, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, XXIV/ 294-296, Haziran 1950, s. 63.

24 Abdulaziz Kardeş, “Bir Karış Fazla Şimendifer” Elazığ-Muş Demiryolunun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S:4, 2019, s.2363.

25 Ali Çetinkaya, Diyarbakır'da gazetecilere yaptığı açıklamada; “Daha şarka doğru mümkün olduğu kadar sürat ve ehemmiyetle hatlarımızı uzatmak gayemizdir. Elaziz'den Van'a ve hududa kadar olan kısmın ilk istikşafını bir fen heyetine yaptırarak. Diyarbakır'dan Van'a kadar olan mesafe Elaziz'den Palu, Çapakçur ve Muş'tan geçmek şartıyla Van'a kadar olan mesafeye hemen müsavi gibidir. Her iki istikametinin umumi, hususi şartları, vaziyetleri vardır.”, *Cumhuriyet*, 25 İkinciteşrin 1935.

26 Hüseyin Kalgay, “Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır Hattı Bakır Yolu”, *Demiryollar Dergisi*, XIV/164-165, 29 İlkteşrin 1938, s. 945.

üzerinden Van-Kotur'a uzatılacak²⁷ ve Türkiye ile İran'ı birbirine bağlayacaktı.²⁸ Böylece demiryolu Van'ın ulaşım sorununu büyük ölçüde çözecek, iktisadî, ticarî ve sosyal alanlarda kalkınmasını sağlayacaktı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında farklı kamu kurumlarına bağlanarak faaliyetlerini sürdüren Van Gölü İşletme İdaresi²⁹ de Van'ın ulaşım ve taşımacılık alanında önemli bir yer tutmaktaydı.³⁰ Van'ın batı ile bağlantısını sağlayan işletmenin emrinde çalışan "Van" ve "Bitlis" gemileri İstanbul Haliç'teki tersanede inşa edilmişti.³¹ Bunların dışında "Ahtamar", "Cumhuriyet", "Tuğ" motorları ile "Yayla" dubası da Van Gölü'nde işletme adına çalışan vasıtalar idi. 19 Mart 1934'te işletmenin sahip olduğu bütün işlerin kontrol ve yürütmesi Birinci Umumî Müfettişliğe verilmişti.³² İşletme, iskeleler arasında taşımacılık yapma, iktisadî ve asayiş³³ bakımından önemli görülen yerlere yeni iskeleler kurma, gölde yapılan balıkçılığı geliştirme ve burada inşaat ustaları yetiştirme gibi görevler üstlenmişti.

Bölgede yapılan maden aramalarında, Van'ın Kürzot, Beşparmak, Haraşık ve Amik köylerinde petrol ve Şahmanis'te linyit kömürünün bulunması üzerine farklı tarihlerde verilen imtiyazlarla³⁴ madenlerin işletilmesi için çalışmalar başlatılmıştı.³⁵ Bölgenin ekonomik ve sosyal hayatında önemli gelişmelere kapı aralayacak, çalışmalar devlet adamlarının ilgi ve çabasıyla sürdürülmüştü.³⁶ Ancak II. Dünya Savaşı'na kadar Van'daki petrol ve kömür

-
- 27 BCA. 030.18.01.02.90.19.9; Hattın güzergâhının tespitinden sonra Bitlis Halkevi Başkanı Ziya Gebeloğlu, CHP Bitlis İl Başkanı Arif Özdemir, Belediye Başkanı Suphi Menteş ve Ticaret Odası Başkanı Nezir Özer, Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'ye bir telgraf çekerek demiryolunun Bitlis'ten geçirilmesini istemişlerdi. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-36, F: 8258.
- 28 BCA. 030.10.147.48.10.
- 29 TBMM Kavânin Mecmuası, III/6, TBMM Matbaası, Ankara 1928, s. 396; *Düstur*, Üçüncü Tertip C: 9, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1931, s. 1083; *İdare Dergisi*, Yıl: 1, S: 2, Mayıs 1928, s. 108.
- 30 BCA. 030.18.01.01.15.49.17; BCA. 030.10.170.179.2; BCA. 030.18.01.01.21.61.11; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C: 6, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s. 743-744;
- 31 *Güney Doğu, aynı eser*, s.328-329.
- 32 BCA. 030.18.01.02.43.15.10; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C: 15, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s.217.
- 33 TBMM'de 6 Nisan 1935'te yapılan Van Gölü İşletme İdaresi ek bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, İşletmenin Hükümet açısından asayiş değerinin de olduğunu şu sözlerle vurgulamıştı; "Bu yalnız bir münakale ihtiyacı değil, aynı zamanda bir inzibat ve ümran işi ile de münasebettardır. Elimizdeki bu küçük nakliyat vasıtaları olmasaydı, Ağrı üzerindeki eşkıyaların tüfek sesleri elan işitilecekti. Büyük kumandanlarımızın değerli ve yüksek çalışmaları ve ordunun ve halkın büyük fedakârlıklarıyla sona vardiılan şekâvetin tenkilinde bu göl nakliyâtının mühim kıymeti vardır" TBMM ZC. V/2, İ: 11, (6.4.1935), s.19.
- 34 Şahmanis kömürlerinin iyi kalitede olmasının açıklanmasından sonra yöre halkından bazı girişimcileri harekete geçirmişti. Van'da tüccardan Çilingiroğlu Mehmet ve Erciş'ten Şevket Tan, 27 Şubat 1935'te Van Valiliği'ne bir dilekçe vererek, Şahmanis linyit kömür madenini işletmek için ruhsatname talabinde bulunmuşlardı. Yapılan çalışmalarla ilgililere istenilen ruhsatname verilmiş, ancak madende gerekli çalışmalar yapılmayınca ruhsatnâmeleri iptal edilmişti. Böylece madenin işletme imtiyazı 1952'de Van Özel İdaresi'ne verilmişti. BCA, 310.10.65.2553.3461.67; BCA, 310.10.65.2555.3463.67; BCA, 310.10.65.2556.3465.2.
- 35 Detaylı bilgi için bkz: Abdulaziz Kardaş, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitapevi, Ankara 2017.
- 36 BOA, HR-İM, Dosya No: 164, Gömlek No: 42; Cevat Eyup Taşman, "Van Gölü Civarında Kürzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1936, S:5,s.41.

yataklarının varlığı bilinmesine rağmen bunlardan istenilen seviyede faydalanılamamıştı.³⁷

Van'da bu dönemde sağlık alanında 15 yataklı memleket hastanesi ile Erciş Kazası'ndaki 5 yataklı bir dispanser hizmet vermekteydi.³⁸ 1929'da Van'da 50 yataklı bir hastanenin inşasına başlanmıştı.³⁹ 1933'te ise 20 yataklı⁴⁰ bir "Doğum ve Çocuk Bakımevi" açılmış⁴¹ ve buradaki çocuk ve kadınların tedavi edilmeleri sağlanmıştı.

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Van'da yaptığı tetkiklerde gerek muhacirlerde ve gerekse halktan trahom hastalığına yakalananları görmüş ve bu tehlikeli hastalığı günlüğünde; "Trahom Şark'ı bitiriyor",⁴² şeklinde not etmişti. Van'da trahomun dışında sıtmanın da etkisi büyüktü. Van Gölü'nün Van ve Erciş arasında kalan kısmında göl kenarında yer alan bataklıklar sıtmanın artmasına neden olmuştu. Van merkezinde bir Asker Hastanesi'nin yapımı için harekete geçilmiş ve 1938'de temeli atılmıştı. Ancak inşaat işlerinde müteahhit ve ilgililerin yolsuzluk yapmaları⁴³ nedeniyle hastane bitirilememişti.⁴⁴

Cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel gelişmesinde ve cumhuriyetin getirdiği değer ve inkılâpların toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasında önemli görevler üstlenen kurumlardan olan halkevleri açılmıştı.⁴⁵ Bu bağlamda Van Halkevi, 24 Haziran 1932'de hizmet vermeye başlamıştı.⁴⁶ Van Halkevi, uzun ve titiz çalışmalardan sonra "Van Tarihine Medhal" isminde bir kitap hazırlamış ve basılması için İstanbul'a göndermişti.⁴⁷ Halkevi, 1935'te kendi bünyesinde kurduğu kütüphaneye kitap sağlamaya çalışmış ve mevcut kitapları da halkın istifadesine sunmuştu.⁴⁸ Van Halkevi bünyesinde açılan okuma salonu⁴⁹ ile halkın okumaya karşı ilgisi artırılmaya çalışılmıştı. Böylece Van'da kitaplık veya kütüphane çalışmalarının ilk örneği halkevi vasıtasıyla gerçekleşmişti. İl Halk Kütüphanesi'nin 1950'de açıldığı göz önüne alındığında, Van Halkevi'nin şehrin kültürüne ve kütüphanenin gelişimine olan katkıları daha iyi anlaşılacaktır.

-
- 37 Bkz. Abdulaziz Kardeş, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.
- 38 *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927*, s.1151.
- 39 *BCA. 030.10.69.454.17.*
- 40 *Güney Doğu, aynı eser*, s.380.
- 41 Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 423.
- 42 İsmet İnönü, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.169.
- 43 *BCA. 030.10.8.50.24; TBMM TD. VIII/4, B:46. (19 Şubat 1947)*, s.244-245; *Bugün*, 12 Haziran 1948.
- 44 *Son Posta*, 22 Haziran 1948.
- 45 Abdulaziz Kardeş, *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.107; Abdulaziz Kardeş, "Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)", *Turkish Studies*, C:9, S:7, Yaz 2014, s.413.
- 46 Van Halkevi'nin açılış tarihi başka bir arşiv belgesinde 23 Şubat 1932 olarak geçmektedir. (*BCA. 490.01.1005.880.3.*) Ancak Şubat 1932'de ilk açılan 14 Halkevi arasında Van Halkevi'nin yer almaması nedeniyle açılma tarihinin bu belgede geçtiği gibi 24 Haziran 1932 olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz: *BCA. 490.01.1004.876.2.*
- 47 *BCA. 490.01.1004.876.2.*
- 48 *BCA. 490.01.991.835.2.*
- 49 *Yeni Yurd*, 19 Ağustos 1937.

Cumhuriyetle başlayan okullaşmanın ilk örneklerinin görüldüğü merkezlerden biri olan Van'da 1924'te tek derslikli bir ilkokul açılmıştı.⁵⁰ 1925'te Van'da bir ortaokul ve bunun da 121 öğrencisi bulunmaktaydı.⁵¹ Şehirde bulunan bir orta ve üç ilkokul buradaki ihtiyacı karşılamaktan hayli uzaktı. Bu nedenle halk iki ilkokul ve bir lisenin açılmasını istemektedir.⁵²

Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu'da bir üniversitenin kurulması için de girişimler başlatılmış⁵³ ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, 1927'de Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'i incelemeler yapmak üzere Van'a göndermişti. Bu bağlamda mevcut okullar gözden geçirilerek kurulması planlanan üniversitenin altyapısı oluşturulmuş⁵⁴ ve Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılış konuşmasında, Van Gölü sahillerinde bir üniversitenin kurulması gerektiğini belirtmişti.⁵⁵ Atatürk'ün konuşmasındaki direktifler üzerine,⁵⁶ bakanlıklar kendilerine verilen görevler doğrultusunda çalışmalarına başlamışlardı.⁵⁷ Doğu'nun kültür hayatında büyük bir inkişaf yapacak üniversitenin kurulabileceği alanları tetkik etmek amacıyla Kültür Bakanı Saffet Arıkan⁵⁸ ve beraberinde bir heyetle Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Ahlat ve Van'da tetkiklerde bulunmuştu.⁵⁹ Arıkan, buradaki tetkiklerden sonra bir rapor hazırlayarak, Atatürk'e ve ilgili makamlara sunmuştu.⁶⁰ Raporda; önce Van veya

-
- 50 Van İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim Tarihi, Van Valiliği Yayını, Van 1999, s. 60, 81, 189.
- 51 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927, s.336.
- 52 Son Posta, 18 İkinciteşrin 1934.
- 53 Bkz. Abdulaziz Kardeş, "Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)", *History Studies*, S:6, 2014, s.149-163.
- 54 Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Van Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998, s.239-240.
- 55 Atatürk'ün burada kurulacak üniversite ile ilgili sözleri şu şekildeydi; "İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir. Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek; Garp bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek Cumhuriyet'e cidden modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak lazımdır ve Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün Doğu Vilâyetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyiz, Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır". TBMM ZC. V/20, İ: 1, (1.11.1937), s.7.
- 56 TBMM ZC. V/20, İ: 1, (1.11.1937), s.7; Cumhuriyet, 2 İkinciteşrin 1937; Belediyeler Dergisi, Yıl: 3, S: 26-27, Eylül-İlkteşrin 1937, s.11; T.C. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık İşleri Dergisi, Yıl: 4, S: 7, İlkânun 1937, s.53.
- 57 Cumhuriyet, 5 İkinciteşrin 1937.
- 58 Saffet Arıkan, Van'a hareketinden önce "Riyaseticumhur Umumi Kâtibi Bay Hasan Rıza Soyak"a; "Van Gölü sahillerinde bir üniversite sitesi kurulması hakkında Atatürk'ün yılbaşı nutuklarındaki emirlerinin en kısa bir zamanda realize edilebilmesi için teferruatını yerinde görmek üzere ve Başvekil'in müsaadeleriyle Diyarbakır yolu ile hareket ediyorum. Ankara'ya avdetimde bu sitenin nerede kurulması hakkında emirlerini almak üzere Atatürk'ün kabul iradelerini bekleyeceğim". (Atatürk Arşivi, D. No: 16, K. No: 177, D. No: 11, F. No: 1-1.) şeklinde bir yazı göndermiştir.
- 59 Ayın Tarihi, S: 56, Temmuz 1938, s.27; Ulus, 12 Temmuz 1938.
- 60 Kültür Bakanı Saffet Arıkan'ın hazırladığı rapor, 23 Aralık 1947 tarihinde Ulus'taki Maarif Vekâleti binasında çıkan yangında yanmıştır. (Bitlis, 21 Mart 1956; Hıfzırrahman Raşit Öymen, "Yeni Üniversitelerimiz", Eğitim Hareketleri Dergisi, Yıl: 1, S: 3, Mart 1955, s.5.)

Ahlat civarında inşaat merkezlerinin kurulması,⁶¹ yatılı-burslu sistem ile gençlerin lise çağından itibaren alınarak kurulması düşünülen üniversitenin alt yapısının hazırlanması ve çevre vilâyetlerin kültürel örgütlerinin güçlendirilmesi gibi konulara yer verilmişti.⁶² Atatürk, 1 Kasım 1938’de TBMM’yi açış nutkunda, Doğu’da kurulacak üniversitenin yapılan etütlerle tespit edilen esaslar dairesinde Van Gölü civarında kurulması mesaisine hızla ve önemle devam edildiğini belirterek,⁶³ bu alanda yapılan faaliyetleri dile getirmişti.⁶⁴ Ancak Atatürk’ün vefatı, II. Dünya Savaşı’nın başlaması ve uzun savaş yılları bu teşebbüse hareket imkânı vermemişti.

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935’te Van’da yaptığı tetkiklerde, “*Van’da yaptığımız bütün iş bir cadde üzerinde birkaç dükkândan ibarettir*”⁶⁵ değerlendirmesini yaparak, sağlam bünyeli iyi bir Van’ın, Doğuda cumhuriyetin önemli bir temeli olacağını ve böyle bir temelin Türk hâkimiyeti için her bakımdan gerekli olduğunu belirtmişti.⁶⁶ Ancak geçen zamana rağmen şehrin yeni yerindeki kuruluşu tamamlanamamıştı. Bunda şehir planlamasının yapılamaması, mali ve teknik yetersizlikler ile halk ve kamu kurumlarının yaşadığı tereddütler etkili olmuştu. Muhaceretten dönenlerin bir kısmının eski şehir yakınında yerleşmeye devam etmesi, Van’ın tekrar eski yerine taşınması ile ilgili halk ve kamu kurumları arasında tartışmaların çıkmasına neden olmuştu.⁶⁷

Şehrin eski yerine taşınıp taşınmayacağı yönündeki tartışmalar ve çalışmalar sürerken Van Valisi Saip Okay, 12 Ekim 1936’da Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen’e gönderdiği yazıda, Van’ın göl kenarından başlayarak 2000 hektarlık geniş sahada rastgele serpilmiş 1500 kadar toprak ev ile 200 kadar dükkândan ibaret olduğunu ve bu evlerden ancak üç-dört yüz kadarının iki katlı ve üst tarafının harabeler arasına gizlenmiş toprak izbelerinden ibaret olduğunu belirtmiş ve bu sebeple şehrin, şark köylüsünün hayat ve şartları içinde hayvan ahırları ve ağıllarıyla dolu büyük bir köyden başka bir şey olmadığını vurgulamıştı.⁶⁸

Van’ın göl kenarına nakledilmesi konusu Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen tarafından bir telgrafla Başvekâlet’ten sorulmuştu.⁶⁹ Özmen, başka bir telgrafında da; “*Van*

61 Üniversitenin tam olarak Van Gölü sahillerinin neresinde kurulması gerektiği ile ilgili tartışmalar devam ederken; Dâhiliye Vekâleti, 15 Aralık 1937’de Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen’e bir yazı göndermişti. Gönderilen yazıda Van Gölü sahillerinde kurulması kararlaştırılan üniversitenin yeri kesinleşinceye kadar Van’daki inşaat faaliyetlerinin durdurulması istenmiş ve büyük çaplı inşaatlara girişilmemesi gerektiği vurgulanmıştı. (BCA. 490.01.1795.1277.1.)

62 Atatürk, bu raporun sonuçlarına Büyük Millet Meclisi’ndeki bir konuşmasında; “*Tavsiye ettiğim bu yeni teşebbüslerin eğitmen ve öğretmen ihtiyacını ziyadeleştireceği şüphesizdir. Fakat bu cihet, hiçbir vakit işe başlama cesaretini kırmamalıdır. Vekâletin geçen yıl içinde bu yönde yaptığı tecrübeler çok ümit verici mahiyettedir*” şeklindeki sözleri ile temas etmişti. (TBMM ZC. V/27, İ: 1, (1.11.1938), s.6.)

63 TBMM ZC. V/27, İ: 1, (1.11.1938), s.6.

64 Ali Enver Toksoy, “Doğunun Tarihi Beldesi: Van”, *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.

65 Saygı Öztürk, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.36.

66 Saygı Öztürk, “İsmet Paşa’nın Kürt Raporu”, Dizi Yazı, *Hürriyet*, 7-10 Eylül 1992; Serap Yeşiltuna, *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul 2007, s.369.

67 Asım Kömürcüoğlu, “Van Şehir Planı Raporu”, *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.29.

68 BCA, 030.10.70.461.3.

69 Özmen’in 6 Kasım 1936’da Başvekâlet’e gönderdiği yazı; “*Bu koca şehir birçok sademelerden sonra yıkılmış, harabolmuş, 10 bin nüfus kadar bir halkı ihtiva eden bugünkü Van, planının şark kısmında*

merkezinin nakli meselesinin Vekiller Heyeti 'nde tetkik olunacağı hakkındaki yüksek emirleri üzerine gerek halkevi ve gerekse diğer inşaat yapılamıyor. Harita Umum Müdürlüğü, Van şehir haritasını alacak harita postasını göndermiştir. Şehrin vaziyeti taayyün etmediğinden haritası alınacak saha da tayin edilememektedir. Heyet, müşkül vaziyettedir. Harita ve inşaat işlerine başlanabilmesi için merkezin Zivistan (Kale yanındaki eski şehir alanı) mıntkasına nakledilip edilmeyeceğinin işarına yüksek emirlerini saygılarımla arz ederim,"⁷⁰ demişti. Bunun üzerine Vekiller Heyeti'nin 18 Haziran 1937'de aldığı kararda "Van şehrinin nakli mevzuubahs değildir" denilerek Van'ın taşınması meselesi kapanmıştı. Taşınma meselesi kapandıktan sonra Van'ın yeni imar planının hazırlanması amacıyla şehir haritası çıkarılmıştı.⁷¹

Van'ın taşınma meselesi halledildikten sonra belediye, sebze hali, belediye numune evleri, çarşı, oteller, gazinolar, fabrikalar kurulmuş ve belediye önüne bir Atatürk büstü yapılmıştı. Van'ın bir mahallesi sayılacak kadar yakın İskele Köyü'nde ve eski şehir ile Edremit arasında modern göçmen evleri kurulmuş⁷² ve merkezde yeni yapılar yer almaya başlamıştı.⁷³ Böylece Van, her yönden eski ehemmiyetini kazanma yolunda ilerlemişti.⁷⁴

2. II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Van (1939-1960)

II. Dünya Savaşı yıllarını da kapsayan bu dönemde bayındırlık faaliyetleri büyük ölçüde uygulanan savaş politikasından etkilenmişti. Savaştan sonra ihmal edilen şehirlerin modernleştirilmesi işine başlanılmıştı. Bu amaçla Bayındırlık Bakanlığı birçok memlekette şehircilik sahasında yeni teşebbüslerde bulunmuştu. Bu çerçevede Van'da faaliyette bulunan bakanlık, hükümet konağı, ilkokul ve şehrin su işlerini programa alarak yeni bir çalışma başlatmıştı.⁷⁵

Van'da yapılan kamu harcamaları ile gerçekleştirilen mimari ve bayındırlık faaliyetleri meydana gelen depremlerle büyük hasara uğramıştı. Meselâ dönem başında yani 11 Eylül 1941'de Van'ın Erciş Kazası'nda bir deprem daha meydana gelmişti. Deprem Erciş'te iki katlı bütün binaları yıkmış ve tek katlı olanlara da büyük zarar vermişti.⁷⁶ Depremin etkileri Van merkez kaza ve köylerinde de hissedilmişti.⁷⁷ Van'da 15 Ocak 1945'te başlayan

Mercimek Mahallesi ile Norşin-i Süfla (Aşağı Norşin) mahalleleri arasında ve iki tarafında kısmen eskiden kalan ve kısmen de yeni yapılan binalarla teessüs etmiştir. Harabeler de dâhil kasabanın uzunluğu 8 km derinliği 6 km'dir. Van'ın deniz kenarına geçmesi meselesine gelince; bu iş mütehasıslar tarafından takdir ve tespit edilecek bir noktadır. Eğer mütehasıslar Van'ın göle doğru kurulmasını arzu ederlerse bataklıkların hepsi kurutulmak şartıyla şehrin ve harabelerin denize en yakın yerlerinde yeni yapılacak hükümet konağını ve diğer resmi müessesatı tedricen kurmak gayeye hizmet edebilir. Ve yaklaşılacak sahilin de iskele olması hava, sıhhat ve iktisat bakımından hayırlıdır. Bu halde hükümet konağını ve müessesatı; Belediye ile kalenin şimalindeki İskele Şosesi arasını birleştirilmek üzere açılacak yol üstünde ve şehrin en kenarında kurmak gayeyi temin eder." BCA, 030.10.70.461.3.

70 BCA. 030.10.70.461.3.

71 *Son Posta*, 2 İkincikanun 1937.

72 *Güney Doğu*, aynı eser, s.275-276.

73 Yakup Kuşçuoğlu, "Van ve Çevresi", *Arkitekti*, S:1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.25.

74 Ali Enver Toksoy, "Doğunun Tarihi Beldesi: Van", *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18.(18-

75 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Ekim 1947, s.160; *Van*, 4 Mayıs 1946.

76 *Vatan*, 14 Eylül 1941.

77 BCA. 030.10.119.848.18.; BCA. 030.10.119.848.17.

depremler 20 Şubat 1945'te merkez ve köylerinde de etkili olmuştu.⁷⁸ Aralıklarla devam eden deprem, en büyük şiddetini 20 Kasım 1945'te göstermişti. Bu depremde yıkılan bina sayısı 187 ve hasara uğrayan binalar da 2279'du.⁷⁹ Fakat asıl büyük deprem 10 Aralık 1945'te meydana gelmiş ve Van merkezinde bulunan bütün binalar yıkılmıştı.⁸⁰ Bölgede meydana gelen depremler zaten çok ilkel durumda olan evleri oturulamaz hale getirmişti.⁸¹ 1946 yılında meydana gelen depremde Van'daki evlerin yüzde 60'ından fazlası hasar görmüştü.⁸² Kısa aralıklarla meydana gelen depremlerde evleri yıkılan birçok Vanlı şehri terketmek mecburiyetinde kalmıştı.⁸³ Bu durum Van'ın nüfusunun azalmasına neden olmuştu.

Van merkez nüfusu cumhuriyet döneminde ilk defa 1940 nüfus sayımında on bini geçerek 11.785, genel nüfus 112.975 kişi olmuştu.⁸⁴ 1945 nüfus sayımında Van merkez nüfusu 14.266, toplam nüfusu da 127.858'e yükselmişti.⁸⁵ 1950 nüfus sayımında Van merkez nüfusu 13.664, genel nüfusu da 145.944 kişi olmuştu.⁸⁶ Cumhuriyet dönemi boyunca Van'ın nüfusunda artış olmuştu. Sadece 1950 sayımında Van merkez nüfusunda önceki sayıma göre düşüş yaşanmıştı. Yukarıda da ifade edildiği gibi 1945-1946 yıllarında meydana gelen depremlerin yol açtığı yıkım nedeniyle halkın bir kısmının başka şehirlere göç etmesi şehir nüfusunun azalmasında önemli bir etken olmuştu.

1950'lerde Van şehri on iki mahalleden meydana gelen oldukça dağınık küçük bir şehir konumundaydı. Kerpiç, düz damlı, bir veya iki katlı evleri bahçeler içine dağılmış vaziyetteydi. Şehrin merkezinde kaldırımları betonla yapılmış bir bulvar ve bunun etrafında oteller, şehir kulübü, belediye, halkın dinlendiği bahçesi ile halkevi, vali konağı, tekeli, PTT, lise ve gümrük binalarından oluşan çarşı bulunmaktaydı.⁸⁷ Şehrin merkezi günümüzdeki gibi Cumhuriyet Caddesi'ydi. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu cadde üzerinde küçük dükkân ve mağazalar ile resmî binalar sıralanıyordu. Binaların arasında ileride dolacak boşluklar bulunuyordu. Bu görünüşüyle Van henüz gelişmekte olan bir şehir intibasını veriyordu.⁸⁸

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin de savaşa girme ihtimaline karşı Hükümet, ülke savunması açısından büyük önem taşıyan karayoluna ağırlık vermişti. Böylece yol ve köprü çalışmalarıyla ülkenin iktisadî kalkınmasını ve askerî kudretini sağlamlaştıracak, ülkenin uzak-yakın her köşesini birbirine bağlayacak karayollarının yapımına savaş yıllarında

78 BCA, 030.18.01.02.117.64.6.

79 Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Ekim 1946, s.138.

80 E. Lahn, "Van Mıntakası Yer Sarsıntıları Hakkında Not (Temmuz-Kasım 1945)", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1946, S: 35, s.127.

81 Cezmi Türk, "Van Zelzelesi", *Bugün*, 25 Aralık 1945.

82 BCA. 490.01.193.764.2.

83 *Ulus*, 26 Haziran 1946.

84 *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1940, s.VIII, 647.

85 *21 İlkteşrin 1945, Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1945, s.VIII, XXIV.

86 *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye Nüfusu Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul 1961, s.27.

87 Nuri Alpay, "Van ve Van Gölü", *Zafer*, 15 Mart 1951.

88 Metin Tuncel, "Bugünkü Van", *TDV İslâm Ansiklopedisi C:42*, İstanbul 2012, s.510.

da devam edilmişti.⁸⁹ Bu bağlamda 1940'ta Van'ı Hakkâri'ye bağlayan yolun Zap Suyu civarındaki kısmının yapımına başlanmıştı.⁹⁰ Bu dönemde Van'da 23 km yeni yol yapılmış, 4 köprü onarılmış ve 13 yeni menfez yapılmıştı. Ayrıca mahalli kaynaklarca Haydar Bey, Bend-i Mahî ve Örene köprüleri tamir edilmişti.⁹¹ Öte yandan Van-Hakkâri ve Van-Bitlis karayollarında da çalışmalar devam etmişti.⁹² 1949 bütçesine “Doğu İlleri Kalkındırma Programı” için konulan 10 milyon liralık ödeneğin yarısından fazlasının yollara harcanması plânlanmıştı.⁹³ Programın yol kısmında, Van'ı ilgilendiren şu güzergâhlar bulunmaktaydı: Elazığ-Bingöl-Muş-Bitlis-Gevaş-Van;⁹⁴ Van-Başkale-Hakkâri; Van-Erciş-Patnos-Tutak-Ağrı.⁹⁵ Bakanlığa bağlı Karayolları IX. Bölge Müdürlüğü, 1949'da Gevaş-Tatvan ve Gevaş-Van karayolu ve yol üzerindeki köprüleri onarmıştı.⁹⁶

14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti (DP), önceki dönemden devraldığı “Dokuz Yıllık Devlet Yol Ağı Programı'nı” aynen sürdürmüştü. Bu dönemde daha önce merkezi Diyarbakır olmak üzere kurulan ve Van Gölü Havzası'nı da içine alan Karayolları IX. Bölge Müdürlüğü, bölge sahasının çok geniş olması ve yapılması gereken işlerin çokluğu sebebiyle güçlük çekmişti. Haziran 1952'de merkezi Van'da olmak üzere; Ağrı, Muş, Bitlis, Hakkâri vilâyetlerini kapsayan “Karayolları XI. Bölge Müdürlüğü” kurulmuştu. Müdürlüğün kurulması buradaki vilâyetlerin yol ve köprü ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir adım olmuştu.⁹⁷ 1955'te Karayolları XI. Bölge Müdürlüğü, Tuğ-Gevaş-Van yolunun inşasına başlamış ve ayrılan ödenekle Engil Köprüsü ve Kuskunkıran yolundaki arızalı yerler düzeltilmişti.⁹⁸ 1957 ve 1958 yıllarında da buradaki yollar üzerinde çalışmalar devam etmişti.⁹⁹ Diğer taraftan Türkiye'yi İran'a bağlayacak olan geniş karayolu da Bitlis'ten geçerek ve Yüksekova'nın Bacırge Nahiyesi'nde İran'la birleşecekti.¹⁰⁰ Bu suretle demiryolu ve karayolu ile Van ve çevresi önemli bir transit merkez haline gelecek, ticari, ekonomik ve imar alanında büyük bir kalkınmaya kavuşacaktı.

II. Dünya Savaşı yıllarında devletin imkânları azalmasına rağmen, demiryollarında çalışmalar devam etmiş ve 1949'da Elazığ-Van hattı, Genç İstasyonu'na varmıştı.¹⁰¹ Amerikalı yol uzmanlarının raporları doğrultusunda hükümetin karayollarına öncelik vermesi nedeniyle bu hattaki çalışmalar, 1950'den sonra durma noktasına gelmişti. Bu

-
- 89 T.C. Nafia Vekâleti, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 9, S: 5-6, Birinciteşrin-İkinciteşrin 1942, s. 11.
90 *Belediyeler Dergisi*, Yıl: 5, S: 57, Mayıs 1940, s. 58.
91 T.C. Nafia Vekâleti, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 9, S: 3-4, Eylül-Ağustos 1942, s. 109.
92 *Van Sesi*, 1 Temmuz 1948; *Akşam*, 1 Eylül 1948; *Akşam*, 3 Eylül 1948; *Van Sesi*, 7 Eylül 1949; İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara 1951, s.321-322.
93 *TBMM TD*. VIII/19, B: 83, (9.5.1949),s.288.
94 *Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi*, Yer No: 2/13-32, F: 10813.
95 *TBMM TD*. VIII/19, B: 83, (9.5.1949),s.288; *Akşam*, 21 Ekim 1948; *Son Posta*, 21 Ekim 1948; *Yeni Adana*, 26 Ocak 1949; T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık Dergisi*, Aralık 1948, s. 40.
96 *BCA*. 490.01.718.454.1.
97 *Karayolları Bülteni*, Yıl: 2, S: 20, Haziran 1952, s.5; *Yeşil Bitlis*, 16 Şubat 1953.
98 *Van Postası*, 20 Nisan 1955.
99 *Dideban*, 14 Nisan 1958; *Dideban*, 21 Mayıs 1958.
100 *BCA*, 030.18.01.02.146.29.8; *Dideban*, 21 Ekim 1957.
101 *Ayın Tarihi*, S: 198, Mayıs 1950, s.42.

nedenle Genç-Muş arasındaki kısım Ekim 1955'te işletmeye açılabilmişti.¹⁰² Hattın Muş'a ulaştırılmasından sonra 1956'dan itibaren Muş-Tatvan arasındaki 99 km'lik kısmın yapımına başlanılmıştı.¹⁰³ Elazığ-Van-İran hattının yapılması bu tarihten itibaren Bağdat Paketi'nin ortak projelerinden kabul edildiği¹⁰⁴ için İngiltere de yardımda bulunmuştu.¹⁰⁵ Bağdat Paketi'ne üye olan Türkiye, İran ve Pakistan'ı en kısa yoldan birleştirmek üzere Tatvan-Van-Kotur hattıyla Avrupa'yı İran'a ve dolayısıyla Pakistan ve Hindistan'a bağlayacaktı.¹⁰⁶ Bu durum hattın ülkeler ve kıtalar arasındaki önemini arttırmıştı. Yapılan ortak çalışmalar sonunda Muş-Tatvan arasındaki hat tamamlanmış ve 1964'te işletmeye açılmıştı.¹⁰⁷ Bundan sonraki çalışmalar Van-Kotur hattı üzerinde yoğunlaşmıştı.

Van'ın ulaşım ve gelişiminde önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi, bu dönemde gölde yapılan ulaşım ve taşımacılığın ıslahı için çalışmalar yapmıştı.¹⁰⁸ Artan ulaşım ve taşımacılık işlerinin karşılanması amacıyla idarenin Tuğ'da bulunan tesislerinde "Tatvan" ismi verilen yeni bir gemi yapılmıştı.¹⁰⁹ İdareye bağlı "Van", "Bitlis", "2 Nisan" ve "Tatvan" adlı gemiler, Tatvan-Van arasında yolcu ve yük taşımacılığını 1950'li yıllara kadar yürütmüştü. Van Gölü İşletme İdaresi, doğuyu batıya bağlayan bir köprü görevi görmüştü. Gölde yapılan taşımacılık, Türkiye-İran demiryolunu birbirine bağladığından bölge ve millî ekonomiye büyük bir fayda sağlamaktaydı.¹¹⁰

Demiryolunun Tatvan'a yaklaşmasından sonra Van'a gidecek güzergâhla ilgili tartışmaları da beraberinde getirmişti. Hattın gölün güney veya kuzeyinden geçirilmesinin zaman ve maddi bakımlarından uygun olmayacağını hesaplayan Nafia Vekâleti, Tatvan-Van arasındaki demiryolu ulaşımının Van Gölü'nde çalıştırılacak feribotlarla sağlanmasını kararlaştırmıştı.¹¹¹ Trenlerin feribotla taşınması bu tarihe kadar Türkiye'de uygulanmayan bir yöntemdi. Bu yöntem zamandan ve masraftan tasarruf yaparak, Van'a bir an önce ulaşma imkânlarını sağlayacağı için tercih edilmişti. Bu durumda Türkiye'deki ilk feribot işletme servisi Van Gölü üzerinde kurulacaktır.¹¹²

Van'da bu dönemde kara, demir ve göl ulaşımının yanında hava yolu ulaşım ve taşımacılığı da başlamıştı. Devlet Havayolları İdaresi, Nafia Vekâleti'nin direktifleri doğrultusunda dört senelik bir program hazırlamış ve bu program dairesinde 1940'ta

-
- 102 Abdullah Uraz, "Doğu'da Bugün Hareketli Bir İş Hayatı Başlamıştır", *Zafer*, 19 Ocak 1959; *Van Postası*, 25 Ekim 1955.
- 103 *BCA*. 030.01.134.874.2.
- 104 Abdulaziz Kardaş, "Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, 2016, s.197-223.
- 105 *BCA*. 030.18.01.153.45.5.
- 106 Ali İhsan Kunday, "Van-Kotur Hattının Düşündürdükleri", *Demiryol Dergisi*, Yıl: 46, S: 550, Kasım 1971, s. 14.
- 107 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlıkta 50 Yıl*, Ankara 1973, s. 10.
- 108 *BCA*. 030.10.169.177.37; *BCA*. 030.18.01.02.99.54.17.
- 109 *Van Sesi*, 16 Eylül 1948; *Van Sesi*, 20 Kasım 1948; *Van Sesi*, 13 Aralık 1948.
- 110 Güngör Okullu, "Van Gölü", *Pancar Çiftçi Dergisi*, Sene: 18, S: 195, Aralık 1968, s.26; Ömer Faruk Görçün-Özhan Görçün, *Demiryolu Taşımacılığı*, Beta Yayınları, İstanbul 2010, s.381-382.
- 111 *TBMM ZC*. VI/11, İ: 47, (6.5.1940), s.12; *Van Postası*, 5 Ocak 1957.
- 112 Yakup Kalgay, "Trenlerimizi Van Gölünden Nasıl Geçireceğiz?", *Demiryollar Dergisi*, XXII/ 272-274, Haziran-Ağustos 1948, s.32.

Van hattının açılması planlanmıştı.¹¹³ Ancak Van Havaalanı yapılan istimplâktan sonra inşasına başlanmış ve 1943'te ulaşımına açılmıştı. DP döneminde Van Gölü havalisinin kalkınmasında önemli paya sahip olan havaalanı, 1952'de genişletilmiş,¹¹⁴ 1955'te de zemini de sağlamlaştırılmıştı.¹¹⁵ Ancak artan talebi karşılamak amacıyla havaalanı yeniden genişletilmişti.¹¹⁶ Böylece 1957'ye gelindiğinde havaalanı temel mukavemeti 37 bin librelük uçaklara dayanacak şekilde sağlamlaştırılmıştı. Ayrıca uçakların her türlü hava şartlarında emniyetle iniş ve kalkışını temin eden elektrik ve elektronik tesisata ait plan ve projeler hazırlanmıştı.¹¹⁷ 1959'a kadar tarifersiz olan Van uçak seferleri bu tarihten itibaren tarifeye bağlanmıştı.¹¹⁸

II. Dünya Savaşı döneminde çekilen yakıt sıkıntısı üzerine İktisat Vekâleti, 18 Şubat 1941'de, MTA Enstitüsü'ne bir yazı göndererek, Kürzot'ta bulunan petrolün göldeki nakil vasıtalarının ihtiyacını karşılayacak miktarda olup olmadığının araştırılmasını istemişti.¹¹⁹ Bu dönemde Van'ın yakacak ihtiyacını karşılayacak odun kaynaklarının azalması¹²⁰ karşısında dikkatlerin Şahmanis linyit kömürüne çevrilmesine neden olmuştu. Buradan çıkarılacak kömürün tüketim merkezleri arasında; Van'daki hükümet daireleri, Ernis Köy Enstitüsü, Van Gölü İşletme İdaresi, Zeylan'da kurulacak hara ve devlet hastaneleri yer almıştı.¹²¹ Çıkarılacak kömürün ayrıca demiryolunun Van'a ulaşması ile trenler için ve gölde çalışan vapurlar için büyük önem taşıyacaktı.¹²² Bu madenin işletilmesi sadece Van'ı değil bölgedeki diğer vilâyetlerin de kalkınmasında etkili olacaktı.¹²³

10 Ağustos 1955'te Şahmanis kömür madeninin *Etibank* tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁴ Ancak daha sonra madenin işletilmesi için 1956'da 1 milyon lira sermaye ve 99 yıllığına merkezi Van'da olmak üzere “Şahmanis Linyit Kömürleri İşletmesi Anonim Şirketi” kurulmuştu.¹²⁵ Nisan 1957 başında Van'ın ileri gelen ailelerinden birkaçı Van ve çevresindeki madenleri işletmek amacıyla “Kartal Maden Limited Şirketi”ni kurarak Van Ticaret Odası'na kayıt yaptırmışlardı.¹²⁶ Van'da birbirine yakın tarihlerde kurulan bu şirketlerin çalışmalarıyla halkın kömür ve diğer madenlere ilgisini arttırmıştı.

Cumhuriyet hükümetleri II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde sağlık alanında kendilerini bekleyen birçok mesele ile karşılaşmıştı. Bunların başında salgın hastalıklar

113 T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Yıl: 5, S: 5, Birinciteşrin 1938, s.251.

114 Cumhuriyet, 29 Haziran 1952.

115 *BCA*, 030.18.01.02.139.57.19.

116 *BCA*, 030.18.01.02.141.103.1.

117 *BCA*, 030.01.74.471.5.

118 *Zafer*, 19 Ocak 1959.

119 *BCA*, 310.10.65.2552.3459.1.

120 *Van Sesi*, 7 Eylül 1949; *Yeni Yurd*, 20 Kasım 1947.

121 *Van Sesi*, 18 Ocak 1950.

122 *TBMM TD*, VIII/24. B: 56, (25.2.1950), s.1274.

123 *Van Sesi*, 14 Nisan 1949.

124 *Van Sesi*, 28 Ocak 1956.

125 *BCA*, 030.18.01.02.143.43.15.

126 *Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi*, 9 Nisan 1957.

gelmekteydi. Bu dönemde Van'da 100 yataklı bir hastanenin yapımı kararlaştırılmıştı.¹²⁷ 1946'da Van'da hizmet vermekte olan 20 yataklı Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi ihtiyaca cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmişti.¹²⁸ 1950'de 50 yataklı bir hastane inşaatına başlama kararı alınmıştı.¹²⁹ DP döneminde bütçeden Van Hastanesi'nin inşası için ödenek ayrılmış¹³⁰ ve 1951'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesine konan ödenekle hastanenin inşaatı için girişilecek yüklenmeler Bakanlar Kurulu'nca onaylanmıştı.¹³¹ Ayrıca 1955'te Askeri Hastane olarak kullanılan yerler Millî Müdafaa Vekâleti'ne tahsis edilmişti.¹³²

Bu dönemde sağlığın yanında şehrin mimari ve kültüründe önemli rol oynayan Van Halkevi'nin yeni binası 1 Temmuz 1940'ta bitirilmişti.¹³³ Van Halkevi, merkezde teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra faaliyetlerini daha geniş kesimlere yaymak ve Van'ın kültürel yönden gelişmesini sağlamak amacıyla kaza ve köylerde halk odalarının kurulması sağlanmıştı. Bu çerçevede 25 Şubat 1945'te Çatak,¹³⁴ Gevaş,¹³⁵ Gürpınar,¹³⁶ Başkale,¹³⁷ Muradiye ve Özalp'te¹³⁸ halk odaları açılmıştı. Ancak açılan bu halk odalarının, sadece kuruluşlarını tamamlamakla uğraştıklarından, faaliyetleri kısıtlı olmuştu.

Van'ın eğitiminde önemli bir yer tutan Orta Sanat Okulu 1944'te açılmış,¹³⁹ bir yıl sonra da Akşam Kız Sanat Okulu'nun açılması için çalışmalar başlatılmıştı.¹⁴⁰ Bunların yanında Van Valisi'nin gayretli çalışmaları neticesinde şehirde 8 ilkokulun inşasına başlanmıştı.¹⁴¹ Yine Van gençliğini yükseköğretime hazırlama bakımından bir lisenin kurulması için çalışmalar başlatılmış ve lisenin arazisi istimlak edilmişti.¹⁴² Yapımına başlanan Van İskele Caddesi üzerindeki yeni lise binasının birinci kısmının inşası 1948'de tamamlanmış¹⁴³ ve öğrenci almaya başlamıştı. Aynı yılda Van Erkek Orta Sanat Okulu, alınan bir kararla Sanat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştü.¹⁴⁴ 1949'da da Akşam Kız Sanat Okulu açılmıştı.¹⁴⁵ Hükümetin Van'daki kültür işlerine büyük önem verdiği, iki sene zarfında lisenin açılması, Sanat Enstitüsü'nün kurulması, Ernis Köy Enstitüsü,¹⁴⁶ Bölge

127 BCA. 030.10.178.226.18.

128 TBMM TD. VIII/3, B: 18. (18.12. 1946), s.227.

129 *Ayın Tarihi*, S: 198, Mayıs 1950, s.41.

130 TBMM TD. IX/5, B: 45. (19. 2. 1951), s.113.

131 BCA, 030.18.01.02.126.48.1.

132 BCA, 030.18.01.02.139.35.2.

133 BCA. 490.01.1795.1276.1.

134 *Van*, 14 Nisan 1945.

135 BCA. 490.01.991.835.2.

136 BCA. 490.01.1382.589.2.

137 BCA. 490.01.1580.440.2.

138 BCA. 490.01.1382.589.2.

139 *Van*, 27 Senteşrin 1945.

140 *Van*, 21 Temmuz 1945.

141 *Van*, 11 Ağustos 1945.

142 *Van*, 4 Mayıs 1946.

143 *Van Sesi*, 20 Aralık 1948.

144 *Van Sesi*, 26 Ağustos 1948.

145 *Van Sesi*, 5 Aralık 1949.

146 Detaylı bilgi için bkz: Abdulaziz Kardeş, "Cumhuriyet Döneminde Bir Hareketin Son Temsilcisi: Ernis

Yatılı Okulu gibi çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar Van'ın kültür davasının halli yolunda atılmış önemli adımlardı. Fakat asıl önemli çalışmalar kurulması düşünülen üniversite ile ilgili olmuştur. Bu dönemde Van'ın eğitim, kültür ve sosyal potansiyelinin tespiti ve kurulması planlanan üniversitenin altyapısına katkı sağlamak amacıyla 6 Ağustos 1944'te başlayan "Van Üniversite Haftası" düzenlenmiştir.¹⁴⁷ Hükümet, savaştan sonra normalleşmeye başlayan süreçte Van Gölü sahillerinde üniversite kurma işine yeniden el atmıştır.¹⁴⁸

Üniversitenin kurulması meselesi DP hükümetinin programında da yer almış ve bunun için ödenek ayrılmıştır.¹⁴⁹ Hükümet, Doğu'da kurulacak üniversitenin yerini tespit ettirmek amacıyla zaman kaybetmeden harekete geçmiş ve üç üniversitenin (İstanbul Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi) senatolarınca seçilen on beş kişilik heyet, bölgede incelemelere başlamıştır.¹⁵⁰ Heyet, üniversitenin fakülte ve enstitülerini bir merkezde toplamayarak, bunları Van ve Elazığ bölgelerine serpiştirmenin uygun olacağını rapor etmiştir. Heyet üyeleri, üniversitenin kuruluş yeri ve şekli konusunda tam bir görüş birliğine varamamıştır. Yapılan çalışmalar kapsamında, 25 Şubat 1953'te Doğu'da bir üniversitenin kuruluşunu hazırlayan ilk kanun olan 6059 Sayılı "Doğu Üniversitesi Kuruluş Hazırlıkları Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.¹⁵¹ Doğu'da kurulması kararlaştırılan üniversite, dönemin basın ve kamuoyunda "Doğu Üniversitesi" olarak geçmekteydi. Bu üniversitenin adının "Atatürk Üniversitesi" şeklinde telaffuz edilmesi ilk defa 1 Kasım 1953'te Celâl Bayar'ın TBMM'yi açış konuşmasında geçmiştir.¹⁵² Hükümet, üniversitenin kurulması ile ilgili olarak Amerika'nın Nebraska Üniversitesi'yle iş birliği yapmış ve bu çerçevede üniversitenin kurulması için ortak bir çalışma başlatılmıştır. Yerli ve yabancı uzmanların raporları doğrultusunda 12 Mart 1955'te Atatürk Üniversitesi'nin Erzurum'da kurulmasına karar verilmiştir.¹⁵³ Atatürk Üniversitesi, 17 Kasım 1958'de açılmıştır.¹⁵⁴ Ancak Elazığ, Van ve Diyarbakır'da araştırma enstitüleri ve fakültelerin kurulması için de çalışmalar sürmüştür.¹⁵⁵

Van'da II. Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemlerde sportif çalışmalar da devam etmiştir. Bu çerçevede Van ve Erciş halkevleri; futbol, voleybol, yüzme, atletizm ve bisiklet sporlarına önem vermişlerdir. Halkevleri ayrıca atlı gezi grupları oluşturmuştur.¹⁵⁶ Bunun

Köy Enstitüsü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:48, Şubat 2017, s.188.

147 *Aydın Tarihi*, S: 129, Ağustos 1944, s.1.

148 *TBMM TD*. VIII/24, B: 49 (17.2.1950), s.817.

149 Faik Kırbaşı, *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1973, s.111.

150 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.4-5.

151 *TBMM ZC*. X/19, 75. İ. (31.V.1957), Sıra Sayısı 218, s.1-2.

152 *TBMM TD*, IX/25, 1.B. (1.IX.1953), s.6; *TBMM ZC*. X/19, 75. İ. (31.V.1957) Sıra Sayısı 218, s.1-2.

153 *Akşam*, 13 Mart 1955; *Yeşil Bitlis*, 18 Mart 1955.

154 *Demokrat Ağrı*, 18 Kasım 1958.

155 *Bitlis*, 21 Mart 1956.

156 *BCA*. 490.01.1004.876.2.

yanında Van'da kış sporlarının gelişmesi için çalışmalar yapılmıştı.¹⁵⁷ Van'da 1939-1960 yılları arasında Hacıbekir, Toprakkale tepelerinde kayak yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Akköprü, Haçort ve Şabaniye mahalleleri mevkileri ile Erciş'te cirit ve at yarışları yapılmış ve bu yarışlara halk büyük ilgi göstermişti. Erek Dağı'na tırmanma, İskele, Edremit ve Gevaş'ta yüzme yarışlarının da yapıldığı bu dönemde Van'da kurulan ve mahalli liglerde mücadele eden spor kulüpleri de faaliyet göstermekteydi. Bu kulüplerin en önemlileri ve forma renkleri şu şekildeydi; Şen Gençler (Sarı-Lacivert), Yol Spor (Turuncu-Siyah), İki Nisan (Mavi-Beyaz), Erek Spor (Sarı-Kırmızı), Jandarma Gücü (Yeşil-Kırmızı).¹⁵⁸

Van'ın içme suyu problemini çözmek amacıyla, yetkililer girişimlerde bulunmuştu.¹⁵⁹ Daha önce Zernabat için yapılan tesisler, şehrin nüfusunun artmasıyla yetersiz kalmıştı.¹⁶⁰ Bu dönemde yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve Zernabat Suyu şehrin bir kısmına verilmişti. Ancak getirilen su yetersiz kalmış ve bu sorunu çözmek amacıyla Bayındırlık Bakanlığı ve Van Belediyesi birlikte hareket ederek eksiklikleri gidermeye çalışmıştı.¹⁶¹ Van ve çevresinin sulama ve içme suyu karşılama çalışmaları¹⁶² DP döneminde de devam etmişti.¹⁶³ Şamran Suyu'nun kanallarla ovalara akıtılması Van'ın sulama sorununu önemli ölçüde çözmüştü. Bunun yanında bu sudan elektrik üretilmesi için hükümet, bir çalışma başlatmış ve tarım arazilerinin sulanmasında yararlanılan su kaynakları hidroelektrik enerjisi, sanayi gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştı.¹⁶⁴ Bu bakımdan Van ve Havasor ovalarını sulayan Şamran üzerinde bir hidroelektrik santralı yaptırmak suretiyle 200 beygirlik elektrik enerjisi elde edilmesi planlanmıştı.¹⁶⁵ Şamran Suyu'ndan 1950'den sonra elektrik elde etme çalışmalarına devam edilmişti. Van'dan 17 km mesafede bulunan Devdamı Mevkii'nde Şamran Kanalı'ndan su alınmak suretiyle yaklaşık 700 beygirlik enerji üretimi için projeler hazırlanmış¹⁶⁶ ve çalışmalara başlanmıştı.

Van ve çevresinde yürütülen inşaat faaliyetlerinin yanında yörenin aydınlatma ve kalkınmasında önemli rol oynayacak elektrik tesisatının kurulmasına da çalışılmıştı.¹⁶⁷ Şehrin cadde ve sokaklarına elektrik direkleri dikilmişti.¹⁶⁸ Aslında buradaki merkezlerin elektrik işlerine II. Dünya Savaşı öncesinde başlanmış, ancak savaşın çıkmasıyla bu yöndeki çalışmalar durmuştu.¹⁶⁹ Van'ın önemli sokakları mazotla çalışan 20 ve 35 beygirlik iki

157 BCA. 490.01.845.342.1.

158 75. Yılında Van, aynı eser, s.354.

159 BCA. 490.01.193.764.2.

160 Van Sesi, 16 Temmuz 1949.

161 Van, 13 Mayıs 1944.

162 Celal Çeliker, "Şehrin Su Davası", Van Postası, 2 Temmuz 1953.

163 Zafer, 6 Ekim 1951.

164 Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994. s.3.

165 BCA. 030.10.157.106.16.

166 Doğu Üniversitesi, aynı eser, s.60.

167 Van Sesi, 15 Temmuz 1948.

168 Van Sesi, 30 Ekim 1948; Van Sesi, 13 Kasım 1948.

169 Son Posta, 23 Nisan 1948.

motordan elde edilen elektrikle aydınlatılmaktaydı.¹⁷⁰ DP döneminde Van, 70 kilovat enerji veren bir santrale sahip olmuştu. Bu santral daha sonra 6 bin kilovata çıkarılmıştı.¹⁷¹ 1955'te hükümet Muradiye yakınındaki Bend-i Mahî Suyu üzerinde 4 bin 3 yüz kilovatluk bir hidroelektrik santrali yapmak üzere çalışmalara başlamıştı.¹⁷² 1957'de Engil Çayı üzerinde 4 bin kilovatluk bir hidroelektrik santralinin kurulması için de çalışmalar yapılmıştı.¹⁷³ Van'a elektriğin verilmesiyle, halk medeni bir vasıtaya kavuşmuş ve elektrikle çalışan fabrika ile başka tesislerin yapımı kolaylaşmış olacaktı.

Van'ın kalkınması ve genel refaha kavuşması ancak tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle mümkündü. Şahsi teşebbüsler ve devlet yardımları yanında çiftçilerin birlikte hareket etmeleri ve çağdaş gelişmelere ayak uydurarak bir çatı altında yer almaları amacıyla 1950'de "*Van Çiftçi Birliği*" kurulmuştu.¹⁷⁴ Bu dönemde Van'da çoğunlukla Karaman ırkında koyun yetiştirilirdi. "*Kızıl*", "*Mor*" ve "*Akkaraman*" diye ayrılan bu ırkın daha çok "*Kızıl*" ve "*Akkaraman*" cinsleri yetiştirilirdi.¹⁷⁵ Tarım Bakanlığı'nın Erciş İlçesi'nin Altındere Mevkii'nde kurduğu haranın faaliyetinin artmasıyla buradaki at yetiştiricisi üzerinde de etkisi olmuştu. Van'da hayvan yetiştirmeye en müsait olan yer Zeylan ve çevresiydi. Ancak burası Ağrı İsyanı'ndan sonra iskâna yasak hale getirilmişti. Zeylan Harası'nın inşaat faaliyetleri 1950'nin başından itibaren başlamış¹⁷⁶ ve yasaklı bölgenin kısıtlamaları DP döneminde 1 Temmuz 1950'de kaldırılmıştı.¹⁷⁷ Böylece buradaki araziler istimlak edilerek Altındere Harası'nın kurulmasına başlanmıştı.¹⁷⁸ Hükümet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde Van merkez ve kazalarında hak sahibi olanlara toprak dağıtmıştı.¹⁷⁹ Bu dönemde Van ziraî, iktisadî, kültürel hareket ve faaliyetlere sahne olmuş, köylere varıncaya kadar müspet eserler verilmişti.¹⁸⁰

Sonuç

Van, büyük bir tarihi geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında çıkan Ermeni İsyanları ve ardından gerçekleşen Rus işgali şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Savaş sonrasında muhaceretten dönen Vanlılar, eski şehirde barınacak bir yer bulamadıkları için bağ ve bahçelik alanlara yerleşmek suretiyle yeni şehri meydana getirmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni devletin vilâyetleri arasında yer alan Van'da, bayındırlık, iktisadî, sosyal, kültürel gibi alanlarda gelişmeler yaşanmıştır. Bayındırlık faaliyetlerinin temelini oluşturan ulaşım ve taşımacılığın geliştirilmesi amacıyla Van ile

170 Güney Doğu, aynı eser, s.321.

171 Mümtaz Faik Fenik, "Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde", *Zafer*, 26 Eylül 1954.

172 *BCA*, 030.01.94.587.7.

173 *BCA*, 030.01.74.471.5.

174 Kemal Ülkümen, "Van Çiftçi Birliğinin Amacı", *Van Sesi*, 22 Şubat 1950.

175 Salâhattin Batu, *Doğu İlleri Hayvancılığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1953, s.25, 28.

176 *Van Sesi*, 23 Şubat 1950.

177 *BCA*, 030.18.01.02.123.53.20.

178 *TBMM TD. IX/5, B: 45, (19.2.1951), s.369.*

179 *BCA*, 030.18.01.02.124.103.2; *BCA*, 030.18.01.02.123.75.17.

180 "Başvekili Karşılarken", *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

civardaki yerleşim yerleriyle bağlantısını sağlayan karayolları ve köprülerin yapımına başlanmıştır. Karayolu ve köprü alanında yapılan çalışmaların yanında ulaşım ve taşımacılıkta önemli rol oynayan Van Gölü İşletme İdaresi'nin çalışmaları planlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca demiryolunun Van'a ulaştırılması ve hava ulaşımı için havaalanının açılması ve seferlerin planlanmasına gayret edilmiştir.

Ulaşım ve taşımacılığın yanında şehrin tarım ve hayvancılık alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla haralar yapılmış ve hayvan ıslah çalışmalarına başlanmıştır. Tarımın gelişmesi amacıyla Urartulardan kalma Şamran Kanalı'nın yıkılan kısımları onarılmış ve yeni sulama kanalları yapılmıştır. Şehrin içme suyu sorunu çözmek amacıyla da yeni çalışmalar başlatılmıştır. Bu dönemde şehrin aydınlatılması ve sanayinin gelişmesinde önemli rol oynayacak elektrik santrallerinin yapılmasına başlanmıştır. Söz konusu çalışmaların yanında Van'da kalkınmayı sağlayacak nüfusun artırılması için göç-iskân politikası uygulanmıştır.

Van'ın eğitim ve kültür alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla ilkokul ve ortaokullar ile ortaöğretimde Atatürk Lisesi, Kız Sanat Okulu, Erkek Sanat Okulu gibi okullar açılmıştır. Bu dönemde Ernis Köy Enstitüsü faaliyete geçmiş, Doğu Üniversitesi'nin Van'da kurulması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ancak bütün çabalara rağmen söz konusu üniversite, DP hükümetinin kararıyla Erzurum'da kurulmuştur. Sağlık sorunlarının çözülmesi amacıyla Van'da yeni kurumlar açılmış ve bu dönemde yaşanan salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.01.74.471.5.

BCA, 030.01.94.587.7.

BCA, 030.10.68.451.4.

BCA, 030.10.70.461.3.

BCA, 030.18.01.02.117.64.6.

BCA, 030.18.01.02.123.53.20.

BCA, 030.18.01.02.123.75.17.

BCA, 030.18.01.02.124.103.2.

BCA, 030.18.01.02.126.48.1.

BCA, 030.18.01.02.139.35.2.

BCA, 030.18.01.02.139.57.19.

BCA, 030.18.01.02.143.43.15.

BCA, 030.18.01.02.146.29.8.

- BCA, 310.10.65.2552.3459.1.
BCA, 310.10.65.2555.3463.67.
BCA, 310.10.65.2556.3465.2.
BCA, 490.01.730.501.1.
BCA. 030.01.134.874.2.
BCA. 030.10.119.848.17.
BCA. 030.10.119.848.18.
BCA. 030.10.147.48.10.
BCA. 030.10.157.106.16.
BCA. 030.10.169.177.37
BCA. 030.10.170.179.2.
BCA. 030.10.178.226.18.
BCA. 030.10.6.37.36.
BCA. 030.10.69.454.17.
BCA. 030.10.70.461.3.
BCA. 030.10.8.50.24.
BCA. 030.18.01.01.030.51.20.
BCA. 030.18.01.01.15.49.17.
BCA. 030.18.01.01.2.24.3.
BCA. 030.18.01.01.21.61.11.
BCA. 030.18.01.01.3.32.7.
BCA. 030.18.01.02.141.103.1.
BCA. 030.18.01.02.43.15.10.
BCA. 030.18.01.02.90.19.9.
BCA. 030.18.01.02.99.54.17.
BCA. 030.18.01.153.45.5.
BCA. 490.01.1004.876.2.
BCA. 490.01.1005.880.3.
BCA. 490.01.1382.589.2.
BCA. 490.01.1580.440.2.
BCA. 490.01.1795.1276.1.
BCA. 490.01.1795.1277.1.

BCA. 490.01.193.764.2.

BCA. 490.01.193.764.2.

BCA. 490.01.718.454.1.

BCA. 490.01.845.342.1.

BCA. 490.01.991.835.2.

1.2. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR-İM, Dosya No: 164, Gömlek No: 42.

1.3. ATASE Arşivi

ATASE Arşivi, İSH, K. 185, G. No: 142, B. 142-1.

1.4. Atatürk Arşivi

Atatürk Arşivi, D. No: 16, K. No: 177, D. No: 11, F. No: 1-1.

1.5. Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-36, F: 8258.

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-32, F: 10813.

2. Resmî Yayınlar

1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927.

1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1940.

21 İlkteşrin 1945, Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara 1945.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul 1961.

Ayın Tarihi.

Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi.

Belediyeler Dergisi.

Cumhuriyetin 75. Yılında Van, Van Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayını, Ankara 1998.

Cumhuriyetin Yetmişinci Yılında Devlet Su İşleri, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teknoloji Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Demiryollar Mecmuası.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri,

Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952.

Düstur

Güney Doğu, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939.

İdare Dergisi.

İstatistik Genel Müdürlüğü, Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950, Ankara 1951.

Karayolları Bülteni, Yıl: 2, S: 20, Haziran 1952.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, Bayındırlık Dergisi.

TBMM Kavânin Mecmuası.

TBMM TD.

TBMM ZC.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1929.

Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi, 9 Nisan 1957.

Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrin-i Evvel 1927, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, Ankara 1927.

Van İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim Tarihi, Van Valiliği Yayını, Van 1999.

Van Vilâyet Salnâmesi, Matbaa-ı Vilâyet, 1315.

3. Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Bitlis

Bugün

Cumhuriyet

Demokrat Ağrı

Dideban

Hürriyet

Son Posta

Ulus

Van

Van Postası

Van Sesi

Vatan

Yeni Adana

Yeni Yurd

Yeşil Bitlis

Zafer

4. Kitap ve Makaleler

“Başvekili Karşılarken”, *Van Sesi*, 24 Eylül 1954.

AK, Bilal, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

AKÇADURAK, Zübeyir, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, XXIV/ 294-296, Haziran 1950.

ALPAY, Nuri, “Van ve Van Gölü”, *Zafer*, 15 Mart 1951.

BATU, Salâhattin, *Doğu İlleri Hayvancılığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1953.

ÇELİKER, Celal, “Şehrin Su Davası”, *Van Postası*, 2 Temmuz 1953.

FENİK, Mümtaz Faik, “Van İli Çok Büyük Bir İnkişafın Eşiğinde”, *Zafer*, 26 Eylül 1954.

General Mayewsky, *Van, Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği*, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1330.

GÖRÇÜN, Ömer Faruk -Özhan Görçün, *Demiryolu Taşımacılığı*, Beta Yayınları, İstanbul 2010.

İNÖNÜ, İsmet, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

KALGAY, Hüseyin, “Fevzipaşa-Ergani-Diyarbakır Hattı Bakır Yolu”, *Demiryollar Dergisi*, XIV/164-165, 29 İlkteşrin 1938.

KALGAY, Yakup, “Trenlerimizi Van Gölünden Nasıl Geçireceğiz?”, *Demiryollar Dergisi*, XXII/ 272-274, Haziran-Ağustos 1948.

KARDAŞ, Abdulaziz, “Uluslararası Bir Proje Olarak Türkiye-İran-Pakistan Demiryolunun Açılması”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:17, 2016, s.197-223.

....., “Bir Karış Fazla Şimendifer” Elazığ-Muş Demiryolunun Yapım Süreci”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S:4, 2019, s.2360-2382.

....., “Cumhuriyet Döneminde Bir Hareketin Son Temsilcisi: Ernis Köy Enstitüsü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:10, S:48, Şubat 2017, s.184-190.

....., “Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları (1934-1951)”, *Turkish Studies*, C:9, S:7, Yaz 2014, s.411-444.

....., “Demokrat Parti Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)”, *History Studies*, S:6, 2014, s.149-163.

....., “I. Dünya Savaşı Dönemi’nde Van’ın İşgali ve Kurtuluşu (1915-1918)”, *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:10, Mart 2015, s.176-192.

....., *Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

....., *Osmanlı'dan Cumhuriyete Van'da Madencilik Çalışmaları (1900-1980)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2017.

KIRBAŞLI, Faik, *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1973.

KÖMÜRCÜOĞLU, Asım, "Van Şehir Planı Raporu", *Arkitekt*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.27-29.

KUNDAY, Ali İhsan, "Van-Kotur Hattının Düşündürdükleri", *Demiryol Dergisi*, Yıl: 46, S: 550, Kasım 1971.

KUŞÇUOĞLU, Yakup, "Van ve Çevresi", *Arkitekt*, S:1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945, s.24-26.

LAHN, E., "Van Mıntakası Yer Sarsıntıları Hakkında Not (Temmuz-Kasım 1945)", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1946, S: 35.

OKULLU, Güngör, "Van Gölü", *Pancar Çiftçi Dergisi*, Sene: 18, S: 195, Aralık 1968.

ÖYMEN, Hıfzırahman Raşit, "Yeni Üniversitelerimiz", *Eğitim Hareketleri Dergisi*, Yıl: 1, S: 3, Mart 1955.

ÖZALPER, Mehmet, "Kıbrıs Meselesinin Yerel Basına Yansımaları (1950-1960) Vansesi Gazetesi Örneği", *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 325-346.

ÖZTÜRK, Saygı, "İsmet Paşa'nın Kürt Raporu", Dizi Yazı, *Hürriyet*, 7-10 Eylül 1992.

....., İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

ŞİMŞİR, Bilal N., İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938), Ankara 1975.

TAŞMAN, Cevat Eyup, "Van Gölü Civarında Kürzot Petrolü", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1936, S:5.

TOKSOY, Ali Enver, "Doğunun Tarihi Beldesi: Van", *Yarım Ay*, S: 98, 15 Mart 1939, s.18-19.

TUFAN, Halil, "Van'ın Kurtuluşu", *Van Sesi*, 9 Nisan 1949.

TUNCEL, Metin, "Bugünkü Van", *TDV İslâm Ansiklopedisi* C:42, İstanbul 2012, s.510-512.

TÜRK, Cezmi, "Van Zelzelesi", *Bugün*, 25 Aralık 1945.

URAZ, Abdullah, "Doğu'da Bugün Hareketli Bir İş Hayatı Başlamıştır", *Zafer*, 19 Ocak 1959

ÜLKÜMEN, Kemal, "Van Çiftçi Birliğinin Amacı", *Van Sesi*, 22 Şubat 1950.

YEŞİLTUNA, Serap, *Resmi Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklarla Atatürk ve Kürtler*, İleri Yayınları, İstanbul 2007.

YÜCEBAŞ, Ferit, “Millî Şuurun Sağlam Bir Vesikası: Küresünni Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 123, S: 242, Eylül-Ekim 2019, s. 73-88.

Dr. Öğr. Üyesi

Elçin NECİYEV

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5245-4368>Muş Alparslan Üniversitesi, Fen
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
e.neciye@alparslan.edu.tr

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.

Applied

Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 12/09/2022 26/09/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1173970>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası Bağlamında Muş'un İşgali

The Occupation of Muş in the Context of Russia's Eastern Anatolia Policy

Öz

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında başlayan gerginlik çok uzun bir zamandan beri devam etmekteydi. Bu gerginliğin devam ettiği zamanlarda her iki devlet askeri ve politik olarak birbirilerine karşı çeşitli stratejiler de belirlemişlerdi. Stratejinin temelini karşı tarafı ekonomik, askeri ve stratejik bakımdan zayıflatmak oluşturmuştur. Nitekim XIX. Yüzyıla gelindiği zaman Rusya politik yönünü devreye sokmuş, Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluğa sebep olacak etnik yapıları harekete geçirmiş, bu şekilde Osmanlı Devleti'nin gücünü kırmak istemiştir. Devreye sokacakları politika ve savaş yolu ile elde edecekleri bölgeleri söz konusu etnik yapıları bazı imtiyazlar tanıyarak yanına çekmeye çalışmış, bu etnik yapıların isyanları ile Osmanlı'yı zayıflatma girişimlerine başlamıştır. Rusya, bu politikayı Doğu Anadolu bölgesinde uygulamış, politik olarak emeline ulaşmayı hedeflemiştir. Nitekim bu girişimler sonuç vermiş, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile yüzyıllardır Osmanlı tebaası içerisinde huzur içerisinde yaşayan Ermeniler, saf değiştirerek Rusya'nın tarafına geçmiş ve Osmanlı toprakları içerisinde Müslüman halka karşı katliamlar yapmaya başlamıştır. Bu katliamların en korkunçlarından biri ise Muş'ta yaşanmıştır. Savaş'ın başlaması ile beraber coğrafi yakınlığı da fırsat bilen Ruslar, buradaki Ermenileri Müslüman halka karşı kışkırtmış, katliam yapmaları için kullanmıştır. Rusya'nın desteğini yanına alan Ermeniler, milli hisleri uyandırmak ve Ermeni tebaasını Müslüman halkla karşı karşıya getirmek için dini okulları araçsallaştırmıştır. Böylece bu desteklerle güçlenen Ermeniler Muş ve çevresindeki yöre halkına uyguladığı baskının dozunu artırmış, katliamlar yoluyla Müslüman halkı bunaltmaya çalışmış ve katliamlar yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Muş, Ermeniler

ATIF: NECİYEV Elçin, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası Bağlamında Muş'un İşgali", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/3 (Eylül 2022), s. (935-949)

CITE: NECİYEV Elçin, "The Occupation of Muş in the Context of Russia's Eastern Anatolia Policy", *Journal of History and Future*, 8/3 (September 2022), pp. (935-949)

Abstract

The tension between Russia and the Ottoman State has been going on for a long time. At the time of this tension, both states had also set various strategies against each other, military and politically. The basis of the strategy was to weaken the other side economically, military and strategically. As a matter of fact, XIX. By the 20th century, Russia had engaged its political side, mobilized ethnic structures that would cause unrest within the Ottoman State, so it wanted to break the power of the Ottoman State. He tried to lure the political and war-path regions into the region where they would have acquired the ethnic structures by recognizing some concessions, and began attempts to weaken the Ottoman with the rioting of these ethnic structures. Russia has implemented this policy in the Eastern Anatolian region, and is politically motivated to achieve its precedent. As a matter of fact, these initiatives have come to an end, I. After the beginning of World War II, Armenians who have lived in peace with Ottoman subjects for centuries have moved to Russia's side, and have started to slaughter against the Muslim people in the Ottoman lands. One of the scariest of these massacres was in Mus. With the beginning of the war, the geographical proximity was also given by the Russians, who provoked the Armenians here against the Muslim people, and used them to commit a massacre. With Russia's support, Armenians have brokered religious schools to awaken national feelings and bring Armenian subjects to face Muslim people. So, the Armenians, who were strengthened by these support, increased the dosage of pressure on Mus and the surrounding locals, tried to overwhelm the Muslim people through the massacres and make massacres.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, Bitlis, Mus, Armenians,

Giriş

XIX. asrın son çeyreğinde gerçekleşen coğrafi, stratejik ve siyasi pek çok alana tesir eden en büyük vakalardan olan “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”¹, Rumî takvime göre 1293 yılına tekabül ettiği için “93 Harbi” olarak da anılmaktadır.² Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı cephede meydana gelen savaş, yaklaşık 10 ay kadar devam etmiş ve nihayetinde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile son buldu.³

Rusya, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Panslavizm politikasını devam ettirmiş, bu politika neticesinde Balkan ulusları Osmanlı'ya karşı ayaklanmıştır. Rusya, bu ayaklanmalarda Osmanlı'ya karşı asilere destek sağlamıştır. Öte yandan Fransa'nın kendi iç meseleleri ile uğraşması, İngiltere'nin müttefik olmayışı, Rusya'ya daha serbest bir hareket alanı açmıştır. Nitekim Rusya, 31 Mart 1877 yılında imzalanan “Londra Protokolü'nü” ve “İstanbul Konferansı Kararlarını” kendi lehine çevirebilmiştir.⁴ Rusya, bu gibi sebeplerden dolayı 1877 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı

1 Falıır H. Armaoğlu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı “Panislawizrnin tahrikleri ile hareket eden ve Bismarck'ın-koyun hırsızları dediği Balkan Slavlarının Eseri” olarak nitelendirmektedir. Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Siyasal Tarih Dersleri (1789-1919), Ankara 1961, s. 368.

2 Aydın, Mahir, Doksanüç Harbi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.9. 1994, İstanbul, s. 498-499.

3 Özalper, Mehmet, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Berikan Yayınları, 2021, Ankara, s. 24.

4 Tuna, Yunus, “Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)”, Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, c.1, s. 1-10.

savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu mevcut durumları da göz önünde bulundurarak savaşa girmek istememiştir. II. Abdülhamit, ordunun eğitimsiz ve yetersiz olmasından ve diğer bazı önemli iç sebeplerden dolayı her ne kadar Ruslarla savaşmak istemese de bu kaçınılmaz bir hal almış ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başlamıştır. Rusya'nın özellikle Doğu Cephesi'nde (Kafkas Cephesi) etkin yürüttüğü savaş sonucunda bu cephenin kalesi konumunda olan Kars düşmüştür. Kars'ın düşmesi Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'nde güç kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra Batı Cephesi'nde de mağlubiyete uğraması Osmanlı'nın barış talebiyle sonuçlanmış, barış için görüşmelere başlanmıştır. Nitekim 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ve 13 Temmuz 1878 tarihinde de Berlin Antlaşması imzalanmıştır.⁵

Rusya Osmanlı İlişkileri Bağlamında Ermeniler

XVIII. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve bugüne dek Rusya'nın hem Kafkasya'da hem de Ortadoğu'da yürüttüğü siyasetin baş aktörü Ermeniler olmuştur. Rusya onları her dönem kendi siyasetleri çerçevesinde kullanmıştır. Ermeniler de aslında bu siyasetin farkında olmuş, ancak kendi hayallerine ulaşmak adına seslerini çıkarmamıştır. Bu hayalleri içerisinde bir devlet kurmak vardı ve bu da ancak Rusya'nın desteğiyle kurulabilirdi. Nitekim Rusya Ermeniler ile ilgili bir maddeyi Ayastefanos Antlaşması'nda anlaşma maddelerine koydurmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'nin siyasi gündemine ciddi bir sorun olarak girmiştir.⁶

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi gereğince Osmanlı Devleti, Ermeni tebaanın olduğu bölge (Vilayet-i Sitte) de ıslahat yapmayı kabul etmiş ve böylece "Ermeni Meselesi" uluslararası boyut kazanmıştır. Rusya, bu minvalde Osmanlı Devleti üzerinde baskı uygulayacak bir alan bulmuştur. Özellikle 1850 tarihinden itibaren Rusya, Kafkaslar'da bulunan Ermenilere karşı koruyucu ve destekleyici siyaset yürütmüş ve bu süreç Ermeniler'in Rusya'ya gösterdikleri ilgi ile birlikte I. Petro'nun Rusya'nın başına geçmesi ile başlamıştır. Bu dönem içinde İran yönetiminde de etkili olan Ermeniler, Rus askeri gücünden faydalanarak bağımsız olmak istemişlerdir. I. Petro, doğu ticaretine önem verdiğinden dolayı Ermenilere yaklaşmış ve onları desteklemiştir.⁷ Ermenilere dini ve siyasi imtiyazlar sağlaması üzerine birçok zanaat sahibi Ermeni, Rusya'ya yerleşmiştir. Öte yandan Rusya-İran savaşı ile başlayan Ermeni- Rus dostluğu, Rusya'nın Ermenileri askeri ve siyasi güç unsuru olarak kullanmasına yol açmıştır. Akabinde Rus ordusu içinde yer alan Ermeniler'in desteğiyle topraklarını genişleten Rusya, genişleyen sınırları içerisinde Ermeniler'e toprak vermiş, nişan ve beratlarla onları taçlandırmış ve kendi safhasına çekerek Rus tebaası haline getirmiştir. I. Petro zamanında başlayan bu ilişkiler II. Katerina ile devam etmiş, Rusya'nın aktif siyasi rol üstlenmesine katkı sağlamış ve bu sıcak ilişkiler günümüze kadar devam edegelmiştir.

5 Öztürk, Mustafa, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018, c.6, sayı 15, s. 676-688.

6 Attar Aygün, "Rus-Türk İlişkileri Perspektifinden Rusya'nın Doğu Anadolu Politikaları", *Erdem*, 45. 46-47, 2006, s. 1-18.

7 Sarıınay, Yusuf, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış Dergisi*, c.1, sayı. 2, s. 70.

Osmanlı Devleti ise hoşgörölü ve adaletli yönetimini sancağı altında bulunan bütün milletlere uygulamıştır. Osmanlı tebaası içinde yer alan gayrimüslimler, bu adil ve şefkatli yönetimden nasibini almıştır. Söz konusu gayrimüslim tebaa içinde yer alan Ermeniler de “Millet-i Sadıka” ismiyle Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. İstanbul, Bursa bilhassa Vilayet-i Sitte (Altı İl) olarak bilinen Anadolu topraklarında yoğun olarak yaşayan Ermeniler, Osmanlı sınırları içerisinde kendi mahallelerini kurup ticaret ve zanaat ile uğraşmışlardır. Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönem içerisinde yıkıcı ve zararlı davranışlarda pek bulunmayan Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ile birlikte ayrılıkçı ve çatışmacı taraflarını ortaya çıkarmışlardır. Özellikle milliyetçilik akımının da etkisiyle Rusya’yı ve İngiltere’yi arkasına alan Ermeniler Doğu Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlamışlardır. Doğu Anadolu’nun Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi, İran, Kafkaslar eksenindeki stratejik konumunun bu ideal üzerinde etkisi olmuştur. Bu sebeple Ermeniler, Osmanlı Devleti’ne karşı cephe almış ve çok sayıda bölücü, yıkıcı ve ayrılıkçı girişimlerde başrol oynamıştır.

1904-1905 Rus-Japon Savaşı

Değişen dünya düzeninde XX. yüzyılın ilk büyük savaşı sayılan “Rus-Japon Savaşı” sömürgecilik yarışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Japonya, 1894 yılında Çin ile yaptığı savaşta Mançurya’da deniz üssü olan Port Arthur’⁸u ele geçirmiştir.⁹ Rusya, sıcak denizlere inmek ve İngiltere’nin Hindistan’a giden sömürge yollarına hâkim olmak istiyordu. Ayrıca batı yönünde genişleme siyaseti güden, ancak genişleyemeyen Rusya gözünü Asya kıtasına çevirmişti. Rusya’nın Mançurya bölgesindeki üstünlük kurma isteği, İngiltere’nin Hindistan ve Çin üzerindeki çıkarlarıyla çatışmıştır. İngiltere ve Çin, Rusya’nın işgale son vermesini istemiş ve Rusya bu işgale son vermeyince 1904 yılında Rusya’ya savaş ilan etmiştir. Rus-Japon savaşında Osmanlı Devleti, tarafsızlık ilkesini beyan etmiş, fakat cepheden Japonya’nın üstün geldiği haberleri gelmesi onu ziyadesiyle memnun etmiştir. Ayrıca Rusya’yı karşısına almak istemeyen Osmanlı hem İngiltere’nin hem de Rusya’ya destek veren Balkan ve Ermeni ulusların tepkisini çekmemek için bu duruma sessiz kalmıştır. Nitekim 1905 yılında Rus-Japon savaşında Rusya yenilgi almış ve bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁰

Savaşın yenilgi ile sonuçlanması Rusya’da Çar’ın istibdat uygulamasının sonucu olarak algılanmış ve Çar yönetimi savaş sonucunda saygınlığını kaybetmiştir. Ayrıca askeri gücünün de düşünülüğünden daha zayıf olduğu anlaşılmıştır. Savaşın kaybedilmesi halk nezdinde hükümetin suçlu olduğu kanaatini uyandırmış ve halk yönetime karşı ayaklanmıştır. Nitekim bu ayaklanmalar sonucunda Rusya’da 1905 devrimi olmuştur. Bu devrim aynı zamanda 1917 Bolşevik Devrimi’nin de temelini oluşturmuştur.¹¹

8 Port Arthur limanı, buz tutmayan sıcak deniz olarak tanımlanan stratejik öneme sahip limandır.

9 Özcan, Merve. Suna Özel & Goziev, Ravshan,” XX. Yüzyılda Doğu Asya’da Rus-Japon İmparatorlukları’nın Güç Mücadelesi:1905 Rus-Japon Savaşı ”Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi, 2019, sayı,.2, s, 46-65.

10 Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1987 s,382.

11 Türker, Ahmet,”1904-1905 Rus Japon Savaşı Ve Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi Eseri(I. Cilt) Transkripsiyonu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Kütahya,2017. s. 61.

Vilâyat-ı Sitte ve Ermeniler

Vilâyat-ı Sitte deyimi XX. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile daha fazla gündeme gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma'muretü'l Aziz, Van, Bitlis vilayetlerinden oluşan Ermenilerin çoğunlukta olduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermeni tebaasına yönelik ıslahat yapılması yer almaktadır. Bu tarihten sonra bahsedilen vilayetlere "Vilâyat-ı Sitte" denilmiştir.¹²

Ancak birlikte yaşamanın çatırdamaya başladığının anlaşılması üzerine Osmanlı-Ermeni ikili ilişkilerine büyük bir darbe vurmuştur. Bunun temel problemi ise Ermenistan'ın "Batı Ermenistan" olarak adlandırdıkları ve Osmanlı devleti'nin doğusunda bulunan Vilayet-i Sitte'yi ele geçirme planları idi.¹³ Söz konusu planlarını hayata geçirmek adına Ruslarla ittifak yapan Ermeniler, Cihan Harbi öncesinde ve sonrasında kurdukları cemiyetler ile Osmanlı karşıtı, Doğu Anadolu temelli siyaset gütmüşlerdir. Asıl amaçlarının Ermeni tebaanın çıkarlarını gözetmekten ziyade kendi çıkarlarını korumak olan Ermeni cemiyetleri, I. Dünya Savaşı öncesinde Vilayet-i Sitte de Türk Müslüman halka karşı kanlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. Aynı eylemlere I. Dünya Savaşı esnasında da devam etmişlerdir. Nitekim Ermenilerin alenen Rus tarafında yer almaları sonucu "1915 Olayları" olarak adlandırılan "Sevk ve İskân" uygulamasının yürürlüğe konmasında etkin olmuştur.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Katılması

Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımları ve sömürgecilik yarışları XX. yüzyılı etkileyen iki önemli etken olmuştur. Söz konusu her iki akım Asya ve Avrupa devletlerini siyasi, ekonomik ve sosyal yönden etkilemiştir.¹⁵ Bu etkinin çok uluslu Osmanlı Devleti'ni de etkilememesi düşünülemezdi. Nitekim 1911 yılında İtalya'nın Libya'yı (Trablusgarp) işgal etmesi sonucu Rusya'nın da desteği ile Bulgar ve Rumeli'de bulunan azınlıklar Osmanlı Devleti'ne isyan bayrağını kaldırmaya başlamışlardır.¹⁶

Rusya'nın asıl amacı, Hindistan, Basra Körfezi ve Akdeniz'i ele geçirmek ve dünya ticaretinde kilit konumunu daha güçlü kılmaktır. Bu amaç doğrultusunda Kafkasya Bölgesi ele geçirilecek ve Osmanlı Devleti üzerinde böl-parçala-yut politikası izlenmiştir. Bunun için de çok uluslu Osmanlı Devleti içerisinde kendine yakın gördüğü Ermenileri kışkırtarak isyan çıkarmakla mümkün görünüyordu. Destek vermede temel sebep irdelendiğinde

-
- 12 Zamacı, Ayşe, "Vilâyat-ı Sitte'de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009,c.11,sayı.1, s. 70.
- 13 Özdemir, Burcu, "19. Yüzyıl Türk-Rus savaşlarında Ermeni Faktörü", Avrasya İncelemeleri Dergisi, sayı 9, yıl 2020, s.1-12.
- 14 Yüksel, Mevlüt, "Erzurum, Bitlis ve Mauretül Aziz vilayetlerindeki Ermeni isyanları (1890- 1905), Ermeni Araştırmaları Dergisi, sayı 43, s.1-27.
- 15 Özalper, Mehmet, "Milli Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 87-109, s. 90.
- 16 Görüryılmaz, Mustafa, Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015, s. 33.

görülebilecektir ki; Rusya'nın asıl amacı, sıcak denizlere inme politikası(Grek Projesi)'dir.

Rusya'nın yanı sıra Almanya'da, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlamıştı. Ayrıca doğu ticaret yollarına hâkim olmak amacını gerçekleştirmek hedefinde olan Almanya, İngiltere ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti yanında yer almış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte asker sevkiyatı Osmanlı Devleti demiryolları vasıtası ile taşınması planları yapılmıştır.

İngiltere'ye gelince; Osmanlı toprak bütünlüğüne göz diken İngiltere, Rusya ile gizli anlaşma yaparak Almanya'yı saf dışı bırakmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmesine rağmen devlet içerisinde bazı kesimler savaşa girmenin doğru olacağı yönünde lobi faaliyetleri yürütmüştür. Ama savaşta tarafsız kalabilmek için ekonomik ve siyasi açıdan güçlü, askeri açıdan ise her daim savaşa hazır bulunması gerekiyordu. Osmanlı Devleti ise savaşa girecek gücü olmamasına rağmen savaştan kaçması da mümkün değildi. Nitekim süreç sonunda Osmanlı Devleti müttefik arayışına girmiş ve İtilaf Devletleri'nin kesin bir şekilde Osmanlı Devleti'ni yanına almaması sonucu Almanya (müttefik grup) yanında Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Osmanlı'da Alman hayranlığı ve savaşta Almanya'nın kazanacağı fikri öne çıkmıştır. Savaşa giren Osmanlı Devleti'nin harekât planı, müttefiklerinin Avrupa cephelerindeki yükünü azaltmıştır.¹⁷ Osmanlı Devleti; Kanal Cephesi, Doğu Cephesi, Kafkas Cephesi, Balkan Cephesi, Arabistan Cephesi ve Çanakkale Cephesi'nde mücadele etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Ermeniler

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin müttefikler nezdinde savaşa katılması ile ülke genelinde seferberlik ilan edilmiş ve akabinde bağımsızlık hayali kuran Ermeniler de Fransa, Rusya ve İngiltere'den medet ummaya başlamışlardır.¹⁸ Osmanlı'nın savaşa katılmasını bir fırsat olarak değerlendiren Ermeniler, cephede ve gerisinde söz konusu (İngiltere, Fransa ve Rusya) ülkelerin birliklerine destek sağlamak amacıyla bu devletlerdeki misyonerler vasıtasıyla komiteler ile haberleşme sağlamaya başlamış, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde silahlanma faaliyetlerine girişmişti. Rus desteğini de alarak bu bölgede var olan Ermeni çeteleri Osmanlı Devleti savaşa henüz girmemişken dahi taşkınlıklarda bulunmuştur.

29 Ekim 1914 günü Doğu Anadolu sınırında hareketlilik başlamış ve Rus Ordusu 1 Kasım 1914 tarihinde safhalar halinde harekete geçerek İskenderun'dan Akdeniz'e, Trabzon üzerinden İstanbul'a, Doğu Anadolu'da da Dicle Fırat havzasından Basra Körfezi'ne ulaşmak amacıyla¹⁹ Türk sınırından geçerek taarruza geçmişlerdir. Ruslar'ın taarruzuna karşı Doğu Anadolu'da bulunan 3. Ordu, Erzurum'un doğusunda bulunan askeri birliklerini teyakkuza geçirmiş ve donatma faaliyetlerine girişmiştir. Akabinde Rus Ordusu

17 Kuran, Ercüment, Birinci Dünya Savaşı, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 6. 1992, İstanbul, s.196-200.

18 Günay, Necla, "Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileri ile İlişkileri ve 1914\1915 Zeytun İsyanları", Bilig Dergisi, 2009, sayı 51, s. 85-104.

19 Durgun Bülent, Birinci Dünya Savaşında Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, yıl, 16,sayı 30, Ocak 2018, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayını, s. 77-112.

5 Kasım 1914²⁰te Erzurum istikametinde saldırıya geçmiş, ancak 3. Ordunun mukavemeti ile karşılaşan Ruslar durdurulmuştur. 17 Kasım tarihine kadar Ruslar yapmış oldukları taarruzlarda kayda değer başarı gösterememişlerdir.²¹

3'üncü Ordu Kurmay Heyeti'nin asıl amacı bölgedeki çetin kış şartlarından dolayı Ruslara karşı yapılacak olan taarruzu yaz aylarına bırakmaktı. Ancak Enver Paşa bu görüşe itibar etmemiş ve Ruslara karşı bir kuşatma harekâtına karar vermiştir. 12 Aralık 1914'te Erzurum'a hareket etmiştir. 18 Aralık'ta 3. Ordu komutanı Hasan İzzet Paşa ile görüşmüş ve ondan bazı bilgiler almıştır. Hasan İzzet Paşa mevsim ve koşulların harekât için elverişli olmadığını bildirmesi üzerine Enver Paşa onu görevden almış ve ordunun başına kendisi geçmiş ve 19 Aralık tarihinde Osmanlı ordusu harekâtı başlatmıştır.²²

Ruslara karşı taarruz 22 Aralık ile 15 Ocak tarihleri arasında Sarıkamış'ta devam etmiştir. Sarıkamış'ta Osmanlı ordusunun uyguladığı plan sonucunda 11. Kolordu ve 2'nci Nizamiye Süvari Tümeniyle Rus Birlikleri tespit edilmesi, 9'uncu Kolordunun Çatak-Pitkir yönünden kuşatılması, 10'uncu Kolordunun da Oltu üzerinden Bardız-Sarıkamış istikametinde Rus mevzilerinin gerilerine düşürülerek Sarıkamış'ın ele geçirilmesi öngörülmekteydi.²³ Ancak tamamen karla kaplı dağlık arazide teçhizatın da olmadığı bir bölgede askerlerin hareket etmesi zor olmaktadır. Özellikle 10'uncu Kolordu birlikleri Allahuekber Dağlarında²⁴ çetin arazi ve hava şartları ile hastalıklar nedeniyle 19.000 asker şehit olmuştur.²⁵ Bu başarısızlık sonucunda Enver Paşa 10 Ocak 1915'te 3'üncü Ordu Komutanlığını Tuğgeneral Hafız Hakkı Paşaya devrederek İstanbul'a dönmüştür.²⁶

Doğu Cephesinde Ermeni Çete Faaliyetleri

Rusların daha önce Balkanlarda başlatmış oldukları çete kurma faaliyetlerini bu kez Doğu Anadolu'ya kaydırdı. Balkanlarda Bulgar, Sırp ve Yunan halklarından kurulan çetelerin yanında doğuda Ermenilerden müteşekkil çeteler de Rus ordusuna destek sağlamak amacıyla kurulmuştu. Nitekim Osmanlı ordularında görev yapan ayrılıkçı askerler firar ederek çetelere katılmaya başlamışlardır. Bunun akabinde İstanbul'da bulunan Taşnaksütyun Partisi de merkezini Erzurum'a taşıdı. Osmanlı Meclis-i Mebusanın'da da bulunan üç Ermeni milletvekili İstanbul'dan ayrılarak Erzurum'da bulunan Ermeni çetelerine katıldılar. Bunlar Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan (takma adı Garo), Kozan mebusu Hamparsum Boşyacıyan (takma adı Murat) ve Van mebusu Vahan

20 Savaş ilânından sonra Sarıkamış-Erzurum istikametinde ilerleyen Ruslar'ı 3. Osmanlı Ordusu'nun büyük kısmı karşıladı. 6-9 Kasım 1914'te vuku bulan Köprüköy Muharebesi'nde Rus kuvvetleri yenilerek sınır yakınlıklarına kadar çekildiler. Osmanlı Başkumandan vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa cepheye gelip ordu kumandanlığını üstlendi. Hazırlıklar tamamlanmadan başlatılan Sarıkamış taarruzu 22 Aralık 1914'ten 1915 Ocak başlarına kadar sürdü. Bu taarruzda Türk kuvvetleri 112.000 mevcudun 60.000'ini kaybetti. Askerin çoğu soğuktan donmuştu. Daha Geniş Bilgi İçin Bkz; Kuran Ercüment, "Birinci Dünya Savaşı, TDV, cilt 6, İstanbul 1992, s. 196-200.

21 Görür, Yılmaz, a.g.e. s.56-57.

22 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

23 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

24 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

25 Görür, Yılmaz, a.g.e, s. 59-60

26 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

Papazyan'dır. Söz konusu bu mebusların asıl amacı, Rus ordusuna yardımcı olmak Türk ve Müslümanlara da saldırmaktı.²⁷ Bu hıyanet üzerine Osmanlı Devleti tedbir almaya mecbur kalmış ve ilk tedbir olarak, Ermeni asıllı askerleri cephede geri hizmete almıştır.²⁸

Bunun yanı sıra Ermeni Komitecileri de Erzurum'da bir araya gelmiş ve VIII. Taşnak Kongresini gerçekleştirmişlerdir. Komite üyeleri savaşın başlamasıyla Ruslara katılmayı kararlaştırmışlardır. Bunun akabinde hem sivil Ermeniler hem de Osmanlı ordusunda asker olsun adına karara uyarak Tiflis'te kurulmuş olan "Ermeni Gönüllü Birlikleri"ne katılmak için firar etmişlerdir. Bu firar sonucu Rus ordusunda gönüllü Ermeni Birlikleri'nin sayısı 60.000'i bulmuştur. 1914 yılının Kasım-Aralık aylarında Osmanlı topraklarından Kafkasya'ya 33,078 Ermeni, İran'dan ise (Tebriz, Hoy, Urmiye ve Dilman), Kars ve Erivan'a 40,304 Ermeni göç etmiştir. Erçmiadzin Katokigosu V. Kevork ile Rus Çarı II. Nikolay 20 Aralık 1914'te yaptığı bir görüşme sonucunda Rusya'ya Ermeni göçleri daha da artırmıştı. Ayrıca yapılan görüşmede Çar, Katogikos'a Ermeni yönetimi altında hangi toprakları istediklerini de sormuştur.

Katogikosluk Doğu Anadolu'nun Rusya'ya katılması için Rus Hükümetine başvurulması kararı almıştı. Bundan sonra da Rusya; Eçmiadzin²⁹ Katogigosu ve Ermeni komitelerini kendi siyasî amaçları doğrultusunda yönlendirmeye ve onlardan yararlanmaya başlamıştır.³⁰

24 Nisan 1915'te Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in imzası ile bir tezkere yayınlanmış ve çeteci Ermeni militanları hakkında, operasyon başlatılmıştır. Alınan operasyon kararına göre, çetecilerin elebaşları tutuklanarak askeri mahkemelere sevk edildiler.³¹

Rusya, Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan Balkan milletlerini Osmanlıya karşı kışkırtma aracı olarak görmüştür. Fakat Balkan halklarının kendisine sadık olmadığını gözlemleyen Rusya, sıcak denizlere inebilmek için tek çıkış yolunun Boğazları, Kafkasları ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmekten geçtiğinin farkındaydı. Nitekim Doğu Anadolu'ya hâkim olmanın yolu da Ermeniler'i kullanmaktan geçtiğinin bilincindeydi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak 93 Harbi ile Ermeniler üzerindeki etkisini

27 Görür, Yılmaz, a.g.e. s. 61.

28 Görüryılmaz, Mustafa, a.g.e. s. 61.

29 Hıristiyanlık içinde yer alan Ermeni Kilisesi "Apostolik Ermeni Kilisesi" ismi ile de anılan ayrı ve bağımsız bir Kili-se'dir. Ermeni Kilisesi'nin ön emli ruhani merkezi olarak Eçmiadzin görülür. Eçmiadzin, Ermenistan Devletinin başkenti Erivan'a 25 km uzaklıkta Aras'ın kollarından Zengi Çay'ının sol kenarında eski bir yerleşim alanıdır. Katogikos, Ermeni Kilisesi'nde en yüksek makamdaki ruhani liderlere verilen unvandır. Bu ruhani liderin makamının bulunduğu yer ise Katogikosluk merkezidir. Dolayısıyla Eçmiadzin, Ermeni Kilisesi'nin ruhani idarecisinin makamının bulunduğu şehirdir. Eçmiadzin Katogikosluğu, Ermeni Kilisesi'nin ruhani idare-sini sürdüren hiyerarşik merkezlerden birisidir. Ermeni Kilisesi geleneğinde Eçmiadzin Katogikosluğu'nun oluşumu Aziz Grigor Lusavoriç'e (302) dayandırılırken ilk Katogigosun da kendisi de kabul edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkn; Seyfeli Canan, Ermeni Kilise Merkezi Ecmiatzin (Ermeni Tarihi/Ermeni Kilise Tarihi), Çizgi Kitabevi 2015, s. 1,27.

30 Günay Nejla, Çaykırın Güzin, Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi, Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915, Akademik Bakış Cilt 14 Sayı 27 Kış 2020, s.133-150.

31 Görüryılmaz, Mustafa, a.g.e. s. 61.

arttıran Rusya, Ayastefanos Antlaşması'nı da kullanarak oluşturduğu Ermeni çeteler aracılığı ile Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da katliamlar yapmaya başlamışlardır.³²

Nitekim Muş'ta³³ bulunan Ermenilerin Müslümanlara karşı kışkırtılmasında, silahlanmalarında ve katliamlar yapmalarında Ermeni din adamlarının çok önemli rol olmuştur. Söz konusu Ermeni din adamları, Osmanlı Devleti'nin sağladığı din ve vicdan özgürlüğünü kötüye kullanarak onların milli duygularını ön plana çıkarmıştır. Aynı zamanda bu din adamları tüm Ermenileri ortak bir payda da buluşturmak için onlara devlet olma fikrini aşılama ile kalmamış, kilise aracılığı ile Ermeni çetelerine silah temin etmeyi dahi üstlenmişlerdir.³⁴

Rusların Muş'u İşgali ve Ermeniler

1915 yılında Ruslar, Kafkas Cephesi'nde önemli ve kilit konumda bulunan Sarıkamış'ı işgal ettiler. Rusların bundan sonraki hedefi Eleşkirt, Pasinler üzerinden Malazgirt'e doğru ilerlemektir. Rus askeri birlikleri bu yolda engelsiz ve kolay bir şekilde hareket ederek Temmuz 1915'te Malazgirt ve Van'ı ele geçirdiler.³⁵ Söz konusu bölgelerin kısa zamanda ele geçirilmesinin sebepleri arasında Osmanlı askeri birliklerinde görülen Karahumma³⁶

32 Karadeniz, a. g. e, s. 190.

33 Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Muş, Yukarı murat bölümünde 1650 km² yüz ölçümü ile bölgenin ikinci büyük ovasıdır. Muş ovası, Güneydoğu Toroslar ile temas halinde ve eğimli yüzey şekline sahiptir. Torosların uzantısı konumunda olan Haçreş (karaçavuş) dağlarının zirvelerinden birisi olan Kurtik Dağı'nın kuzey yamacında yer alan Çar Ve Garnik derelerinin aktığı vadiler arasında kurulmuştur. Şehrin ismi, İslam öncesi kaynaklarda Taraunitis ya da Daron ismiyle bahsedilmekte iken Orta çağ dönemi kaynaklarında ise Taran olarak geçmektedir. Şehrin bugünkü isminin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Kimi kaynaklarda Süryanice bir isim olduğundan bahsedilirken kimi kaynaklarda ise kurucusunun isminden aldığı zikredilmektedir. Dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya karşı korunaklı olarak inşa edilen Muş'un, ne zaman ve kimler tarafından kurulmuş olduğu bilinmemektedir. Şehir, Kale merkez alınarak oluşturulmuştur. Bu oluşumun temel sebebi, güvenlik kaygısı yaşanmasından kaynaklanıyor olabilir. Muş ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar doğrultusunda şehrin tarihi Urartular dönemine dayandırılmaktadır. Urartular haricinde ilk çağ uygarlıklarından olan Asurlular, Medler, Persler ve Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girdiklerine dair genel bir görüş birliği bulunmaktadır. Hz. Ömer döneminde Müslümanlar bölgede hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde Muş'un, Müslümanların hâkimiyeti altında olduğunu Ermeni kaynaklardan öğrenmekteyiz. İslam kaynaklarında Muş hakkında yeterli bilginin olmamasının sebebi muhtemelen değişen göç ve ticaret yolları dışında kalmasıdır. Muş Büyük Selçuklu Devleti 1048 yılında İbrahim Yinal komutanlığında fethedilmiştir. Türk tarihinin dönüm noktası olan 1071 Malazgirt Savaşı, aynı zamanda Muş tarihi açısından da önemlidir. Bu döneme kadar zaman zaman Türk Müslüman akınlarına uğrayan Muş, demografik, siyasi, ekonomik ve mimari açıdan değişim yaşamıştır. 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nın akabinde Bitlis sancağına bağlı nahiye şeklinde teşkilatlanan Muş, Osmanlı devleti sınırları içinde var olmuştur. Muş'un, Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alması ile birlikte hoşgörü ve sükûnet içinde yaşayan Ermeniler'in isyan eden asiler olmaları kendiliğinden oluşmamıştır. XIX. yüzyıl içinde Rusya'nın, maşa olarak Ermenileri kullanması ile başlamıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile istediklerini elde eden Rusya, Osmanlı devleti bünyesinde ki Ermenileri harekete geçirmişlerdir. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı devletinde yaşanan yönetim (İttihat ve Terakki Cemiyeti) boşluğundan faydalanan Ermeniler, rahat hareket etmişlerdir. Aynı zamanda Batılı Devletler 'den de destek alması neticesinde silahlanmaya ve halkı katletmeye başlamışlardır.

34 Karadeniz, a.g.e. s.190-191.

35 Bülent, a.g.mak, s.77-112.

36 Tifo Hastalığı

hastalığının artmış olması ve bu hastalıktan dolayı askerin takatsiz düşmesi gösterilebilir.³⁷ Nitekim Ruslar Ermeni çetelerinin de yardımı ve ordunun zayıf düşmesini de fırsata çevirerek Erzincan, Van, Bitlis ve Muş'u kısa bir süre zarfında ele geçirdiler.³⁸ Bunun akabinde Ermeni çetelerinin de büyük yardımıyla müslüman halka karşı katliamlar gerçekleştirilmeye başlandı. Zira 1915-1916 Muş'ta gerçekleştirilen katliamlardan kurtulanların ifadelerine bakıldığında insanlık dışı işkence ve zulme tabi tutulduklarının görmek mümkündür. Sadece insanları katletmekle yetinmemişler aynı zamanda köyler yakılmış, kadın-kız çocuklara tecavüz edilmiş, erkeklerin kol ve bacak gibi uzuvları kesilmiş, hamile kadınların karınları deşilip ceninler mızraklara takılıp sergilenmiştir.³⁹ Ermenilerin işkencelerinden kaçmayı başaran bir kısım sivil halk, kışın çetin şartlarına rağmen Elazığ ve Diyarbakır'a göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁴⁰

Bu yönüyle bakıldığı zaman Birinci Dünya Savaşı, XIX. Yüzyıla damga vuran en önemli siyasi bir olaydır. Osmanlı Devleti Çanakkale Cephesinden, Kafkasya Cephesi'ne kadar birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Nitekim savaşın en önemli cephelerden birisi olan Kafkas Cephesi'nde Ruslarla mücadele edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın savaş stratejisi karşısında yeterli askeri donanımına sahip olmaması, askerlerin beslenme yönünde yetersiz kalışı Rus ordusu karşısında başarısız olmasına yol açmıştır. Buna ilaveten Ermeni çetelerinin de Rusya yanında yer alması savaşın seyrini Ruslar lehine çevirmiştir. Rusya'nın ilerlemesinde bir başka başat faktör de Ermenilerin bölgenin coğrafi özelliklerini bilip Rus askerlerine kılavuzluk etmeleridir.⁴¹

Kafkas Cephesi'nde meydana gelen savaşların iki önemli güzergâh üzerinden devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi, Kars-Sarıkamış-Erzurum, ikinci ise, Murat Vadisi'dir. İlk cephe üzerindeki savaş, 1915 yılının ocak ayında Sarıkamış'ın düşmesi üzerine son bulmuştur. Sarıkamış'ın düşmesi, Türk ordusunun Erzurum yönünde geri çekilmesine neden olmuştur. Rusya, 3. Ordu'nun güçlenmesine izin vermeden Türk savunma hattını geçmiştir. Nitekim Rus ordusu Köprüköy-Erzurum istikametinde taarruza geçmiştir.⁴² Fakat yapılan tüm mücadelelere rağmen 15 Temmuz 1915 tarihinde Erzurum, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Erzurum'un düşmesi Osmanlı Devleti başkumandanlığını teyakkuza geçirmiş ve 3.Ordu'nun yetersiz kalması üzerine 2. Ordu ve ona bağlı 16. Kolordu bölgeye gönderilme kararı alınmıştır.⁴³ 16. Kolordu'nun başında komutan olarak Mustafa Kemal bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'ndeki başarısı ve cephedeki

37 Eski, Fatih, Mehmet, " Rus Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı 40, 2021, s. 91-114.

38 Görüryılmaz, Mustafa, **a.g.e.**, s. 67-70

39 Karadeniz, **a.g.e.**, s.192-196.

40 San, M. Salih, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.s. 156.

41 Karaca, Erdem, I.Dünya Savaşı: Bitlis-Muş Hattı Çalışmalarının Viyana Basınına (DEUTSCHES VOLKSBLATT NEUIGKEITS WELL BLAT)Yansımaları, Editörler: İnbaşı Mehmet, Demirtaş Mehmet, Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Cilt I, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 7, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2019, s.607.

42 Karaca, **a.g.e.**, s.607.

43 Neciyev, Elçin, Mustafa Kemal'in Bilinmeyen "Kozma Dağı Savaşları" Muharebesi, II. Uluslararası Muş Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, Aralık 2020, s. 24-32.

zaferi elbette bu göreve getirilmesinde etkili olmuştur.

Doğu Cephesi'nde önemli bir konum olan Erzurum'un düşmesi ile 11 Şubat 1916 yılında Dolangez Tabyası ve Karagöbek Tabyasını ele geçiren Ruslar, 13 Şubat'a kadar Güngörmez-Tafta hattına kadar ilerlemiştir. 15 Şubat tarihinde Ruslar 34. Tümen cephesini tamamen ele geçirmiştir.⁴⁴ İşgallerle yetinmeyen Rusya, ordu komutanına Murat Havzası'nda yer alan Türk birliklerini etkisiz kılarak, Muş ve Bitlis'i işgal etme görevi verdi. İki kola ayrılarak harekete geçen Rus ordusu, Murat Nehri'ni merkeze alarak kuzey ve güney yönünden ilerlemeye başlamıştır. Böylelikle, birinci kol Murat Nehri'nin kuzeyinden Hınıs-Muş yönünde ilerlerken ikinci kol, Murat Nehri'nin güneyinden Malazgirt-Kop-Bitlis-Tatvan yönünden ilerlemişlerdi. Rusların ilerleyişine karşılık Türk birliklerinden Hınıs'ın doğusunda 36. Piyade, 2. Nizamiye ve 3. İhtiyat tümenleri yer alırken, Kop-Ahlat hattının doğusunda Osman Bey müfrezesi ve Reşadiye de Ali Bey müfrezesi yer almıştır. Fakat askeri gücü sayesinde Ruslar, 17 Şubat 1916 da Muş'u işgal etmişlerdir.⁴⁵

Rus ve Ermeni birlikleri Muş'u ele geçirdikten sonra yönlerini Bitlis'e çevirmişler ve bu yönde ilerleyerek 20 Şubat'ta Bitlis'e saldırmışlardır. Üç ayrı koldan Bitlis'e saldıran Rus General Abasiyef komutasında ki birlik, geriye püskürtülmüştür. Fakat Bitlis halkının korkuya kapılıp evlerini terk edip kaçmaları Rusları cesaretlendirmiş ve nihayetinde 3 Mart'ta Bitlis tamamen Rus kontrolüne geçmiştir.⁴⁶

Muş'un Rus İşgalinden Kurtarılması

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Muş ve Bitlis'in Rus kontrolüne girmesi, Doğu Cephesi'nin önemini bir kat daha artırmıştı. Nitekim Rusya'nın bölgeyi işgal etmesinden cesaret alan Ermeni çeteleri, daha önce yaptıkları zulmün dozunu artırmışlar ve halkı katletmişlerdir. Yolculuk esnasında binlerce çocuk ve yaşlı vefat etmiştir. Sadece yeteri kadar erzakı bulunan ve hızlı hareket edebilenler kurtulmuştur. Öte yandan Ermeni çeteleri, maddi durumu iyi olan müslüman halkın malına el koyup gasp etmişlerdir. Bunun üzerine, Rus işgalinin daha da güneyde kalan Diyarbakır'a kadar ilerleme ihtimaline karşın Başkumandanlık, 2. Ordu'yu Doğu Cephesi'ne kaydırmış ve Erzurum'u geri almak için sol kanattan hücum ederek almayı planlamıştır. Bu planı uygulamak üzere Ordu Komutanı olarak Ahmet İzzet Paşa görevlendirilmiş ve 16. Kolordu da bu orduya bağlanmıştır.

19 Ağustos 1915'te 16. Kolordu'ya komutan olarak Mustafa Kemal atanmış ve kendisine Kafkas Cephesine hareket emri verilmiştir.⁴⁷ 5 Mart 1916 tarihinde Kurmay heyetiyle birlikte aldığı emir üzerine Mustafa Kemal özel bir trenle yola çıkmıştır. 27 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'a varan Mustafa Kemal Paşa, karargâhını Silvan'a taşımıştır.⁴⁸

44 Yüksel, Mevlüt, I. Dünya Savaşında Erzurum'un İlk İşgal Günleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 37,Erzurum 2008, s. 259-287.

45 Durgun, a.g.mak, s. 77-112.

46 Kardaş, Abdülaziz, " Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or TURKİC Volume 10\5 Spring 2015, s. 230-244.

47 Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı (1917), <https://isteataturk.com/g/icerik/668,erişim;28.08.2020>.

48 Neciyev, a.g.e, s.26.

1 Nisan 1916 tarihinde kendisine Tuğgenerallik unvanı tevdi edilen Mustafa Kemal, Silvan'da bulunan karargâha ulaştığında buradaki birliğin yorgun ve hasta olduğunu görmüştür. Durumun vahametini gözlemleyen Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'na, Sason ve Mutki bölgelerindeki milis kuvvetlere şifreli talimatlar göndererek güvenliği sağlamaları için talimatlar vermiştir.⁴⁹

Bu esnada gerekli hazırlıklarını tamamlamış olan Rus Birlikleri, 12 Temmuz 1916 tarihinde Muş'un güneyinde yer alan Kortik-Kozma Dağı mevkiinde bulunan 8. Tümen'e saldırdı. İki gün süren saldırı sonucunda Ruslar 13 Temmuz'da Muş Cephesi'ni yarmayı başardılar. 15 Temmuz'da Kozma Dağı'nda çetin bir mücadele yaşanmış, arazinin engebeli olması Türk birliklerinin işine yaramış ve Rus ordusu ağır kayıplar vermiştir. Fakat Ruslar güç toplayarak 8'inci Tümen'i Kulp Boğazına çekilmeye mecbur bırakmıştır. Tümen'in Kulp Boğazı'na, Pasor'un 20 kilometre kuzeyinde Amberköy'ün güneyine çekilmesine müteakip, Ruslar Kortik Dağında takviye olarak 261'inci Alayı bırakmış ve kuvvetlerini Oğnut bölgesinde toplamaya başladılar. Burada beş süvari alayı ve taburlardan müteşekkil kuvvetlerini 5 piyade alayı ile takviye ettiler.

Nitekim Ruslar 30 Temmuz'da Oğnut'u zapt ettiler. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa taktiksel olarak ordu birliklerinin Kulp Boğaz istikametine çekilmesi talimatını vermiştir. 1 Ağustos 1916 günü karşı taarruzla Rus birlikleri bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ancak 20 Rus taburunun ortak taarruzu sonucu Türk Birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, yeterli destek ve güç elde ettikten sonra 2 Ağustos'ta 5'inci Tümen'e Bitlis'in güneyinde yer alan Rus mevzilerine "dokuz taburla" saldırı emri verdi. Aynı gün 8'inci Tümen, Ruslar'ın Kulp Boğazı karşısında bir alay bıraktığını da tespit etti ve onlara karşı da taarruza geçti.⁵¹ Taraflar arasında iki gün süren çarpışma sonucunda Ruslar, Kurtik-Kozma Dağına püskürtüldü. 3 Ağustos'ta Kozma Dağı'nda yapılan taarruz başarılı olamayınca 5. ve 8. Tümen birliklerine de taarruz emri verildi. Bunun üzerine Muş'ta bulunan Ruslar Varto'ya çekilirken, Bitlis'te bulunan Rus birlikleri de Ahlat'a çekilmek zorunda kaldılar.⁵²

Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı kazanılan bu zafer Türk birliklerine manevi güç sağlamıştır. 4 Ağustos'ta Şin bölgesinde Rus birliklerine ağır zayıat verilerek kurtarılmıştır. 5 Ağustos'ta Kozma Dağı'nda sadece 24. Alay bırakılarak Kurtik Dağı'nda bulunan Rus birliklerine karşı taarruza geçildi. Türk birliklerinin bu taarruzları neticesinde 7 Ağustos'ta Muş, Rus işgalinden kurtarıldı ve Rus birlikleri Murat Nehri'nin kuzeyine çekilmek zorunda kaldı.⁵³ Muş ve Bitlis'in kurtarılmasında elbette en büyük pay kısa süre önce 16. Kolordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal'e aittir. Muş daha sonra Ruslar tarafından 25 Ağustos 1916 yılında tekrar işgal edilmiş fakat 30 Nisan 1917 yılında karşı taarruzla Rus

49 Atatürk'ün Diyarbakır'daki, **a.g. mak**, s. 1-2.

50 Durgun, **a.g.mak**, s. 90.

51 Durgun, **a.g.mak**, s. 90-91.

52 Neciyev, **a.g.e**, 29-30.

53 Karaca, **a.g.e**, s. 610.

ve Ermeni işgalinden arındırılmıştır.⁵⁴

Daha sonra Ruslar geri çekilmeye başladılar. Geri çekilmenin başlıca sebepleri arasında Rusya’da Bolşeviklerin etkisi olmuştur. Nitekim 200.000’e yakın Rus ordusu Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nı dahi beklemeden Kafkas Cephesi’ni terk etmişti.⁵⁵

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Çarlık yönetimi sıcak denizlere inmeyi ve İtilaf kuvvetleriyle birleşmeyi planlamıştır. Bu plan çerçevesinde ilerleyişe geçen Rus ordusu, Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde farklı milletlere mensup halkları kendi yanına çekmek için planlar yapmaya başlamıştır. Bu halklarda biri Ermenilerdi. Ermeniler Trakya bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de yoğun olarak yaşamaktaydılar. Zira I. Dünya Savaşı’nın başlaması, Osmanlı Devleti’nin de savaşa katılması ile Ermeniler Doğu Anadolu bölgesinde saf değiştirmiş, komiteler kurmuş ve Ruslardan taraf olmaya başlamışlardır. Rusların kendilerine “Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurma” sözüne karşın siyaset belirleyen Ermeniler Rusya tarafından desteklendi. Söz konusu destek özellikle Rusya’nın Kafkasya Cephesi’nde Doğu Anadolu sınırını geçmesi ile hız kazanmış ve gün geçtikçe artmıştır. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi bölgede 3. Orduyu desteklemek namına yeni politikalar belirlemeye başladı. Mustafa Kemal Paşa 16. Kolorduya komutan olarak atandı. Mustafa Kemal Paşa’nın bölgeye gelmesi ile durum Türk askeri birliklerinin lehine değişmeye başladı. Fakat Rusya’nın hem cephede hem de cephe gerisinde Ermeniler’in çete faaliyetleri sonucu Muş ve çevre iller Rusya tarafından işgal edildi. Aynı zamanda Rusların bölgeyi işgali onların hareket kabiliyetini de artırmıştır. Hareket kabiliyeti artan Ruslar Ermenilere desteklerini artırdılar. Nitekim Ermeniler halka karşı katliam gerçekleştirmeye başladılar. Gerçekleştirilen katliamlar sadece müslüman halka karşı da değildi. Aynı zamanda bu katliamlar devlet yanlısı Ermenilere karşı da acımasızca uygulanmıştır. Çoluk çocuk demeden halkı katletmişler, küçük genç kızlara ve kadınlara tecavüz etmişlerdir. Hamile kadınların karınlarını deşip bebeklerini mızraklara takıp sergilemişler ve Müslüman köylerini yakmışlardır. İnsanlık dışı bu vahşeti, Batılı devletler özellikle İngiltere tarafından, Ermenilerin halkı katletmesi olarak değil de Müslümanların, Ermenilere “Soykırım” uyguladığı şeklinde kamuoyuna ve dünya basınına sunulmuş ve günümüze kadar bu politika devam ettirilmiştir.

Kaynakça

Ansiklopedi

Aydın, Mahir, Doksan üç Harbi, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 9. İstanbul 1994.

Kuran, Ercüment, Birinci Dünya Savaşı, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul 1992.

Tuncel, Metin, Muş, Türkiye diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt 31, Ankara 2020,

54 Çeliker, H. Fahri, “ Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III/8, s.379-392.

55 Ölmez Adem, Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis Cephesi, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2014, s. 1-22.

Ankara.

Kitaplar

Armaoğlu, Falir H, Siyası Tarih Dersleri (1789-1919), Ankara 1961.

Görüryılmaz, Mustafa, Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015.

Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1987.

Neciyev, Elçin, Mustafa Kemal'in Bilinmeyen "Kozma Dağı Savaşları" Muharebesi, II. Uluslararası Muş Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, Aralık 2020.

Özalper, Mehmet, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri, Berikan Yayınları, 2021, Ankara.

San, M. Salih, Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Makaleler

Attar Aygün, "Rus-Türk İlişkileri Perspektifinden Rusya'nın Doğu Anadolu Politikaları", Erdem, 45. 46. 47, 2006.

Çeliker, H. Fahri, " Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III\8, sayı 8, yıl 1987.

Durgun, Bülent, Birinci Dünya Savaşında Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Daire Başkanlığı Yayını, yıl, 16,sayı 30, Ocak 2018.

Eser, Mithat, " Muş İsminin Menşei Üzerine Bir Değerlendirme", Ekev Akademi Dergisi, sayı.58, yıl, 2014.

Eser, Mithat, " İlk Dönem İslam Tarihinde Muş ve Çevresi", İstem Dergisi, sayı 22, yıl, 2013.

Eser, Mithat, " Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi", Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages Literature and History Of Turkish or Turkic, sayı, 9\1, Ankara 2014.

Eski, Fatih, Mehmet, "Rus Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı yıl 40, 2021.

Günay, Necla, "Birinci Dünya Savaşında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileri ile İlişkileri ve 1914\1915 Zeytun İsyanları", Bilig Dergisi, sayı 51, yıl, 2009.

Günay Nejla, Çaykırın Güzin, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915, Akademik Bakış Cilt 14 Sayı 27 Kış 2020.

Kardaş, Abdülaziz, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or TURKİC Volume 10\5 Spring 2015.

Karadeniz, Yılmaz, "Muş Sancağında Ermeni Mezalimi(1915-1918)", History

Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

Karaca, Erdem, "I. Dünya Savaşı: Bitlis-Muş Hattı Çalışmalarının Viyana Basınına (DEUTSCHES VOLKSBLATT NEUIGKEITS WEL BLAT)Yansımaları", Editörler: İnbaşı Mehmet, Demirtaş Mehmet, Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis Cilt I, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 7, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2019.

Özalper, Mehmet, "Milli Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 87-109.

Özcan, Merve. Suna Özel & Goziev, Ravshan, "XX. Yüzyılda Doğu Asya'da Rus-Japon İmparatorlukları'nın Güç Mücadelesi:1905 Rus-Japon Savaşı", Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi, sayı 2, yıl, 2019.

Özdemir, Burcu, "19. Yüzyıl Türk-Rus savaşlarında Ermeni Faktörü", Avrasya İncelemeleri Dergisi, sayı 9, yıl 2020.

Öztürk, Mustafa, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Arası Sürecin Çarlık Rusya Açısından Değerlendirilmesi", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, c.6, sayı 15, yıl, 2018.

Ölmez Adem, Ölüm ve Zulmün Üç Hali: Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis Cephesi, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2014.

San, M. Salih, "Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Sarınay, Yusuf, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), Akademik Bakış Dergisi, c.1, sayı. 2, yıl, 2008.

Seyfeli Canan, "Ermeni Kilise Merkezi Eçmiadzin (Ermeni Tarihi/Ermeni Kilise Tarihi)", Çizgi Kitabevi 2015,

Tuna, Yunus, "Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)", Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 1, sayı 2, yıl 2019.

Yüksel, Mevlüt, "I. Dünya Savaşında Erzurum'un İlk İşgal Günleri", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi sayı 37,Erzurum 2008.

Yüksel, Mevlüt, "Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz Vilâyetlerindeki Ermeni İsyanları (1890- 1905)", Ermeni Araştırmaları Dergisi, sayı 43 yıl 2012.

Zamacı, Ayşe, "Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 11, sayı 1, yıl, 2009.

Tezler

Türker, Ahmet, "1904-1905 Rus Japon Savaşı Ve Musavver 1904-1905 Rus-Japon Seferi Eseri(I. Cilt) Transkripsiyonu", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi),Kütahya,2017.

İnternet Erişim

Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı (1917), <https://isteataturk.com/g/icerik/668,erisim;28.08.2021>.